A VÁRADI PÜSPÖKSÉG

TÖRTÉNETE

ALAPITÁSÁTÓL A JELENKORIG.

ELSŐ KÖTET

A VÁRADI PÜSPÖKÖK

A PÜSPÖKSÉG ALAPITÁSÁTÓL 1566. ÉVIG.

NAGYVÁRAD.

1883.

A VÁRADI PÜSPÖKSÉG TÖRTÉNETE.

A VÁRADI PÜSPÖKÖK

A PÜSPÖKSÉG ALAPITÁSÁTÓL

1566. ÉVIG.

NAGYMÉLTÓSÁGU ÉS FŐTISZTELENDŐ

LIPOVNOKI LIPOVNICZKY ISTVÁN

VÁRADI PÜSPÖK

RENDELETÉRE

IRTA

BUNYITAY VINCZE

A VÁRADI PÜSPÖKSÉG KÖNYVTÁRNOKA.

NAGYVÁRAD.

1883.

ELŐSZÓ.

A váradi püspökségnek már több történetirója volt. A mult század utolsó negyedében Gánóczy Antal, e század elején Kereszturi József terjedelmes művekben irták meg történetét. Munkáik, tekintve a rendelkezésökre állott anyagkészlet hiányosságát, koruk tudományosságának szinvonalán állottak, de a mai igényeket már ki nem elégítik.

Mily állapotban találta a terjedő kereszténység hazánk azon részét, melynek nyolcz évszázad óta «váradi püspökség» a neve? Miképen működtek s küzdének egyház és hívei vállvetve, hogy e hazai részen a vallás-erkölcsi élet alapjait lerakják s ez alapokon a jóléttel a magasabb műveltséget kifejleszszék? e kérdésekre az idézett művek csak fogyatékos világot vetnek. Még a püspökség középkori történetének két határkövét: alapíttatását tudniillik s XVI. századi megszünését is teljes bizonytalanságban hagyják.

Ezen körülmény s az egyházmegye multja iránti kegyelet indíták főpásztoromat, Lipovnoki Lipovniczky István ő nagyméltóságát amaz elhatározásra, hogy a gondjaira bízott püspökség történetét újabb s teljesebb munkában nyujtsa a történeti mult iránt érdeklődő hazai közönségnek.

A munka megirásával engemet bízott meg.

Első feladatom a levéltárakban rejlő anyag összegyüjtése volt. De Várad középkori levéltárai elpusztultak, tartalmokból alig került vissza valami; itt tehát úgy a püspökség és káptalan, mint a megye s a város levéltáraiban csak keveset találhaték.

Annál gazdagabban jutalmazák fáradságomat a főváros könyv- és levéltárai, nevezetesen a nemzeti muzeumi, az országos levéltár s az egyetemi könyvtár, de kivált e két utóbbi, melyek a kincstárra szállt birtokok s az eltörlött szerzetesrendek iratait őrzik.

Átvizsgáltam az esztergomi, gyulafejérvári, szepesi, jászai, leleszi, kolosmonostori országos levéltárakat; az erdélyi muzeum, Gömör- és Zemplénmegye, Kassa és Nagy-Szeben városok, továbbá a gróf Vay, báró Bánffy, báró Sennyey, báró Vesselényi, Becsky, Bölöni családok levéltárait.

Bejártam az egyházmegye területét, keresve mindenütt az ősök szent nyomát, összegyüjtve alkotásaik maradványait.

1881-ben részesültem a szerencsében, hogy a római vatikáni levéltárból elhozhatám adataim legbecsesebbjeit s azok feldolgozásához a kereszténység atyjának áldását. —

Munkám két főrészre oszlik, a püspökség történetének két nagy korszakát foglalva magában. Az egyik a püspökség alapításától 1566-ig, azaz a püspökség ama kori ideiglenes megszüneséig terjed; a másik 1566-tól a jelenkorig. Mindenik rész ismét több kötetre oszlik; az első rész három kötetre.

Az I. kötet az alapítás s az 1566-iki megszünés közt lefolyt fél ezredév történeteit vázolja, a szent alapító s a püspökök alakjai körül csoportosítva az eseményeket.

A II. kötet a káptalant mint testületet tünteti fel, iskolájával, hiteles helyi működésével s a társas-káptalanokkal; továbbá a püspök és káptalan birtokviszonyait s a püspökség területén létezett szerzetesrendek történeteit.

A III. kötet az egyházmegye területét ismerteti: először annak központját, Váradot, szent László király székesegyházával s a többi egyházakkal és intézetekkel; ezután a főesperesi kerületeket lelkészségeikkel s ezek kegyuri családjaival, kellő figyelemre méltatva egyszersmind ama kor vallás-erkölcsi és kulturai életét.

Munkám irásánál nemcsak a szélesebb olvasókörre, hanem a szakférfiakra is figyelemmel voltam, és azért a források, főleg a kiadatlan emlékek jelentékenyebb helyeit jegyzetekben közöltem. Ezenkívül a munkához mellékelve vannak az egyházmegye s főpásztorai reánk maradt műemlékeinek, úgymint gyűrűk, pecsétek, czímerek, síremlékek, harangok, kelyhek s egyházak vagy ezek romjai- s alapjainak rajzai, végre a harmadik kötetben egy térkép, mely az egyházmegye középkori terjedelmét s felosztását tünteti fel.

Munkám gyengeségét s hiányait fájlalva látom, de a lelkiismeretesen végzett munka tudatában s azon meggyőződésben, hogy a hazai történettudománynak és egyházmegyémnek némi szolgálatot tettem: nyugodtan bocsátom ki azt kezemből.

Hálás köszönettel tartozom az elősorolt könyv- és levéltárak tulajdonosai, igazgatói- s hivatalnokainak azon kegyességökért, melylyel nyomozásaimat lehetővé tették vagy épen előmozdíták. Különösen hálával kell megemlékeznem Fraknói Vilmos, Kandra Kabos, Nagy Imre és Szabó Károly urakról,

kik részént egyes adatokkal gazdagíták gyüjteményemet, részént tanácsaikkal segítének közelebb czélomhoz.

Nagyméltóságú főpásztorom pedig, a ki a mű anyagának összegyüjtésére, az egyházmegye régi emlékeinek megörökítésére és a munka méltó kiállítására a segédeszközöket rendelkezésemre bocsátá, a kinek e monographia létesülését köszöni: hódolatom s hálám jeléül fogadja kegyelmesen magát e művet, mint fenkölt szellemének s nagylelküségének szintén egyik emlékét.

Vajha sikerülne e munkának valósítani az ő magas szándékait: éleszteni a kegyeletet egyházunk multjának szent emlékei iránt, buzdítani az elődök erényeinek követésére és ama nemzeti hagyományok ápolására, melyek hazai papságunk legdrágább örökségét képezik.

ELSŐ KÖNYV.

AZ ALAPITÁS KORSZAKA.

AZ ÉVSZÁZADOS KÉRDÉS.

PRAY ÉS TÁRSAINAK HARCZA GÁNÓCZY ELLEN. — UJABB VITÁK. — A VÁRADI KÁPTALAN STATUTUMAI. — EZEK MEGBIZHATÓSÁGÁNAK KÉTSÉGBEVONÁSA. — A CHARTULARIUMOK. — AZOK SZERKESZTŐI, TÁRGYA, TÖRTÉNELMI FONTOSSÁGA.

Alig van kérdés hazai történelmünkben, mely annyi vitára szolgáltatott volna alkalmat, mint épen a váradi püspökség alapítása. Ennek, mint mondani szokás, már egész kis irodalma van, s mindemellett a kérdés mai napig sincs eldöntve.

Ezelőtt több, mint száz évvel, Pray György hozta szőnyegre e tárgyat, Szent-István királynak tulajdonítván a váradi püspökség alapíttatását.[1]) Ennek ellenében Gánóczy Antal, nagyváradi kanonok szólalt fel, Szent-Lászlónak követelvén az alapítás dicsőségét.[2]) És ezzel a harcz megnyilt, akkori történészeink Katona Istvánnal élökön siettek részt venni abban. Valamennyien Pray mellé állottak: Gánóczy egyedül maradt. És, mint egyik tudósunk megjegyzi, könyvek keletkeztek oly tárgyról, melynek okadatolására alig tudtak felhozni egy-két sovány, határozatlan adatot, határozottat pedig egyet sem.[3])

Azt Pray és társai sem tagadhatták, hogy Szent-László csakugyan alapitott Váradon egyházat, mert e tettének történeti emlé-

[1]) 1774-ben megjelent *„Dissertatio hist. crit. de S. Ladislao Hung. Rege“* művével.

[2]) *Dissertatio hist. crit. de S. Ladislao fundatore Episcopatus Varadiensis.* 1775.

[3]) LÁNYI-KNAUZ: *Magyar egyháztörténelme.* I. 316. l.

keinkben nem egy nyoma van,[1]) de ők az alapítást, csak egyszerü építésre, az egyház szót a templom épületére, a monostort pedig kolostorra vagy társas-káptalanra magyarázák. És kimondák az itéletet, hogy Szent-László épített Váradon székesegyházat, és abban megtelepíte egy püspökséget, de csak azt, melyet Szent-István más helyen, talán Bihar várában alapított, minthogy a váradi püspök kezdetben „bihari"-nak is neveztetik.[2])

Hogy hol létezett e bihari vár, s általában a „bihari" név nem oly gyüjtő értelemben vehető-e, mint például az „erdélyi" „erdélyi püspök"? erről egy szóval sem emlékeztek meg; mindamellett a fentebbi ítélet oly tekintélyek ajkairól tiszteletet parancsolt, és megnyugvást szült hosszu időre.

Közel félszázad mulva, (1827-ben) jelent meg Erdély nagy püspökének, gr. Batthyány Ignácznak „*Leges ecclesiasticae regni Hungariae*" czimü, monumentalis művéből a III-ik kötet, mely „Statuta Capituli Varadiensis. 1370." czim alatt[3]) egy terjedelmes közleményt hozott, a váradi püspökség multjára s nevezetesen alapíttatásának kérdésére elhatározólag fontosat.

Podhradczky József történetirónk sietett is azt kiaknázni, s a jelzett közlemény adataira támaszkodva, egy uj munkával lépett fel, melyben, a rég elpihent Gánóczy üresen maradt álláspontjára helyezkedve, Szent-Lászlónak tulajdonitá a váradi püspökség alapí-

---

[1]) „Tributum castri bychor de Kewres ad usum episcopi et fratrum [káptalan] ecclesie varadiensis ex donacione beati Ladislai regis *tempore sue fundationis* collatum... confirmamus." Imre király 1198-iki levele. *Hazai okmánytár:* VII. 2. l — „nolentes Ecclesiam Varadiensem ob honorem et reverentiam Sancti Regis Ladislai... qui *eius Ecclesiae Fundator*... est, suis iuribus destitui." Mátyás király 1478-iki levele. PRAY *Gy. Dissert. de S. Ladislao.* 55. l. jegyz. — „sepultus est [S. Ladislaus] Waradini in monasterio suo." [t. i. a maga épitette monostorban.] THURÓCZI *J. kronikája* II. 59. fej. — Rex Ladislaus „inter flumen Keres . . . . proposuit constituere monasterium." *Márk krónikája.* 64. fejezet.

[2]) A hosszas és Gánóczy részéről sokszor szenvedélyes vitának egész lefolyása a közben mindkét részről megjelent művekkel fel vagyon tüntetve. LÁNYI-KNAUZ: *Magyar egyháztörténelem.* I. 316—330. ll.

[3]) Az idézett III-ik kötet 218–259.

tását.[1]) Épen ugy járt, mint ellenkező nézetével a mult században Pray, és ismét vita keletkezett, nem kevésbbé szenvedélyes, mint a régi, nem is sokkal gyümölcsözőbb.

Podhradczkynak Fejér György felelt, figyelmeztetve őt, hogy az e tárgyban már elért vívmányokat (?) az idézett közlemény adataiért feláldozni nem lehet, annál kevésbbé, mert *azon adatoknak bizvást nem hihetünk.*[2])

Podhraczky azonban nem tágított s egy ujabb munkával védelmezte állítását,[3]) mi annyira felhevíté a különben már hajlott koru Fejért, hogy a legkiméletlenebbül támadta meg mind magát Podhradczkyt, mind pedig támpontját, az ugynevezett váradi káptalani statutumokat. Különösen igyekezett feltüntetni, hogy ama statutumok a váradi püspökség legrégibb történeteire, ennélfogva alapíttatására nézve döntő érveket nem szolgáltathatnak, mert nem egykoruak, még csak nemis eléggé régiek, sőt általában történelmi becsök vajmi kevés, minthogy épen történeti részökben sulyos hibák vannak, nevezetesen kortani és genealogiai hibák.[4]) Igy, mondja egyebek közt, hogyan lehetne hinni oly történeti forrásnak, mely azt állitja, hogy Imre királynak a váradi egyház számára adott kiváltságlevelét *Gejza* és László királyok erősíték meg?

Ha a kérdéses forrás csakugyan ezt állítaná, akkor méltán gondolkodóba eshetnénk megbizhatósága felől, mert keletkezésének korához képest nemis felette régi s mi több, a káptalannak saját beléletére vonatkozó ügyében követne el nagy hibát. Imre *után* a magyar királyok sorozatában Gejza nincs.

De minthogy e zavart csupán egyetlen szó, egy puszta személynév okozza, mely a kérdéses helyre különben is feltünőleg

---

[1]) *Szent-László királynak és viselt dolgainak históriája.* Buda. 1836.

[2]) „Statutorum compillatori fidem tuto non habendam.“ *Dissertationes in res Hungariae veteris.* [Buda 1837.] 174. l.

[3]) *Chronicon Budense.* 174—8. ll.

[4]) *Reflexiones in scriptores novos rerum veterum Hungaricarum.* 26—49 ll.

nem illik: kérdés, vajjon e név, amint az történeti emlékeinknél annyiszor megtörténik, nem csupán toll- vagy sajtóhibából áll-e itt is? Erről azonban még lesz szó.

Különben kortani, genealogiai stb. tévedések Anonymus, Kézai, Thuróczi s más krónikásaink munkáiban, sőt okleveleinkben is akadnak; azért tehát elvessük-e?

De az ugynevezett Statutumok maguk is különbséget tesznek felhozott adataik között. Némelyekről azt mondják: amint ez vagy az *valószinű* hozzávetésekből, avagy hazai krónikáinkból kitetszik;[1]) másokról ellenben: amint ezeket *irva találjuk levéltárunkban.*[2]) Amazokban gyakorta téved, de mint látjuk, el is hárítja magáról a felelősséget; utóbbi közlései ellenben egyéb történeti adatainkkal mindig összevágnak.

Különösen ami a Fejér által leginkább megrótt „Magyar krónikát“ illeti, mely az ugynevezett Statutumok elején olvasható, azért ezeknek hitelességét legkevésbbé lehet kétségbe vonni. — Ama krónika ugyanis megvolt egész terjedelmében már jóval a Statutumok összeszerkesztése előtt; mint készet vették azt át törvény-gyüjtőink is munkáikba, valamint káptalanaink sem késtek azt hazafiságuk jeléül Chartulariumaiknak homlokára tüzni.[3])

Nyomósabb Fejérnek másik érve, mely nem tartja a Statutumokat elég régi adatforrásnak XII- vagy épen XI-ik századi eseményekre nézve.

Valóban ama Statutumok csak a XIV-ik század második felében készültek s ha csupán egyszerü iró tollából folytak volna, régibb eseményekre vonatkozó előadásának alig lehetne tulajdonítani fontosságot. De az ugynevezett Statutumok csak Batthyánytól nyerték e czimöket; aki átlapozza azokat, be fogja látni,

---

[1]—[2]) „Sicut ex verisimilibus coniecturis et praecipue ex Cronica apparet Hungarorum.“ — „Ut liquet ex actis et Regestris nostris.“ Gr. Batthyány I. *Leges eccl.* III. 224. s köv. ll.

[3]) Koller J. *Hist. Eppatus Quingueeccl.* VII. 337. l. — Knauz *N. Két krónika. Századok.* 1875. évf. 684 s köv. ll.

hogy helyesebb, sőt egyedül helyes czimök: *A váradi káptalan Chartulariuma.* És ez sokat változtat a dolgon.

A középkorban szokás volt, hogy káptalanok, konventek és más egyházi testületek megbizták egyik társukat, kit arra legalkalmasabbnak tartának, hogy okleveleiket, becsesebb irott emlékeiket s tudni valóikat egy könyvbe gyüjtse össze; az ily gyüjteményt azután közösen megbirálták, hitelesítették s nemzedékről nemzedékre hiven őrzék a késő utódok kellő tájékoztatása végett. — E gyüjteményeket nevezik „Chartulariumok"-nak. Több ilynemü munkálat maradt reánk. — Ilyen például a „Liber ruber;" Pannonhalmán; a *zágrábi káptalan* „Liber privilegiorum"-a; a toplicai „Liber privilegiorum B. V. Mariae de Topusco," e két utóbbi a zágrábi káptalan levéltárában;[1]) a „Liber S. Johannis" Egerben.

Ilyen a Batthyány-féle, idézett közlemény is, és ha ilyen, akkor történeti fontossága is hasonlíthatlanul nagyobb, mert müve egy egész testületnek, még pedig olyannak, mely gyermokkort nem ért, századokon át soha ki nem halt, korának legmüveltebb férfiaiból állt, s testületileg tette magáévá, mit egyik kiszemelt társuk gyüjte és irt össze, éspedig nem idegen tárgyról, hanem saját belügyeikről s az ősök által rájok hagyományozott jogok, szokások, kötelességekről stb. És mindezt irta nemcsak a legöregebb, 70—80 éves tagok elbeszélése, hanem irott történeti emlékek után, amint ezt a szövegbe közbe-közbe iktatott egész oklevelek másolatai vagy a saját levéltárukra való hivatkozások igazolják.

Ennélfogva Fejér és Podhradczky, vagy akár Pray és társai százados, meddő vitája felett a napirendre térhetünk. Nem az a kérdés: Fejérnek vagy Podhradczkynak van-e igaza? hanem: a Batthyányi közlötte statutumok *csakugyan a váradi káptalan Chartulariuma-e?* Ha az, akkor lenne bár még kevésbbé oly régi, mint amilyen, mindemellett mindazon, bár legrégibb kérdésekre, melyek a váradi egyházzal összefüggnek: nálánál ille-

[1]) Fehérpataky L.: *Kutatások Dalmáczia levéltáraiban. Századok.* 1881. 222—3. ll.

tékesebb, elfogadhatóbb forrást nem találhatunk, kivált miután már *reményünk sem lehet arra, hogy „egykoru positiv“ adatokat találhassunk.*

Keressük fel azért Batthyány közleményének eredetijét, ismerkedjünk meg közelebbről annak külső s belső jegyeivel.

A VÁRADI KÁPTALAN CHARTULARIUMA.

A gyulafejérvári colligatum. — Ennek utolsó kézirati darabja. — E kézirat tárgya. — Valóban chartularium, de csak egyszerü másolat. — Ennek keletkezése, Henckel Jánossal való összefüggése, hitelessége.

Hol vette Batthyány idézett közleményének szövegét? megmondja ő maga, hogy egy irott codexből, melyet a lőcsei egyház könyvtárával vásárolt meg.[1]) Eszerént a közlemény kéziratának a gyulafejérvári könyvtárban kell lennie, melyet Batthyány teremtett, s melynek számára vásárolta kétségkivül ama codexet is. És csakugyan ott van.

Egy 7 cm. vastag colligatum az, melynek magassága 30, szélessége pedig 22 cm. Félig bőrrel borított fatábláit rézkapcsokban végződő bőrpántok fogják össze, s hátsó tábláján szembetünő nyomait viseli annak, hogy valaha lánczon tartották. Egészen ép példány, leszámítva annyit, hogy hajdani bekötésekor körülvágták s ezzel széleiről itt-amott egész sorokat lemetszettek.

Alsó sarkán a könyvtári jegy: *F5. II. 13.* a felsőn pedig ez áll: *Johannes Revchlin Cabalistica.*

Tartalma: elül nyomtatványok, ezek után kéziratok, köztök VI. Sándor pápa, II. Ulászló király, Tamás esztergomi érsek stb. levelei vegyest különféle jóslatok s történeti jegyzetekkel.[2]) Utolsó

---

[1]) „Nos haec statuta ex Codice Mss (manuscripto) Bibliothecae Ecclesiae Leuschoviensis, quam nostris coëmimus usibus, deprompsimus.“ *Leges eccl.* III. 218. l. (l.) jegyz.

[2]) Bővebb ismertetése ezen czikk végén olvasható I. sz. alatt.

darabja az előbbeniekkel ugyanazon gyártmányu papiron, egyszerűen, minden czím nélkül e szavakkal kezdődik: „Forma iuramenti Canonicorum in principio receptionis.“ Erre következnek folyvást az ugynevezett statutumok épen ugy, mint Batthyány könyvének idézett helyein, azzal a különbséggel, hogy a kanonokok és tizedszedők esküformái legelül állanak, Batthyánynál ellenben legvégül.

Az egész kézirat a közben üresen hagyott 11 lappal együtt 19 ív, s két darabban van egymáshoz fűzve. Az írást többen, nevezetesen négyen végezték, s ez okból származnak az itt-ott üresen maradt levelek. Tudniillik a másolóknak kioszták a tiszta íveket s megjelölék külön, mindenik számára a Chartularium leirandó részeit. Épen annyi részt kijelölni, a mennyi az egynek-egynek kiosztott papirost teljesen betöltötte volna, természetesen, nem lehetett, s ez okból történt, hogy midőn a másolás végeztével az íveket együvé álliták s összevarrták, közbe-közbe üres lapok vagy levelek is kerültek. Például az első darab áll 8 ívből = 32 lap. Ebből az 1—8. és a 24—32. lapokat tele írta az egyik másoló, a 9—19 lapokat a másik, de ez utóbbinak 5. lapja üresen maradt, mert ami e lapokra jöhetett volna, azt az első másoló az első négy iv tulsó leveleire már leirta. Igy történt a másik darabnál is.

Aki e munkát végeztette, az kétségkívül nagyon sietett, mint a kinek nincs vesztegetni való ideje, különben alig használ vala egynél több másolót.

A kézirat tartalmáról tájékozást nyujt mindjárt a bevezető czikk, mely az említett esküformák után következik s elmondja, hogy amik e könyvbe foglalvák, azokat a káptalan megbízásából és jóváhagyásával Imre olvasó-kanonok szedte és írta össze. Jelzi továbbá, hogy e könyv *három* részből áll, melyek elseje szól *a váradi egyház alapittatásáról,* a magyar királyok s váradi püspökök sorozatáról, nemkülönben a káptalan jogai, jövedelmei és szabványairól. A második rész az egyes káptalani tagok jogai s jövedelmeiről. Végre a harmadik azon okleveleket foglalja magában, melyeken a váradi egyház s ebben a káptalan jogai s kiváltságai alapulnak.[1])

[1]) Egyes fejezeteinek czímei e czikk végén II. sz. alatt következnek.

Az első rész, mely 42 fejezetre terjed, teljes egész, a második részből már csak 9 fejezet van meg, a harmadik rész már egészen hiányzik akár azért mert többet nem is másoltak le, akár pedig, ha másoltak is, de az elveszett. A kézirat a lap közepén véget ér, helyesebben: megszakad, mert hogy az eredetiben még többnek is kellett lennie, azt nyilván mutatja, nemcsak a dolog természete, hanem az előszó is, mely, mint láttuk, három részt ígér. Hogy épen ennek, az oklevelek gyüjteményének, tehát a legbecsesebbnek kell hiányoznia!

Hanem a kézirat még így csonkán is megbecsülhetetlen történeti kincs. Végig tekintve annak tartalmán, s összehasonlítva más, ilynemü iratokkal, azonnal látjuk, hogy az nem egyéb, mint a váradi káptalan — *Chartulariuma.*

Szükséges azonban még e kézirat hitelességét is megállapítanunk, mert annak vége, s ennélfogva a hitelesítés helye — ha ugyan volt hitelesítve — hiányozván, így az csak egyszerű másolat.

Hogyan került a Batthyány-codex s abban a kérdéses kézirat Lőcséről Gyulafejérvárra? azt már láttuk; de hogy jutott *Váradról* Lőcsére? mert hogy Váradról jutott oda, semmi kétség benne.

A Chartulariumot eredetileg 1374-ben írták, mert a püspökök névsorában még meg van említve Domokos püspöknek halála ideje: 1374. október 31; de utódjáról, Benedekről, ki ugyanazon év deczember 30-án már Rómában is meg vala erősítve, szó nincs.

A Batthyány-codex kézirata azonban egy később közbeiktatott fejezetben elősorolja az 1374. után következett püspököket is Thurzó Zsigmondig,[1]) kinek ismét említi váradi püspöksége kezdetét: 1506. de halála évét: 1512. már nem jegyezte fel. A most idézett két év között van tehát azon időpont, mely körül kell keresnünk a Chartularium másoltatóját, még pedig a Batthyány-codex gyüjteményes tartalmának jelzése szerint oly férfiuban, aki

---

[1]) „Nomina Episcoporum Waradiensium, quae non sunt scripta in inventario." 13 lap. — Gr. Batthyány I.: Leges eccl. 226. l.

magas műveltséggel bírt, kit egyaránt érdekeltek nemcsak az irodalom termékei, hanem a kor eseményeit s azok intézőit leginkább megvilágító oklevelek is, és akinek szoros összeköttetései lehettek hazánk felvidékével, nevezetesen Lőcse és Kassa városok egyházaival.

Ilyen férfiut csakugyan találunk Váradon — Henckel János személyében, ki épen a jelzett korban kanonok s püspöki helynök volt, ki később, 1513-ban szülőföldére, Lőcsére, majd Kassára ment lelkésznek, kit korának legműveltebb férfiai barátságukra méltatának, Mária királyné udvari papjának választott s ki nevezetes könyvtárt hagyott maga után — *a lőcsei egyháznak.*[1])

Valóban Henckelnek, a váradi kanonoknak legkedvezőbb alkalma nyilt arra, hogy saját káptalana Chartulariumával megismerkedjék, s az ő művelt, ismeretszomjas lelke, mely előszeretettel csüggött a történeti becsü iratokon, felismervén a Chartularium történeti becsét, igyekezett is annak másolatát gyüjteménye számára megszerezni. Övele jutott azután a másolat Lőcsére, az ő hagyatékából a lőcsei egyház könyvtárába, innet végre Batthyány birtokába.[2])

Már maga Henckelnek egyházi állása, műveltsége, jelleme rá nyomja a Batthyány-codex kérdéses kéziratára a megbizhatóság bélyegét, de nem hiányoznak oly érvek sem, melyek e kézirat hitelességét minden kétségen felül helyezik.

Először is, ha a Batthyány-féle kiadást a kézirattal összehasonlítjuk, ama kiadásnak sok érthetetlen vagy épen az ismert történeti tényekkel ellenkező helyét egészen másképen, s ugy, amint kell, helyesen látjuk.

Igy mingyárt a már említett, Fejér György megrótta hely csakugyan sajtóhibának bizonyul, a kéziratban ugyanis *nem* Gejza,

---

[1]) Frankl V.: *Henckel János Mária királyné udvari papja.* Pest. 1872.

[2]) Henckel Jánosnak más könyve is van a gyulafejérvári Batthyány-könyvtárban, *(Magyar könyv-szemle. 1879. évf. 138. l.)* kétségkivül a kérdéses könyvtárral együtt került Lőcséről oda.

hanem István áll,[1]) ez pedig, tudniillik V. István király csakugyan megerősíthette szépatyjának, Imrének kiváltságlevelét. És így tovább. Mert tudnunk kell, hogy e kiadás Batthyánynak halála után több, mint egy negyedszázaddal (1827.) jelent meg az ő gondos kezeinek őrködése nélkül, s emiatt kivált a tulajdonnevekben annyi sajtóhibával, sőt egész soroknak kihagyásával is, hogy e kiadás teljesen használhatatlan. Ez okból történhetett meg az is, hogy e közlemény ugyanazon kötetben másodszor is megjelenik egész terjedelmében, de más kiszedéssel.[2])

Továbbá az eddig napfényre került történelmi adatok egytől-egyig igazolják a Batthyány-codex kéziratának a váradi egyházra vonatkozó tudósításait; ezeket azonban, minthogy alább, nevezetesen a székesegyháznál, a püspöki s káptalani birtokok, a hiteleshelyi pecsétek stb. ismertetésénél különben is lesz rólok szó, — ezeket most mellőzve, álljon itt csupán egy-két adat, mely fényesen igazolja, mily hű s mennyire megegyez kéziratunk egyéb okleveleinkkel még a mellékkörülményekben is.

A Chartularium I. részének XVI-ik fejezete ugyanis azon falvakról szól, melyekhez a káptalan jogot tart, s midőn ilyenekül felsorolja Al- és Fel-Kér, továbbá Alpár, Latabár, Hévjó és Tóttelek falvakat, hozzáteszi, hogy ezek tényleg a püspök birtokában vannak, noha nem csupán magának a püspöknek, hanem a váradi

---

[1]) A Leges eccl. III. 222. lapján ez áll: „prout in Privilegio eiusdem Emerici confirmato per Belam quartum, *Geysam*, Ladislaum, Carolum et Ludovicum Reges continetur.“ A codex kéziratában 9. l. pedig: „... per Belam quartum, *Stephanum*, Ladislaum, Karolum ....“

[2]) *Leges eccl.* III. 343–382. ll. — 1877-ben Batthyánynak utódja, a megboldogult Fogarassy kegyességéből Gyulafejérvárt a Batthyány-kiadás sajtóhibáit javítgatám a kézirat után. A javításokat, mint valami nyomdai korrekturán, a magammal vitt példányra jegyeztem. Már sokat kijavíték, még pedig tintával, mindamellett, midőn egyszer ismét munkához akarok fogni s a könyvet felnyitom, az illető helyet egészen tisztának látom. Ugyanazon czikk, ugyanazon sorok, szavak, melyekről jól emlékeztem, hogy már kijavítám, a könyv sem más, jól ismert saját példányom; hogy lehet tehát mégis tiszta, hova lettek feljegyzéseim? Már-már aggódni kezdék az ódon fejedelmi lakban, midőn végre kitünt az említett kettős közlés s azok elsejénél a beirt javítások nem is hiányozának.

egyháznak s ebben a káptalannak is adattak kárpótlásul azon sérelmekért, melyeket a nevezett egyház Miklós vajdától szenvedett „amint ez László király leveléből kitetszik.“[1])

És csakugyan IV. László királynak kétrendbeli levele is igazolja ama körülményt: az egyik nevezett Miklós vajdát, Pálnak fiát határozottan úgy tünteti fel, mint a ki sok főbenjáró hatalmaskodást követett el különösen Várad vidékén;[2]) a másik pedig egyenesen kimondja, hogy a nevezett birtokokat szenvedett veszteségeinek kárpótlásaul nyerte a váradi egyház,[3]) s hogy legalább részben csakugyan Miklós vajda birtokaiból, már csak abból is következtethető, hogy épen az emlitett Kér és Hévjó Miklós vajda atyjának, Pálnak birtokai közé tartoztak.[4])

Ismeretes továbbá Imre váradi püspöknek egy 1312-iki oklevele, mely azon megjegyzéssel közöltetik, hogy a szepesi káptalannak egy 1699-iki átíratából van véve.[5]) Ez oklevél szóról-szóra megvan a Batthyány-codex kézíratának I. része 18-ik fejezetében,[6]) ennélfogva az idézett megjegyzésből az is következtethető, hogy a

---

[1]) „in Keer superiore, Keer inferiore, in Alpar, in Lathabar et in Tothelek, quae habentur apud manus Episcopi, credimus habere nobis ius competens, cum in aliqualem recompensationem destructionum, desolationum, dampnorum et iniuriarum per Nicolaum Vajvodam, filium Pauli et alios Ecclesiae nostrae Waradiensi illatarum eaedem villae simul cum Ilevó, quae erat eiusdem, adiudicatae et datae fuerint eidem Ecclesiae Waradiensi, *prout ex privilegio Ladislai Regis* apparet.“ — 25. lap. — *Leges eccl:* III. 233. l.

[2]) „Nicolaus Woyavoda [filius Pauli] et Gregen tunc temporis in regno, et specialiter *in provincia Waradiensi* cum magna potentia se gerebant.“ Wenzel G.: *Arpádkori uj okmánytár.* XII. 252. l.

[3]) Zsigmond királynak 1390-iki átiratában: „pro iniuriis et dampnis dudum Episcopo et dictae Ecclesiae Waradiensi per nonnullos potentes aemulos illatis *idem* condam dominus Ladislaus Rex ex maturo consilio Praelatorum et Baronum regni sui quasdam duas villas: *Ker* superiorem scilicet et inferiorem, item villam *totheleky* et villam *lathobar* in ius et proprietatem ac perpetuum dominium Episcopatus dictae Ecclesiae Waradiensis adiudicasset, assignasset et dedisset.“ — *Nagy-Szebeni városi levéltár:* U. II. 382.

[4]) Wenzel G.: *Árpádkori uj okmánytár.* II. 208. és VII. 282–4. ll.

[5]) Fejér Gy.: *Codex dipl.* VIII. 7. 103. l.

[6]) 27-ik lap. — *Leges eccl.* III. 235. l.

szepesi káptalan ama levelet a Chartulariumból írta át, s így az a nevezett káptalanban 1699-ben még megvolt, sőt talán még ma is megvan. Szokása volt ugyanis őseinknek, hogy féltőbb irataikat letevék egyik-másik káptalanba, hogy azon esetben, ha a kezeiknél levők elvesznének, tudják mivel pótolni azokat. Igy tehetett a váradi káptalan is, s Chartulariumának másolatát elhelyezheté a szepesi káptalanban.

Itt azonban maga a Chartularium nincs meg, hanem csak a jászai konventnek egy 1615-iki kiadványa, melyben egyebek közt előfordul Imre püspöknek ídézett oklevele is; a szepesi káptalan tehát valószínüleg innet vette 1699-iki átiratát. De e jászai kiadvány is felette érdekes.

Ebben Gersei Pethő Ferencz prépost és konventje irják, hogy gr. Forgách Zsigmond országbiró Telegdy János, váradi püspök *kérelmére* felszólítá a konventet, hogy miután azon választott váradi püspökök, akik Jászón laktak, némely okiratokat, a váradi egyház birtokait illetőket, a nevezett konvent *levéltárába letettek,* — ez iratok másolatait pecsétje alatt adná ki. Erre a konvent jelenti Forgáchnak, hogy a Jászón lakott váradi püspököknek ottan hagyott iratai közt csakugyan van egy „könyvecske", mely a váradi egyház szabályai, birtokai s jövedelmeinek jegyzékét tartalmazza, melyből tehát némely nevezeteseb fejezeteket ezennel hitelesen átír.[1])

És amit átír, az a Chartularium I. részének 13—20. fejezete szóról-szóra épen úgy, mint az a Batthyány-codex kézíratában foglaltatik.

---

[1]) „Nos itaque praemissis amicabilibus hortationi et requisitioni dicti Domini Iudicis Curiae ...obedire cupientes, licet summo et diligenti studio omnes et quaslibet litteras ac litteraria instrumenta praefatorum quondam ... Episcoporum praenotatae Ecclesiae Waradiensis hic *in isto Conventu nostro relicta* revolverimus et requiri fecerimus: nihilominus tamen inter cetera in quodam *libello* seu Regestro Constitutionum ac Proventuum et Reddituum bonorum praefatae Ecclesiae Waradiensis requisito et reinvento, paria sive exemplum eiusdem libelli seu voluminis, Rubricam videlicet seu Articulum decimum tertium cum aliis nonnullis subsequentibus articulis praescribi, praesentibusque inseri fecimus." *Szepesi káptalani orsz. levéltár:* Introductoria divers. Comitatuum. VII. 1. 40.

De ahonnan ez átírat vétetett, a „könyvecske“ már nincs Jászón, sem az országos vagy házi levéltárban, sem a könyvtárban. Aki tudja, mennyi balszerencse érte könyv- és levél-tárainkat, e hiányon nem fog csodálkozni ; sőt az lenne csodálatos, ha még ma is megvolna azokban minden, ami egykor megvala.

Azonban a szepesi káptalan levéltára, illetőleg az ottan őrzött 1615-iki jászai kiadvány fontos tanúságot nyujt, azt tudniillik, hogy a könyvecske, melyet Várad „választott“ püspökei a jászai levéltárban elhelyeztek, mint az idézett 13—20. fejezetek mutatják, nem volt más, mint épen a váradi káptalannak a püspökök által is hitelesnek tartott Chartulariuma. Minthogy pedig az idézett 13—20. fejezetek *szóról-szóra* megegyeznek a Batthyány-codex kézíratának ugyanazon számu fejezeteivel: bizvást hinnünk kell, hogy a többi fejezetek is épen úgy megegyeztek, s ennélfogva e kézírat jogosan követelheti magának *a váradi káptalan Chartulariuma czímét, s a magyar történet-irodalom méltán tarthatja azt az elveszett, vagy még lappangó eredeti példány teljesen megbízható másolatának.*

Ismerve pedig a fentebb mondottakból a Chartulariumok természetét, nevezetesen keletkezésök történetét, azokat illető káptalanaik vagy monostoraik minden belügyében elsőrangu, positiv s az egykoru adatokat is pótló forrásoknak kell tekintenünk. Eszerént tehát a váradi káptalan Chartulariumának adatait is nyugodtan használhatjuk minden, a váradi egyházra vonatkozó kérdéseknél, s még az oly nehéz kérdés megvilágositásánál is, minő — a váradi püspökség alapíttatása.

Ki alapitotta e püspökséget ? azt legjobban tudhatta a káptalan, tudnia *kellett,* mert az egyház hálás volt mindig : alapitóinak, jóltevőinek emlékét megáldotta, megünnepelte minden évben nemzedékről-nemzedékre.

---

1. *A gyulafejérvári colligatum tartalma:*

1. *Joannis Revchlin Phorcensis* LL. Doc. *De Arte Cabalistica* libri tres Leoni X. dicati. — *Hagenau.* 1517—80. levél.

2. *S. Thome de Aquino scripta ad Hanibaldum* episcopum

super quatuor libros sententiarum. In officina *Nicolai Kepler civis Basiliensis* impressa Anno M. CCCC. XCII. — Lapjai számozatlanok.

3. *Vita B. Brunonis.* — *Finis Basilieae.* — Nyomtatvány. Lapjai számok nélkül. — A czimlapon XVI-ik századi kézirással: Ve. (nerabilis) pr (pater) hanc vitam Beatissimi Brunonis pris nri: mitto vobis exhibendam Rndo dno *Jacobo* Abbati de *Beel* confratri ordinis ntri propter suam ac suorum filiorum devotionem. Quorum orationibus me, meosque universos recommendo. Ezalatt más tintával: P·· S·· V·

Ezután kéziratok következnek.

1. Apró kérdések s feleletek a bucsuról s nevezetesen arról, melyet a kereszt feltűzése és a szent-földre való zarándoklás által lehetett elnyerni. Végre a Callixtus pápa által Rómában, tul a Tiberisen, hol a csodálatos olajforrás fakadt, épített egyházról. 1. lap.

2. Jegyzéke azon egyházaknak, melyekről a bibornokok czimeztetnek. — 1. lap.

3. Ulászló királynak Visegrádon Havi-Boldogasszony napján (aug. 5.) 1500. kelt levele *Lőcse* városához, melyben közli a várossal a pápa jubileum-hirdető levelének másolatát s a jubileum megtartásának sorrendjét. — 4. levél.

4. Tamás esztergomi bibornok-érseknek Budán juli. 26. 1500. szintén a jubileum ügyében kelt levele. — 5. levél.

5. Sándor pápának szintén a jubileum végett kibocsátott levele. Datum Rome 1499. XIV-o kalend. Januarii. — 2. levél.

6. Ulászló király levele *Lőcse* városához, melyben felszólítja a várost, hogy a jubileum alkalmával a hivek adakozásából begyült pénzt adják át Bornemisza János kincstárnokának, minthogy a pénzre szükség van, indulóban lévén a törökre. Buda, deczemb. 15. 1500. — $^1/_2$ lap.

8. Sándor pápának és Péter bibornoknak (tt. S. Ciriaci in Thermis) szintén a jubileumot illető leveleik.

9. Jóslatok az év mindenik havára a mennydörgésből, például: „Mense augusti si tonitrua audientur, prospera significat reipublicae; sed multi homines aegrotabunt.“

10. II. Gyula pápa levele (Romae, 3-a Februarii 1505.) György *pécsi* püspökhöz, melyben teljes bucsút enged mindazoknak, kik a püspök első miséjén, melyet szülővárosában, Kassán tartand, ajtatosan jelen lesznek. — A levél alatt jegyzet, hogy a nevezett püspök első miséjét „*hic* in Ecclesia parochiali Cassoviensi proximo die Circumcisionis Domini celebrabit.“ E másolatban azonban

György hibásan van irva *pécsi* püspöknek; a pápai levél keltekor még váradi püspök volt. Különben e levelet, a vaticani eredetiből másolva, kiadta THEINER Á.: *Monumenta Hung.* II. 563—4 ll. és György abban csakugyan váradi püspöknek van czimezve.

11. Incipit Brocarda in canonico Jure. 27. levél.

12. Transsumtum Bullae Indulgentiarum Capellae Annunciationis in Ecclesia Strigoniensi fundatae per Thomam Archiepiscopum. Átirja Demetrius Nyas decretorum doctor, vicarius. Esztergom, február 24. 1514. — 4. levél, az előbbiektől egészen elütő kéz irása.

II. *A Chartularium tartalma:*

1. Forma iuramenti Canonicorum in principio receptionis.

2. Forma iuramenti Decimatorum nostrorum tempore Creationis eorum.

Invocatio: In Christi Nomine Amen. Ad honorem omnipotentis Dei et gloriosae Virginis Mariae, et Sancti Regis Ladislai, cuius reliquias complectimur, *constitutiones et statuta Capituli Ecclesiae Varadiensis incipiunt.*

Divisio libelli in tres particulas, in quarum

Prima de fundatione Ecclesiae nostrae Waradiensis et de nominibus et temporibus Regiminum Regum Ungariae, et Episcoporum Ecclesiae eiusdem, necnon de iuribus, redditibus et statutis nostris communnibus; in

Secunda de iuribus et redditibus singulorum ex nobis et officiis ipsorum perstringetur; in

Tertia autem tenores privilegiorum instrumentorum, litterarum, munimentorum iura et libertates Ecclesiae nostrae et nostra continentium summarie supponentur etc.

Prima particula.

Sequitur de fundatione Ecclesiae nostrae Waradiensis, et devastatione eiusdem per Tartaros facta. Rubrica prima.

Sequitur de nominibus et temporibus Regum Hungariae. Rubrica II.

Sequitur de nominibus et temporibus Regiminum Episcoporum Ecclesiae Waradiensis. Rubrica III.

Nomina Episcoporum Waradiensium, quae *non (sunt) scripta in inventario.*

Sequitur de numero Canonicorum ecclesiae Waradiensis et de dignitatibus et curiis Canonicalibus conferendis eisdem. Rubrica IV.

Sequitur de cautela adhibenda in consiliis et tractatibus Capituli et de vocandis Canonicis. Rubr. V.

Sequitur de poenis Canonicorum, qui contra nos et Ecclesiam nostram aliis assistunt, et qui secreta nostra produnt vel revelant. Rubr. VI.

Sequitur de sigillis nostri Capituli, et eorum redditibus ac de Denariis juramentalibus. Rubr. VII.

Sequitur de iuramento Notarii nostri Capituli. Rubr. VIII.

Sequitur de ponderibus et de tertia Birsagiorum ac de dimidia parte munerum dandorum pro Executionibus causarum, nobis debitis. Rubrica IX.

Sequitur quomodo domus, vinea, prata, molendina et quaelibet alia civilia immobilia infra limites Civitatis Waradiensis constituta litteris nostris mediantibus possideantur. Rubrica X.

Sequitur qualiter habemus liberam iurisdictionem temporalem et libertates diversas, et qualiter huiusmodi jurisdictione sit utendum. Rubr. XI.

Sequitur de quantite poenarum contumaciae citatorum et hora expectandi eos ac mulcta poenali de homicidiis et criminalibus exigendis. Rubrica XII.

Sequitur de distinctione Civitatis Waradiensis a vicis seu contratis ad Episcopum pertinentibus et de nominibus illarum villarum, quas pacifice et communiter possedimus. Rubr. XIII.

Sequitur de nominibus villarum nostrarum, quae apud manus extraneas occupative habentur. Rubrica XIV.

Sequitur de nominibus villarum, quae inter nos et Episcopum sunt communes. Rubrica XV.

Sequitur de nominibus villarum, in quibus credimus habere ius. Rubrica XVI.

Sequitur de censibus et Collectis ordinariis et muneribus Civitatis et villarum apud manus nostras habitarum, et de modo ac tempore exactionis eorum. Rubrica XVII.

Sequitur de decimis frugum tam civitatis, quam aliarum villarum nostrarum et quarundam aliarum nobis debitis, et modo dicationis earundem. Rubr. XVIII.

Sequitur de decimis agnorum, haedorum et mellis sive apum. Rubrica XIX.

Sequitur de decimis porcorum. Rubrica XX.

Sequitur de decimis vini, et officio decimatoris nostri. Rub. XXI.

Sequitur de poena negantium decimas seu res decimales. Rubrica XXII.

Sequitur de servitiis ad quae praeter praemissa nostri subditi obligantur. Rubrica XXIII.

Sequitur de exemptione subditorum nostrorum a servitiis singularibus personis ex nobis non pendendis praeter certa. Rubrica XXIV.

Sequitur de tributis et salifodinis, quae praecise, et quae cum Episcopo communiter nos contingunt, et de tempore locationis eorum. Rubrica XXV.

Sequitur de molendinis, et tempore locationis eorum, ac de censibus exigendis ab habentibus molendina in nostro territorio et de lucro cubulorum et statere. Rubrica XXVI.

Sequitur de civilibus iuribus, quae infra Civitatem Waradiensem habemus. Rubrica XXVII.

Sequitur de funeralibus et legatis Capitulo ac aliis oblationibus. Rubrica XXVIII.

Sequitur de numero et divisione vinearum, et de non desertandis iisdem. Rubrica XXIX.

Sequitur de optandis vineis canonicalibus per Canonicos seniores. Rubrica XXX.

Sequitur de decano, et ejus electione. Rubrica XXXI.

Sequitur de decano eodem non eligendo anno sequenti, nisi plena fratrum concordia exigente. Rubrica XXXII.

Sequitur de sallario decani, et restituendis indebite usurpatis per ipsum. Rubrica XXXIII.

Sequitur de servitiis, ad quae decanus expensis propriis obligatur. Rubrica XXXIV.

Sequitur de procuratione decani et redditus nostros dicantium. Rubrica XXXV.

Sequitur de iudice nostro saeculari, et eius officio et sallario. Rubrica XXXVI.

Sequitur, qualiter decanus de male attentatis et de nostris redditibus tenetur rationem reddere. Rubrica XXXVII.

Sequitur de praebendariis et eorum institutione et officio. Rubrica XXXVIII.

Sequitur de nomine et institutione magistratuum Capellarum et altarium, et de officio rectorum eorundem. Rubrica XXXIX.

Sequitur de poena sacerdotum chori seu Rectorum Capellarum, Altarium divina officia negligentium. Rubrica XL.

Sequitur, ut praebendae et magistratus de bonis capellarum non fiant. Rubrica XLI.

Sequitur, quod absentibus redditus non admininistrentur. Rubrica XLII.

Prohemium secundae particulae incipit.

Unde dicantur et quomodo se habere debeant Canonici. Rubrica prima.

Sequitur de concordia servanda, et iustitia de nobis et nostris subditis conquerenti reddenda. Rubrica secunda.

Sequitur de ordine, quo beneficiati in Ecclesia maiori tenentur suas servare ebdomadas, et officiis divinis interesse. Rubrica III.

Sequitur de redditibus et proventibus singolorum Canonicorum et de poena eorum, qui suis subditis iniuriosi fuerint, molesti seu damnosi et de subditis canonicorum absentium usui et iurisdictioni nostrae reservatis. Rubr. IIII.

Sequitur de quotidianis distributionibus, et inter quos et qualiter dividantur. Rubrica V.

Sequitur de testamentis canonicorum et administrandis eisdem redditibus infra triginta dies. Rubrica VI.

Sequitur de praeposito ecclesiae nostrae et eius redditibus. Rubrica VII.

Sequitur de lectore et eius officio et redditibus, ac de eius sublectore. Rubrica VIII.

Sequitur de cantore, eius officio et redditibus et de succentore. Rubrica IX.

. . . . . .

. . . . . .

VALLÁSI ÁLLAPOTAINK SZ.LÁSZLÓ KORA ELŐTT.

A KERESZTÉNYSÉG A DUNA MENTÉN S A TISZÁNTUL SZENT-ISTVÁN ALATT. — UJ ERKÖLCSÖK S A VISSZAHATÁS. — A MAROS-CSANÁDI PÜSPÖKSÉG MAGÁNYOSAN ÁLL E TÁJAKON. — VATA ÉS KÓRÓGYI. — HELYI NYOMOZÁSUK — TÉVESEN MAGYARÁZOTT OKLEVELEK.

Hazánkban a kereszténység elterjedése a fejedelmi házból indult ki, ezért annak legelső intézményeit, mint egyházak, monostorok, püspökségek a fejedelmi ház székhelyének közelében, a Duna felső vidékein látjuk feltünedezni.

A tiz püspökségből, melyekre Szent-István az országot felosztá, a XI-ik század első tizedében alig állt tényleg azoknak fele; a keleti részeken, az ugynevezett Tiszántul pedig még egy sem. S az ősz apostol-király már sirja szélén álla, midőn végre itt is feltünik egy püspökség, csak egy: a csanádi.

E püspökség alapitása után a fáradt s udvari cselszövények által annyira zaklatott királynak már nincs ideje oly nagyobb szabásu alkotásra, mint a váradi püspökség létesítése. Hogy pedig a csanádi püspökség előtt a Maros és Körös folyók tájain más püspöki szék nem álla, misem igazolja inkább, mint azon darab föld egyházi sorsa, mely a Fejér-Körös balparti völgyén vonul végig, s mely történeti emlékeinkben előbb a „sumbun"-i, majd a pankotai főesperesség neve alatt szerepel, mint — az *egri* egyházmegye tartozéka.

E földön a honfoglaláskor Velek vezér telepedett meg, mintegy beékelve magát az alakuló magyar birodalom két ellenségé-

nek, Mén-Marót és Ohtomnak országai közé;[1]) midőn pedig ott Velek utódai közt a kereszténység lábra kap, ama félvölgy nem a szomszéd Várad vagy Csanádhoz csatlakozik, hanem az oly távoli, még a Tiszán is tul eső Egerhez, jeléül annak, hogy akkoron még csak itt talált rokon elemeket.

Ha a kereszténység semmi egyéb áldozatot nem követel is, mint épen az ősi hit, az ősi szokások, erkölcsök megtagadását, még akkor is hatalmas ellenzékre talál, kivált azoknál, kik az ős hit szolgálatában álltanak, s kiknek tekintélye, sőt ezer érdeke avval együvé forrt. De az új hit egy sereg idegen jövevénynyel is jelentkezett, kikre a királyi udvarnál nyert befolyásuk, s a nemzet fiai elől elhódított méltóságok és birtokok miatt féltékeny szemekkel tekintének irányadó nemzetségeink. Ezekhez járult az uj vallás egyházainak fizetendő tized, mely a büszke nemzet vállait szokatlan terhekkel fenyegeté.

És ha Szent-István apostoli törekvései fegyveres ellenállásra találtak még trónja közelében, a dunai tájakon is, annál inkább megtörtént ez távolabb, a tiszántuli részeken, a Gyula, Tomaj-Aba,[2]) Csanád és hiveik hazájában, hol még Koppány nemzetségének is találunk nyomaira.[3])

---

[1]) *Béla király névtelen jegyzője:* 52. fej.

[2]) A *Névtelen jegyző* [57. fej.] fejedelmi férfiának, ki a tiszántuli Tomaj és Abád vidékén lakott s ki inkább élve eltemetteté magát, mintsem hogy kereszténynyé lett volna, e férfiunak neve *„Thonuz-apa“* kétségkivül hibás irás vagy olvasásból ered, épen ugy, mint a Váradi regestrum [9-ik okl.] „Triskaj“ apátsága. E név is, mint amaz, nem más, mint „Tomaj,“ nevezetesen az első: Tomaj-Aba, a mint azt az idézett helynevek kétségtelenül mutatják.

[3]) „A nyelv is történelmi kutforrás, sőt a kutforrások leghitelesebbike, amelyhez alanyi csalódás nem fér . . . . egyszersmind oly messze időkre visszavezethető forrás, ahová a közönséges történeti források nem érnek.“ Hunfalvy P. *Századok.* 1881. évf. 101—108. ll. Ennélfogva kétségtelen, hogy nyelvünk legrégibb szótárában: személy és helyneveinkben sok történeti adat rejlik, s e nevek oly eseményeknél, melyekről a krónikák sem nyujtanak bővebb felvilágositást vagy épen hallgatnak, hasonló szolgálatot tesznek a történetirásnak, mint a feliratos kövek, bélyeges téglák, mérföldmutatók, épitészeti idomok stb. vagy legalább is tájékoztatnak bennünket,

Ezekben keresendő oka annak, hogy a Tiszántul Szent-István korában az egy csanádin kivül több püspökséggel nem találkozunk; ha lett volna több, azokról is épen ugy lennének alapos tudósításaink, mint a csanádiról.

Amint pedig a nagy király szemei lezárultak, még kedvezőtlenebb kilátások nyiltanak a kereszténységre az egész országban s kivált Biharmegyében és vidékén.

Mennyire gyenge gyökeret vert az uj hit, behozatala után még egy félszázad multával is, ellenben mily erős vala még az ősvallás ekkoron: mutatják az ország szívében történt kelenföldi és székesfejérvári események, sőt magának a trónra meghitt Endrének habozása is. S kik valának a visszaható, kereszténységellenes mozgalom főintézői? Vata és Kórógyi, mondják krónikáink.[1])

Az ős vallás e két utolsó hősének közelebbi megvilágításával még adós történetirodalmunk a rájok vonatkozó gyér s bizonytalan adatok miatt. Mindemellett nem térhetünk ki azon feladat elől, hogy legalább lakhelyök iránt tájékozzuk magunkat.

Életök benyulik még Szent-István korába; kétségkivül az ős vallás pusztulása feletti gyász és kesergések közt nőttek fel, ezek viszhangozának férfi keblökben is, s ezeknek hatása alatt vonták ki kardjaikat. Előkelőségök nem szenved kétséget, s ennélfogva amint szózatuk viszhangra talált a hazában mindenütt, ugy birtokaik is nemcsak egy megyére szoritkozhattak; de ellenzéki gondolkozásuk oda utall, hogy lakhelyöket, s nevezetesen elégületlenségök tüzhelyét a királyi hatalom központjától mennél távolabb keressük. És

---

mert őseink saját birtokaikra rendszerént reá nyomák tulajdonnevöket. Az erdélyi Gyulákra emlékeztet ma is Gyula-Fejérvár; Csanáddal s atyja Dobokával függ össze Csanád- s Dobokamegye; Tomaj-Abát már láttuk; Koppánynak a Zerénd fiának nyomait kereshetjük a szintén tiszántuli Zarándmegyében, hol [hajdan e megye Gyuláig terjedett] két Zerénd község is áll, sőt a Zaránddal szomszédos Biharmegyében is van Zaránd, hajdan derék magyar község, s ennek közelében egy patak, melynek neve ma is Koppány.

[1]) „Ex Hungaris primus omnium Vatha ex *Belo oppido* natus se doemoniis devovit . . .“ Gr. Batthyány I.: *S. Gerardi scripta et acta.* 347. s köv. ll. — Thuróczi J.: *Chronica.* II. 39. 40. fej. — Istvánffi M.: *Historia de rebus Ung.* [Köln. 1622.] VIII. 131. l.

ilyen, mindkettejök nevével összeforrt helyekre csakugyan találunk is történeti forrásainkban.

Egyik legrégibb, még a tatárjárás előtti történeti forrásunk említi Gyulát, a Vata fiát s azt is megjelöli, hogy e Vata-fi *kórógyi* birtokos vala.[1]) Kóród és Kórógy helynevek gyakoriak hazánkban, de hogy a Vaták említett Kórógy birtoka a Tiszántul, s nevezetesen Biharban keresendő: mutatja az imént idézett oklevél, melynek cselekménye bihari területen mozog. És Biharmegyében csakugyan létezett egykor a mai Berettyó-Szent-Márton mellett Kórógy falu,[2]) s hajdani határának egy része ma is „Kádár temetője" nevet visel. — Ezenfelül egy 1251-iki oklevél említi, hogy a volt krasznamegyei Szilágy-Somlyó hajdani neve Vata-Somlyója s a Vaták ős birtoka, és hogy annak határainál szintén állt Kórógy falu.[3])

Minde történeti nyomokhoz ha hozzá vesszük a krónikás amaz adatát, hogy Gejza vezér épen a Tiszántulról, s a váradi püspök kiséretében küldi Vatát „a gonoszt" Salamon királyhoz követül[4]): feljogosítva lehetünk arra, hogy Vata szülőhelyét, a legenda szerént *Belus* városát ne Trencsénmegyében, hanem a Tiszántul keressük.[5]) Annyi bizonyos, mint fentebb láttuk, hogy Vataféle birtokok

---

[1]) . . . castrenses *Bichorienses de villa Gyan* . . . . impecierunt libertinos Forkos et Kelemen . . . . pro concivibus suis . . . . accepto iudice a domino rege Andrea Smaragdo comite et Pristaldo *Jula filio Vatae.* Inter multos adduxerunt Micam comitem". . . [Bihariensem.]. — „Seraphin de villa *Kourougy* impetiit Farsium filium Petu . . . iudice *Jula filio Vatae, domino eorum.*" *Váradi regestrum:* 241. 323. 387. okl.

[2]) *Lásd alább*: Bihari főesperesség — Kórógy.

[3]) *Watha filius Watha* et povsa filius dyonisy . . . . porciones suas in possessione *Wathasomlyova* vocata habitas, quas *patres eorum Jure hereditario et ipsi possederunt ab antiquo.*" Hazai okmánytár: VI. 60. és 89—93. ll.

[4]) „Misit etiam dux (Gejza) ad Regem Episcopum Waradiensem et *nequam* Vatha." Thuróczi I. *Chronica.* II. 52. fej. hol a „nequam" szócska a kereszténység üldözőjét jelzi.

[5]) Trencsénmegyei „*castrum* Belus" ismeretlen történeti emlékeinkben. Inkább figyelembe veendők itt a biharmegyei *Bél, Belényés* [régiesen kiirva:

voltak a Tiszántul, ennélfogva Vata és Kórógyi, kik vérszerént is közel állhattak egymáshoz, midőn az ősi hithez való ragaszkodásuk miatt igyekeztek mennél távolabb lenni a királyi udvartól: tiszántuli birtokaikra, hivő társaik, szövetségeseik körébe veheték magukat, ott pedig bizonyosan nem engedték meg, hogy a gyülölt uj hit a bálványozott ős vallás rovására gyökeret verjen.

Ilyen, a kereszténységre még a XI-ik század közepén is kedvezőtlen viszonyok között feltételezni is alig lehet, hogy a keresztény hit a jelzett korban nagyobb elterjedésnek örvendhetett volna a Tisza vidékén. Bizhatunk-e tehát a krónikás előadásában, midőn egy helyen, már Salamon király idejében váradi püspökről, mint követről, majd meg annak leányáról beszél; kevéssel alább pedig azt állítja, hogy magát Váradot is Szent-László alapítá.[1]) Egyik vagy másik állításának tévesnek kell lennie, s kétségkivül az első a téves, melyet más, határozott történeti adat nemcsak hogy nem támogat, hanem még amely homlokegyenest ellenkezik történeti forrásaink számos helyével, s ezek közt az e tekintetben leghitelesebb tanunak, a váradi káptalan Chartulariumának vallomásával, sőt egész szellemével.

Belenus] várral összekötött helyek, vagy pedig: castrum *Becus Bekus-Békés. Lásd:* Békési főesperesség — Gerla.

[1]) „Vidit denique beatissimus Ladislaus *dux* unum paganorum, qui super dorsum equi sui ducebat unam puellam Hungaram speciosam; Sanctus ergo *dux* Ladislaus putans illam esse *filiam episcopi Varadiensis* . . .“ — „Post haec [Salamonnal s a kuno kal való harczai után] in parochia [vármegye] castri Bihar, inter flumen Kewres, in venatione sua invenit locum, ubi angelico admonitu *proposuit* construere monasterium in honorem Virginis Mariae, quem locum Warad nominavit . . . *rex* Ladislaus.“ Thuróczi I.; *Chronica.* II. 49, 59. fej. — Anonymustól kezdve gyakran megesik krónikásainkon, hogy későbbi állapotokat korábbi idők és személyekre ruháznak, ennélfogva nem lehetetlen, hogy Vattának követtársa utóbb, megválva a családi élettől, csakugyan pappá s azután váradi püspökké lett, amint erre van példa nem egy, magában a váradi püspökök történetében is. Gróf Forgács Pál váradi püspök [1747—1757] atyja, szintén Pál hasonlóképen az egyházi pályára lépett, s nevezett fiának első miséjénél már mint püspök volt jelen. — Ily egyszerü feltevés megoldanâ a krónikás idézett, ellenmondó helyeit, melyek annyi bonyodalmat s iróinknak, Praytól kezdve, annyi gondot okoztanak.

A fentebb vázolt tisza-vidéki vallási állapotokkal merőben ellenkezni látszik egy oklevél, melyet, mint állitólag 1021-ben, tehát Szent-István korában keltet, először Keresztury J. közölt, nem mulasztván el abból messzeható következtetéseket vonni.[1])

Ez oklevél eredetije a Gr. Vay-család levéltárában őriztetik s e család egyik mélyen tisztelt tagjának, gr. Vay Ábrahámnak kegyességéből megfordult az én kezemen is. Az oklevél *papiron* kelt s ez egy szóval annyira lehetetlenné van téve annak Szent-István korabelisége, hogy bátran napirendre térhetnénk felette; ismeretes dolog ugyanis, hogy nálunk a *legrégibb* papiron kelt oklevél az egri káptalannak egy 1319-ben kelt kiadványa. De Kereszturynak a váradi püspökségről irt s idézett munkája annyira el van terjedve s oly hitelnek örvend, hogy az oklevelet közelebről be *kell* mutatnom.

Hogy lehettek-e nálunk már Szent-István uralkodásának közepén annyira kifejlett egyházi állapotok, hogy — mint a kérdéses oklevél mondja — az erdélyi püspöknek már Tasnádon helynöke is vala? annyira szervezett biráskodási ügymenet, hogy az erdélyi püspök bizonyos perben halasztást enged s e halasztást *irásban* tudatják? és egyátalán az oklevél irálya, szólamai, megállapodott vezetéknevei belé illenek-e Szent-István korába? mindezt mellőzve, csak az oklevélben emlitett György erdélyi püspökre és Miklós erdélyi kanonok s tasnádi vicariusra akarom a figyelmet fordítani.

Összes történeti emlékeink szerént György az erdélyi püspökök közt csak a XV-ik században, nevezetesen 1419—1423. évben fordult elő első izben.[2]) Ez egy, de ami azon oklevél korát még biztosabban meghatározza, az maga Miklós mester, tasnádi helynök, ki épen igy, minden czimével szóról-szóra emlittetik — 1421-ben.[3]) És ha még némi kétely maradna fenn, megemlítem, hogy az elhalasztó levélnek eleje, az idéző parancs ugyanolyan papiron és irással s ugyanazon személyekhez intézve, szintén megvan az idézett családi levéltárban, s e levelen már betükkel kiirva olvasható az 1421. évszám.

A kérdéses oklevél keltét tehát csak tévedésből helyezék 1021. évre, s a tévedés onnat eredett, hogy csakugyan MXXI. évszám

---

[1]) *Descriptio Fundationis ac vicissitudinum Episcopatus et Capituli M.-Varadinensis.* [M.-Varadini 1806] I. 121. és 1–20. ll. — Szirmay A: *Szathmárvármegye esmérete.* II. 263–4. ll.

[2]) Szentiványi, Pray, Szereday, *a Historia Episcopatus et Capituli Albensis* [1837.] névtelen szerzője, Fejér, Czinár püspöki névsorai.

[3]) *Kállay-család levéltára. — Historia Episcopatus et Capituli Albensis.* [1837.] 76. l.

olvasható benne, melyből a százas számjegyek vagy a tollban maradtak vagy szándékosan hagyattak ki, mint napjainkban is használnak a keltezés évszámainál röviditéseket, a XV-ik században pedig épen a százas számokat volt szokás kihagyni, amint ezt tapasztalják mindazok, kik ama század okleveleivel foglalkoznak.

És igy mindazon vallásügyi és családtani feltevések, melyeket iróink ez oklevélre épitettek, s általok már Szent-István korában a tiszántuli részeket is egyházilag szervezve tüntették fel: összedőlnek.[1])

---

[1]) Hasonlóképen *nem* Szent-László, hanem IV-ik László király korabeli azon oklevél melyet szintén a fentisztelt grófi család levéltárából közöl *Kereszturv* i. m.: I. 122. l. s utánna ismét *Szirmay,* s *Fejér* is. Ez oklevél év nélkül kelt, de hogy keletkezése IV. László korába teendő, mutatja a váradi káptalannak egy más, 1324-iki levele ugyanazon levéltárban. De valamely avatatlan kéz e levéltár több becses okiratának keltét is kijavitá [?] veres tintával, igy Péter várad-előhegyi prépost két 1329-iki levelét 1229-re; Rozgonyi Simon országbiróét 1412-ről 1052-re stb.

AZ ALAPITÓ.

A KÁPTALAN VALLOMÁSA. — SZENT-LÁSZLÓ A TISZAI RÉSZEKEN. — ADORJÁNVÁR TÁJA. — A TISZÁNTULI VIDÉK EGYHÁZI ÁLLAPOTA. — FALVAK. — SZENT-LÁSZLÓ TERVE VÁRADDAL. — A KUNOK FELETTI DIADALMAK EMLÉKE-E VÁRAD? — A SZENT-LÁSZLÓ TISZTELETÉBEN NYILATKOZÓ NEMZETI KEGYELET. — A VÁRADI PRÉPOSTSÁG ALAPÍTÁSÁNAK IDEJE.

Mindenek előtt illik tudni, hogy a mi váradi egyházunk alapítója Szent-László néhai magyar király; alapítá pedig és szentelé azt a boldogságos Szűz-Mária tiszteletére, egy prépostot s ezenkivül huszonnégy kanonokot helyezvén abba; *később* püspöki egyházzá emelé és sokféle birtokok, jogok s kiváltságokkal gazdagítá.[1]) Igy szól a váradi Chartularium, s hogy ama „tudni való“ esemény feledésbe ne menjen ezután sem, mint nem ment vala addiglan: feljegyzi a szentkirály halála és szentté avatása napjait is, mint a kegyes alapitó emlékének kiválólag szentelt ünnepeket.[2])

És a káptalan e vallomása kiválólag figyelemre méltó szem-

[1—2]) „Ante omnia est nota dignum, quod Ecclesiae nostrae Waradiensis fundator est beatissimus Ladislaus olim Ungariae Rex, cuius translationis festum colitur quinto Kalendas Julii [junius 27.] et ejus depositio expletur anno domini Millesimo nonagesimo quinto, quarto Kalendas Augusti [julius 29. halála napja.] Fundavit autem ipsam ecclesiam et dedicavit in honorem beatissimae matris Mariae Virginis, instituens primo in ea praepositum et canonicos numero viginti quatuor computato praeposito, et *tandem* evexit ipsam in Episcopalem et multis possessionibus, juribus et praerogativis dotavit.“ *Batthyány-codex:* 4. l. — *Leges:* III. 219. l.

ben azon hagyományos szokással, mely nálunk mindent, ami régi, rendszerént Szent-Istvánnak tulajdonít. A váradi káptalan, mint látjuk, kivétel e tekintetben: nem igényli a dicsőséget, hogy eredetét Szent-Istvánig felvigye, határozottan azt vallja, hogy az ő alapítója Szent-László. S ez esemény, melyet e vallomásával körvonaloz, teljesen, minden részletével beillik hazánk s nevezetesen a tiszántuli vidék Szent-László kora előtti, s fentebb már érintett viszonyainak keretébe.

Midőn Béla herczeg 1047. körül nejével s fiaival: Gejza, László és Lompérttal, Lengyelhonból visszatért, I. Endre király az ország tiszántuli részét adá neki birtokul. A királyi herczegek s „ifjabb királyok" tiszai birtoklása, mondhatni uralkodása itt említtetik először történelmünkben. Ezzel azonban nincs kizárva a lehetőség, hogy az még korábbi eredetü, s magva Mén-Marót hajdani birodalmában, a nép nyelvén ma is ugynevezett „Biharország"-ban kereshető, mely mint tudjuk, a fejedelmi, majd a királyi ház birtoka lőn, s hová a Névtelen jegyző sem telepíti a honfoglalók egyetlen nemzetségét sem.

Béla a Tiszántult nyervén birtokul, természetes a feltevés, hogy házanépével birtokára vonult, hogy fia, László itt nőtt férfiuvá, és kétségkivül ennek tulajdonítható, hogy e vidék mely gyermek álmaival összeforrt, férfi gondjainak is élénk tárgya volt sirjáig,[1]) és hogy sehol a hazában annyi emlék annyi kegyelettel nem szól a szent királyról, mint a Tiszántul.

Hogy hol, e vidék mely pontján állott a ház, a magyar királyok legdaliásabbikát felnevelő? erre nem felelnek irott történeti emlékeink. Talán még meg fog szólalni maga az anya-föld, melyet a hős király imája, vére annyiszor megszentele s valamely helynevével még feloldja ama kérdés titkát is. E tekintetben a Berettyó kies völgye kiválólag figyelemre méltó, különösen ama pontja, hol Adorján vára romjai roskadoznak, felettök a szent-imrei s kissé távolabb a szentjobbi apátságok sejtelmes romtetőivel.

---

[1]) Halálos ágyán is arra kérte Álmos herczeget, hogy a szentjobbi monostort, melyet ő csak fából épithetett, a herczeg kőből épitse fel. *(lásd: Szent-Jobb.)*

Szent-László atyja s testvérbátyjának tiszántuli egyházi alkotásairól nincsenek tudósításaink. Hogy keresztény létökre nem voltak templom nélkül, az bizonyos; de nagyobb mérvü alkotásaik alapjait messze a Tiszától, a haza legdélibb s legéjszakibb tájain teszik le. Béla a szekszárdi apátságot alapítá, Gejza a garan-szentbenedekit.

Mi indithatta őket arra, hogy alapítványaik szellemi s anyagi áldozataival nem szükebb hazájokat, a Tiszántult gazdagiták? kétségkivül nem az, mintha e vidék amaz áldozatoknak már eléggé bővében lett volna; hanem mert még mindig nem látták itt eléggé alkalmasnak a talajt hasonló alkotások befogadására. Sőt maga Gejza azon tettével, hogy az oly távoli szent-benedeki monostornak itt Biharmegyében adományoz birtokokat,[1]) még csak előkészíti a kereszténység útját e vidékre.

Itt a Maros partjaitól Szabolcsmegyének felső részéig nincs egyetlen monostor vagy általában jelentékenyebb egyházi intézmény, melyről kimutatható lenne, hogy már Szent-László kora előtt létezett. Az 1067. körül keletkezett zazty-i *(halászi* felső Szabolcsban[2]) apátság alapító levele jelez ugyan némi lelkészi szervezetet, említvén, hogy az apátság birtokain lakó népek keresztelés és temetés fejében tizedet fizessenek lelkészeiknek;[3]) de e birtokok egy, legfeljebb kettő kivételével (Szeghalom, Ladány) kivül estek a váradi püspökség határain, s nem kell felednünk, hogy e korban, s még azután sokáig a szerzetesrendek saját birtokaikra maguk közől küldének lelkészeket. Emellett az is valószinű, hogy az idézett oklevél amaz intézkedése nem már létező, hanem, legalább némely helyen, még csak létesítendő egyházi állapotokra céloz.

Különben is falvaink e korban még felette kezdetlegesen állhattak, s lakosaik a megszokott nomád élet iránt még mindig elégszer kimutathaták hajlamukat. Még évtizedek mulva, tehát az egyházi szervezkedés teljes bevégeztével is szükséges vala oly or-

---

[1]) Ártánd, Doboz. KNAUZ N.: *Monumenta Eccl. Strigon.* I. 55. 59, ll.

[2]) A ZAZTY-I APÁTSÁG. *Egri egyházmegyei közlöny.* 1881. és 1882. évf.

[3]) WENZEL G.: *Árpádkori uj okmánytár.* I. 24—27. ll.

szággyülési végzés, hogy a falu ne hagyja ott egyhàzát.[1]) És e végzés a haza összes részei közt kétségkivül a tiszaiakat illetheté leginkâbb, amint különben is a Tisza partjain alkoták azt.

Ily zilált, tarthatatlan állapot kétségkivül nem kerülte ki Szent-László magasröptü szellemének figyelmét, s talán már mint ifju Váradnak mai, szép tájain is álmodozott az utak s módokról, melyekkel végre e vidéknek is központot adva, oda gyüjtse a müvelődés s polgárosodás tényezőit, s ezeknek általa betetőzhesse a honalkotás nagy müvét, mely első szent királyunk meghidegült kezei közől bevégezetlenül siklott ki.

És az, ki Szent-László nagy lelkének hazát és nemzetet átölelő gondolatokat adott, megadá alkalmatos időben az eszközöket is, hogy ama gondolatok testet ölthessenek.

Mikor fogott Szent-László a váradi püspökség, illetőleg prépostság alapításába? arról határozottan még a káptalani Chartularium sem értesit. Annak tudósitása után csak az bizonyos, hogy *először* mint láttuk, *prépostságot alapita*, nem püspökséget. És e tettében annak bizonysága nyilvànul, hogy a váradi püspökség alapítását nem vette át hagyományképen Szent-Istvántól s annak utódaitól.

Későbbi, talán a hagyomány után kelt feljegyzések emlitenek annyit, hogy váradi alkotásának alapjául a kunoktól nyert gazdag zsákmány szolgála.[2]) De ez határozatlan megjelölés, mert, mint tudjuk, Szent-László a cserhalmi csata után is többször harczolt még a kunokkal győzelmesen.

---

[1]) „Ut villa, in qua est ecclesia, ab ecclesia longius non recedat, quod si recesserit, X pensas persolvat et redeat.“ Gr. Batthyány I.: *Leges eccl.* II. 197. l.

[2]) „S. Ladislaus Rex ex spoliis victoriarum *de Cumanis reportatarum* Varadini templum B. M. V. et *Canonicorum collegium* fundat.“ Hevenesy G. *kézirata. Erdélyi muzeumi kézirattár: Gr. Kemény J. gyüjteménye.* — „Episcopatus Varadiensis designatus fortassis fuit a S. Stephano primo Rege Hungariae, sed fundatus ac locupletatus est postmodum a S. Ladislao Rege, dum *devictis Cumanis* Dei monitu ad Chrysium fluvium insignem Basilicam in Dei Genitoris Honorem posuisset.“ Szentiványi M.; *Curiosiora Miscellanea.* Decad. III. pars I. pag. 82.

Egyébaránt a felfogás, mely a váradi alapítást, mint hálaáldozatot tünteti fel a nyert győzelemért, tökéletesen megfelel az azonkori gondolkozásnak. És ha Szent-László is így tőn, csak példáját követé nagy őseinek s köztök magának Szent-Istvánnak is, ki szintén istenes fogadást téve kelt harczra Koppány ellen, a Gyula vajdától nyert zsákmányból pedig szintén prépostságot alapita, a székesfejérvárit.

Különben e kunhadjáratokhoz füződnek hazai történelmünk legvonzóbb részletei, melyeken költőink lelkesednek ma is, s melyekben nehéz elhatározni, hogy mi szebb: a szent király bennök tükröződő alakja-e, vagy nemzetünknek azon századokon át ki nem fáradó kegyelete, melylyel ez, előtte oly drága alakon csüng ma is.

Szent-Istvánt mint első, legnagyobb királyát, mint a honszerzők után a hon megalapítóját, mint apostolt tisztelé nemzetünk; de e tisztelet, mint már legendája is érezteti, mondhatni, félelemmel vegyes. Mintha a nemzet e nagy kiárálynak hátterében ott látta volna az általa száműzött ős vallás geniusának borongó árnyékát.....

Egészen más neme a tiszteletnek az, melylyel Szent-Lászlóra tekintett a magyar. Szemeiben ez is szent és hős, mint nagy elődje, az első király, de szerencsésebb annál, mert a már magyar keresztény kornak fia nem jő ellenkezésbe a nemzet ős hajlamaival s kegyeletének tárgyaival.

Szent-László a megdöbbentőleg nagy király-apostol mellett a magyar népnek — ha szabad igy szólani — kedvencze, eszményképe, a keresztény nemzeti erények lovagja, legnépszerübb királya.

Ami jót, szépet és nemest a nemzet önmagában sejt s érez, azt mind feltalálja — megdicsőülve találja fel e királyában. Azonositja magát vele, valamint őt egészen magáénak ismeri és vallja. Tisztelettel emeli rája szemeit, de amellett szive is feldobog és ajka önkénytelenül is megnyilik, hogy a leggyengédebb szeretet hangján mondja vére-szülte királyának:

„Nem elégeszik senki Terád nézni.“[1])

[1]) *Régi egyházi ének Szent-Lászlóról.*

És aggok, ifiak az ihletés, a lélek felmagasztosulása óráiban őróla, a daliás királyról adják a szót szájról-szájra századokon át. Tetteit, alakjának s jellemének vonásait, mint drága ereklyéket, egyenként szedik elő, hogy legszentebb csókjokkal illessék valamenynyien. És mily megragadók e vonások!

Őérette a szent királyért előjönnek az erdők vadjai, mint szelid bárányok; érintésén vizforrásra fakad a kőszikla; ketté válik a magas hegyláncz; hitvány kavicscsá silányul a csábító arany, ezüst; ellőtt nyila megtalálja a csoda gyógyfüvet. És mindez nem magáért a szent királyért történik, hanem általa, az ő jósága és szentsége miatt — a nemzetért, mely neki szemefénye, melyért még sirjából századok mulva is kikél és vágtat hegyen-völgyön, hogy védje harczaiban a magyart.

Midőn pedig leteszi legnagyobb horderejü alkotásai egyikének, a váradi püspökségnek első alapjait, a nemzet szent királyának e tettét is földöntuli fénnyel veszi körül: angyalokat lát munkája szolgálatában. Azután a basilikát, melyet királya a haza Védasszonyának tiszteletére emel, elnevezi Szent-László egyházának, s a várost, hol az egyház áll, Szent-László városának. És midőn végre a király visszaadja lelkét teremtőjének, de szent testét máshová, nem az ő városába akarják vinni: ime, halottas kocsija magától megindul s drága testét viszi, hozza egyenesen — Váraddá.

Mily nagynak, mi mélynek kellett lenni annak a szeretetnek, mely ekkora ragaszkodást szült! A halál sem választhatja el Váradtól Szent-Lászlót.

Valóban, ha irott emlékek nem vetnének is világot a váradi püspökség alapittatásának összebonyolitott kérdésére, már maga e ragaszkodás s az oly fényesen nyilatkozó nemzeti hagyomány bizton elvezethetne Szent-László, mint alapitónk lábaihoz. —

Az alapitás korát illetőleg még legtöbbet mond a Chartularium ama helye, mely a székesegyház oltárairól szóltában emliti, hogy Szent-István király és Szent-Imre herczeg oltárait *az alapitás alkalmával* emelék.[1]) Ez 1083. éven innet történhetett, mert első kirá-

[1]) „altare sancti Stephani regis et altare sancti Emerici ducis sunt

lyunkat s angyali fiát az idézett évben irták a szentek közé; melynélfogva a váradi prépostság alapitásának kora Szent-László uralkodásának második felére, az 1083—1095. évek közé esik.

---

instituta *tempore fundationis Ecclesiae nostre.“ Batthyány-codex:* 40 l. — *Leges:* 245. l.

VÁRAD KELETKEZÉSE.

A MONOSTOROK MINT A POLGÁROSODÁSNAK ÉS HONVÉDELEMNEK TÉNYEZŐI. — VÁRAD FEKVÉSÉNEK ELŐNYEI. — VÁRAD ŐSRÉGISÉGE. — SZENT-LÁSZLÓ VÁRADJA LAKOSAINAK KETTŐS ELEME. — A MONOSTOR HELYE ÉS FELSZERELÉSE. — VÁRAD BIRTOKFELOSZTÁSA S ENNEK JELENTŐSÉGE. — A VÁROS NEVE S MEGKÜLÖNBÖZTETŐ JELZŐI.

A középkorban káptalani és szerzetesrendi monostoraink a polgárosodásnak s a honvédelemnek egyaránt hatalmas tényezői valának. Lakóik ugyanis mig egyrészt szellemi tulsulyuk s befolyásukkal a haza szeretetében s a fejedelem iránti ragaszkodásban egyesiték és összetarták a honfiakat; másrészt várakká erősitett monostoraik s zászlóaljaikkal mindannyi hadi őrszemek valának a haza különböző, sokszor leginkább fenyegetett pontjain.

Ily intézményre az egyházilag még rendezetlen s védelmi tekintetben is kivált a kunok ismételt betörései miatt nem eléggé biztositott tiszai részeknek szükségök volt, és Szent-László a kitünő honfi és keresztény férfiu e szükségen segitett a váradi monostor megalapitásával.

Czéljának elérése tekintetéből kétségkivül már eleve gondoskodott arról is, hogy a monostor oly helyen álljon, mely a népek közlekedő vonalának leginkább közelébe esik, leendő emelkedésének szintén feltételeit, a fát, vizet, követ ne nélkülözze s a természet által is lehetőleg megerősitett legyen.

A krónikás vadászat közben keresteti Szent-Lászlóval az ily alkalmas helyet, és megtalálta azt — ugymond — a Körösnek

egy szigetében,[1]) nevezetesen ott, hol a délről jövő Hévjó meleg vize szakadt a Sebes-Körösbe.[2])

A Névtelen jegyző bár ismételve megfordul a honkereső magyarokkal Várad vidékén, nem emliti Váradot és Szent-Lászlónak a krónikás emlitette vadászata is azt jelzi, hogy Várad akkor még nem létezett.

Kétségtelen azonban, hogy a Sebes-Körös völgye és abban az a pont, hol a mai Várad áll, a magyarok bejövetelekor vagy annak előtte nem volt lakatlan. Ezt igazolják az e völgyön, bár még csak szórványosan teljesitett régészeti kutatások, melyek az őskori s római életnek itt biztos nyomaira vezettek;[3]) de különben is Várad azon pontok egyikén fekszik, melyek arra látszanak teremtve lenni, hogy uralkodjanak egyes vidékeken. Az ilyen pontokat nem hagyák soká lakatlanul, s az egyszer rajtok épült várak vagy városok aztán ha elpusztultak, ha tán egyideig pusztán álltak is, ujra felépültek, mert már keletkezésök nem puszta véletlenből történt, hanem mintegy a gondviselés ujjmutatásából s kedvező, felhasználható fekvésöknél fogva.[4])

Vasuti vonalaink, mintha csak a hajdankor uthálózatának gondos tanulmányozása után készülnének, rendesen a közlekedés régi, mert legtermészetesebb irányát követik. Ez irányba esett a mai Várad helye is, hol az alföld rónája az erdélyi bérczek végső szárnyvonalával találkozik, s a természet annyi áldása és szépsége közől még az üditésre, gyógyulásra s védelemre, mert várerőditésre annyira alkalmas hévvizek sem hiányozának.

---

[1]) „inter fluvium Kewres, in venatione sua, invenit locum, ubi angelico admonitu proposuit construere monasterium.“ Thuróczi J: *Chronica.* II. 59. fejezet.

[2]) A *Hévjó* ma *Pecze* régen belefolyt a vár árkába is, s eredetileg ott egyesült a Körössel. „Dieser — a váradi vár Királyfia bástyája — entkegen kompt die kleine Bach aus den warmen Badern, Pecze genant; ist der Mühlen zu dienst dahin geleitet worden,“ t. i. a vár árkába, hogy itt a viz be ne fagyjon. Miles M: *Siebenburgische Würg-Engel.* 206. l.

[3]) *Chronik der archae. Funde Siebenbürgens.* 73 l. — Torma K: *A limes Dacius felső része.*

[4]) Ipolyi A: *A deákmonostori román basilika.* 17 s köv. ll.

Ily pont kétségkivül nem volt mindig lakatlan, valamikor nevezetes vár vagy város állhatott rajta,[1]) de azoknak Szent-László korában már csak romjai lehettek legfeljebb nehány jelentéktelen kunyhóval. Nem lehetetlen, hogy épen valamely keresztény telepnek romjai, és Szent-László egyenesen az elpusztult keresztény egyház felismert alapjaira épité monostorát, ismeretes levén a kath. egyház ama kegyeletes ős szokása, hogy ha üldözések vagy más veszedelmek távozni kényszeriték, jobb idők beálltával rendszerént visszatért előbbeni helyére, ott épitve fel ujra székesegyházait s monostorait. Gejza és Szent-István is ugyanazon helyen, hol Szent-Márton született, épiték az első magyar monostort; Esztergom és Pécs basilikáinak aljában ma is feltalálhatók a római őskeresztény katakombák, s a keresztény elemekkel áthatott egykor virágzó gyarmatoknak, a szláv-morva térítő püspökségeknek még alig hült helyén emelkedtek első nevezetesebb püspökségeink és kolostoraink, mint Veszprém, Győr, Nyitra, Pécs-Várad, Szalavár, Zobor.[2])

Kikkel épité fel Szent-László a monostort, s miféle elemekből alkotá meg a város első lakosságát? arról hallgatnak irott történeti emlékeink; de a város egyes részeinek még fenlevő, vagy elenyészett ugyan, de feljegyzett nevei némileg pótolhatják ama hallgatást s eléggé biztosan tájékoztatnak az érintett kérdésekben.

Várad városrészei közől kettő: *Olaszi* és *Velencze* még ma is ősi nevét viseli; a többi már elenyészett, de középkori városrészek nevei: a Körös jobb partján Olaszi mellett *Szent-Péter* és *Szepes*; a balparton Velenczén kivűl *Hét-közhely* (maga a város), továbbá *Pádua, Bolonya, Egerszeg, Ujfalu, Szombathely* és *Vadkert.*[3])

---

[1]) Régi iróink ama vélekedése, hogy a magyar Nagyvárad a rómaiak *„Buredensium"* városának felel meg, még megerősitésre vár. Bél M.: *Comitatus Bihariensis.* 60. l. *Esztergomi érseki könyvtár, Batthyány-féle kéziratok.*

[2]) Fraknói V.: *A szekszárdi apátság története.* 7. l.

[3]) IV. Béla királynak egy 1259-iki eredeti oklevele alapján, melyet Nagyvárad városa a leggondosabban őriz, *Keresztury* J. munkájának megjelenése óta *[Descript. Epp. et Capit. Varad.* I. 46. és 126—9. ll.] mint a középkori Várad külvárosai szerepelnek: *Olaszfalva, Váralja, Uj-Pécs* stb. Ezek azonban nem Nagy-, hanem *Pécs*-Váradnak valának kiegészitő részei, mert az idézett királyi oklevél ez utóbbiról és *nem Nagyváradról szól.* Ezt

Ezek közől a XII-ik században s *a XIII-ik elején csak* egynek, *Olaszinak* nevét emlitik történeti forrásaink ;[1]) a többiek nevei a XIV-ik század irataiból, nevezetesen a Chartularium közleményeiből ismeretesek.[2]) De az idézett korban már mint teljesen bevégzett szervezetü, egyházas városrészek szerepelnek, minélfogva kétségtelen, hogy a XIV-ik századnál régibb, s Olaszival együtt legalább részben első telepei Váradnak. Ezt igazolja azon körülmény is, hogy Olaszi a székesegyháztól, melynek érdekében történtek a telepitések, távol, a Körösnek ellenkező pontján állt, s fel sem tehető, hogy akár Szent-László épen a székesegyház tájékát benépesiteni, vagy a gyarmatosok ahoz mennél közelebb jutni ne igyekeztek volna.

Az elősorolt helynevek világosan tájékoztatnak bennünket, hogy miféle elemekből alakult az első Várad? Magyar és Olasz vonatkozásu helyneveket látunk; kétségkivül olyanok valának Várad első lakosai is. Az ifju Magyarország adhatott a keletkező uj városnak földmüvelőket, halászokat, némely nálunk is otthonosabb iparágból mesterembereket, és különösen az egyház védelmére fegyveres jobbágyokat; de az iparosok nagyrészét, különösen a monostor

---

igazolja már csak az is, hogy az oklevél Várad földesurául ismételve is a a váradi *apátot* említi, már pedig összes történeti emlékeink szerént Nagyváradon egy talpalatnyit sem birt soha semmiféle apát. E nehézséget érezte Keresztury is, azért munkájának idézett helyén az apát szót váltig igyekszik tollhibának tartani „prépost“ helyett: „Verum, ut probabilius, Beatum Abbatem Praepositum Varadinensem fuisse dicamus.“ A tévedést kétségkivül a mindkét városnál előforduló helynevek hasonlósága okozta, de „Olaszfalva“ nem „Olaszi,“ továbbá „Uj-*P*écs“ közel jár „Uj-*B*écs“-hez, de ismét az utóbbi helynév, valamint „Váralja“ is a XIII-ik században még egészen ismeretlen Nagyváradon, sőt a XIV-ik században is, és csak később tünnek fel. — Különben, hogy amaz oklevél Pécsváradra vonatkozik, melynek birtokosa csakugyan apát, középkori elnevezéssel a „váradi apát“ vala észrevette már Fejér *Gy: Codex dipl.* IV. 2. 493. I. jegyz.

[1]) „Episcopus Biarch. cuius sedes dicitur *Orosiensis.*“ kétségkivül tollhiba „Olosiensis“ — Olaszi helyett. 1184-iki követi jelentés Magyarországról. — Fejér Gy: *Codex dipl.* II. 218. l. — „Laurentius de villa *Latinorum* Varadiensium.“ *Váradi regestrum:* 286. oklevél.

[2]) *Batthyány-Codex:* 22—23 ll. — Batthyány I: *Leges eccl.* 232. l.

építéséhez szükséges kőfaragókat, festőket stb. az ipar és művészetnek különben is tulnépes hazájából, Olaszországból hitta be a szent király. És hogy ez csakugyan igy történt, a már emlitett helyneveken kivül igazolja Szent-István király példája is, ki a pápai követ tanácsára, mint tudva van, Olaszhonból hivta ki Székesfejérvár s Esztergom lakosainak nagy részét.[1])

A Körös balpartján, a mai vár helyén épült a „*monostor*," mely elnevezés a középkorban nemcsak a szerzetesrendek, hanem a prépost vagy püspök és káptalan lakhelyét is jelenté a székesegyházzal együtt.[2])

---

[1]) Szalay I: *Városaink a XIII-ik században.* 6. s köv. ll.

[2]) „Libertas Ecclesiae *seu monasterii* Sanctissimi Regis Ladislai Varadiensis per primogenitores nostros concessa" . . . . I. Károly király 1337-iki levele. Keresztury J: *Descriptio Epp. et Capit. Varad.* I. 144. l. „Monasterium Varadiense . . . corpus sanctissimum [S. Ladislai] *in eodem Monasterio* amene conquiescens." Zsigmond király 1412-iki levele. Gr. Teleky J: *Hunyadiak kora.* XII. 18. l. — „*Monasterium* Zagrabiense a sancto Ladislao Rege constructum." II. Endre király 1217-iki levele. Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 83. l. Ismeretes, hogy Szent-László a zágrábi — püspökséget alapitá. — *Tinódi* Sebestyén az egri — *Szalárdi* János a váradi székesegyházat századok multával is „calastrom"-nak nevezik; nevezetesen Szalárdi a váradiról irja: „Az régi királyoktól klastrom formájában, faragott kövekből rakatott, két igen magas, fris tornyu . . . belső épületeket nagy munkával elrontván" [Bethlen Gábor]; és ismét: „szent László király . . . . épitette volt azon helyben [a váradi várban] a nagy, két, fris, magas tornyu monostort, melyek Bethlen fejedelem idejében . . . elrontattak vala." *Siralmas krónika. Ujabb nemzeti könyvtár.* II. 35. és 363. ll. — *Miskolczy István* 1609-iki naplójában [kiadta Schedius L.: *Zeitschrift von und für Ungern.* 1804. 89. l.] midőn a váradi székesegyház és vár leirása után megjegyzi: „Narrant hic quinque olim sacella fuisse, sextum vero *monasterium*," ez utóbbi alatt kétségkivül szintén a székesegyházat értette. — *Keresztury J.* is *(Descript. Epp. et Capit. Varad.* II. 233. l.] ismerve a „monasterium" középkori jelentését, csakugyan egyházat és káptalant keres benne, de nem az önkényt kinálkozót, t. i. a székesegyházat és székeskáptalant, hanem mert e váradi monostorról az mondatik, hogy azt Szent-László alapitá, ő azonban már előre fejébe vette, hogy a váradi székesegyháznak csak Szent-István lehet az alapítója: kész tehát azt állitani, hogy e Szent-László alapitotta monostor valamely társaskáptalan volt, például az ugynevezett „Kis"-káptalan. Ezt azonban, mint látni fogjuk, más alapitotta.

Kétségkivül már a monostor keletkezésekor gondoskodtak annak védelmi képességéről is; a helyzet természetnyujtotta előnyeit nem hagyták felhasználatlanul, sőt igyekeztek azokat a lehető legjobban értékesiteni. Körülvevék a monostort árokkal, vizzel, s az árok partján egyelőre talán csak sövényt vagy palánkot, de később kőfalat emeltek s a falakra tornyokat. Már Rogerius kanonok a váradi monostort „vár"-nak nevezi, mely „nagy árkokkal, s a falakon fatornyokkal vala megerősitve," és hogy e vár nem csupán a tatárok közeledésekor hamarjában hevenyészett mű vala, kitetszik azon szavaiból, melyekkel emliti, hogy „a várat széles kőfallal igazittatták ki, mivel egyik oldalán romlottnak látták."[1]) A „romlott" szó elvitázhatlanul bizonyitja annak régiségét, avultságát.

Benn a monostorban az egyháziakon kivül csak a legszükségesebb cselédség, az ugynevezett udvarnokok, s a várszerü monostor védelmére rendelt fegyveresek találtak lakást. A többi iparosok, jobbágyok a vár falain kivül, egymástól elválasztott tágas telkeken épiték fel jobbára csak faházaikat.[2])

És itt a váradi monostor, illetőleg Várad keletkezésénél egy kiválólag figyelemre méltó jelenséggel találkozunk. Maga a Chartularium arról értesit, hogy a monostor káptalani területen épült,[3]) s ez állitásának hitelét hatalmasan támogatja ama körülmény, hogy a monostor tövében maga a belváros a káptalan birtoka volt mindig, hogy továbbá mig a püspök Várad egész területéből csak egy részt birt, a káptalan kettőt, holott ez rendszerént megforditva szokott lenni, tudniillik egy rész a káptalané kettő a püspöké, vagy épen

---

[1]) *Siralmas éneke. Forditotta Szabó K.:* 34. fej.

[2]) Igy még 1246-ban is István esztergomi érsek a barsmegyei Keresztur lakosainak egyebek közt azon kiváltságot adja, hogy haki máshová akar köl tözni, 12 denár lefizetése után szabadon elmehet, házát eladhatja, de lerontania vagy *elvinnie* nem szabad, ami természetesen, csak *fa*-házról érthető. Fejér Gy: *Codex dipl.* IV. 1. 441. l. — Különben Váradon még a XIV-ik század közepén is a nevezetesebb épületeket, mint például a várad-velenczei apáczák kolostorát, fából alkotják.

[3]) „Optinemus . . . primo scilicet medietatem munitionis seu Castri . . . licet *totum Castrum in nostro territorio sit fundatum.*" *Batthyány-codex* 32. l. Gr. Batthyány I: *Leges eccl.* III. 239. l.

a székhely kizárólagosan csak püspöki birtok; hogy végre Váradnak oly részeiben is, melyek püspöki birtokok valának, mint például *Olaszi*, a földesuri jogok egyik leglényegesebbike, a vásárvám nem a püspököt, hanem a káptalant illeté.[1])

E szokatlan állapot kétségkivül a váradi káptalan első, a püspökségnél régibb birtoklásából veszi eredetét, s e tény, ha egyéb történeti adataink nem volnának is, egymaga igazolhatná a Chartularium amaz állitását, hogy Váradon a prépostság megelőzte a püspökséget.

Mily számmal voltanak Várad első lakosai, s mily iparágakat vagy üzleti nemeket képviseltek? e kérdésre, minthogy az alapitólevél, ha létezett is, eltünt nyomtalanul, határozott feleletet adni nem lehet. Alig szenvedhet azonban kétséget, hogy itt is a monostor rangját megillető számmal s különféleséggel valának mindazok a szolgák, iparosok s jobbágyok, kikkel egyéb, XI. századi alapitásu monostoraink alapitó levelében találkozunk. Igy kétségkivül nem hiányoztak: fegyveres, lovas vagy szekeres jobbágyok, tudniillik kik fegyverrel, lóháton vagy szekérrel szolgálták a monostort; továbbá vinczellérek, szántó-vetők, méhészek, halászok, adószedők, kovácsok, pintérek, sütők, szakácsok, fazekasok, viaszgyertya-mártók, juhászok, aranyműves ek, ácsok, molnárok, csikósok, kanászok, vendéglátók, betegápolók, harangozók, fürdőszolgák stb.[2])

---

[1]) „Nos Bartholomeus . . . . episcopus Varadiensis significamus . . . . memoriae commendantes, quod Capitulum ecclesiae nostrae, fratres nostri contra villicos et populos *nostros* de Olazi, de villa nova et de S. Laurentio . . . . egerint in figura iudicii coram nobis proponendo, quod cum universi homines cum mercibus suis *ipsam Civitatem nostram* de Olazi, novam villam et de S. Laurentio ingredientes tributa eis . . . dare et solvere sicuti in die fori, sic et in aliis diebus debuissent": s e jogát a káptalan a nevezett városrészek szabadkozása ellenére ujra megnyeré 1285-ben. Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 3. 307—8. ll.

[2]) Igy a pécsváradi monostor alapitó levelében olvassuk, hogy a monostor Szent-István adományából rendelkezett „populis tam liberis, quam servis. Liberis scilicet ducentis militibus . . . ministris, qui serviunt cum equis 156. item ministris qui serviunt cum equis, curribus 469. vinitoribus 110. aratoribus 36 apiariis 12. tributariis fori 20. piscatoribus 50. fabris 10. praeparatoribus vasorum ad cellarium 6. tornatoribus 12. pistoribus 9. cocis 9.

Az pedig bizonyos, hogy Várad lakosságának olasz eleme müveltsége s kereskedelmi és ipari hajlamainál fogva a legjótékonyabb hatással volt a város fejlődésére s a magyar és olasz elem egymást kiegészitő vagy ellensulyozó képességeiből támadt azon hatalmas tényezők egyike, mely a legszebb jövő elé segité az ifju Váradot.

Mi végre a monostor, illetőleg a város nevét illeti a krónikás egyszerüen csak azt mondja, hogy Szent-László a helyet, melyen a monostort épité, „*Várad*"-nak nevezte.[1]) És bár hazánk különböző részeiben számos ily nevü község létezett és létez,[2]) sőt a szabolcsmegyei Kis-Várda is a középkorban latinul szintén „Varadinum" nevet viselt[3]): mindemellett városunk neve legalább hivatalosan az egész középkoron át következetesen csak — *Várad.* Igy olvassuk régi okleveleink s történeti emlékeinkben, püspökeink mindig csak „váradi"-nak irták magukat, káptalanunk ugy legrégibb valamint megujitott hiteles-helyi pecsétjeire még a XVII-ik század végén is ezt véseté: „*Sigillum Capituli Varadiensis.*"

Hanem a közéletben aligha nem birt városunk valamely megkülönböztető jelzővel, legalább ilyesminek felcsillanását látjuk, midőn történeti emlékeink e várost olykor-olykor „Bihar-Várad"-nak nevezik, épen ugy, mint püspökét „bihari"-nak.[4]) A „Nagy"-Várad-

---

figulis 3. ceriariis 6. pistardis 5. aurificibus 5. carpentariis 8. molendinariis 4. opilionibus 13. agazonibus 3. subulcis 3. ministris hospitum °. ministris infirmorum 4. pulsatoribus 5. balneorum servituti deputatis, quos a stuba stubarios vocare possumus, 6. . . . . mansiones mille centum sedecim, quae simul adunatae faciunt villas 41." Fejér Gy: *Codex dipl.* I. 297. l. — A közlöttek világos képét nyujtják annak, hogy mily elemekből alapittatott meg hajdan egy-egy monostor s alakult azok körében egy-egy város.

A váradi monostor, illetőleg püspökség alapitását kiegészitő kiváltságok, jogok s birtokokról alább lesz szó. [lásd: *Püspöki* és *Káptalani birtokok.)*

[1]) „quem locum, ubi angelico admonitu proposuit construere monasterium, *Warad* nominavit." Thuróczy I. *Chronica.* 59. fej.

[2]) Arad, Baranya, Bars, Somogy, Nyitramegyékben stb.

[3]) Nagy I: *Anjoukori okmánytár.* II. 503. l. — Nagyvárad és Kis-Várda legrégibb multja, talán épen a kettőnek keletkezése is aligha nincs szoros összefüggésben egymással; erre mutat a legélénkebben egyebek közt nevök rokonsága s a mindkét helyhez füződő Szent-Lászlói legendák, hagyományok.

[4]) „Te telepedél *Bihar*-Váradon" mondja a Szent-László ról irt ó ének.

féle elnevezés első nyomaira a XVI-ik szàzad végével akadunk s annak keletkezésére a város különböző részeinek egy várossá egyesitése szolgáltathatott alkalmat,[1]) ami az idézett században történhetett a városnak azon 1557-iki kérvénye következtében, hogy ezentul az egész Váradnak csak egy birája legyen.[2])

Podhradczky J: *Szent-László király viselt dolgainak históriája.* 70. l.— Továbbá a XIV-ik századi magyar legenda: „Még életében meghatta vala, hogy *Bihar*-Váraddá vinnék temetni ő testét halála után.“ Podhradczky J: *Szent-László király viselt dolgainak históriája.* 68. l. — Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* XII. 251. l. — Maga Szent-László is 1093-iki oklevelében *Byhor*-Váradot emlit. *Zichy-okmánytár:* I. 1. l.

[1]) Römer F: *Várad helye a magyar könyvészeti irodalomban.* [Magyar könyv-szemle. 1879.] 7. l.

[2]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* II. 81 l.

A VÁRADI PÜSPÖKSÉG S KÖNYVES-KÁLMÁN.

AZ ELSŐ PRÉPOST ÉS KANONOKJAI. — A PRÉPOSTSÁG HELYT AD A PÜSPÖKSÉGNEK. — SOMOGYI PRÉPOSTSÁG: VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG. — KÖNYVES-KÁLMÁN VÁRADI PÜSPÖKSÉGE A KRÓNIKÁKBAN S A TÖRTÉNELEMBEN.

Honnan jöttek, kik voltak a férfiak, az első prépost és kanonokjai, kiket Szent-László az alapitott váradi egyház szolgálatára rendelt? arról hallgatnak történeti emlékeink; de alig szenvedhet kétséget, hogy mint Szent-István a csanádi, ugy Szent-László a váradi egyház számára különféle, de hazai monostorokból gyüjté papjait.[1]) Hazánknak kivált nyugati részeiben már akkor, a XI-ik század végén számosan lehettek benszülött papok; ama jelenet, midőn Szent-Gellérthez „harmincz uj keresztény jöve, kérvén, hogy vegye fel gyermekeiket, s a tudományokban megoktatván, tegye papokká,“[2]) kétségkivül nem maradt hatás nélkül s ennek következtében páratlanul.

Várad első apostolainak eszerént neveik nincsenek, csak — tetteik. Ezeket sem a krónikások jegyezték fel, hanem ők maguk hazánk földjének azon részére, melyet váradi egyházmegyének nevezünk. Hogy e megye megalakult, hogy benne évről-évre több egyház keletkezék, hogy nemzetünk szelleme megbarátkozott s egybe olvadt a kereszténységgel és ennek általa meg lőn vetve alapja hazánk felvirágzásának, egy ezredéves jövőnek: ezek az ő tetteik. Hogy azok közben hányan roskadtak le? munkájokat

---

[1]—[2]) SZABÓ K: *Emlékiratok a magyar kereszténység első századából.* 67 és 69 ll.

hányszor öntözék veritékükön kivül kiontott vérökkel is? csak sejthetjük a végzett munka nagysága és sikereinek gazdagságából.

Bizonyos azonban, hogy a váradi monostornak, mint prépostságnak müködése csak néhány évre terjedett. Szent-László király mielőtt szemeit örökre lehunyta volna, betetőzte váradi alkotását: a prépostságot püspökséggé emelé.

A tény, hogy prépostság püspökséggé emeltessék, valamint az ujabb, ugy a hajdankorban sem vala szokatlan.[1]) Figyelemre méltó adat emliti, hogy legelső püspökségeink egyike, a veszprémi szintén igy alakult a somogyi prépostságból.[2])

Ezzel a homáiy, a zavar, mely a váradi püspökség keletkezését egy évszázadon át takarta, szétfoszlott. Előttünk áll a püspökség egészen világos hátterével, melyben nagy alapitójának, Szent-Lászlónak alakját oly tisztán láthatjuk, mint őseink, kik épen nem valának kétségben afelől, hogy ki alapitá a váradi püspökséget? Ezt igazolják a Chartularium idézett szavain kivül történeti emlékeink számtalan helyei, melyek, mint láttuk, egész Imre király koráig felérnek, egyértelmüleg azt hangoztatva, hogy a váradi püspökség alapitója Szent-László.[3])

---

[1]) Ismeretes, hogy a szepesi, székesfehérvári, szombathelyi stb. püspökségek egy-egy ős prépostságból alakultak a mult században.

[2]) Adnotationes Joannis Listii Episcopi Vesprimiensis [1568.] in Exemplari Bonfinii. Bonfinius Decad. II. Lib. 6. de Praeposito Simeghiensi scribens. *Manus Listii:* Simeghiensis Praepositus, *ex hac Praepositura factus est postea Episcopatus Vesprimiensis.*" Kovachich M: *Scriptores rerum Hungaricarum minores.* I. 332. 334. ll.

[3]) E helyek legérdekesebbjeit láttuk fentebb az első czikkben, ezek elsejét, Imre király levelét, mint tárgyunkra nézve legfontosabbat, im itt közöljük:

„In nomine sancte trinitatis et individue unitatis Hemericus Dei gracia Hungarie..... rex in perpetuum. Regie serenitatis clemencia universos Christi fideles protegere consvevit et tueri, specialius tamen ecclesias dei presertim in iis, que a sanctis progenitoribus suis salubriter sunt ordinata. Hinc est, quod nos piis predecessorum vestigiis insistentes, tributum castri bychor de Kewres ad usum episcopi et fratrum *ecclesie waradiensis ex donacione beati Ladislai regis tempore sue fundacionis* collatum, divine retributionis intuito et pro remedio anime patris nostri recolende memorie Bele regis

A püspökség megalakulásával azonban még nem árad annak első történeteire elegendő világosság. Adataink hézagossága vagy épen megbizhatatlansága miatt sok, különben érdekes dolog felől bizonytalanságban maradunk, vagy csak nehezen tájékozhatjuk magunkat.

Ez utóbbiakhoz tartozik mindjárt első sorban a kérdés: hogy ki volt az első váradi püspök? Történeti emlékeink nem hagynak ugyan bennünket felvilágositás, sőt egyenes válasz nélkül; mindemellett a felállitott tétel épen oly vitás, mint maga az alapítás kérdése, melylyel az különben is elválaszthatatlanul összefügg.

Thuróczi krónikásától kezdve Pázmány Péterig legtekintélyesebb történeti forrásaink azt hangoztatják, hogy Könyves-Kálmán, a későbbi király volt az első váradi püspök.[1]) Hasonlóképen nyilatkozik a váradi káptalan Chartulariuma, de hozzá teszi: „amint ez a *valószinü* körülményekből s a magyarok krónikájából kitetszik.[2])

---

presentis scripti patrocinio confirmamus. Item contulimus eidem ecclesie beati ladizlai regis“ . . . . . Az oklevél itt, sajnos, megszakad, és csak a szokásos berekesztés következik, melynek végszavai: „Datum per manus magistri Catapani, agriensis episcopi, aule regie Cancellarii, anno dominice incarnacionis M. C. XCVIII. [1198.] *Hazai okmánytár:* VII. 3. l. — Hogy itt a „castrum bychor de Kewres“ nem Biharvárat, mint Fejér György értette [Cod. dipl.: VII. 5. 149. l. je¸yz,], hanem *Biharvármegyét* jelent, ennek, valamint az egész levélnek könnyebb megértése végett v. ö. *Codex dipl.* IX. 1. 58—60. ll. továbbá: Jakab E: *Oklevéltár Kolosvár története első kötetéhez.* 6 16. ll,

[1]) „Iste Colomanus, *sicut quidam dicunt,* fuit episcopus Waradiensis.“ Thuróczi J: *Chronica Hung.* II. 62. fej. — „mikor az királyi mag elfogyott volna [Szent-Lászlónak t. i. nem maradt figyermeke] Könyves Kálmánt, az *első* váradi püspököt, az római pápa engedelmiből, az püspökségről királyságra emelék.“ Werbőczy I: *Tripartitum* II. tit. 14. — Mosóczi Z: *Decreta Regni Hung.* 791. l. — Pázmány P: Az állandó trónörökösödés megállapitásának szüksége. Török J: *Magyarország primásai.* II. 133—4. ll. — A zágrábi krónika. Knauz N; *Századok.* 1875. 688, l. stb.

[2]) „Sicut ex verisimilibus coniecturis et praecipue ex Cronica apparet Hungarorum: primus Episcopus ecclesiae Waradiensis fuit Colomanus primogenitus Geysae Regis secundi [Szent-István atyját veszi elsőnek], tempore scilicet S. Regis Ladislai, nam eo migrante ad dominum, succesit ei idem Colomanus in Regno per dispensationem apostolicae sedis, qui cum horas

Az első krónikás, ki után Thuróczi s a többiek valamennyien indultanak, mint láttuk, emliti Kálmán váradi püspökségét, de azon megjegyzéssel: „mint némelyek mondják.“ És e megjegyzés élénken emlékeztet a Chartularium idézett „valószinü“ kifejezésére. Valóban Könyves-Kálmán életében nem hiányoznak oly körülmények, melyek valószinüvé teszik az ő püspökségét.

Ilyen mindjárt Kálmánnak „könyves“ előneve; a könyv a képzőmüvészet szabályai szerént is első sorban az egyháziasság jelképe; középkori pecséteinken a papot főpásztori jelvények hiányában könyv mutatja.[1]) — De fontosabb II. Orbán pápának Kálmán királyhoz intézett levele, melyben őt trónralépte alkalmával üdvözli, mint müvelt s még az egyházi tudományokban is jártas férfiut.[2]) És ez utóbbi körülmény, kivált azon korban, midőn a legmagasabb rangu főurak is világszerte nem sokat foglalkozának a magasabb tudományokkal, — nagyon valószinüvé teszi, mit Szent-Lászlónak egyéb intézkedései is jeleznek, hogy Kálmánt elsőszülöttségi jogának ellenére is a trónöröklésből kizárva, az egyházi pályára nevelték. Lehet, hogy épen szüleinek valamely családi vagy országos veszély alkalmával tett fogadásából, amint erre azon korból számtalan példánk van magából az Árpádházból is.[3]) És csak Szent-Lászlónak váratlanul közbejött halála adott

---

Canonicas ex debito Pontificalis dignitatis exsolveret, *Kewnwes Kalman* vocabatur.“ *Batthyány-codex:* 11. l. — Batthyány I: *Leges eccl.* III. 223. l.

[1]) Péterffy K: *S. Concilia.* II. 39. 170. ll. stb.

[2]) „strenuitatem tuam praeter saecularem, qua praecellis, industriam *scripturis etiam ecclesiasticis* eruditam, et quod potissimum iudiciariam condecet potestatem, *sanctorum canonum* pollere scientia.“ Fejér Gy: *Codex dipl.* II. 13. l.

[3]) „Midőn szüz szent Margitot az ő anyja még méhében viselné, az tatárok kemény üldözésének idejében szüz szent Margitnak az anyja az férjével, ugymint a királylyal fogadást tőnek neminemü *áldozatképen* s országnak megszabaditasaért . . . . hogy az ur Isten őnekik leánymagzatot adna, az szent apácza-szüzek közé adnák azt, mivel ez szent szüzen kivül soha az magyar királyok nemzetiből senki apácza nem lett vala.“ Pray Gy: *Vita S. Elisabethae, nec non B. Margaritae V.* 252. l. — Pap azonban vala: Béla királynak [hanyadiknak?] testvéréről olvassuk, hogy a *mölki* apáturságot viselte.

Kálmán jövőjének más irányt, kit különben már jövendőbeli püspöknek, majd egrinek,[4]) majd váradinak tartának.

Innet származhatott Kálmán püspökségének hagyománya, mely később azon közeli viszonynál fogva, melyben Szent-László a váradi püspökséghez, Kálmán pedig herczegsége korában a tiszai részekhez, mint birtokához állt,[2]) — határozottabb alakot is ölte s a váradi püspökséget emelé előtérbe. És midőn Rogerius mester Kálmánt, mint István, Imre, László királyainkat, szentnek mondja,[3]) kétségkivül azon áhitatos kegyeletnek hatása alatt teszi azt, melylyel testülete, a váradi káptalan, Kálmánnak, mint annyiszor emlegetett első püspökének emléke iránt viselteték.

De mindamellett, hogy a káptalan e rája nézve megtisztelő hagyományt előszeretettel ápolá s Chartuláriumába bejutni engedé: maga megjegyzi, mint láttuk, hogy Kálmán püspöksége nem kétségtelen tény, hanem csak valószinü, krónikai adat. Látva azonban, hogy a krónikás is csak „mondják“ után ir, s tudósitása semmi határozott adattal nem támogatható, sőt minthogy Orbán pápának idézett levele, noha Kálmán püspökségéről a legjobb alkalma lett volna szólani, arról való hallgatásával épen azellen szól: ennélfogva Kálmán váradi püspöksége történeti ténynek nem tekinthető.

Várad püspökeinek fényes névsorát, mint mingyárt látni fogjuk, más férfiu nyitja meg.

„Erat autam abbas, qui eodem tempore monasterio preerat, *frater* Bele regis ungarie.“ Knauz N: *Magyar Sion.* IV. 865. l.

[1]—[2]) Thuróczi J: *Chronica Hung.* II. 59. és 60. fej.

[3]) „Bela Rex Hungariae . . . ad instar progenitorum suorum: Stephani, Emerici, Ladislai et *Colomani* Regum, qui *sanctorum catalogo sunt adscripti.*“ *Miserabile carmen.* 1. fej.

SIXTUS.

1103—1112.

Nemzetisége s történeti nyomai. — Szent-László temető papja. — Az országos gyász s ennek eredményei.

Okleveleinkben váradnak első püspöke Sixtus nevet visel. A körülmények azonban arra utalnak, hogy az idegen hangzású név alatt magyar embert keressünk.

Őseinknek kardjoknál még élesebbek valának szemeik, és számuk korlátoltságát bölcsességgel pótolták. Ezt kétségkivül akkor sem mulaszták el, midőn hazájok legerősebb támaszának, a kereszténységnek megszilárditásáról vala szó. E munkában legsikeresebben honfiui kezek müködhettek, ezeknek alkalmazását tehát semmi esetre sem mellőzheték, kivált az oly fontos állomások betöltésénél, mint egy-egy püspökség.[1]) Az első váradi püspök kinevezetésének korában pedig már nem hiányoztak született magyar papjaink, köztök legtekintélyesebb nemzetségeink sarjadékai.

A Kálmán király püspökségéről szóló hagyomány bizonyit annyit, hogy e korban a püspöki pásztor-botot már nemzetünk is méltónak tartá arra, hogy akár királyfiak vegyék kezökbe.

Sixtus püspök származásáról s tetteiről, szóval életéről nincsenek

---

[1]) Már Szent-Gellért püspök — mint életirója különösen kiemeli — a hozzája vitt magyar ifjakat „sub maxima diligencia nutriebat, *eo, quod non essent alienigene, sed patriote,* quatenus per eos Ecclesia Dei posset *magnificencius* exaltari.“ Gr. Batthyány I: *Sancti Gerardi scripta et acta.* 328. l.

közelebbi tudósitásaink: csak puszta nevét olvassuk nehány oklevelen, melyek szerént hol az esztergomi érsek, hol a király kiséretében s tanácsában tünik fel, de minden fontosabb cselekmény nélkül.[1])

E csendes szerepe is hangosan hirdeti azonban, hogy részt vőn mind az egyház, mind az ország ügyeinek rendezésében s ha ezektől nem maradt távol, annál kevésbbé zárkózhaték el egyházmegyéje dolgaitól.

Itt az alapitás korszaka még nem ére véget. Szent-László felépité s megnépesitette a váradi monostort, de az egyházmegye megalakitásának és szervezésének nagy munkája Várad első püspökeinek osztályrészeül maradt.

Sixtust 1103-tól 1112-ig látjuk Várad püspöki székén, de ülhetett abban tovább, valamint jóval előbb is, már Szent-László korában, melytől okleveleink szerént is csak évek választják el. Ez utóbbi esetben Sixtus lenne Váradnak első püspökje, és e körülmény a legkedvezőbb világitásba helyezné alakját. Mindenesetre rendkivüli adományokkal kellett birnia a férfiunak, ki annyira meg tudá nyerni a szent király bizalmát, hogy reája merte bizni szemefényét, annyi szent, egyházi s nemzeti érdek bizományosát: az ifju váradi egyházat.

Ennyi bizonytalanság között az sem határozható meg, hogy midőn 1095-ben az alapitó szent király visszaadta lelkét teremtőjének, ő Sixtus vagy más főpap helyezte-e el a drága hamvakat a váradi monostorban? Csak az bizonyos, hogy — mint a legenda mondja — „nagy siralom és bánat támada ilyen kegyes királynak halálán, és három esztendeig ez országban szép öltözet, tánczjárás és semmi vigasságtétel sem láttaték, sem hallattaték.“[2])

De az országos gyászból drága gyöngyök fakadtak, az uj hitet és Szent-László uj egyházát, a váradit, egyaránt ékesitők.

Ha volt még ellenzék, mely — mint atyáink oly jellemzőleg

---

[2]) Knauz N: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* I. 71—5. ll. hol a rája vonatkozó adatok többé-kevésbbé hibás évszámai helyre igazitvák.

[1]) Toldi F: *Magyar szentek legendái.* 108. l.

mondták — „a szent királyok“ vallásával makacsan daczolt, ez ellenzék Szent-László hamvainál, a nemzet gyászának közepette erejét megtörni érezé.

A szent király halálának hirével megdöbbentő tudósitások futották be az országot, és jártak szájról-szájra.

Mikoron — mondák — másfelé akarták vinni ő testét, és nem Bihar-Váraddá, amint „ő életében meghagyta vala . . . . . hát minden emberi segödelem nélkül Várad felé mégyen az szent test mind szekerestül.“ „Annak felette a szent király testének ellőtte nagy sok vakok, sánták, csonkák és poklosok gyógyulnak meg a szent király érdeme miatt.“[1])

A váradi egyház megtelt hivőkkel, a betegek fohászaival, s a meggyógyultak hálaéneke s örömkönyeivel, melyekre megindultak a nem hivők is.

Az ut, melyen a királyi testet Váraddá hozták, bucsujárás szent utja lőn, zászlók lobogtak, egyházi énekek zengtek rajta mindenütt, de különösen azon a helyen, honnan — mint mondák — a szent test elindult „emberi segödelem nélkül mind szekerestül.“

E hely szent maradt nemzetünk előtt azután századokon át és csakhamar nagyszerü, apátsági monostort emele ott nem valami főuri nemzetség, hanem maga a nemzet.[2])

S nemzetünk kegyelete felkarolta Szent-László sirjának őrét, a váradi egyházat is, és nem volt egy királya, nem egy polgára e hazának, ki Váradot életében legalább egyszer látni, s ajándékát, mint hite, reménye s szeretete zálogát Szent-László sirjára letenni ne ohajtotta volna.

---

[1]) Toldi F.: *Magyar szentek legendái.* 108—9. ll.

[2]) Lásd alább: *A Curru-i apátság.*

VALTHER.

1124—1138.

A PÜSPÖK ÉS KÁPTALAN MONOSTORI ÉLETE. — VÁRADON HOGYAN LEHETETT? — HOL ÁLLT A PÜSPÖKI PALOTA? — VALTHER PÜSPÖK. — KORA ÉS ITÉLETE. — A VÁRAD-ELŐHEGYI PRÉPOSTSÁG. — VÁRADI ZSINAT. — AZ ARADI ORSZÁGGYŰLÉS.

A „monostor“ tulajdonképen a szerzetesek lakhelyét jelenté, de a középkorban monostornak nevezék, mint láttuk, püspökeink székhelyét is, mert ott a püspök káptalana tagjaival mintegy szerzetesi életet élt. Igy Szent-Gellért csanádi püspök és kanonokjai még együtt laktanak,[1]) de egy század mulva már a püspököket külön válva látjuk káptalanaiktól s csak a káptalanbeliek folytattak még egy ideig monostori életet.[2])

Hogy Váradon mindjárt a püspökség kezdetekor hogyan volt, együtt lakott-e a püspök s a káptalan? arról tudósításunk nincs. A Váradra is alkalmazott „monostor“ szót biztos irányadóul venni nem lehet, mert az vonatkozhatott csupán magára a káptalanra, vagy épen csak régi megszokott értelemben használtaték. Valószinü azonban, hogy a többi székesegyházak példájától Várad sem maradt el, s a különválás püspök és káptalan között a XII-ik században már itt is megtörtént.[3])

---

[1]) SZABÓ K: *Emlékiratok a magyar kereszténység első századából.* 69. l.

[2]) KNAUZ N: *Monumenta Eccl. Strig.* I. 107. l. — LÁNYI-KNAUZ: *Magyar egyháztört.* I. 368 s köv. ll.

[3]) Az 1184-iki jelentés a váradi püspökről azt mondja, hogy „cuius *sedes* dicitur *Orosiensis.*“ *[Fejér Gy.: Cod. dipl.* II. 218. l.] Ha e megjelölés

A ház, vagy középkori nevén „palota," melyben Várad püspökei székeltek, a mai várban, annak déli oldalán emelkedett. Helyéről csak későbbi századokból értesülünk ugyan, de alig lehet kétség benne, hogy ha időnként átalakiták, átépiték is, de kezdettől fogva ugyanazon a helyen állt.[1])

E palotában laktak Sixtus püspök közelebbi vagy távolabbi utódai.

Első ismeretes utódja: Valther.

Némelyek szerént már 1119-ben váradi püspök, de püspöksége csak 1124-ből igazolható.[2]) Életéből csupán egy ítélete ismeretes, mely isten-ítéletekben hivő korát tükrözi vissza.

Vala egy nemes vitéz — mondja a legenda — kit a szükség kényszeritvén, egy kis ezüst paizst, melyet atyjának a kegyes király (Szent-László) ajándékozott vala, egy ispánnak áruba bocsáta.[3]) — Azonban az ispán azt hazudá, hogy azt tőle lopták. István király Kálmán fija tehát az ügyet Valther váradi püspökre bizta, hogy törvényt lásson felette. A püspök azt itélte, hogy a paizst tegyék Szent-László sirjára: ott majd kiviláglik, kié a paizs? „A szent király teljes életében védte az igazságot; mennybéli székében sem fogja türni, hogy győzelmeskedjék a hamisság." Az ispán tehát,

---

Olaszira, Várad külvárosára vehető, akkor a különválás ez időben már bevégzett tény vala, s a püspök bármi okból [egészségi, épitkezési stb.] még a a váron kivül is lakott. Az sem lehetetlen azonban, hogy az „Orosiensis" szó nem egyéb, mint a „Waradiensis" eltorzitott alakja.

[1]) *Lásd:* A PÜSPÖKI PALOTA.

[2]) SCHMITTH M: *Episcopi Agrienses.* I. 58. l. de forrását nem jelöli meg közelebbről. Ugyanitt e püspök nevét „Valterius Frachak"-nak irja. Követte őt Gánóczy s azután többen, minélfogva e püspök neve rendesen ama kettős alakjában lőn ismeretes; de ez tévedés, mert a kettős név nem egy, hanem *két* püspöknek: Valther váradi — és Frachak vagy Frachuka, Fancsuka, Fancsika = Ferenc zágrábi püspöknek neve. FEJÉR GY: *Codex dipl.* II. 60. l. — KNAUZ N: *Monumenta Eccl. Strigon.* I. 82. l.

[3]) Ez „ispán" elnevezésre is alkalmazandó, mit a Margit-Legenda mond: „itt az ispánt nem ugy kell értenünk, hogy valami köz ispán . . . . hanem *vármegye ispán és nagy ur.*" PRAY GY: *Vita S. Elisabethae et B. Margaritae.* V. 364. l.

nagyon bizakodva magában, a sirhoz járula, hogy a paizst elvegye, de félholtan rogyott össze, és sem a paizst nem volt képes elvenni, sem a földről felkelni; „a szegény, nemes jámbor pedig nagy alázatossággal hozzája járulván, nagy hálaadással elvevé és házához méne.“[1])

A fentebbi esemény kétségkivül nem állott egymagában, s mig egyrészt tanuskodik a tiszteletről, melylyel nemzetünk királya, Szent-László iránt még hamvaiban is viselteték, másrészt igazolja, hogy Várad püspöke és káptalana az isten-itéletek által már e korban nevezetes befolyást gyakorolt országos törvénykezésünkre, s annak általa magának tekintélyt, az ifju Váradnak pedig forgalmat s gyors emelkedést szerze.

De jó csillag lebegett Szent-László váradi alapitása felett más tekintetben is.

II. István király örökölte ősének, Szent-Lászlónak Várad iránti kegyes hajlamait, s lehet, hogy épen Várad akkori püspöke, Valther személyes tulajdonai fejleszték ki benne ama hajlamokat. Annyi bizonyos, hogy II. István örömest időzött Szent-László városában, itt választotta temetőjét is, s koporsója helyéül itt épité fel az uj premontrei kanonok rend első monostorát hazánkban védszentje, Szent-István vértanu tiszteletére.

Az uj monostor a városon kivül, de annak közvetlen közelében, a Körös jobb partján emelkedő hegy tetejére épült, melynek neve azután „*Szent-István-hegye*“ lőn.“[2])

Ez uj alkotással ismét Várad nyert legtöbbet: általa nevekedett a város, s emellett mind a kereszténység, mind a közmüvelődés egy ujabb, hatalmas tényezővel szaporodott.

De az uj monostor falai talán még fel sem épültek egészen, midőn alapitójok, II. István élete legjavában már megszünt élni.

Várad ismét látott királyi temetést. Nem egészen negyven év alatt Árpádházi királyainknak már másodika lelte temetőjét Szent-

---

[1]) Szabó K: *Emlékiratok a magyar kereszténység első századából.* 101. l. — Fessler I: *Die Geschichten der Ungern.* I. 503. l.

[2]) *Lásd:* Szent-István várad-előhegyi monostora.

László városában. És II. István koporsajával ujból szaporodott azon történeti s művészeti nevezetességek száma, melyek ugy a hazafiak mint az idegenek érdeklődését Várad felé irányzák.[1])

II. István temetése után, alig három évre ismét fényes és komoly, de nem gyászos gyülekezetnek volt tanuja Várad. 1134-ben Feliczián esztergomi érsek-prímás hazánk főpapjaival itt országos zsinatot tarta,[2]) Várad e kitüntetést már megérdemelte.

A zsinat atyáit kétségkivül Szent-László nagyhirü sirja is vonzotta ide, de az itteni viszonyok s állapotok közelebbi megismerése is. És Várad már ekkor rendezett egyházi s polgári viszonyokat tudott felmutatni, különben alig lehetne csak feltételezni is, hogy hazai főpapságunk testületileg jelent volna meg falai között.

Szent-István és Szent-László törekvéseinek örökösei örömmel adhaták áldásukat a félszázados munka gazdag eredményeire.

Különben ne feledjük, hogy a váradi püspökség ekkor még hazánk egyetlen érsekének, az esztergominak joghatósági körébe tartozott, mert későbbi metropolitai széke, a kalocsai, illetőleg a bácsi érsekség még ezután (1142. táján) alakult meg.

De e zsinat más tekintetben is érdekel bennünket. A váradi káptalan, melyről prépostságának püspökségre emelése óta a történeti emlékek mintegy elfeledkeznek, a közel félszázados homályból ismét előtérbe lép: kanonokjai a zsinat atyáinak oldalánál állanak, a zsinat előtt perlő feleket a székesegyházban ők esketik meg, az ügyiratokat alájegyzik. Igy a zágrábi egyház ügyében hozott itéletet, mint tanuk, aláirták Benedek őr-kanonok, Opus dékán és Sebestyén. Ezek Váradnak első ismeretes kanonokjai.

A zsinat után két év mulva, tehát még Valther püspök

---

[1]) „sepultus est Waradini . . . . anno domini MCXXXI.“ Thuróczy J: *Chronica Hungarorum.* II. 63. fej. — Eszerént a krónikás nem jelöli meg az egyházat, melyben a királyi halottat eltakariták, de tekintve a kor ama szokását, hogy mindenki „a maga monostorába“ temetkezett, alig lehet kételkednünk benne, hogy II. István is a maga épitette, tehát a Szent-István-hegyi monostorban lelte nyugalmát. — Szent-László lábaihoz temetkezni csak e királyunknak szentté avatása után jött szokásba.

[2]) Knauz N: *Monumenta Eccl. Strig.* I. 86. l.

életében történt meg az 1136-iki véresemlékü aradi országgyülés. Az itt legyilkoltak birtokait a gyülés határozata, mint tudjuk, a hazai székesegyházak között osztotta szét; de hogy részesült-e a váradi egyház is ily adományban, adatok hiányában ki nem mutatható.[1])

Valther váradi püspökségének utolsó nyomát 1138-ban találjuk;[2]) hogy Erdély püspöki székére ment volna át,[3]) az még megerősitésre vár.

---

[1]) Ily adomány lehetne a mai Aradnak egy része, mely állitólag egykor a váradi püspökség birtoka volt *[Magyar Sion.* IV. 804–6. ll.]; de ez állitásnak aligha lesz elfogadható történeti alapja.

[2]) KNAUZ N: *Monumenta Eccl. Strigon.* I. 97. l.

[3]) KERESZTURY J.: *Descriptio Eppatus et Capituli Varad.* I. 34. l.

MIHÁLY.

1156.

Történeti nyoma. — A besenyők és kunok pusztitásainak következményei. — Falusi és városi, apátsági és prépostsági egyházaink keletkezésének fénykora.

Valther püspök eltünése után közel két évtizedig nem hallunk semmit Várad főpásztorairól. 1156-ban tünik fel *Mihály*, de aki ekkoron csak „választott“ váradi püspök. És ebből vagy az következik, hogy Valther 1138. után még sokáig kormányozta Szent-László egyházmegyéjét, vagy pedig, hogy Valther és Mihály közt még más, eddig ismeretlen püspöke is volt Váradnak.

Az idézett 1156. évben egyházi zsinat vagy valamely országos ügy hazánk akkori főpapjának, Martirius esztergomi érseknek körébe gyüjté egyházi méltóságainkat. Az érsek ez alkalommal káptalana számára — hogy az vacsora nélkül tovább is ne szükölködjék — alapitványt tőn, az alapitó levelet a királynak szintén jelenlevő jegyzőjével, Barabás fejérvári kanonokkal megiratta s az ügy tanuiul a jelenvolt egyháznagyokat kérte fel. Ezek között olvassuk Mihály, választott váradi püspök nevét is; és itt, valamint II. Gejza királynak ez alapitványt megerősitő levelében van Mihály püspöknek egyedüli nyoma.[1]) S ez egy név az összes történeti em-

[1]) „Testes sunt: ... *Michael Waradiensis electus.*“ Knauz N: *Monumenta Eccl. Strigon.* I. 108. l. — A Chartularium Mihály helyett Mercurius váradi püspököt emliti, de szerencsére, megjelöli forrását is, Gejza királynak 1156-iki levelét, ebben azonban [lásd: Fejér Gy: *Codex dipl.* II. 143. l.] „Michael“ fordul elő, vagy ha talán nem erről, hanem Gejzának más 1156-iki leveléről szólna is a Chartularium, az előbb idézett királyi levél mutatja, hogy abban is alig

lék, mely a váradi püspökségről a XII-ik század közepéről reánk maradt.

A csend, a némaság azonban nem mindig jelez tengő életet. A tevékenység, melyet hazánkfiai e korban belállapotaink megszilárditása végett kifejtettek, Váradon s a váradi egyházmegyében is érezhetővé tette hullámveréseit.

A besenyők és kunok meg-megujuló becsapása s pusztitásai kettős feladatot tűztek irányadó köreink elé: a védelmi erők fokozását s a lakatlan vidékek benépesitését. E feladatok megoldása tekintetéből történt II. Gejza király korának két, messzeható mozzanata: a Szent-János-lovagok s a szász telepek behivása hazánkba.[1])

Várad közelében, tehát a váradi monostor védelmi képességének emelése végett, szintén keletkezett az emlitett lovagrendnek egy háza, vagy helyesebben szólva egy vára, melyről, mint már létezőről, csak 1190-ben van ugyan emlités, de alig lehet kétség benne, hogy felállitásának eszméje már e korban megpendittetett.[2])

Ugyan-e korból keltezhető ama szász gyarmat bejövetele is a váradi egyházmegyébe, mely e megyének észak-keleti határainál szállott meg, és ott Szalacsot, a középkor eme kereskedői szellemü, királyi városát alapitá meg.[3])

És kétségkivül ekkor, a XII-ik század derekán keletkeztek egyházmegyénk legtöbb városi és falusi egyházai, és mindazon apátsági és prépostsági monostorok, melyeket a következő XIII-ik század elején, már mint bevégzett s virágzó alkotásokat emlitenek történeti forrásaink. Ilyenek a váradi egyházakon kivül a bihari,

---

állhatott más, mint „Michael.“ Különben is Mercurius váradi püspök teljesen ismeretlen okleveleinkben, ennélfogva, mint már Gr. Batthyány I. megjegyzé [*Leges eccl.* III. 244. l. e.] Mercurius csak tollhibából állhat „Michael“ helyett. — Hasonló tévedés Gánóczy A.: [*Episcopi Varad.* l. 31. l.] Martirius váradi püspöke is.

[1]) Gejza király [1141 1161] alapitá a Szent-János-lovagok esztergomi főkonventjét, de az alapitás éve pontosan meg nem határozható. Knauz N: *A János-lovagok Esztergomban. Magyar Sion.* III. 44. l.

[2]) *Lásd:* Szent-János.

[3]) *Lásd:* Szalacs.

körmösdi templomok, az ábrányi, csolti, egyedi, curru-i, szent-jánosi ugrai stb. monostorok.

Mindezen intézkedések s alkotások hátterében, történeti forrásaink hallgatása mellett is, bátran kereshetjük Mihály püspök alakját s intéző kezeit: eféle, az egyházmegye életét oly közelről érdeklő működések az egyházmegye főpásztorának kisebb-nagyobb mérvü közreműködése nélkül nem történhettek meg.[1])

[1]) Némelyek, nevezetesen KERESZTURY J. *[Descriptio Eppatus et Capituli Varad.* l. 34. l.] 1143. évre Estoras Mátyást nevezik Várad püspökének, ki eszerént az Eszterházyak ős nemzetségének lett volna sarjadéka, de e nemzetség családfája oklevelek alapján az 1238. évnél feljebb nem vihető; a hirhedt „Tropheum Estorás" XVIII-ik századi müvet pedig, mely ama nemzetség származását Nimródig felviszi, a komoly történelem mellőzi. Estorás Mátyás váradi püspökségét történelmi adat nem támogatja.

I. MIKLÓS.

1163—1180.

A KIRÁLYI KÁPOLNA KULCSA, S A KIRÁLYI PECSÉT EGY KÉZBEN. — GEJZA KIRÁLY TITKÁRA VÁRADI PÜSPÖK LESZ. — ESZTERGOM PRIMÁSI SZÉKÉRE EMELKEDIK.

Zsigmond király idejéig nem irták alá sajátkezüleg a legfontosabb okleveleket sem, hanem csak megpecsételték, s igy azok hitelessége kiválólag a rájok függesztett vagy nyomott pecséttől függött. Ily fontosak lévén a pecsétek, királyaink a pecsétnyomók őrizetét mindig a legtekintélyesebb férfiakra bizták. Rendszerént papok közől választák e férfiakat. A királyi udvar kápolnájának főnöke volt a királyi pecsét őre is.[1])

Ily királyi pecsét-őr s kápolna-főnök volt az 1146—1156. években Miklós.[2]) Származása, valamint életének korábbi szaka nyomtalanul vész el az idők távolában. Csak az bizonyos, hogy müveltsége s képességei a királyi udvarnál fényes jövőt készitének számára.

Mihály váradi püspök üresen hagyott székét *Miklós* királyi pecsétőr foglalta el. Püspökeink között ő az első, kiről a Chartularium megjegyzi, hogy püspöksége a káptalani levéltár adataival igazolható; de püspöksége kezdetét a Chartularium sem tudja meg-

---

[1]) LUCZENBACHER J: *Kánizsai János pecsétgyürüje.* — *Tudománytár.* VII. 68. l.

[2]) „Nicolaus . . . regiae capellae presidens.“ — „Comes Capelle regie.“ — „Sigillator regius.“ KNAUZ N: *Monumenta Eccl. Strigon.* I. 125—6. ll.

jelölni pontosan.[1]) Mint püspök 1163-ban lép elénk először, de pár évvel előbb is viselhette e méltóságot.

Az idézett 1163. évben, tehát mingyárt püspökségének kezdetén válságos helyzetbe jutott azon zavarok közepette, melyek egyrészről III. István törvényes király, másrészről II. László s IV. István ellenkirályok közt kitörtek.[2]) De hogy Miklós püspök nehéz helyzetében is fenn tudta tartani országos hitelét, már csak az is igazolja, hogy később (1190.) épen ő választatott a király s az ország sarkalatos jogainak őrévé: esztergomi érsekké. És igy elsejelőn azon püspökeinknek, kikkel egyházmegyénk az esztergominak mintegy hódolati adóval áldozott.[3])

---

[1]) *Batthyány-codex:* 11 l. — Gr. Batthyány I. *Leges eccl.* III. 224. l. — Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* VI. 91—2. ll.

[2]) Katona I: *Historia critica.* IV. 42—7. ll. — Horváth M: *Magyarország története.* [1860.] I. 280—1. ll.

[3]) Schmitth M: *Episcopi Agrienses.* I. 93. l. azt állitja, hogy Miklós az egri püspöki székből lépett az esztergomi érsekségre, de téved, mert egyrészt Lukács érsek letüntekor [1174.] Péter az egri püspök [Fejér Gy: *Codex dipl.* VI. 2. 4 3.] s még 1195-ben is az [*Codex dipl.* II. 301.]; másrészt Miklós, mint láttuk, 11 3-tól 1180-ig ült Várad püspöki székén. — Ez utóbbi körülménynél fogva Pray Gy. [*Hierarchia.* II. 161. l.] II. Mihály püspökének, kire nézve forrást különben sem idéz, nem jut hely a váradi püspökök között.

I. JÁNOS.

1180.

A JÁNOS NÉV VÁRAD PÜSPÖKEINEK TÖRTÉNETÉBEN. — A PÜSPÖKSÉG A KALOCSAI ÉRSEKSÉG JOGKÖRÉBEN. — JÖVEDELEM, S ANNAK TÖRTÉNETI OLDALA.

Miklós püspöknek a primási székbe emeltetése után Szent-László árván maradt egyházmegyéje még 1180-ban uj főpásztort nyert. Ez *János* vala,[1]) e néven első, de amely név idővel mintegy történeti jogot nyer Várad püspöki székére, s leggyakrabban (13-szor) fog feltünni püspökeink névsorában. E névhez füződnek majdan püspökségünk történetének legfényesebb lapjai is.

János püspöknek különben csak neve maradt reánk; életének körülményeit homály takarja. Püspöksége is csak öt-hat évre terjedhetett; 1186-ban már utódjával találkozunk. Püspöksége korából azonban érdekes tudósitások maradtak reánk.

Ezek egyike arról értesit, hogy ama bensőbb, régi kapocs, mely a váradi püspököt, mint suffraganeust hazánk főpapjához, az esztergomi érsekhez füzte, megszünt annyiban, hogy püspökségünk a kalocsai érsekségbe kebelezteték át. Mikor történt e változtatás?

---

[1]) „Post Nicolaum rexit ecclesiam Varadiensem Joannes episcopus tempore eiusdem Belae Regis tertii, anno scilicet domini MCLXXX.“ *Batthyány-codex:* 11. l. — Gr. BATTHYÁNY I: *Leges eccl.* III. 224. l. — S minthogy a Chartularium már Miklós püspöknél történeti adatokra hivatkozott, a fentebbieket is kétségkivül azok után irja.

annak pontos meghatározására adatunk nincs ; de bizonyos, hogy 1184-ben már bevégzett tény vala.[1])

Ugyancsak az imént idézett évből értesülünk hazánk főpapi székeinek, s köztök a váradinak is anyagi helyzetéről. Eszerént mig az esztergomi érsek jövedelme a pénzverésből befolyó tizeden kivül hatezer márkára emelkedett, a váradi püspöké nem haladta meg az egy ezeret, s ennél kevesebbel (hétszáz márka) csak a váczi püspök rendelkezék.[2])

A számok beszélnek itt is. Püspökségünk ekkor, anyagi erejét tekintve, a leggyengébbek közé tartozott. Alapitója, a szent király, korán sirba szállt, mielőtt eléggé fényesen gondoskodhatott volna róla. De mintegy igazolásaul annak, hogy a nagy emberek még holtok után is hatnak és müködnek : Szent-Lászlónak hallgatag sirja a váradi püspökséget idővel mind fontosságára, mind anyagi helyzetére nézve legelső püspökségeink közé emelte.

[1—2]) „In Vngaria sunt due sedes Archiepis opales : Strigoniensis et Colocensis. Strigonium habet de curia regis de moneta VI. mille marcas et decimam monetarum . . . . . Colocensis Sedem habet Bachiensem, et habet duo millia et quingentas marcas . . . . Episcopus Woacensis habens septingentas marcas . . . . *Suffraganei Colocensis* sunt ; Episcopus Sunadensis . . . habens duo millia marcarum ; *Episcopus Biarch . . . . habens mille marcas ;* Episcopus Vltrasylvanus habens duo millia marcarum ; Episcopus Zagrabiensis . . . habens mille quingentas marcas. Fejér Gy : *Codex dipl.* II. 217—8 ll.

VATA.

1186—1189.

NEMZETSÉGE. — ŐS NEMZETSÉGEINK AZ OLTÁR SZOLGÁLATÁBAN. — VATA S A KÁPTALANOK PÜSPÖKVÁLASZTÓ JOGA.

Ismét egy puszta név püspökségünk történetének hézagos lapjain.

Egyik bár nem feltétlen hitelü történeti forrásunk arról értesit, hogy Vata püspök a Miskolcz nemből származott.[1]) Nincs benne lehetetlenség; az ellenkezőre legalább nincs adatunk.

Ős nemzetségeink nemcsak kincseiket helyezték örömest uj hitök oltárára, hanem legbecsesebbjöket, fiaikat is szivesen szentelték az oltár szolgálatára. Főpapjaink sorában Anonymus Torda püspökétől kezdve, képviselve látjuk a Gútkeled, Csák, Kalán, Katapán, Csörle, Monoszló, Osl, Csanád stb. legtekintélyesebb nemzetségeket: helyet foglalhatott közöttök a Miskolcz nemzetség is, a borsodmegyei tapolczai apátság alapitója, amint csakugyan az egyházi pályán találjuk e nemzetségből File (Fülöp) zágrábi prépostot, a boldvai (mai nevén: jászai) prépostság kegyurát.[2])

Különben hogy a Vata személynév a Miskolcz nemzetség

---

[1]) *Budai országos levéltár kincst. oszt*: *Liber Dignitariorum ecclesi.* — E forrásra *Pesty F.* megjegyzi, hogy „noha többnyire levéltári adatokat használt, csak akkor lehet tekintetbe venni, ha más történeti forrásokkal nem jő ellentétbe. *A szörényi bánság.* I. 249. l.

[2]) FEJÉR GY: *Codex dipl.* IV. 2. 47—9. ll. és III. 210—1. ll.

tagjai közt keletnek örvendhetett, mutatja a körülmény, hogy Borsodmegyében, s épen Miskolcz közelében találunk Vata helynevet.

Vata az első váradi püspök, kiről a Chartularium püspökségének mind kezdetét, mind végét feljegyzi: III. Béla király idejében, — ugymond — 1186-ban *választaték* püspökké, s irataink szerént, valamivel tovább, mint három évig viselte a püspökséget.[1])

A Chartularium emlékezései — mint látjuk — adatainak szaporodtával gazdagodnak; most már azt is érinti, hogy mily uton nyerte el Vata a püspökséget? választás utján.

Káptalanaink középkori jogainak egyike s legfontosabbika, mely különben monostori szervezetökre a legélénkebben emlékeztet, az vala, hogy mint a szerzetesrendek főnökeiket, ugy ők is maguk választák főpásztorukat. Erről azonban még bővebben lesz szó alább.[2])

Vata püspök viselt dolgait illetőleg azonban nagyon szegények történeti forrásaink. Mindössze annyit találunk feljegyezve, hogy Boleszló váczi püspök, a leleszi prépostság későbbi alapitója, Vata püspök beleegyezésével cserélt meg bizonyos Kanar (?), tiszavidéki birtokot, melyet azután az emlitett prépostságnak adományozott.[3])

Ez adat leginkább azért érdekes, mert Chartuláriumunknak a Vata püspökségére vonatkozó adatát igazolja: Boleszló váczi püspökségének kezdete csakugyan 1186-ra, Vata püspökségének korába esik.

Vatával bezáródik püspökségünk történetének első százada.

---

[1]) „Regnante autem praefato Bela rege tertio, anno domini millesimo C. octuagesimo sexto *Vata* in episcopum Waradiensem *eligitur*, et amplius, quam tribus annis in Episcopatu vixisse *reperitur*.“ *Batthyány-codex:* 11. l. Gr. Batthyány I; *Leges eccl.* III. 224. l.

[2]) *Lásd:* A káptalan.

[3]) *Budai orsz. levéltár: D. L.* 87. — Fejér Gy: *Codex dipl.* III. 1. 156 és VII. 5. 204. l.

MÁSODIK KÖNYV.

A PÜSPÖKSÉG MÁSODIK SZÁZADA.

(1190—1290.)

AZ ISTEN-ITÉLETEK.

A KÖZÉPKORI GONDOLKOZÁS VISSZATÜKRÖZŐI. — AZ ISTEN-ITÉLETEK VÉGELEMZÉSÖKBEN. — ELTERJEDÉSÖK. — KÜLÖNFÉLE NEMEIK. — ELSŐ NYOMAIK NÁLUNK. — AZ ELSŐ ISTEN-ITÉLETI ESETEK VÁRADON. — A TÜZESVAS-PRÓBA ÉS SZERTARTÁSAI.

Történeti emlékeink nagy megfogyása miatt a mily csendes, s csaknem ismeretlen a váradi püspökség élete fennállásának első századában: épen oly gazdag a többi századokban nemcsak országos, hanem helyi érdekü mozzanatokban is.

E kedvező fordulat az ugynevezett isten-itéleteknek köszönhető, melyek másutt is tartattak hazánkban, nemcsak Váradon; de mig a többieknek csupán puszta emlékök maradt reánk, a Váradon tartottakról egész lapokat jegyezhetünk egyházmegyénk, sőt hazánk történetének legérdekesebb részébe.

Az isten-itéletek mintegy mutatványok a középkor embereinek életéből, azok gondolkozását s egész lelkületét hiven visszatükrözők, mert alapjok nem mesterséges, hanem maga az emberi sziv.

Az ember mindig hitt, amint mindig hinni is fog az Istenben, mint oly igaz biróban, ki nem hagyja el az ártatlant. E hitből származtak az isten-itéletek, melyek azért végelemzésökben nem egyebek, mint feljebbezések a földi, a csalódható bírótól a csalhatatlan mennyei biróhoz.

Tulzás volt azonban bennök, hogy az Istent mintegy kihitták, s kényszeriteni akarák, hogy az ártatlan emberért tegyen csodát, s őrizze meg őt sértetlenül, a természet törvényeinek ellenére oly cselekmények között, melyek sérüléssel, életveszélylyel, sőt halállal jártak.

Különben az isten-itéletek épen az emberi szivben gyökerező alapjoknál fogva divatosak voltak már a kereszténység előtt, s nyomaira találunk a föld legrégibb s legkülönbözőbb népeinél, valamint azon nemzeteknél is, melyek a müveltség zászlóvivői valának, mint a zsidók, görögök, rómaiak.

Fejlesztésökön évezredek működtek, miközben különféle alakokat öltének, s azok szerént az isten-itéleteknek több nemét szokás megkülönböztetni. Ilyenek:

Az *eskü,* mely amennyiben átkozódással s a hamis esküvőre Isten büntetésének kihivásával volt egybekötve, szintén egyik neme az isten-itéleteknek. Igy esküdtek a zsidók, görögök, rómaiak, a középkorban a keresztények, köztök nemzetünk is. Alább még lesz róla szó.

A *tűzpróba,* melynél a vádlott kezét tevé a tüzbe vagy viaszos ingben égő farakáson ment át. Általánosabb neme volt a *tüzesvaspróba,* midőn a vádlott egy darab, néha három fontnyi izzó vasat vitt meztelen kézzel 9—12 lépésnyire, vagy midőn 6 néha 9 olykor épen 17 darab egymás végébe rakott, izzó szántó-vason kellett mennie mezitláb. Az is szokásban volt, bár ritkábban, hogy a vádlottnak izzó vaskeztyüt kellett kezére huznia.

A *vizpróba,* melynek ismét két neme volt: egyikénél a forró, másikánál a hideg vizet használták. A forróviz-próbánál egy üstből, melyben a viz legjobban forrt, egy gyürüt, követ stb. kellett a vádlottnak kivenni; a hidegviz-próbánál pedig a vádlottat levetkeztetve s kezeit, lábait összekötve, mély vizbe, folyóba vagy tóba veték. Ha elmerült, ártatlannak nyilvánitá; ellenben bünösnek, ha a vizen fennúszott. Azt hivék ugyanis, hogy boszorkányok, bűbájosok testök természeti súlyát elvesztik, s épen azért e próba rendesen a boszorkányperekben használtatott együttesen az ugynevezett *mérleg*-próbával. E két utóbbi, t. i. a hidegviz s a mérleg-próba hazánkban is divatozott egész a mult század közepéig.[1])

[1]) A szegedi 1728-iki boszorkányper alkalmával a vádlottakat előbb hidegviz-próbára tevék s a fenmaradt tudósitás szerént „mint boszorkányok parafa módjára úsztak a vizen," azután megmérték őket s aki természetes sulyánál feltünőleg kevesebbet nyomott, azt mint bünöst elitélték.

A *párviadal.* Csak nemes, szabad embereket itéltek rája, kiknek joguk volt fegyvert viselni, s nemcsak férfiakat, hanem nőket és papokat is, de szabad volt vivni helyettesek által is. Európa más országaiban gyalog is vivtak, nálunk csak lóháton; ha férfi nővel vivott, a férfinak derékig gödörben kellett állnia. Nálunk, mint különben is harczias, kardtisztelő nemzetnél az isten-itéletek e neme tartott legtovább, 1635-ig találjuk nyomait. — A bajvivással eldöntött pert többé semmi szin alatt sem lehetett megujitani.

A *szent falat próbája,* melyet leginkább a tolvajok ellen használtak. A vádlottnak egy falat szentelt kenyeret és sajtot adtak; ha könnyen lenyelte, ártatlannak tartották, de ha torkán akadt, bűnösnek. Ehez hasonló próba divatozott hazánkban is, mely abban állt, hogy a boszorkányság vagy bűbájossággal vádolt nőnek s egy másik nőnek sajátkezüleg vajat kellett készitenie, a kétféle vajjal megkináltak előbb kutyát, majd macskát, ha ezek az ártatlan nő vaját megették, s a vádlottét ott hagyták, a vádat bebizonyitottnak itélték.

A *sorsvetés próbája.* Elővettek két vesszőszálat. Ezek egyikére keresztet róttak, azután mind a kettőt, kendőbe takarva, az oltárra tették. Ekkor a pap vagy valamely ártatlan gyermek az egyik vesszőt kivette: ha a keresztest találta kivenni, a vádlottat ártatlannak, ellenkező esetben bűnösnek tartották. — Ide sorozható azon szokás is, hogy miként a rómaiak Virgilius művét, ugy a keresztények a szent-irást vaktában felnyitották, s a kinyitott helyen talált mondatokból vontak feleletet a kérdéses ügyre. Ezenfelül kődarabokkal is vetettek sorsot leginkább tolvajok s gyilkosok kipuhatolása végett.

A *feszület* próbája. A perlekedő két fél a feszület elé állitta tott, karjaikat, mint a keresztre feszitettnek, ki kellett terjeszteniök s ugy állaniok; aki karját előbb leeresztette, az volt a bűnös. — Némileg ehez hasonló s ide sorozható azon szokás is, hogy fő egyházi személyek a feszületet s az evangeliomos könyvet fejökre tevén, ugy esküdtek meg a nép előtt az ellenök emelt vádak ellenében.

A *szent ostya* próbája. Leginkább egyháziak ellen gyako-

rolták. A vádlottat t. i. megáldoztaták, az lévén a hit, hogy aki bűnös létére áldozik, azt az Isten valami nyavalyával, hirtelen halállal, s mindenesetre örök kárhozattal bünteti meg.

A *holttest* próbája, más néven: *tetemrehivás.* Ha a gyilkos ismeretlen volt, akikre a gyanu esett, azokat a meggyilkolthoz vezették, s eskü vagy átokmondás közt meg kellett érinteniök annak sebét, néha köldökét. Akinek érintésére a halott megmozdult vagy szinében megváltozott, sebei vérezni vagy szája tajtékzani kezdett: azt tartották gyilkosnak. Divatos volt még a mult században is.

Ezek voltak az isten-itéletek különféle nemei, melyeket az egyház, nevezetesen a pápák sohasem helyeseltek, sőt minden hatalmokkal küzdöttek ellenök Nagy-Gergelytől (603.) IV. Orbánig 1263-ban, ki az isten-itéleteket *isten-kisértésnek* nevezte.[1]) Azonban zsinatok, pápák, püspökök rosszalásának ellenére is fentarták magukat, jeléül annak, hogy öszhangban voltak a nemzetek közérzületével.

Kiirthatók nem lévén, az egyház befolyása alá vette, hogy szeliditse s a visszaéléseket távoztassa.

Igy lőn, hogy az isten-iféleteket, kivéve a párviadalt, a papság végezte, épen ugy, mint Ipolyi szerént, az ős magyar vallásban is a Kádár az egész nemzet felett biráskodott — Isten nevében. A perlekedőket azonban, és ez lényeges dolog, világi biró idézte az isten-itéletekre, világi ügyvéd adaték melléjök, s világi biró mondá ki az itéletet is. Maguktól a perlekedőktől sem függött, hogy ügyöket isten-itéletre bizzák.

Hazánkban az isten-itéletek legelső nyomára a XI-ik század utolsó tizedében akadunk Szent-László törvénykönyvében. Kálmán király törvénye szerént isten-itéleteket csak püspöki s a nagyobb prépostsági helyeken lehetett tartani.[2]) Ez utóbbi helyek közt az aradi, budai stb. prépostságokban is tartattak.[3])

---

[1]) Fejér Gy: *Codex dipl.* IV. 3. 166. l.

[2]) I. 28. — II. 6. — I. 22. — 1114-iki zsinat: 45. fej.

[3]) Fejér Gy: *Codex dipl.* III. 1. 105. 157. — VII. 5. 208 ll. — *Váradi regestrum:* 347. okl. stb.

Tulajdonképeni rendeltetésök az lévén, hogy általok az igazság felderittessék, már előzményeiket ugy intézék s oszták be, hogy a peres feleket őszinte vallomásra vagy kibékülésre inditsák.

Először is a perdijak azon korhoz képest, midőn a készpénz felette kevés vala, nagyok és igy terhesek valának, hogy ezáltal is csökkentsék a kedvet a perlekedésre.[1]) A büntetés pedig, melyet a perlekedők veszteségök esetében magukra várhattak, épen elrettentő vala. Igy a vesztes fél nemcsak ügyét veszité el, hanem még mint olyan bünösnek, ki Istent hamisan hivá bizonyságul, szemeit kitolták, javait elkobzák, családja tagjait eladták, s őmaga, mint elátkozott, hazátlanul bolyongott a világon.[2]) E kegyetlen szigoruság enyhitésére azonban volt egy alkalom, az ugynevezett *menedék-jog*. A bünös t. i. ha valamely egyházba vagy monostorba futhatott, onnat csak a püspök engedelmével hozhaták ki, de oly feltétel alatt, hogy sem halálra, sem testcsonkitásra itélni nem fogják, kivéve, ha rablók, gyilkosok vagy épén felségsértők valának.

De birságnál, büntetésnél kétségkivül sikeresebben müködtek az isten-itéletek megakadályozásán a *békéltetők,* az annyiszor emlegetett „probi viri," kik hivatalból, de szelid modorban s ingyen müködtek a felek kibékitésén.[3]) Bizonyosan nagyrészt ezek fáradozásának köszönhető, hogy az isten-itéleti perekben oly gyakran találkozunk a kibékülés eseteivel. De a kibéküléshez szükséges volt a biró engedélye, valamint más oldalról, ha a perlekedők bármi fontos ügyben egyezkedni akartak, abban a biró meg nem akadályozhatta őket.[4])

Hasonlóképen a kibékülést vagy az őszinte vallomást czélozá az egyház is, midőn az isten-itéleteket napokig tartó előkészületekkel és szertartásokkal köté egybe, melyek megrázó hatása következtében csakugyan számtalanszor czélját is érte.

---

[1]) A forróviz-próbáért fizettek az egyháznak 1- a tüzesvasért 2 pensát. *Szent-László törvénye*: I. 28. fej.

[2]) *A prémontreiek.* 176. l.

[3]) Botka T: *A vármegyék első alakulásáról.* Századok. 1872, 74. 80. ll.

[4]) *Nagy-Lajos király* 1351-iki 24-ik törvény czikkelye.

— Az isten-itéletek fentebb elősorolt nemeinek valamennyiét sohasem gyakorolták hazánkban, egynémelyikét csak ritkán, hármat azonban rendesen és századokon át. Ez utóbbiak: a *párviadal,* az *eskü* és a *tüzesvas-próba.* Váradon ezek közül is csak a két utolsó volt gyakorlatban.

Ismeretes — mint egyik nagynevü történetirónk mondja — azon ájtatos hit, hogy bizonyos szentek közbenjárása bizonyos bajos esetekben kiválólag foganatosnak tartaték életöknek vagy haláloknak és csodás tetteiknek ily esetekre vonatkozó körülményeinél fogva.[1])

Krónikánk s a hagyomány Szent-László életének különösen és leggyakrabban azon vonását tüntetik ki, hogy az ártatlant, az üldözöttet vagy szükséget szenvedőt segiti, oltalmazza még sirjából kikelve is. Valószinüleg ebben rejlik oka, hogy őseink, ha már isten-itéletre kellett menniök, leggyakrabban, mert legtöbb bizalommal jöttek Szent-László városába, Váraddá, annak szent sirjához, hazánk legtávolabbi részeiből s még oly helyekről is, hol szintén tartottak isten-itéleteket.[2])

Mikor vették kezdetöket Váradon az isten-itéletek? oklevelileg ki nem mutatható; de valószinü, hogy mindjárt a püspökség fennállásának kezdetén, mindenesetre pedig még alapitójának szentté avattatása előtt. E korban, nevezetesen Valther püspök idejében találkozunk (1124—1138.) az első isten-itéleti esettel Váradon azon ezüst paizs kérdésében, melyet, mint láttuk, a szentnek hitt király sirjára tettenek.

Az első eskünek, mely a váradi székesegyházban birói itélet következtében tétetett, szintén az emlitett korban, 1134-ben akadunk nyomára. Ez eskü, mint szintén láttuk, a Szent-László alapitotta zágrábi püspökség birtok-ügyében itéltetett meg.

E kortól s különösen Szent-László szentté avattatásától kezdve, amint szaporodnak történeti emlékeink, annál szaporább nyomait

---

[1]) Ipolyi A.: *Magyar ereklyék.* 12. l.

[2]) Aradról, Egerből, Gyulafejérvárról, Pozsonyból. *Váradi regestrum* 347. 346. 39. 69. 228. okl.

találjuk a szent király sirjára vagy fejére, helyesebben fej-ereklyéjére tett esküvéseknek.

Nincs oly kényes és fontos ügy, melynek eldöntését nyugodt lélekkel ne bizták volna őseink ily esküre. Maguk a váradi püspök s káptalan tagjai, midőn a tatárok elvonulásával birtokaik után látnak, de irataik elpusztulta, s a régi kanonokok kihalta miatt nem tudnak tisztába jönni az enyim-tied felett: legvénebb jobbágyaikat hallgatják ki, Szent-László fejére esketik meg őket, s amit azok igy vallanak, azt szent igazságul fogadják.[1])

A Szent-László sirjára tett vagy tenni kellett eskünek utolsó nyoma 1304-ből van, midőn a Gutkeled nembeli Dobi Dorognak és „Vak" Dorognak fiai birói meghagyásra szintén megjelennek a váradi székesegyházban, hogy — és ez itt *már* első helyen emlittetik — a boldogságos Szüz vagy szent Szent-László sirjára esküt tegyenek; de „a fény, a komoly, megható áhitat, mely e sirt környezé, a nagy néptömeg, mely e sir előtt ájtatosságát végzé, mint mindenkor, most is hatott a perlekedők kedélyére": az eskü mellőzve lőn, a felek kibékültek.[2])

Nevezetesebbek voltak Váradon az alkalmazásukban, s következményeikben annyira feltünő *tüzesvas-próbák.* Ezek egyik-másik alakját az ázsiai népek is ismervén, lehet, hogy nemzetünk már eredeti hazájában ismerte azokat. Annyi bizonyos, hogy a népünknél ma is szokásos *Szent-János tüze*, vagy a *Szent-László ünnepének előestéjén gyujtott tüz,* mely hajdan szintén szokásban vala, de melynek ma már neve is feledésbe ment,[3]) — a tüz általi tisztulás vagy inkább megigazulás eszméjét rejti magában, s ugyanez az alapja az ordaliai tüzpróbáknak is.

---

[1]) *Nagy-Szebeni városi levéltár:* U. II. 378. — Lásd: Lodomér *püspök.*

[2]) *Budai orsz. levéltár kincs. oszt:* N. R. 924, 13. — *Magyar Sion:* I. 387. l.

[3]) „David et Gregorius de Keures" panaszolják 1438-ban Báthori István országbirónak, hogy midőn nevez tt Gergely, továbbá szintén nevezett Davidnak neje s házoknépe *„in vigilia festi beati Ladislai regis . . . . circa ignem per eosdem ad honorem eiusdem sancti regis ante portam ipsorum compositum stetissent":* akkor Körösi Benye László szolgái urok parancsából rájok törtek, *Leleszi orsz. levéltár.* Actor. 1438 16.

A tüzesvas próbákat Váradon nem benn a székesegyházban, hanem annak előcsarnokában vagy czintermében tartották. A hordozandó vasat, mely 1—3 fontos volt, külföldön s hihetőleg nálunk is a püspök szentelte meg. Magára a próbára három napig készültek bőjttel, imádsággal, szent intelmekkel. Az illető kezét, hogy valami bübájos szert ne használhasson, mindjárt az első nap vászonba göngyölve, lepecsételték és szemmel tarták; próba után ismét begöngyölék, lepecsételték és csak harmadnapra bonták ki. E napok alatt történt gyakran, hogy az illető érezvén, hogy kezeit megégette, még a kibontás előtt az egyházba menekült, vagy világgá ment. Ha a vádló vagy vádlott a kitüzött napra meg nem jelent, nyolcz napig vártak rá, s addig a próbát a megjelent félen sem hajták végre; de ha nyolczad napon sem jelentkezett, mint makacs, vesztes félnek nyilvánittatott.

Mikor értek véget az isten-itéletek? pontosan meghatározni nem lehet; mert hogy valamikor királyi parancsra vagy országgyülési végzésre szüntek volna meg, arra nincs adat. Elenyészhettek lassanként, önmaguktól, mert a magát tulélt eszme vagy intézmény törvény nélkül is elhal. Valószinü, hogy Róbert-Károly király törvénykezési reformja szüntette meg őket legalább közvetve, s kivéve a párviadalt, mely nálunk még 1478-ban is divatozott.[1])

Az isten-itéletek megszüntével jött be a *kinvallatás,* mely mig minden igaz alapot nélkülöz, másrészt sulyos visszaélésekre is utat nyitott és semmi esetre sem jelez haladást az igazságszolgáltatás történetében.[2])

---

[1]) Kállai János hatalmaskodást követvén el Kállai Péter és András Szőlőstelek birtokán, az első ügyvivőjének Szirmai Fórisnak előterjesztésére az ügy párviadalra itélteték. 1478. — *Kállay-család levéltára.*

[2]) Révész I.: *Az ordaliák. (Uj m. muzeum.* 1858. I. 425. s köv. ll.) — Pesty Fr.: *A perdöntő bajvivások története Magyarországon.* Pest. 1867. — Külföldön az isten-itéleteknek gazdag irodalma van.

A VÁRADI REGESTRUM.

KELÉTKEZÉSE ÉS SZERENCSÉS SORSA. — TÖRTÉNET-KUTFŐI GAZDAGSÁGA, KÜLÖNÖSEN BIHARMEGYÉT ILLETŐLEG. — TÁJÉKOZÓDÁS EGYHÁZMEGYÉNK XII-IK SZÁZADI FÖLDRAJZA ÉS GAZDÁSZATA KÖRÜL. — AZ OLTÁR SZOLGÁI A NEMZETI ÉRDEKEK SZOLGÁLATÁBAN.

Hazai törvényhozásunk, mint láttuk, aként intézkedett, hoyg az isten-ítéletek csak püspöki, s a nagyobb prépostsági helyeken tartassanak. Ez intézkedéssel egyebek mellett azt akarta elérni, hogy nevezett egyházi testületeink hiteles-helyek lévén, az isten-ítéletek lefolyásáról a szokott periratokon kivül *jegyzőkönyvet* is vezessenek.

Ily könyvet kétségkivül mindenütt vezettek, hol isten-ítéletek voltak, de valamennyi közől csak egy maradt reánk, a *váradi.*

Hogyan kerülte ki ez egy is annyi század pusztitásait? melyeknek püspökségünk legbecsesebb iratai is áldozatul estek? az mindeddig titok, csak az bizonyos, hogy Fráter György, Váradnak lángelméjü püspöke annak történeti becsét felismerte, a váradi székesegyház levéltárából lemásoltatta, s 1550-ben saját költségén kinyomatván, megmenté az eredeti kézirat sorsától, az enyészettől.[1])

---

[1]) „D. Fr. Georgius Episcopus Varadiensis . . . . exemplum seu ritum explorandae veritatis, quo nostra gens h. e. Hungarica ante annos trecentos et quadraginta . . . . in controversiis dirimendis usa est, *una cum certis eius testimoniis in Sacrario summi templi Varadiensis repertis* . . . suis sumptibus typis excudi . . . . curavit.“ mondja az 1550-iki kiadás előszava, mely Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájából került ki. A könyv czime: *Ritus explorandae veritatis.* Egy-egy ép példánya megvan a budapesti egyetem, s a nemzeti mu-

És ezzel felette becses szolgálatot tőn hazai történelmünknek. E jegyzőkönyv ugyanis, mely ma általában „*Váradi regestrum*“ név alatt ismeretes, ámbár csak töredék, mert csupán az 1205—1235. évek közti isten-itéleti eseteket tárgyalja, — mindamellett nem kevesebb, mint 389 darab oklevelet őrzött meg számunkra, mégpedig a tatárjárás előtti korból. És ez magában is sokat jelent, mert ama kor történeti emlékeiben nem vagyunk gazdagok.

A Regestrum tartalma nehány hiteles-helyi bevalláson kivül pereskedések körül forog,[1]) de mert a per tárgyán, e magában is érdekes adaton kivül emliti a peresek, a birák stb. neveit, ma már legnagyobb részt feledésbe ment ős magyar neveket, továbbá társadalmi állásukat, lakhelyeiket s ezek politikai, honvédelmi, egyházi szervezetét stb: ennélfogva a Váradi regestrum azon főbecsén kivül, hogy egyedüli emléke a hazai isten-itéleteknek, melyekről részletes képet nyujt, még ős magyar személynévi, továbbá jogtudományi, egyháztörténelmi, családtani, helynévi stb. tekintetben is becses, egyebütt nem található adatokat szolgáltat. És ez adatoknak ál-

---

zeum könyvtárában. — Pázmány Péter ebből merité egyháztörténeti feljegyzéseinek nagy részét: „Quem [librum Ritus explorandae veritatis] Petrus Pazmanus *in Nicolai Olahi erudita supellectile inventum*, Bibliotheculae nostrae [nagyszombati jezsuiták] reliquit. PÉTERFFY K: *S. Concilia.* I. 29. l. q. jegyz. — Ugyanitt még e felette érdekes megjegyzés olvasható: „Adest una M. S. [Manuscriptum] mancum licet *de eodem ritu*, seculi quarti decimi charactere expictum.“ A nagyszombati jezsuiták könyvei a budapesti egyetem könyvtárába jutottak, de itt a jelzett kézirat nak, legalább eddig, nyoma nincs. Mint kézirat, a nevezett szerzetesek egyéb irataival a budai kincstári levéltárba került talán? — Frater György kiadása másod izben 1740. körül *Bél* Mátyás „Adparatus“-ában jelent meg Tomka-Szászky bőséges jegyzeteivel, de amelyek kivált történet-helyrajzilag inkább tévedésbe viszik az olvasót. — Harmadszor s utólszor *Endlicher* adta ki az Árpádkori magyar emlékek között 1848—9-ben Magyar forditása *Kis* Bálint, szentesi predikátor-esperes és akadémiai tag ajándékából a debreczeni prot. főiskola anya-könyvtárában őriztetik. Szücs I: *Debreczen város története.* 51. l.

[1]) Bünügyei közől: 119. rablás s a tulajdonnak erőszakos sértése. — 105. tolvajlás, csalás, sikkasztás. — 34. személyes szabadság és nyposztály-jog körül forog. — 32. gyilkolás, embercsonkitás. — 11. mérgezés, boszorkányság. — 5. leányrablás. — 1. Házasságtörés. KERÉKGYÁRTÓ Á: *Adatok a m. történelem XIII. századi kutfőinek ismeretéhez.*

tala lényegesen megvilágitja nemzetünk s hazánk ős képét, mely a tatárjárás s annak következményei után annyira megváltozott, hogy később egészen feledésbe merült.

Azért méltán rá illik a Váradi regestrumra, mit Bartal Gy. mondott róla: megaranyozni való kis könyv, fénye, világossága szememnek, melyet akárhányszor olvas az ember, mindannyiszor uj, meg uj dolgokat talál abban.[1])

De a Regestrum történeti világának legszebb s legtöbb fényét püspökségünkre veti, mert legtöbbet foglalkozik Biharmegyével. Jöttek ugyan Váraddá igazaikat keresni csallóközi, sőt vasmegyei emberek is, de természetesen, gyakrabban a közel vidékiek s legsürübben bihariak.

Ezért van, hogy a Regestrum Biharmegyének több, mint száz községét emliti. Oly tájakat is, melyek ma egészen puszták, mint Debreczen, Komádi stb, vidéke falvakkal sürün megrakva mutat be, s hol ma csak egy község áll, ott kettőt, hármat is emlit, jeléül annak, mit egyéb történeti forrásaink is igazolnak, hogy Biharmegye már a XII-ik század végével ha nem volt népesebb, mint most, de bár apróbb községei kétszerte számosabbak valának. Ezenfelül mindenütt a megyében már a legrendezettebb egyházi, honvédelmi s polgári állapotokat tünteti elő; a lakosság már nemcsak állattenyésztéssel, hanem föld- és szőlőmüvelés, méhészet, sőt mesterségekkel is foglalkozik. Szóval a községek már nem csupán az emberek lakhelyei, hanem kiemelkedő egyházaik, barátságosan hivogató házaik s buza és szőlőkoszoruzott határaikkal a jólét virágzó tanyái is.

Mindezen élet s törekvés központja pedig: Várad, mely már szintén nem a Szent-László korabeli egyszerü monostor, hanem székváros, melynek élénksége a királyi székhelyével vetekedik; hova az ország minden részéből jöttön-jönnek az emberek, kik mig egyházaiban lelki örömet, szellemi élvezetet, törvénycsarnokában pedig igazságot találnak, kényelmet sem nélkülöznek falai között.

De hogy a honfoglaló ősök sátor-ezrei rendes falvakká, a ren-

---

[1]) *Commentariorum libri.* I. 39. l.

geteg erdők, kopár hegyoldalak, mocsáros lapályok termő határokká változtak, az nem a főurak komoly várainak fegyveres vivmánya, hanem az egyháznak, mely ha valamely meghóditott ponton felállithatá püspöki székét, innét elejéntén közelebb, majd mindig távolabb felállitá egyes lelkészségeit, főesperességeit, a legvadabb, a legnehezebb pontokon pedig szerzetesrendjeinek monostorait. — Az ősök karddal szerezték e hazát, de papjaink tarták meg azt számunkra „kereszttel és ekével.“

A biharmegyei viszonyok jelzett, kedvező kifejlődése is a váradi püspökség világi és szerzetes papjainak müve, egy egész századon át tartott fáradozásaiknak gyümölcse s koronája volt.

ELVIN.

1189—1200.

Származása. — Bihari birtokos. — A püspökség alapittatásának s az alapító halálának száz éves fordulója. — László király szentté avatása. — Fej-ereklyéje. — A hagyományos királyi szokás s annak kettős hatása. — Elvin viszálya a királylyal s a káptalannal.

Az fentebb vázolt kedvező viszonyok közt lépett Várad püspöki székébe Vata utódja, *Elvin*. Saját életének körülményei is szerencsések valának.

Származása előkelő; ősi birtokai vannak mingyárt Várad közelében: Micskén, hol „palotája“ is állt, Biharon öt szőleje; hasonlóképen birtokos a Fejér-Körös mentén épen ott, hol a Becse-Gregor nemzetség birtokai estenek.[2]) Ennélfogva hihető, hogy Elvin is e nemzetség szülötte, de hogy épen Both, bihari főispán fia lett volna,[3]) az még megerősitésre vár.

Püspöksége kezdetén Szent-László váradi alapitása épen száz

---

[1]) „Tempore autem ejusdem Belae Regis anno domini M Coctuagesimo nono successit eidem [Vatának] Elliminus episcopus, et vixit in episcopatu usque ad tempus Henrici Regis . . . . annos scilicet MCC-m.“ *Batthyány-codex:* 11. l. — Gr. Batthyány I. *Leges eccl.* III. 224. l. — Püspökünk neve másutt *„Eluim,“* Imre király levelében pedig, mint mingyárt látni fogjuk, *„Elvinus.“*

[2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* III. 1. 159. l. — VII. 5. 211. l. és IV. 2. 461—3. ll.

[3]) Bárdosy J: *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis.* 222. l. f. jegyz.

éves jubileumát ünnepelte, s közelgett az alapitó király halálának százados évfordulója is.

Nemzetünk László királyt már életében szentnek, csodatevőnek hitte, s e hitében csak megerősiték ama rendkivüli események, melyeket mingyárt halálakor tapasztalt, s azóta egy századon át folyton megujulni látott sirjánál.[1])

Ennélfogva III. Béla (1173—1896.) csak országa közóhaját tolmácsolta a kereszténység feje előtt, midőn arra kérte, hogy ama királyt, ki az isteni kegyelemmel, s hite és szeretete hatalmával legyőzte a világot, s még haló poraiban is meg tudta hóditani nemzetét, — azt a királyt övezze körül az egyház szentjeinek dicsfényével.

A pápa III. Szelestyén egy bibornokot s több hittudóst küldé Váraddá, kik itt a szent király életét s a nép közérzületét megvizsgálák, s arról oly kedvező jelentést tőnek, hogy a pápa már a következő évben (1192.) csakugyan szentnek nyilvánitá azt, ki népe jámbor hitében mindig is szent vala.[2])

Várad, és vele az egész haza örült királyának ily megdicsőitésén, s lelkesülten sietett sirjához.

Régi, s valószinüleg egyszerü koporsajában nem maradhatott tovább a szent király. Szobrászatunk már ekkor teljes kifejlődése fokán állt,[3]) s Dénes müvészt bizták meg, hogy készitsen uj, fényes ravatalt. Gondoskodtak a ravatal felé emelendő uj oltárról is.

Történeti forrásaink nem emlitik, de alig szenvedhet kétséget, hogy legmüveltebb királyaink egyike, III. Béla, amint érdeklődött ősének, Lászlónak szentté avattatása iránt, épen ugy osztozott Várad püspökével s káptalanával az uj sir felállitásának gondjaiban s amint a szentté avatás kihirdetésének ünnepélye elérkezett, személyesen is megjelent azon.

Ez ünnep 1192-ben, február 2-án vette kezdetét először is azzal, hogy a szent király sirját felnyiták; a már emlitett Dénes

---

[1]) Az itt történt csodás gyógyulásokat elősorolja *Szent-László legendája.*

[2]) Pray Gy: *Dissertatio de S. Ladislao.* 8. l.

[3]) Ipolyi A: *A középkori szobrászat.* 20. l.

művész bontá fel a százados kőlapokat. Majd kiemelék a szent testet, s „királyszinü kamuka lepedőbe," azaz biborszinü, nehéz selyemkelmébe takarák s gazdagon aranyozott ezüst koporsóba fekteték, fejére drágaköves arany koronát, kezébe pedig arany királyi pálczát tettenek. Végre a drága terhü koporsót elhelyezék a számára készült uj ravatalba.

E ravatalnak, vagy történeti emlékeink elnevezése szerént, sirnak részletes leirása nem maradt reánk, csak esetlegesen értesülünk róla, hogy fejér márványból volt, mint Szent-Istvánnak Hartvik által említett ravatala, fényes oszlopzattal és gazdag faragványokkal.[1])

Hogy mindenesetre sikerült alkotás vala, mutatja ama tény, hogy a király Dénes művészt maradékaival együtt nemességre emelé,[2]) és mutatja a költő lelkesedése, ki e sir fényes márványoszlopait századok mulva is énekébe szövé.[3])

És miután igy elhelyezék a szent testet, felhangzott az első mise, az első egyházi ének — *Szent-László királyról.*

Akkor, mintha a magas ég is emelni kivánta volna az ünnep fényét s örömét, „akkor — mondja a legenda — az szent monostornak felette nagy, szép, fényes csillag láttaték az égen az ő szent testének felette mintegy két óráig, kit a városbeli népek nagy istenfélelemmel és lelki örömmel néznek vala."

Kétségkivül ekkor történt, hogy mielőtt a szent király testét uj koporsójába ismét elzárták volna, abból egy részt, mint drága ereklyét kivettek s fentartának. Szent-István jobbját is szentté avattatása alkalmával választák külön. Szent-Lászlónak fejét, vagy helyesebben, fejcsontjának egy részét hagyták fenn, s külün e czélra készült mellszobor alaku, ezüst ereklyetartóba helyezték.

---

[1]) Ipolyi A: *Magyar ereklyék.* 8 9. l.

[2]) *Váradi Regestrum:* 341. okl.

[3]) Csezmiczei János váradi kanonok, midőn Váradról 1459-ban Pécs püspöki székére távozék:

„At Tu, qui rutilis Eques sub armis
Dextra belligeram levas securim,
Cuius splendida marmorum columnis
Sudarunt liquidum *Sepulchra* nectar,
Nostrum rite favens iter secunda . . . ."

Ez azon „Szent-László feje,“[1]) mely történeti emlékeinkben annyiszor előfordul, s melynek nemzetünk középkori vallásos életében és jogszokásaiban oly kitünő szerep jutott.

E fejre tették atyáink legszentebb esküjöket; ezt vitte Várad papsága, mint legdrágább kincsét s legnagyobb öröme jelét érkező királya vagy uj püspöke elé; ezt hordozá körül városa utczáin legfényesebb ünnepei alkalmával, s ennek kiséretében és védelme alatt bocsátá fiait a csatába.[2])

Ugyanekkor Szent-László testének felvétele alkalmával, mintha csak látta volna a szent király, hogy mennyire valósultak népeboldogitó álmai? és mintha örömében a látottak felett áldást mondott volna terveinek bizományosára, a váradi püspökségre: ennek életében *forduló pont* állott be, s jelek mutatkozának, a püspökség emelkedését bizton jósolók.

Árpád- s vegyesházi királyaink, fejökre tevén Szent-István koronáját, Székesfejérvárról egész kiséretökkel Szent-László sirjához zarándokoltak — esküdni ama szent sirra, hogy mint annak csendes lakosa egykoron, ugy ők is népök boldogságán fogják lelni örömüket.

Királyaink e szokását épen e korban Imre kezdte meg, legalább Nagy-Lajos királynak egy 1342-iki levele, midőn megemliti, hogy koronáztatása után Szent-László sirját meglátogatta, hozzáteszi, hogy ezzel áldott emlékü őseinek: Károly, IV. László, V. István, IV.Béla és Imre királyoknak példáját követte, valamint azzal is, hogy látogatása alkalmával a váradi egyház számára aján-

---

[1]) „super Sanctissimum Caput beatissimi Regis Ladislai . . . . praestito corporali iuramento . . . .“ mondja Lodomér váradi püspöknek 1273-iki levele. Keresztury J: *Descript. Ep. et Cap. Varad.* I. 135. l.

[2]) Találólag jegyzi meg Ipolyi A: *[Magyar ereklyék.* 15. l.], hogy ama legendaszerü, magasztos hagyomány, mely szerént Szent-László feje csata alkalmával nem volt a váradi székesegyházban található, egyenesen azon ősi szokásra emlékeztet, hogy e szent ereklyét csakugyan hordozák a harczokba, hogy jelenlétével s közbenjárásával segitse a hadsereget. — Ugyancsak *Ipolyi A.* idézett müvében olvasható Szent-László fej-ereklyéje, s tartójának mind bővebb története, mind müvészeti méltatása.

dékot hagyott a szent siron.[1]) És csakugyan olvassuk Imre királyról, hogy 1198-ban, tehát trónralépte (1196) után csakhamar s valószinüleg Szent-László sirjánál tett látogatása következtében nemcsak megerősitette régi birtokában a váradi egyházat, hanem még nevezetes uj adománynyal, tudniillik Bihar, továbbá Zaránd, Ujvár, Heves, Abaujvár és Békésvármegyék vámjának két-, illetőleg egy harmadrészével is gazdagitá.[2])

S királyaink e kettős szokása mig egyrészt a tisztelet megmegujitott dicskoszorujával övezé a váradi egyházat s annak tekin-

[1]) „cum nos [Nagy Lajos] . . . . adepta nostra coronatione . . . . ad visitandum sepulchrum sanctissimi regis Ladislai . . . . cum fidelibus Baronibus regni nostri . . . Varadinum accessissemus, licet etiam devotio nostra diuturna ad id nos coarctasset, ut eidem Ecclesiae Varadiensi . . . . antiqua et approbata, consvetudinariaque lege ac consvetudine regni approbante, *praetextu novae coronationis nostrae possessionariam donationem facere et eam dotare, utpote per nostros pios progenitores id fieri extitit consvetum,* prompti utique fuissemus et parati": ennélfogva megerősiti elődeinek adományleveleit „privilegia progenitorum nostrorum, olim Regum Hungariae, piae memoriae, videlicet Ladislai, Stephani, Belae et *Henrici,* consequenterque Domini Karoli . . . . patris nostri charissimi." Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 1. 58—60. ll.

[2]) „nos [Imre király] piis praedecessorum nostrorum vestigiis insistentes, tributum Csstri bychor de Kewres ad usum episcopi et fratrum [Capituli] Ecciesiae Waradiensis ex donatione B. Ladislai regis tempore suae funda'ionis collatum . . . . praesentis scripti patrocinio confirmamus. *Item contulimus eidem Ecclesiae beati Ladislai regis* . . . ." de hogy mit adományoz? az ugy látszik, szándékosan nincs közölve, s e mulasztás eddig még ki sem vala pótolható, mert ahol ez oklevél először megjelent [Századunk 1839. évi folyam 4-ik szám, 31. l.], ott annak eredetéről csak annyi van feljegyezve: „Erdélyországból." Ez oklevelet közlé Fejér Gy: *Codex dipl.* VII. 5. 149. l. s legujabban Nagy Iván: *Hazai okmánytár.* VII. 2. l. — De hogy az elhallgatott adományok közt vala Zaránd-, Ujvár-, Heves- s Békésvármegyék már emlitett vámja is, bizonyitják a Chartularium e szavai: „Hic . . . Henricus Rex duas partes tributorum totius Comitatus Byhoriensis, tam circa Byhor, quam circa Zarand, et *partem suam* tributi, quod in Comitatu Novi Castri tam circa ipsum novum Castrum, quam circa Heves et in Comitatu de Bekes tam in villis, quam in foris exigitur, donavit Ecclesiae nostrae Waradiensi . . . . prout *in privilegio eiusdem* confirmato per Belam quartum, Stephanum . . . continetur." *Batthyány-codex:* 9. és 31. ll. — *Leges eccl.* III. 222. és 238. ll. de itt felette hibásan.

télyét s befolyását mind itthon, mind külföldön emelé; másrészt időről-időre szaporodó birtokaival képessé tette, hogy ugy a honvédelemnek, mint a hazai közmüvelődésnek jelentékeny áldozatokat hozhasson s Várad felvirágzását még inkább előmozdithassa.

Ugyancsak Szent-László sirjának megujitása alkalmával jöhetett már szóba a székesegyház megujitása vagy épen átépitése is. A Szent-László épitette egyház megfelelhetett egy még csak keletkező város és egyházmegye szerény igényeinek, de nem többé azon országos érdeknek, mely magát a királyt is nemzete nagyjaival feléje vonzotta.

Béla utódjának, Imre királynak imént emlitett 1198-iki látogatása s uj adománya nagyban elősegithette a székesegyház megujitásának tervét. — Általános ugyanis a tapasztalat, hogy alapitványi monostoraink, amint vagyonuk szaporodott, azonnal ujra épültek, néha már egy emberöltő letelte előtt.[1])

De közbe jött egy kinos esemény, mely nemcsak a Szent-László megdicsöitése, s az Imre király látogatása feletti örömet megzavarta, hanem elseperte a minden szépnek s nagynak alapját, az egyetértést is a püspök és káptalana, sőt királya között.

A következő 1199. elején már Elvin püspök perben áll mind káptalana, mind királyával, s mig ő a káptalan nehány tagját javadalmaiktól felfüggeszti, viszont a káptalan s a király követeket küldenek Rómába és ott Elvin letételét sürgetik.

A káptalan követei: a prépost, az éneklő, és még más két kanonok [2]) Hogy a főpásztor ellen inditott mozgalom élére maga a káptalan feje, az egyházmegyének a püspök után első méltósága: a prépost állott, kétségkivül azt mutatja, hogy a baj már nagyon elmérgesedett volt. A per tárgyát azonban tisztán nem láthatjuk,

---

[1] Henszlmann I: *Tanulmányok a középkori román épitészeti chronologia köréből. Archaeologiai közlemények.* IV. 75. l.

[2]) „Quum . . .e. dilecti filii B. praepositus, M. Cantor, S. et M. Canonici Waradienses essent in nostra praesentia constituti . . . .“ mondja III. Incze pápa ez ügyben kelt levele [Fejér Gy: *Codex dipl.* II. 351. l.]; de a prépost és kanonokok neveit, melyeknek csak kezdőbetüit közli, egyéb történeti emlékeinkből sem lehet kiegészitni

mert arról csak a vádlók: a király s a káptalan előadásaiból értesülünk.

A király felségsértést, a káptalan simoniát és esküszegést hangoztat; de bizonyos, hogy a dolognak politikai háttere is volt.

Ismeretes, hogy Imre király ellen öcscse, Endre ismételten fegyvert fogott, s az ország nádora, s főpapjaink közől többen, köztök Jób esztergomi érsek is az utóbbi részén állottak.[1]) Az sem ismeretlen, hogy a szenvedélyes király erőszakos modorával még jobban maga ellen ingerlé a kedélyeket. Boleszló váczi püspököt személyesen is bántalmazá, s katonái által félholtan hurczoltatá el a székesegyház főoltárától. És Elvin Boleszló püspöknek vérszerénti rokona volt.

Mi lőn a pernek vége? az ismeretlen; csak annyit tudunk, hogy Hédervári Saul kalocsai érsek, ez ügyben a pápa kiküldötte biró, Elvinnek fogta pártját,[2]) hogy továbbá maga III. Incze pápa a per megujitása alkalmával mig egyrészt az Elvin felfüggesztette kanonokokat javadalmaikba visszahelyezé, másrészt a káptalannak is püspöke iránt tiszteletet és engedelmességet parancsolt.[3]) E pör Elvin-

---

[1]) „Quidam Episcoporum Regni nostri . . . fratrem nostrum [Endrét], ex ultimo patris sui mandato contra inimicos crucis armatum, *super nos reducentes,* eundem multa latenter data pecunia, manu etiam propinquorum, necnon aliorum Regni proditorum adversum nos confoverunt; inter quos Bagiclaus, Elvinus et Johannes Vesprimiensis perfidia nobiliores *ceteris,* atrocius et apertius in nos sevierunt.“ Panaszolja a pápának Imre király, a primásról pedig: „J. [obus] strigoniensis Archiepiscopus, qui noster est *inimicus manifestus.*“ Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* VI. 198. és 239. ll.

[2]) „Archiepiscopus Colocensis . . . ob defensionem Elvini Episcopi multis enormitatibus respersi, et apud audientiam vestram ab eodem Archiepiscopo jam pridem veraci testimonio diffamati, nunc autem constantissime contra conscientiam et omnium fere Ungarorum defensi, [multos] in odium sui concitavit.“ A *panaszló* király szavai a pápához. Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* VI, 200. l.

[3]) „Quia vero supradicti Canonici se queruntur a iam dicto Episcopo contra iustitiam spoliatos: volumus et mandamus, quatenus, si rem ita inveneritis se habere, secundum quod eidem Episcopo dictus Colocensis Archiepiscopus sub debito iuramenti dicitur praecepisse, — ablata omnia eis, appellatione remota, restitui faciatis, providentes, ut eidem Episcopo faciatis

nek sok áldozatába került. Egyebek közt rendkivüli költségei, nevezetesen római utja, hová két izben is megidézteték felpereseivel együtt, de csak egyszeri megjelenésökről van tudósitásunk, — pénzzavarokba bonyoliták annyira, hogy fentebb érintett, atyai örökét is eladni kénytelenitteték.

A pernek valószinüleg Elvin közbejött halála szakasztotta végét, mert 1199-ben még folyik az, éspedig korai végét nemis sejtető szenvedélyességgel; a következő 1200-ik évben pedig Elvin váradi püspöksége hirtelen megszakad. Hogy más püspökségre ment volna át, annak semmi nyoma; ha pedig perének valami tragikusabb kimenetele lett volna, azt valószinüleg feljegyzi, ha más nem, a káptalani Chartularium, mint feljegyzé később (1426.) egy másik püspöke letételét.[1])

A fényesen kezdett pályának mindenesetre örömtelen vége volt.

---

ab ipsis Canonicis obedientiam, reverentiam et obsequium debitum exhiberi.« A pápa levele az esztergomi érsekhez s két püspökhöz. FEJÉR GY: *Codex dipl.* II. 351—3. ll.

[1]) *Lásd:* IV. JÁNOS.

SIMON.

1202—1218.

Nemzetsége. — Tudori koszoruja. — Egyházi, politikai s birói szerepe. — Az uj s a régi vád. — 1204. mint felirat. — A székesegyház ujraépitésének kérdése.

Elvint Simon követte a püspöki széken. Némelyek szerént az előkelő Mikcse nemzetségből származott.[1]) Annyi bizonyos, hogy épen e korban a római udvarnak kiváló gondja van arra, hogy főpapi székeinken magyar születésüek üljenek.[2])

Simonnal 1202-ben találkozunk először, mint váradi püspökkel;[3]) korábbi életéből csak annyi ismeretes, hogy magasabb képzettségü férfiu vala, kit az egyházi jog tudori koszoruja is ékesitett;[4]) de hogy hol nyeré e koszorut? a hazai veszprémi egyetemen-e, vagy pedig a hazánkfiai által ekkor sürün látogatott párisin? arról hallgatnak történeti forrásaink.

Püspöksége korában gyakran olvassuk nevét majd a Váradi regestrum,[5]) majd a római szentszék Regestáinak lapjain. Az anya-

---

[1]) *Budai orsz. levéltár: Liber dignitar. eccl.* 196. l.

[2]) „non poteramus salva conscientia nostra eidem Ecclesie [Strigoniensi] in alia persona, *que de Regno Ungarie originem duceret,* congrue providere, nec vellemus ei preficere *alienum.*“ III. Incze pápa levele 1205-ből. Knauz N: *Monumenta Eccl. Strig.* I. 181. l.

[3]) Fejér Gy: *Codex dipl.* III. 1. 319. l.

[4]—[5]) 252. oklevél s jegyz. — 208. 374. okl.

szentegyház feje többször tüntette ki bizalmával, hol egy, hol más ügyet bizván reá, mely ügyek inkább illenek ugyan az általános magyar egyháztörténelem keretébe, de visszavilágítanak Simon püspök személyiségére is.

Igy III. Incze pápa 1205. tavaszán meghagyja Simonnak, hogy a gyermek III. László királyt, s az özvegy anyakirálynét minden hatalmával védje; midőn pedig László elhal, s nagybátyja II. Endre örökli Szent-István koronáját, ismét a pápa az esztergomi érseket és Simon püspököt bizza meg, hogy a magyar püspöki kart a király születendő fia iránt hűségre kötelezzék.[2]) Az ifjabb királyok, s ezekkel a belvillongások kora ugyanis még nem járt le.

Ezekhez ha még hozzáveszszük azon szorosan egyházi ügyeket, melyek szintén a pápa meghagyásából jutottak Simon püspök kezeibe: [3]) előttünk áll egyéniségének egész jelentékenysége, mely a legilletékesebb körök ítélete szerént képes volt mind az egyháznak, mind a hazának hasznos szolgálatokat tenni.

De érdeklődése s működésének szálait megtaláljuk egyházmegyéje történetében is.

Várad már e korban, mint láttuk, meglepő élénkségnek örvendett. Még napjainkban is csak a nagyobb városok tüntetnek fel oly sürü közlekedést, mint amilyet a Váradi regestrum fest Szent-László városának utcáira. Csapatostul érkeztek ide az emberek, hogy biráik ítélete következtében esküt tegyenek vagy a tüzesvas-próbát kiállják.

---

[1]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 163. l. a.]

[2]) Knauz N. *Monumenta Eccl. Strigon.* I. 183. l.

[3]) Igy 1204-ben III. Incze pápa őt s a pilisi apátot megbizza, hogy vizsgálják meg a hazai görög szerzetesek életét. Pray Gy: *Hierarchia* II. 162. l. c.] jegyz. — Ugyanazon évben a bakonyi apát s az esztergomi préposttal együtt Szent-Egyed somogyi apátsága ügyének megvizsgálására küldi ki. *Monumenta Strig.* I. 175. l. — Ismét 1213-ban ugyancsak Incze pápa reá, s a nyitrai püspökre és az egresi apátra bizza, hogy az esztergomi érsek s a veszprémi káptalan közt a tizedek végett folyó viszályt ujra vizsgálják meg Fejér Gy: *Codex dipl.* III. 1. 140. l.

Eközben megjelenni látjuk a káptalan tagjainak egész sorát is, kik, mint az előkelő Borsa nemzetségbeli Valerián éneklő-, vagy Mihály őr-kanonok, továbbá Gellért dékán és Pósa főesperes a székesegyház csarnokában az isten-ítéleteket rendezik és végzik. Majd megismerkedünk Ányos mesterrel, az olvasó-kanonokkal is, ki a székesegyház sekrestyéjében az isten-ítéletek jegyzőkönyvét irja, s azzal mint láttuk, történetirodalmunk egyik, legbecsesebb forrásán dolgozik.

De a világi birák elé tartozó ügyeken kivül voltak olyanok is, például házasságiak, továbbá egyházi személyeket vagy birtokokat illetők, melyekben kizárólag egyházi, vagy vegyesen egyházi s világi birák ítéltek. Ily esetekben előnkbe lép Várad püspökének alakja is, ki vagy maga itél, vagy pedig birói hatalmát másra ruházza át.

Igy midőn a gáborjáni apát Salamon fiával, Sol-lal öt jobbágy miatt perel, Simon püspök lát felettök törvényt. Körülötte ülnek a káptalanbeliek, nevezetesen Tompa, Zsibrik főesperesek, Márton, Vida kanonokok, továbbá Szent-László oltárának igazgatója, Pál pap; de jelen van Mika bihari főispán is poroszlajával egyetemben.[1])

Máskor Simon püspök egyik-másik kanonokját küldi ki maga helyett biróul. — Ily kiküldött birái több izben Joákim és Tekó kanonokok.

Joákim előtt egyszer az fordul meg, hogy Margit szolganőt vissza kell ítélnie asszonyának. De Margit időközben férjhez ment, férjétől pedig elválasztani nem lehet. Joákim tehát azt ítéli, hogy aki Margitot férjhez adta, az adjon helyette más szolganőt.[2])

Nem kevésbbé érdekes és korjellemző Tekó kanonok esete. Vala két szegény jobbágy-testvér; egyik fiu, a másik leány. A leányt megsértették érzékenyen női becsületében, fitestvére tehát Váraddá jött s péntekig várta begöngyölt s lepecsételt kezekkel

---

[1]) *Váradi regestrum.* 209. okl.

[2]) „Ille [az alperes] daret ei [az felperesnek] ancillam nomine H. pro Margueta, quia Marguetam dederat marito et non potuit eam separare de iure a viro suo.“ *Varadi regestrum.* 252. okl.

nővére megsértőit készen a tüzesvas-próbára, hogy bebizonyitsa, hogy nővére nem becstelen nő.[1])

És igy tovább minden nap uj érkezőket hozott. Az embereknek sok bajuk volt mindig. Szent-László egyházának küszöbe, midőn 1881-ben a föld mélyéből felszinre került, annyira elkopott volt, hogy alig vala egy ujjnyi vastag . . .

De a földi bajok utat találtak maguknak a váradi vár lakói közé is. Simon püspöknek sem tudománya, sem országos tekintélye nem tudta megakadályozni, hogy közte és papjai közt visszavonás ne történjék.

A római levelek közt van egy, mely kiválólag magára vonja figyelmünket. Ebben III. Incze pápa utódja III. Honorius meghagyja Simon püspöknek, hogy miután papjai panaszkodnak ellene, hogy a szent olajokért szokás czimén pénzt követel tőlök, s a ki nem fizet, azt hivatala s javadalmától felfüggeszti: tehát akiket felfüggesztett, oldozza fel, s ezentul hagyjon fel ama „szokással," mely végre is nagyon hasonlit az ugynevezett simoniához.[2])

Feltünő a dologban, hogy Simon püspököt is, mint elődjét Elvint, simoniával vádolják, oly vétekkel, amely tulajdonképeni értelemben a lovagias s fejedelmileg bőkezü magyar főpapságról szinte hihetetlen. Különben is a szent olajokért dijat szedni, mint a pápa levele is hangoztatja, csakugyan hazai szokás vala, mely az ország főpapjának, az esztergomi érseknek körében is divatozott:[3]) ennélfogva Várad papjai legfeljebb azért panaszkodhatának, ha püspökük a szokottnál nagyobb dijat kivánt tőlök.

És igy mindamellett, hogy e korban, kivált Berthold, a Gertrud királyné öcscse és társai által sok visszaélés csuszott be a magyar episcopatusba, — mindamellett az emlitett szokatlan vád

---

[1]) „Jobagio Beli venit Varadinum probaturus sororem suam, iudicio candentis ferri, non esse meretricem, et sigillata manu exspectavit usque diem veneris adversarios suos . . . . sed adversarii . . . . non venerunt. *Váradi regestrum.* 29. okl. — A fentebb elősorolt kanonokokról lesz még szó alább. *Lásd:* KANONOKOK ÉS KÁPTALANBELIEK.

[2]—[3]) FEJÉR GY: *Codex dipl.* III. 1. 203. és X. 8. 313. ll.

szintoly szokatlan körülményben lelheti magyarázatát, s e körülmény talán épen a székesegyháznak már érintett ujra épitése.

Ily alkalommal a megyei papságot, mint arra nem egy hazai példánk van, megadóztatták, tizedeit az épités költségeire forditák, s hasonló czélból a szent olajokért is a szokottnál nagyobb dijakat szedhettek.

Igy történhetett Váradon is, s innét eredhettek a Simon és Elvin püspökök ellen zsarolás czimén emelt panaszok.

Különben, hogy Váradon e korban a székesegyház körül nevezetesebb épitkezés történt, az legalább első tekintetre történeti adattal is igazolható. A székesegyház boltiveit tartó pillérek egyikén ugyanis állitólag az *ezer kétszáz négy* évszám vala olvasható.

Ez adatot egy, különben lényegében teljes hitelü forrás emliti, mindemellett sok kétség fér ahoz, már csak azért is, mert az idézett évet arab számjegyekkel közli,[1]) holott e korban, kivált emlékszerü épületek feliratainál az ily jegyek még nem fordulnak elő.

Lehet azonban, hogy a közlő csak az évszámok jellegének feltüntetésében nem volt hü, s csupán időkimélésből használta saját korának arab számjegyeit a hosszasabb latin jegyek helyett. De a váradi székesegyház alapjainak feltakarása már csak idő kérdése: a feltakart alapok, s azoknak mütörténeti vizsgálata világot derithet e kérdésre is.

Volt-e Simon püspöknek része amaz országos mozgalom előidézése és szervezésében, mely 1217-ben II. Endre király szentföldi hadjáratával érte el tetőpontját, s melyhez az egyháziak is személyesen vagy jövedelmeik huszadával járulának?[2]) arról nincsenek tudósitásaink. Lehet, hogy a fentebbi simonia-vád e hadjárattal is összefügg, s a püspök annak költségeire szintén meg-

---

[1]) „Columnae ex politis lapidibus, duplici serie in longitudine . . . . XII. quarum una hanc habet inscriptionem 1 § 2 § 04.“ *Miskolczy I. 1609. éri naplója.* Schedius L: *Zeitschrift von und für Ungern.* 1804. 87. l.

[2]) Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 3. 6 - 19. ll.

fizetteté papjait; de bizonyos, hogy Simon püspök nem követé királyát a hosszu szentföldi utra, mint a győri s egri püspökök.

Életének napja már ekkor hanyatlóban volt. A Chartularium csakugyan a következő 1218. évre helyezi halálát,[1]) s egyéb történeti forrásaink is ez évben említik utoljára.[2])

---

[1]) „Obiit autem anno dimini M-mo CCXVIII.“ *Batthyány-codex:* 11. l. — Gr. Batthyány I: *Leges eccl.* III. 224. l.

[2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* III. 1. 257. l. — Az oklevél, melyet szintén Fejér Gy: *Codex dipl.* VII. 1. 198–9. ll. mint a váradi püspökségről szólót közöl, nem erről, hanem a *váczi* püspökről szól. V. ö. Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 13. l.

SÁNDOR.

1219—1230.

A. KÁPTALAN UJ VÁLASZTOTTJA. — SÁNDOR PÜSPÖK SOKOLDALU TEVÉKENYSÉGE. — PRÉPOSTJAI S KANONOKJAIVAL AZ ISTEN-ITÉLETEK TÖRVÉNYCSARNOKÁBAN. — DICSÉRETE. — PECSÉTGYÜRÜJE S ANNAK MÉLTATÁSA.

Endre király hazajövetele a szentföldről, s a váradi püspöki szék megüresedése ugyanegy évre esik. Alig kételkedhetünk benne, hogy midőn e szék ujabb betöltése napirendre került, oly férfiak szerepeltek jelöltek gyanánt, kik a kor uralkodó eszméinek hódolva, csak imént tevék meg a király kiséretében a hosszu zarándok utat, s a közvélemény magasztalva emlegeté nevöket.

E férfiak egyike lehetett *Sándor* püspök, kire most a váradi káptalan választása esett.[1]) Különben is a káptalan püspöke választásában mindig tekintettel volt a legbefolyásosabb férfiakra, s hogy Sándor püspök a királyi udvarnál is tekintélylyel birt, azonnal látni fogjuk.

Nem kevesebbszer, mint négyszer oly ügyet kellett megvizsgálnia vagy elintéznie, mely magát a királyt vagy a királyi ház tagját illette. Igy Bélának, az ifjabb királynak jegyesétől való válóperét; [2]) majd az esztergomi prépost ügyét, ki az ifjabb királyt felségsértő szavakkal illette;[3]) ismét magának Endrének a német lovagrend erdélyi tagjaival történt viszályát.[4]) stb.

---

[1]) „Anno autem domini Millesimo ducentesimo decimo nono . . . . . Alexander in episcopum eligitur.“ *Batthyány-codex:* 12 l. *Leges eccl.* III. 224. l.

[2]—[4]) THEINER Á: *Monumenta Hung.* I. 33. 52. és 61. ll. — Ezenkivül

Emellett tevékeny részt vőn az ország állami ügyeinek rendezésében is. Püspökségének első évétől az utolsóig a király majd minden nevezetesebb oklevelén olvashatjuk Sándor püspök nevét.[1]) Aláírta hazánk ős alkotmánylevelét, az 1222-iki aranybullát is,[2]) jeléül annak, hogy a küzdelmekből, melyek ama levél keletkezése körül folytak, szintén nem vonta ki magát.

Székhelyén, Váradon pedig nemcsak figyelemmel kisérte a folyton tartó isten-ítéleteket, hanem azok fontosabbjainál személyesen is működött.

Midőn bizonyos Árvádot s fiait arról vádolák, hogy kincset találtak, de azt eltitkolva „meglopták a királyt": Sándor püspök sietett királya jogainak védelmére, s maga vette kezébe az ügyet; de hűsége s bizalma nem tette elfogulttá. A vádat korántsem látta indokoltnak, s azért Árvádnak egyik fiát isten-ítéletre bocsátá, ki csakugyan ártatlannak bizonyult.[3])

Olykor Sándor püspök is, mint elődje, Simon kanonokjainak egyikére vagy másikára ruházza birói hatalmát. Igy midőn a Várad melléki Jarán falu birtokosával, Jánossal özvegyen maradt menye menyasszonyi hozományáért perel, Sándor püspök a per birájául saját jószágigazgatóját, István főesperest nevezi ki. S ez alkalommal fényes jelenetnek leszünk tanui. János ur, valamint testvére Jeromos pap azt állítják, hogy a követelt menyasszonyi hozományt már kiadák, s állitásuk igazolására a káptalan elé, a székesegyház csarnokába vezetik tanuikat. Ezek, számszerént tizen a vidék leg-

---

III. Honorius pápa 1219-ben a vithubu-i monostor megvizsgálását bizta rá; 1223-ban pedig, hogy a királylyal szolgáltasson igazságot Szent-Márton pannonhalmi monostorának. THEINER i. m: 22. 53—4. ll. — Sándor püspöknek G. és J. testvérek iránti pénzbeli tartozásának esete érdekes, de sokkal töredékesebb tudósitásunk van róla [THEINER i. m : 26 l] hogysem világos képet nyerhetnénk felőle.

[1]) FEJÉR és WENZEL *Codex dipl.* számos helyén.

[2]) KNAUZ N: *Monumenta Eccl. Strigon.* I. 236. l. — *Történelmi tár*: X. 202. l. melléklete.

[3]) „quod fures essent Regis eo, quod thesaurum inventum, cum deberent, Regi non indicassent." *Váradi regestrum:* 348. okl.

tekintélyesebb férfiai, köztök a Zoard, a Smaragd, a Borsa nemzetség tagjai, vannak egyháziak is : a csolti apát, a szeghalmi lelkész s a nadányi alesperes, Benjamin, ki mint ügyvivő szerepel. S a tanuk mindannyian készek megesküdni Szent-László sirjára, hogy János ur már nem tartozik semmivel. Erre a vádlók visszaveszik panaszukat, s a peres felek a jelenlevő jó barátok közbenjárására kibékülnek.[1])

Hasonló isten-ítéletek alkalmával látjuk szerepelni egymásután a székesegyház két prépostját. Az egyik Rajnald, ki gyáni, ugylátszik, vizes-gyáni vádlott felett itél s egy kiütött fogért negyven ezüst pondusban marasztalja el.[2]) Midőn pedig Rajnald Erdély püspöki székére távozik, helyét János prépost foglalja el s folytatja elődjének birói szerepét. Legnevezetesebb azon ítélete, melyet a Szent-György tiszteletére emelt *szalacsi* egyház érdekében hozott. Itt ismerkedünk meg ez egyház lelkészével, Pállal is, ki eszerént Biharmegye középkori plebánosainak legrégiebbike.[3])

Ugyancsak János prépost oldalán tünnek fel Mihály éneklő-, s Eraklius őr-kanonokok, kik majd mint birák, majd mint békéltetők müködtek a perlekedők között.[4])

De a vádlottak s elitéltek csoportjában felrezzen közeledésünkre egy egyházi férfiu levert alakja is. Ez István békési főesperes, valószinüleg ugyanaz, kiről már fentebb, mint szintén főesperesről, és Sándor püspök bizalmi férfiáról vala szó.

Egy éjjel rabló tört be lakására, kit István főesperes megölt. Önvédelme közben okozta a rabló halálát, és mégis, mivel vér fertőztette meg kezeit, Sándor püspök rang- és javadalomvesztésre ítélte. E kor törvényei, mint az isten-ítéleteknél láttuk, a kegyetlenségig kemények valának. Amily kérlelhetetlenül sujtották a világi embert, ha egyházi férfiura emelte a kezét, épen ugy nem ismer-

---

[1]) *Váradi regestrum :* 247. okl.

[2]) *Váradi regestrum :* 195. okl.

[3]) *Váradi regestrum :* 132. és 350. okl. — *Lásd alább :* Bihari főesperesség. — Szalacs.

[4]) *Váradi regestrum :* 350. okl.

tek kiméletet a pap iránt, ha vétkezett. Ehez járult még, hogy István főesperes esetében az amúgy is kemény törvényt „részrehajlatlan, igaz biró“ alkalmazá. E szép czím Sándor püspöké, kit azzal kortársai ruháztak fel.[1])

Utoljára 1230-ban találkozunk vele.[2]) Kétségkivül elhalt.

De annyi század, annyi vész után is még megvan itt a hazában püspöki pecsétgyürüje. A gyürü arany, 12 karatos, gyönyörű kék saphir gemma, melybe Nagy-Constantin császár nejének, Flavia-Maxima-Faustának mellképe van bemetszve. Maga a metszés is elragadóan szép. A kő körül, annak arany foglalóján e körirat olvasható:

✠ S · ALEXANDRI · WARADIN · EPI

(† Sigillum Alexandri Waradiensis Episcopi.)

A mellékelt rajzok egyike magát a gyürüt, másika annak lenyomatát tünteti elő.[3])

[1]) „Alexandro Varadiensi Episcopo, discretissimo et vero iudice.“ *Váradi regestrum.* 348. okl.

[2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* III. 2, 213. l.

[3]) Gr. Andrássy M: *Kiadatlan magyar érmek es pecsétgyürük saját gyüjteményemből. Archaeologiai közlemények*: II. 62. l. és *Képatlasz.* folio. VI. tábla. 3. sz. hol e gyürü rajzai szintén láthatók, de az eredetitől némi eltérésekkel. — Ipolyi A: *A magyar mü- és történeti emlékek kiállitása. Századok.* 1876. évf. 497. l.

I. BENEDEK.

Püspökválasztási viszályok. — Benedek s ellenfelének pártfogói. — A harmadik királyi halott. — A tatárok Várad alatt. — Az utolsó menhely. — Várad s az egyházmegye közös sorsa. — Benedek győri püspöksége.

Sándor püspök halálával setét fellegek kezdtek tornyosulni Várad felett. Már az üres püspöki szék betöltésének kérdése baljóslatu bonyodalmakat szült.

A káptalanok e korban, mint láttuk, maguk választák püspökeiket szavazás utján. A váradi székeskáptalan tagjai is szavaztak leendő püspökükre, de a szavazatok megoszlának. Egy részök a dunántuli, előkelő *Osl* nemzetség tagját, Benedek esztergomi olvasó-kanonokot kivánta püspökül,[1]) a másik rész pedig Primogenitust, a pápának alszerpapját.[2])

Tetézte a bajt, hogy a káptalani két párt mindegyike makacsul ragaszkodott a maga választottjához, s mindkét választott hatalmas pártfogókra talált. Primogenitus IX. Gergely pápában, Benedek pedig testvére Herbort, a királynak gyermekkora óta kegyencze által magában IV. Bélában.[3])

Ez utóbbi körülménynek tulajdonitható, hogy Benedek IX.

---

[1]) Wenzel G.: *Arpádkori uj okmánytár.* XI. 191, l.

[2]) Feltünő, hogy épen a kérdéses időben, 1230-ban a győri prépostságra szintén igyekeznek rá erőszakolni P. pápai alszerpapot, ki tán épen e Primogenitus lehetett. — Theiner Á.: *Monumenta Hung.* l. 92. l.

[3]) Fejér Gy.: *Codex dipl.* IV. 2. 31. s köv. ll.

Gergelynek haláláig (1241.) tartó ellenzése mellett is ura maradt a helyzetnek; metropolitája, a kalocsai érsek jóváhagyását kinyerte s Várad püspöki székébe beiktatá magát.[1])

1231-től kezdve ő kormányozta a megyét,[2]) részt vett az országos ügyek rendezésében, neve a királyi leveleken mindig olvasható;[3]) mégsem volt egészen püspök. Szent-Péter utódja megtagadta tőle áldását, az — atyai áldást....

Káptalanának némely tagjai, nevezetesen Sándor, János, Márton és Izsák kanonokok még évek mulva, 1236-ban is Rómába járnak, hogy elmozdittatását sürgessék; a pápa szemeiben csak Primogenitus a törvényes püspök, kinek meg is engedi, hogy a váradi püspökség javainak terhére száz ötven ezüst márka kölcsönt vehessen fel.[4])

Ily körülmények kétségkivül bénitólag hatottak Benedek püspök legnemesebb szándékainak megvalósitására is. Püspöksége alatt egyik szomoru esemény a másikat érte.

1235. őszén temetésre szóltak a harangok Váradon. Szent-László városába a harmadik királyi halottat hozák: II. Endre Szent-László lábaihoz kivánt temetkezni.[5])

Hoztak azután még szomorubb hirt is.

Nemzetünk ma, ezer év után is gyakran álmodik ázsiai hazájáról, mely bölcseje volt. Ezelőtt hétszéz évvel még élénkebben foglalkozott vele; akkor még a hagyomány is sokat tudott beszélni az elhagyott *Nagy*-Magyarországról, s a benne maradt atyafiakról. Hogy vannak ott? élnek-e még?

Szegény szerzetesek vállalkoztak arra, hogy hirt hoznak nem-

---

[1]) Theiner Á.: *Monumenta Hung.* I. 148. l.

[2]) „in eandem [Varadiensem] ecclesiam per laicalem potentiam faciens se intrudi et *administrationi* eius se ingerens . . .“ Theiner Á.: i. h.

[3]) 1231-ben először. Wenzel G.; *Árpádkori uj okmánytár:* XI. 234. l. stb.

[4]) Theiner Á.: *Monumenta Hung.* I. 149. l. — Primogenitust IX. Gergely pápa 1240. nov. 15-ikén kelt levele már mint halottat emliti, mindemellett még ekkor sem ismeri el Benedeket váradi püspökül, sőt maga elé idézi. Theiner Á.: i. m. 177. l.

[5]) *Budai krónika;* Thuróczi szerént Egresen temették el.

zetünknek az elhagyott testvérekről. És elindultak keresésökre, fel is találták őket.[1]) Egyikök, Julián szerzetes visszajött, tudósitást hozva rólok, de hozott egy megdöbbentö hirt is, melyet a gyermekdal még ma is busongva emleget: „jönnek a tatárok!“

A következő események ismeretesek. Benedek püspök is igyekezett zászlóaljával a király sajói táborába, de utjában tatár csapatokkal találkozott. Ezek egyikét megveré, de a másika, ügyes csellel élve, őt kényszerité visszavonulni Váradra.[2])

A sajói ütközet elvesztével jött az általános rémülés s futás. Benedek püspök, összeszedve az egyház féltőbb kincseit, kevés kiséretével az ország déli részei felé menekült. Magával vitte-e Szent-László ereklyéit is? arról nincs határozott tudósitásunk, de a következmények azt igazolják, hogy a váradi egyház, sőt nemzetünk e drága kincsét ép ugy siettek megmenteni, mint a szomszéd Szent-Jobbról Szent-István kezét, melyről tudjuk, hogy ugyanez alkalommal Raguzába vitetett.

De a kanonokok nagy része, köztök Rogerius, a tatárjárás történetének irója, Váradon maradt s a vár erődítményeinek kijavitásához fogott, eltökélve azt halálig védeni.[3])

A tatárok Várad városa alatt termettek, mely valószinüleg már ekkor is, mint később, csak palánkok s árkokkal volt megerősitve.[4]) A város azonban a tulnyomó s győzelmi mámorában merész ellennek hamar hatalmába került, ki azt felgyujtá, kirabolta, s lakosait

---

[1]) Utjok sanyaruságairól, valamint a feltalált magyarok állapotáról, értesit a *„Nagy-Magyarország dolgáról“* [De facto Ungariae magnae] czimü, XIII. századi tudósitás. — Szabó K: *Magyarország történetének forrásai.* I. 2. füzet 85. l.

[2]) A tatárok, hogy tulnyomó számukkal megfélemlitsék a püspök seregét, emberi vázakat készitének, s azokat vezeték-lovaikra kötözék, melyeket azután a püspök s emberei csakugyan katonáknak néztenek. Rogerius: *Siralmas ének.* 27. fej.

[3]) „a püspök némely kanonokkal onnan eltávozott, én [Rogerius] mindazonáltal az *ott maradtakkal* ott valék.“ *Siralmas ének.* 34. fej.

[4]) Erre mutatnak a következő szavak: „minthogy a várat egyik oldalán romlottnak látók, széles kőfallal kiigazittatók, hogy *ha a várost nem*

kik el nem menekültek, leölte vagy rabul vivé. Ez volt az első csapás, de a siralomnak csak kezdete.

A vár még sértetlenül állt, mert Rogerius szerént „nagy árkokkal, s a falakon fatornyokkal volt erősitve, és sok pánczélos vitéz vala benne," a tatároknak pedig ez alkalommal még ostrom szereik nem valának, azért elvonultak alóla.

A lakosok, kik a várba, vagy a szomszéd erdőkbe menekültek, látva, hogy az ellenség több napig sem mutatja magát, azt hivék, hogy egészen elvonult, s visszatérének a városba.

A tatárok azonban részint csak cselből, részint ostromszerek előteremtése végett valának távol, s czéljokat érvén, ismét a városra törtek, és miután azokat, kik a várba hirtelen be nem menekülhettek, leölték, a vár ostromához fogtak.

Az ostrom lefolyásáról csupán annyi tudósitásunk van, hogy a tatárok „az uj kőfallal szemben hét gépet állitának, s azokból *éjjel-nappal* szünet nélkül hajigálták a köveket, mig az uj fal egészen össze dőlt."[1]) Az „éjjel-nappal" kifejezés kétségtelenül mutatja, hogy az ostrom több napig tartott, s a várbeliek még azután is, hogy a falon rés töretett, tovább, utolsó emberig védték magukat.

A vár bevétele után a kevés életben maradottaknak még egy menedékök volt, a székesegyház, mely zömök, szilárd falai s tornyaival épen alkalmas hely vala az utolsó reménytelen küzdelemre.

Rogerius csak annyit mond, hogy a tatárok „a székesegyházba röktön be nem mehettek,"[2]) de kétségkivül nem a bezárt ajtók miatt, melyeket sokkal könnyebben betörhettek, mint a vár falait; hanem mert az ostromlottak a tornyok, s az egyház ablakaiból védték magukat, segitve a már előbb oda menekült nők által.[3])

A székesegyház főkapuzatának alapfalait 1881. év nyarán feltalálták. E falak tövében, a küszöb szinvonalánál valamivel alantabb fekete-piros réteg volt látható. Közelebbről szemlélve,

---

védhetnők, a várban menedéket találjunk . . . Ők [a tatárok] azonban a várost hirtelen *bevévén*" . . . I. h.

[1]—[2]) Rogerius: *Siralmas ének.* 34. fej.

[3]) „az urnők, uri és nemes leányok pedig a székesegyházba vonák magokat." Rogerius i. h

kitünt, hogy a piros réteg: tüzégette föld s a fekete: szén, vegyest emberi csontokkal. E jelenség maga elmondaná, hogy mi vége lőn a székesegyházba menekültek küzdelmének? mint elmondja Rogerius kanonok is ama jelenséggel öszhangzólag, hogy a tatárok „tüzet vetének a székesegyház alá, s az egyházat, urnőket s mindent, mi benne volt, megégetének."[1])

Várad néptelen, puszta rom lőn ismét, mint volt Szent-László előtt. Másfél század munkája s alkotása nehány nap alatt megsemmisült. Lakosai közől is csak azok maradtak életben, kik, mint az olasz Rogerius, nem biztak a vár falaiban, s azokon kivül kerestek menedéket. — És Várad sorsában osztozott a püspökség egész területe: a jámbor hivek, a munkás lelkészek elbujdosva, leölve, vagy mi még roszabb, az ellenség rabszijján; a békés falvak, az egyházak leégve, kirabolva.

Benedek püspök azonban nehezen látta viszont elpusztult megyéjét, székhelye romjait. A nagy szerencsétlenség, mely különben is mindig engesztelőleg hat, kiengesztelé ővele is az emberi életet intéző hatalmat: az 1243. év elején a győri káptalan püspökévé választá őt[2]) ezuttal — egyhangulag, s uj püspökségében IX. Gergely pápa utódja, IV. Incze ugyanazon év julius 11-én élénk dicséretek között meg is erősité.[3])

---

[1]) Rogerius i. h.

[2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* XI. 406. l.

[3]) „Vacante Geuriensi ecclesia, dilecti filii, Capitulum ipsius . . . Waradiensem Episcopum in pastorem suum *unanimiter et concorditer* postularunt Verum cum episcopus ipse, sicut ex relatu fidedigno percepimus, *sit in spiritualibus et temporalibus circumspectus, se Deo et hominibus reddendo vite laudabilis et conversationis bone studio gratiosum;*" ennélfogva megerősiti. IV. Incze levele. Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 186. l.

VINCZE.

1144—1258.

Püspökségének kezdete. — Ki volt? — A reá várakozó feladat. — Hegyi várak. — Nyitrára ment-e át vagy meghalt?

A tatárok elvonultával mély csend lőn Váradon, mint rendesen a nagy viharok után. Az elalélt városba uj életet csak uj főpásztorának megérkezése öntött.

Benedek püspök, mint láttuk, már 1243-ban Győrré távozott, mindamellett utódja, Vincze csak a következő év junius 15-én tünik fel először, aki még ekkor is csak „választott“,[1]) de október 31-én már „megerősitett“ váradi püspök.[2])

Előbbi életéből annyi bizonyos, hogy prépost volt s valószinüleg ugyanaz, kit a Dalmácziába menekült király környezetében találunk,[3]) s ki 1242-ben, mint előkelő származásu férfiu szerepel;[4]) de hogy melyik káptalannak viselte préposti méltóságát? azt meghatározni nem lehet.[5])

---

[1]) „Vincentio Preposito in Episcopum Waradiensem *electo*.“ Wenzel G: *Arpádkori uj okmánytár*. VII. 156 - 7. ll.

[2]) „Vincentio in Episcopum Waradiensem Electo *confirmato*.“ Wenzel G: *i. h.* 169. l.

[3]) Tamás *spalatói esperest: Historia Salonita*. 39. fej.

[4]) Wenzel G: *Arpádkori uj okmánytár*. IV. 126. l.

[5]) Keresztury J: *Descriptio Epp. et Capituli Varad.* I. 46. l. *váradi* prépostnak irja, de minden indokolás nélkül, mert Katona és Pray, kikre hivatkozik, emlitik Vincze prépostságát, de hogy váradi, vagy egyátalán hová való prépost volt? arról hallgatnak. — Ami pedig származását illeti, kézirati gyüjte-

Váradi müködését irott emlékek nem hirdetik, sőt a káptalani Chartularium azon püspökeink közé sorozza, kik valami emlékezetre méltó dolgot nem müveltek Váradon.[1]) Ez állitás azonban egész szigoruan nem vehető; ellene mond annak Vincze közel másfél évtizedre terjedő püspöksége s különösen az állapot, melyben Váradot s a váradi egyházmegyét átvevé.

Püspök lett, de papság, káptalan, székesegyház nélkül; főpásztor volt nyáj nélkül; sőt magának is saját székvárosában nem vala hová fejét lehajtani.

Olyat, ami azelőtt nem volt Váradon s az egyházmegyében, lehet, hogy nem alkotott, s ily értelemben igaza van a fentebbi állitásnak; de az is igaz, hogy ami volt, de elpusztult, s amik nélkül, mint székesegyház, püspöki lak stb. egy püspök nem lehet el, azt ő állitá helyre. Kétségkivül ő kezdé ujra szervezni s benépesiteni Váradot s az egyházmegyét; igyekezett helyreállitani a feldult egyházakat, lelkészségeket; de ezeket, mint egyszerü, természetes dolgokat nem tarták érdemesnek a feljegyzésre.

S a szorosan vett egyházi épitkezésen kivül nekie tulajdonitható a váradi vár erődítményeinek helyreállitása, sőt tán a püspökség fenesi sziklavárának épitése vagy legalább megkezdése is.

Ismeretes történelmünkből, hogy amennyire nem hittek a tatárok jövetelében azoknak megjelenése előtt, épen annyira tartottak visszatérésöktől kivonulások után. Országszerte védelmi mozgalmak indulnak meg, s nemcsak a régi erősségeket javiták ki, hanem minthogy a sik-földi, vizvédte várak megbizhatatlanságát, kivált tél idején, tapasztalák: megközelithetetlen, magas bérczekre kezdék épiteni váraikat, az ugynevezett sasfészkeket. Ekkor s épen a tatárok elleni menedékül épitteté a királyné a visegrádi fellegvárat,

---

mények, nevezetesen a Hevenesy-félék szerint Vincze püspök bizonyos Antalfy család tagja lett volna. Ilynevü család a XVI-dik században virágzott is Erdélyben, de *Nagy* Iván szerént *[Magyarország családai:* I. 44. l.] annak családfája épen úgy nem állhat meg a komoly birálat előtt, mint a „Tropheum-Estroras."

[1]) *Batthyány-codex:* 12. l. — *Leges:* III. 225. l.

mely 1258-ban már készen állt, s hasonlóképen várépitésbe kezdett Péter erdélyi püspök is káptalana beleegyezésével.[1])

Vincze, mint váradi püspök, oklevelileg 1254-ben fordul elő utolszor,[2]) s minthogy a következő évben Nyitra püspöki székén tünik fel szintén egy Vincze,[3]) nem látszanék lehetetlennek, hogy püspökünk belefáradva az itteni feldult állapotok rendezésébe, a mitsem szenvedett s annyira nem is fenyegetett Nyitrára költözött át ; de a Chartularium határozottan emliti, hogy 1258-ban, mint váradi püspök fejezte be életét.[4])

---

[1]) Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 652—4. ll. — Henszlmann I: *Magyarország mü-emlékei.* I. 159. s köv. ll. — Szeredai A: *Series Episcoporum Transilvaniae.* 20. l.

[2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* IV. 2. 218. l. — Péterffy K: *S. Concilia Hung.* I. 86. l. állitja, hogy az 1256-iki esztergomi zsinaton részt vett: de állitását nem indokolja.

[3]) Fejér Gy: *Codex dipl.* IV. 2. 328. l.

[4]) „Wincentius Episcopus . . . . *obiit* autem anno domini M.CC. quinquagesimo octavo." *Batthyány-codex:* 12. l. — *Leges:* III. 225. l.

ZOZIMÁS.

1259—1265.

Összeköttetései a Dunántullal s Esztergommal. — Várad uj élénksége. — V. István Váradon; Zozimás az ifju király udvarában. — Két végrendelet.

Vincze püspök utódja, Zozimás 1259. évben a káptalan választásából jutott Várad püspöki székére.[1])

Származását illetőleg csak sejthetjük, hogy dunántuli volt: őstől maradt, valamint szerzett birtoka Somogymegyében esett, gyermekkori emlékei Esztergomhoz köték, hol neveltetését nyerte, s talán ott lépett az oltár szolgálatába is.

Mingyárt püspöksége kezdetén tevékeny élet nyomaival találkozunk Váradon, s ez élet kétségkivül csak folytatása volt a már jelzett s a tatárjárásra következett ujra ébredésnek.

Az isten-itéletek nem hoztak ugyan többé annyi idegent Szent-László városába, a tüzesvas-próbákról nem hallunk ezentul semmit; de a Szent-László sirjára vagy fej-ereklyéjére tett esküvések gyakorlatban vannak ezután is, mint azelőtt.

Emellett a káptalan azonkivül, hogy a székesegyházban végzi

---

[1]) „Anno domini scilicet millesimo CC. quinquagesimo nono Zozimas in episcopum eligitur.“ *Batthyány-codex:* 12. l. — *Leges eccl.* III. 225. l. — Egy állitólag 1260-iki oklevél [Fejér Gy: *Codex dipl.* IV. 3. 25. l.] ez évre Demetert nevezi meg váradi püspökül, de az oklevél keltének évszáma hibás s egy századdal későbbre teendő, amint azt a benne emlitett Fülöp prépost s Dósa nádor [† 1322.] fiainak nevei is mutatják.

az isteni tiszteletet, és szent alapitójának sirja felett imádkozik, e korban is, s még nagyobb terjedelemben, mint addiglan, befolyást gyakorol hazai törvénykezésünkre. Bevallásokat meghallgat, azokat, valamint a felmutatott okleveleket jegyzőkönyvbe veszi, átirja, kiküldött tagjaival pedig szerte a vidéken határt járat, beiktatásokat, idézéseket, birtokosztályokat eszközöl.[1])

Ezekközben fel-feltünnek a káptalan tagjai is évről-évre számosabban annyira, hogy e kortól kezdve prépostjainak s ugynevezett columnáinak névsora csaknem teljesen ismeretes lesz.

Továbbá érdeklődést, mozgalmat látunk a gazdászat terén is. Náta őr-kanonok Váradon malmot épit, oly értékeset, hogy azért később a püspök Váradnak egy külvárosát, az ugynevezett Szent-Péter-utczát adja cserébe.[2])

S a lábadozó város élénkségét még fokozza V. István ifjabb király, ki 1263. elején Váradra jő s a farsang vidám napjait itt tölti.[3]) E látogatás előtérbe emeli Zozimás alakját is.

Lehet, hogy a püspököt régibb s gyengédebb kötelék is füzé az ifju királyhoz, vagy hogy talán csak a fentebbi megtisztelő látogatást akará viszonozni; annyi bizonyos, hogy Zozimás ugyanazon évben a karácsonyi ünnepeket ifju királyánál töltötte, ki akkor udvarát Beregben, talán épen a ma romokban heverő Beregvárában tartá.[4])

S püspökünk ez utja egy másik, nem kevésbbé érdekes eseménynyel függ össze. Midőn Beregből vissza Váradra igyekeznék, a szatmármegyei Gacsályon Pelbárt ur, a Gútkeled nemzetség fia,

---

[1]) Az itt felhozottakra nézve *lásd:* Prépostok. — Kanonokok és káptalanbeliek.

[2]) „Pro contrata sancti Petri tradidimus Molendinum constructum *per natus custodem.*“ *Batthyány-codex:* 31. l. — *Leges eccl.* III. 239. l. de itt a fentebbi ritkitott szavak kihagyvák.

[3]) A király „feria tertia proxima post Dominicam: Esto mihi [hushagyó kedd] MCCLXIII.“ Váradon keltezi levelét. Fejér Gy: *Codex-dipl.* IV. 3. 158. l.

[4]) *Zichy-okmánytár:* I. 12—3. ll.

kinél a püspök a zord téli időben szives fogadtatásra lelt, — arra kérte őt, hogy hallgatná meg nejének végrendeletét s foglaltatná irásba. A nő nem volt beteg, csak férje iránti szerelme vitte ez előrelátó gondoskodásra. A püspök engedett; a hallottakról pecsétes levelet adott, s ugyanazt Váradon káptalanával is átiratá.

Pár hónap mulva, a következő május 25-én már Zozimás püspök végrendelkezik — Esztergomban, hol halálos betegségbe esett. A legnagyobb gyöngédséggel emlékszik meg az esztergomi egyházról, melynek, mint megvallja, annyi jótéteményében részesült gyermekkora óta, s hálája jeléül a nevezett egyháznak hagyja Berey (Berény?) somogyi birtokát, annyit kérvén csupán, hogy az esztergomi egyházban temessék el s mondjanak érette hetenként egy-egy szent misét.[1])

Halálának ideje ismeretlen. Béla király 1265. október 17-én kelt levele, melylyel Zozimás fentebbi végrendeletét átirja s megerősiti, még mint élőről emlékezik róla,[2]) de ezentul semmi nyoma.

---

[1]—[2]) „dum nos a sancta Strigoniensi Ecclesia a primo nostrae iuventutis tempore tam in nostra, quam etiam ad nos pertinencium personis, tum successive, tum continue plurima recepisse bona recognoscamus.“ Knauz N: *Monumenta Ecclesiae Strigon.* I. 502—4. és 526, 528. ll.

LODOMÉR.

1268—1279.

NEMZETSÉGE. — EGYHÁZI S POLITIKAI ÁLLÁSA, MAJD PÜSPÖKSÉGE. — RENDEZI A BIRTOKVISZONYOKAT S KIVÁLTSÁGOKAT NYER. — KÖVETSÉGE RUDOLF RÓMAI KIRÁLYNÁL. — KITÜNTETÉSEI A PÁPA S A KIRÁLY RÉSZÉRŐL. — TÁVOZÁSA.

A Chartularium szerkesztője, mint a jogtudósok rendszerént, kevéssé lelkesülő, s a magasztalás vagy csak az elismerés pálmájának osztogatásában is épen nem bőkezü.

Annyi király s püspök bemutatása után először halljuk tőle a szokatlan szavakat: „bámulatos erényü férfiu,“[1] s akire e szavait alkalmazza, az Zozimás püspök utódja: Lodomér.

Dunántuli ős nemzetségeinknek egyike a Monoszló, mely nevét, mint birtoklásának s előkelőségének maradandó bélyegét reá nyomta Zalamegye egyik községére, s ez ma is Monoszló nevet visel.[2]

E nemzetségből származott Lodomér,[3] közel Veszprémhez, hol a püspöki monostor falai között virágzott fel az első magyar tudományos egyetem.[4] Itt nyerhette Lodomér is magasabb kiképezteté-

---

[1] „Vir mirae virtutis“ *Batthyány-codex:* 12. l. E szavak az utánok következő egész sorral együtt a *Leges eccl:* III. 225. lapjáról kimaradtak.

[2] „Gregorius . . . . filius Sauli Comitis *Monuzlow*;“ „magistri Egidii, filii Gregorii *de genere Monozlo.*“ KNAUZ N: *Monumenta Ecclesiae Strigon.* II. 100 l.

[3] GÁNÓCZY A: *Episcopi Varad.* I. 117. l. SCHMIDT M: *Archi-Episcopi Strigonienses* II-ik kiadás 144. l. Lodomért orosz herczegi családból származtatják, de mint látjuk, egészen alaptalanul.

[4] ABEL J: *Egyetemeink a középkorban.* 3. s köv. ll.

sét, s a tudományok mellett itt szerette meg az oltár szolgálatát.

1257—1260. évek közt már mint veszprémi éneklő-kanonok tünik fel;[1]) csakhamar azonban mind fényre, mind jelentőségre nézve kiválóbb szerepre hivaték.

1264—1266. években István ifjabb király alkorlátnoka,[2]) s ez állásában annyira kiérdemelte mind a király, mind a királyné bizalmát s kegyeit, hogy azt V. István fia, László még évek mulva is emlegeti.[3])

A IV. Béla és V. István — apa és fiu közt ismételve kitört viszály elintézésében mindig nagy része volt; annak élét, utókeserüségeit az ő bölcsesége s tapintata enyhitgeté. És azon időtől kezdve, hogy átlépte a fejedelmi ház küszöbét, négy királyi nemzedéken keresztül nincs az uralkodó család mind nő, mind férfi tagjainak odaadóbb hive, nincs országunk javának fáradhatatlanabb munkása mint ő[4])

A váradi káptalan a tiszai részeken lakott ifjabb király alkorlátnokát, Lodomért, ki Szent-László sirját meglátogatni aligha elmulasztá, — kétségkivül ismerte személyesen is, s igy lőn, hogy Zozimás halálával sietett őt püspökévé választani.

Hogy mikor történt ez? feljegyezve nincs.[5]) Lodomér, mint váradi püspök, csak 1278-ban tünik tel okleveleinkben,[6]) de az emlitett 1266. év későbbi hónapjaiban már utódja van a korlátnoki méltó-

---

[1]—[2]) Knauz N: *Monumenta Eccl. Strigon.* II. 101. l. Hol megjelölvék mindazon, maig fenlevő királyi oklevelek, melyek ez időközben az ő tollából folytak.

[3]) „Gratiam regiam tam charissimi patris nostri, Stephani Regis . . . dignus fuerit comparare.“ és ismét: „attendens idem venerabilis Pater [Lodomér] gratiam ipsius Dominae reginae, charissimae matris nostrae, et favorem, quibus eundem Venerabilem Patrem adhuc et in minoribus constitutum . . . fuit saepissime et laudabiliter et clementissime prosecuta.“ Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 3. 138—9. ll. és 291. l.

[4]) Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 3. 158. l. és VII. 2. 126. 128. ll.

[5]) A Chartularium csak annyit mond: „Huic [Zozimae] successit lodomerius episcopus.“ *Batthyány-codex:* 12. l. — *Leges eccl.* III. 225. l.

[6]) Knauz N: *Monumenta Eccl. Strigon.* I. 547. l.

ságban, [1]) és igy 1268-nál előbb is elfoglalhatta Várad püspöki székét.

A káptalan e választása méltán tekinthető a gondviselés bölcs intézkedésének; Várad sebei gyógyitó, — porba hullott koronája visszahelyező kezekre várt.

Lodomér a királyi termek s a toll férfia gyakorlati felfogással is rendelkezett; belátta, hogy épiteni s egy jobb jövő alapjait lerakni anyagi tehetség nélkül nem lehet. Első gondja volt azért rendezni a püspökség birtokviszonyait, szaporitani a jövedelmi forrásokat s könnyiteni a jobbágyok, különösen Várad lakosainak terhein, hogy ezek kötelességeiket Szent-László egyháza iránt necsak könnyebben, hanem jobb szivvel is teljesithessék.

Ez okból, midőn püspöksége birtokai felől sem az elpusztult levéltár, sem az öregebb tagjaiban megfogyatkozott káptalan kellő tájékozást nem nyujthatának: összehivatá legvénebb jobbágyait, megesketteté őket Szent-László fejére, s ez eskü alatt vette ki vallomásaikat, hogy melyik birtok kit illet? a püspököt vagy a káptalant? avagy e kettőnek közös birtoka ?[2])

Ezenfelül rendezé, illetőleg a káptalannal együtt közakarattal megállapitá, hogy azon ajándékok és jövedelmek, melyek a székesegyházban a királyok, királyi gyermekek és más előkelők temetése alkalmával befolynak, — hogyan oszoljanak meg a székesegyház,

---

[1]) Wenzel G: *Arpádkori uj okmánytár.* VIII. 147. 148. 175 ll.

[2]) Az erről szóló felette érdekes oklevelet kiadták már Gánóczy A: *Eppi Varad.* I. 121. l. utána Keresztury J: *Descriptio Epp. et Capituli Varad.* I. 13. l. és Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 2. 141. l. de csak alig egy harmad részében s oly hibásan, hogy például e helynév „Zewlws" [Szőlős] nálok „villa *Bendus.*" Ez oklevél egész terjedelmében olvasható Mátyás királynak Budán május 20. 1477. kelt átiratában. *Nagyszebeni városi levéltár:* U. II. 378. — A Chartularium ez eseményről is helyesen van értesülve, s azt a következő szavakkal emliti: „Hic [Lodomér] dubio propter combustionem privilegiorum Ecclesiae nostrae — ut supra sub titulo: *De fundatione Ecclesiae Varadiensis* dicitur, — exorto, inter alia diligenter declarato: certissime tradidit esse quasdam possessiones et bona alia communia nobis et episcopo, quaedam vero distincta prout infra sub tertia particula . . . . expressius continetur" *Batthyány-codex:* 12. l. — *Leges eccl.* III. 225. l.

a püspök s a káptalan között ?[1]) És e rendelkezés kétségtelenül mutatja, hogy ily temetések már e korban gyakran történtek Szent-László egyházában, sokkalta gyakrabban, mint azt történeti forrásaink említik.

Midőn pedig ifju királya, István trónra jut, oly jelentékeny kiváltságokat nyer tőle a váradi egyház számára, minőkkel addig az ország első egyháza, az esztergomi sem dicsekedhetett.

Hazai törvényeink szerént ugyanis a kihalt családok birtokai a koronát illették ; ennek ellenében V. István megengedé, hogy bármely nemes az országban, ha magvaszakadása esetében birtokait a váradi egyházra kivánná hagyni, ezt szabadon tehesse.

Továbbá, hogy ha a váradi egyház, püspök vagy káptalan birtokán arany, ezüst vagy vas bányát találnának, azt szabadon kiaknázhassák s anélkül, hogy azért a királyi kincstárnak valamivel adózni tartoznának.

Végül, hogy a váradi püspök s káptalan birtokain lakozó vendégek, jobbágyok vagy bármi rangu emberek pénzt, termesztményeket még akkor se tartozzanak fizetni a királyi rovóknak, ha az afélék az egész országban szedetnének is.

A király hozzá tevé, hogy mindezt Lodomér *rendkivüli* érdemiért engedélyezi, [2]) s ez érdemeknek kétségkivül egyik legszebbike, hogy ama jogokat, előnyöket nem magának, hanem egyházának, egyháza népeinek eszközlé ki.

Az említett hármas kiváltság mindegyike kétségkivül nagy és kedvező befolyást gyakorolt a püspökség jövőjére ; de a második, az ugynevezett bányajog amint legérdekesebb, ugy legfontosabb is vala. Ebben van kezdete a püspökség Belényes vidéki bányászatának, mely később, mint látni fogjuk, az idők kedvezése vagy mos-

[1]) „Sicut ex Privilegio Lodomerii Episcopi praedicti *sigillo ipsius et nostro* signato, apud nos habito apparet," mondja ez egyezkedésre vonatkozólag a Chartularium. *Batthyány-codex:* 32. l. — *Leges eccl.* III. 239. l.

[2]) Az oklevél eredetije elveszett, de tartalma ismeretes IV. Lászlónak 1283-iki leveléből, melyben hasonló kiváltságokat adván az esztergomi egyháznak, megemliti, hogy *ugyanazokkal már előbb atyja, István a váradi egyházat gazdagitá.* Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 3. 158—161. ll.

tohasága szerént majd felvirult, majd aláhanyatlék, de mindenesetre alapul szolgált Várad és Belényes hirre emelkedett ötvössé-gének.[1])

Hogy Lodomér, miután püspöksége anyagi ügyeit rendezé, miképen gyümölcsözteté jövedelmeit? miféle építéseket, alapitványokat tőn? annak nyomait hasztalan keressük ugyan megfogyott történeti emlékeinkben; de biztosak lehetünk róla, hogy képességeit szintugy tudta értékesiteni a szellemi s az erkölcsi téren, mint az anyagin. Várad már a következő század elején, mint látni fogjuk, egészen levetkőzte a tatár pusztitás nyomait; monostorai, egyházai megszaporodtak, iskolája virágzik, jótékony intézetei sem hiányzanak; kinn az egyházmegyében a legszebb rend s felosztás mindenütt, alig van község, melynek lelkésze, — de egy sincs, melynek egyháza ne volna. Ily gazdag eredmény nem állott elő Lodomér gondjai s nyugodni nem tudó munkássága nélkül. Maga a pápa megjegyzé, hogy Lodomér Váradon „hiven és hasznosan" müködött.

Eközben V. István az ország, de kivált fia s utódja László nagy kárára elhunyt. Sokat vesztett benne Lodomér püspök is.

Az uj király szintén követte őseinek példáját, koronáztatása után elzarándokolt Szent-László sirjához, s ez alkalommal a Várad melléki Szőlős falut ajándékozá a váradi egyháznak, egyszersmind jelét adá, hogy örökölte a bizalmat, melylyel elhunyt atyja királyi házának leghivebbje, Lodomér iránt viselteték. Az emlitett adomány felosztását ugyanis egészen a püspök belátására bizta, és arra is felhatalmazá, hogy a falu lakosai közől négyet vagy ötöt a fegyveres jobbágyok, az ugynevezett egyházi nemesek sorába emelhessen.[2])

---

[1]) A hagyomány ma is emlegeti, hogy a Belényes vidéki *Rien* falu eredetileg franczia gyarmat volt. A hagyományt történeti adat, legalább eddig, nem támogatja, s legfeljebb az emlitett falu neve szólhat mellette; de amint voltak az egri püspökségnek közel Egerhez franczia gyarmatjai, ugy Várad püspökei is hozhattak Belényes vidékére francziákat, s talán épen a bányák müvelése végett.

[2]) Az érdekes oklevél hiányos és hibás másolata Nagyvárad városa levéltárában. — Kiadta Keresztury J.; *Descript. Epp. et Capituli Varad* I. 136—7. ll.

Midőn pedig a Habsburgi Rudolffal kötendő szövetség, s Rudolf leányai egyikének és László öcsének házassági kérdése felmerült: az ifju király szemei ismét Váradnak püspökén akadtak meg s őt választá azon hattagu követség fejévé, melyre ama kettős feladat megoldását bizta.[1])

Mily sikere volt e megbizásnak? tudjuk a történelemből,[2]) s hogy általában szerencse kisérte Lodomér lépteit akár az ország, akár a királyi ház ügyeinek elintézésében: azt magasztalólag emlegetik magának a királynak szavai.[3]) Ezért van okunk hinni, hogy hasonló szerencsével rendezte azon szövetséget is, melyet saját jegyese, a váradi egyház egy jobb és szebb jövővel kötött.

Annyit bizonyosan tudunk, hogy Márton őr-kanonok pár év mulva (1288.) már mint szőlősi jobbágyos földesur szerepel[4]) és igy több, mint valószinü, hogy Lodomér emlitett királyi meghatalmaztatását arra is használta, hogy Szőlős határából egy részt, mint külön birtokot, az őr-kanonoksághoz csatolt. S ez adománya által mig egyrészt tekintélyesebbé tette ama kanonoki széket, melynek birtokosa a székesegyház kincseinek, s ezek közt a legdrábbnak, Szent-László sirjának is őrizetére vala hivatva; másrészt Biharmegye gyarapodását is elősegité, mert az őr-, vagy régiesen „custos"-kanonok e birtokán egy uj község keletkezett, mely birtokosáról *Kusztoszfalva* nevet nyert, s a mai Szőlős és Szent-Márton között állott.

Lodomér képességeinek s a nevét környező tiszteletnek hire el

[1]) A követség tagjai valának Lodoméron kivül: Timót zágrábi püspök, Lóránt bán, Aladár a királyné étekfogója, Demeter fejérvári prépost s királyi alkorlátnok és János budai prépost. A szövetséget Bécsben 1277. junius 12-én köték meg. Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 2. 388—393. ll.

[2]) Horváth M: *Magyarország történelme.* [1860.] I. 453. l.

[3]) „in fervore fidelitatis iugiter persistendo, non solum *spirituali*, sed etiam temporali nostrae et *totius regni* nostri saluti consulens, regni etiam nostri reformationi . . . provide, prudenter et incessanter insistens . . . ." Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 3. 158. l.

[4]) *Hazai okleréltár.* [Dessewffy.] 109. l.

hatott a kereszténység fővárosába is, s Róma intéző köreiben a legkedvezőbb hangulatot kelté iránta. Az esztergomi érseki szék körül ez időben komoly zavarok merültek fel. Az esztergomi káptalan még életben levő főpásztora ellenében uj érseket választa, s az uj választott, Miklós erdélyi prépost ragaszkodott e választáshoz. Egyebek között Benedek váradi kanonokot s békési főesperestet is Rómába járatta, hogy ott megerősittetését kieszközölje.[1]) Az összebonyolitott viszonyokat már csak az egyház feje hozhatta rendbe, s XXI. János pápa Lodomér püspököt bizta meg, hogy a nevezett Miklós prépostot Rómába idézze.[2])

De már X. Gergely is kitünteté Lodomért. Midőn ugyanis ama bizottság, mely IV. Béla leányának, Margitnak szent életét vizsgálta, Fülöp esztergomi érsek halálával elnök nélkül maradt, a pápa Fülöp helyébe elnöknek Lodomért nevezte ki,[3]) s ezzel mintegy megjelölte már jóelőre, hogy ki lehet legméltóbb utódja az elhalt érseki székének is.

Ugy is lőn. III. Miklós pápa, hogy az érintett esztergomi zavaroknak véget vessen, ezuttal maga választott főpapot hazánknak, s választása Várad püspökére esett, kit ez alkalommal, 1279. évi junius 13-án kelt levelében a legmagasztalóbb kifejezésekkel tüntetett ki.[4])

---

[1]—[2]) Theiner A: *Monumenta Hung.* I. 322. és 325. ll.

[3]) Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 2. 350. l.

[4]) „vir es in consilio providus, in actibus strenuus, virtute pollens et fama, *sicque in Waradiensi ecclesia non solum fideliter, sed et utiliter ministrasti;*“ irja Lodomérnek III. Miklós pápa azon levelében, melylyel őt a primási székre kinevezi. A királynál pedig e kinevezést azzal indokolja, „quod tui honoris et commodi zelator asseritur et culmini regio astitisse indefessa constantia predicatur.“ Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 337—8. és 339. ll. — E levelek Rómában 1279. junius 13. és 22-én keltek, ennélfogva Péterffy K. *[S. Concilia Hung.* I. 95. l.] azon állitása, hogy Lodomért az 1279. szeptemberében tartott budai zsinat választá érsekül, legfeljebb annyit jelenthet, hogy Lodomér kineveztetését e zsinaton hirdeték ki. — Lodomér neve több helyen *Ludovicus,* egy 1274-iki oklevelen meg épen *Ladislaus* [Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* XII. 697. l.] de kétségkivül csak tollhibából.

Lodomér kineveztetése megelégedést szült mindenütt. Maga László király még mielőtt a pápa levele megérkezett volna, már esztergomi érseknek nevezi Lodomért, s az ország püspöki karának élére helyezi.[1]) Kétségkivül örült Várad is főpásztora felemeltetésén, de sohajtva vette végbucsuját a távozótól.

---

[1]) „Lodomerio Episcopo Varadiensi ad regimen Strigoniensis Ecclesiae deputato.“ Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 2. 506—7. ll.

TAMÁS.

1281—1282.

Vasvári prépost. — Megerősittetésének akadálya. — Kiválóságának nyoma. — Korai halála. — Hagyatéka és rokonai.

Várad püspöki székének megüresedtével Bátor prépost, ki már két évtized óta viselte a váradi káptalan ez első méltóságát, maga köré gyüjté Imre olvasó-, János éneklő-, Benedek őr-kanonokot s a káptalan többi tagjait, hogy árvaságra jutott egyházmegyéjöknek főpásztort adjanak.[1]) És megválaszták „egyhangulag“ Tamás vasvári prépostot.[2])

Az uj püspök megerősittetése azonban mind a pápai követ, mind a kalocsai érseknél, mint metropolitánál akadályokra talált, azon okból, hogy Tamás prépost a lyoni zsinat (1274.) végzésének ellenére elmulasztá magát áldozárrá szenteltetni. De a pápa, IV. Márton szelidebben fogta fel a dolgot s mentséget talált Tamás számára épen az ellene felhozott zsinati végzésben, mely t. i. csak a lelkészettel foglalkozó papságnak tette kötelességévé, hogy egy év alatt szenteltesse fel magát: a vasvári prépost pedig azok során kivül állt. A pápa tehát elrendelé Tamás püspök megerősittetését, s a kalocsai érseknek meghagyá, hogy magához vevén két vagy három püspököt, Tamást szenteljék püspökké.[3]) Ez kétségkivül meg

---

[1]) A nevezett prépostot s kanonokokat együtt emliti egy 1281-iki oklevél. Wenzel G: *Arpádkori uj okmánytár.* IV. 235. l.

[2—3]) „Capitulum [Varadiense] dictum Thomam, tunc Prepositum ecclesiae Sancti Michaelis de Castro ferreo . . . . in eorum Episcopum canonice

is történt; a Chartularium határozottan megerősitett püspöknek nevezi Tamást.

A váradi káptalan bensőleg ragaszkodott uj püspökéhez; megerősittetését, mint az idézett pápai levél igazolja, nemcsak a kalocsai érseknél, hanem Rómában is buzgón kérelmezte[1]): kétségkivül birta zálogát annak, hogy Tamás majdan Lodomér nyomdokain halad, és Szent-László egyházának fényét emelni s messze ragyogtatni fogja. És Tamás már püspökségének küszöbén, mint mingyárt látni fogjuk, jelét adta annak, hogy a kormányához füzött reményeknem hiúk; de mielőtt e remények teljesülhettek volna, korán, már 1283-ban vagy még 1282. végével megszünt élni.

A Chartularium midőn halálát feljegyzi, sajnálkozva emlékezik meg róla, s hozzá teszi: szeretetének több jelét mutatá irántunk.[2]) Miben állottak ezek? csak egy nyomát találjuk a Chartularium azon helyén, hol a Náta kanonok épitette s már emlitett malom elcseréléséről szól, s hozzá teszi „amint az Tamás püspök leveléből meglátszik.“[3]) Kétségkivül azért az ő leveléből, mert ő adta a káptalannak ama malomért Szent-Péter-utczáját.

---

et *concorditer* elegerunt.“ A pápa 1282. junius 18-án kelt levele. THEINER Á: *Monumenta Hung.* I. 350. l. — Tamás vasvári prépost emlittetik már 1272-ben [*Hazai okmánytár:* V. 49. l.] azután 1278-ban [WENZEL: *Árpádkori uj okmánytár.* IX. 216. l.] de 1279-ben a préposti hely már üres. [WENZEL: *Árpádkori.* IX. 263. l.] Minthogy pedig Lodomér épen 1279-ben lőn érsekké: lehetséges, hogy Tamást már ez évben választák püspöknek; de az sem lehetetlen, hogy az 1272-iki Tamás vasvári prépost más személy, mert IV. Márton pápa levele határozottan emliti, hogy Tamás püspök a X. Gergely pápa korában tartott lyoni zsinat [1274.] *után* lett vasvári prépost. Ennyi bizonytalanság között tanácsosnak látszott püspöksége bizonyos éveül az 1281-et fogadni el.

[1]) „illam [electionem Thomae] confirmari cum instantia petierunt.“ THEINER Á: *i. h.*

[2]) „Translato Lodomerio Thomas in Episcopum Waradiensem anno domini MCC octuagesimo primo electus et *confirmatus,* paucis in Episcopatu vixit annis, relinquens nobis *placida charitatis insignia,* prout apparet in *instrumentis* descriptis infra locis suis.“ Épen ezek azonban, mint tudjuk, hiányzanak. *Batthyány-codex*: 12. l. — *Leges eccl:* III. 225. l.

[3]) „sicut ex litteris Thomae episcopi apparet.“ *Batthyány-codex.* 31. l. — *Leges eccl*: III. 239. l.

Ha több ideig állhat az egyházmegye kormányán, bizonynyal egyike lesz legjelesebb püspökeinknek.

Egy 1183-iki oklevél emliti rokonait, kik a már „néhai“ Tamás püspök hagyatékán: birtokain, jobbágyain stb. egymással perelnek, de csak keresztneveket mond, és igy e rokonok révén sem juthatunk Tamás püspök származásának nyomába.[1])

[1]) „Dicunt nobis Joannes et Nicolaus filii Petri conquerendo, quod Georgius et filii eiusdem, fratres eorum, eisdem in possessionibus, servis et ancillis ac etiam aliis rebus per Venerabilem Patrem Thomam Episcopum Varadiensem *bonae memoriae*, ipsis in commune relictis iustitiam facere nollent volentes pro semetipsis indebite usurpare . . .“ IV. László levele, mely 1283. aug. 21. kelt. Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 3. 172—3. ll.

BERTALAN.

1284—1285.

KIRÁLYI ALKORLÁTNOK. — KÚN-LÁSZLÓ KORA. — BERTALAN PÜSPÖK MINT KIRÁLYI BIZTOS. — PEREK A KÁPTALAN ELLEN S A KÁPTALAN KÖRÉBEN. — BERTALAN PÜSPÖKSÉGE, S A PÜSPÖKSÉG MÁSODIK SZÁZADA VÉGET ÉR. — A KERESSZEGI KIRÁLYGYILKOSSÁG.

László király udvaránál e korban az alkorlátnoki méltóságot Bertalan szepesi prépost viselte.[1]) Származásánál fogva is tekintélyes férfiu, fia Baach országbiró s gömöri főispánnak.[2])

1284-ben örökölte Lodomér s Tamás püspökök üresen hagyott váradi székét;[3]) de nem egyszersmind a régi békés, s ennélfogva alkotásra alkalmas időviszonyokat. László királynak élete korával csak gyengeségei növekedtek, s ezekkel az országos belzavarok.

Kisebb-nagyobb kényurak fejetlenkedének Biharban is. A megye leghatalmasabb olygarchái, mint a Pálfi-ak, Tamásfi-ak, Telegdi-ek szövetkezve a kis nemességgel hol a király mellett harczoltak, hol

---

[1]) 1280-ban alkorlátnok; 1283-ban egyszersmind szepesi prépost. WENZEL G: *Árpádkori uj okmánytár.* IX. 271. 351. s köv. ll. — FEJÉR GY: *Codex dipl.* V 3. 28. 164. s köv. ll.

[2]) WAGNER K: *Analecta Scepusii.* III. 13. l.

[3]) „Anno . . . domini Millesimo CC octuagesimo quarto Bartholomeus episcopus Thomae successit." *Batthyány-codex:* 12. l. — *Leges eccl.* III. 225. l. — FEJÉR GY: *Codex dipl.* V. 3. 260. l. 1284. január 1-én már püspök, de az itt közlött levél datumához sok kétség fér. Hasonlóképen nem biztos azon királyi levél, melyet szintén FEJÉR GY. közöl: *Cod. dipl.* V. 3. 553–4. ll. s amely szerént Bertalan 1287-ben királyi alkorlátnok, de nem egyszersmind szepesi prépost.

ellene; majd egymást ostromolják rablófészkeikben, s csak egyben értenek egyet: a rend felforgatása s a gyengébbek fosztogatásában.

A „László szekeréről“ maig élő népmonda eléggé jellemzi akkori közállapotainkat.

Az általános fejetlenség s pusztitások közepette Szent-László egyházának birtokai sem nyertek kiméletet; mint a Chartularium mondja s e munka elején szintén emlitve volt, dulták pusztiták ezeket is.

A sürü panaszokra végre megemberelte magát László király, s Biharmegyébe jött és itt miután a féktelenkedők főbbjeit, nevezetesen Pál fiait: Miklóst, Geregent várokból, Adorjánból kiostromoltatta, Váradon gyülést tartott, melyben mig egyrészt halállal vagy jószágvesztéssel sujtá a bünösöket, másrészt a kárvallottak megnyugtatásáról is gondoskodék.[1])

Ekkor történhetett, hogy a váradi egyház is kárpótlást nyert, nevezetesen Pál fiainak és társainak elkobzott birtokaiból ekkor nyerte, mint az előttünk már ismeretes, Al- és Fel-Kér, továbbá Alpár, Latabár, Tóttelek és Hévjó falvakat.[2])

De az ifju király buzgalma s erélye még a váradi gyülés után is tartott egy ideig. 1284-ben a még függőben maradt ügyek s nevezetesen a birtokviszonyok rendezése végett külön bíróságot állita fel, s annak fejeiül Bertalan püspököt és Lóránt erdélyi vajdát a biharmegyei Keresszeg s Adorjánvárak urát nevezte ki.

E bíróság ugyanazon év julius havában, Várad-Püspökiben tartá üléseit,[3]) de az általa tárgyalt ügyek közől csak egyet ismerünk a bertényi révvám kérdését, mely felett a Telegdi Csanádok s Pál fia, Áchon versengtenek egymással.[4])

---

[1]) Wenzel G: *Arpádkori uj okmánytár.* XII. 250—3. ll. — Fejér Gy: *Codex dipl.* V. 3. 259. l.

[2]) *Lásd fentebb:* 13—14. ll.

[3—4]) „Bartholomeus miseracione divina Episcopus Waradiensis, et Rorandus Wayvoda Transilvanus, Comes de Zonuk . . . die per nos et Judices Nobilium in socios nobis adiunctos, ad hoc specialiter assignato, videlicet in octavis Beati Jacobi apostoli in villa Pispwky, ubi super ipso facto ributorum et aliis negociis per Regiam Maiestatem nobis commissis Congre-

Eközben az országszerte uralkodó önkény és fejetlenség nem maradt hatás nélkül Várad polgáraira sem. Ezek közől azok, kik a püspök részbirtokain, nevezetesen Olasziban, Ujfaluban és Szent-Lőrinczen laktak, feledve a káptalan ős földesuri jogait, és csak azt tartva szem előtt, hogy ők nem a káptalan, hanem a püspök jobbágyai: utját állták a káptalan ama jogának, hogy a nevezett városrészekben vásárpénzt szedessen.

Erre 1285-ben az isten-itéletek egyik utolsó jelenete fejlődik ki szemeink előtt.

A káptalan Bertalan püspök elé terjeszté az ügyet, ki, mint földesur, jobbágyainak védője, de mint főpásztor, a váradi egyház s ebben a káptalan jogainak is őre volt. A káptalan hivatkozott a bevett, s emberi emlékezetet meghaladó szokásra; de Várad polgárai épen e szokást tagadák.[1]) Bertalan püspök tehát esküt itélt oly formán, hogy a polgárok a káptalan tagjai közől válaszszanak ki hármat, akik ha megesküsznek az általok megtámadott szokás jogosultságára, ők, a polgárok fognak veszteni.

Ezek tehát kiválaszták először is Imre olvasó-kanonokot, kivel már Tamás püspökké választásánál találkozánk, ki eszerént ekkor már éltes férfiu lehetett; továbbá Ferencz bihari főesperestet és Jónás kanonokot. Mindhárman kétségkivül magasan állottak Várad lakosainak tiszteletében és mindhárman megjelentek a kitüzött napon, hogy ősi szokás szerént ünneplő egyházi ruhájokba öltözve s kezeiket mellökre téve, megesküdjenek.

Ekkor felébredt a polgárok igazság-érzete; nem kivánták, hogy megesküdjenek. És Bertalan püspök eszerént mondá ki az itéletet, meghagyva, sőt megerősitve a káptalant amaz ősi jogában.[2])

Az emlitett két eseteken kivül bizonynyal még több birói sze-

---

gacionem habebamus Generalem. Wenzel G: *Arpádkori uj okmánytár.* IX. 400—1. ll.

[1]) „E converso autem ipsi villici et populi nostri responderunt, quod praedicta tributa nunquam fuerint consveta, nec ullo unquam tempore tributum eorum exegissent.“ Gánóczy A: *Episcopi M.-Varadinenses.* I. 137. l.

[2]) Bertalan püspöknek 1285. aug. 7-én kelt levele. Gánóczy A: *i. h.*

repe is vala Bertalan püspöknek; igy hozák ezt magukkal az akkori zavaros viszonyok, a püspök tekintélyes állása s az udvari cancellariánál nyert és tanusitott képességei. Történeti emlékeinkben azonban még csak egy nyomát találjuk biráskodásának.

Magában a káptalanban is mutatkozék e korban némi egyenetlenség. A Halottak oltárának igazgatója birt egy Fancsal nevü falut, s a káptalannak is volt egy ilyen nevü birtoka. A két falu körül vita támadt, hogy miért? az nincs feljegyezve; a Chartularium csak annyit emlit, hogy Bertalan püspök az itt támadt nehézségeket is szerencsésen elháritotta.[1])

És igy, folytonos perek, viszályok közt telik el Bertalan püspökségének egész ideje. Óróla magáról vagy épen főpásztori tetteiről nincs tudósitásunk; de még püspökségének vége, hogy meghalt-e és mikor? vagy pedig más főpapi székre ment-e át? még az sincs feljegyezve. Ha meghalt, korán szállhatott sirba: 1285-ön innen már semmi nyoma, holott azelőtt két évvel még királyi korlátnok vala, mely álláson rendszerént munkabiró erőkkel találkozunk.

Annyi bizonyos, hogy nem érte meg Váradon a XIII-ik század utolsó tizedét, és igy vele együtt ért véget püspökségünk történetének második százada, s e ponton határdomb gyanánt ismét egy királyi sir áll.

Lászlót, a tévutra jutott ifju királyt 1290. julius 10-ének éjjelén Várad közelében, Keresszegen meggyilkolák.[2]) A rendkivüli esemény amily megdöbbenést, épen oly zavart idézett elő Váradon, különösen annak intéző köreiben.

A boldogtalan sorsu királyra ugyanis erős volt a gyanu, hogy ősei szent hitét megtagadva, kedves kúnjainak pogány vallására

---

[1]) „sedavit discordiam, ortam inter nos [Capitulum] et magistrum Missae mortuorum occasione terrae Fanchal, quae est *eiusdem magistratus, et aliae Fanchal, quae est nostra.*“ *Batthyány-codex:* 1⁹. l. A ritkitott szavak a *Leges* III. 225. lapján hiányzanak.

[2]) „prope castrum *Kereszeg.*“ Thuróczi J: *Chronica Hung.* II. 81. fej. Tehát nem a Nagy-Körös melletti földvárban, amint Balla K. a Tudományos gyüjteményben vitatá.

tért.[1]) Ennélfogva nem csekély aggodalmat okozott Váradon a kérdés, hogy a király holt testét hol takaritsák el? Erre a váradi székesegyház, már közelségénél fogva is, legalkalmasabbnak ajánlkozék; de Szent-Lászlónak hamvaihoz oda temethetik-e *kún* Lászlót? nem lenne-e az ama drága hamvak megszentségtelenitése, különösen a nép szemeiben, mely a meggyilkolt királynak még emléke iránt is a legnagyobb idegenkedéssel viselteték?

Valószinüleg e kételyek s aggodalmak okozák, hogy IV. Lászlót végre is nem Váradon, hanem a távolabbi Csanádon temették el.

---

[1]) Ennek hire elhatott egész a pápáig, ki 1290. szept. 13-án kelt levelével szigoruan meghagyá magyarországi követének, hogy „procures certitudinem habere plenariam, utrum Rex ipse decesserit tamquam Catholicus Christianus, non hereticus, nec scismaticus, neque a fide exorbitans supradicta; quidve super his sciunt, credunt, et tenent prelati et religiosi, magnates et clerus ac populus dicti regni.“ Theiner A.: *Monumenta Hung.* I. 369. l.

A KÁPTALAN.

A KÁPTALAN EREDETE. — PÜSPÖKVÁLASZTÁS. — KÁPTALANI RANGFOKOZATOK. — A KÁPTALAN GAZDASÁGI, TUDOMÁNYOS ÉS HITELESHELYI MÜKÖDÉSE. — ELSŐ, EDDIG ISMERETLEN PECSÉTJE. — LEGRÉGIBB KIADVÁNYAI.

Szent-László váradi egyházának első birtokosa, az egyházmegye alapjainak kezdeményezője, s Várad püspökeinek egyházi, közmüvelődési és birói hivatásuk teljesitésében jobbkeze, mint láttuk, a káptalan vala.

A püspök környezetében mindig voltak áldozárok, szerpapok s más alsóbb rendü egyháziak, kik a püspöknek az egyházmegye kormányzásában, az isteni tisztelet s a népoktatás terén rendelkezésére állottak. Ez egyháziak képezék a püspöki tanács tagjait; egyenként kanonokoknak neveztettek, testületök pedig káptalannak.[1])

Testületi szervezetök a szerzetesrendek életének volt utánzata: a püspökkel együtt, ugyanazon fedél alatt laktak, házi sza-

---

[1]) A „kanonok“ s a „káptalan“ elnevezések eredetére nézve lásd: LÁNYI-KNAUZ: *Magyar egyháztörténelme.* I. 365. l. — A *premontreiek.* 23. 26. ll. — A Chartularium szerént: „Canonici dicti sunt a Canone. Canon nam groece, sicut scribit Isidorus, latine regula nuncupatur.“ *Batthyány-codex:* 46. l. — *Leges eccl.* III. 249. l. — De a káptalanok e korban gyakran nevezék magukat „convent“-nek is. Igy 1181-ben a veszprémi káptalan. WENZEL G: *Árpádkori uj okmánytár.* I. 75. l. — A várdi káptalan is több izben irja magáról: „Humilis *conventus* Ecclesiae Waradiensis.“ *Váradi regestrum:* 361. 362. 364. 346. 242. 131. okl.

bályok szerént éltek s egymás közt a munkafelosztásban, valamint a házi tisztek czimeiben is a szerzetesek példáját követék.

Királyaink midőn püspökséget vagy prépostságot alapitának, a birtokokat a püspöki vagy préposti egyháznak adományozák, s ez okból a püspök vagy prépost és káptalana elejéntén jószágaikat is közösen birták.

Váradon a közös birtoklás nyomaival még a XIV-ik században is találkozunk, de már csak igen kis részben;[1]) a közös lakás pedig püspök és káptalan, sőt a káptalanbeliek közt is már Rogerius kanonok idejében megszünt.[2])

A kanonokok kinevezése kezdettől fogvást a püspök jogaihoz tartozott: viszont a káptalanok jogainak leglényegesebbike vala, hogy püspöküket ők választák, de királyi befolyás és helybenhagyás mellett.[3]) E jogot a káptalanok Kálmán király idejétől gyakorlák, de a XIV-ik század elején már inkább csak névleges jog vala az. Kálmán előtt Szent-István és utódjai, mint apostoli királyok, maguk nevezék ki a püspököket, de megerősités végett fel kelle terjeszteniök a pápának. Igy nevezte ki kétségkivül Szent-László is Váradnak első püspökét.

A káptalanok püspökké választhatának minden egyházi férfiut, ki a kellő életkor és tudománynyal, feddhetetlen élettel s kifogástalan származás és testalkattal birt.[4])

---

[1]) *Lásd fentebb: 19. l.* Rubrica XV.

[2]) „midőn a [tatárok] megérkezének s kétséges vala, hogy *a városban megmaradhassak*, nem akarék a várba menni, hanem az erdőbe szaladék.“ Irja *Rogerius* 34. fej. — A Chartularium a kanonoki lakásokról szóltában emliti, hogy a kanonokok számához képest hajdan 24 lakás vala: „licet *antiquitus* XXIV. Curiarum numerus iuxta numerum canonicorum in nostro fuerit territorio institutus.“ *Batthyány-codex:* 14. l. — *Leges eccl.* III. 226—7. ll. — Már 1221-ben a pozsonyi kanonokok sem laktak a várban, hol préposti egyházok állt. Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 29. l.

[3]) Erre vonatkozik Gidó bibornoknak a magyar egyház számára adott 1267-iki rendelete: „Nullum per occultam insinuationem Regi factam . . . Episcopum faciatis.“ Gr. Batthyány I: *Leges eccl.* II. 416—7 ll. — Knauz N: *Magyar Sion.* I. 254 262. ll.

[4]) *Lásd alább a prépostok közt:* Rajnald prépost 1222. év; *s a kanono-*

Amint a püspöki szék megüresedék, a káptalan körében választandó püspök személyiségét illetőleg eszmecserék, tanácskozások indultak meg. Majd, mikor már a vélemények többsége közös megállapodásra jutott, káptalani határozattal a választásra napot tüztek ki. Annak elérkeztével összegyültek a kanonokok a székesegyházban s a Szent-Lélek segitségül hivása után hozzáfogtak a választáshoz. Mindenekelőtt felállt a prépost vagy más kanonok a tekintélyesebbek közől, s előterjesztette javaslatát a megválasztandó személyére nézve. A káptalan megfontolás után vagy megválasztotta közfelkiáltással a jelöltet, vagy pedig felállt más javaslattevő mást jelölve ki, és ekkor szavazatra került a dolog, s a szavazatok többsége döntött. A választást azonnal kihirdették a papságnak és népnek, erre hálaadó isteni tiszteletet tartának s végre a választás jegyzőkönyvét, melyet a választók mindnyájan aláirtak, megpecsételtek, a káptalan pecsétjével is megerősitve, felterjeszték a szentszékhez.[1])

Ha a választás vagy választott ellen kifogás volt, vagy ha a kanonokok nem tudtak a választandóra nézve megegyezni, ilyenkor a pápa magának tartá fenn a kinevezés jogát, vagy pedig a káptalannak, de csak kegyelemből, uj választást engedett.[2])

Ily választás utján emelkedtek Várad főpásztori székébe Vata, Simon, Sándor, Vincze, Zozimás, Tamás püspökök, amint ezt a Chartularium esetről-esetre s egyéb történeti adatokkal összhangzólag is emliti. A választott püspökök sorába tartozik I. Benedek is, de választásánál a kanonokok között, mint láttuk, szakadás történt, mely alkalommal a pápa nem engedett uj választást, hanem emlitett jogánál fogva, maga kivánt püspököt adni a megyének Primogenitus személyében. Feltünő azonban, hogy a Chartularium azok

kok közt: Kálmán herczeg, éneklő-kanonok 1332. évnél. — E korban egész 1514-ig püspökké választható vala a nem nemes származásu is s az egyház ezen engedélye révén sok, különben a porban maradott név jutott történelmünk legfényesebb lapjaira, s főnemességünk aranykönyvébe.

[1]) Egy ilyen, felette érdekes választási történet olvasható a szomszéd erdélyi káptalanból 1309-ből. Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 426—432. ll. hol nagyon jellemzőleg „*nobilem, litteratum* et *potentem* pro defensione et recuperatione bonorum Ecclesie“ kivánnak püspökül választani.

[2]) Knauz N: *Magyar Sion.* I. 257. l.

nevénél, kik a királyi cancelláriából léptek a váradi püspökségre, mint Lodomér, Bertalan, a választást egy szóval sem említi, bár más oldalról elismeri, hogy ezek jelesebb püspökei valának.

A káptalan tagjai között mindig bizonyos rangfokozat uralkodott. Tulajdonképeni főnökük a püspök vala, kitől kineveztetésöket nyerék, s kinek tiszteletet és engedelmességet is esküdtenek;[1]) de volt testületi elüljárójok is: *a prépost.*

A prépostot követték sorban: az *olvasó-*, az *éneklő-*, az *őr-kanonok*, ezek után jöttek a *dékán*, az egyházmegye kerületeinek *főesperesei*, s végre az egyszerü kanonokok.

A kanonokok száma Váradon, mint már láttuk, kezdettől fogva *huszonnégy* vala, s e szám megmaradt még a XIII-ik században is, legalább az ellenkezőre nincs adat. A kanonokokhoz csatlakoztak idővel, mint a káptalani kar kiegészitő részei, s a káptalan működésének osztályosai, az ugynevezett *karbeli papok* s az *oltárigazgatók*, kiknek elseje, s épen Szent-László király oltárának igazgatója 1217. körül tünik fel.[2])

Az előadott káptalani rangfokozatok azonban nem puszta czimek; azok mindenikéhez oly munkakör vala kötve, melyek által a káptalanok nevezetes befolyást gyakoroltak a közmüvelődésre, s különösen igazságszolgáltatásunk és ezáltal hazai történetirásunkra.

Váradon csak 1134-ből igazolható oklevelileg az őr-kanonokság fennállása,[3]) de a káptalanok szervezetének természetéből bizton következtethető, hogy már a káptalan megalapitásakor léteztek mind az emlitett, mind a többi, különböző rangu kanonoki székek, s érvényesültek az azokhoz kötött hivatások.

Miként működött a káptalan egyik tagja által az iskolában, másiknak általa a székesegyházban az isteni tisztelet rendezése, s az ének, a zene tanitása körül? mi kötelessége volt a prépost, az őr-kanonoknak, a karbeli papok s az oltárigazgatóknak? hogyan jártak szét a főesperesek az egyházmegyében, élesztve mindenütt

---

[1]) *Batthyány-codex:* 1. l. — Gr. Batthyány I: *Leges eccl.* III, 258. l.

[2]) *Váradi regestrum:* 209. okl.

[3]) Knauz N: *Monumenta Ecclesiae Strigon.* I. 86. l,

a vallást, a jó erkölcsöket, a mivelődést? mindezekről bővebben lesz szó később, midőn helybeli s egykoru adatok világitása mellett láthatjuk müködésöket.[1])

De már e kor történeti emlékeiben gyakran, sőt a káptalan valamennyi tagjai között leggyakrabban találkozunk a *dékánnal*, ami kétségkivül annak jele, hogy a dékánság jelentékeny tisztség vala, s annak viselője kiváló szerepet vitt.

Minthogy — mondja Chartulariumában a káptalan[2]) — magunk mindenütt nem lehetünk, tagjaink sorából szoktunk választani minden évben egyet, ki a mi tanácsadásaink szerént[3]) egyházunk s testületünk érdekeit a törvény előtt képviselje, jobbágyaink között rendet tartson, birtokainkat müveltesse, igazgassa, és ez a *dékán*.

Eszerént a dékán volt az, aki által teljesité a káptalan ama messzeható hivatását, hogy mig egyrészt az okszerü földmivelésre s gazdálkodásra tanulságos példával járt elül, másrészt ama kor jobbágysági rendszerébe bevitte a keresztény szeretetet, mely nélkül e rendszer csak névleg különbözött volna a régi rabszolgaságtól.[4])

A váradi káptalan dékánjával már, mondhatni, a püspökség keletkezésénél találkozunk; Opus dékánt említi az 1134-iki váradi zsinatról szóló oklevél.[5]) Azon harmincz évi időközben pedig, melyről a Váradi regestrumnak általa bővebb adatokkal rendelkezünk, egymásután két dékánt találunk: Gergelyt és Erakliust;[6]) sőt ugyanekkor említés van Joákim kanonokról, mint Simon püspöknek-, és István főesperesről, mint Sándor püspöknek dékánjáról is,[7]) ami ismét kétségtelenül mutatja, hogy a püspöki birtokokba szintugy, mint a

---

[1]) *Lásd:* A SZÉKESKÁPTALAN ÉS TÁRSASKÁPTALANOK.

[2]) *Batthyány-codex:* 35—8. ll. — *Leges eccl.* III. 241—3. ll.

[3]) „iuxta nostrum consilium," mondja a *Chartularium i. h.*

[4]) Ezért mondja a káptalan, hogy mindenről akar gondoskodni, „ad illa tamen, quae nostram et *nostrorum subditorum utilitatem* specialius respiciunt, fervor nostrae sollicitudinis exuberat." *i. h.*

[5]) KNAUZ N: *Monumenta Ecclesiae Strigon.* I. 86. l.

[6]—[7]) *Váradi regestrum*: Gergelyre 174. — Erakliusra 350. — Joákimra 286. — Istvánra 247. *okl.*

káptalaniakba rendet és virágzást egyházi férfiak kezei hoztak be. Tizedszedőiül a püspökség világi férfiakat alkalmazott,[1]) de az anyaföld művelését megtartá kezei között, mint szerzetesrendjeink.

A dékánok ügyessége és szorgalma, s a váradi egyház birtokainak kedvező gazdasági viszonyai mellett bizonyit ama körülmény, hogy már e korban, mint Lodomér püspöknél láttuk, lépések történtek a bányamüvelés s ennek általa az ipar és kereskedelem emelése iránt.

Mig igy a káptalan anyagi gondjait egyik tagjának vállaira helyezé, annál szabadabban szentelheté magát egyéb hivatásának, nevezetesen a tudományok müvelésének.

E korbeli papjaink hogy hol, mit, kitől tanultak? adatok hiányában ki nem mutathatjuk; de hogy tanultak, igazolják a régi legendák, krónikák, a királyi s egyéb oklevelek, melyek mind az ő tollukból folytak.

Igy irja a váradi káptalanban is Ányos mester a Váradi regestrumot, Rogerius az ő Siralmas énekét a tatárjárásról, Gergely, Imre és István olvasó-kanonokok pedig a káptalan e korbeli okleveleit, melyek mindannyian a legbecsesebb forrásai történettudományunknak.

Emellett a káptalan nevelte az egyházmegye papjait, és saját kebeléből adott hazánk püspöki megyéinek főpásztorokat, kik a király tanácsában vagy az országgyüléseken alkoták régi bölcs törvényeinket és szerkeszték az aranypecsétekre érdemes okiratokat.

Igy lépett a váradi káptalan kötelékéből Rajnáld prépost 1222-ben az erdélyi püspökségre, s kivüle kivált a még korábbi időben valószinüleg mások is, csakhogy ezeknek emlékezete történeti emlékeinkkel együtt elenyészett.

És püspökeink törvényhozói képességének iskolája is a káptalanokban volt, ezeknek *hiteles-helyi* intézményében.

Hiteles-helyeknek nevezék azon káptalanokat és konventeket,

---

[1]) Igy 1296-ban „Comes Simon collector decimarum Episcopatus Waradiensis." *Zichy-okmánytár:* I. 84. l.

melyek az előttök megjelent felek bevallásait jogérvényes irásba teheték, a felmutatott oklevelekről hiteles másolatokat adhattak, s ezeket vagy az eredetieket levéltárukban őrizhették, tagjaikat pedig hitelesítés, idézés, bizonyságtétel és végrehajtás végett törvényesen kiküldheték.

A hiteles-helyi jog tehát mint látjuk, kiválólag fontos vala, mindamellett ami keletkezését illeti, annak épen ugy, mint a magyar alkotmánynak, nincs datuma. Mint ez, ugy az is nem irott törvény vagy királyi rendeletből vette eredetét, hanem a nemzet ős gyakorlata és szokásából. Tulajdonképeni alapja: nemzetünk bizalma, s a nevezett egyházi testületek szakértelme és hiteles pecsétje volt.

Amint siettek atyáink vész idején a monostorok erős falai közé menekülni, ugy a béke napjaiban is féltőbb irataikat oda tevék le. Ezenfelül minthogy Szent-László és Kálmán királyok törvényei szerént hiteles pecsétjök csak a bíráknak vala, a káptalanok és konventek pedig jobbágyaik felett birói hatalmat gyakoroltak: innet származott, hogy ezeknek pecsétjét is hitelesnek tekinték s annak használatát mind a magán felek, mind pedig a királyi s országos törvényszékek igénybe vevék.

II. András király korában, mint azt a Váradi regestrum több helye is igazolja, már szokásban volt a káptalanokban bevallásokat tenni, s azokról pecsétes leveleket venni ki; de a birtokjogokba való beiktatások még ekkor a pristaldokhoz tartoztak, és csak később (I. Károly kora) mentek át a káptalani hiteles-helyek jogkörébe.

E korban az oklevelek sajátkezü aláirása még nem lévén szokásban, azok hitelessége kizárólag a rájok függesztett vagy nyomott pecséttől függött. Ebben rejlik egyik oka annak, hogy hiteles pecsétjök csak kiváló egyének vagy testületeknek volt, s ezek mig egyrészt igyekeztek pecsétnyomóikat, mint ritka kiváltságuk jelvényét, mennél becsesebb fémből készittetni,[1]) más-

[1]) 1508-ban említés van róla, hogy a bél-háromkuti apátság pecsétnyomója ezüstből volt. *Archaeologiai közlemények*. VII. 152. l.

részt a legnagyobb, és sokszor a kicsinyességig menő gonddal őrzék azokat.

A váradi káptalan is hiteles-helyeink sorába tartozott, de pecsétje, melyet e korban hiteles-helyi működéseinél használt, eddig ismeretlen vala,[1]) a mellékelt metszet azt tünteti fel.

Mint e rajz is mutatja, a pecsét nagyon roncsolt, de korát tekintve, eléggé ép. E pecsét nyomója ugyanis csak a XIII-ik század utolsó tizedeig (1291.) volt használatban, ekkor, mint a Chartula-

[1]) Pecséttani müveink hallgatnak róla; KERESZTURY J. annyiszor idézett művében *(Descript. Epp. et Capit. Varad.)* szintén nem ismeri; JENEY, [Tört. tár. II. 76—8. ll.] meg épen nagy tájékozatlanságot árul el a káptalan különböző kori pecsétjei körül. A *„Cerographia Hungariae"* [Nagyszombat. 1734.] II. tábla. VIII. sz. a. közöl ugyan egy pecsétrajzot, de ezen a széken ülő Szüzanya a kis Jézust *bal* karján tartja, s mint a szöveg 117. lapja emliti: „Natum divinum porrecto ubere beatissimo lactantem [!] exhibet;" ez tehát nem a fentebbi pecsét, mert ezen a bold. Szüz a gyermek Jézust *jobb* karján tartja, hanem a káptalannak második kori, 1291. utáni kisebb pecsétje, de arra sem illik az „uber" szó, mert azon Sz. Mária jobbjában országalmát tart.

rium[1]) s evvel összhangzólag egyéb történeti emlékeink is megjegyzik: minthogy a pecsétnyomó *a hosszas használatban már elkopott,* ujat, mégpedig kettőt kapott a káptalan. A hosszas használat felemlitéséből következtethető, hogy valószinüleg ez volt a káptalannak első pecsétje.

Ily korán érvén véget e pecsétnyomó használata, annak lenyomatait csak legrégibb okleveleken, 1291. előtt kiadottakon találhatjuk. És e korból több oklevele maradt fenn ugyan a váradi káptalannak, de amelynek pecsétje el ne veszett volna, olyan csak igen kevés. A pecsét ugyanis már anyagánál fogva (viasz) nagyon ki volt téve az elpusztulásnak, azon körülmény pedig, hogy az oklevélhez többnyire csak vékony hártyaszalag vagy zsinór kötötte, szintén nem biztositott nagyobb maradandóságot számára. Ez az oka, hogy a különben oly gazdag budapesti országos levéltár is csak két darab olyan oklevelet tud felmutatni, melyen a váradi káptalan első pecsétje fenmaradt. Ezek egyike 1260-, másika 1282-ből való,[2]) itt az utóbbinak, mint aránylag épebbnek rajza látható.

A pecsét tojásdad alaku,[3]) s mezejében a bold. Szüzet, a székesegyház védasszonyát tünteti fel ülő helyzetben, fején koronával, jobb karján Szent-Fiát, baljában pedig liliomot tartva. Körirata kettős vonal közt jobbról balra folyólag:

. . ꟻPITULI W . . . . . ИSIS · ЄCCLЄSIЄ

(† Sigillum Capituli Waradiensis Ecclesie.)

Eszerént e pecsét tökéletesen olyan, mint amilyennek azt a Chartularium leirja.[4])

---

[1]) „Habebamus olim unicum sigillum . . . sed isto *vetustate consumpto,* data et autenticata fuerunt . . . . anno domini millesimo CC nonagesimo primo alia duo sigilla“ *Batthyány-codex:* 16–7. ll. — *Leges eccl.* III. 228 l. — „Alterius . . . . instrumenti *antiquo sigillo nostro* consignati . . . .“ A váradi káptalan 1368-iki levele. *Zichy-okmánytár.* III. 365. l. és II. 426. l. hol I. Lajos király emliti a káptalan *régi* pecsétjét.

[2]) *Budai országos levéltár kincst. oszt:* D. L. 511, és 1117. — Ép pecsétek vannak még a Gr. Károlyi s a Br. Vesselényi családok levéltáraiban.

[3]) Más kifejezés szerént: „hegyes monyoru“, „mondorla“.

[4]) „Habebamus olim *unicum* sigillum formae oblongae, continens in

Miféle fémből készült a káptalan e pecsétnyomója? arról nincs tudósitásunk; de hogy hol állt az, s milyen gonddal őrzé a káptalan? arról már értesülünk.

Hazánkfiainak javáért — mondja a káptalan — ős időktől fogva az a szokás nálunk, mely ezutánis mindig megmaradjon, hogy a pecsétnyomó a székesegyház sekrestyéjében, egy külön szelenczében s hat kanonoknak ugyanannyi pecséljével lezárva áll. Valahányszor a pecsétnyomóra szükség van, mindannyiszor ismét legalább hat kanonoknak, de az áldozárok, éltesebbek s tekintélyesebbek közől kell jelenlenniök, s csak ezek jelenlétében szabad feltörni a szelencze pecséljeit, kivenni a pecsétnyomót és a szükséghez képest használni. Használat után ismét hat kanonoknak kell azt lepecsételni. Oly ügyekben azonban, melyek magát a képtalant érdeklik, vagy amelyekhez a kanonokok többségének beleegyezése szükséges, még hat kanonoknak sem szabad a pecsétet használni. E szabályoktól pedig csak a rendkivüli esetekben lehet eltérés, de ezeket is a káptalan határozza meg.[1])

Ha a pecsétnyomó elveszett, vagy bármi okból elpusztult s a káptalan ujat készittete, azonnal közhirré tevé, hogy akiknek az elveszett pecsét alatt kiadott leveleik vannak, azokat hozzák be s pecsételtessék meg az uj pecséttel, hogy igy a régi pecséttel történhető visszaéléseknek eleje vétessék.[2])

Káptalanaink méltó büszkeségöket helyezik abba, ha mennél régibb századokból tudják felmutatni hiteles-helyi kiadványaikat, munkásságuknak s a közügyekben való részvétöknek e csalhatatlan jeleit.

A váradi káptalannak legrégibb kiadványa aligha nem azon 1134-iki oklevél, mely a zágrábi püspökségnek a váradi zsinaton tárgyalt, s már többször emlitett birtokperéről szól, s mely jelenleg

---

sculptura imaginem beatae Mariae virginis sedentem, et coronam habentem in capite, et imaginem filii sui in dextro brachio bajulantem, in manu sinistra tenentem similitudinem lilii, et circumferentionaliter istas litteras: † *S.Capituli Waradiensis ecclesie.*" *Batthyány-codex:* 16–7. ll. — *Leges eccl:* III. 228. l.

[1]) *Batthyány-codex:* 17—8. l. — *Leges eccl:* 228–9. ll.

[2]) Igy tőn például a váczi káptalan is 1331-ben. Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* X. 403—4. ll.

is a zágrábi érsekség levéltárában őriztetik. Sajnos, hogy függő pecsétje, mely a levél kiadója felől a legbiztosabb tájékozást nyujtaná, elveszett; annyi azonban igy is bizonyos, hogy a felette érdekes levél Váradon kelt.[1])

Ezután következnék egy 1215-iki oklevél, mely szintén eredeti, s a Gr. Erdődy-család galgóczi levéltárában található.[2]) Erről már bizonyos, hogy a váradi káptalan kiadványa, de keltének ideje egy századdal későbbre, 1315-re teendő.[3]) És igy a tatárjárást megelőző korból alig tudunk egyebet felmutatni, mint a Váradi regestrumot, de amelynek szövege, mint láttuk, csak másolatban, illetőleg egy felette hibás nyomdai kiadásban maradt reánk.

Annál sürübben jönnek elő káptalanunk kiadványai a tatárjárásra következő korban. Ezek sorát egy 1250-iki oklevél nyitja meg a Gr. Károlyi-család levéltárában;[4]) ezt követi egy másik 1260-iki oklevél a budapesti országos levéltárban,[5]) és igy tovább egyre rövidebb időközökben találkozunk velök.

Az imént említett 1260-iki oklevelet, melynek még függő pecsétje is megvan, bár felette roncsolt állapotban, — a mellékelt hasonmás hiven tünteti elő.[6])

Ez oklevél hártyára, ugynevezett pergamenre van irva, s pecsétje szintén hártyából hasitott szalagon függ.

Hasonlóképen hártyára irvák a káptalan többi, e korbeli le-

---

[1]) Az oklevél, mint Knauz N. tudósit, *[Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* I. 86. l.] fekete tintával, a legnagyobb gonddal van irva, de már avult; egyszersmind elősororolja az oklevél valamennyi kiadásait.

[2—3]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VII. 5. 218—9. és II. 373—5. ll. — Az itt idézett két oklevél szövegének összevetéséből már kiviláglik a hibás keltezés s azt még jobban felderiti Knauz N; *Monumenta Ecclesiae Strigon.* I. 161. l. jegyz

[4]) Fejér Gy: *Codex dipl.* IV. 2. 70—1. ll.

[5]) *M. O. D. L.* 511.

[6]) Az oklevél szövege, melyet különben már kiadott Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* VII. 538—9. ll. a következő: „Nos Capitulum Waradiensis Ecclesie omnibus Christi fidelibus presens scriptum inspecturis salutem in Domino. Ad vniuersorum tam presencium quam posterorum noticiam harum serie uolumus peruenire, quod Pousa paruus coram nobis personaliter

velei, mert, mint már láttuk, a papiros csak a XIV. század elején jött nálunk használatba. A függő pecsét köteléke azonban gyakran változik; hártyaszalag helyett majd czérna, majd selyemzsinórt használnak.

A káptalannál letett okiratok, valamint a káptalan által kiadott oklevelek párjai, jegyzőkönyvei stb. képezék a káptalani levéltárt, mely, mint a hiteles pecsét, a székesegyház sekrestyéjében volt elhelyezve.

A levéltár főgondviselője az olvasó-kanonok vala, s ő volt tulajdonképen a káptalannak, mint hiteles-helynek jegyzője is, de idővel, a hiteles-helyi teendők szaporodtával a káptalanok külön jegyzőket is tartának. Így a váradi káptalan egy 1275-iki levelének megvizsgálása alkalmából említi, hogy már az idézett évben több jegyzője volt.[1])

A káptalani kiadványoknak mind szövege, mind külseje felette érdekes és tanulságos. A hártya, a selyem, a pecsét tanuskodik azon iparágak fejlettségéről, melyek ez irodai szereket sokszor bámulatos finomsággal állíták elő. Az irás, mely gyakran a mai leg-

---

constitutus proposuit, ut si nutu Diuino ipsum uiam uniuerse carnis ingredi contingeret, quandam terram Isoteluke uocatam, inter te ras Feketepotok, Erbeuch, Lap, Karachunfolua, Kereztur et Vruzy uocatas adiacentem, per dictum Isou ut dicebat, prius sibi datam, et per consequens per graciam Regiam collatam, et eciam confirmatam, cum duabus ancillis, Blasna videlicet et matre eiusdem, nec non cum vno seruo Mark uocato fratre dicte Blasna, et cum omnibus sobolibus ab eisdem descendentibus, pro dote et rebus parafernalibus domine Elizabeth filie Comitis Pharon uxoris sue iure perpetuo reliquisset. Cuius facto in premissis omnibus Comes Felicianus et Martleus, frater ipsius Comitis Feliciani, domini predicti Pousa coram nobis personaliter comparentes, plenum prebuerunt consensum et assensum, ipsum Puosam liberaliter premissa relinquere permittentes. Vt igitur presentis ordinacionis series robur optineat perpetue firmitatis, ad instanciam et peticionem ipsius Pousa presens contulimus scriptum sigilli nostri munimine roborantes. Anno Domini M° CC° sexagesimo, Michaele Preposito, Iwan Cantore, Andronico Custode, Thoma Decano existentibus.«

[1]) „Nos . . . . easdem litteras nostras tam in sigillo, quam in pergameno et litteris atque forma scibendi *notariorum nostrorum illius temporis* diligenter examinavimus.« Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 1. 523. l.

szebb metszett betükkel versenyez, a jegyzők fáradhatatlan szorgalmát s ügyességét tünteti fel. A tartalom szövegezése pedig azon kor müveltebb elemeinek képzettségét, gondolat- és érzelemvilágát tárja fel előttünk. És igy az oklevelek, már magukban véve is, mindannyi becses emlékei középkori müveltségünknek. De ezenfelül minthogy rendszerént hazai személyek, birtokok, események, szokások stb. körül szövődnek, legkeresettebb forrásai hazai történetirásunknak is.

EGYHÁZI ÁLLAPOTOK.

Az egyházmegye terjedelme s felosztása e korban. — Egyházak, monostorok. — Egyházi épitkezés. — Lelkészek s azok javadalma. — Szentséghordozók. Harangozók. Torozók. — Honvédelem, népnevelés, jótékonyság.

Mielőtt a püspökség történetének fonalát tovább szőnők, szükség egy tekintetet vetnünk az egész egyházmegyére, hogy amennyire az itt-ott világitó adatok engedik, láthassuk annak e korbeli állapotjait.

XIII-ik századi s még tatárjárás előtti adatok az egyházmegyének csak *két* főesperességét emlitik: a *biharit* s *békésit*, mert a szintén előforduló harmadik, a *váradi* kétségkivül nem egyéb, mint az emlitett bihari, csakhogy más név alatt.[1]) És valószinü, hogy kezdetben nem is volt több főesperessége a püspökségnek, erre mutat azon körülmény is, hogy Békésmegyében a békési főesperesen kivül említés van a nadányi (ma Körös-Ladány) alesperesről, ami alig történhetik, ha a későbbi szeghalmi főesperesség már ama korban szervezve van, mert fel sem tehető, hogy oly korlátolt terjedelmü és természetes akadályok által szét nem választott területeken, mint a most emlitett főesperesség, egy fő- és egy alesperes őrködjék. Hihetőbb, hogy az emlitett nadányi lelkész a

[1]) *Váradi regestrum:* 151. és 174. oklevél, hol az első helyen „*Pousa* Archidiaconus de Bychor," a második helyen pedig „*Moust* Archidiaconus Varadiensis" olvasható, de *Moust,* mely név igy különben is érthetetlen, kétségkivül hibás olvasás vagy másolásból áll, *Pousa* helyett, és igy a látszólag két személy ugyanegy, mely feltevésnek korkülönbség nem áll ellene.

békési főesperesnek volt helyettese, amint csakugyan ügyvivője, poroszlaja is vala.[1])

Annyi bizonyos, hogy az említett, s kezdetben egy-egy egész vármegyét felölelt két főesperességgel Bihar és Békésmegyék már eredetileg a váradi püspökséghez tartozának. De hogy Zarándmegyének ama töredéke, mely Gyulától — ezt is magába zárva — kelet felé, a Fejér-Körös jobb partjain terült el, már ekkor mint külön főesperesség — a későbbi köleséri — volt-e szervezve? vagy pedig csak a békési avagy a bihari főesperességhez vala csatolva? annak meghatározására elégtelenek az adatok.

Különben elejéntén aránylag ép oly terjedelmesek lehettek a főesperességek, mint voltak az egyes plebániák: Szent-István ama törvénye, hogy tiz falunak legyen egy lelkésze s egyháza, még 1244-ben is gyakorlatban volt.[2])

Mily számmal valának e korban a lelkészségek s egyházak a főesperességekben, illetőleg az egész egyházmegyében? az megoldhatatlan kérdéseink egyike. E korban a községekről nevök s birtokosaikon kivül csak nehány esetben hallunk egyebet; teljes létszámukról épen nem értesülünk.

Bihar és Békésmegyék községei közől a tatárjárást megelőző korból alig ismerünk névszerént másfél százat, nem azért, mintha talán nem léteztek volna, mert mint már fentebb, a Váradi regestrumnál láttuk, oly tájak is, melyek ma puszták, akkor népesek valának; hanem mert történeti emlékeink felettébb megfogyatkozának. Ami legtöbb biharmegyei község nevét őrizte volna meg számunkra, még a püspöki s káptalani birtokok névjegyzéke sem maradt reánk e korból, mert mint a Chartularium megjegyzi, a tatárok 1241-ben annyira felduláták a káptalani levéltárt is, hogy csupán Imre királynak egy 1203-ban kelt levele kerülte el az enyészetet.[3])

---

[1]) *Váradi regestrum:* 247. okl

[2]) IV. Béla király nővére, Szent-Erzsébet egykori hű szolgáinak, Farkas és Dávidnak megengedi, hogy a nevezett szent tiszteletére egyházat emeljenek s ez egyházhoz 10 falut csatol. *Hazai oklevéltár* [Dessewffy]: 11. l.

[3]) „processu temporum tartaris totum Regnum Hungariae . . . . anno

És e körülménynek kell tulajdonitanunk, hogy Váradon kivül községeink közől e korban csak Bihar, Szalacs, Körmösd, Szeghalom, s Nadány egyházáról találunk irott feljegyzéseket.[1])

Kielégitőbb tudósitásaink vannak a monostorokról, melyeknek száma megközeliti a huszat, s jelentkezésökkel nemcsak a hitbuzgó ősök áldozatkészségét hirdetik, hanem nyomról-nyomra megjelölik ama helyeket is, ahová mintegy fészkeiket épiték. E korban ugyanis minden monostor, kivéve a királyiakat, egy-egy ős nemzetséget feltételez, melynek disze, öröme s temetőhelyeül emelteték.

E korbeli monostorok: Váradon kettő, tudniillik a püspöki, s a premontreiek előhegyi monostora; Váradon felül: az ugynevezett „de Curru," továbbá Gáborján, Nyir-Pályi, Egged, Szent-Imre, Szent-Jobb, Ábrány (Felső), Almás, Monostor (Gyerő); Váradon alul: Szent-János, Ugra, Köte-Gyán (Peturmonostora?), Telki; a zarándi részben: Gyula, Dienesmonostora; végre Békésmegyében: Csolt, Gerla.[2])

Ha a térképen e monostorok elhelyezését szemügyre veszszük, láthatjuk, hogy az egyházmegye lakott részeiben körül-belül minden tiz négyszög mértföldre jut egy-egy monostor, a kereszténység s avval együtt a közmüvelődésnek ugyanannyi világitó-tornya.

A szerzetesek munkássága ugyanis nem szoritkozék csupán a monostor falai közé. A rend tagjait kiküldék a birtokukhoz tartozó falvakba is, hogy ott tanitsák a népet az okszerü földmüvelésre, és — ami a müveléshez kedvet, vigaszt, reményt nyujt, a vallás igazságaira. Ezért olvassuk például a bakonybéli apátság szerzeteseiről 1086-ból, hogy az apátság minden birtokán laktak szerzetesek,[3]) s hogy a monostorok oly szolgákkal is ren-

---

scilicet domini millesimo ducentesimo quadragesimo primo flebiliter devastantibus, omnibus privilegiis ipsius ecclesiae, praeter condam privilegium Regis Henrici anno domini millesimo ducentesimo tertio confectum alienatis et combustis." *Batthyány-codex* 4. l. — *Leges eccl.* III. 219. l.

[1]) *Rogerius [Siralmas éneke.* 34. fej.] a váradi székesegyházon kivül ismételve emliti „a többi egyházakat."

[2]) *Lásd mindeniket alább s külön a fentebbi nevek alatt.*

delkeztek, kiknek kötelességök volt összehivni a szétszórtan lakó szerzeteseket.[1])

Az igy falvakon élő szerzeteseknek természetesen egyelőre lakásra, később pedig, midőn már a térités megindult s akadtak hivek, kis imahelyre, kápolnára is volt szükségök. Ezekből emelkedtek fel később plebániai egyházaink, amazokból lelkészi lakjaink.

Hasonló tevékenységet fejtének ki a szerzetesek kegyuraik birtokain is, s igy lőn, hogy lassan-lassan megnépesült egyházakkal minden monostor környéke, s azáltal az egész püspöki megye.

Az egyházak, még a monostoriakat sem véve ki, többnyire fából épültek, igy például a szent-jobbi apátsági, sőt magában Váradon még a XIV-ik század közepén is fából épitik az apáczák klastromát. Kétségkivül ebben rejlik egyik oka, hogy a tatárjárást megelőző korból alig tudunk felmutatni falusi plebániai egyházat, mert a tatárok felgyujtván, a szerény faalkotvány földig égett.

Régi faegyházaink alakja s felosztásáról legbiztosabban tájékoztathatnak bennünket a hazánk keleti részeiben ma sem ritka fatemplomok, melyek valószinüleg ős szokás, meg nem szakitott hagyomány szerént épülnek s egészen különbözők a külföld hasonnemü alkotásaitól. Régente nemcsak helyben készitték a többékevésbbé jártas faragó-emberek; hanem voltak bizonyos mühelyek, melyekben bizonyosan több izléssel, csinnal legalább főalkatrészeiket kifaragák s készen vitték rendeltetésök néha távolabbi helyére is. Legalább itt-ott felirva áll ilyen egyházakon, hogy másutt, távolabb helyen épittetett. Tartósságukat eléggé igazolja, hogy például Braunschweigban ma is állanak 1461. 1495-ben épült faházak.

S régi faegyházainknak amilyen egyszerü volt anyaguk, olyan vala terjedelmök s felosztásuk is. Kivétel nélkül nyugatról kelet felé állottak, egyetlen ajtóval nyugati oldalukon. Benn a hajó 3—4, a szentély 1—2 öl hosszu s ennek megfelelő szélességü volt. A hajóban sem karzat, sem székek, csak faoszlopok állanak, melyek a tetőzetet tartják s faragványokkal ékesek. A szentélyben több-

[1]) Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* I. 34. 108 ll.

nyire négyszögü kő szolgál oltár gyanánt s az egészet a keleti s déli oldalak 1—2 négyszög lábnyi ablakai világitják meg.[1])

A kezdetleges fatemplomokat már tulszárnyalák azon falusi egyházaink, melyek amazok szerény terjedelmét s felosztását öröklék ugyan, de már szilárdabb anyagból, kőből épültenek. Ilyenek láthatók még ma is egyházmegyénkben Magyar-Kakucson, Hájón, Nagy-Bárodon, Pelbárthidán s több-kevesebb részeikben: Fugyiban, Hegyköz-Ujlakon stb.

De ez igénytelen alkotványok mellett látunk már e korban egyházakat diszeseket, sőt halalmasokat nemcsak Váradon vagy a vidék monostoros helyein, hanem egyszerü városok vagy épen falvakban is.

Ezek azon épületek, melyeknek egyes, fenmaradt példányai vagy csak részletei napjainkban már szokatlan idomaik s arányaikkal folyvást élénken foglalkoztatják népünk képzeletét, s melyeket az rendszerént tündérek vagy óriások alkotásainak tart, avagy régi pogány templomoknak vagy török mecseteknek: csak arra nem emlékezik már, hogy az előtte idegenszerüvé lett épületek a legközelebb állanak hozzája, mert őseinek müve, őseinek egyházai valának.[2])

Amint ugyanis korunk viselete teljesen elüt a régi századokétól, épen ugy az épitészeti izlés is egészen más vala hajdan.

Püspökségünk keletkezésekor még az ugynevezett *basilikai* izlés uralkodott a keresztény épitészetben, melynek jellemző sajátsága vala, hogy az egyház szentélyét félkörüen, fülkeszerüleg alkotá, a hajót oszlopsorokkal ékesité s osztá fel, de az oszlopok felett nem boltozat, hanem lapos famennyezet vagy csak a fedélzet emelkedék.

---

[1]) Henszlmann I. — Romer F: *Arch. értesitő.* V. 1—7. ll. — IV. 237. l. — Lehóczky T: *A faegyházakról. Magyarország képekben.* [Nagy Miklós] 1867. évf. I. 89—93. ll. —

[2]) Hogy nemzetünk az Isten házát nem mint ma, templomnak, hanem egyháznak nevezé, mutatják ismét helyneveink, mint például: Kétegyháza. Félegyháza. Nyiregyháza. Veresegyház stb. A Fejértemplom, s hasonló elnevezés egészen uj keletü.

Valószinüleg igy, ily izlésben épité fel Szent-László is Váradnak első egyházát, a várbeli basilikát, de csak valószinüleg, mert ez épitészeti izlés hazánkban a XI-ik századdal, tehát épen Szent-László korában véget ér, s helyet ad egy más, az ugynevezett *román* izlésnek.

Ebben az egyház lapos famennyezetét már nehéz kőboltozat váltja fel, melyet a gyengébb oszlopok helyett erős pillérek tartanak. A boltozat, valamint az egyház egyéb részei, mint ajtók, ablakok stb. rendszerént félkörivesek, s ezért maga az épitészeti izlés *félköriveset* is neveztetik

Igy épültek XII. és XIII. századi egyházaink, melyeknek nehánya, sajnos, már csak romjaiban, vagy csonka részeiben ma is áll. Ilyenek láthatók a Her-Pályi pusztán, Szent-Miklóson a Fekete-Körös völgyén, Gyerő-Monostoron, Tamásdán, Felső-Ábrányban.

De még a XIII. század folyamában egy uj épitészeti izlés tünik fel nálunk is, az ugynevezett *átmeneti*, melyben a román épitészet félkörivei fokozatosan mennek át a csucsivbe, a tömör falak megvékonyodnak, de erősitésökre külső támokat kezdenek épiteni, szentélyök is elveszíti félkörü záródását, s a félkör- és csucsives idomok vegyest fordulnak elő.

Ez átmeneti izlés alkotásai egyházmegyénkben a micskei, ottományi, siteri, nagy-ürögdi stb. egyházak.

A félkörives épitészet nyomában látjuk megjelenni nálunk a képzőmüvészet másik két testvérét: a szobrászatot és festészetet is. — Különben ez utóbbinak, a festészetnek már dogmatikai nézetek s liturgiai okok miatt is jelentékeny hivatása volt egyházainkban. A merev fa- vagy kőszobornak a festészet adott szint, fényt, árnyat, jellemet; az egyhangu, puszta falakat az népesité meg az egyházi s nemzeti történet ép oly vonzó, mint tanulságos alakjaival.

És ez az oka, hogy mig a szobrászat alkotásaival csak nagyobb, emlékszerü egyházainkban találkozunk, a festészet szerényebb helyekre is utat talált, s gyakran egyszerü falusi egyházak is kifestve valának.

Szent-László váradi egyházát kétségkivül mind a szobrászat,

mind a festészet szintén segitett felékesiteni;[1]) de a vidéki egyházaknál már ritkán akadunk nyomaikra, s kétségkivül csupán azért, mert elpusztultak. Mig ugyanis az épület inkább ellenáll az enyészetnek, a szobrászat és festészet müvei kevésbbé tartósak, különösen az utóbbiak, melyeket idő, nedvesség, ujitás vagy roszakarat könnyen tönkre tesz, vagy legjobb esetben a mész szemfedője borit feledésbe.

Szobrászati müvekkel, vagy inkább azoknak csak töredékeivel egyházmegyénkben e korból Almáson, s Gyerő-Monostoron, továbbá Széplak mellett Szent-Miklóson találkozunk; a festészet némi nyomaival pedig a tamásdai egyház kapuzatán.

Első püspökségeink székesegyházait magok a püspökök épiték, mint Szent-Gellért a csanádit,[2]) és csak a káptalani vagy szerzetesrendi monostorok épitői gyanánt szerepelnek királyaink.[3]) Ez utóbbi eset adta elő magát Váradon is. Szent-László király nemcsak a prépostság, illetőleg püspökség alapját tevé le birtokadományával, hanem a székesegyházat is ő épité fel.

A községi egyházakat kezdetben Szent-István törvénye szerént magok a községek épiték, később a községek birtokosai, mi által azok kegyuraivá lőnek. A felépült egyházba ugyancsak Szent-István törvénye szerént egyházi ruhákat a király adott, papot és könyveket a püspök.[4]) De egyházainknak a törvényrendelte védurakon kivül mindenkor valának még más hatalmas támaszai is a hivek, s különösen a női sziv vallásosságában. Mig a nemzet fiai királyukkal élökön vetekednek egymással a szebbnél-szebb basilikák s egyházak emelésében, a nők azoknak belsejét ékesitik, gazdagitják. Szent-

[1]) A már emlitett 1881-iki, várbeli épitkezés alkalmával oly faragott kövek is kerültek felszinre, „melyeket — Henszlmann I. jelentése szerént — styljök és durva kidolgozásuk után Szent-László régi korába helyezhetni.“ *Archaeologiai értesitő.* 1881. évf. XXXI. l.

[2]) Gr. Batthyány I: *S. Gerardi scripta et acta.* 331. l.

[3]) Ipolyi A: *Az egri megye régi székesegyháza.* Egri emlékkönyv 107. l.

[4]) „Decem villae Ecclesiam aedificent . . . . . vestimenta et corporalia et coopertoria Rex provideat; Presbyterum et libros Episcopi.“ *Corpus iuris Hung: S. Stephani R. decretorum libr.* II. Caput. 34.

István nejétől kezdve számtalan példánk van reá, hogy hölgyeink maguk varrták, himezék az egyházi öltönyöket, s mintegy reájok önték lelkök szépségét, kegyeletök szingazdagságát.

A felépült egyházat a legnagyobb fény és ünnepélylyel szentelék fel s nyitották meg. Ha az egyház jelentékenyebb vala, megjelent a püspök is káptalanával együtt,[1]) s köréje gyültek a központ, a vidék lelkészei, a monostorok szerzetesei, s a környék kicsinye-nagyja. Orgona még ekkor nem volt a mi egyházainkban, de megszólaltak a harangok, és szavokra megeredt a nép éneke majd halkan, majd harsogón, de mindig meghatón.

Ünnepe volt akkor mindenkinek oly kedves, hogy annak azután évfordulóját is megtartották minden évben nemzedékről nemzedékre. Igy keletkeztek az ugynevezett bucsuk; a középkor e népünnepei. Egyházmegyénkben nevezetesebb bucsukat tartottak Váradon Szent-László sirjánál, melyhez, mint látni fogjuk, királyok gyalog is elzarándokoltak; továbbá, mint a hagyomány még ma is emlegeti, Szent-Jobbon, hol Szent-István jobbkezét őrizék. —

A lelkészeknek e korban a frankfurti zsinat (794.) határozata szerént jártasoknak kelle lenniök a kánonok, a szentirás értelmezése, az egész zsoltár, a szentségek kiszolgáltatása, az ének és számtan ismeretében, s anyanyelvökön kivül a latinnyelvben is.

A papság müveltsége s hitéletének fejlesztését nagyban előmozditák az egyházmegyei zsinatok. Ilyeneket e korban évenként tartának, megjelenni tartozott a megye összes világi és szerzetes papsága, a püspök személyesen nyitá meg s a felmerült kérdések tárgyalásán kivül oktató, lelkesitő beszédekkel, mondhatni szakszerü előadásokkal valának összekötve.[2])

A kegyur által kinevezett s a püspök által megerősitett lelkészt szokás volt hivatalába beiktatni. A beiktató az egyházban egybegyült hiveket a püspök nevében figyelmezteté, hogy lelkészöket

---

[1]) Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* XII. 352. l. — Fejér Gy: *Codex dipl.* II. 138. l.

[2]) *Hazai okmánytár:* V. 34. l. — Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* I. 82. l. hol a püspök tizedjövedelmének egy részét ajánlja fel a zsinatra gyült papság eltartására.

tiszteljék, neki engedelmeskedjenek, s a köteles szolgálmányokat teljesitsék; majd az uj lelkészt a főoltárhoz vezeté, átadá neki az egyház kulcsát s megfogatá vele az oltár egyik végét joghatóságának jeléül. Erre üdvözletül megszólaltak a harangok, felhangzott a „Téged Isten dicsérünk“ ének, a hivek „offertorium“-ra (ajándékadás) mentek, s ami az oltáron összegyült, átadták az uj lelkésznek a törvényes birtokba-vétel jeleül.[1])

Az egyház és lelkész fentartására Szent-István törvénye szerént két jobbágyot kellett adni telekkel, továbbá egy lovat, melyen a lelkész fiók-községeibe temetni s betegeihez járt, ezenkivül két tehenet s 34 birkát. E törvény szolgált századok multával is irányadóul. Igy Gög ispán 1231-ben kápolnát alapitván, annak s lelkészének javára rendel egy ekényi földet (150 hold), nyolcz ökröt, két szolgát fiaikkal, öt tehenet, 39 juhot, három lovat, hét kecskét, négy sertést, méheket. A szolgák, mikor a lelkész kivánta, arattak, fát hordtak, sert főztek; a méhek pedig viaszgyertyához szolgáltattak anyagot.[2]) Ezenfelül a hivek fejenként is hozzá járultak mind az isteni tisztelet, mind pedig a lelkész tartásához. Midőn ugyanis vasár- és ünnepnapokon az egyházakban összegyültek, egyik sem jött üres kézzel, hanem mindenik hozott magával kenyeret és gyertyát, melyet azután mise közben, felajánlás előtt az oltárra helyezének.[3])

Később a kenyér adományt szemes-élet váltotta fel, melynek mennyiségéről, valamint általában a hiveknek lelkészök iránti tartozásairól már korán értesülünk. Igy olvassuk, hogy minden házaspár fizetett évenként egy véka buzát és egy csirkét, minden menyasszony egy kezkenőt vagy 12 denárt, kereszteléskor minden gyermekért egy tortát és egy csirkét, s az anya beavatáskor ugyanannyit; temetések alkalmával a zsoltárok elmondásáért 12 denárt, a halottak imádságaiért ugyanannyit; a halál hetedik, harminczadik s évfordulati napján, valamint az emlékkő vagy emlékfa felállitásakor két tortát, egy csirkét, egy sajtot, egy bélest és egy korsó sert.[4])

---

[1]) *Magyar tudományos értekező:* I. 139—140. ll.

[2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VII. 226. s köv ll.

[3]) *Szent-László törvénye.* I. könyv 11. fej.

[4]) Nagy I: *Anjoukori okmánytár.* II. 12—3. ll. — „Item. — olvassuk

De a lelkészek s egyházak fentartása körül oly intézkedéseket is találunk e korban, melyek ma már nemcsak egészen szokatlanok, hanem még emlékezetök is feledésbe ment. Igy az egyházak alapitó vagy adományleveleiben gyakran olvassuk, hogy voltak *szentséghordozó, harangozó* és *torozó* jobbágyok is.

A szentséghordozók azok lehettek, kik midőn a pap beteghez vagy a vidékre mise-szolgálni ment, lovat adtak alája, leginkább lóháton utazván akkoron még az egyháziak is,[1]) s az isteni tisztelet kellékeit szintén saját lovaikon szállíták.[2])

A harangozói intézmény ismeretes, mert fenvan napjainkban is azzal a különbséggel, hogy hajdan egy-egy templom mellett számosabban valának. Gyakran egész falu népének nem volt más kötelessége, mint valamely, néha távol eső székesegyháznál harangozói szolgálatot tenni, melyet azután felváltva vagy közösen fogadott szolgák által végezének.[3]) Ily nagyobb számu s nem helyben lakó haran-

---

tovább ugyanitt —quandocunque temporis in successu ex parochianis . . . . quicunque ante iuramentum cum sua coniuge fieri debendum contraheret seu eandem carnaliter cognosceret, centum et quatuor denarios, si autem absque iuramento et sponsalibus quoquomodo eandem transduceret, tunc idem hospes, de cuius domo seu hospicio transduceretur, sive pater, mater, frater aut proximus vel alienigena fore videretur ipsius transducte, duodecim *pensas* denariorum plebano ecclesie . . . . . dare et persolvere teneretur; item de prandiis ad honorem quorumlibet sanctorum per ipsos parochianos dandis autem pecoris et unum quartale carnium ad ipsum prandium permactati cum uno mensale, quatuor tortis et una tina cervisia, de simplicioribus autem prandiis modo quo supra dandis sexaginta denarios; item quelibet absque legitimo maritali thoro pariens centum et quatuor denarios . . . . dare et persolvere teneretur.« Az elefánti lelkész és hivei szerződése 1322-ből, de amely mint első tekintetre látható, már régi jogszokás alapján keletkezett.

[1]) Péterffy K: *S. Concilia Eccl. Hung.* I. 105. l. 2. 3. s köv. fej.

[2]) „Gravamina vero *sacriferorum* sunt ista, quia cum teneantur dare equum ad portandam Capellam Abbatis, et Abbas postquam revertitur illum debeat eis reddere, hoc non facit. sed donat eum, cui vult« . . . . . András király 1233-iki levele. *Győri tört. s régészeti füzetek.* II. 294. l.

[3]) Rómer F: *Győri tört. s régészeti füzetek.* II. 192. l.

gozói valának a váradi székesegyháznak is, mint alább látni fogjuk, Szőlős falu lakosai között.[1])

Legsajátságosabb vala, de ma már legismeretlenebb is a torozók vagy más néven dusnokok intézménye. Tulajdonképen nem egyéb, mint eredeti alakja a napjainkban szokásos mise-alapitványnak, vagy a népiesen ugynevezett örökös-miséknek.

Némely vagyonosabb ur vagy asszony ugyanis szolgái közől egyet vagy többet a közönséges jobbágyok sorából kiemelt, vagy mint okleveleink mondani szokták, az arany szabadsággal megajándékozott, csupán annyit tevén kötelességökké, hogy évenként egyszer-másszor, leginkább haláluk évfordulati napján szolgáltassanak érettök egy vagy több misét, s a kezökön meghagyott jobbágyi birtok jövedelméből rendezzenek tort s a lelkész szolgálatát is jutalmazzák meg.[2])

Igy nevezetesen azon Dénes mester fiáról, ki Szent-László sirját felnyitá, olvassuk, hogy Ürög nevezetü jobbágyát s maradékait szintén ily torozókká tette oly kötelezettséggel, hogy évenként, valószinüleg a Várad melléki besenyei egyházban szolgáltassanak érette két szent misét, a torra adjanak egy juhot, harmincz kenyeret, egy libát, egy kakast és két cseber sert, a lelkésznek pedig fizessenek a föld termésétől tizedet, nevezetesen két köböl szemes-életet és egy kakast évenként.[3])

Mennyire elterjedt vala ez intézmény hazánkban, mutatják az oly gyakran, kivált történeti emlékeinkben előforduló Dusnok nevü községek, melyek kétségkivül lakosaik emlitett rendeltetésétől vették nevöket. Ily Dusnok faluja volt a Szent-János lovagok Várad melléki konventjének is.[4]) A falu már elenyészett, de emlékét őrzi ma is Nagy-Kereki határán a Dusnak-ere patak. —

---

[1]) Keresztury J: *Descript. Epp. et Capituli Varad.* I. 137. l.

[2]) Margit asszony 1152-ben három családot rendel ily szolgálatra s hozzá teszi: „quorum vero servicium duo filii *Turus* provideant." Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* I. 63. l.

[3]) *Váradi regestrum:* 341. 142. 209. okl.

[4]) „de villa *Dusunic,* praedio monasterii Sancti Joannis Baptistae," s birája a *bihari* alispán. *Váradi regestrum:* 274. okl.

Az egyházi rendnek, mint mindenütt, ugy hazánkban is, főhivatása volt a hit s az erkölcsiség emelése, de minthogy Szent-István király államalkotó politikájának szövetségeséül a katholikus egyházi rendet választá, ennek minálunk még külön, ép oly magasztos, mint nehéz kötelességei is valának.

A papság hazánkban élvezte a nemesi birtoklás előnyeit, de viselte terheit is. Püspökeink mint országnagyok, jogtudósok benn ültek a királyi tanácsban, részt vettek az országgyülésekben, s alkotmányunk, törvénykönyvünk legszebb pontjai az ő közremüködésökkel jöttek létre.

Nem kevesebb befolyással voltak a vidék, a vármegye politikai életére s közigazgatására. Majd, mint Bertalan püspök, királyi biztosi minőségben rendezik a birtokviszonyokat; majd a nádori gyüléseket látogatják káptalanukkal együtt; Váradon pedig szintén a káptalan közreműködésével az oly fontos isten-itéleteket vezetik.

De voltak még terhesebb kötelességeik is.

Hazánk egyházi törvénye szintén megtiltá ugyan a papoknak a hadviselést, de hozzá tevé: kivéve az egyházért vagy a hazáért.[1]) S e két szent érdek védelmét Várad papsága sem mulasztá el. Váradon, mint láttuk, erős várat épite, s annak védelmére páncélos vitézeket tartott. Midőn pedig a síkföldi várak megbizhatóságát a tatárjárás annyira kétségessé tevé, a fenesi sziklatetőn rakott uj várfalakat. És amit Benedek püspökről olvasunk, hogy a sajói harczra ő is sietett zászlóalja élén, az többször is megtörtént; hazánk viharos multja szolgáltatott arra alkalmat eleget.

Monostoraink alapitó leveleiben rendszerént ott szerepelnek, mégpedig, mint láttuk, első helyen azon jobbágyok, kik saját lovukon s fegyverökkel szolgálnak. Ezek az ugynevezett egyházi nemesek, mert azon kor fogalmai szerént fegyvert viselni csak nemes embernek lehetett.[2])

---

[1]) „Perpetuo prohibemus edicto, ne Praelati et alii Clerici . . . bellicis actibus se implicent, vel involvant: nisi forte *pro Ecclesiarum suarum et Patriae defensione.*“ Az 1279-iki budai zsinat végzése. VII. fejezet Péterffy K: *S. Concilia Hung.* I. 107. l.

[2]) A „jobbágy“ szó még e korban nem jelentett szolgaságot; maguk fő-

A püspök, a káptalan vagy a birtokos szerzetesrendek szabadon választák őket szolgáik közől érdemeik szerént; de hűtlenségök esetében ismét szolgaságra juttathaták. Az egyház vagyonából külön birtokot nyertek, néha, mint látni fogjuk egész falut, s a birtokért egyéb tartozásuk nem volt, mint az illető egyház zászlaja alatt otthon vagy a király táborában honvédelmi szolgálatot teljesiteni.

Hogy a váradi püspökség birtokain ily fegyveres jobbágyok már kezdetben sem hiányozának, azt a dolog természetén kivül igazolja a püspökség egyik birtokának, a Várad melléki Csatár községnek neve, mely egyenesen lakosainak hadi rendeltetésére mutat. Később pedig IV. László király, mint láttuk, kötelességévé tette Lodomér püspöknek, hogy szőlősi jobbágyai közől legalább négyet a királyi tábor számára fegyver alatt tartson.

Gyérebbek az adatok e korból a közmüvelődés legfőbb tényezőit, az iskolákat illetőleg.

Várad, mint Szent-Gellért idejében Csanád,[1]) mingyárt keletkezésekor nyert iskolát. Az első kanonokokkal megérkezének iskolájának első tanárai is. Ezt igazolja már amaz emlitett körülmény, hogy a káptalan maga nevelte az egyházmegye jövendőbeli papjait, de, mint látni fogjuk, Váradnak már a XIV. században oly iskolái vannak, melyeket nemcsak helybeliek s az egyházi pályára készülők, hanem vidékiek s világiak is látogatnak; minthogy pedig ily kifejlődésre idő kellett, Várad iskoláinak fennállását már e körülménynél fogva is bizvást tehetjük a korábbi századokba.

Ugyanez áll a vidéki monostorokról, melyeknek egyikéből sem hiányozott a „frater lector," az olvasó szerzetes, kinek legfőbb kötelessége a tanítás vala.

Falusi egyházaink pedig szintén ugyanannyi iskolák valának, melyekben nemcsak a felnőttek nyertek oktatást, hanem a gyer-

---

uraink ekkor még királyi jobbágyoknak „jobagiones, servientes Regis" neveztetnek.

[1]) *Szent-Gellért legendája:* 12. fej.

mekek is,[1]) s melyek a szentirásból, a szentek életéből, s hazai történelmünkből vett, megkapó szinü képeik, falfestményeik és szobraikkal nagyban elősegiték nemzetünk müveltségi fejlődését.

Végre, hogy Várad a jótékonyság, a keresztény szeretet müveiben sem maradt hátra, azt fényesen igazolja a Szent-János-vitézeknek Várad tövében, Szent-Jánoson már a XII-ik században létezett monostora. Az ily monostorok egyik főrendeltetése a betegek gyógyitása s ápolása volt, s ezért e monostor bizvást vehető Várad kórházának, mely épen a betegek könnyebb s biztosabb gyógyitása végett vonult kissé távolabb a várostól a csendesebb s jobb levegőjü Körös-parti vidékre.

És azon szegények-háza, népies nevén ispotály, mely 1339-ben Váradon, mint már megállapodott, tehát régi intézet emlittetik[2]), kétségkivül fennállott már az előbbeni korban is. Egyházi testületeink, vagy csak valamirevaló városaink is ily intézetek nélkül sohasem valának. E kornak, mely Árpádházi Szent-Erzsébetet, Szent-Margitot nevelte, jellemző sajátsága a felebaráti szeretet gyakorlása, és azért középkori végrendeletekben több-kevesebb változással mindig ott találjuk a szép szavakat, melyeket a haldoklók elhagyandó kedveseikhez intéznek: „Az ispotályra nagy gondot viseljetek, a szegények benne meg ne éhezzenek .... mert az én lelkemnek üdvössége ezekből lesz.“[3])

---

[1]) „tempore *katekizacionis* . . . *puerorum* pro candelis clericis denarium dare non tenentur“ . . . mondja a fentebb idézett 1322-iki elefánti oklevél.

[2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 4. 428. l.

[3]) *A biharmegyei Sólyomkővára birtokosának, Drágfy Jánosnak végrendelete.* Révész I: *Protestans figyelmező.* [1873.] 94—7. ll.

HARMADIK KÖNYV.

A PÜSPÖKSÉG HARMADIK SZÁZADA.

(1291—1395.)

II. BENEDEK.

1291—1296.

SZENT-LÁSZLÓ KÉPE S A KÁPTALANI PECSÉT. — FENENA KIRÁLYNÉ ADOMÁNYA. — A BIHARI KÉNYURAK S BENEDEK PÜSPÖK. — TUDOMÁNYOK ÁPOLÁSA A FEGYVERZAJ KÖZÖTT IS. — BENEDEK HALÁLA.

A főpásztor, ki a váradi püspökség történetének harmadik századát megnyitja, II. Benedek.

Némelyek szerént már 1290. nyarán utódja volt Bertalan püspöknek,[1]) de biztosabb elfogadnunk a Chartularium adatát, mely II. Benedek püspökségének kezdetét határozottan az 1291. évre helyezi.[2])

Ez év különben több tekintetben is nyomot hagya maga után, s püspökségünk történetkönyvében a szerencsésebb évek közé van felirva.

Ez évben történt, hogy a káptalan régi, elkopott pecsétnyomója helyett ujat kapott, még pedig kettőt: egy nagyobbat és egy kisebbet, amazt a jeles alaku, ezt pedig az egyszerübb levelek számára. A dologban leginkább az a feltünő, hogy a régi pecsét alakját, s képét: a bold. Szüzet átvivék ugyan az uj pecsétnyomók

---

[1]) Egy 1290. „quarto kalendas Augusti [jul. 29.] kelt oklevél Benedeket már mint váradi püspököt tünteti fel; [WENZEL G: *Árpádkori uj okmánytár.* X. 2—4. ll.] de e levél kelte az akkori országos zavarok, s különösen Endrének csak egy nappal előbb történt koronáztatása miatt aligha nem későbbre teendő. Különben is a levél csak átirat.

[2]) „Huic [Bertalannak] successit in episcopatu Benedictus secundus anno domini Millesimo ducentesimo nonagesimo primo. *Batthyány-codex:* 12. l. — *Leges eccl.* III. 225. l.

egyikére, de a kisebbre; ellenben a nagyobb, az ünnepélyesebb Szent-László király mellképét nyerte czimerül.

Ebben kétségkivül hazai egyházaink fejének s irányadójának az esztergominak példáját követék, melynek már e század elején szintén két pecsétje volt: a nagyobbik *alapitójának*, Szent-István királynak, a kisebbik pedig védszentjének, Szent-Adalbert püspöknek képével;[1] de egyszersmind kifejezést is akartak adni a Szent-László iránt folyton fokozódó tiszteletnek, mely később e szent király képét a káptalani pecsétről országunk arany és ezüst pénzeire is átvivé.

Ugyanezen időtájban III. Endrének 1291-iki erdélyi utja alkalmával történhetett, hogy mind a király, mind a királyné meglátogaták Szent-László sirját. Az Árpádok utolsó, sokat hányatott sarjának épen nagy oka volt arra, hogy kövesse koronáztatása után ősei példáját s imádkozzék trónja megszilárditásáért.[2] Annyi bizonyos, hogy Fenena királyné e zarándoklása alkalmával szintén megajándékozá a váradi egyházat, a szőlősi vámot, mely addig királynéi birtok vala, adván ez egyháznak „saját és szülei lelkének üdvösségeért."[3] Meg is halt nem sokára, s fentebbi szavai élénken emlékeztetnek arra, hogy tán ő is egyike azon ismeretlen királyi halottaknak, kik Várad ős egyházában, Szent-László lábainál leltek nyugalmat.

---

[1] Knauz N: *Monumenta Ecclesiae Strigon.* I. köt. V. XI. ll.

[2] „post longarum et immensarum tribulationum inquietissimas tempestates optatae pacis laetamur diu desiderata quiete potiri," mondja 1291-iki levelében maga a királyné és ezt első sorban Lodomér volt püspökünk hüsége s bölcsességének köszöni. Fejér Gy: *Codex dipl.* VI. 1, 90. l.

[3] Zsigmond királynak 1390-ben Váradon kelt levele emliti, hogy a váradi káptalan felmutatá előtte Károly királynak egy levelét, melylyel megerősité Fenena királynénak amaz intézkedését" hogy „pro remedio animae suae et parentum suorum tributum reginale, quod duntaxat ab euntibus *in partes Transilvanas* et inde cum rebus mercinalibus venientibus in villa Zewles exigi fuisset solitum, Episcopo dictae Ecclesiae [Varadiensis] . . . . et Episcopatui perempniter contulisset." *Nagyszebeni városi levéltár*: U. II. 382. — Ami ismét csak megerősiti ama, már emlitett állitást, hogy a fő közlekedési ut Várad és Erdély közt Szőlősön keresztül, a Körös balpartján vezetett.

A béke, melyet III. Endre uralkodásának kezdetén a haza s a király élvezett, hamar véget ért. Kényurak, kik III. Endrének már trónrajutása ellen mindent elkövettek, részént külföldi sugalmazás, részént a királynak erélyesebb intézkedései által felzaklatva, fegyvert ragadának, hogy Endrét megbuktassák.

Ily kényurak nem hiányozának Biharmegyéből sem. Itt a legjelentékenyebb várak, mint Adorján, Keresszeg, Sólyomkő a Borsa nembeli Tamás fiainak birtokában valának. Ezenfelül e Tamás-fiak, egykor IV László kegyenczei, viselték az ország első méltóságait: Lóránt, a legöregebb, mint már láttuk, erdélyi vajda és szolnoki főispán volt, István királyi főpohárnok, Jakab pedig, ki Kopasznak is nevezteték, fölovász mester.[1]) Mindhárman hivei Martell Károly trónkövetelőnek, ki IV. László nővérének, Máriának fia volt.

A Tamás-fiak e hüségének s általában politikájának alapjait s hátterét fejtegetni nem tartozik e munka keretébe; de jeleznünk kell azt, hogy Benedek püspök határozottan III. Endre hive volt. De a püspök és a Tamás-fiak ellenkező pártállása oly szük téren, mint egy vármegye, nem maradhatott kölcsönös surlódások nélkül, melyekre ama kor nyersebb modora szerént véres jelenetek is következének.

1294. május havában Lóránt vajda ostromolja Benedek püspök fenesi várát, melyet a püspök öcscse, Jakab védelmezett:[2]) nehány nap mulva pedig már a király veszi körül s foglalja el Lóránt vajdának s testvéreinek adorjáni várát, azután meg a többi váraikat is.[3])

E győzelem után történhetett hogy III. Endre gyülést tarta Váradon, mely a fejetlenkedőkre halálos itéletet hozott.[4])

[1—3]) Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* XII. 427. — X. 153. — XII. 706. ll. — Főpapjaink hüségéről III. Endréhez nem egy fényes példát őrizének meg történeti emlékeink. Igy Péter Erdélyi püspök e hüsége miatt kizáraték az anyaszentegyházból. Wenzel G: *Árpádkori.* V. 202. — Fejér: *Codex dipl.* VII. 4. 252. l. — Mihály zágrábi püspök készebb volt elhagyni püspöki szék-ét mintsem hogy Endre elleneihez csatlakozott volna. Salamon F: *Az első Zrinyiek.* 99. l. — Mihály mislei prépost testvéreit, Péter ujvári főispánt és Jánost azért teszi örököseivé, hogy nem voltak Endre ellen pártütők. Fejér *Codex dipl.* VI. 2. 275. l.

[4]) *Zichy okmánytár:* l. 99—100. l. Ez oklevél év nélkül kelt, de III.

A csatazaj közől azonban hallunk más, kedvesebb hangokat is. Ez időtájban történt, hogy Ágoston atya, Szent-Ágoston szerzetének tagja, a Szent-Háromságról s a kath. hitről irt müvét János *váradi* papnak ajánlotta.[1]) A dologról nincs körülményes tudósitásunk; még ama, felette érdekes kérdés iránt sem tájékozhatjuk magunkat, hogy ki volt e János váradi pap? de a hiányos tudósitás is bizonyit annyit, hogy Várad falai közől e mostoha korban sem hiányozának oly férfiak, kik ápolák és müvelék a tudományt.

Valóban Várad kanonoki névsora e korban oly neveket tüntet fel, mint Csanád, a későbbi nagynevü esztergomi érsek, és Ivánka vagy János, a későbbi váradi püspök, talán épen az a János, kihez Ágoston atya emlitett müvét ajánlotta.

Tamás fiainak megfékezése után némi nyugalom köszöntött be Váradon s vidékén, alkalmas arra, hogy a belháboru ütötte sebeket, melyek mindenütt leginkább az egyháziak birtokait sujták, — orvosolhassák; erre azonban Benedek püspöknek már csak kevés ideje volt.

Egy 1296-iki oklevél még emliti, mint az országos bajok orvoslására kiküldött királyi biróság tagját;[2]) de azután eltünik. A Chartularium szerént elhalt, de hol, mikor? e kérdésekre ép oly adósak a felelettel történeti forrásaink, mint élete egyébb körülményeinek feljegyzésével.[3])

Endrének egy 1297-iki oklevele Lóránt vajda kivégeztetését már mint régibb dolgot emliti: „possessiones praefati Rorandi infidelis, quae inde *a tempore exstirpationis eius* nostro possidentur nomine.“ Fejér Gy: *Codex dipl.* VII. 4. 239. l.

[1]) De summa trinitate et fide catholica. Frankl V: *A tudományok állapota hazánkban az Árpádok alatt. Győri tört. és rég. füzetek.* II. köt. 219. l.

[2]) Wenzel G: *Arpádkori uj okmánytár.* XII. 587. l.

[3]) Egy 1297. deczember 4-én kelt oklevélben már „*quondam* Episcopus Waradiensis.“ Knauz N: *Monumenta Ecclesiae Strigon.* II. 413. l.

I. IMRE.

1297—1317.

A PÜSPÖKI KAR BUZGALMA III. ENDRE, MAJD A NEMZET KIRÁLYVÁLASZTÓ JOGA MELLETT. — CSALÓDÁS S ENNEK KÖVETKEZTÉBEN POLITIKAI IRÁNYVÁLTOZTATÁS. — KOPASZ NÁDOR BIHARI LÁZADÁSA. — IMRE PÜSPÖK FŐPAPI MŰKÖDÉSE. HALÁLA. DICSÉRETE.

Benedek püspök üresen hagyott székét Imre foglalta el, Várad főpásztorai között e néven az első. Mint a Chartularium megjegyzi, a káptalan választá püspökévé (1297-ben) s még ugyanazon évben fel is szentelteték.[1])

Egyike azon püspökeinknek, kik legtovább tarták kezökben Szent-László egyházmegyéjének kormányát, de hosszas püspöksége szünni nem akaró küzdelmek lánczolata volt.

Árpád utolsó ivadéka már évtizedek óta viselte Szent-István koronáját, és még mindig küzdenie kellett uralma megmaradásáért. Ellenei, kiket fegyvereinek szerencséje elhallgattatott, ismét felüték fejöket, kivált miután a király hiveinek, e hazafias pártnak vezére, Lodomér érsek elhalt (1288. január) s aki helyét elfoglalá, Gergely mester, a Katpán nemzetség ivadéka határozottan Martell-Károly fiának, Róbert Károlynak pártjára állt.

Erre a többi püspökök, köztök Imre váradi püspök is, az 1298-iki pesti országgyülésen ünnepélyesen kijelenték, sőt első tör-

---

[1]) *Batthyány-codex:* 13. l. — *Leges eccl:* 225. l. — Egy állitólag 1297-ben kelt oklevél [FEJÉR GY: *Codex dipl.* VII. 5. 502. l.] már ez évre püspöknek nevezi, de az emlitett oklevél kelte hibás s 1297-re teendő. *Fontes rerum Austriacarum:* XV. 181. l.

vényül alkoták, hogy hivei maradnak Endrének, a törvényes királynak;[1]) a következő 1299-iki rákosi országgyülésen pedig hatalmas óvást emeltek Gergely választott érsek magatartása s törekvései ellen és annak a szentszékhez való felterjesztésével Imre püspököt bizták meg. A püspök engedelmeskedék, s a király, az egyházi s világi rendek tiltakozását s feljebbezését Váradon az előhegyi konvent, mint hiteles-hely által foglaltatta irásba.[2])

Erre csakhamar még nehezebb napok következének.

III. Endre király egy leányon kivül nem hagyott más gyermeket. Árpád férfi nemzetsége kihalt, s Magyarország a vérszerződés szerént ismét szabad, választó ország lőn, de tapasztalta a választással járó zavarokat is.

Róbert-Károly és pártja előtt most szabad lett a pálya, csakhogy téves irányban indult, mert örökösödés révén igényelte Szent-István koronáját. A nemzet többsége azonban, köztök Endrének volt hivei, a főpapok makacson ragaszkodtak az ország szabad, királyválasztó jogához; és Venczelt, a cseh király fiát hivták meg a trónra, ki IV. Béla leányának volt unokája, de akit legfőképen ama körülmény ajánlott, hogy az utolsó Árpád árvájának, Erzsébetnek vala jegyese.

Imre püspök egyik tagja volt ama fényes küldöttségnek, mely Venczelt az országba hozá.[3])

De Venczel személyes hibái, melyek miatt tervezett házassága is elmaradt, kezdék meggyőzni nemzetünket, hogy ily királylyal végre sem állhat ellen Róbert-Károlynak s oly hatalmas szövetségesének, mint a pápa. S e meggyőződéssel merült fel és terjedett az eszme: biztositani a hazának a pápa különben is nélkülözhetetlen védelmét, s megerősiteni a magyar birodalmat az Anjouk kormánya alatt.

Imre püspök is hive lőn ez eszmének, s egyike azoknak, kik

---

[1]—[2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VI. 2. 131. l. — VI. 2. 201, s köv. ll.

[3]) A küldöttség többi tagjai a világi főurakon kivül: János kalocsai érsek, Endre egri, Haab váczi, Antal csanádi, Miklós bosnyai és Jakab szepesi püspökök. Thuróczi J: *Chronica Hung.* II. 83 fej.

annak megtestesítésén fáradozának. Nevezetesen, levelet irt Albert római királynak, sürgetve, hogy munkálkodnék Róbert-Károly trónjelöltségén s ezáltal az országos zavarok megszüntetésén. Levelét Gergely, talán épen váradi szerzetessel küldé el, ki teljesen birta bizalmát.[1]) Törekvéseiket végre, évek mulva, siker koszoruzta: Róbert-Károly király lett, s Imre püspök egyike volt azon főpapoknak, kik Tamás esztergomi érseknek segédkezének, midőn Károlyt 1309-ben Budán, Nagyboldogasszony egyházában megkoronázta.[2])

Hazánk nyugalma azonban még ekkor sem állott helyre. Csakhamar bekövetkezék Csák Máté kora, mely szövetségesét megtalálta Biharmegyében is. A Tamás-fiak utólsaja, s Károly királynak több éven át nádora, Kopasz nyilt lázadásban tört ki s harczi zajjal tölté meg Várad vidékét. A király személyesen jött megfékezésére. Csatájok Debreczennél volt s Kopasz megveretett,[3]) de várába, Sólyomkőbe menekülve, folytatta ellenállását.[4])

A belháboru veszélyei között sokat szenvedtek az egyháziak is. Igy, biztos tudósitásunk van róla, hogy Kopasz megostromolta Diószeg mellett az eggedi apátsági monostort, mely már akkor várszerüleg megerősitve vala, de be nem veheté.[5])

A kor tehát, mely Imre püspökségének idejét felöleli, nagy mértékben hányatott vala, mindamellett nem hiányzanak adatok, azt igazolók, hogy Szent-László egyházmegyéje e korban is emelkedett fejlődése pályáján, mert főpásztora országos gondjai mellett élénk figyelemmel kisérte érdekeit s nagy áldozatok árán is kész volt előmozditani azokat.

A káptalan, okulva a multon, hogy földesuri jogai feledésbe ne menjenek, azon kérte főpásztorát, hogy Bertalan püspök ama levelét, melylyel a káptalan vásárvám-szedő jogát Várad polgárainak ellenében megitélte, — erősitené meg. Imre püspök helyt adott a kérelemnek s a kérdéses levelet mingyárt püspöksége első évé-

[1] - [2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 7. 376. l. — VIII. 1. 334. l.

[3]) *Zichy-okmánytár:* I. 251. l.

[4] - [5]) Nagy I: *Anjoukori okmánytár.* II. 217—8. ll.

ben átiratta.[1]) Midőn pedig ugyancsak Várad polgárai panaszkodának előtte, hogy ők szántóföldjeik szük terjedelme miatt nem annyira földmivelésből, mint inkább kézi munkájok s mesterségök után élnek, és igy annyi termesztménynyel nem adózhatnak, mint a vidékiek: Imre püspök, a káptalannal egyetértve, leszállitá terményadajok mennyiségét, de kötelezé őket, hogy a várost összekötő hidakat a Körösön tartozzanak ezentul is kijavitani s a királyi ház tagjainak látogatása alkalmával élelmi szereket beszolgáltatni.[2])

Igazságossága mellett szeretetének is tanujelét adá. Várad püspökei szivesen időztek Belényesen és vikékén, államférfiui s egyház-kormányzati gondjaik között itten keresve üdülést. Imre püspök szintén örömest vonult ide s 1308-ban is, midőn az erdélyi káptalan s a szász papság ama nagy pere folyt, melybe egyebek közt Imre püspök s Miklós aradi prépost is, mint tanuk, bevonattak, a prépost itt találta a püspököt.[3]) A táj természeti szépségein kivül annak kincsei s az ezek nyomán fakadt munkás élet vonzották ide főpapjainkat. A Lodomér püspök kieszközölte bányajog nem maradt holt betü: Belényes vidékén a püspökségnek jövedelmes ezüst bányái virágozának fel s Imre püspök azok jövedelmének egy harmadát káptalana rendelkezésére bocsátá, hogy amint részese a káptalan a püspök gondjai s munkáinak, ugy jövedelmeinek is legyen osztályosa.[4])

Eközben mint saját papjainak s népének, ugy püspöktársainak sorsa és jogai is melegen érdekelték. 1299-ben főeszköz volt benne, hogy Péter erdélyi püspök az egyházmegyéjétől jogtalanul elszakitott Máramarosmegyét visszanyerte.[5]) 1313-ban pedig hat püspöktársa élén kéri a pápát, hogy Csák Máté hatalmaskodásai ellenében vegye oltalmába Esztergom érsekét.[6])

---

[1]) Gánóczy A: *Episcopi M. Varadinenses* I. 147. l.

[2]) *Batthyány-codex:* 27. és 29. ll. — *Leges eccl:* III. 235. és 237. ll.

[3]) Gr. Batthyány I: *Leges eccl.* III. 92—4. ll. hol a püspök s a prépost érdekes vallomásai is olvashatók.

[4]) *Batthyány-codex:* 13. l. — *Leges eccl:* III. 225. l.

[5]—[6]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VI. 2. 193. és VIII. 1. 504. ll.

De buzgalma s áldozatkészsége egyik legszebb emlékét Debreczen falai között állitotta fel. Az alföld e városa már e korban méltó büszkesége volt a váradi egyházmegyének. Régi egyháza a város főterén emelkedett, de vagy azért, hogy többé már nem állt arányban a megnépesedett város lakosainak számával, vagy pedig, hogy az elmult kor viharai közben valamely nagyobb szerencsétlenség érte — ujra kelle azt épiteni. A város birtokosa e korban a Káta nemzetség vala; gazdag, hatalmas faj, melynek egyik tagja a történeti nevü Dósa, Imre püspök kortársa, s a lázadó Kopasznak a nádori széken utódja volt. E nemzetség viselte Debreczen egyházának kegyuraságát, mindemellett az egyházat nem a Káták, hanem Imre váradi püspök épité.

Az épités, mint az egyháznak reánk maradt rajza mutatja, csúcsives izlésben történt, s minthogy az efféle épitkezés nemcsak költséges vala, hanem több időt is igényelt; más oldalról pedig biztos tudósitásunk van róla, hogy Imre püspök az egyház befejezését is megérte, mert azt felszenteié: ennélfogva bizvást feltehetjük, hogy az épitést még püspökségének első felében, a XIV-ik századnak már elején megkezdeté.[1]) Ennek meghatározása azért érdekes, mert igy tájékozva leszünk aziránt, hogy a csúcsives épitészet az idézett század elején már meghóditá a tiszai részeket is; más egyházunk, melynek keletkezése idejét csak ennyire is igazolhatnók, különben sincs e korból.

De miért épittetett Imre, a váradi püspök Debreczennek egyházat? E kérdés mintha püspökünk származásával függne össze, mely különben is eddig egészen ismeretlen, de amely teljesen meg lenne oldva a felelettel, hogy azért épittetett, mert tagja volt a Káták nemzetségének. Egy rokona, vagy testvére ismeretes: Lukács, ki birtokait a váradi egyházra hagyá,[2]) de akiről még csak annyit tudunk, hogy hontmegyei faluját, Százdot Ikur fiainak, István és Herbord comeseknek zálogba adá s 1299-ben kellett volna azt kiváltania, de a kiváltást elmulasztá.[3])

[1]) *Lásd:* Bihari főesperesség — Debreczen.

[2]) *Batthyány-codex:* 24. l. — *Leges eccl.* III. 233. l.

[3]) Az esztergomi káptalan kiadványa. Nagy I. *gyüjteménye.* — Kézirati

Dósa nádor s bihari és szabolcsi főispán 1317. julius havában Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok és Krasznamegyék nemeseivel Szalacson gyülést tarta. Megjelent ott Imre püspök is, mint az egykoru tudósitás mondja, káptalana kiséretében, s élénk részt vőn a közügyek, a megzavart birtokviszonyok rendezésében.[1]) És ez utolsó ismeretes cselekménye. A hosszu pálya közeledett végéhez. Károly királynak egy ugyanazon évi november 12-én kelt levele még mint élőt emliti,[2]) de harmadnapra, november 14-én már halott.[3]) Hamvai valószinüleg nem a váradi székesegyházban, hanem Debreczen földében, az általa épitett egyház alatt nyugszanak. Nevénél a Chartularium megemliti, hogy „jeles férfiu" vala.[4]) E dicséretet, mint életéből vagy inkább életének csak fenmaradt töredék adataiból láttuk, teljesen megérdemelte.

Imre püspök már rég az Urban elhunytak közt pihent, midőn emléke ismét felmerült s nevével sokat foglalkozának. A Hernád völgyén, közel Közép-Némethihez egy kápolna állt soká elhagyottan romokban. E kápolna 1319-ben egyszerre szépen felépült, érdeklődni kezdtek iránta a magasabb körök is, s gazdagok, szegények seregestül jártak hozzája bucsura. A vonzerőt Szent-László király egyik ujjának csontja gyakorlá, mely gazdag ereklyetartóba foglalva, a kápolna oltárát ékesité.

Ez ereklyét évek előtt Imre váradi püspök vitte fel Budára

---

gyüjtemények egy kihalt *Almásy*-család tagjai közé sorozzák Imre püspököt, a *Tropheum Estoras* pedig *Arady* nevet ruház reá; de mindkét állitást alaptalannak bélyegzi Nagy Iván: *Magyarország családai.* I. 18. és 63. ll.

[1]—[2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 2. 52. és 75. ll.

[3]—[4]) „Obiit autem [Emericus] anno domini millesimo CCC. decimo septimo die XIIII. Novembris." „electus et consecratus est Emericus *vir vitae laudabilis.*" *Batthyány-codex:* 13. l. — *Leges eccl:* III. 225. l. — Az aranybulla azon Róbert-Károly korabeli hiteles másolatán, melyről szokott alapossággával értekezett Knauz N. [*Magyar történelmi tár.* X. 205 218. ll.] a negyedik pecsét, mely álló püspököt ábrázol főpapi ornatusában, a körirat fogyatékossága miatt meg nem határozható; de ha e másolat kelte 1217-re tehető lenne, akkor e pecsét Imre püspöké, a körirat egyes betüi is ilyet gyanittatnak, s Imre multja is amellett szól.

vagy azért, hogy azzal valakinek kedveskedjék, ily ajándék királyok szemeiben is becses vala; vagy pedig, mert ősi jámbor szokás szerént kebelén hordozá. Budán azonban elvesztette azt, s mint a későbbi hivatalos vizsgálat kiderité, egy jámbor szerzetes, Egyed atya találta meg, ki azután egy másik szerzetestársa kiséretében az emlitett kápolnában helyezte el.

Imre püspök utódja, vagy a váradi káptalan nem követelte vissza a ritka becsü ereklyét. Ama kor még az isten-itéletek hatása alatt állt; az ereklye elveszitésében épen ugy, mint annak megtalálásában Isten ujját látta, s Isten rendelésén kereszténi türelemmel megnyugodott. Igy fogták fel a dolgot hazánk főpapjai is. Márton, Egernek püspöke, kinek joghatósága alá tartozék ama kápolna, Fülöp szepesi főispán kérésére a szent ereklye látogatóinak főpásztori hatalma teljéből negyven napi-, Tamás esztergomi érsek pedig egy évi s negyven napi búcsút engedének.[1])

[1]) „frater Egidius Heremita *divina Clemencia interveniente* invenisset“ mondja a megtalálásra vonatkozólag az érsek. NAGY I: *Anjoukori okmánytár.* I. 53. és 540—2. ll.

II. JÁNOS vagy IVÁNKA.

1318—1329.

ATYJA S TESTVÉREI. — VÁRADI KANONOKSÁGA. — MINT PÜSPÖK A KALOCSAI ZSINATON, A KIRÁLYNÁL, A SZÉKESFEJÉRVÁRI ORSZÁGGYÜLÉSEN, SZEBENBEN, TEMESVÁRTT ÉS VÁRADON. — BEATRIX KIRÁLYNÉ SIRJA. — A SZÉKESEGYHÁZ OLTÁRAI. — IVÁNKA SIRJA S FENMARADT PECSÉTJE.

Hazánk száz éves, II. Endre óta tartó hányatásai Imre püspökkel egy időben nyugodtak el. E kedvező korban emelkedett Várad főpapi székére János, e néven püspökeink második, kit kortársai az akkor szokásos Ivánka néven ismertek.[1])

Püspökeink között az első, kinek családi viszonyairól is közelebbi tudósításaink vannak. Atyja szintén Ivánka, testvérei: Imre, Miklós és András, kiknek számos, Biharban is birtokos maradéka ismeretes.[2]) Rokona volt Péter mester, szőlősi plebános is Ugocsamegyében.[3]) Mindemellett nemzetségének neve határozottan meg nem

---

[1]) Ivánka nem egyéb, mint a János, oroszosan Iván keresztnév kicsinyített alakja, s hogy hajdan Keresztelő-Szent-Jánost értették alatta, igazolja a junius hónapnak, melyben e szent neve előfordul, ősi *Ivánhó* neve.

[2]—[3]) NAGY I: *Anjoukori okmánytár.* II. 24. 25. 42. 172. ll. *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* N. R. 1534. 42. és 1539. 2. — *Történelmi tár:* VI. 185. l. Az idézett helyek szerént a következő családfa-töredék állítható össze:

Ivánka comes.

Imre.			Miklós.			Ivánka.	András.
Péter. 1324.	Miklós.	László. Barabás.	János.	László. 1324.	Miklós. 1324.	püspök.	Mátyás. 1324.

állapitható. Némelyek szerént az Aba nemzetségből származott,[1]) ami ha valónak bizonyulna, érdekes következtetésekre vezetne a szintén Aba nemzetségbeli Amade nádor s tragikus sorsu fiainak e korában. Hogy az Abákkal csakugyan volt némi összeköttetése, arra mutat mintegy ama körülmény is, hogy e nemzetségtagjait épen e korban látjuk a váradi székesegyházba temetkezni s egyikök, Demeter tárnokmester ez egyházat nevezetes földbirtokkal is gazdagitja.[2]) Családja mindenesetre előkelő vala: atyja, Ivánka mint Károly király „komája“ szerepel.

Különben Ivánka elseje azon püspökeinknek is, kik a váradi káptalan tagjai közöl léptek az egyházmegye kormányára. Már a XIII-ik század végével tagja a váradi káptalannak: 1291-ben éneklő,[3]) 1294-ben olvasó-kanonok,[4]) 1306-ban pedig prépost.[5]) Előlépéseivel fokról-fokra utat nyita a nagynevü Thelegdi Chanádnak, ki mindenütt nyomában haladt, s utódja lőn a préposti méltóságban is, midőn Ivánkát a káptalan bizalma 1317 végével vagy a következő év legelején a váradi püspökség kormányára emelte.[6])

Oklevelileg 1318. január 13-án fordul elő először, mint váradi püspök.[7])

---

[1]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály: Liber dignit. eccl.* 198. l.

[2]) „possessionem suam de Zuhna vocatam in comitatu de Zonuk . . . quae contigua possessioni Turpaztoh . . . . Ecclesiae B. Virginis Varadiensi . . . in perpetuam elemosynam et suae et Parentum suorum, nec non ipsius Magistri Alexandri fratris sui *sub ipsius Ecclesiae ala in domino quiescentis* animarum ob remedium . . . donavit.“ Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 3. 66—70. ll.

[3]) *Kállay-család levéltára.*

[4]) Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* X. 169. l.

[5]) Nagy I: *Anjoukori okmánytár.* I. 115. l.

[6]) A váradi prépostok között 1313-ban fordul elő utóljára [*Zichy-okmánytár.* I. 143. l.], ez évtől kezdve 1318-ig a váradi prépostról nem hallunk semmit, kétségkivül csupán azért, mert a megjelölt időközből az akkori zavarok miatt egyáltalán gyérek az oklevelek s különösen a váradi káptalan kiadványai. A körülmények azonban arra mutatnak, hogy Ivánka váradi prépost volt püspökségre emeltetéséig,

[7]) *Váradi székeskáptalani levéltár:* 407. F.

Püspökségének nyomait azonban inkább találjuk hazánk általános, mint egyházmegyénk házi történetének lapjain. Nincs zsinat, vagy országgyülés e korban, melynek tagjai között nevét ne olvasnók.

Igy mingyárt püspöksége kezdetén jelen van a kalocsai zsinaton[1]) s egyike azon kéttagu küldöttségnek, melyet a zsinati atyák Károly királyhoz küldenek azon kérelemmel, hogy a haza bajainak orvoslása végett tartson országgyülést, mit eddig mellőze.[2]) A kényes kérést alig lehetett volna szerencsésebb tolmácsra bizni, mint épen Ivánka püspök, kit okleveleink szintén a király komájának neveznek, s kita király azzal is kitüntetett, hogy később, midőn fia Kálmán az egyházi pályára lépett, az ifju herczeget Ivánka gondjai alá, a váradi megye papjai közé adá.

S midőn a király 1320-ban Székesfejérváron csakugyan tart országgyülést, Ivánka püspök nem marad onnat távol,[4]) valamint a következő évben elmegy Erdélybe, hogy ott a szebeni prépost[5]) s a gyulafejérvári káptalan ügyeit rendezze,[6]) s 1323. január közepén jelen van Temesváron, hol egykori kanonoktársát, Thelegdi Chanádot Benedek csanádi s Miklós győri püspökökkel egri püspökké szenteli.[7])

Székvárosa s egyházmegyéje érdekében végbevitt tettei közől csak egyet ismerünk, azon erélyes fellépését, melylyel a debreczeni parochialis egyházat az ottani Szent-Domokos-rendüek tulkapásai ellen védelmezé.[8]) A többire nézve meg kell elégednünk a dicséretei osztogatásában épen nem pazar Chartularium azon nyilatkozatával, hogy „*sok* jeles dolgot cselekedett“[9]) Kétségkivül érezték az ő befolyását mindazon kiválóbb mozzanatok, melyek egyházmegyéje történetében az ő püspöksége alatt felmerültek, mint például a váradi várban a bold. Szűz *kisebb* káptalanának alapitása, vagy Várad közelében a pálosok Szent-Jeromosról czimzett klastromának keletkezése.

---

[1]—[2]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 2. 144. és 168. ll. — Lányi-Knauz: *Magyar egyháztörténelem.* I. 673. l.

[3]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* N. R. 1539. 2.

[4]—[7]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 7. 126. — VIII. 2. 300. 303. és 477. ll.

[8]) Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 507. l.

[9]) „multa virtuosa opera exercens.“ *Batthyány-codex:* 13.. l. *Leges:* III. 225. l.

És azon kegyeletes viszony, mely a királyi udvar s az ősz püspök között fennállott, szintén csak előnyös lehetett a váradi egyházra. Történeti emlékeink, különösen Nagy Lajos levele ugy tüntetik fel Károly királyt mint a váradi püspökség jótevőinek: Imre, Béla, V. István, IV. László királyoknak méltó társát.[1]) Róbert-Károly Ivánka püspök idejében csakugyan többször megfordult Váradon;[2]) s midőn második neje Beatrix elköltözött az élők közől, a drága hamvakat Szent-László váradi székesegyházában temette el azon oltár alá, melyet az ellene lázadt Kopasz nádor Szent-Vincze tiszteletére emeltetett. Károly király az oltár védszentjét megváltoztatá, Szent-Lajos tiszteletére szentelvén azt, s szolgálatára külön papot s ennek részére külön javadalmat rendele.

A változtatás kétségkivül nem áll összefüggésben a volt nádor politikai szerepével; hihetőbb, hogy egyszerüen azért történt, mert a székesegyház kitünőbb helyei már mind el valának foglalva, s Kopasz nádor oltára csakugyan előkelő helyen, a székesegyház déli oldalán állt.[3])

Amint az imént emlitett Borsák, Abák, ugy kétségkivül a többi előkelő nemzetségek tagjai is Szent-László hamvainak közelébe ohajtának temetkezni; itt készitték előre sirjaikat, azok fölé oltárokat emeltek és azok szolgálata s fentartására gazdag alapitványokat tevének.

Igy tőn maga Várad püspöke. Ivánka is, ki temetőhelyét a székesegyház sekrestyéjében választá s ott Szent-Erzsébet tiszteletére oltárt is emeltete.[4]) Chanád prépost pedig egymaga három ol-

---

[1]) Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 1. 58. l.

[2]) Nagy I: *Anjoukori okmánytár:* II. 259. l. — Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 3. 153. l. — VIII. 5. 162. l. stb.

[3]) „Altare sancti Vincentii, quod est iuxta Altare sanctae Crucis, a meridie, erexit et dotavit Kopaz Palatinus; demum vero *manente memoria* sancti Vincentii fuit dedicatum per Regem Karolum ad honorem sancti Ludovici pro remedio animae dominae beatricis, consortis suae, quae ibidem sepulta existit, sicque altare ipsum est distinctum ad duos magistratus.“ — *Batthyány-codex:* 41. l. — *Leges eccl:* III. 245. l.

[4]) „Altare autem sanctae Elisabeth in sacristia nostra construxit Ivanka episcopus.“ *Batthyány-codex: i. h.*

tárt állittatott a székesegyházban Szent-Domokos, Szent-Anna és Szent-Ilona tiszteletére.[1])

Mindez kétségtelen jele ama kor vallásos, kegyeletes érzületének, de egyszersmind Várad iparának s képzőművészetének virágzását is igazolja. Az oltárok és sirokhoz szükséges faragott kövek szobrok, festmények valamennyiét kétségkivül nem hozták más helyről vagy épen küldföldről; mesteremberek, művészek, mint a felhozott gyakori példákból láthatjuk, elég foglalkozást találhattak Váradon: ennélfogva azon Arnold váradi kőfaragó vagy szobrász, kit épen e korból emlitenek történeti forrásaink,[2]) nem állott társak nélkül püspökeink székvárosában.

A sirbolt, melyet Ivánka püspök Szent-Erzsébet oltára alatt készittete, nem sokáig várakozott csendes lakójára. Szent-László egyházmegyéje 1329-ben ismét árván maradt; atyja: Ivánka püspök elköltözött elődeihez s földi maradványait az emlitett oltár alá takariták el.[3])

Sajnos, hogy pecsétjének lenyomata, mely a püspök alakját is feltünteté, csak töredékesen jutott el hozzánk.[4]) A pecsét nagy, tojásdad alaku, mezejének felső részén csúcsives fülkében a bold. Szűz alakja látható; mellette jobbról-balról két szent, valószinüleg szent királyaink; legalul pedig a püspök alakja s czimere, de elmosódva s töredezetten. Körirata a mennyire még kibetüzhető:

S . . . . . ΜIS + DЄI + . RA . . + ЄPI . . . . . ADIЄИ +

(† Sigillum Joannis Dei Gratia Episcopi Waradiensis.)

---

[1]) *Lásd:* Prépostok-Chanád. 1318. év.

[2]) Keresztury J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* I. 151. l.

[3]) „Ivanka . . . migravit ad dominum anno domini Millesimo CCCXX. nono. — Ivanka episcopus ibi [in sacristia] jacet tumulatus.“ *Batthyány-codex* 13. és 41. ll. — *Leges eccl:* III. 225. és 245. ll.

[4]) *Br. Vesselényi-család levéltára.* — *Budai orsz. levéltár. kincst. osztály: Ecclesiast.* 15. 1.

BÁTHORI I. ANDRÁS.

1329—1345.

A GUTKELED NEMZETSÉG BÁTHORI ÁGA. — ANDRÁS TESTVÉREI S POLITIKAI PÁRTVÁLASZTÁSUK. — AZ UTOLSÓ VÁLASZTOTT VÁRADI PÜSPÖK. — AZ EGYHÁZIAK ELÉGÜLETLENSÉGE A KIRÁLYLYAL. — A PÁPAI TIZEDEK. — A VÁRAD-VELENCZEI APÁCZAZÁRDA ALAPITÁSA S A SZÉKESEGYHÁZ ÚJRAÉPITÉSE. — ANDRÁS PÜSPÖK SIRJA, JOGÉRZETE, PECSÉTJE.

Ivánka püspök utódja, András a Gutkeled nemzetség azon ágának volt sarjadéka, mely már e században egyik szabolcsmegyei birtokáról Báthori-nak irta magát, s mely nem egy főpapot, nádort, országbirót stb. adott a hazának, Lengyelországnak egy királyt s Erdélynek több fejedelmet.[1])

E nemzetség egyik kiváló tagjának, Bereczknek négy fia volt, kiknek másodikát nagyatyjok nevére Andrásnak kereszteltelték, a többiek nevei valának: János, Lőkös és Miklós.[2]) János és Lőkös a politikai s hadi pályára adák magukat, Miklós távol maradt a nyilvános szerepléstől, András pap lett.

Ifju koruk éveiben hazánk, mint láttuk, nagy párttusák szinhelye volt; a négyszer koronázott király, Róbert-Károly küzdött életre-halálra Szent-István koronájáért nemcsak két vetélytársával,

---

[1]) E nemzetség IV. Béla egyik leányának, Sabinának révén az Árpádokkal is rokon vala. FEJÉR GY: *Codex dipl.* VII. 3. 39. l. — A Báthori név használatát már e korban igazolja a váradi káptalannak egy 1321-iki levele mely egyebek közt mondja: „significamus . . . quod comite Briccio *de Bathor* filio Andreae . . .“ NAGY I. *oklevélgyüjteménye.*

[2]) WENZEL G: *Árpádkori uj okmánytár.* IV. 379. l. — FEJÉR GY: *Codex dipl.* VIII. 3. 405. l. — Lőkös néhutt [FEJÉR GY: *Codex dipl.* VIII. 5. 158. s köv. ll.] Lőrincznek neveztetik, de hibásan.

hanem a magyar birodalom olygarcháival is. A négy Báthori-testvér Róbert-Károly pártjára állt, és választásuk szerencsésnek bizonyult, mert e választással észt, állhatatosságot, hősiességet párositva, hirt, vagyont, befolyást szereztek, és utat nyitottak családjoknak a magas emelkedésre.[1])

Az első nagyobb kitüntetés 1329-ben érte őket, midőn András, ki 1321-ben váradi kanonok,[2]) négy évvel később pedig budai prépost s királyi alkorlátnok,[3]) — ismét négy év mulva, 1329-ben már mint váradi felszentelt püspök szerepel.[4])

Ivánka halála után a váradi káptalan ismét gyakorolta püspökválasztó jogát, de utoljára. Báthori András, kit ez uttal a szavazatok többsége felemelt, bezárja a káptalan választotta püspökök sorát.

Ez időtől kezdve András, kit még prépost korában is az oklevelek testvérei sorában a második helyen, születésök rendje szerént emlitenek, — mint püspök már legelül, elsőszülött testvérét is megelőzve, fordul elő.[5])

András püspök a királyi udvar elhagyása után is őszinte hive

---

[1]) „petitionibus . . . filiorum Briccii diligenter auditis, revocatisque in memoriam fidelitatum obsequiis et praeclaris servitiorum meritis, quae iidem *a tempore introitus nostri* in Regnum nostrum Hungariae *iure geniturae nobis debitum,* pro exaltatione nostri regiminis . . . laudabiliter exhibuerunt.“ Károly király 1 26-iki levele. Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 5. 158. l.

[2]) *Kállay-család levéltára.*

[3]) *Zichy okmánytár:* I. 425. l.

[4]) „Eodem enim anno [1329.] Andreas, Briccii de Bathor [filius] in episcopum electus et consecratus.“ *Batthyány-codex:* 13. t. — *Leges eccl.* III. 226. l. — 1329. marczius 21-én még csak választott [Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 3. 352. l.] de ugyanazon év április 26-án már megerősitett püspök. *[Gyulafejérvári Batthyány-könyvtár:* F5. VI. 12. l.] Ugy látszik azonban, hogy már február elején is püspök volt s Károly királynak a most emlitett időben kelt levelén ő az a legfiatalabb, mert utolsó helyen álló püspök, kinek neve az oklevélből kiszakadt. *Hazai okmánytár:* II. 61. l. — Gánóczy A: *Episcopi M. Varadinenses.* I. 171. l. emliti ugyan, hogy már jannár 20-án [XIII. Kalend. Februarii] püspök volt, ami valószinü; de amire Gánóczy hivatkozik, azon oklevélnek e szavai helyett „Andrea electo Varadiensi“ legalább Fejérnél *[Codex dipl.* VIII. 3. 362. l.] ez áll: „Meskone Nitriensi.“

[5]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 3. 405. l.

maradt Róbert-Károlynak, kire a király a legnehezebb körülmények között is számolhatott. 1333. év nyarán Thelegdi Csanád esztergomi érsekkel s több más egyházi s világi urakkal együtt követte a királyt Nápolyba, hol Endre királyfit nápolyi Johannával ama végzetes házasságra el is jegyzék.[1]) Ugyanez évben a király egyenes kérelmére XXII. János pápa András püspököt bizta meg, hogy ha az esztergomi érsek, vagy ennek nem létében a kalocsai érsek Károly fiát, Lajost megkoronázni vonakodnék, — ő tehesse annak fejére Szent-István koronáját.[2]) Szokatlan, de a hazai körülmények által indokolt intézkedés. Károly király még mindig nem tartá elég szilárdnak trónját. A világi rendek között kivált az 1330-iki Záchféle események óta ismét felüté fejét a régi idegenkedés, sőt most már az egyházi rend, még az alpapság is a sokféle zsarolás s a jogain ejtett sérelmek miatt annyira elégedetlen vala, hogy később kétszer is panaszt emelt a király ellen a pápánál.[3])

Az elégedetlenségnek nem csekély forrását képezék az ugynevezett pápai tizedek is. Az egyháziak köreiben keresztes hadak, vagy a pápa költségeinek fedezésére máskor is gyüjtöttek segélypénzeket,[4]) de a viennei zsinat (1311—2.) végzése óta az ily gyüjtések mondhatni napirenden és sulyosak valának. Az üresedésben levő egyházi javadalmak megadóztatása, mely 1316-ban vette kezdetét, még véget sem ért,[5]) már 1332-ben ismét uj fizetést, az egyházi jövedelmek tizedének beszedését rendelék el, még pedig egymásután hat évre.[6])

Ez tehát a régi adózásoknál sokkalta terhesebb vala még azért is, mert mig a máskori tizedek, huszadok stb. alól történtek egyes kivételek, igy például 1216-ban a premontreiek és cisterciták fizetés-mentesek valának, hasonlóképen 1316-ban az érseki, püspöki,

---

[1]) Katona I: *Historia critica R. H.* VIII. 463. l.

[2—3]) Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 3. 697. és VIII. 4. 321. s köv. ll.

[4]) Igy például 1217-ben az egyházi jövedelmek *huszadát* három éven át; 1263-ban már csak *századát* de öt éven át; 1275–8-ban ismét a lyoni zsinat megajánlására *tizedét* hat éven át szedék. Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 3–4. 6. 9. — 247. — 319. 328. ll. — Fejér Gy: *Codex dipl.* VII. 5. 337. l.

[5—6]) Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 451—6. s 536. ll.

valamint azon javadalmak is, melyeknek évi jövedelme a hat markán alul maradt; de 1332-ben már csak az ugynevezett kolduló szerzetesek képeztek kivételt, s a tized kirovaték a magyar egyházi rend minden rangfokozatára a primástól kezdve az utolsó falusi lelkészig vagy egyszerü áldozárig, ki szegénységében nem fizethetett többet két garasnál.

A tizedek szedésére XXII. János pápa két követet külde hazánkba, hatalmat adván nekik, hogy egyházmegyékként al-tizedszedőket nevezhessenek ki, s a netalán fizetni vonakodókat kizárhassák az egyházból.[1]) E tizedszedők a váradi egyházmegye számára is neveztek ki al-tizedszedőket,[2]) de csak egyet ismerünk közölök névszerént, t. i. Demeter mester váradi s egyszersmind ó-budai kanonokot.

A tizedszedés módozatáról nincsenek részletes tudósításaink, csupán annyit tudunk, hogy a fizetésre a pápai rendelet évenként két határidőt tüzött ki: Mindszent s Krisztus mennybemenetelének ünnepét,[3]) s hogy a tizedfizetőknek esküt is kellett tenniök,[4]) miből következik, hogy a tized-kirovás jövedelmi bevallások szerént történt s az eskü a bevallás igazolására vonatkozott. A váradi egyházmegyében azonban sem a fizetések kettős határidejének, sem az eskütételnek semmi nyoma.

Sajátlag az évi jövedelem tizedrészét kellett volna fizetni, de a kirovásban inkább engedékenyek voltak, mint szigoruak. Erre mutat mingyárt az a körülmény, hogy a váradi püspök évenként száz márkát fizetett, vagyis hogy megadóztatásánál a már emlitett 1184-iki jelentést vették alapul, mely szerént akkor évi jövedelme ezer márka volt; de e jövedelem azóta királyaink és egyesek adományai, valamint a földmivelés fejlődése által sokkalta magasabbra emelkedett. Ami pedig a vidéki papságot illeti, annak több, mint fele kilencz garastól lefelé egész két garasig fizetett évenként, eszerént tehát évi jövedelme 20—90 garas között ingadozott volna, ennyiből azonban megélni, még ama, különben olcsó korban sem

---

[1]—[2]) Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 536. 606. és 557. ll. Ez utóbbi helyen a váradi al-tizedszedőkről többesben van szó.

[3]—[4]) Theiner Á: *i. m.* 537. 567. ll.

lehetett, mert egy Váradon iskolába járt gyermek tartásáért akkor is kellett fizetni iskolai évenként három márkát.[1])

Mindamellett a fizetett tized-összegek, mai szemmel nézve, bármily csekélynek látszassanak is, korántsem kicsinylendők. Az áruczikkek olcsósága, s a vert pénznek nagy ritkasága miatt akkoron a kisebb összegeknek is nagy becsök vala. Egy márkáért akkor egy jobbágytelket lehetett venni jobbágyostól; két márkáért egy nemesi kuriát épületestül; tiz márkáért egy alulcsapó, télen-nyáron forgó malmot; száz márkáért meg egy egész várat adtak.[2]) Magának Rufinus pápai követnek pedig midőn 1317-ben hazánkban járt, napi dijja egy fél márka volt, melyből még utiköltségeit is fedeznie kellett,[3]) de fedezheté is.

Eszerént az a nyolczszáz márka, melyet a váradi püspök és papsága a hat évi tizedek fejében fizetett, oly nagy összeg vala, hogy abban a püspök és káptalan várak s uradalmak árával adóztak s a szegényebb plebános is egy tehenének árát hozta áldozatul.

De a nagy áldozatokkal befizetett tizedek nem jutottak el egészen a kereszténység atyjának kezébe. Károly király ugyanis azoknak egyharmadát kincstára számára alkudta ki,[4]) sőt annyira érdeklődött általok, hogy kiküldött emberei által külön is zaklatta e tizedekért a papságot.[5]) El is idegenité magától.

A váradi püspökség jövedelmi forrásai e korban már megbirták a nagyobb terheket is, s főpapi székén oly férfiu ült, ki Károly király nagyratörő iskolájában nevekedve, a nehezebb körülmények között is érvényesiteni tudta szellemi alkotó erejét.

Mit végeztek András püspök kezei kinn az egyházmegyében, nevezetesen a kegyurasága alá tartozó püspöki birtokokon? arról nincsenek tudósitásaink; váradi alkotásait azonban ma, századok multával is hirdetik történeti emlékeink.

---

[1]) Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 1. 555. l.

[2]) Kovachich M. Gy: *Formulae solennes styli.* 267. s köv. ll.

[3]) Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 451. l.

[4]) Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 553 555. ll.

[5]) Ily kiküldöttek valának: Gothárd titeli prépost s István szerzetes, a király káplánya. Theiner Á: *i. m.* I. 587. l.

A XIII-ik századtól kezdve, mikor már nemzetünk a kereszténység templomaiba s a müvelődés városfalai közé be vala vezetve, szintén keletkeztek uj monostorok, de nem többé, mint annak előtte, puszta, lakatlan helyeken, hanem, kivéve a remete életü pálosokat, benn a városokban; és nem gazdag földbirtokra támaszkodva s a néptől függetlenül, mint a régi apát-, és prépostságok, hanem többnyire a nép kereszténvi érzületére s jótékonyságára utalva. Ezeknek lakói az ugynevezett kolduló-szerzetesek, kik a hivek alamizsnáiból élnek, de ezekért a keresztény nép szemeiben a legbecsesebbet: áldásukat, önmegtagadó életök érdemeit adják cserébe s ezenfelül mellette állanak a haldoklóknak, nevelik az árvákat, tanitják a kisdedeket. Lakhelyöket is nem többé a nagy jelentőségü monostor, hanem az igénytelen klastrom névvel jelölik meg.

Ily klastromok a váradi egyházmegyében is keletkeztek: Debreczenben, Keresszegen a Szent-Domokos-, Gyulán, Szalárdon, Telegden a Szent-Ferencz- és Fudi-Vásárhelyen a Szent-Pál-rendüek számára. Váradon is van már e korban a Szent-Ágoston, a Szent-Ferencz-rendüeknek klastromuk, és egy apácza-zárda is. Mikor, ki alapitá ezeket? annak nincs nyoma; csak az bizonyos, hogy az apáczaklastrom 1318-ban,[1] a másik kettő pedig 1339-ben már állt.[2] Számuk azonban Várad e korbeli népességéhez s vallásosságához képest még csekély vala, de András püspök áldozatkészsége annál nagyobb.

Az emlitett apáczazárda, ugy látszik, hogy a káptalan birtokán, a belvárosban, de mindenesetre Várad nyugoti részében állt;[3] András püspök tehát elhatározá, hogy a város keleti részében, saját birtokán alapit egy másikat. A megtört szivek gyógyitásán s a szegény beteg nők ápolásán kivül a nőnevelés előmozditása lebegett szemei előtt.

---

[1] *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* Monial S. Clarae. V. Bud. 41. 22. — Gánóczy A: *Episcopi M. Warad.* I. 214. l.

[2] Kereszturi J: *Descript. Epp. et Capituli Varad.* l. 150—1. ll.

[3] Klastromuk helyét a káptalan adományából nyerték, az is bizonyos, hogy e klastrom a Körös balpartján állt, itt pedig a káptalan a város nyugati részét birta.

Ebbeli szándékának megvalósitásához 1338. nyarán fogott, midőn Várad-Velenczén a klastrom helye számára telkeket kezde vásárolni. Két év mulva a kolostor készen állt s abban Szent-Klára apáczáinak, a hajdan ugynevezett „magyar apáczák"-nak nehány tagját, kiket pozsonyi házokból nyert, bevezetteté. A kolostor fentartásáról is gondoskodott, e czélra adván Szeben ősi, és Somogy pénzen szerzett, biharmegyei falvait. Feltételül csupán azt köté ki, hogy családjából egy vagy két leányt avagy özvegyet, ha jelentkezik, tartozzanak az apáczák felvenni, *tanitani* és ápolni.[1])

Igy keletkeztek ama klastromok is, melyekről fentebb emlitők, hogy alapitóik ismeretlenek. Csak a neveket takarja a feledés vagy a szerénység fátyola; az alapitók mindenesetre Várad püspökei vagy kanonokjai között állanak. Lodomér, Imre és a többi püspökök Báthori Andrásnak elődei valának, de nemcsak a püspöki széken, hanem az e székhez kötött kötelességek s erényekben is. És kétségkivül Csanád prépost sem áll alapitói nagylelküségével társ nélkül a káptalan tagjai között, kiknek sorában oly férfiakat találunk e korban is, mint Miklós prépost, az Osl nemzetség tagja s a királyné kápolnájának főnöke, továbbá László, a történeti nevü Lóránt erdélyi vajda fia, vagy Kálmán herczeg, később győri- s Meszesi Demeter, utóbb váradi püspök stb.

De Báthori András alig fejezte be a velenczei apáczazárda alapitását, már 1342-ben egy más, még költségesebb s egyszersmind jelentékenyebb alkotásba fogott.

Tapasztalta, hogy az ujabban ismét nagyobbodott Váradhoz, s a meg-megujuló királyi látogatások, temetések közönségéhez képest nincs elég nagy székesegyháza, azért azt megnagyobbitá, kétségkivül a szentélynek napkelet felé való meghosszabitása által. De a székesegyház e toldással aligha nyert akár szépségben, akár elengedő terjedelemben.

Károly király fia s utódja I. Lajos, kit a történelem Nagy-nak

[1]) „unam vel duas virgines aut viduam de cognatione ipsorum [a püspök testvérei] . . . assumere . . . . et *more aliarum* tunc existentium . . . . claustro in eodem *educare* et conservare teneatur" [claustrum]. Fejér Gy: *Codex dipl.* VIII. 4. 599. l.

nevez, 1342-ben, koronáztatása után, szintén elzarándokolt Szent-László sirjához. Követték országa nagyjai s nem maradt el tőle fejedelmi bőkezüsége sem. Látogatása emlékére valóban fejedelmi adományban részesité a váradi székesegyházat.

Már a régi királyok, mint láttuk, ez egyháznak adományozák Bihar, Zaránd és Békésvármegyék vámjának két harmadát, de ez adományt idők folytában az egyház elveszité. Lajos király tehát most nemcsak őseinek adományát szolgáltatta vissza, hanem még ama vámok utolsó harmadát is Szent-Lásztó egyházának ajándékozá.[1])

Báthori András pedig, ki a királynak e fényes látogatása alkalmával ismét tapasztalhatá, hogy székesegyháza még mindig nem elég nagy, sem elég szép, — a fejedelmi adományt arra használta, hogy azon évben uj székesegyházat kezdett épiteni.[2])

Három évig fotytatá az épitést, de mennél magasabbra emelkedtek a falak, annál alább hanyatlott az ő életének napja, s mielőtt az uj hajók boltivei bezáródtak volna, András püspök bezárta szemeit, mint Mózes Nebó hegyén, hogy amit látni annyira vágyott, a székesegyház teljes felépülését ne lássa meg soha.

1345. év első felében vehetett bucsut az élettől, mert julius 15-én már utódja is ki vala nevezve. Eltemettetett az uj székes-

---

[1]) „cum nos ... adepta nostra coronatione [julius 21.] ... ad visitandum sepulchrum sanctissimi regis Ladislai . . . cum fidelibus Baronibus regni nostri, decenti cum honore Varadinum accessissemus . . . praedictas duas partes dictorum tributorum indebite ab ipsa Ecclesia alienatas reddimus et restituimus . . . plene et intregre eidem Ecclesiae ad modum pristinum possidendas ; reliquam vero tertiam partem eorundem tributorum, quae hactenus ad ius ipsius Ecclesiae non pertinuit, similiter ipsi Ecclesiae Varadiensi perpetuo et irrevocabiliter, cum omnibus redditibus eiusdem et proventibus duximus conferendam.“ A király levele, kelt Visegrádon, decz. 10. 1342. Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 1. 58—60. ll.

[2]) „tandem fecit eam [Ecclesiam Cathedralem] ampliorem in longitudine Andreas episcopus et multipliciter decoravit . . . novimissis vero diebus idem anno domini millesimo tricentesimo XL-mo [a másolatban ez megforditva áll: LX.] secundo *inchoavit aliam Ecclesiam, quae priorem sua magnitudine circumcinxit* et pulchritudine exsuperat, et consummavit omnes cellas circa chorum praeter testudines.“ *Battyhány-codex*: 5. l. — *Leges eccl. III.* 219. l.

egyház egyik kápolnájában, melyet saját és nagyatyja védszentjének, Szent-András apostolnak tiszteletére épittetett s hol fiui kegyelete jeléül atyja védszentjének, Szent-Bereczknek is emeltete egy oltárt s melléje igazgatót is rendelt külön javadalommal.[1])

De hogy bőkezüségét kellőkép méltányolhassuk, tekintetbe kell vennünk, hogy épitkezéseit, alapitványait oly korban tevé, midőn többféle szokatlan adók, mint pl. ujévi ajándék czimén a királynak ötven ezüst márka,[2]) a pápának tized fejében, mint láttuk, évenként száz márka, — jövedelmeit különben is nagyon igénybe vevék. Azonban, ha messzeható tervei valósitására püspöki jövedelmei nem voltak elégségesek, nem habozott, mint láttuk, magán, sőt ősi vagyonát is segitségül híni.

Áldozatkészségén kivül nemesen domborodik ki jelleménck egy másik vonása is: a jogérzet. Közelebbi tudósitásunk nincs a dologról, csak annyit tudhatunk, hogy már-már megsérté a káptalannak valamely birtokjogát; de mihelyt a kellő felvilágositást megnyeré, nemcsak őrizkedett a sérelemtől, hanem még kiadott levelével is igyekezett megnyugtatni káptalanát.[3])

Nevének századokra szóló emlékeit: a monostort, a székesegyházat rég eltemette az idő; csak néhány szép, hártyára irt levele az, mi tőle reánk maradt, bár ezek is magukon viselik az enyészet hatalmának nyomait. E leveleken függ zöld-veres, majd csak veres selyemzsinóron az ide mellékelt két pecsét; csonka mind a kettő, egyrészök elolvadt, mert az oklevelek, épen a Báthori alapitotta velenczei zárda birtokaira vonatkozók, tüzveszély miatt égettek, csonkák maguk is.[4])

---

[1]) „legitur vixisse in episcopatu usque ad annum domini MCCC quadragesimum quintum. *Batthyány-codex:* 14 és 41. ll. — *Leges eccl.* 226. és 245. ll.

[2]) Fejér Gy; *Cod. dipl.* VIII. 4. 522. l.

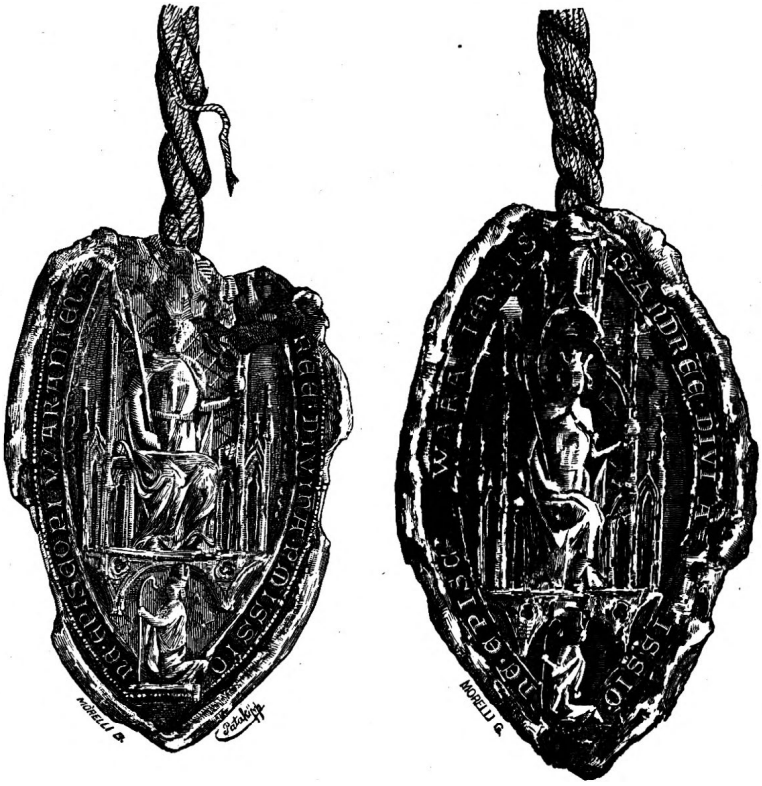
[3]) „Hic [Báthori] primo oculis nimiae cupiditatis impositis, visus est turbare jura nobis et episcopo communia; licet postea, dum adhuc viveret, poenitentia ductus, recognoverit, quemadmodum ex privilegiis suis et aliis instrumentis apparet evidenter.“ *Batthyány-codex:* 13. I. — *Leges eccl.* III. 226. l.

[4]) *Budai országos levéltár kincst. osztály:* Monial. Poson. S. Clarae. 61. 8. — 41. 7.

A pecsét mezejében csúcsives mennyezet alatt s trónon Szent-László, a püspökség alapitója s védszentje ül, fején koronával, palástosan, jobbjában a történeti nevezetességü csatabárdot, baljában pedig országalmát tartva; alatta főpapi ornatusában Báthori püspök térdelő alakja látható. Körirata a kettőből kiegészitve:

S·ANDREE·DIVINA·PMISSIONE·EPISCOPI·WARADIENSIS

(† Sigillum Andree Divina Permissione Episcopi Waradiensis.)

MESZESI DEMETER.

1345—1372.

A RESERVATIÓK. — MESZESI DEMETER NEMZETSÉGE. — PÜSPÖKSÉGE ELŐTT KANONOK, MAJD BUDAI PRÉPOST S KIRÁLYI KÖVET. — A SZÉKESEGYHÁZ BEFEJEZÉSE. — NEMES VERSENY ANNAK FELSZERELÉSE KÖRÜL. — A SZENT KIRÁLYOK SZOBRAI. — DEMETER PÜSPÖK S A KUNOK, OLÁHOK. — PÜSPÖKSÉGE ÉS SAJÁT ÜGYEI. — UTOLSÓ NAPJA. — A CHARTULARIUM ELITÉLŐ SZAVAI.

Kálmán király ideje óta a káptalanok, mint láttuk, szabadon választák püspökeiket. V. Kelemen, az első avignoni pápa a káptalanok ama választó szabadalmát inkább, mint jogát kezdé megszoritani s mint az egyház feje, maga kivánt gondoskodni a püspöki székek betöltéséről. Sőt, hogy mások, régi jog vagy gyakorlatra támaszkodva, szándékaiban őt meg ne előzhessék, jóelőre, még a püspök életében kijelenté, hogy az utód kinevezését magának tartja fenn. V. Kelemen példáját követték utódjai, s ezzel életbe lépett az ugynevezett reservatiók kora.

A váradi egyházmegyében ily reservatiónak első nyomát 1325-ben találjuk, midőn XXII. János pápa tudatta a megye metropolitájával, a kalocsai érsekkel s a váradi káptalannal, hogy annak idején ő fog gondoskodni a megyének alkalmas főpásztoráról s ha a káptalan ennek ellenére választásba bocsátkoznék, választását előre is semmisnek nyilvánitja.[1]) E rendelet szigorát azonban első alkalommal talán sikerült megenyhiteni vagy talán a szentszék választása különben is találkozott a káptalan ohajtásával, mert a

[1]) THEINER Á: *Monumenta Hung.* I. 502. l.

Chartularium Báthori András püspököt még határozottan „választott“ püspöknek mondja.

Hasonlóképen intézkedett András püspök utódjára nézve XII. Benedek pápa 1342-ben,[1]) s három év mulva Váradnak uj püspöke már nem a káptalan választásából, hanem egyenesen a szentszék kinevezéséből nyerte püspöki fövegét.

A kinevezett: Meszesi Demeter.[2])

Atyja Meszesi Benedek, aki ha egy személy azon szintén Meszesi Bekével, ki 1326-ban a zemplénmegyei Meszes és Liszka szomszédos községek határainak kijelölésére szóllittatott fel: akkor Demeter püspök ama nevezetes Hermann nemzetségéből származott, ki a krónikás szerént Nürnbergből Gizella királynővel jött be.[3])

Az bizonyos, hogy nemzetségének fészke s valószinüleg szüle-

---

[1]) „Anno domini MCCCXLII, die XIX. Maii, cum audissem, quod dominus Rex Ungarie infirmaretur ad mortem, timens de commocione Regni, disposui me ad exeundum dictum Regnum cum pecuniis, quas habebam, et misi versus Waradinum duos homines cum equis . . . . *ad intimandum Capitulo Waradiensi reservationem ecclesie predicte* factam per dominum papam Benedictum.“ A pápai tizedszedö szavai. Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 636. l.

[2]) „Huic [Andreae] *successit* Demetrius episcopus.“ *Batthyány-codex:* 13. l. — *Leges:* III. 226. l.

[3]) Kézai S: *Magyar krónikája.* [ford. Szabó K.] 90 l. — Demeter püspököt Pray *[Hierarchia:* II. 175. l.] *Nethkei*-nek nevezte el; utána indult Keresztury *[Descriptio Epp. et Capituli Varad.* I. 62 l.] de hogy ez elnevezés hibás, mutatja I. Károly királynak adománylevele, mely 1341-ben kelt s elég világosan mondja: „magistro Demetrio *Capellano nostro* [fentebb még budai s váradi kanonoknak is nevezi, minélfogva személycsere nem foroghat fenn] et per consequens Gregorio, Symoni et Donch *filiis Benedicti de Mezes,* fratribus suis.“ *[Budai országos levéltár kincst. oszt:* D. L. 3379. — N. R. 949. 4.] – Hasonlóképen szól a várad-előhegyi konvent 1342-iki levele, avval a különbséggel, hogy Gergelyt, ki tán időközben elhalt vagy testvéreivel nem volt egy akaraton, már nem említi. *Uj m. muzeum.* [1851—2. évi foly.] 510—1 ll. — Az idézett források szerént e családfát nyerjük:

Benedek de Mezes — Miklós.

Demeter. 1341 — Gergely. — Simon. — Donch. — Nő Domokos neje. — Mihály. — Miklós.

András.

tése helye is azon Meszes község, mely a zemplénmegyei szép Hegyalján Liszka, Bénye és Szegi közt körül-belül a mai Long falu helyén feküdt, s hol ősi házuk még 1429-ben is állt, György ur, Pálnak fia lakván benne akkoron.[1])

Demeter életének első korszakát homály fedi, de sokoldalu képessége, melynek hosszu életpályáján annyi jelét adá, magas müveltséget feltételez és azt a külföld, hihetőleg Olaszhon valamelyik egyetemén nyerte. Veszprémi egyetemünk a XIV-ik század legelején, mikorra Demeter ifjusága évei esnek, már feloszlott,[2]) s a pécsi egyetem még nem vala felállitva.

Nevével 1324-ben találkozunk először, midőn már budai éneklő-

---

Knauz N: *Uj m. muzeum.* [1858. évfoly.] 397 s köv. ll. továbbá Wagner K: *Analecta Scepusii.* III. 6–8. ll. — Fejér Gy: *Codex dipl.* IV. 2. 304. — VII. 4. 112–117. — VIII. 6. 99. ll. — Nagy I: *Anjoukori okmánytár.* III. 241. l. és Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár:* VII. 404—7. ll. szerént ismét e családfát:

de genere Hermanni

Mátyás szepesi prépost 1239—1258.	Antholeus.	Herbord.	András † 1241. Sajónál.
	István de *Mezes*	Beke 1326.	
	Dezső. 1326. 1336.		

Ha az itt emlitett Herbort fia Beke egy személy a fentebbi Meszesi Benedekkel, akkor a következő családfa kerülne ki:

de genere Hermanni

Mátyás szepesi prépost 1239—1258.	Antholeus	Herbort	András † 1241
	István de Meszes	Beke v. Benedek de Meszes	
	Dezső. Mihály. 1326—7. 1326.		

Demeter. 1324. budai éneklő-kanonok 1345—1372. váradi püspök.	Gergely. 1341.	Simon. 1342.	Doncs. 1342.	Nő Domokosné
				András 1342.

[1]) *Leleszi országos levéltár:* Actor. 1429.

[2]) Ábel J: *Egyetemeink a középkorban.* 9. l.

kanonok.[1]) Itt vonta magára a királyi udvar figyelmét; itt rakta le fényes jövőjének alapjait.

Midőn 1331-ben a szedendő pápai tizedek körül az előmunkálatok megindultak, az emlitett szentszéki követek a váradi egyházmegyébe Demeter kanonokot küldék ki al-tizedszedőnek.[2]) Ekkor nyerhette váradi kanonokságát is egyenes pápai kinevezés utján, amint ez akkor már szintén gyakorlatban volt.

A tizedügy, mint láttuk, közelebbről érdekelte Károly királyt, s valószinü, hogy a király Demeternek tizedszedői hivatalában — — mely valami kellemes akkor sem vala — szerzett érdemeit kivánta jutalmazni, midőn 1341-ben neki s általa testvéreinek adományozá Ősi, más néven Teleki birtokot, mely, mint Keresszeg várának tartozéka a Tamás-fiak hütlenségével szállott a királyra.[3]) Az adománylevél csak általánosan „hü szolgálatokat“ emlit, s Demeternek valami különös szolgálatairól még ekkor egyéb történeti emlékeink sem szólanak; tudományát, erényeit azonban már az idézett oklevél kiemeli. Ekkor nyerhette el a királyi udvari káplányságot is. A fontosabb szolgálatok s ezekkel együtt a gyorsabb emelkedés kora Demeterre nézve csak később, Károly király halála után érkezett meg.

Ekkor mingyárt Endre ügyében, vagy talán még inkább az ifju Lajos trónraléptének hirével, mint a király követe, Olaszhonba

---

[1]) *Hazai okmánytár:* V. 99. l.

[2]) „Magister Demetrius Cantor Budensis ac *Subcollector* Waradiensis.“ Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 556. l.

[3]) „discretus vir, magister Demetrius, Cantor Ecclesiae Budensis, Canonicusque Ecclesiae Waradiensis, fidelis Capellanus noster . . . . fidelia servitia et servitiorum suorum merita nostrae exponens maiestati . . . Nos . . . . consideratis . . . . fidelitatibus suis ac *scientiarum et virtutum claritudine, prout per relationem* magnifici viri Thomae Woywodae Transylvaniae et Comitis de Zonuk dilecti et fidelis proximi nostri *nobis innotuit* . . . possessionem *Ewsy* alio nomine Teluky . . . Castri nostri Kereszeg . . . eidem magistro Demetrio . . . . et per consequens Gregorio, Symoni et Donch filiis Benedicti de Mezes, fratribus suis . . . perpetuo donavimus . . . . Datum in villa *Karul* in octavis festi inventionis Sanctae Crucis. [május 10.] 1341.“ *Budai orsz. levéltár kincst. osztály.* D. L. 3379.

megy s innét talán egyuttal Avignonba is.[1]) Visszatértével kétségkivül a királyi megelégedés jeléül az oly fontos budai prépostságot nyeri s feje lesz e prépostság már ekkor figyelmet keltő tanodájának, mely hiányzó egyetemünket pótolá s még e században egyetemmé nőtte ki magát.[2])

Midőn pedig a király őseinek példájára koronáztatása után Szent-László sirjához zarándokol s utjának emlékeül uj birtokokkal ajándékozza meg ama szent sir őrét, a váradi egyházat: Demeter prépost az, kit királya azon kitüntető megbizásban részesit, hogy a nevezett egyházat az uj birtokokba iktassa be.[3])

Ez idő körül történhetett s ugy látszik, ismételten havas-alföldi követsége is, melynek eredménye lőn, hogy Bazarád Mihály vajda fia, Sándor visszatért a magyar király hüségére,[4]) mi által Demeter prépost még magasabbra emelkedett királya kegyeiben. —

A pápai udvar jól szokott értesülve lenni s ennek tulajdonitható, hogy VI. Kelemen pápa a határozó körökben oly tekintélyes

---

[1]) „Nos igitur . . . Venerabilis Patris, Domini Episcopi [Demeter] multiplicia servitiorum et obsequiorum genera, quae idem in diversis *nostris* legationibus ad partes ultra marinas cum adhuc *in minori esset constitutus officio* et dum recolendae memoriae Dominus rex And eas, frater noster charissimus, in partibus Apuliae moraretur . . .“ Nagy Lajos királynak 1355-iki levele, melyben hogy az „in minori constitutus officio“ a prépostsága előtti időre vonatkozik, meglátjuk alább. Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 2. 398—9. ll.

[2]) A várad-előhegyi konventnek 1342. julius 1-én [in octavis festi Nativitatis B. Johannis Bapt.] kelt levele még mindig csak mint budai s váradi kanonokot emliti *(Uj. m. muzeum.* 1851–2. évf. 510. l.] de Nagy Lajos királynak ugyanazon év deczember 10-én [feria 3-a proxima post festum conceptionis Virginis gloriosae] kelt levelében már budai prépost. [Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 1. 60. l.]

[3]) Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 1. 58–60. ll.

[4]) *„post adeptum pontificale officium* ad alexandrum Bozorabi Wayvodam nostrum Transalpinum occasione pacis et concordiae inter nos et eundem tractandae, disponendae et firmandae *pluries* proficiscendo . . . [Fejér: *Cod. dipl.* IX. 2. 399. l.] E béke krónikáink szerént mingyárt a király trónra lépte után jött létre, e szerént a „pontificale officium“ Demeternek nem püspökségére, mely csak három év mulva következett be, hanem még prépostságára vonatkozik.

férfiut, mint Demeter prépost, ki különben a pápai udvarnak is már lényeges szolgálatokat tett, igyekezett szintén kitűntetni. Már előbb zágrábi kanonokságot adományozott számára,[1]) de mihelyt Báthori püspök haláláról értesült, annak utódjává, fentartott jogainál fogva, Demeter prépostot szemelte ki. 1345. julius 15-én kiadta számára a kinevező bullát oly dicséretekkel, melyek a köznapi szólamok értékénél jóval magasabban állanak;[2]) s pár hét mulva augusztus 27-én megadta amaz engedélyét is, hogy Demeter, a különben már áldozó pap, bármely törvényes püspök által püspökké szenteltethesse magát.[3])

S Várad uj főpapja lelkesedéssel fogott magas feladata teljesitéséhez. Amint székhelyére, a várba lépett, annak udvarán először is egy bevégezetlen dóm ötlött szemeibe. A világ-látott főpap emlékezetében annál élénkebben tünhettek fel Róma, s a külföld fényes egyházai, és megszületett lelkében az elhatározás, hogy ez egyházat befejezi méltóan multjához, jövőjéhez.

Ugy lőn. A Báthori elhunytával félben szakadt munkazaj ismét életre kelt a székesegyház körül. Mikor pedig a falak, a tető, szóval a külső munka véget ért, következett a belső felszerelés, melynek végbevitele ama kor vallásos buzgalmáról s áldozatkészségéről ép oly eleven, mint megkapó képet nyujt.

Maga Demeter püspök négy oltárt emeltetett: Szent-Gergely, Szent-Katalin, Szent-Dorottya és egyet Szent-Demeter tiszteletére, ez utóbbit a hasonnevü kápolnában, hol temetőhelyét is választá. Az oltárok szolgálatára külön áldozárokat is rendelt s azok javadalma gyanánt külön birtokokat.[4])

---

[1]) Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 742. l.

[2—3]) „ad te prepositum ecclesie sancti Petri de Veteri Buda . . . . in sacerdotio constitutum, litterarum scientia, vite munditia, honestate morum, prudentia spiritualium, et temporalium providentia, aliisque grandium virtutum meritis, prout ex testimoniis fide dignis accepimus, insignitum, direximus oculos nostre mentis.“ Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 683. és 684. ll. — A pápa bizalmának jele volt szintén, hogy midőn követét, Guido bibornokot hazánkba küldé, Demeter egyike volt azoknak, kiknek a követet ajánlá. — Fejér Gy: *Cod. dipl.* IX. 1. 675. l.

[4]) *Batthyány-codex:* 41—3. ll. — *Leges eccl.* III. 246—6. ll.

Főpásztoruk példáját követék a káptalan tagjai. Maghi László kalotai főesperes Szent-Mihály főangyalnak állita oltárt Szent-András kápolnájában; Márton bihari főesperes Szent-Lőrincznek; János kanonok Szent-Margit, Jakab őr-kanonok pedig védszentje Szent-Jakab apostol oltárát emelteté.[1])

Az egyháziak buzgalma fellelkesité a világiakat is. Erzsébet anyakirályné rokona: László opólyi herczeg s nádor, ki a lengyelországi hires, csesztochovai klastromot alapitá, Szent-Erzsébetnek állittata oltárt; Simon bán özvegye pedig a Szentlélek Istennek.[2])

S a lelkesek sorából nem maradtak ki a szerényebb nevek viselői sem, mint Jakab, Könczöl fia, vagy György váradi polgár, ki Vámosnak nevezteték: ez Szent-Zsigmond király, amaz pedig Szent-Balázs oltárával ékesité s gazdagitá az uj székesegyházat.[3])

De a hivek, az Ur házának dicsőségeért áldozók nevei nincsenek mind feljegyezve történelmünk lapjain; csak az bizonyos, hogy midőn a székesegyház évek hosszu munkája után elérte befejeztetését: hat kápolna s mintegy negyven oltár emelkedett benne, s mindenik egy-egy szent gondolatnak, egy-egy drága halottnak őre s emléke vala.

Mikor szentelé fel Demeter püspök az uj székesegyházat? arról nincs tudósitásunk; de annak napja mindenesetre országos ünnep volt, a vallásnak s a müvészetnek ünnepe.

Az épület, mely Szent-László váradi népének vallásos buzgalmát hirdeté, ugyanannak fennkölt gondolkozásáról s müveltségéről is tanuskodék, s emellett hivatva volt arra, hogy ama buzgalmat gondolkodást és müveltséget táplálja és terjeszsze a Három-Körös tájain is.

A székesegyház teljes felépülését s felszerelését legjobban jelzi Demeter püspöknek egy másik alkotása, mely már nem a szükségesség, hanem a magasabb igényeknek vala kielégitése, s a váradi püspökség fénykorának közeledését hirdeté.

A szomszéd Kolozsváron élt ekkor egy müvész család, melynél a képzőművészet szeretete s ápolása, ugylátszik, apáról fiura

---

[1]–[3]) *Batthyány-codex:* 41—3. ll. — *Leges eccl.* III. 245–6 ll.

szállt. Az apa, Miklós mester képiró vala ; fiai: Márton és György szobrászok. Az apa művészi sikereiről nincsenek tudósitásaink, de fiainak alkotásai közől hármat ismerünk, melyeknek mindenikéről, mint műremekekről szólanak a történeti emlékek. Azoknak egyike, Szent-Györgynek érczbe öntött lovagszobra ma is áll Prágában Szent-Vid dómja előtt és hirdeti alkotóinak művészetét.[1])

Demeter püspök e két kolozsvári művészszel három állószobrot öntete érczből, s ugy látszik, hogy a székesegyház éjszaki terén, mely a vár főbejáratával szemben állt, állittatá fel azokat.[2])

A szobrok elseje, balról, kezében bárdot emelt, másodika, illetőleg a középső arany-országalmát, a harmadik ifju, szakálltalan alak királyi pálczát, vagy talán inkább liliomot, az ártatlanság jelvényét.[3])

A későbbi népvélemény majd a Szent-László által legyőzött Horvát, Dalmát és Tótország fejedelmeinek, majd a három napkeleti királynak tartá e szobrokat, keletkezésökről pedig azt regélte, hogy tündérek készitték.[4]) E vélemény kétségtelenül tanuskodik ugyan a szobrok sikerült s meglepőleg szép voltáról, de különben egészen alaptalan.

A szobrok fentebbi leirása, különösen azoknak jelvényei határozott tájékozást nyujtanak, de irott történeti emlékek is elmond-

---

[1]) Wenrich V: *Nehány szó két hazai művészről.* — Századok. 1879. évf. októberi füzet. 123. l.

[2]) A szobrok helyére nézve forrásunk csupán annyit mond: *„E regione* tres homines ibidem aenei pedes stantes“ . . . . ami alatt alig érthető egyéb, mint „szemben vagy átellenében“ a vár főbejáratának, mivel fentebb épen a vár főkapujával kezdi elbeszélését; „In ipso arcis ingressu.“ — Schedius L: *Zeitschrift von und für Ungern.* [1804.] 85—86. ll.

[3]) „Primus ad sinistram habet ensem in catena ex collo pendentem cum *securi*, calcaribus et tabella [paizs] . . . Secundus habet pomum aureum cum cruce, gladio non evaginato, catena ligato, habet quoque calcaria. Tertius imberbis est, tenens sceptrum regale [?], qui habet gladium, pugionem calcaria et tabellam cum nota diplicatae crueis.“ Schedius L: *idézett folyóirata.* 86—7 ll.

[4]) Ipolyi A: *A középkori szobrászat Magyarországon.* 64. l.

ják, hogy kiknek szobrai valának? tudniillik a három szent királynak: Szent-István, Imre és Lászlónak.[1])

A szobrok felállítása 1370-ben történhetett,[2]) akkor ünnepelte Meszesi Demeter püspökségének negyedszázados jubileumát. —

Nagy-Lajos királynak idézett 1355-iki levele említi egyebek közt, hogy Demeter püspök a királynak minden ügyében kezére járni igyekszik, s csakugyan ő volt az, ki épen ez évben a pápa s a király megbizásából Ó-Buda megcserélésének kérdését szerencsésen megoldotta;[3]) de más, inkább államférfiui, mint főpapi tettéről nem értesülünk. Ugy látszik, hogy ezentul egyházmegyéjének szentelé tevékenysége legjavát.

Mit tett Várad iskoláiért? arról közvetlen adatok nem szólanak; de püspöksége korában ez iskolák virágzanak, s távol lakó, előkelő családok gyermekei is látogatják. Igy Böcsi Zudar Dénesnek

---

[1]) „Horum [a szobroknak] nomina vulgo circumferuntur, quod sint Ladislaus, Stephanus ac Emericus.“ Schedius *i. h.*

[2]) Szent-László szobrának paizsán a következő felirás volt: „*anno d.* [omini] *MCCC 40. Serenissimo Principe regnante Domino Lodovico Rege Hungariae XXXX.* [helyesebben vagy XXIX. vagy a következő sorokat az előbbiektől elválasztó valamely czifra ékitmény] *venerabilis dominus Pater Demetrius episcopus Varadiensis fieri fecit has sanctorum imagines per Martinum et Georgium, filios magistri Nicolai de Colosvár.*“ Schedius L: *idézett folyóirata.* 86–7. ll. Itt először is az évszámban hiba van; MCCC 40 nem lehet már csak azért sem, mert Demeter, mint láttuk csak *öt évvel* később lett váradi püspök; de 1340-ben még Lajos király sem uralkodott. 40 helyett valószinüleg 70 állt [középkori számjegyekkel: ΛΟ.] az eredeti feliraton. — A XXXX. vagy XXIX. nem vonatkozhatik Demeter püspökre s legkevésbbé oly értelemben, mint Kerésztury J: *Descrip. Epp. et Capituli Varad.* II. 231. l. vette hogy t. i. Demeter a *negyvenedik* váradi püspök. Hazánk primásai a váradi püspököknél közel egy századdal feljebb viszik sorrendjöket, mindemellett 1345-ben, mikor Meszesi Demeter püspökké lőn, Esztergom még csak *harminczharmadik* érsekét, a veszprémi püspökség harminczadik, — a Szent-István-féle püspökségek legifjabbika, a csanádi pedig még csak 20-ik püspökét számlálja. Különben is a Chartularium, mely épen Demeter püspök korában készült, maga elismeri, mint láttuk, hogy első püspökei számát nem tudja.

[3]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* IX. 2. 247 és 270. ll.

fia, Sándor 1347. táján itt jára iskolába s ez alkalommal Pál szabómesternél vala szállásolva, mi Várad polgári házainak tisztességes voltát is előtünteti.[1]) Egy évtizeddel később pedig László váradi kanonok és szeghalmi főesperes, midőn meghallja, hogy rokona, Imre, különben a Kállai nemzetségnek egyik tagja, fiát a váradi iskolába szándékozik adni, maga szólitja fel az atyát, hogy a fiut küldje hozzá, ő majd tanittatni fogja s gondját viseli.[2])

Ami pedig a váradi egyházmegyét illeti, melynek terjedelméről és felosztásáról már e század első feléből ép oly kimeritő, mint hiteles adataink vannak, — ez nem ölelt fel ugyan oly roppant területet, mint az esztergomi vagy egri első alapitásu megyék; mégis ahoz képest, hogy alig terjedt többre két vármegyénél, nagy és népes vala, s közel háromszáz lelkészséget számlált. Ily tömege az egyházaknak s lelkészeknek kétségkivül sok kormányzói gondot igényelt, s Meszesi Demeter, ki, mint láttuk, felszentelt püspök vala, mindamellett, hogy helynökei is valának, mint Viganti Benedek olvasó-kanonok, később pedig Kis-Tárkányi Fülöp prépost, — mindamellett országos s honvédelmi dolgok nélkül is eléggé el lehetett foglalva.

Az egyházmegye legsürübb s legnépesebb lelkészségei Várad és Debreczen vidékén csoportosultak, s általában a megye fejlettebb s gazdagabb része Bihar, különösen annak felső része vala; ellenben a gyengébb, még csak fejlődő rész e korban Békésmegye, mely Gyulán felül vette kezdetét s innet felfelé, mintegy Püspök-Ladányig terjedett.

Mig ugyanis a biharmegyei főesperességek egyenként 40—50,

---

[1]) Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. I. 555—6. ll.

[2]) „Nobili viro et honesto magistro Emerico, filio Simonis de Oros, proximo suo . . . . nobis datur intelligi, quod filium vestrum causa studii literarum ad nos dirigere intenderetis: unde rogamus vos ex affectu, ut eundem filium vestrum . . . per portitorem praesentium ad nos transmittere procuretis, quem nos bono modo acceptantes honorifice pertractabimus. Scripta Varadini feria sexta proxima ante festum beati Galli confessoris [október 13.] anno domini MCCC-mo quinquagesimo septimo. Haec Magister ladislaus canonicus et decanus ecclesiae waradiensis et Archidiaconus de Zeghalum.“ Eredeti papir. hátán a kanonok eléggé ép pecsétjével. E levél kelte arra mutat, hogy a tanév november 1-én kezdődött. *Kállay-család levéltára.*

sőt száz lelkészséget is számlálnak, s lelkészeik egynémelyike két márka pápai tizedet is fizet: Békésmegyében alig találunk összesen 16 lelkészséget s legelőkelőbb lelkésze, a Békés városi 16 garas tizedet ad, a nadányi tizet, a többiek még azon is alul.

De a békésmegyei lelkészségek csekély száma aligha azt jelzi, hogy e megye a XIV. század elején kevéssé lakott lett volna, hanem inkább, kogy azon kún szállások, melyek történeti emlékeink szerént a Körös mellékén, s nagyobb tömegekben Békésmegye nyugoti s éjszaki szélein foglaltak helyet, — az emlitett korban még nem vették fel a keresztséget. Hogy azonban kisebb kún telepek voltak beljebb Békésben, sőt magában Biharban is, azt igazolja egyebek közt Keresszeg határa, melynek egy része ma is Kún-ülés nevet visel.

A kúnok megtérítését a történeti adatok Nagy-Lajos, és igy Demeter püspök korába helyezik, feljegyezvén, hogy a térités főintézője az esztergomi érsek volt, a térítők pedig Szent-Domokos rendjének szerzetesei. És csakugyan e rendnek épen e korban két klastroma is keletkezék a váradi püspökség területén: egyik a Nagy-Kúnság mellett, mint láttuk Debreczenben, a másik pedig az imént emlitett Keresszegen, a Sebes-Körös partján. A megtért s tömegesebb kún kőzségeket főtérítőjök az esztergomi megyéhez csatolá, de az apróbb és szétszórt békési s bihari telepek a váradi egyházmegyébe olvadának.

Más oldalról ugyanekkor annál jobban megapasztá a váradi püspökség hiveinek számát az ugynevezett „fekete halál“ mely mingyárt Demeter püspökségének kezdetén megkezdé pusztitásait. Azon kori történeti emlekeinkben nem egyszer találkozunk szomoru nyomaival ;[1]) emliti Demeter püspök is egy 1349. junius 26-án kelt levelében.[2])

A fekete halál egész községeket kipusztitott, igy járt Biharban is s bizonyosan nem egyedül, Fel-Venter falu, a váradi püspök

---

[1]) *Magyar diplomatiai emlékek az Anjoukorból:* II. 346. l.

[2]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* Monial. Poson. S. Clarae. 61. 13. — „a tempore *primae pestis,* idest circa annos Domini MCCCXLVIII.“ *Batthyány-codex:* 28. l. — *Leges eccl:* III. 236. l.

egyik birtoka. Demeter püspöknek azonban volt rá gondja, hogy a kihalt községek ujra megnépesüljenek, s midőn települők jelentkezének, nemcsak szivesen fogadja őket, hanem „oláh papjokat“ minden földesuri fizetés és szolgálat alól is felmenti.[1])

Gondoskodása a püspökség anyagi érdekeinek előmozdítása s megóvása felől egyebekben is nyilatkozék. A görbedi s jánosdi részbirtokokat ő szerezte meg;[2]) a hatalmas Várdai Miklós és Domokossal a püspökség valamelyik felvidéki birtokáért hosszas pert folytatott;[3]) valamint igyekezett Kulche fiától, Páltól Szerepmonostorát kiperelni.[4]) Korán gondoskodék saját ügyeinek rendezéséről is. Még 1357-ben VI. Kelemen utódjától, IV. Incétől azon kettős engedélyt sikerült kieszközölnie, hogy szabadon végrendelkezhessék s halála óráján bármely áldozár teljes bucsuval feloldozhassa.[5])

Különben mint tapasztalt s fejedelmi udvarokban is jártas férfiu eleve biztositá magát, hogy felterjesztései legmagasabb helyeken se legyenek magukra hagyatva. Midőn Bertrand bíbornok, ki Báthori püspök idejében a váradi prépostságot viselte, erről 1345-ben le-

---

[1]) Az érdekes, alig három ujjnyi széles hártya oklevél tartalma ez: „Nos Demetrius dei et apostolicae sedis gratia episcopus Waradiensis significamus tenore praesentium quibus expedit universis, quod nos terram seu possessionem nostram Felwenter vocatam populorum multitudine intendentes decorare, Petro Woywodae, filio Stanislai, iudici ejusdem villae Felwenter hanc gratiam specialem duximus concedendam, ut unum presbiterum olachalem, donec nostrae placuerit voluntati, sine omni collecta et exactione qualibet nobis jure domini provenire debentibus possit et valeat conservare. Datum in Kyralmezey, feria sexta proximia post festum beatae Margaretae virginis et martiris. Anno domini M. CCC-mo XL-mo nono.“ Eredeti hártya, hátán a püspök fejér viaszba nyomott, tojásdad pecsétjének nyomaival. — *Ifj. Bölöni S. levéltára.* — Hasonló, o. 6. 4. m. hosszu és o. 4. 1. m. széles hátpecsétjének romjai láthatók az erdélyi muzeumi könyvtár *Gr. Kemény-féle kézirat-gyüjteményében.*

[2]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* N. R. 957. 45. §. 13 és Soc. Jesu M. Varad. 1. 1.

[3]) *Zichy-okmánytár:* III. 425. 431—2. 447—8. 464. 472. 496. 507. ll.

[4]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* N. R. 856. 1.

[5]) Pray Gy: *Hierarchia.* II. 475. l. c. jegyz.

mondott s a pápa avignoni udvarába vonult, Meszesi Demeter püspöksége jövedelméből évi 450 arany forintot bocsáta rendelkezésére, mert — mint ezt a pápa helybenhagyó levele emliti — remélte, hogy a bibornok érdeklődése s közbenjárása mind őt, a püspököt, mind a váradi egyházat sok hátránytól megkimélheti s annál több előnyt vivhat ki számukra.[1])

Incze pápa emlitett kedvezményére azonban Demeter püspöknek csak sokára, másfél évtized mulva volt szüksége: utolsó órája 1372. deczember 7-én érkezett el. Váradon halt meg testvérének karjai közt s a székesegyházban az általa emelt s védszentjének, Szent-Demeternek tiszteletére szentelt kápolnában temették el.[2])

Várad középkori főpapjai között legtovább, közel huszonnyolcz évig ült a püspöki széken, s e szék birtokosainak hosszu sorában az egyetlen kit a Chartularium határozottan elitél.

Gondatlannak s amellett kapzsinak nevezi, ki mig hanyagságával a püspökség több birtokának vesztét okozta, másrészt jogtalan uton is pénzhez jutni törekedett. Kétségbe vonja vallásosságát is, mint olyannak, ki a keresztények utolsó vigaszát, a haldoklók szentségeit sem fogadta el. Ebben azonban a Chartularium téved, vagy a pápa emlitett engedélyéről nem volt tudomása.[3])

Bizonyos, hogy káptalanával egyenetlenségben élt, hogy, mint láttuk, perei valának, sőt hosszas pert folytatott egykori helynöke s káptalana fejével, Kis-Tárkányi Fülöp préposttal is; közelebbit

[1]) „per eiusdem Bertrandi Cardinalis patrocinium speras te et eandem [Varadiensem] ecclesiam a multis gravaminibus levari ac utiliter dirigi, protegi et iuvari.“ Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 696—7 ll.

[2]) „Hic [Demetrius] anno domini MCCC septuagesimo secundo, die septima mensis decembris obiit . . . erexit et dotavit . . . altare sancti Demetrii, quod est in Capella nova, ubi et requiescit sepultus.“ *Batthyány-codex:* 13. és 43. ll. — *Leges eccl*: 226 és 246. ll.

[3]) „Demetrius episcopus . . nos laesit multipliciter in nostris juribus et alinavit plurimas possessiones et terras episcopatus Waradiensis per suam negligentiam . . . . obiit obstinatus in malo, cum salutaribus monitis plurium ex nobis et etiam fratris sui uterini inductus, confiteri et sacramentis corporis et sangvinis domini ac extremae unctionis muniri noluerit.“ És ismét: „testudines [Ecclesiae cathed.] perfecit Demetrius episcopus de rapina

azonban sem a per tárgyáról, sem kimeneteléről nem tudunk, valamint általában elégtelenek az adatok a fentebbi vádak tisztázására.

Hibái kétségkivül valának, de voltak magas erényei is. Várad sokat köszönhetett neki: Nagy-Lajos korának fénye s dicsősége őáltala sugárzott át Szent-László városára.

De az ujitó s alkotó férfiak pályáját nem szokta kisérni rokonszenv; ezenfelül Meszesi Demeter népszerütlen volt már tizedszedői szerepe — s még inkább püspökké „neveztetése“ miatt.

---

pauperum.“ Az utóbbi sujtó szavak azon tettéből származhatnak, melyhez hasonló több is lehetett, hogy például midőn az 1349-iki pestisben egyik püspökségi tizedszedője elhalt s 40 márkával adósa maradt, ennek fejében „ecclesiam nostram nolentes — mint maga mondja — in damno dictarum quadraginta marcarum relinquere“ az elhaltnak várad-velenczei házát két szőlővel lefoglaltatta s harmincz márkáért eladatá. *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* Monial. Poson. S. Clarae. 61. 13. — *Batthyány-codex*. 13 és 5. ll.— *Leges:* 226. és 219. ll.

BEBEK I. DOMOKOS.

1373—1374.

A Bebekek, mint főpapok. — Domokos egyházi pályája. — Imre kanonok s a Chartularium. — Szent-Domokos kápolnája s e kápolna halottja.

Demeter hosszas püspöksége után sürün változnak püspökeink s egy rövid évtized alatt nem kevesebb, mint négy uj főpapja van Váradnak.

Az ily szaggatott, változó idők rendesen meddők: az alig jött s máris távozó püspököknek ritkán van idejök egyébre, mint hogy épen beirják nevöket egyházmegyéjök történetének albumába.

Demeter utódja Domokos, kinek hasonnevü atyja, a történeti nevezetességü Pelsőczi Bebek család megalapitója volt. Öt fivére közől ő, az utolsó előtti, s a legifjabb, Miklós az egyházi pályára léptek.[1]) Ez egri prépostból Kalocsa érseki székébe emelkedett, (1391—1491.)[2]) melyhez, mint látni fogjuk, már Domokos is közel járt. Ugyane korban előfordul még egy Bebek Imre is, ki aurani perjel s jogtudor vala,[3]) de hogy ez hogyan függ össze a Bebekek családfájával, vagy csak össze is függ-e? ki nem mutatható.[4])

---

[1]) Nagy Iván: *Magyarország családjai.* I. 257. l.

[2]) Katona I: *Historia Colocensis Ecclesiae.* I. 393. l.

[3]) *Hazai ɔkmánytár:* V. 194. l.

[4]) Az *Imre* név háromszor fordul elő a Bebekeknél; az első, aki viselte 1379–1382. erdélyi vajda, országbiró; nem lehetetlen, hogy épen ez lépett később a János-vitézek rendjébe.

Domokos pályájának kezdetéről sincsenek tudósításaink. Midőn 1349-ben először találkozunk vele, már magasan jár: esztergomi kanonok s ugyanakkor a pápa, VI. Kelemen egri kanonokká nevezi ki, megengedvén egyszersmind, hogy esztergomi kanonokságát is birhassa.[1]) De hogy ő-e azon Domokos, ki 1352-ben mint Szent-Tamás esztergomi prépostja tünik fel?[2]) biztosan meg nem határozható. Pár év mulva, 1357. táján szepesi prépost lőn,[3]) honnat 1360-ban Szent-Gellért egyházmegyéjének kormányát vette át.[4]) Innet 1367-ben kalocsai érsekké választák meg s mint ilyen Nagy-Lajos királynak egyik oklevelén már elő is fordul;[5]) mindamellett, mert talán az érseki szék betöltését a pápa magának tartá fenn, megmaradt Csanád püspökének,[6]) hogy öt év mulva Szent-László városáé legyen.

Demeter püspök üresen hagyott helyére a váradi káptalan őt kivánta,[7]) s e kivánság a pápai udvarnál sem talált ellenkezésre. 1374. február 22-én már kiadák számára Avignonban a megerősitést,[8]) de amely az akkori közlekedés lassusága miatt csak hetek mulva lőn itthon ismeretes. E körülménynek tulajdonitható, hogy a váradi püspöki szék azután még márczius 8-án is üresnek mondatik, és Domokos csanádi püspöknek.[9])

---

[1]) Theiner Á: *Monumenta Hung.* I. 774. l.

[2]) *Memoria Basilicae Strigoniensis.* 124. l.

[3]) *Budai országos levéltár kincstári osztály:* Liber dignitariorum ecclesiast. 199. l. — Wagner K: *Analecta Scepusii.* III. 34. és 36. ll. nem emliti Domokost a szepesi prépostok között, de midőn állitja, hogy I. Miklós prépost 1356-ban elhalt, III. Benedek prépostnak pedig csak 1363-ban találja nyomát: Domokos számára épen megfelelő helyet hagy a prépostok között.

[4]—[6]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 294—5. ll. — Katona I: *Historiá Colocensis Eccl.* I. 387. l. — Fejér Gy: *Codex dipl:* IX. III. 156. l.

[7]) „Sequenti anno [1373.] vicesima secunda die februarii Dominicus episcopus Chanadiensis *translatus est* in ecclesiam Waradiensem, *postulatus a nobis.*" *Batthyány-codex:* 13. l. — *Leges:* III. 226. l.

[8]) „1373. 22. die Febr. Gregorio XI. per morte del Vescovo Demetrio transferri alla Chiesa Varadiense Domenico Vescovo Cenadien." Pray: *Hierarchia.* II. 176. l. E római adattal is a legpontosabban összevág a Chartularium imént idézett tudósitása.

[9]) *Hazai okmánytár:* II. 126. l.

Egy évtizednél hosszabbra terjedő csanádi főpapságának csak épen időhatárait ismerjük,[1]) de kétségkivül csak az elveszett vagy még lappangó történelmi emlékek miatt, mert oly férfiu, kit két jeles egyházi testület is ohajta fejének, nem tölthette életét anélkül, hogy a hir kitünő tulajdonait és tetteit szárnyaira ne vette volna. Váradon, mondhatni, csak átutazó vendég vala, s mégis hagyott maga után nyomot.

Ez időben történt ugyanis, hogy a káptalan okulva egyrészt Demeter püspök tettein, másrészt belátva, hogy a felszaporodott jogok, birtokok s az azokhoz füzött kötelességek csupán emberi emlékezetre vagy egyes iratokra nem bizhatók, — óvintézkedések tételére határozta magát.

Egyházi testületek, nevezetesen a szerzetesrendek már rég gyakorolták a Chartulariumok szerkesztését, milyennel a pannonhalmi Szent-Benedekrendüek is a XIII-ik század közepe óta rendelkezének. Ezt választá a váradi káptalan is.

Különben a káptalan akkori viszonyai egy Chartularium szerkesztésére a legkedvezőbbek valának. Püspöki székén oly férfiu ült, ki már békülékeny lelkületével nagyban megkönnyité a káptalan törekvését. Domokos püspök ugyanis mindazon sérelmeket, melyeket Demeter püspök ejtett a káptalan jogain, s melyek miatt ez az apostoli székhez is felirt, jobbára megorvosolta s erről függőpecsétes levelet is adott.[2]) Másrészt a káptalan tagjai közől nem hiányozának oly férfiak, kiket élemedett koruk s az azzal járó hosszas tapasztalás kiválólag képesite arra, hogy a Chartularium szerkesztésére jótékonyan befolyjanak. Ilyen vala különösen a már emlitett Kis-Tárkányi Fülöp prépost, ki közel négy évtized óta tagja volt a

---

[1]) „De Dominico . . . nihil . . . dicere potuimus, sed neque deinceps dicere valebimus, quae ad gesti muneris Pontificalis rationes pertineant.“ Batthyány I: *Series Episcoporum Chanadiensium.* 60. l.

[2]) „qui [Dominicus] post appellationem per nos a spoliis, occupationibus per dictum Demetrium praedecessorem suum indebite illatis ad sedem Apostolicam interpositam, male acta ab ipso Demetrio pro majori parte in statum debitum reduxit, sicut ex privilegio eius apparet.“ *Batthyány-codex:* 13. l. — *Leges:* III. 226. l. — Ez oklevél a Chartularium emlitett harmadik részével együtt nincs meg.

káptalannak s a préposti méltóságot ekkor már több, mint egy negyedszázadig viselte. A többi főtagok valának: Imre olvasó-, István éneklő-, s Jakab őr-kanonok. Az olvasó-kanonok, mint tudjuk, egyszersmind a káptalan hiteles-helyi jegyzője vala, és igy a Chartularium szövegezése és szerkesztése Imre kanonok feladata lőn már hivatalos állásánál, de kétségkivül a káptalan bizalmánál fogva is.

E munka azonkivül, hogy egy nagy, háromszázados multat kellett felölelnie, sok kérdésnek tisztázására és még több egymásba ütköző jogok és érdekek rendezésére vala hivatva, és azért nagy szorgalmat s még nagyobb körültekintést igényelt. De Imre kanonok tollának sugalmazására készen állt az egész káptalan ügyismerete, buzgalma s bölcsessége, és igy létre jöhetett oly mü, melyet a káptalan minden tagja, az evangeliumra megesküdve, egész terjedelmében elfogadott, mely azután századokon keresztül irányadóul szolgált s a váradi egyház annyi becses történetének, köztök szent alapitójának emlékezetét is megőrizte.[1])

Mig a káptalan, igy munkálkodva, jövője alapjait biztositani törekedék, elaggott vagy betegeskedő főpásztora sirját készité elő. A székesegyház mellett felépité a hetedik kápolnát, abban védszentjének Szent-Domokosnak tiszteletére oltárt emeltete s az oltár alatt temetőhelyét választá.

Eközben 1374-ben május 3-án történt, hogy Lajos a nagy ki-

---

[1]) „nos Capitulum Ecclesiae Waradiensis . . . . recensitis et constitutionibus et consvetudinibus nostris ab olim memoriter sine scriptis servatis: quasdam ex ipsis adprobavimus . . . novas concorditer adiunximus . . . . ipsasque in unum librum per venerabilem virum dominum Emericum dictae Ecclesiae nostrae Canonicum et lectorem de nostro mandato redactas et sub debitis titulis collocatas in omnium et singulorum, quorum interest, notitiam scriptis praesentibus duximus deferendas et easdem solemniter publicandas; illas et quaecunque continentur in ipsis sub poenis adjectis promisimus et juravimus tactis corporaliter Evangeliis sacro sanctis inviolabiter observare, constitutiones easdem interpretandi et declarandi, addendi et diminuendi et contra illas dispensandi nobis facultate plenaria et omnimoda reservata.“ *Batthyány-codex:* 3. l. — *Leges eccl.* III. 218. l.

rály ismét meglátogatta Szent-László városát.[1]) Volt-e még annyi ereje Várad püspökének, hogy személyesen fogadhassa királyát s örömmel mutathassa meg az uj székesegyházat mükincseivel, a virágzásnak indult várost köz és magán épületeivel? arról hallgatnak történeti emlékeink; de azt feljegyzék, hogy Domokos püspök pár hónap mulva, ugyanazon év október 31-én megszünt élni. Hamvait az emlitett kápolna oltára alá helyezék nyugalomra, amint életében óhajtá vala.[2])

---

[1]) I. Lajos király „in festo inventionis S. Crucis“ 1374. Váradon keltezé a székelyhidi vám ügyében kiadott levelét. Nagy I. *oklevélgyüjteménye.*

[2]) „Obiit autem anno domini MCCC septuagesimo quarto in vigilia festi omnium sanctorum. — Altare vero sancti Dominici, situm in alia Capella nova, instituit Dominicus episcopus, qui ibidem est sepultus.“ *Batthyány-codex:* 13. és 246. ll. — *Leges eccl.* III. 226. és 246. ll.

III. BENEDEK.

1374—1375.

ADATHIÁNY. — SZÉKDIJ. — A PÁPA LEVELE.

Puszta nevén kivül alig tudunk róla egyebet.

Két hónapra Domokos püspök halála után, 1374. deazember 30-án már annak utódja, s a váradi püspökök rendes székdijját, a kétezer arany forintot is befizette az apostoli kincstárba.[1])

A következő év márczius 9-én XI. Gergely pápa kétségkivül hozzá intézte azon levelét, melyben Rudolf, csanádi kanonok ügyével bizza meg;[2]) de hogy tett-e ez ügyben valamit, vagy csak életben találta-e őt e levél? bizonytalan, mert ezentul semmi nyoma.

Valószinüleg elhalt, mert a következő négy éven át a magyar püspöki kar névsorában Benedek nem fordul elő.

---

[1]) PRAY GY: *Hierarchia Hung.* II. 177. l. b. jegyz.

[2]) GR. BATTHYÁNY I: *Series Episcoporum Chanad.* 65. l.

ZUDAR II. IMRE.

1376—1378.

NEMZETSÉGE. — PÁRISI UTJA. — VISZONTAGSÁGOS ÉLETE. — SIRJA. CZIMERE.

Ismét egy történeti név örököse, de aki inkább e névvel, mint tetteivel kölcsönze fényt egyházmegyénknek.

Atyja, Domokos, egyik őse az ismeretes Zudar (Czudar) nemzetségnek, s történeti emlékeink ingadozó helyesirása szerént Bulch — valószinüleg a most már borsodmegyei Böcs faluról nevezte magát, de fiainak legidősebbike, Péter az Ónodi előnevet vette fel.[1])

Imre, hét fitestvére között a legifjabb s kevéssel idősebb bátyja, János az oltár szolgálatába álltak, mint egyik közeli rokonuk László, a későbbi szekszárdi, majd pannonhalmi főapát.

Imre papi pályájának kezdetét 1360. éven innen kell keresnünk, mert mig egy, az idézett évben kelt oklevél emlitett testvérbátyjának egyházi állását megjelöli, az ő nevénél erről hallgat, sőt

---

[1]) A Czudar név eredetéről az a vélemény, hogy az e nemzetség egyik tagjának, György sárosi [?] várnagynak „czudar" tettei miatt ragadt volna a családra; *[Tudománytár.* 1841. évf. 63. l. jegyz.] de „Zudar"-nak neveztetik már 1360-ban a fennevezett Péter és csakis ő, aki ekkor diósgyőri és dédesi *várnagy* volt. [FEJÉR GY: *Codex dipl.* IX. 3. 181. l.] Valószinü, hogy a Zudar = Czudar először ragadvány név gyanánt „dictus" szerepelhetett s mai jelentésének élességével talán nemis birt; annyi bizonyos, hogy az utódoknak elegendő okuk volt azt nem szégyenleni, különben elhagyták volna. — NAGY I: *Anjoukori okmánytár.* II. 57. l. — BUNYITAY V: *Az egyedi apátság története.* 52. s köv. ll.

mivel mégis megkülönböztetni akarja, az alig érthető „Boxa“ jelzőt függeszti neve mellé.[1])

Egyházi állásáról csak később értesülünk, oly jelenet alkalmával, mely messze, a haza határain kivül folyt le. Midőn Nagy-Lajos király látta, hogy Nápolyt fegyverrel meg nem hódithatja, házasság által akarta annak birtokát családja számára biztositani. Evégből legidősebb leányát, Katalint eljegyzé V. Károly franczia király fiával, Lajossal. Párisba küldött követei, köztök Zudar Péter tótországi bán, az eljegyzésről szóló oklevelet 1374. augusztus 10-én készitek el, és azt, mint egyik tanu, aláirta Zudar Imre székesfejérvári prépost is.[2]) Tudván, hogy a magyar királyok koronázó s temetkező városának prépostsága mily előkelő méltóság vala, lehet, hogy Imre prépost Péter bátyjával együtt szintén tagja volt a királyi követségnek.

Ily váratlanul s egymástól nagy távolságra eső helyeken találkozunk vele ezentul is, de mindig csak épen annyit tudva róla, hogy itt vagy ott van. Az a titkos ok, mely életének oly változatos és izgalmas pályát szült, adatok hiányában még ismeretlen.

Páris után 1376. január 25-én Váradon látjuk, mint Szent-László egyházának püspökét,[3]) de két év mulva, 1378. január 26-án már Egernek főpapja,[4]) majd Galiczia (Russia rubra) kormányzója.[5]) Itt sincs maradása, nyugtalan végzete viszi tovább Európa ellenkező részébe: 1385-ben Imola (Olaszország) püspöki székén tünik fel,[6]) de mintha legalább meghalni visszavágynék a hazába, a következő évben már Erdély püspöke, hol három év mulva, 1389-ben hányatott élete a gyula-fejérvári székesegyház sirboltjában végre elnyugszik.[7])

---

[1]) „magister Petrus dictus Zudar pro se personaliter, ac pro . . . Stephano, Michaele, Simone, Georgio, Johanne Archi-Diacono et Emerico dicto Boxa, fratribus suis uterinis.“ Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 3. 192. l.

[2]) Br. Nyáry A. és Nagy Iván: *Anjoukori magyar dipl. emlékek.* III. 84. l.

[3]) Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 5. 84. l.

[4]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* I. 208. l.

[5]) Bonfini A: *Rerum Ungaricarum Decades.* [1568.] 371. l.

[6—7]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* I. 210. l. — II. 263. l.

Sirkövén hires nemzetségének sajátságos czimere is látható,[1]) mely még mindig többféleképen magyaráztatik, például, hogy csat, ruhakapocs, vagy „sejtes ablak-ólom," t. i. aminő a régi épületek, különösen egyházak ablakain még látható; de végre is nem egyéb, mint csakugyan hatszögü *csat*, mely egyenesen álló, háromszegletü paizson, sisakból emelkedik ki s mely ötszögletében egy-egy Anjou-liliomot tüntet fel.[2])

---

[1]) Ipolyi A: *A középkori szobrászat Magyarországon.* 62—3. ll.

[2]) Ruprecht, az idős rajnai palatin nagybátyja, Nagy-Lajos király nemes szolgájának „Zuder" Györgynek 1364-ben Heidelbergben kelt levelében csakugyan liliomokat ad czimerül: „Sehs wisse silberin Lylien in einem blaen schilde und ein wisse silbrin lylien mit drin swarzen feder quasten uff dem Helme mit einer blawen kobercshen." *Budai orsz. levéltár kincstári osztály:* N. R. 935. 14.

DEMÉNDI I. LÁSZLÓ.

1378—1382.

Benedek orvos s a Deméndiek. — Középkori orvosok mint papok. — Deméndi László orvosi s egyházi pályája. — Váradi püspöksége korán véget ér.

A középkori emberek jólétének egyik nem utolsó tényezője abban állt, hogy a fiu rendesen atyjának vagy a testvér testvérének nyomdokaiba lépett, annak müvészete vagy üzletével átvette összeköttetéseit is, és igy a már kész pályán annál biztosabban haladhatott boldogulása felé.

Róbert-Károly midőn Szent-István trónját elfoglalá, behozá magával kedves házi orvosát, kit történeti emlékeink egyszerüen csak az olasz Benedeknek neveznek. Ennek testvérei vagy épen fiai: Bertalan és Miklós szintén orvosok lőnek, amaz Pozsonyban, ez pedig Budán, s megalapiták a sok századon át virágzott Deméndi családot, igy nevezvén el magukat a hontmegyei Deménd faluról, melyet hü szolgálataik dijjában I. Lajos királytól nyertenek.[1])

E családnak volt sarjadéka László váradi püspök, akinek szintén orvosi tudománya egyengette az utat későbbi magas emelkedéséhez. Szülei ismeretlenek, de egy 1370-iki oklevél emliti Miklós, Lőrincz és Benedek testvéreit, kik itt mind a négyen Demjéni-eknek iratnak,[2]) egy másik 1474-iki oklevél ellenben már Deméndi-t ir, s kétségkivül ez a helyesebb, Deménd levén neve az emlitett

---

[1]) Fekete L: *Gyógytan a régi magyaroknál. Századok.* 1874. 490. ll.

[2]) „de Demyen." *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* D. L. 5818.

hontmegyei falunak is.[1]) László hiven családja hagyományaihoz, szintén az orvosi pályára lépett, s tudománya, de még inkább atyáinak az uralkodó ház előtt ismeretes hüsége s érdemei megnyiták számára Nagy-Lajos udvarát, hol a királynak orvosa lőn. Itt királya kiérdemelt bizalmával megtalálta a kulcsot fényes jövőjéhez is.

A középkorban, a nagyobb, sőt még a kisebb egyházi rendek nélkül is lehetett nyerni főpapi javadalmat, bár mindig azon kötelezettséggel, hogy az illető legfeljebb három év alatt felszenteltetni magát. Ily kitüntetésben befolyásos családok tagjai, vagy azon férfiak részesültek leggyakrabban, kik közvetlenül a királyi udvar szolgálatában álltanak, s ezek közt az orvosok, kik tudományos s az emberiségre oly jótékony foglalkozásuk által különben is közel álltak az egyházi rendhez. Igy nyert egyebek közt Eugubini András, királyi orvos előbb egy tekintélyes plebániát, a sáros-patakit, majd 1345-ben váradi kanonokságot.

Deméndi László is, s talán anélkül, hogy az egyházi rendnek tagja lett volna, amint ennek csakugyan semmi nyoma, — királyi ura kegyelméből 1368-ban a nyitrai püspökséget nyerte el,[2]) s hozzá még a trencsénmegyei Pravotha falut, melybe őt s testvéreit a király parancsára az emlitett 1370. évben be is iktaták.

Nyitráról négy év mulva 1372-ben Veszprém püspöki székére ment át,[3]) talán nem is egyébért, mint hogy az e székkel összekötött királynéi korlátnokságot viselhesse. Hogy az anyakirályné, Erzsébet, mennyire bizott László püspöknek nemcsak hüségében,

---

[1]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* N. R. 274. 4. — Ugyanitt emlittetnek atyafiai: Miklós „de Demend," ennek fiai: Péter és László, és ennek fia: János. — Ezekből látható mennyire tévedt Lendvay M: *Liber dignitariorum eccl.* I. 199. l. midőn László püspök családi nevét „de Zuha" [Szuhai ?]-nak irja. Hasonlóképen tévedt Keresztury J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* I. 66. l. midőn László püspököt a főuri *Vay* nemzetség tagjává teszi, tévutra vezettetve e nemzetség 1799-iki bárói adománylevele által, mely azt mondja, hogy a Vay-ak egyik őse, László a mohácsi vész előtt püspök volt. Igaz, Vay László a jelzett időben püspök volt, de nem váradi, hanem *nikodemiai felszentelt püspök* s Hipolit egri püspök [1498—1520.] helynöke. Lásd: *Kanonokok: Vay Imre.* 1507. év.

[2]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* I. 368. l.

[3]) *Episcopatus Nitriensis Memoria.* 276. l.

hanem okosságában is, mutatja azon tette, hogy később utolsó rendeléseinek egyik végrehajtójává is László püspököt jelölte ki.[1])

Sokáig Veszprém sem csatolhatta magához, 1378. január 26-án már Várad püspöki székén látjuk feltünni, megtartva ily magas állásban is királyi orvosi hivatalát.[2]) De Várad ismét csak azon püspökeinek egyikét látta benne, kiket alig hogy megnyert, márisel veszte.

Püspöksége valóban nyereségnek mutatkozék a megyére nézve. Mingyárt kormányának elején azzal kezdé, hogy amint veszprémi püspök korában megszerezte püspökségének Bicskét,[3]) hasonlóképen igyekezett megszerezni váradi egyházának a szabolcsmegyei Kis-Ajakot.[4]) Szerencsésebb volt a barsmegyei Ujfaluval, melyet 1381-ben sikerült megnyernie a királytól nevezett testvérei számára.[5]) További sorsa bizonytalan. 1382. február 10-én még a püspökök sorában olvassuk nevét,[6]) de ugyanazon év márczius 23-án Várad püspöki széke már üres.[7])

Egyik legtekintélyesebb történetirónk említi, de forrása megjelölése nélkül, hogy László Deméndy fia 1419-ben kalocsai prépost, vicarius és Zsigmond király orvosa vala, *mely utóbbi minőségben már I. Lajos királynak is szolgált.*[8]) Hogy püspökök egyházmegyéjök kormányát a szerényebb prépostsággal felcserélték, az többször megtörtént és igy nincs benne lehetetlenség, hogy az említett kalocsai prépost s Deméndi László, a volt váradi püspök egy személy; de adatok elégtelensége miatt még meg nem határozható.

[1—2]) Fejér Gy: *Codex dipl:* IX. 5. 405. és 251. 259. ll.

[3]) Róka J: *Vitae Vesprimiensium Praesulum.* 209. i.

[4]) *Zichy-okmánytár:* IV. 109. l.

[5]) Nagy I: *Magyarország családai.* III. 275—6. ll.

[6—7]) Fejér Gy: *Codex dipl.* IX. 5. 561. és 566. l.

[8]) „Erat hoc anno Ladislaus filius Deméndy, Praepositus et Vicarius Colocensis, Physicus Sigismundi Regis, *quod munus etiam sub Ludovico I. gesserat.*“ Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 76. l. a. jegyz.

ZUDAR III. JÁNOS.

1383—1395.

A BELZAVAROK ÉS VÁRAD UJ FŐPAPJA. — A PÜSPÖKSÉG ALAPITTATÁSÁNAK EMLÉKE. — SZENT-LÁSZLÓ LOVAGSZOBRA. — KIRÁLYI ADOMÁNY. — MÁRIA KIRÁLYNÉ VÁRADI TARTÓZKODÁSA ÉS SIRJA.

Nagy-Lajos királylyal eltemették egy időre hazánk nyugalmát is. A pártszenvedély, mely e század elején már-már feldarabolással fenyegette a hazát, mintha több mint félszázados tétlenségeért bosszut akart volna állani, — kitört megint s köny és vérrel áztatá a század végét is.

De Várad az országban s különösen a budai királyi palotában s a déli részeken lefolyt véres jelenetek közvetlen hatását nem érezé; falai között béke honolt, melyben virágozhatott a müvészet s háboritatlan, vigasztaló magányt talált a fájdalom.... A békét aligha nem uj főpásztorának előrelátása s bölcs mérséklete őrzék meg számára.

Ez uj főpásztor János, 1383. február 17-én már benne ül Szent-László városának püspöki székében,[1]) amiből méltán következtethető, hogy már jóval azelőtt nyerhette kineveztetését s Mária, az ifju királyné uralkodói gondjainak egyik elseje lehetett, hogy ne hagyja tovább is árván Deméndi László egyházmegyéjét.

---

[2]) *Archiv für siebenbürg. Landeskunde.* I. 3. füz. 127. l. — FEJÉR GY: *Codex dipl.* X. 1. 64. l. szerént már 1383. február 5-én váradi püspök; de ez oklevél kelte 1384-re igazitandó ki, mivel Mária királyné uralkodásának „anno *secundo*" kelt.

János püspök korábbi életéről nem egészen biztosak tudósításaink. Némely források szerént szintén a Böcsi Zudarok nemzetségéből származott, testvérbátyja a fentebbi Zudar Imre püspöknek s miként ez, ugy ő is a székesfehérvári prépostságból lépett volna Várad püspöki székére.[1]) E Zudarok közől való származása nagyon valószinü, mert, mint láttuk, a hét Zudar testvér egyike csakugyan János volt s egyházi férfiu, főesperes; emellett János váradi püspöknek a Zudarokkal, mint egy 1393-iki oklevél mutatja, közelebbi összeköttetései valának.[2]) De fejérvári prépostsága még megerősitésre vár, mert e korban találunk ugyan a nevezett prépostságon egy Zudar Jánost jogtudort, de ez még 1401-ben is viseli a prépostságot.[3])

Annyi bizonyos, hogy neve Zudar s ugyanaz, kit XI. Gergely pápa már 1374-ben be akart ültetni Várad préposti székébe; de ami ekkor nem sikerült[4]), mert vetélytársa Pál, ki ugy látszik a hatalmas Horváthi-ak közől származott, lett a prépost, Zudar pedig egy évtized mulva — váradi püspök.

János püspök korának párttusáitól távol tartá magát, ámbár a váradi püspök hatalma s befolyásának félre nem ismerhető sulyát mind Zsigmond, mint a nápolyi udvar igyekvének maguknak biztositani.[5]) János püspök azonban nem volt a küzdelmek férfia; inkább székvárosán s egyházmegyéjén csüggött, s az országgyülések vagy csaták háborgó képei helyett a müvészet örökre szép alakjait hordozta lelkében,

A Chartularium szerkesztésével Várad multjának emlékei ele-

---

[1]) *Liber dignitariorum eccl.* 199. l. — Nagy Iván: *Magyarország családai.* XII. 446. ..

[2]) *Zichy okmánytár:* IV. 512—3. ll.

[3]) *Hazai okmánytár:* V. 199. l.

[4]) „Johanni Zudar de Canonicatu et Praebenda ac Praepositura Ecclesiae Varadiensis vacante per obitum Philippi de Bodde [fuit provisum] VII. Kalend. Julii. — Nondum obtinuit; nec huiusmodi gratia habuit effectum." — *Vaticani titkos levéltár:* Rationes collectoriae Poloniae. 1373—1375.

[5]) Zsigmond király 1387-ben kétezer forintot rendel adatni a püspöknek zászlóalja [banderiuma] zsoldjára. *Zichy-okmánytár,* IV. 342. l. — 1390-ben Nápolyi László intéz hozzá levelet. Br. Nyáry A. és Nagy Iván: *Magyar dipl. emlékek az Anjoukorból.* III. 694 5. ll.

venebbek lőnek; közeledék a püspökség fennállásának háromszázados évfordulója is, s az alapitó szent király alakja még hóditóbban tünt fel, mint azelőtt, mert érezhetőbb vala, hogy menynyit nyert Várad általa?

János püspök kiváló tisztelője volt Szent-Lászlónak, emlékével sokat foglalkozék, miközben felébredt lelkében a vágy, hogy székvárosa s egyházmegyéje hálaját iránta kifejezze és szent örökségképen az utókorra áthagyományozza.

Környezete, különösen a káptalan tagjai osztoztak főpásztoruk hálaérzetében, s oly férfiak, mint Császlóczi Mihály, kiskáptalani prépost, maga is egy emlékszerü dóm lelkes épitője, vagy mint Cykó István, Maternus prépostok, Upori István éneklő-kanonok, később mindannyian püspökök, — kétségkivül csak elősegiték főpásztoruk ama törekvését, hogy szent alapitójok emlékét megörökitse.

Igy érlelődött meg János püspök lelkében az elhatározás, hogy egy szobrot öntet, mely Szent-Lászlót ugy tüntesse fel, mint a nemzet emlékében él: nyilt helyen, magasan, harczi ménén ülve, jobbjában a csatabárddal, a mint épen a csatába vágtat, hogy védje övéit s szent hitét.

A már emlitett három szobor megalkotói még éltek Kolosvártt; János püspök ezeknél rendelte meg Szent-László király lovagszobrát is. Mikor történt ez? arról nincs tudósitás; de bizonyos, hogy a szobor 1390-ben készen állt.

Helyet számára a vár főkapujától jobbra, a székesegyház s a püspöki palota közt, amannak főajtaja előtt szemeltek ki. Itt állott magas márvány talapzaton az alapitó király szobra lovon ülve s jobbjában csata-bárdját emelve. Ló és lovas érczből valának, tetőtől talpig megaranyozva.[1]) A talapzaton érczlapra vésve felirás volt,

[1]) „*In ipso Arcis ingressu ad dextram* aenea S. Ladislai Regis imago aeneo equo insidens . . . integra et tota auro splendens in dextra habet asciam. . . . *quasi sectionem minitans.*“ Miskolczy István *1609-iki naplója. Schedius L: Zeitschrift von und für Ungern.* 1804. évf. 85. l. — „statua equestris Divi Ladislai Regis Ungariae . . . quae *in vestibulo maioris templi* miro et eleganti artificio ex aere fusili conflata, marmoreaque basi superimposita est“ Istvánfi M. *Historiarum de rebus Ungaricis libri.* [Köln. 1622.] 731 l.

mely a királyi pár, a müszerető püspök s a szobrászok neveit és a felállitás napját hirdeté.[1])

Szemtanu irók, mint Bonfini és Istvánfi, Mikes és Révai századok multával is elragadtatással szólnak a szoborról, mint csodahatásu, mert ép oly nagy, mint kitünőleg sikerült müről; énekeikbe szövik a költők, mint már a régi magyar ének is Szent-Lászlóról:

„Képed feltették a magos kőszálra,
Fénylik, mint nap, salyog, mint arany;
Nem elégszik senki te rád nézni.[2])

A szobor, mint a felirás mutatta, 1390. május 20-án készült el vagy állittatott fel, de ünnepélyes felszenteltetése aligha nem ugyanazon év szeptember 8-án, a székesegyház védszentjének, Szűz-Máriának születése ünnepén történt. Zsigmond király ugyanis s Mária királyasszony ama korban többször megfordultak Váradon,[3]) de mindig csak külön, egymás nélkül; ellenben az emlitett ünnepen nemcsak mindketten itt vannak, hanem velök látjuk az ország főpapjait és zászlós urait is.[4])

Ime, atyai gond és szeretet kietlen puszlából hová emelte Váradot! Erős vár volt ez már ekkor, mely duló hadjáratában meg fogja állitani a leghatalmasabb ellent is, s amellett erős vára a hazafias szellemnek, hol a vallás szent épületeinek árnyában ápolást talál a tudomány, a müvészet, az ipar, s hol a paloták mellől

---

[1]) „Subtus equum in aenea tabella haec leguntur: *anno M. 390. die XX. mensis May Rege Sigismundo et Maria Regina feliciter regnantibus hoc opus fieri fecit Reverendus in Christo pater d. Joannes Episcopus Varadiensis per Magistros Martinum et Georgium de Colosvar in honórem S. Ladislai Regis.*“ Miskolczy I: *naplója i. h.*

[2]) Ipolyi A: *A középkori szobrászat Magyarországon.* 64. l.

[3]) Zsigmond király 1387. szept. 1?-én, tehát koronáztatása [marcz. 31.] után — és 1390. febr. 8-án Váradon jár'. *Gr. Forgách-család levéltára.* — *Leleszi orsz. levéltár.* — Mária királyné május 7-én 1389. Debreczenből keltezi levelét. *Gr. Forgách-család levéltára.* A királyné későbbi élete feljogosit hinnünk, hogy Váradot ez alkalommal sem kerülte el.

[4]) *Nagyszebeni városi levéltár.* — 1390-ben május 20-ika *péntek* napra esett, ami szintén arra vall, hogy a kérdéses örömünnepet nem tartották e napon.

nem hiányzanak ama szerény épületek sem, melyekben az emberiség fájdalma lel enyhületet.[1])

E kortól kezdve püspökségünk székhelyének neve: a gazdag, a boldog Várad, a földi paradicsom.[2])

Valószinü, hogy Zsigmond király ekkor adományozta a püspöknek megelégedése s elismerése jeleül a biharmegyei Olaszi (Ér), továbbá Mária-Magdolna, Ragáld és Gyulvész birtokokat;[3]) valamint János püspök is a maga részéről ez ünnepély emlékére emelhette nemeseinek sorába egyik jobbágyát, Vajda Györgyöt, Ilyefalva, máskép Ilyeháza falut s azonkivül tiz szabad telket is adván számára.[4])

De királyi férjénél még jobban kitünteté Váradot a királyné. Nagy-Lajos leánya, Mária, mint láttuk, többször időzött Váradon s kedvencz tartózkodási helye a várad-velenczei apáczazárda volt.[5]) E zárda már e korban nagy mértékben kiérdemelte Várad polgárainak rokonszenvét,[6]) hol leányaik a magasabb körök müveltségének is részesei lőnek. Báthori püspök amaz intézkedése, hogy főuri családja nőtagjai előtt e zárda ajtaja nyitva legyen, kétségkivül nem maradt eredmény nélkül, s mint egykor Szent-Margittal, ugy itt is előkelő családok leányai laktak e klastrom falai között. A

[1]) Az ispotályokon kivül e kor iratai már emlitik Váradon a *„domus leprosorum“* és *„vakok teleke“* menhelyeket. *Batthyány-codex:* 34. l. — *Leges eccl.* III. 240 l. — *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* Monial. V. Bud. 43. 58.

[2]) „Opulentissima civitas Varadiensis, *quae felix appellabatur*, cui in tota Pannonia vix par erat.“ *Gyulafejérvári Batthyány-könyvtár:* Székely S: *Analecta.* I. 364. l. — Még egy 1599-iki, tehát a török ostrom után kelt tudósitás is azt mondja Váradról: „Ist wol der Ort und gelegenheith *einem Irdischen Paradeiss* zu vergleichen.“ *Történelmi tár.* 1878. évf. 907. l.

[3]) A király iktató-parancsa a leleszi konventhez 1392. márcz. 6-án kelt. Keresztury J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* I. 193—4. ll.

[4]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* N. R. 944. 13. — Az itt emlitett Vajda György ugy látszik, fia vagy legalább ivadéka volt ama Vajda Péter, fel-venteri birónak, kiről fentebb Demeter püspöknél volt szó.

[5]) Keresztury J: *Descript. Epp. et Capit. M. Varad.* I. 67. l.

[6]) Várad polgárai kevéssel utóbb egy kétkerekü malmot ajándékoznak e klastromnak. Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 6. 490. l.

már említett Simon bán özvegye is, ki a székesegyházban Szentlélek oltárát emelteté, e korban éle itt, mint e zárdának lelkes pártfogója, vagy épen fejedelemasszonya.[1])

Mária királyné tehát a csenden, a vallás vigaszain kivül magasabb müveltségü lelkeket is talált e helyen, azért vágyott ide, s itt időzései alkalmával szerette meg annyira Váradot, hogy ide kivánt temetkezni is. És a királyné jámbor ohajtása nem soká maradt teljesületlenül.

A halál 1395. május 17-én kioltá ifju életét, s hamvait hazánk főpapja, Kanizsai János helyezte örök nyugalomra Szent-László sirjának lábainál.[2])

Történeti forrásaink nem említitik ugyan, de alig lehet kétség benne, hogy Várad müemlékei ez alkalommal ismét szaporodának egygyel; Zsigmond király nem hagyhatá jeltelenül ama fejedelmi hölgy sirját, kinek koronáit köszönheté.

Ugyanezen évben tünik el Váradról János püspök is. 1395. november 26-án még hazánk főpapjai között foglal helyet;[3]) de két nap mulva, november 28-án Várad püspöki széke már üres.[4]) Meghalt-e vagy csak helyet cserélt? annak eddig semmi biztos nyoma.

Pályája vége homályba vész, de emléke Szent-László érczszobrán századokon át ragyogott s ragyog ma is mütörténelmünk lapjain.

---

[1]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* IX. 5. 267. l. jegyzet.

[2]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 2. 286. és X. 4. 54. ll. — Szalay L: *Magyarország története.* II. 299. l. Nagyváradot említi, de tán csak tollhibából, Mária királyné halálozása helye gyanánt is.

[3]—[4]) Fejér Gy: *Codex dipl.* X. 8. 377. és 399. ll. Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 178. l. említi, hogy János püspöknek 1385 ben, tehát még püspöksége kezdetén káptalanával pere lett volna, melyet Demeter primás egyenlite ki; de az ügyről közelebbit nem mond s forrását sem jelöli meg.

NEGYEDIK KÖNYV.

A PÜSPÖKSÉG NEGYEDIK SZÁZADA.

(1395—1490.)

I. PÁL.

1396.

Megbizottja Rómában, ő a királyi udvarnál. — Horváthi volt-e? — Püspökségének korai vége.

A püspökség uj századában, mely Szent-László lovagszobrától indul ki s fényesen vonul végig, az első főpásztor: Pál.

1396. május 10-én megbizottja, Lőrincz bihari főesperes már a római udvarnál van kétségkivül kineveztetése végett,[1]) ami sikerült is.[2]) Ennek hirével azonban Lőrincz főesperes még egy hónap mulva sem érkezett vissza, mert Pál püspököt Zsigmond királynak junius 10-én kelt levele még mindig „választott"-nak irja[3]) És ez oklevél több tekintetben figyelemre méltó.

Először azért, mert emliti, hogy a király Pál püspök előadására erősité meg Királyfalvai Lászlót a pozsonymegyei Kétszarva, Bár s Magyar községek birtokában; továbbá, mert ámbár Pál még csak választott püspök, mégis mingyárt az érsekek után, valamennyi püspököt megelőzve, tehát mint legrégibb püspök szerepel benne.

E szokatlan jelenség élénken juttatja eszünkbe, hogy a magyar püspöki karnak e korban csakugyan volt egy régi tagja, ama

---

[1]—[2]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 178. l. d. és e. jegyz. Ez utóbbi hely azt mondja, hogy Lukács váradi püspök elődjeinek s ezek közt *Pál* püspöknek is az apostoli kincstár iránti terheit magára vállalá; de Lukács előtt más Pál még nem ült Várad püspöki székén.

[3]) Zsigmond király eredeti, hártya levele, melynek bal oldalán fenn és lenn olvasható: „relatio domini Pauli electi Waradiensis." *Budai országos levéltár kincst. osztály:* N. R. 324. 33.

hires Horváthi Pál, ki valószinüleg váradi prépostból lőn zágrábi püspökké, s aki testvérével, Jánossal Zsigmond király ellen fegyvert fogott, de Zsigmond őket 1393-ban leveré s mig Jánost kivégezteté, Pálnak életét meghagyta, de a zágrábi püspökséget elvette tőle.[1])

A trónján azonban még mindig ingadozó királynak nem lett volna tanácsos, ha engesztelhetetlen marad, és azért valószinü, hogy Pál püspökkel, a különben is hatalmas olygarchával később kibékült, s nem volt ellene, hogy a megüresedett váradi püspökséget elnyerje. Ily eljárás Zsigmond király életében legalább nem szokatlan ; igy tőn egyebek között Ludányi Tamás egri püspökkel. Az is tekintetbe veendő, hogy e korban több Pálja nincs a magyar püspöki kar névsorának.

Életben találta-e Pál püspököt a pápa bullája ? vagy általában mi történt vele ? arra nincs felelet, mert czentul legalább eddigelé semmi nyoma.

---

[1]) Kercselich B. A : *Historia Ecclesiae Zagrabiensis.* I. 142. l.

LUKÁCS.

1397—1406.

Az ó-budai egyetem s Lukács prépost. — Egyetemi korlátnoksága. — Csanádi, majd váradi püspök. — A kápolnai klastrom. — Az 1403-iki összeesküvés Szent-László sirjánál. — Tüz a székesegyházban. — Lukács halála. — Pecsétjének több oldalu érdekessége.

Hazánk Nagy-Lajos halálakor a fejlődés oly magas fokán állt, hogy többé nem volt elegendő számára csupán egy tudományos egyetem. A pécsin kivül 1395. körül egy másik egyetem keletkezik az ország szivében, Budán.

Különös azonban, hogy az uj egyetem az ó-budai prépostság mellett alakult meg, cancellárja vagy mai kifejezéssel igazgatója a budai káptalan prépostja, és ami legfőbb, tanárainak fizetése is ugyanazon káptalan préposti s kanonoki javadalmaiból kerül ki. Semmi sem mutat Zsigmond király alapitó kezére.

Valószinü tehát, hogy a budai, már a XIII-ik században is virágzott káptalani iskolát 1395. körül az akkori ó-budai prépost emelte királya helyeslése s az apostoli szék megerősitésével az egyetemek rangjára. Ezt látszik igazolni a pápának ama kegye is, hogy e prépostot, midőn püspökséget nyer élete hosszáiglan meghagyja nemcsak az egyetemi korlátnokságban, hanem prépostsága további birtokában is, és igazolja ama körülmény, hogy az egyetem csak addig áll, mig e püspök-prépost életben van, és csak halála után, 1410. körül kezd Zsigmond király egyetem fetállitásáról, illetőleg az elalélt budainak felélesztéséről gondoskodni.[1])

[1]) „pium etiam Sigismundus academiae in Hungaria excitandae conce-

Ez ó-budai prépost ujabb jeléül annak, hogy középkori történetünk igénytelen keresztnevei sokszor mennyi érdemet, nagyságot takarnak, — csak az egyszerü Lukács név alatt fordul elő. Családi neve némelyek szerént Szántódi,[1]) mások szerént Jánki.[2]) Atyafiai közől Konrád, Demeter és Jakab ismeretesek s némi történeti nyomok oda utalnak, hogy származása helyét a Dunántul, nevezetesen Baranyamegyében keressük.[3])

Mint ó-budai prépost s Mária királynénak titkára 1392-ben tünik fel először.[4])

Azon körülmény, hogy czimei között ekkor még nincs ott, mint később mindig, az egyetemi korlátnokság, arra mutat, hogy a budai egyetem keletkezését 1392—1395. évek között keressük, nevezetesen az utóbbi évben, midőn Lukács prépost Mária halálával elvesztvén királynéi titkárságát, az egyetem megalapitásával mintegy maga teremt magának egy uj s nem kevésbbé diszes munkakört.

Ugyanis a budai egyetem első határozott nyoma Mária királyné halála után egy félévvel merül fel IX. Bonifácz pápa azon levelében, melylyel Lukács prépostot s már egyetemi korlátnokot érdemei-

---

perat desiderium, ut rem literarum *instauraret*, quare Joannes [XXIII. pápa. 1410—1415.] internuntio suo ad eum misso iniunxit, ut de loco ad illam commodo et agro cognosceret . . . .« Ábel J: *Egyetemeink.* 18. l. — Ugyanitt Ábel J elmésen s aligha nem szerencsésen is fejtegeti, hogy az ugynevezett »Sunda« vagy »Universitas Sundensis« helyesen: »Budensis.«

[1]) *Budai országos levéltár kincst. osztály:* Liber dignitariorum eccl. 199. l.

[2]) Szirmay A: *Szathmár vármegye esmérete.* II. 213. l.

[3]) »Gerardus filius Ladislai et Nicolaus filius Egidii de Zuharcka« maguk és rokonaik nevében »Reverendum in Christo patrem dominum *lucam Episcopum Ecclesiae Varadiensis,* Conrardum, Demetrium et Jacobum, fratres eiusdem domini Episcopi patrueles Et alios quoslibet ab occupatione, detentione . . . . possessionum ipsorum Emmel, Zemel et Thohfalu ac Crako vocatarum in Comitatu de Baranya existentium et habitarum, Item ab indebita ulteriori retentione« letiltják a szekszárdi konvent előtt. 1393. A pécsi káptalannak 1404-iki átiratából. Nagy I: *oklevélgyüjteménye.*

[4]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 2. 39. l.

nek jutalmazása s tán még inkább az egyetem fentartásának czéljából 1395. október 6-án csanádi püspökké nevezi ki, meghagyván nála az egyetemi korlátnoksággal együtt az ó-budai prépostságot is, az egyetem e tulajdonképeni alapját.[1])

De Szent-Gellért egyházmegyéje másfél évig sem mondhatá őt magáénak: 1397. márczius 4-én már Várad püspöki székén találjuk.[2]) És itt tölté el élete utolsó szakát munkában, mint azelőtt mindig, de izgalmak között, mint még soha.

Első tettéül történeti emlékeink azon klastrom megujitását említik, mely Szent-Pál remetéi áhitata s munkásságának volt tanyája s mely rendesen „kápolnai klastrom“ név alatt fordul elő.[3]) Ez Várad felett, püspökségi birtokon, az ugynevezett Szent-László szőleje mellett emelkedett.

Miben állt tulajdonképen e klastromnak megujitása? arról nincs bővebb tudósitásunk; de a klastrom helyén látható ma is egy-két tagozott kő-töredék, mely kétségtelenül az ott állott egyház romja s a csúcsives épitészet jellegét viseli. Ez épitészet virágzó kora hazánkban épen Lukács püspök korába esik, ennélfogva hihető, hogy történeti emlékeink a „megujitás„ alatt e klastrom egyházának felépitését értik, mely egyház eredetileg, mint a „kápolna“ név is mutatja, eléggé szerény lehetett, de fenmaradt köveinek tanusága szerént emlékszerüleg épült fel.

Különben, hogy Lukács püspök e klastrom iránt csakugyan érdeklődött, azt igazolja ama tette is, hogy épen az idézett 1398. évben Kálmánnak, a kápolnai klastrom főnökének kérelmére, e klastromnak adá azon darab szántóföldet, mely a püspökség imént emlitett szőleje alatt terült el.[4])

---

[1]) Fejér Gy: *Codex dipl.* X. 2. 315—6. ll.

[2]) „1397. quarto nonas Marcii . . . Luca episcopo electo Waradiensi.“ *Budai orsz. levéltár kinest. osztály:* N. R. 593. 1.

[3]) Péterffy K: *S. Concilia.* II. 282. l. mely helyet Szirmay A: *Szathmár vármegye esmérete.* 49. l. tévesen magyarázott a *kaplóni* monostorra. — Kaplon nem Kápolna.

[4]) „quandam particulam terrae nostrae arabilis sub vinea nostra Episcopali immediate penes domum torcularis in eadem vinea nostra habitam a

És eféle munkás gondoskodása egyházmegyéjének kétségkivül egyéb helyein is hozott gyümölcsöket, bár csakhamar országos és lázas események vették igénybe egész figyelmét.

Ismeretes, hogy Zsigmond királytól uralkodása elején idegenkedett nemzetünk. Sokan hitték, hogy Mária királyné halálával Zsigmondnak minden joga elveszett Szen-István birodalmára. Végre Zsigmond személyes gyengéin kivül a Nikápolynál szenvedett nagy vereség, a pécsi s budai vérengzések, de legkivált azon tapasztalás, hogy szenvedett fogsága sem javitott rajta: elidegeniték tőle hazai főpapságunkat is. Igy a forrongás, mely a szerencsétlen Kis-Károly fiának, nápolyi Lászlónak érdekében szittaték, de elejénten csak a birodalom déli részeire szoritkozott, lángot vete az anyaország belsejében is. Az 1402-iki pozsonyi országgyülés nevezetes végzése, melyet Lukács váradi, sőt Ludányi Tamás egri püspök is aláirt, feledve lőn, mert, mint a történetiró megjegyzi, nem volt őszinte.[1])

Váradon, mint már láttuk, a vallás a magyar nemzetiség palástját ölté magára; Szent-László sirja fajunk vallási s nemzetiségi egységének központja volt. E sirtól indultak ki királyaink uralkodói pályájokra; e sirhoz gyültek országunk nagyjai most, midőn hitték, hogy apáik szabad királyi választás joga ismét kezökben van.

1493. nyarán, Szent-László király ünnepe táján szokatlanul megnépesült Várad: főpapok, országnagyok, főnemesek jöttek egymásután. A város népe azt hitte, hogy országos ünnep készül megint, de örömet nem láthatott az érkezők arczain. Komoly, sőt mondhatni, aggódó vala mindenki.

Hányan s kik valának az érkezők, azt az oklevél, mely csak legujabban került napfényre s ez eseményt először emliti, nem sorolja fel, de, ugy látszik, jelen volt Kanizsai János primás is a kalocsai érsekkel, továbbá az egri, erdélyi püspökök, s a világiak

---

parte eiusdem claustri adiacentem eidem claustro et per consequens dictis fratribus Eremitis pro eorum comodosiori sustentatione . . . Datum Varadini in festo S. Joannis ante portam latinam. 1398.« *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* Paulini de Kápolna. 1. 3.

[1]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 136–140. ll.

élén Bebek Detre nádor, a két erdélyi vajda, a székelyek ispánja stb. És az egybegyültek előleges tanácskozás s megegyezés után Szent-László sirjához mentek és ott megesküvének a szent király fej-ereklyéjére, hogy Zsigmondot többé nem ismerik királyul s helyébe nápolyi Lászlót ültetik.[1])

Innet indult azután a primás az érsekkel, a nádorral s a jelenlevők egy részével László elé, s a visszamaradottak főbbjei, nevezetesen Lukács váradi, István erdélyi püspök, továbbá Csáki Miklós és Marczali Miklós erdélyi vajdák, Csáki György székelyek ispánja és Kerekegyházi Mihály Váradon, julius 21-én irják meg s küldik szét levelöket, melyben fegyverre szólitják hiveiket s találkozó helyül a Körösközét tüzik ki, hogy onnat seregestül mehessenek uj királyuk elé s együtt kisérhessék fel Székesfejérvárra.[2]) És

---

[1]) „dum in . . . Regnum Bohemie in subsidium . . . . Wenceslai fratris nostri . . . . laborassemus, quidam prelati et Barones, necnon proceres, *maior scilicet pars* dicti Regni nostri Hungarie in opprobrium nostre celsitudinis iniquo freti consilio in unum conspirantes *Waradinum* convenerunt, *ubi prestito iuramento super capite sancti Regis Ladislai corporaliter facto* nos dyademate, Regnisque Hungarie etc . . . que fere annis sedecim gubernavimus . . . privare . . . ac ignotum eis alium Regem, scilicet . . . Ladislaum filium condam Karuli de Duracio inducere . . . conati extiterunt.“ *Hazai okmánytár.* VII. 439—440. ll.

[2]) „Fratres carissimi. Scire velint vestrae fraternitates, quod serenissimus princeps, dominus *noster,* dominus Ladislaus rex una cum dominis Strigoniensis et Colocensis Ecclesiae Archiepiscopis, detrico palatino, ceterisque fratribus nostris cum sua maiestate existentibus *iam* de Jadrya iter arripiendo, gressus ipsorum pacifice versus Ambam [igy] — Regalem dirigunt, et ecce nos hodie una cum nonnullis fratribus nostris hic praevie conveniendo disposuimus, ut cum totis nostris gentibus et viribus nos promptuando in *Kereskez* feria quarta proxime ventura [julius 25.] in campum descendamus. Ideo vestras fraternitates requirimus, quatenus et vestrae fraternitates cum ceteris ipsorum fratribus in illis partibus existentibus cum gentibus et viribus se promptuando, domino nostro ladislao regi ad serviendum versus nos gressus vestros dirigere velitis. Datum Varadini sabbato ante festum beatae mariae magdalenae. Lucas Varadiensis et Stephanus Transilvaniensis Episcopi uterque Nicolaus Voyvodae Transilvanienses, Georgius de Chaak Comes Siculorum et Michael filius Pauli de Kerekeghaz fratres vestri.“ Kivül: „Egregiis viris magistris Stephano filio Petri et Georgio Cholnok fratribus nostris carissimis.“ Eredeti

ebből az következik, hogy a jádrai koronázás (auguszt. 5.) tervökben nem volt s csak a körülmények kényszerítő hatalma alatt következett be.

A végkifejlődés ismeretes. Zsigmond győzött, de győzelme nem szédité el. Fegyvereinek sikeréhez a bocsánat, sőt a királyi adományok varázsát csatolta. Megbocsátott a primásnak is, és csak a főkorlátnokságot vette el tőle. Lukács püspököt szintén háboritlanul látjuk ezentul is püspöksége birtokában.

Mig a haza belsejét igy pártharczok emészték, a váradi székesegyház osztozik a haza sorsában: az ő belsejét is nagy romlás éri. A sekrestyéjében égve feledett gyertya — mondja az eseményről Zsigmond királynak egy 1406-iki, épen Váradon kelt levele — tüzet vetett a ruhanemüek s a faszekrényekbe, s az igy keletkezett lángok elhamvasztak a káptalan legféltőbb kiváltságleveleit is; arany-ezüst kelyhei, keresztjei, ereklyetartói megolvadtak; himzett, irott képekkel, gyöngyökkel ékes ruhái, könyvei megsemmisültek. Hogy mikor történt ez? az emlitett oklevél határozottan nem jelöli meg, csupán annyit mond, hogy „nehány év előtt“,[1] s történelmünk egyéb lapjai sem emlitik a sajnálatos esemény napját. Alig szenvedhet azonban kétséget, hogy ez Lukács püspök éveiben történt.

A pusztulás, úgy látszik, nem terjedt a sekrestyénél tovább, legalább az egyház tulajdonképeni belsejének romlásáról semmi tudósitásunk sincs; de a veszteség igy is érzékeny volt, mert az egyházat legbecsesebb tárgyaiban, valóságos kincsei, s müremekeiben érte.

---

papir, hátán vörös és zöld viaszba nyomott zárpecsétek nyomaival. A zöld Marczaly Miklós pecsétje. — *Kállay-család levéltára.* — A kelet éve a tollban maradt, de a jádrai ut s koronázás, továbbá Zsigmond cseh országi hadjárata [1402. novemb. — 1403. augusztus] és uralkodásának 16-ik éve 1403-ra esnek; ez évben kelt tehát e levél is.

[1]) „qualiter *ante annos quosdam elapsos* sacristia seu conservatorium eiusdem Ecclesiae Varadiensis . . . . inopinati casus eventu, quadam candela ardente in eadem sacristia per oblivionem remanente et tandem inter vestimenta et asserias tabulas inflammata, validus ignis excrevit et cum praedictis universis thesauris — videlicet crucibus, calicibus, thecis aureis et argenteis, libris, imaginibus, gemmis et paramentis, ornatibus et vocalibus — etiam . . . privilegia et literalia munimenta . . . . combusta et in cineres redacta fuere.“ Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 522—3. ll.

Lukács püspöknek már nem sok ideje volt arra, hogy székesegyháza veszteségeit csak némileg is pótolja, valamint annak sem örülhetett soká, hogy az országos bonyodalmakból kibontakozhatott. 1403. őszén tul müködésének már semmi nyoma, csak a királyi levelek említik nevét a többi főpapok között. Ezek szerént 1406. február 26-án még él,[1]) de a következő május 28-án püspöki széke már üres.[2]) Tehát ez év tavaszán, mikor minden ujra éledt, ő akkor hunyt el.

Egyetlen emlékünk tőle függő pecsétjének lenyomata, melyet a mellékelt hasonmás tüntet fel.[3])

[1]) Gr. Teleky J: *Hunyadiak kora.* XII. 311. l.

[2]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 484. l.

[3]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* Paulini de Kápolna. 1. 3.

E pecsét több tekintetben érdekes. Alant a püspök alakja látható rajta, főpapi diszben, előtte szivalaku paizson czimere: egymásra fektetett két strucztoll. Ez tudvalevőleg a Czobor-Szent-Mihályi Czobor család czimere. Ha igazolható lesz, hogy e család ama czimert már Zsigmond király korában is használta, akkor Lukács püspök származásának kérdése is több világosságot nyer. — A püspök felett a pecséten csucsives, gazdag tagozatu mennyezetek alatt középütt a székesegyház védasszonya, Szüz-Mária, karján a kis Jézussal, jobbján a püspökség alapitója Szent-László, baljan Szent-István vagy Szent-Imre, mert amit ez alak jobbjában tart, a pecsét fogyatékossága miatt meg nem határozható, hogy királyi bot-e vagy liliom? Nagyon valószinü, hogy e pecsét a váradi székesegyház főoltárának képét mutatja, amint az Báthori vagy Meszesi püspökök korából a XV-ik század első tizedeig állt. E korbeli oltáraink valóban ilyenek, s székesegyházunk főoltárán ez alakok, védszentjeink e szobrai állhattak.

A pecsét körirata: S · LUCE · EPI · WARADIEN . . . . . NCELLARI . · STUD . . . . . DATOR · PPOITVR · VETERIS · BV . . . . . .

(† Sigillum Luce Episcopi Waradiensis, Cancellarii Studii, Commendatoris Prepositure Veteris Budensis.)

ALBENI EBERHÁRD.

1407—1409.

Zsigmond király váradi nagy alapitványa. — A székesegyház uj főoltára és uj főpásztora. — Eberhárd, az első váradi főkorlátnok-püspök. — Politikai s főpásztori működésének nyomai. — Visszatérése a zágrábi püspökségre.

Zsigmond király a Lukács püspök halálára következő őszön Váradra jött, mint maga mondja, vadászat közben.[1]) Ezzel tán felelevéniteni akarta azon legendás vadászat emlékezetét, mely Szent-László királylyal s a váradi püspökség alapitásával függ összsze s mely nemzetünk kegyelettel őrzött hagyománya volt mindig. Az bizonyos, hogy váradi látogatásának fontos okai valának.

Ludányi Tamás egri püspök, kit épen azért, mert Zsigmondot semmi áron sem akarta királyának ismerni, „Vasfejü"-nek neveztek el, — Erdélybe szorult ugyan, de még mindig nem megvetendő erővel rendelkezett, s hivei: Debrői István s különösen a két Jánosi testvér nápolyi László zászlaját a tiszántuli részeken is még „sok nép kiséretében hordozák körül s az egyházakban felállitva azt, bálványozó módra tiszteltették."[2]) Zsigmond váradi utja kétségkivül összefüggött e még mindig fenyegető tiszai állapotokkal. Amit budai

---

[1]) „cum nos ... quibusdam diebus in venationum solatiis ioconde deductis, mentem nostram salubri et fructuosa affectione movente, . . . personaliter Varadinum accessissemus." Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 519. l. — Hogy ez 1406. októberében volt, mingyárt meglátjuk.

[2]) Szirmay A: *Szathmár vármegye esmérete.* I. 44. l. — *Hazai okmánytár:* II. 174. l.

általános bünbocsánatával még meg nem nyerhetett, azt személyes jelenlétével akarta elérni.

Kard helyett most is a kegyességet használta fegyverül, lekötelezni igyekezvén mindenkit, de kivált Várad egyházi férfiait, kiknek tekintélyes befolyását félreismernie nem lehetett.

Szent-László városának ekkor, mint tudjuk, főpásztora nem volt. Zsigmond királyt most épen ugy, mint hajdan a váradi prépostságnak püspökségre emelése előtt Szent-Lászlót, a káptalan tagjai fogadták. Elül Vetési Tamás a prépost, utána Babindali János olvasó-, Jakab éneklő-, Domokos őr-kanonok s jogtudor és a többiek.

A király, mint a következmények megmutatták, kész elhatározással érkezett Váradra. Először is elfogadóinak hódolatát viszonozta királyi kegyelmével. Minthogy a káptalan birtoklevelei az emlitett sekrestyebeli tüz alkalmával sok részben megsemmisültek, a király addig is, mig a megsemmisülteket ünnepélyes kiváltságlevelekkel pótolná, ideiglenes iratával biztositá a káptalan birtokjogait.[1])

Ami erre következék, nem vala ugyan szokatlan Várad történetében, fejedelmi nagyságával mégis meglepett.

---

[1]) A levél kelt: „Varadini secunda die festi beati Lucae Evangelistae [október 19.] Anno domini MCCCCVI.“ Megerősité pedig a király: „portionem Capituli ecclesiae Waradiensis in civitate Waradiensi ipsum Capitulum contingentem cum tributo eiusdem et *foro cottidiano* in eadem portione celebrari solito cum *suo tributo;* necnon cum nundinis seu foris annualibus, singulis annis in eadem portione ipsius Capituli Civitate Waradiensi in praedicta celebrari solitis; item possessiones seu villas: *Gyan, Rohth, Rewyd, Barakon, Bykad, Nyarzegh, Zekelthelek, Chehy, Abramhaza, Thamasy* penes Berekyo et *Kykews* appellatas in Comitatu Byhoriensi existentes . . . in quarum scilicet omnium dominio et possessione a tempore longinquo, cuius contrarium ab humanae recordationis termino procul evolasset, — praefatum Capitulum Waradiense immobiliter perstitisse et nunc pacifice existere dinoscitur: eidem Capitulo novae . . . . donationis titulo in perpetuum“ adja s a beiktatást az aradi káptalanra bizza. A nevezett káptalan a beiktatást teljesité is ellenmondás nélkül. *Nagyszebeni városi ltr:* U. II. 378. Mátyás királynak 1477. Budán máj. 20-án kelt átiratában. — Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 518—528. ll. de itt, kivált a helynevekben az érthetetlenségig hibásan. — A közlött névsor mutatja, hogy a káptalan minden iratai nem égtek el, mert a káptalannak e korban már az emlitetteknél számosabb birtoka volt.

Ünnepélyesen kijelenté a király, hogy alapitványt kiván tenni. A székesegyház főoltára, mely a bold. Szűz tiszteletére vala szentelve, épen ekkor ujból épült fel, talán azért mert a multkori tüzvész alkalmával megsérült vagy csupán vallásos buzgalomból, s a körülmények oda mutatnak, hogy a felépitő maga Zsigmond vala. A király tehát ugy intézkedett, hogy ez uj oltáron mindennap három szent-mise legyen: két csendes és egy énekes. Amazoknak egyike a bünök bocsánatjáért, másika a megholtakért. Nem mondja, hogy kik ezek a megholtak? de első nejének, Máriának sirja ott volt a főoltár közelében. Ezenfelül rendelé, hogy a misék s a szokott karbeli órák után nem kevesebb, mint tizennyolcz pap, kiket a káptalan arra kijelöl, felváltva és szakadatlanul énekeljék Szent-Dávid zsoltárait.[1])

Hogy pedig — mint alapitó levelében mondja — azok, kik Szent-László egyházában az örök Istennek szolgálnak, amint számukban szaporodnak, ugy vagyonukban is gyarapodjanak: országa főpapjainak s főnemeseinek tanácsából a váradi káptalannak adományozza örökösen Szemere bán fiának birtokait, ki magtalanul elhalván, javai a királyra szálltanak. E birtokok: Szalacs, Aszaló és Zsolcza tartozékaikkal egyetemben.[2])

---

[1]) „statuimus et disposuimus, ut praefati Capitulum et Canonici cunctis diebus saeculi in altari sub nomine Praecelsae Dei Genitricis, Virginis Mariae in eadem Ecclesia *ex novo constructo ac per nos pie ac celebriter (?) fundato* horis debitis et congruentibus unam Missam pro peccatis et aliam pro Defunctis dicere et legere, tertiam vero de die occurenti pulchre et sincera devotione decantare teneantur et debebunt; postquam autem divina officia peracta fuerint . . . Psalterium seu Psalmi Davidici alternatis vocibus in medio Ecclesiae praedictae per decem et octo Clericos . . . per praefatos Capitulum et Canonicos ad id deputatos et substitutos sine interruptione et intermissione aliquali . . . decantentur.“ *Váradi káptalani leváltár.* Másolat Töredékét közli Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 613 - 4. ll.

[2]) *Váradi káptalani levéltár*, és Fejér Gy: *i. h.* — Zsigmond királynak ez oklevele Budán „in festo b. Margarethae V. M.“ [julius 13.] 1407. kelt; de hogy ez alapitványát emlitett váradi látogatásakor tette, mutatja idézett 1406-iki levele, melyben a váradi egyházat illető intézkedéseiről és adományairól szól, hozzá tevén: „prout in diversis aliis literis nostris lucidius *claret.*“ *Fejér Gy: Cod. dipl. X. 4. 519—520 ll.*

Utoljára hagyá a király még egy intézkedését, melynek hatásában leginkább bizhatott. Ünnepélyesen kijelenté ugyanis, hogy ahol a nemzetnek oly drága halottja nyugszik: Várad székesegyházában, Szent-László hamvai mellett akar ő is sirjába szállani.[1])

Ezekután már csak az üres püspöki szék betöltése vala hátra. Hogy Zsigmond király a tiszai részek politikai hangulatát még mindig nem látta eléggé megnyugtatónak s ennélfogva váradi utja teljesen indokolt vala: semmi sem mutatja inkább, mint az épen oly szokatlan, mint amily fogásos mód, melylyel ama betöltést eszközlé.

Nem volt titok Zsigmond előtt, hogy a római udvar nápolyi László pártját támogatta. Ezt a király azzal torolta meg, hogy először a főpapi javadalmakat, mondhatni, a félországban mind üresen hagyta, éspedig saját kincstára előnyére;[2]) továbbá, hogy attól kezdve nem engedett meg sem pápai kinevezést, sem káptalani választást, hanem hivatkozva a magyar királyok ős, apostoli jogaira, maga nevezte ki a püspököket.

Igy lőn, hogy Zsigmond a mindig fontos, de kivált most az ő ügyeire nézve döntő hatásu váradi püspökségre tanácsosnak látta saját sógorát, Eberhárd zágrábi püspököt áthelyezni s önhatalmulag át is helyezé.

Eberhárd, Cilley Borbála, Zsigmond második neje népes rokonságához tartozott, mely a királyné befolyásával csakhamar birtokába kerité hazánk legelső méltóságait. Egyik, 1410-ben kelt levelében maga emliti, mint atyafiait, Jánost, a pécsi, majd zágrábi püspököt, továbbá Pétert és Rudolfot s Albeni-eknek (de Alben)

---

[1]) „locum illum tam gloriosi Corporis [S. Ladislai] iugi praesentia radiantem . . . visitationis nostrae participem facientes, concupitum quondam cordis nostri propositum sequente monstraremus effectu, *facta nempe electione nostrae sepulturae in Basilica Cathedrali Varadiensi.*“ Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 519. l.

[2]) 1407-ben nem kevesebb, mint *tizenöt* érseki s püspöki szék volt üres Szent-István koronája alatt. Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 581. i.

nevezi őket.[1]) E családi nevet adják magának Eberhárdnak is történetiróink.[2])

A müvelt s kiváló képességgel felruházott férfiuban Zsigmond király érdekeinek egyik erős támaszát ismerte fel, s 1379-ben épen azon pontra helyezé, honnat trónját leginkább fenyegette veszély, Zágráb püspöki székébe.[3])

Itt még a király fegyvereinek sikerei előtt érvényesiteni tudta tekintélyét s befolyását: 1402-ben tótországi bánnak „választatott;“[4]) két év mulva pedig maga a király adá meg „okos“ és hű szolgálatainak jutalmát, a legkitünőbb méltóságok egyikét, a főkorlátnokságot Kanizsai János primásról az ő vállaira ruházván.[5])

És midőn ismét két év mulva, 1406-ban a király érdekeire nézve oly fontos váradi püspökség megüresedett, mingyárt Lukács püspöknek halála után először e püspökség kormányzójává,[6]) a következő 1407-ben pedig, miután Zsigmond, mint láttuk, személyesen körülnézett Váradon, valóságos váradi püspökké nevezte ki.[7])

De hogy e kinevezés pusztán állami tekintetekből történt s maga Eberhárd is mihelyt politikai küldetésének elegét tesz, Váradtól megválni szándékozék: ezt ha nem teszi is kétségtelenné, de legalább sejteti ama körülmény, hogy váradi püspökségének második évében is, zágrábi pecsét-gyürüjét használja s váradi püspökségének megfelelőt metszetni nem siet.

E pecsétgyürü körirata ugyanis a következő:

S + EBERHARDI + EPI+ZAGRABIEN +

(† Sigillum Eberhardi Episcopi Zagrabiensis.)

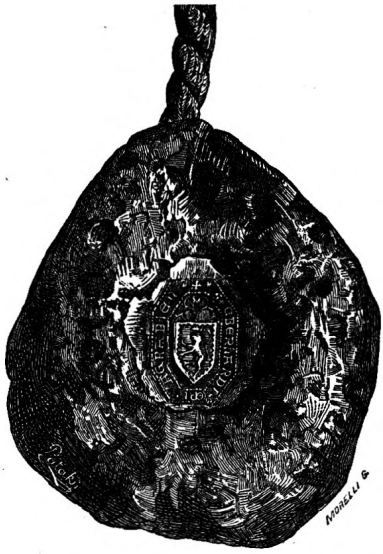
---

[1]) *Hazai okmánytár*: IV. 264—5. ll.

[2]) Kereselich B. A: *Hist. Eccl. Zagrabiensis.* 148. l. — Gánóczy A: *Episcopi Varadinenses.* I. 247. l. stb.

[3—5]) Fejér Gy: *Codex dipl.* X. 2. 474.l.— X. 4. 174. és 366. ll.

[6—7]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 555. és 592. ll. — Hogy váradi püspöki kormányzó korában csakugyan nem tekinték váradi püspöknek, igazolja Zsigmond király 1407. IV. Idus May [május 12.] kelt levele, melyben a váradi püspöki szék „üres“-nek iratik. Fejér: *Cod. dipl.* X. 4. 581. l.

Különben Eberhárd amint államférfiui müködése mellett gondos főpásztornak is bizonyult már Zágrábban, hol mind a zágrábi, mind a császmai káptalanok tapasztalák kezeinek jótékony, rendező hatását:[1]) kétségkivül Váradon is maradandóbb emlékeket hagy maga után, ha oly korán nem teljesül ama számitása, hogy mielőbb el fogja hagyni Váradot.

Még mint váradi püspöki kormányzó a volt László-párti erdélyi püspökkel, Istvánnal *együtt*, egy levelen bucsut engedének mindazoknak, kik a Garan-melléki szent-benedeki egyház épitését elősegitik.[2]) E levél azért is érdekes, hogy Erdélyben, Zalatnán kelt, és igy nemcsak azt mutatja, hogy ama korban, midőn az utazás még nők részéről is leginkább lóháton történt, — a közlekedés Várad és Gyulafejérvár közt Belényesen s az erdélyi bányavárosokon keresztül folyt; hanem azt is, hogy az erdélyi püspök nagy

---

[1]) Kercselich B. A.: *Hist. Eccl. Zagrab.* 149—151 ll.

[2]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 555. és 695. ll. — Ez oklevelet egész terjedelmében közlötte már Gánóczy A: *Episcopi M. Varad.* I. 278. l. de forrását nem jelölte meg; hanem annak eredeti példánya megvan a *budai országos levéltárban kincst. oszt*: Monial. Poson. 59. 24.

darabon visszakisérte magas vendégét, kinek ily hosszu utra a barátságos látogatáson kivül bizonyosan egyéb okai is lehettek.

Még érdekesebb reánk nézve egy másik levele, melyet már mint váradi püspök 1408. junius 26-án Váradon adott ki, s melyben mint mondja, a várad-velenczei Szent-Klára apáczák szegénysége által indittatva, ez apáczáknak adja saját és püspökelődjei lelki üdveért minden jövedelmét ama telcknek, mely az apáczák Körös-parti fürdeje mellett áll.

Ez oklevélről függ barna czérnazsinóron Eberhárd püspöknek ama fészkes pecsétje, mely veres viasz lenyomatán a püspök czimerét: koronás oroszlányt mutat, s melynek hasonmása fentebb látható. —

Eberhárd váradi püspök korában is viselte a főkorlátnoki méltóságot, s mint ilyen irta meg a Sárkány — ez első magyar lovagrend alapitó levelét, melylyel Zsigmond király hazánk legbefolyásosabb férfiait kivánta szintén mennél szorosabban füzni érdekeihez. Az uj rend első lovagjai közt találjuk Biharmegye egyik legtekintélyesebb férfiát, Csáki Miklóst is,[1]) ki, mint láttuk, 1403-ban erdélyi vajda volt és Zsigmond királyságának Lukács püspökkel és a többiekkel egyik ellenese.

Eberhárd 1409. julius 13. s augusztus 18-ika közt hagyta el Váradot s tért vissza zágrábi székébe,[2]) jeleül annak, hogy már ekkor Zsigmond trónjának megszilárdulásával Erdély s a tiszai részek belnyugalma visszatért.

[1–2]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 4. 68?—6?4. ll. és 798. l.

SCOLARI II. ANDRÁS.

1409—1426.

A Scolari nemzetség s Ozorai Pipó. — András püspök főpásztori s főuri gondoskodása. — Váradiak a kosztniczi zsinaton. — Zsigmond király ismételve kitünteti Váradot. — A hazafiság s politikai egység tényezői. — András püspök halála, pecsétje, czimere.

Szent-László alapitotta két testvér püspökség, a váradi s a zágrábi a XV-ik század folyamán a szokottnál sürübben érintkezett egymással, különösen e század elején. Ekkor két izben történt meg egymásután, hogy Zágráb ada főpásztort Váradnak; ugyanazon András püspök, ki utódja volt Eberhárdnak a zágrábi széken, utódja lőn Váradon is.

A XIV-ik század utolsó előtti évtizedében egy olasz ifju került Demeter esztergomi érsek udvarába, hol pályáját azzal kezdé, hogy a primási számadásokat rendezte. Különben az ifju Florenczneknek egyik legelőkelőbb családjából származott s neve Scolari Fülöp vala.

A primás udvarában megismerkedett vele Zsigmond király, ki őt az érsek halála után (1387.) szolgálatába fogadta s a hadi pályán alkalmazá. Ki Fülöp, vagy kortársainak elnevezése szerént, Pipó 1392-től kezdve, midőn a király életét is megmenté, urának a legfontosabb szolgálatokat tette s magának fényes jövőt nyitott.

Kitünt a török, majd a Velencze elleni hadjáratban is. Zsigmondnak jobbkeze volt. A király méltóságok s birtokok adományozásával jutalmazta érdemeit.

Ómaga is igyekezett szaporitani birtokait, feleségül vevén Ozo-

rai Borbálát, kinek hozományához tartozott egyebek között a tolnamegyei Ozora, melyről azután Scolari Fülöp is magyarul nevezte magát s ő az, ki *Ozorai Pipó* név alatt egyik kiválóbb alakja hazai történelmünknek. Követték őt hazánkba: atyja, ki Budán 60 éves korában halt meg, továbbá testvérei s némely rokonai, kik közől Buondelmonte János, előbb pécsváradi apát, 1424-ben pedig kalocsai érsek lőn.[1])

Egyik testvére volt András püspök is, ki, mint láttuk, Szent-László két egyházmegyéjének viselé egymásután főpapi süvegét, s kit, Pipó után el is neveztek szintén Ozorai-nak,[2]) de ki, mint látni fogjuk, holtáig megtartá a Scolari nevet.

András püspök életének első korszakáról eddigelé hiányzanak az adatok. Ifju éveit kétségkivül szülőföldén, Olaszhonban töltötte s annak valamelyik egyetemén nyerhette kiképeztetését. Hazánkba a XIV-ik század utolsó tizedében jöhetett át, mikor már testvérbátyja, Pipó, itt magas állásra emelkedett s befolyásával öcscse képességeinek is termő talajt készithete.

Püspökünk nevét, de csak keresztnevét 1408-ban említik először történeti forrásaink, midőn Zsigmond király a Váradra áthelyezett Eberhárd helyett őt emelte Zágráb püspöki székébe;[3]) innet azonban alig több, mint egy év mulva, ismét Eberhárd nyomában Szent-László városának lőn püspöke. 1409. aug. 19-én már „választott“ váradi püspök,[4]) ez lévén rendes nevök e kortól kezdve mindazon püspököknek, kiket a király kinevezett, de az apostoli szék még meg nem erősite.

Váraddá jövén, itt megelégedéssel, sőt tán némi meglepetéssel is láta oly várost, melyből nem hiányozának mindazon épületek s

---

[1]) Wenzel G: *Ozorai Pipó. Magyar akademiai értesitő.* 1859. évf. III. 172 270. ll. — Pray Gy. szerént *[Hierarchia Hung.* II. 76. l. b. jegyz.] 1420-ban „Carginanus alias Carmanus [Germanus seu Carnianus] *de Scholaribus* fit Administrator Ecclesiae Colocensis.“

[2]) Budai országos levéltár kincst. oszt; *Liber dignitariorum eccl.*

[3]) Pray Gy: *Hierarchia.* II. 349. l.

[4]) „XIV. Kalend. Septembris.“ *Liber dignitariorum eccl.* — Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 5. 42. l.

közmüvelődési intézetek, melyeket egy vidéki püspöki székhelyen keresni lehetett. Várakozásának, ugy látszik, maga a püspöki lak is teljesen megfelelt, legalább ő az első a váradi püspökök közt, ki Váradon kelt leveleiben nemcsak a város nevét emliti, hanem mintegy megelégedéssel azt is hozzá teszi, hogy a levél „püspöki *palotánkban*“ vagy „lakásunk *termében*“ kelt.[1])

Ennélfogva, mint a reánk maradt történeti emlékek igazolják, főpásztori gondjait nem annyira uj alkotások létesitésére, mint inkább a már meglevők fentartására s ápolására irányozá. Meleg érdeklődéssel karolta fel a várad-velenczei Szent-Klára apáczák, valamint a várad-kápolnai Szent-Pál-rendüek ügyét;[2]) gondoskodott arról is, hogy a püspökség nemeseinek száma meg ne fogyatkozzék s fegyveres szolgálati buzgóságuk s hüségök ujabb ösztönt nyerjen.[3]) Hasonlóképen őrködött a püspökség anyagi érdekei felett,[4])

---

[1]) „Datum Warad in nostro episcopali *pallatio.*“ — „Datum Waradini in *Sala* seu domo nostrae habitationis.“ *A püspök eredeti levelei az országos levéltárban.*

[2]) Budai orsz. levéltár kincst. oszt: *Monial. Poson. S. Clarae.* 41. 27. — *Paulini de Kápolna.* 1. 7.

[3]) Midőn elődjei: János [Czudar] és Lukács püspökök példájára gyepesi vajdáját [ma körül belül *tiszttartó* a neve] Ilyefalvával s azonfelül tiz szabad telekkel megadományozza „adinstar ceterorum nostrorum Wayvodarum et praedialium seu *nobilium dictae ecclesiae nostrae Waradiensis,*“ hozzá teszi; „Itaque ipse Georgius Wayvoda et alii sui praenotati fratres ac haeredes . . . nobis et dictae ecclesiae nostrae Waradiensis, nostrisque successoribus *servitia debita* impendere debeant et exhibere teneantur, a notaque et labe, per quam contra nos et ecclesiam nostram antefatam *infidelitatis maculam* possent incurrere, seipsos insontes et immunes studeant conservare; alioquin subito a iure et proprietate dominii dicti praedii cadant et eodem sint privati et destituti, idque praedium seu possessio rursum ad manus nostras et ecclesiae nostrae devolvatur.“ 1411. — *Pratói János püspöknek 1426-iki átiratából. — Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* N. R. 944. 13.

[4]) Igy a székeskáptalan váradi jobbágyait, nevezetesen Temesvári Jánost „de vico Insulapaulilatronis“ [Lator Pál szigetje?] és Merche Lászlót „de vico sancti Martini“ meghagyja azon malom felének birtokában [másik fele a Klára-apáczáké volt], mely a *„szegények háza mellett állt,“* de ugy, hogy mind ők, mind maradékaik fizessenek a váradi püspöknek minden karácsonykor „unum florenum aureum.“ 1426. január 1-én kelt eredeti levele a püspöknek. — *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* Eccl. 16. 25.

de figyelmét főleg, mint maga mondja, egyházmegyéje egyházai s azok felvirágzására fordítá.[1])

E tekintetben érdekes történeti emlékek maradtak reánk tőle Belényes városát illetőleg, melyet e korban a váradi püspökhöz kettős kötelék csatolt, a püspök levén e városkának földesura is. Scolari szintén kettős tekintetben gondoskodott róla, mint főpásztor és mint földesur.

Mióta ugyanis az 1405-iki budai országgyülés a szabad királyi városokat országos rendi méltóságra emelte, s ezáltal a polgári elém fontosságát elismeré, azóta városaink fejlesztése s emelése körül lelkesen folyt a mozgalom hazaszerte. Kétségkivül ennek hatása alatt adta ki Scolari püspök is azon két levelét, melyeknek egyikével (1413.) megerősiti a belényesi plebánosnak azon, ugy látszik, addig irásba nem foglalt kiváltságát, hogy a nevezett pebános is, mint más, tekintélyes városok lelkészei, ne a főesperes, hanem egyenesen a püspök joghatósága alá tartozzék; másik levelével pedig (1422.) egyenesen e város anyagi felvirágzását igyekvék előmozditani, midőn ama vidék gazdászatának s kereskedelmének két fontos ágát, a méh- és sertéstenyésztést nevezetes kedvezményekben részesité.[2]) E tettei kétségkivül nem álltak magokban; ha nem kitünőbb, legalább hasonló gondoskodással viselteték hihetőleg székhelye, Várad iránt is, s csak történeti emlékeink fogyatékos voltának tudható be, hogy több, ilyes intézkedését nem ismerjük.

De csakhamar jött oly alkalom mely képességeinek uj munkakört jelölt ki az egyházmegye, sőt a haza határain is tul.

Zsigmond király törekvéseinek sikerült végre létrehozni a kosztniczi zsinatot, melynek czélja volt az egyházban történt nagy szakadást (1378—1410.) megszüntetni s a husszita eretnekség terjedésének elejét venni. A zsinaton 1414. deczember 25-én Zsigmond király is megjelent s vele hazánk legelső egyházi s világi méltósá-

---

[1]) „licet ex debito Pastoralis officii de singulari *Ecclesiarum nostrae Jurisdictioni subiectarum* provisione simus solliciti . . .“ Keresztury J: *Descript. Epp. et Capit. M. Varad.* I. 200. l.

[2]) *Lásd:* Homorogi főesperesség — Belényes.

gai. De Zsigmond királynak a zsinattal magán czéljai is valának, ennélfogva gondoskodott róla, hogy megjelenésének ne csak fénye, hanem sulya is legyen a zsinat atyái előtt. Igy lőn, hogy kiséretének fényes lovagjai mellől a tudomány férfiai sem hiányozának, s mig a negyven tanárral is rendelkező bécsi egyetem csak két követet külde a zsinatra, a budainak hat-hét tanára jelent meg ott. Nem maradhatott el Zsigmondnak régi hü embere, Scolari püspök sem, kinek tanácsával a király különben is gyakorta élt.

Várad püspökének ez utja egész eseményt képezett, mely mozgásba hozta nemcsak a székvárost, hanem az egyházmegyét is. A középkorban a közlekedési, kényelmi, de legkivált közbiztonsági eszközöknek csaknem teljes hiánya miatt, ha egy-egy nagy ur hosszabb utra kelt, mondhatni, egész város indult meg vele; magával kelle vinnie mindent, ha nélkülözni nem akart semmit. Ehez járult, hogy Kosztniczban Zsigmond királyon kivül a királyné, az ifju, szépségben ragyogó s fényszerető Borbála is megjelenendő vala, s ez alkalomra volt kitüzve Zsigmondnak német királylyá koronáztatása is. Most tehát zászlósuraink a szokottnál is nagyobb és fényesebb kisérettel indultak el.

Igy, az egykoru feljegyzés szerént, a nádor, Gara Miklós kiséretében háromszáz ló volt, t. i. hintai, társzekereiben s fegyveres szolgái alatt; a primás Kanizsai János 160, püspökünk bátyja, Ozorai Pipó 150 lovas kisérettel indultak a nagy utra, és igy tovább a többi főurak rangjok s tehetségök szerént.

A váradi püspök, Scolari András kisérete sem lehetett kevésbbé fényes a többieknél. A püspöki udvar szokott személyzetén kivül ott volt a püspök nemeseinek szine-java, ott voltak az ész és tudomány fegyverhordozói is, kiszemelve a káptalan s a megyei papság tagjai közől.

Valóban mi sem igazolja inkább a váradi egyházmegye akkori szellemi s anyagi gazdagságát, mint azon rideg számok, melyek a kosztniczi zsinatról reánk maradtak.

A zsinat atyái között a két érseken kivül volt három hazai püspök s ezek egyike a váradi. A tizennégy praelátus között az egyik: Henrik váradi prépost; az öt hittudós közől kettő: Domokos

és Mode (?) János váradi kanonokok s az utóbbi valószinüleg egyszersmind budai egyetemi tanár; végre a széptudományok hét tudora közt egy: Belényesi Péter, szintén tagja a váradi egyházmegyének.[1]) Szóval azon harmincz s egynehány egyházi férfiu közől, kik hazánkat a zsinaton képviselék, öt a váradi püspökségből került ki.

Minthogy Zsigmond király már azelőtt jóval Olaszországba távozott s onnat ment Kosztniczba, honmaradt egyházi s világi főuraink a királyné köré gyülekeztek s az ő kiséretében indultak a királyhoz először Aachenbe a koronázásra s innet a zsinatra.

Mily magatartást követett András püspök és környezete a zsinaton? arról hiányzanak a tudósitások. Annyit tudunk, hogy egyik nevezetes kisérője, Mode János tagja volt azon küldöttségnek, mely Zsigmond királynak átadá ama végzést, melylyel a zsinat a lemondott XXIII. János pápának hazánk tized-ügyére vonatkozó rendeletét felfüggeszté,[2]) ami kétségkivül arra mutat, hogy azon bizottságnak is tagja vala, mely ama rendelet tárgyalásával foglalkozott.

Hasonlóképen nem jöhetett létre Scolari püspöknek s hozzátartozóinak részvéte nélkül a zsinat azon másik s hazánkat oly közelről érdeklő határozata, melylyel a magyar királyok apostoli jogait az egyházi javadalmak adományozására nézve, melyeket a király, mint láttuk, már különben is visszavett és gyakorolt, — most elismeré s megerősité.[3]) E határozat a zsinatnak már utóbbi

---

[1]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 8. 558. l. — Richental G. *Concilium ze (zu) Contenz* 1414 1418. 393. l. — Dacher G: *Historia magnatum in Constantiensi Concilio.* Kiadta Hardt H: *Corpus Actorum et Decretorum magni Constantiensis Concilii.* [Lipcse és Frankfurt. 1699.] V. 10. s köv. ll. — Münster: *Cosmographia.* 559. l. De mindenütt kivált a nevekben sok hibával. *Fejér Gy.* ki ugy látszik, a Cosmographiát használta, Domokost a prépostok közé sorolja, de bizonyos, hogy ekkor Vetési Tamás volt a váradi prépost, Domokos pedig, mint *Dacher* is [23. l.] helyesen közli, decretorum doctor és váradi őr-kanonok vala. *Richental* [393. l.] szintén szerepeltet váradi prépostot, de Heinrichnek nevezi, és igy valószinü, hogy csakugyan volt Kosztniczban váradi prépost, de nem székes-, hanem vagy kis-káptalani vagy épen előhegyi. — Péter mester neve is hol „Pulonis“ hol „Pulloris“; *Fejérnél:* Belényes. Magának Scolari püspöknek nevében, mint látni fogjuk, szintén hiba van.

[2]) Gánóczy A: *Episcopi M. Varadinenses.* I. 295. l.

[3]) Verbőczy I: *Hármas könyv.* I. 11. czim.

felében kelt ugyan, de Scolari püspök nem tért vissza mindjárt a királynéval, hanem Zsigmonddal maradt a zsinat végeig (1418.); legalább honn létének semmi nyoma, sőt ez időből ismerjük helynökét is, László olvasó-kanonokot, ki püspöke távollétében kormányozá a megyét.[1])

Különben is a király, ahol csak lehetett, nem nélkülözte Scolari püspököt. Egy évtized alatt, melynek pedig több, mint felét (1413—1419.) külföldön töltötte, háromszor látjuk időzni Váradon. 1413-ban Ulászló lengyel királylyal tizenöt napot tölte itt s a husvétet is itt ünnepelte meg.[2]) 1419. elején pedig, midőn nejét az „ekebontót" számüzi, a királynénak leányával, Erzsébettel együtt Váraddá, kétségkivül Scolari püspök felügyelete alá kellett vonulnia,[3]) honnat ismét csak akkor kisérik Budára, majd Holicsra, midőn Zsigmond ugyanazon év őszén a Tiszántulra jön s október 1-én ismét Váradon terem.[4])

A következő évben Zsigmond még több jelét adja Várad iránti vonzalmának. 1422. tavaszán Váradra gyüjti országa rendjeit s itt velök országgyülést tart;[5]) midőn pedig a csehországi husszita mozgalom fenyegetőbb alakot kezde ölteni, ősének, Szent-Zsigmond királyi vértanunak ereklyéjét elhozatja Prágából, és — Várad székesegyházába helyezi el.[6]) Hogy mily drága ajándék volt ez, s mennyire emelte Váradot ama kor szemeiben, eléggé mutatja azon hasonló körülmény, hogy Konstantinápoly meghóditója II. Mohammed

---

[1]) Haan és Zsilinszky: *Békésmegyei oklevéltár.* 30. l.

[2]) Podhradczky J: *Szent-László király tetemeinek históriája.* 40. l.

[3]) Fejér Gy; *Cod. dipl.* X. 6. 182. l. jegyz. és 213. l. jegyz.

[4]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 6. 953. l.

[5]) „nunc *waradinum*, quo *universos* Prelatos, Barones ac Proceres Regni nostri pro habendis certis tractatibus fecimus accersiri" irja a király *Keresszegen* 1422. pünkösd harmadnapján [junius 2.] kelt levelében. *Hazai okmánytár.* II. 233—4. ll. Eszerént a gyülés még pünkösd előtt, májusban tartatott, s a király az ünnepeket valószinüleg Váradon tölté. Innet rándulhatott ki a szomszéd Keresszegre a Csáki-ak látogatására; nyolcz nap mulva, junius 10-én már Debreczenből keltezi egy más levelét. — Fejér Gy: *Codex dipl.* X. 6. 458.

[6]) Pray Gy: *Epistolae exegeticae.* 116. l. b] jegyz.

császár is nagyot, kincseket érőt akarván ajándékozni Mátyás királynak, Alamizsnás-Szent-János ereklyéjét küldé Budára.

S mindezek koronájául a király, mint már láttuk, temetőhelyét is Várad székesegyházában választá, s e választását nem mulasztá el több izben leveleiben is kifejezni.

Valóban meglepő, hogy Zsigmond, annyi fényes császári s királyi koronák ura, a prágai magas Hradsin mellett előnyt ad az egyszerü magyar alföldi városnak, Váradnak.

Hasonló tüneményt észlelünk Scolari püspöknél s családjánál is. Testvérbátyja Pipó, felvett magyar nevével mint láttuk, magyar családot alapitott s haláláig e haza fiának tartá magát; maga a püspök viszont azon volt, hogy nővérének leányát magyar emberhez adja feleségül.[1])

A nemzet, mely hadi dicsőséget, fényes állást s nagy birtokot képes nyujtani, assimiláló erejét nem veszti el, s a legkülönfélébb nemzetiségek között is fenn tudja tartani a politikai egységet. Ezt tartva szem előtt, sokat veszt homályosságából Szent-István király ama mondása, hogy az egy nyelvü ország gyenge. „Vendégeink"-kel, mint okleveleink a hozzánk költözötteket nevezik, tagadhatatlanul sokat nyerénk, de aránylag ugyanannyit nyertek ők is. És csak az egyháziakról szólva, hogy e honnak minden papja, még ha idegen föld szülötte volt is, e haza fiának érezte magát, s a haza emelése vagy védelmére vagyonát, eszét, sőt életét is feláldozá: az, sok részben, szintén ama birtok s kitünő politikai állásnak köszönhető, melyet e hon az egyháznak biztosita.

András püspök életének utolsó éveiről nincsenek adataink. Annyit tudunk csupán, hogy 1426. január 1-én még türhető egészségben lehetett, mert e napon adta ki azon levelét, melylyel két váradi polgár malom-birtoklását szabályozá;[2]) de ugyanazon hó 24-én már visszaadta lelkét teremtőjének.[3])

---

[1]) Wenzel G: *Ozorai Pipó.* i. h.

[2]) *Budai országos levéltár kincst. osztály:* Eccl. 16. 25.

[3]) Wenzel G: *Ozorai Pipó.* i. h. 234. l.

Zsigmond királynak 1426. április 20-án kelt levele csakugyan már mint „néhai“ püspököt említi őt, s egyéb nem épen érdektelen dolgot is hoz fel róla. A levél ugyanis Ozorai Pipó temesi grófnak szól s előre bocsátván, hogy Ozorai testvére, András püspök Váradon a Hévjó folyását más mederbe származtatá s ezáltal, mint a várad-velenczei Klára-apáczák panaszolják, ezeknek malmától elvette a vizet: meghagyja tehát Ozorainak, hogy ha az apáczák panasza jogos, sérelmöket orvosolja.[1]) Az oklevél közelebbi körülményeket nem említ, de András püspöknek mind egyházi magas állása, mind pedig a kérdéses apáczák iránt máskor mutatott nemes gondoskodása arra utal, hogy a püspök panaszolt intézkedésének alapját a köznapinál magasabb érdekekben keressük. E tekintetben pedig aligha nem helyes ösvényre vezet ama körülmény, hogy a király az érintett ügyet épen Ozorai Pipóra bizta, ki pedig sem ország-biró, sem bihari főispán nem volt, hanem müvelt *hadvezér* vala.

A Hévjó ugyanis a váradi vár és város erődítményeinek egyik főtényezőjét képezé, de eme rendeltetésétől az apáczák malmának épitésekor, mint az ily esetben gyakran megtörténik, elvonatott. Ez a mult békés éveiben megtörténhetett s maradhatott bántatlanul, de a XV-ik század elején a láthatáron fekete pontok kezdtek mutatkozni, s a törökök, majd a husszíták mozgalmaival mind közelebb-közelebb jövének. A két Scolari kétségkivül tudatával birt a fenyegető helyzetnek s András püspök igyekezett megtenni óv-intézkedéseit, ezek közt talán épen a nála meg-megfordult Pipónak tanácsa s utmutatásai szerént a váradi várnak és a városnak megerősitését. Igy történhetett, hogy a Hévjót is visszaadák eredeti, s kellő védelmi rendeltetésének, s épen azért, mert strategiai kérdésről volt szó, bizta meg a király annak eldöntésével Pipót, a hadvezért.

Az elhunyt püspöktől három emléket birunk ma is.

Ezek elseje végrendelete, az első, mely váradi püspökről reánk maradt, s melyet Zsigmond király 1426. deczember 31-én

---

[1]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* D. L. 11783.

Brassóban megerősitett.[1]) Ebben általános örökösévé Pipót tette, de megemlékezett Váradról is, lelkére kötvén Pipónak, hogy emeltessen e város határai között a kamalduli remete-rendnek egy klastromot.[2]) E szigoru, mondhatni sanyaru rendnek bölcseje András püspök szülőhazája, Olaszország, s e körülmény fejti meg e rend iránti rokonszenvét.[3]) De a kérdéses klastrom felállitása kétségkivül Pipónak még azon évben, 1426. deczember 27-én közbejött halálán megtört. Pipóval pedig maga e család is, amily gyorsan felemelkedett, oly hamar el is tünt.

A másik valóban becses emlék tőle püspöki nagy pecsétje, melynek hü hasonmása itt látható, s melynek egyetlen ismeretes pél-

[1—2]) „commitando alla sua fede di fabricare nella sua possessione di Vecchio Maggio [Várad??] un monastero di Camaldolensi.“ Wenzel G: *Ozorai Pipó. M. akad. értesitő.* [1859. évf.] 234. l.

[3]) E rend tagjai hust sohasem ettek, rendes táplálékuk kenyér és viz

dányát a budai országos levéltár őrzé meg.[1]) E pecsét már magában véve is, mint a hazai metszőművészet remeke, figyelemre méltó, és ha semmi, egy sor, egy betü történeti emlék sem maradt volna reánk e korból, e pecsét ép oly müvészi,mint vallásilag magasztos előállitása elegendőkép tanuskodnék e kor magas müveltségi állapotáról. De még fokozza e pecsét érdekességét azon körülmény, hogy minden valószinüség szerént a váradi székesegyház főoltárát tünteti elénk.

A főalak rajta a székesegyház védszentje, hazánk Nagyasszonya, két oldalán szent királyaink ketteje: balról Szent-László jelvényével a bárddal; jobbról a, sajnos, elmosódott alak valószinüleg Szent-István. Szüz-Mária felett mennyezet alatt a szenvedő Megváltó töviskoronával, összekötözött kezekkel; mellette két oldalt két térdelő, őt imádó alak, hihetőleg angyalok. Legalul főpapi ruhájában s jelvényeivel maga a püspök, Scolari.

A két, Lukács és Scolari pecsétjei közt létező, mondhatni csak müvészi különbség nem zárja ki a lehetőséget, hogy az is, ez is az emlitett főoltár után készült. Ez oltár ugyanis, mint láttuk, épen Scolari püspöksége előtt pár évvel épült ujra s kétségkivül a már akkor virágzása tetőpontján állott csúcsives izlés leggazdagabb ékitményeivel: ennélfogva Lukács püspök egyszerübb pecsétje a régi, András püspöké pedig az uj főoltár képét tüntetheti fel.

De e pecsét még azért is rendkivül érdekes, mert magán viseli a legbiztosabb adatot, mely András püspök családi származásának nyomára vezete. A pecsét körirata ugyanis ez:

✱ sigillu ꝛ a · dree ꝛ d · ꝛ scolarib . . . . . aradiens ✱

(† Sigillum andreae de scolaribus . . . . episcopi waradiensis.)

Utolsó, nem kevésbbé érdekes emlékünk tőle, czimere, mely

---

vala, csak vasárnap és csütörtökön kaptak kevés zöldséget kenyerök mellé s mint élelmök, oly szegényes volt ruházatuk is.

[1]) *Kincstári osztály: Paulini de Kápolna.* 1. 7.

egészen elüt Ozorai Pipónak ismeretes czimerétől, s ugy látszik, hogy Scolari Andrásnak főpapi méltóságához választott czimere vala.

Ennek paizsán a felső bal szegleten szabad negyed (canton) látható, alatta bal-kar, mely püspöki botot tart. A paizs felett püspöksüveg.[1])

[1]) Richental G: *Concilium ze Constenz.* 1414—1418. = 353-ik hasáb, 1018-ik, helyesebben 118-ik rajz. Alatta: „Dnus Johannes [hibásan *Andreas* helyett] Varadiensis Eps.“

PRATÓI IV. JÁNOS.

1426.

A BÉKE GYÜMÖLCSEI. — PRATÓI JÁNOS A KOSZTNICZI ZSINATON. — FELSZENTELTETÉSÉNEK ÜNNEPÉLYE VÁRADON. — POLITIKAI HÁTTÉR. — TERVEI. — UTOLSÓ NYOMA. — A FLORENCZIEK KÖZÖS SORSA.

A tiszai vidék azon idő óta, hogy Károly király a biharmegyei kényurakat megfékezé (1316.), jelentékenyebb rázkodásnak nem vala kitéve. E vidék vezéri állására hivatott férfiak, a váradi püspökök nemis késtek a béke s nyugalom ez áldásos korát felhasználni arra, hogy magas állásuk egész sulyát mérlegbe vetve, mind a vidéken, mind székhelyökön a kereszténység áldásait: az állami rendet, a közjólétet s müvelődést kifejleszszék.

Hogy mily fényes eredmény koronázta ebbeli törekvéseiket? azt igazolja magának Váradnak állapota, mely e korban, mint láttuk, vidéki városaink egyik legjelentékenyebbike, s mig egyrészt uralkodik a tiszai részeken, másrészt kiterjed azokra anyagi s szellemi gazdagságának jótékony hatása is. Ugyanezt igazolja egy másik kevésbbé ismeretes körülmény, az t. i. hogy levéltáraink Várad s vidékének e korbeli multjára vonatkozó adatokban meglepőleg gazdagok. Különösen az 1380—1430. évek közé eső félszázad az, melyből tömegesen fordulnak elő érdekesebbnél érdekesebb s jeles alakban kiállitott oklevelek.

De a kő, mely Scolari püspök koporsaját lezárta, ama fényes kornak sok tekintetben határkövét képezi.

A következő években Várad püspöki széke ismét sürün látta egymásra következni főpásztorait; ehez járultak országos villongá-

sok, zavarok magában az egyházban, sőt Várad püspöki palotájában is, melyek a fokozatos fejlődést egy időre megakasztá.

Scolari püspöknek, illetőleg Ozorai Pipónak révén, mint láttuk többen költöztek hazánkba Florenczből, a nevezetteknek részént rokonai, részént ismerősei. Ezeknek egyike volt *Pratói János*, azon Prató városból, mely Florencznek tőszomszédságában áll.

Történeti emlékeinkben a kosztniczi zsinat alkalmával találkozunk először nevével. Azok között, kik a zsinatnak már elején (1414—1415.) jelenvalának, említtetnek a különféle egyetemek küldöttei s itt olvassuk Pratói János egyházi jogtudor nevét, ki eléggé fényes kísérettel, tizedmagával jelent meg.[1])

De hogy melyik, s nevezetesen hazai vagy külföldi egyetemnek volt e küldötte? s a zsinat alkalmával vonta-e magára Scolari püspöknek s magának Zsigmond királynak is figyelmét? oly kérdések, melyekre csak a további szerencsésebb buvárlat nyujthat feleletet.

Általában Pratói Jánosnak mind a kosztniczi zsinat előtti, mind utáni élete egész 1426-ig ismeretlen. Ez utóbbi évben feltünik, mint olyan, kit Zsigmond király Scolari ajánlatára, vagy helyesebben, mint az alább mondandók sejtetik, a florenczi signória sugalmazására Scolari utódjául kiszemelt.

Váradi püspökké neveztetése csakhamar ténynyé is vált.[2])

---

[1]) Dacher Gebhard: „Historia magnatum in Constantiensi concilio primis Concilii annis [14]14 et 15.“ Egykoru kézirata, kiadva ab *Hermanno von der* Hardt: „Corpus Actorum et decretorum magni Constantiensis Concilii.. Francofurti et Lipsiae 1699.“ Ennek V. köt. 25. lapján „*Joannes de Prato* [et socius eius] Hainricus Herbordi Doctores decr. XX. personis.“ — Richental: *„Concilium ze Constenz 1414—1418.“* legközelebb hasonmásban megjelent kéziratának 420. lapján az egyházi jogtudorok között előfordul: „Wilhelmus Gatinis de *Prato,*“ ki, mint látjuk, névrokona volt Pratói Jánosnak, de hogy állott-e vele közelebbi összeköttetésben is? eddigelé meg nem határozható.

[2]) Szentiványi M: *Curiosiora Miscellanea.* Decad. III. part. I. pag. 83. szerént 1426. április 22-én János püspök már meg lett volna erősitve, e napra azonban legfeljebb kineveztetése tehető, mert még közel két hónap mulva is. mint látni fogjuk, csak „választott“-nak irja magát. Gánóczy A: *Episcopi M.-*

1426. julius 11-én Pratói János már Váradon van, mint Szent-László városának püspöke, sőt már megtette előkészületeit is, hogy harmadnapra, julius 14-én felszenteltetését s evvel együtt beiktatását mennél fényesebben megünnepelhesse.

E nap (1426-ban vasárnap) valóban fényes és örvendetes ünnepet igért Váradnak. „Jelen lesz — irja maga a püspök a florenczi követeknek — a zászlós urak nagy része s ha valami akadály közbe nem jő, maga a király is.“[1])

Az ünnepély a jelzett napon kétségkivül megtörtént, de annak lefolyásáról nincsen tudósitásunk; különben a fentebbi adat legalább sejtenünk engedi, hogy Várad középkori püspökeinek, mondhatni, házi ünnepe országos ünnep vala, mely iránt a haza apostoli királya is érdeklődött.

Az ily ünnepélyeknek megvolt rendesen politikai hátterök, ami ezuttal sem hiányzott. Püspökünk legalább, mint idézett levelében maga megvallja, más, hihetőleg állami czélokból is számolt zászlósaink megérkeztére s biztositá az emlitett florenczi követeket, hogy amit velök végezhet, azt azonnal hirül adja.[2]) Ebből látható, hogy a kosztniczi zsinat jogtudós férfia a diplomatia finom hálójának szövő-székénél is foglalkozott. S e tényt jeleznünk kelle, mert aligha nem ebben rejlik csakhamar bekövetkezett, rejtélyes sorsának kulcsa.

Még a felszentelés előtt azon kettős terve volt, hogy ha a ki-

---

Varadienses. I. 309. l. irja: „*Existimo* . . . . Joannem de Milanesibus fuisse progenitum e *Ducibus* Mediolanensibus;“ indokolása azonban ki nem elégit. Pratói János származása, mint Scolarié, kétségkivül nemes volt, de nem herczegi.

[1]) Pratói János levele delli Albizzi Rinald és di Giuliano Nello florenczi követekhez. „Datum Varadini die 11. Julii 1426. Johannes *Electus* Varadiensis“ Wenzel G: *Ozorai Pipó. Magyar akadémiai értesitő* 1859. évf. III. 268. l. — Az „Electus“ szó mellől a „Confirmatus“ jelzőnek hiánya arra mutat, hogy püspökünk még ekkor megerősitve nem volt, amiből az következik, hogy a fentebbiekben nem püspökké, hanem csak áldozárrá szenteltetéséről van szó.

[2]) „omnia expediam peragenda vel toto posse operam dabo; prius autem alia responsa particulariter dare non possum. Sed postquam fuero cum dictis dominis [Baronibus] patricularitер respondebo.“ *A püspök levele.* i. h.

rály el nem jöhetne Váradra, ő keresi fel a királyt s azután Váraddá visszatérve, innet Ozorai Pipóhoz megy, hogy „vele induljon a törökre.“ Arról azonban, hogy volt-e szükséges foganatositania első tervét s vett-e részt a hadjáratban, melyet Pipó Golumbácz vára közelében a törökök legyőzésével fejezett be, s mely után a hires hadvezér ugyanazon év deczember 27-én Lippán maga is befejezte életét? még hiányoznak a tudósitások.

Püspöksége korából csupán egy levelét ismerjük, mely Váradon kelt 1426. szeptember 13-án s melyben Péternek, György gyepesi vajda fiának kérelmére átirá s megerősité Scolari püspöknek a nevezett vajda számára 1411-ben kiadott s fentebb már emlitett adománylevelét.[1]) Felszenteltetése után két hónap mulva, szeptember 13-án tehát még váradi püspök s épen Váradon van, de azután eltünik.

A káptalani Chartularium püspöki névsorához, mely 1374-ig jön le, valamely későbbi kéz, valószinüleg az időszerénti olvasókanonok feljegyezte a következő püspökök nevét s püspöksége korát, néha származása helyét vagy nemzetiségét is, de minden további megjegyzés vagy jellemzés nélkül. E névsorban 1426. évre, tehát egészen pontosan előfordul János püspök, kétségkivül Pratói, s ő az egyedüli, kinek neve mellett megjegyzés áll, csak egy szónyi, de ez egy szó: — *„letétetett.“*[2])

Ez ép oly rövid, mint végzetes tudósitás hitelességében nem lehet kételkednünk, különben is Zsigmond király uralkodása alatt ilyes, többé-kevésbbé tragikus sors gyakran érte nemcsak a Konthokat, hanem főpapjainkat is a már emlitett Horváthi Pál zágrábi püspöktől kezdve Montebonisi, máskép Buondelmontei János kalo-

---

[1]) „Nos Johannes *de Prato* decretorum doctor, divina miseratione Episcopus Ecclesiae Waradiensis . . . .“ ezek a kérdéses levélnek kezdő szavai, melyekből látható, hogy már ekkor csakugyan meg volt a szentszék által erősitve. Különben a levél eredeti hártya, piros-zöld selyemzsinóron függő pecséttel, de melynek fészkéből a gyürüpecsét veresviasz lenyomata már kihullott. *Budai országos levéltár kincst. osztály*: N. R. 944. 13. — D. L. 9776.

[2]) „Joannes *depositus.* 1426.“ *Batthyány-codex.* 13. l. — Batthyány I; *Leges eccl.* III. 226. l.

csai érsekig.[1]) És mint ezeknél, ugy kétségkivül Pratóinál is a letétel s evvel együtt az elfogatás vagy száműzetés kétségkivül politikai okokra vihető vissza.

Miben álltak tulajdonképen ez okok? s Pratói püspök esete rántá-e magával a szintén olasz Konrád váradi prépostot, kinek elfogatását egy kissé későbbi, 1430-iki tudósitás hasonlóképen emliti?[2]) mindez még felderitésre vár. Most csak annyi bizonyos, hogy a következő 1427. évben Pratói János s a váradi püspöki szék közt minden összeköttetés végleg megszakadt, amennyiben e széken már uj püspököt találunk, s hogy kevéssel ezután 1428-ban a florenczieknek kevés kivétellel mindnyájan kegyvesztettek lőnek s kiutasittatának hazánkból.[3])

---

[1]) Fraknói V: *Joannis de Montebonis, Archiepiscopi Colocensis captivitas 1433. Schematismus Colocensis.* 1882. p. VII.

[2]) 1430. márczius 22-én a florenczi köztársaság kormánya utasitja római követét, hogy a pápának ajánlja „Messer *Curado* proposto de la Chiesa di Varadino, il quale fu preso e disfacto da lo Imperadore." [Zsi mond.] Az elfogatás oka nincs megjelölve. Fraknói V.

[3]) Wenzel G: *Ozorai Pipó.* i. h.

KUSALYI JAKCH DÉNES.

1427—1432.

Dénes kanonok. — A Kusalyi Jakch nemzetség. — Jakch Dénes bosznyai, majd váradi püspöksége. — A pozsonyi országgyülés. — Ujabb vásár-viták. — Vépi Péter kanonok alapitványa. — A püspöki nemesek levele. — Dénes püspök halála.

Midőn Zsigmond király az uralkodása elején ellene támadt elégületlenek megfékeztével a hatalmasbakat adományokkal, a kevésbbé veszélyeseket pedig szigorral igyekvék mindenkorra elnémitani, ez utóbbiak közé tartozék Görögmezei Veer László is, kinek javait szintén elkoboztatá, s szeghalmi és csökmei részbirtokait 1405-ben hivének, Maróthi János bánnak adományozta, meghagyván a váradi káptalannak, hogy a birtokba iktatást szokott módon teljesitse. A káptalan a királyi parancs teljesitésére Gerlai Ábránffy Dénes király emberével egyik tagját, szintén *Dénes* kanonokot küldte ki.[1])

E Dénes kanonok a Kusalyi Jakch-ok közől, hazánk egyik legrégibb családjából származott, melynek nemzetségi törzsét még mindig a multak homálya fedi, de amely aligha nem a Gutkeledek oly gazdag hajtásu nemzetségfájáról ágazott ki. Az 1358-ban élt Kusalyi Györgynek czimere ugyanazon három fogat tünteti elő, csakhogy különböző elrendezéssel, mint az ismeretes Gutkeled-féle czimer,[2]) márpedig czimertani tapasztalatok szerént ugyanazon jelvé-

---

[1]) Haan és Zsilinszky: *Békésmegyei oklevéltár*, 18—20. ll.

[2]) Kusalyi György czimere látható a *Kállay-család levéltárának* egyik 1358-iki oklevelén. Itt a három fog közől kettő heraldikailag jobbról áll, s e

nyek az elrendezés különbözősége mellett is rendesen közös eredetre mutatnak.

E nemzetségnek egyik legrégibb s oklevelileg is igazolható őse, Jakab, kiről egy 1300. évi oklevél emliti, hogy a zoványi, ma szilágymegyei klastromot, mely azon vidéknek sokáig egyedüli vigasza s fáklyavivője volt, közel száz év előtt, tehát még az 1241-iki tatárjárást megelőző korban ő épité fel.[1]) Ez esetben a Jakch-ok ős fészke nemzetségi monostoruk közelében, Zoványon lenne, s csak később vonultak volna a rejtettebb helyre eső Kusalyra, melyről azután előnevöket is irták. Vezetéknevöket pedig az imént emlitett Jakabtól vehették, ki talán épen családjának is megalapitója volt. A Jakch vagy amint okleveleinkben szintén s elég gyakran előfordul, a Jakchi (= Jakcsi) név nem egyéb, mint a Jakab-nak kicsinyitett, mondhatni házias alakja épen ugy, mint Jánosból Jank vagy Jancsi.

A Jakch-ok gazdagsága s hatalmának fénykora a XIV s XV-ik századra esik, midőn az ország legelső méltóságai kezeikben valának, birtokaik pedig Szatmár- és Belső-Szolnokmegyéken kivül kiterjedének Bereg, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok stb. megyékre is. Ez utóbbi helyen Nagy Lajos adományából, melyet Mária királyné is megerősite, birták a nevezetes meszesi apátságot tartozékaival egyetemben.[2])

---

kettő közé ékeli be magát balról a harmadik. A Gutkeled czimeren pedig mind a három fog egymás mellett jobbról áll ékjeivel bal felé. E czimerről még lesz szó.

[1]) „monachi claustri in eadem villa [Zovan in comitatu de Karazna] ex eleemozyna Jacobi, *olim* de Kwsal ante seculum fere exstructi . . . . nullum aliud in ipsam villam et eiusdem inhabitatores habuerint ab antea et semper jus, quam sacra Christi fidelibus administrandi, ne populus *in tanta itineris distantia* absque ulla plane spirituali et quotidiana sacrorum consolatione remaneret.“ A váradi káptalan kiadványa. Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár*. V. 257. l.

[2]) Gr. Kemény Józsefnek az erdélyi muzeum könyvtárában levő kézirati gyüjteménye szerént Kusalyi Jakch és fiai 1361-ben nyerték Meszest; Mária királyné pedig Budán Szent-Tamás ap. napján 1385-ben kelt eredeti levelében irja: „magister Georgius miles et Andreas Thesaurarii nostri, nec-

A család e szerencsés korszakában született a már említett Dénes is. Atyja György főtárnokmester s beregi, majd szabolcsi főispán,[1]) kétségkivül ugyanaz, kinek pecsétjéről már fentebb szóltunk s ki az imént említett meszesi adományt nyeré. György urnak Dénesen kivül még három fia volt: László, János és Mihály, s e négy fiu mindegyike a legmagasabb méltóságokra volt hivatva; László erdélyi vajda, János és Mihály székelyek ispánjai lőnek, Dénes pedig az egyházi pályán érte el a legfényesebb rangok egyikét.

Hol nyerte neveltetését, itthon-e, a budai vagy valamely külföldi egyetemen? erről, valamint általában életének első feléről hiányzanak a tudósitások.

Még 1405. után is, midőn már, mint láttuk, váradi kanonok, — közel huszonkét éven át hallgatnak róla történeti emlékeink.[2]) Ekkor 1427-ben ismét feltünik, mint éneklő-kanonok, és azután életének folyása, mintha ki akarta volna pótolni hosszas lassuságát, meglepő fordulatokkal és gyorsasággal siet előre, s ép oly hirtelen ér véget is.

Még ugyanazon 1427. év elején Zsigmond király a bosznyai, ekkor a magyar koronához tartozó püspökségre nevezte ki s e kinevezés april 11-én már Rómában is megerősitést nyert;[3]) de va-

---

non Stephanus et *Dyonisius* ac *David* filii condam magistri Jakich de Kusal . . . in dominium cuiusdam Monasterii abbatialis in monte Mezes constituti in Comitatu de Zonuk existentis *Mezesapath* vocati et Jus patronatus ac pertinentiarum eiusdem . . . necnon possessionum Nyirsed, Maygrad, Warteleke, Kerykapatak, Beryd et Munusturpatak vocatarum in dicto Comitatu de Zonuk existentium, ad idem Monasterium pertinentium vellent introire . . . .« *Br. Bánffy-család levéltára.* Ez oklevél azért is figyelmet érdemel, mert az abban megnevezett Dénes és Dávid eddigelé hiányzanak a Jakch-ok családfájáról. V. ö. Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* XII. 81. l. és Szeredai A: *Series Episcoporum Transilvaniae.* 138. l.

[1]) Nagy Iván: *Magyarország családjai.* V. 292. l. — *Gr. Zichy-család levéltára.* —

[2]) 1416-ban említés van ugyan egy Dénes, váradi *karbeli papról* [Fejér: *Cod. dipl.* X. 5. 737. l.], de valószinü, hogy ez nem Jakch Dénes.

[3]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 433. l. *a.* jegyz. hol a Jakch nevet „Lakcz"-ra igyekszik magyarázni, de tévesen.

lószinü, hogy még mielőtt püspöki székére eltávozott volna, jó csillaga ugy akarta, hogy itthon maradjon s azon egyházmegyének álljon élére, melynek papja volt.

Pratói János püspöknek Kusalyi Jakch Dénes lett utódja Váradon; 1427. május 20-án már „választott" váradi püspök,[1] julius 23-án pedig Róma is aláirta a megerősitést.[2]

A Kusalyi Jakchok büszke családfája megelégedéssel tüzhette fel az ősök zászlai mellé Dénes püspök apostoli keresztjét.

Alig történt meg azonban a Pratói Jánosénál bizonyosan nem kevésbbé fényes püspöki beiktatás, Dénes püspöknek csakhamar távoznia kellett Váradról. Hazánk püspökei nemcsak főpapok, hanem államférfiak, törvényhozók, sőt hadvezérek is valának, s e kor, Zsigmond uralkodásának végszaka bőven adott gondot és dolgot államférfiaknak, hadvezéreknek s főpapjainknak egyaránt.

A kosztniczi máglya lángjaiból szenvedélyes erővel támadtak fel Huss János tanai, elnyeléssel fenyegetve az akkori világ vallási s társadalmi szervezetét.[3] Romboló hatásuk tünetei mutatkozni kezdének nálunk is, kivált a felvidékeken s orvoslásuk végett a király 1429. tavaszán Pozsonyban országgyülést tarta. Itt a vallási kérdéseket a legközelebb tartandó bázeli zsinatra halaszták, de azon nagy horderejü honvédelmi intézkedések, melyek később (1435) a nemesség táborozási módját törvény alakjában szabályozák, már ekkor szőnyegre kerültek.

Az országgyülésen megjelent Dénes püspök is, s ugyanott találjuk Pestesi János kiskáptalani prépostot, továbbá Márton, Antal

---

[1]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 6. 895. l.

[2]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 180. l. a. jegyz.

[3]) Huss tulajdonképeni követői, az ugynevezett *kelyhesek* tanának e négy főpontja volt: 1. az Ur vacsorája két szin alatt; 2. az isteni tanok szabad hirdetése a szentirás nyomán és papok által; 3. a felesleges egyházi javak saecularisatiója; 4. a törvény előtti egyenlőség, bucsuk megszüntetése. — A *tabóriták* és *orebiták* Huss tanait már politikai s nemzetiségi czélokra is felhasználták s 12 ponttal állottak elő, ezek között, hogy valamennyi egyházi vagyon a népé stb. — Az *adamiták* végre már vagyonközösséget is követeltek.

és Péter kanonokokat is, mint a váradi káptalan küldötteit. Ez utóbbiak megjelenése a káptalan magánügyében történik.

Váradnak országos hirü vásárait, mint e munka elején már némileg jelezve is volt, nem a püspök, hanem a káptalan városrészében tartották. E vásárokhoz, mint okleveleink mondják, „a régi szent királyok“ adományából ugynevezett áru-megállító s jelentékeny vámszedési jogok valának csatolva, melyeknek haszonélvezete ismét nem a püspököt, hanem a káptalant illeté.

E jogokat legujabban érzékeny veszteség fenyegette, Dénes püspök olyan szabadalmat nyervén Zsigmond királytól, hogy Váradnak Olaszi és Vadkert nevü külvárosaiban, melyek püspöki birtokok valának, szintén tarthasson évenként két vásárt, amott Mindszent napján, itt pedig hushagyó kedden.[1])

A prépost s a kanonokok tehát azért jelenének meg az országgyülésen, hogy a káptalan nevében panaszt emeljenek mind a vásárok, mind pedig Dénes püspök tisztjei ellen, kik a káptalan városrészeiben lakó mesteremberek áruczikkeit, ha e vásárok alkalmával „szokás szerint ablakaikba közszemlére kitevék“ s ha azoktól vámot fizetni nem akartak — elkobozták.[2])

Nyert-e a panasz kivánt orvoslást? arról hallgatnak forrásaink; de aligha, mert a későbbi korban csakugyan találunk mind Olasziban, mind Vadkerten országos vásárokat, s nevezetesen ez utóbbi helyen, mint fentebb emlitve volt, épen hushagyó kedden.[3])

Ez ügynek különben nem annyira személyes, mint inkább a dolgok természetéből fejlődött indokai valának. Városaink emelése

---

[1]) „duas nundinas seu dua fora annualia ad duos vicos episcopales in ipsa Civitate Varadiensi habitos, videlicet Olazy et Vadkerth vocatos, in duobus terminis, puta in festo Omnium Sanctorum et circa carnisprivium celebrandas.“ *Nagyszebeni városi levéltár:* U. II. 381. — V. ö. Gánóczy A; *Dispunctio Diatribae.* 572. l.

[2]) „res Mechanicorum Jobagionum ipsius Capituli ad fenestras eorum, uti moris esset, causa venditionis positas auferri faceret.“ *Nagyszebeni városi levéltár: i. h.*

[3]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* Paulini. Kápolna. 1. 12.

körül e korban Zsigmond királynak érintett kezdeményezésére élénk mozgalom indult meg, minthogy pedig a középkori városok emelkedésének egyik főtényezője épen vásáraikban rejlett, ezeknek szaporitása első sorban maguknak a polgároknak álla érdekében. Más oldalról Várad már ekkor sem volt többé a régi; a százados intézményeket módositani kellett a kereskedelmében, forgalma és iparában nagy lendületet nyert város igényeihez képest.

Maguk a jótékony intézetek, melyeknek pedig eddig sem vala szükében Várad, szintén nem voltanak már elegendők. — Vépi Péter, kit a gondviselés távoli, vasmegyei hazájából Váraddá vezérelt és itt a káptalan olvasó-kanonoki székére emelt, mintegy hálaáldozatul s a kor igényeinek kielégitésére uj intézetet alapit. Az oklevél középkori kifejezéssel csak annyit mond, hogy ez intézet „ispotály“ vala, de ez egyebet is jelentett, nemcsak szegények vagy betegek házát, s azon körülmény, hogy Vépi a váradi „iskolák mellett“ állitá fel intézetét,[1]) s hogy, mint olvasó-kanonok, ez állásánál fogva az iskolák élén állt, arra mutat, hogy azt szintén szegények, de szegény tanulók ápolására s tápintézete gyanánt emelé, indittatva azon tanuló ifjak sanyaru sorsa által, kik kéregetésből tarták fenn magukat, s kiknek, valamint a rájok forditott kegyeletes gondnak nyomaival Váradon is találkozunk.[2])

Az uj honvédelmi szervezkedés e korszakában értesülést nyerünk a püspökség nemeseiről is. Ezek egyszer kinyert adománylevelöket nem zárták el a bevégzett tény nyugalmával levelesládájok fiókjába, hanem jónak láták azt minden püspök-változáskor előkeresni s az uj főpásztorral mindannyiszor megerősittetni. Igy tettek Belényes városa polgárai, igy egyebek között a már Scolari

---

[1]) „honorabilis vir dominus Petrus de Wep [Lector] et Canonicus Ecclesie Waradiensis ac *fundator hospitalis Sancti Spiritus iuxta Scolas* dicte Civitatsi Waradiensis fundati.“ *A kolozsvári unitarius kollegium könyvtára. Nagy-Ajta Kovács István gyüjteményében.*

[2]) „de pauperibus scholaribus, *qui mendicant vel mendicarent*, si ab aliis pietatis intuitu non subveniretur eisdem, directe vel indirecte, etiam praetextu laboris vel servitii sui nihil petat.“ A Chartularium szavai az iskolák vezetésével megbizott olvasó-kanonokhoz. *Batthyány-codex:* 53. l. — *Leges eccl.* III. 255. l. de itt értelemzavaró sajtóhibákkal.

püspöknél említett gyepesi vajda fiai, nevezetesen Miklós, aki az öregebb testvérnek, Péternek, ugy látszik, elhunytával Dénes püspökkel is átiratta s megerősítette, most már ötödször, atyjának adománylevelét 1431-ben.[1])

És ez az egyedüli levél, mely Dénes püspökről reánk maradt. Eléggé finom, szép hártyára van irva, korának megfelelőleg ugynevezett gót betükkel s a püspöki iroda becsületére váló gonddal. Itt a püspök magát is *„Jakch"*-nak irja, ami azért is figyelemre méltó, mert nevét, mint láttuk, irták *Jakchi*-nak, sőt ujabban bizonyos körökben *Jakčič*-nak is, tehát szlávnak.[2]) Az oklevél főnevezetessége azonban pecsétjében rejlik, mely zöld selyemzsinóron függ s csaknem teljesen ép.

Ez ugynevezett fészkes pecsét, melynek fészkében, veres viaszba nyomva, látható a püspök köriratos, czimeres gyürüpecsétje, épen ugy, mint a mellékelt metszet feltünteti.

Körirata:

✠ dionisius × eps × waradi

(† Dionysius Episcopus Waradiensis.)

[1]) *Budai országos levéltár kincst. osztály:* N. R. 944. 13.

[2]) *A diakovári püspökség névkönyve.*

A közbeeső paizson a czimer, ugy látszik, hogy liliom, s ezt akarja föltüntetni a rajz is, de csak bizonytalanul, mert a lenyomat nem sikerült tökéletesen vagy már elkopott, s a vélt liliom *két szarv* is lehet épen ugy, mint az a Zichy-czimeren látható. A Zichy-ek és Jakch-ok különben is, rokonok valának s ezenfelül létezik Dénes püspök atyjának, Györgynek egy pecsét lenyomata, mely négy mezőre van osztva s ezek egyike szivalaku paizson koronából kiemelkedő két szarvat mutat.

A következő 1432. évben Dénes püspökkel a január 20-án tartott budai országgyülésen utoljára találkozunk.[1]) Ezentul eltünik szemeink elől, noha bizonyos, hogy ez évnek, sőt talán még a következőnek is megérte végét.[2]) Eszerént halálának napja, valamint körülményei ismeretlenek. Lehet, hogy nemis Váradon, hanem családja temetőhelyén, a kusalyi egyházban helyezték el hamvait. Ez egyház főrészeiben (torony, kapuzat,) áll ma is, s csúcsives idomaival mutatja keletkezése idejét: Dénes püspök korát; de hogy valóban ő épittette-e, s hozta ide Szent-Ferencz fiait talán épen Zoványról? az még megerősitésre vár.[3])

---

[1]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 7. 428–432. ll.

[2]) „1433. hoc anno vel initio sequentis obiit." *Országos leváltár kincst. osztály: Liber dignitariorum eccl. 199. l.*

[3]) Ez egyház, vagy tán helyesebben az, mely annak helyén létezett, 1411-ben még plebánia volt és Szüz Mária tiszteletére vala szentelve. Szeredy A: *Series Episcoporum Transilvaniae.* 136–137. ll. De hogy a ma is álló egyház már klastrom nak épült, mutatja azon körülmény, hogy tornya nem, mint rendesen, nyugati, hanem délkeleti oldalán emelkedik. Ez oldalon állott, tehát a klastrom is, és ott, mint értesülésem szól, ma is vannak romok.

V. JÁNOS.

1435—1438.

Szerzetes-püspökök. — A husszita-mozgalom. — Egyházi törekvések a béke helyreállitására. — Várad királyi halottja. — János püspök halála s a tőle maradt irásbeli emlék.

Rövid hat év alatt harmadszor maradt árván Szent-László egyházmegyéje.

Az uj főpásztor, ki Jakch Dénes helyébe lépett, 1435. julius 27-én tünik fel először,[1]) s másodika azon hat János püspöknek, kik e században kevés kivétellel sorban követék egymást Várad főpásztori székén.

Származása ismeretlen; neve némely források szerént: *Corchulai,* de ez is bizonytalan;[2]) csak az bizonyos, hogy püspöksége előtt Szent-Ferencz-rendü szerzetes vala s azért áll neve előtt püspöksége korában is a „Frater" jelző.

Nem lehetetlen azonban, hogy az egyszerü szerzetesi öltöny ezuttal is, mint a kőzépkorban annyiszor, a kiváltságos osztályok valamely szülöttét fedé; de mindenesetre kiváltságos volt az a sziv és elme, mely utat tudott magának törni a szegényes klastromi czellából a legelső püspökségek egyikének palotájába.

Különben, hogy épen e korban is, mint püspökségeink keletkezésének idején szerzetesre bizták a váradi egyházmegyét: annak

---

[1]—[2]) „1435. 27. di Lug. Fr. Giovanni de Corchula Frate Minore per morte di Dionigi ebbe il Vescovado Varadiense." A vaticani levéltár adata. Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 180. l. *e.* jegyz. — Hazai emlékeinkben neve hol „de Corchula," hol „de Korchula." Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 7. 756. és 772. ll.

kulcsát e kor mindent felforgatással fenyegető, rendkivüli eseményei adják kezünkbe. A husszíták kora volt ez, kiknek felekezete nemcsak az egyháznak, hanem a polgári s társadalmi rendnek is hadat izent s egyike volt a történelmi világ azon viharainak, melyekben az emberiség időnként ki-kitombolja magát.

E felekezet tanai külföldről, nevezetesen Csehországból átszivárogtak hazánkba is. Rajongók, elégedetlenek s a társadalom ugynevezett mostoha egyermekei, a köznép, tárt karokkal fogadák. Elejéntén csak titkon, erdők közepett, setét pinczékben, elszigetelve álló malmokban s éjjel tartották gyülekezéseiket, hol papjaik heves kifakadásokkal predikáltak különösen az egyház ellen s az Ur vacsoráját a bor szinében is nyujták hiveiknek.

A fegyver hatalma elégtelennek bizonyult megfékezésökre, sőt annak ellenében előnyöket viván ki, erejök öntudatára ébredtek, s ez bátorságot önte beléjök. Elhagyták rejtekeiket s nyiltan kezdtek fellépni az egyházakban, hitvallomásuk jeléül nagy kelyhet festvén azok külső falára, hadd lássa a világ. S ily egyházak voltak már hazánkban nemcsak a felvidéken, hanem Erdélyben s a Tiszán- és Dunántul is.

A vallási czélokhoz, mint említém, politikai s nemzetiségi törekvések is járultak, nevezetesen a jobbágyság panaszosan emlegette szolgasága jármát s legalább szabad költözködésének védelmére már fegyveresen gyülekezett.

A dolgok e végzetes helyzetében jöttek az intéző körök a gondolatra, hogy a bomladozó társadalmi rendet annak megalapitójával, az egyházzal állittassák helyre.

Létre jött tehát a bázeli zsinat (1431—1442.), mely egyik főfeladatának tekinté, hogy a husszíták szövetségeseit, a szakadárokat ezektől elvonja s az egyházzal ismét egyesitse. Ennélfogva a zsinat atyái meghivták maguk közé a szakadárokat is, és hogy annál könnyebben megjelenhessenek, elrendelék, hogy a szakadárok uti költségeinek fedezésére az egyházi javadalmaktól tizedet szedjenek, s ezenfelül teljes bucsut hirdetének mindazoknak, kik ugyanazon czélra adakozni fognak.[1])

[1]) *A zsinat 25-ik ülésének végzése.*

Szedtek-e ez alkalommal hazánkban tizedet? arról hallgatnak történeti emlékeink; de a bucsu kihirdetése s a kegyes adományok gyüjtése épen a váradi káptalan egyik tagjára, a már emlitett Vépi Péter olvasó kanonokra bizaték.[1])

A husszita tanok ellensulyozására pedig az egyház régi gárdájának, a szerzeteseknek ékesszólását s tekintélyét szóliták a küzdtérre. E kor szerzetesrendjei között hazánkban is Szent-Ferencz fiai, a nálunk ugynevezett „minoresek" örvendtek kiváló népszerüségnek, melyet szigoru erkölcsiségökkel s lángbuzgalmukkal érdemeltek ki.[2]) E rend tagjainak jutott a nagy feladat, hogy a husszita-tanok áradatának gátat emelve, megőrizzék hazánk hitbeli egységét.

Valószinüleg e czél lebegett Zsigmond király szemei előtt már akkor, midőn Váradnak egy szintén forrongásban levő vidék központjának püspöki széke betöltendő vala, s ezért történt, hogy ama székre szintén szerzetest, éspedig Szent-Ferencz-rendüt szemelt ki. Az bizonyos, hogy az uj püspök, midőn, Váradra jöve, látta az uj tanoknak nemcsak fenyegető állását, hanem már foglalásait is: egy régi rend-társát, Jakab szerzetest hivta meg egyházmegyéjébe.[3])

Jakab atya, mint János püspök róla a pápának jelenté, Szent-Pál lánglelkével s ékesszólásával kele szent királyaink hitének védelmére s ezreket térite vissza az anyaszentegyház kebelére. Félév

---

[1]) „Petrus de Wep Lector et canonicus ecclesiae Waradiensis, Subcommissarius et Pronuntiator Indulgentiarum a Sacrosancta Synodo Basiliensi pro facto reductionis Graecorum concessarum eleemosynarumque praevia ratione a Christi fidelibus offerendarum collector in omnibus et quibuslibet dioecesibus totius Regni Hungariae constitutus." Nagy I. *oklevélgyüjteménye.*

[2]) „az én testemet pedig hagyom, hogy temessék . . . Szalárdon . . az *Minores* szerzetből való Barátok közt." Csáky Benedek 1490-iki végrendelete. *Budai orsz. levéltár kincstári osztály:* N. R. 1852. 2. §. 2. De hogy Szalárdon az ugynevezett franciscanusoknak vala klastromuk, azt kétségtelenül tudjuk.

[3]) Egész neve: Jacobus de Monte Brandono. — Hogy a váradi egyházmegye is mennyire meg volt támadva a husszita-tanok által, mutatja János püspök levele, melylyel megyéje papságának s hiveinek Jakab szerzetes jövetelét jelenti. „Fratrem Jacobum . . . pro vestra et animarum vestrarum salute *magnis vestris precatibus et nonnullorum virorum precibus et supplicationibus* in vestri medium accersiri placabili'er inclinamur . . . Datum Varadini, 5-a Februarii, a. d. 1436." Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 7. 808. l.

mulva a mozgalomnak legalább vallási iránya megtörve volt, mert a következő 1437-iki erdélyi forrongás már inkább politikai okokat hangoztatott; maguk az alparéti pontok panaszolva emlitik az egyházi tilalmat, mely miatt a kereszténység áldásai s vigasztalásaiban nem részesülhetnek, tehát ohajtják vissza a régi, rendes egyház állapotot.[1])

Az egyház tekintélyének helyreálltával, hozzájárulván a külellenség fenyegető közeledése is, lassan lecsendesültek a kedélyek, s az egykori nagy küzdelmet már csak az egyházak falaira festett s ott feledett kelyhek hirdeték az utókornak, és hirdetik némely helyen ma is.[2])

A tiszántuli husszita-mozgalom még le sem csendült egészen, midőn egy más esemény hozta izgalomba hazánkat s különösen Váradot. Zsigmond király közel 51 évi uralkodás után 1437. deczember 9-én a morvaországi Znaimban visszaadta lelkét teremtőjének. Az elhunyt, mint már emlitők, első hitvese, Mária hamvai mellé, Szent-László lábaihoz kivánt temetkezni, s a holt testet az ország nagyjainak kiséretében el is inditák hazánk felé.

Várad nevezetes napnak nézett eléje. Székesegyházának fejedelmi sirjai egy ujjal fognak szaporodni, melynek jelentősége tul terjed a haza határain is. Zsigmond, kezdetben csak brandenburgi őrgróf, később a magyar s cseh koronákon kivül viselte a középkorban oly hatalmas nyugoti császárok, s a német királyok koronáját is.

A temetés részleteiről nem maradt reánk tudósitás. Kétség-

---

[1]) „non minus, quam si B. Paulus Apostolus, supremus Doctor, evangelicae veritatis egregius praeco, ei esset comes constitutus, fructum aeternae beatitudinis ampliavit . . . .“ mondja ugyancsak Fr. Jakabról János váradi püspök 1436. deczember 1-én Jenő pápához irt jelentésében. Fejér Gy: *Cod. dipl.* X. 7. 810—812. ll. — Ugyanitt [814. l. jegyz.] olvasható, hogy midőn a husszitá̀k, szövetkezve a szakadárokkal [schismaticis] „clero Catholico enecato in orthodoxos irrumpere ac regni potestatem, sicut in Bohemia, sibi vendicare, temere cogitarint, — Jacobi verbum Dei praedicantis laboribus periculum est aversum, qui ipsorum ultra 55. millia ad fidem revocavit, alios, dissolvendo ipsorum colligationes, regno excedere coegit.“

[2]) Telkibányán, Abaujmegyében, a helv. val. templom falán ma is látható ily festett kehely.

kivül ismétlődtek s talán még fokozottabb fénynyel I. Károly király temetésének ünnepélyességei, melyeket oly bőbeszédüséggel fest le a krónikás,[1]) ismételve is megemlitvén az aranyhimes, drágaköves bársonyba öltöztetett hat lovat, mely a halottas kocsit vonta, s hozzá tevén, hogy a kocsi lovastól, mindenestől a sirt-adó monostornak (a székesegyházat érti) maradt.

Nemsokára követte királyát a székesegyház sirboltjába János püspök is. Halálának ideje azonban bizonytalan. 1438. elején még élt s kétségkivül jelenvolt a székesfejérvári országgyülésen, mely Albertnek, a Habsburgi-ak közől az elsőnek fejére tette Szent-István koronáját. Ugyanazon év szeptember 8-án aláirta azon kiváltságlevelet, melyet Albert király Raguza városa részére kiadott,[2]) és itt van életének utolsó nyoma.[3])

Egyetlen emlékünk, mely egyenesen tőle származik, egy oklevele. Ezt azon alkalommal adta ki, midőn Hosszaszai István váczi éneklő-kanonok s királyi főjegyző, később váradi kanonok házát, melyet Várad-Velenczén Zenyth olasztól (civis Italicus) 125. magyar aranyforinton vásárolt minden, a püspöknek, mint földesurnak fizetendő terhek alól felszabaditja azon okból, minthogy a nevezett kanonok a váradi püspöknek és egyháznak a királyi udvarnál sok szolgálatot tőn. A levél kelt Váradon, Szent-Piroska vért. ünnepén (január 18.) 1438. hártyára van irva s pecsétje piros selyem zsinóron függött, de leszakadt s elveszett.[4])

---

[1]) Thuróczi J: *Cronica Hungarorum.* II. 166—170. ll.

[2]) Gr. Teleky J: *Hunyadiak kora.* X. 22. l.

[3]) Halálát emliti IV. Jenő pápának I. Ulászló királyhoz 1440. május 25-én irt levele. Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 181. l. a. jegyz.

[4]) *Budai orsz. levéltár kincstári osztály:* N. R. 955. 27.

DOMINIS VI. JÁNOS.

1440—1444.

ÁLLAMFÉRFIAK ISKOLÁJA. — DOMINIS JÁNOS ZENGI, MAJD VÁRADI PÜSPÖKSÉGE S POLITIKAI SZEREPLÉSEI. — BALJÓSLATU ESEMÉNYEK. — A SZENT-LÁSZLÓ EREKLYÉJE IRÁNTI TISZTELETNEK UJABB INDOKA. — A VÁRNAI CSATA.

Zsigmond király udvara, mely félszázad alatt gyülhelye volt Európa legielentékenyebb államférfiainak, a diplomatia valóságos iskolája lőn, s a következő kor, nevezetesen a Hunyadiak fényes sikerei nagy részben e körülménynek tulajdonithatók, amennyiben vezérférfiai magával Hunyady Jánossal együtt amaz iskolából kerültek ki, vagy annak egykori tanitványaiban lelték mestereiket.

Ez iskolához tartozott kétségkivül Dominis János is. Mikor, mily alkalmazásban került a királyi udvarhoz? ki nem mutatható, mert életének csak utolsó éveit ismerjük, a többiekről az adatok még tengerparti hazájának, Dalmátiának valamely levéltárában lappanganak. De hogy a királyi udvarnál kellett nyernie magasabb államtudományi képességeit, s különösen az intéző körök ama bizalmát, mely a legkényesebb állami ügyek vezetését sem habozott letenni kezeibe, azt maga e bizalom is eléggé sejteti.

A délvidéki püspökségek a töröknek egyre közeledő szomszédsága miatt mindinkább fontosabbak levének. Midőn 1436-ban Dominis Jánosnak alakjával először találkozunk, már ama püspökségek egyikének, a zenginek székében ül.[1]) Eszerént püspöki kineveztetését

[1]) KERCSELICH B. A: *Historia Cathedr. Eccl. Zagrabiensis.* 167. l. 1434-ben

még Zsigmond királytól nyeré és a király e kinevezéssel régi hivének nemcsak érdemeit akarta jutalmazni, hanem kétségkivül tágasabb tért is nyitni ismert képességei érvényesitésére.

A király e választása fényesen igazolta magát. Dominis János tehetségeit a Zsigmond után következett kormányok sem nélkülözhették.

Midőn Albert király elől a cseh koronát Ulászló lengyel király öcscse, Kázmér készült elragadni, s ez ügy elintézése végett 1439. tavaszán Lublóban magyar és lengyel követek tanácskoztak, Albert király követeinek egyike a zengi püspök, Dominis János volt.[1])

Még fontosabb szerep várt reá Albert király halála után. Az 1440. január 1-én megnyilt budai országgyülés őt nevezte ki azon fényes küldöttség elnökévé, mely Lengyelország ifju királyának, Ulászlónak a rája nézve oly végzetessé vált magyar trónt s Erzsébet özvegy királyné kezét felajánlotta.[2])

Ulászló, mint a krónikás mondja, „sürü könyhullatások között“ fogadta el a kettős ajánlatot. Ki tudja, mily ifjukori álmait tépte szét akaratán kivül a követség? De vértanui koszorujának, mely Várna mezején oly korán megtermett, részese lőn az is, ki azon ajánlatokat előtte tolmácsolá . . . .

E követség még azért is közelebbről érdekel minket, mert annak egy másik, szintén jelentékeny tagja, ki ez alkalommal is a jegyzői tollat vezeté, Vitéz János vala, püspökségünk későbbi kimagasló alakja.

Előd és utód mily közel álltak itt egymáshoz! együtt munkálkodva ugyanazon czélért, hogy az ifju királylyal szebb jövőt hozzanak a hazára.

---

emlit egy *János* knini püspököt s bienikoi prépostsági kormányzót, de kérdés, hogy Dominis János-e az? — Ez utóbbi családjának előkelősége mellett szól azon körülmény is, hogy a következő században még két Dominis viseli a zengi püspökséget; Antal 1591—1596. és Márk-Antal 1596—1602.

[1]—[2]) Fejér Gy: *Cod. dipl.* XI. 234. és 259. ll. hol határozottan „Joannes *Segniensis* Episcopus“ áll; Thuróczi J: *Chronica hungar.* IV. 38. fej. mindemellett „Episcopus *Tininiensis*“-t emlit, mi arra látszik mutatni, hogy csakugyan *volt* knini püspök.

Ulászlónak, hazánkba jöve, egyik első gondja volt, hogy János püspököt kitüntesse s közelebb hozza udvarához. E szándéka élénk viszhangra talált országa nagyjainál is, kik a püspök tetteinek rég tanui s méltánylói valának.

A váradi püspökség már e korban helyzeténél, s királyaink, főuraink kegyeleténél fogva annyi előnyökkel kecsegtetett, hogy rendesen a hivek, a jelesek legjobbjainak jutalmi koszorúját képezé. Ulászló király Dominis Jánost váradi püspökké nevezte ki, s e kinevezést IV. Jenő pápa a következő 1441. május 25-én jóváhagyásával pecsételte meg.[1])

Ez időtájban történt János püspök emlitett követségi társának, Vitéz Jánosnak is ujabb s magasabb kitüntetése, mely a nagy tettekre hivatott férfiut szintén Szent-László városához csatolá.

A florenczi származásu Cardini Konrád, kinek politikai érdemeit Zsigmond király a váradi prépostsággal jutalmazá, miután e méltóságot két évtizeden át viselte, elhalt vagy eltávozott Váradról, s üresen maradt helyére a király Vitéz Jánost emelte.[2])

Váradnak tehát ismét volt főpapja, de az uj püspök előtt székhelyének kapui gonosz előjelek közt nyiltak meg.

Szomoru idők jártak ekkoron hazánkban, kivált Erdélyben s

---

[1]) „consideravimus, quod advenisset tempus, quo in promotione dicti tunc Segniensis Episcopi tuae serenitati ac Baronibus dicti regni pro eo antea supplicantibus maiorem in modum complaceremus, sicque ad provisionem dictae [Varadiensis] Ecclesiae de ipso Episcopo, veluti condignam, secure processimus.“ A pápa levele a királyhoz. Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 181. l. a. jegyz. — De ugyanitt nyoma van annak is, hogy már 1440. deczember 2-án a zengi püspökségről a váradira ki volt nevezve. — Keresztury J: *Descript. Epp. et Capituli M.-Varad.* I. 89. l. Katona I. nyomán állitja, hogy váradi püspöksége előtt apostoli követ lett volna, de ez tévedés, mert e követ nem a zengi [Segniensis], hanem a „Signiensis Episcopus“ [olaszhoni] püspök volt, mint azt Pray *[Hierarchia.* II. 181. l. a. jegyz.] már Keresztury idézett munkájának megjelenése előtt kimutatta. — Ugyancsak Dominis Jánosról nyoma van annak is, hogy Zengről a veszprémi püspökségre volt menendő, de ez abban maradt.

[2]) Konrád prépost 1440. november 15-én emlittetik utoljára; utódja, Vitéz János 1442. november 28-án tűnik fel először. *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* D. L. 13573. és 13688.

a tiszai részeken, hol a halandóság oly nagy vala, hogy alig maradt meg az élők egy harmada.[1]) Az uj püspök aggódó szemekkel látta, mint maradnak üresen hiveinek hajlékai. Inkább is volt már a holtak, mint az élők püspöke.

És ha székhelye s megyéje határain tul tekinte, ott sem látott vigasztalót. Müve, az Ulászló s Erzsébet királyné közti szövetség s ennek általa az ország békéje Erzsébet árván-szülött fiának, Lászlónak világra jövetelén hajótörést szenvede; párttusák szinhelye lőn a haza. János püspök a pártviszály megszüntetésén serényen működött. Mikor Ulászló Erzsébetet békealkura hivá Esztergomba, a királyné kisérete számára Budán 1442. augusztus 16-án kiadott menedék-levelet a többi országnagyok között mingyárt második helyen János püspök is aláirta.[2]) Szereplése egész körét azonban a tudósitások hiánya miatt nem láthatjuk.

A következő 1443. év tavaszán székhelyén, Váradon találjuk, hová a közeledő husvéti ünnepek vonák s talán valami baljóslatu előérzet is.

April 7-ike, épen Fekete-vasárnap volt, melyen a katholikus világ a Megváltó kinszenvedéseért gyászt ölt.

E napon a váradi székesegyházban ki szokták tenni közszemlére Szent-László drágalátos fejereklyéjét, és Szent-László városának népe ugyanazon nyomokon, melyeken már annyi század haladt előtte, ez ereklyéhez járult, hogy kegyeletének csókjával illesse azt. Az egyház az egész délelőtt tömve volt ájtatoskodókkal, kik imáikba merülve s a szent és hazafi király életének képein merengve, nemis sejték, hogy a halál angyala már-már kiterjeszti szárnyait felettök. De tán épen a szent király érdemeiért nem engedé az ég, hogy egy város haljon meg egyszerre . , . .

Ugyanezen nap délben rettenetes, földetrázó zuhanás riasztá fel az egész várost: a székesegyház egyik tornya, a bal felől álló, alapjáig ledőlt.

Istennek hála! a székesegyház ekkor már teljesen üres volt,

---

[1]) *Kállay-család levéltára.*

[2]) Gr. Teleky J: *Hunyadiak kora.* X. 120. l.

de épen e torony alatt állott a kincstár, hol egyéb drágaságokkal Szent-László ereklyéit őrizék.

Hire fut a történetnek — mondja a szemtanu iró — összeszalad a nép és jajgatásban tör ki, mert ingyen sem reméli, hogy szent királya ereklyéjét még valaha láthassa, hogy azt a lezuhant kövek izre-porrá ne törték volna. De Isten rendeléséből egészen másképen történt. Az összefutottak közől amennyien csak a helyhez férhettek, mintegy ezeren, azonnal hozzáláttak a romok eltakaritásához, és dolgoztak déltől napestig époly serényen, mint szivdobogva. Ekkor — „megtalálták Szent-László fejét ugyanazon helyen, az oltáron, melyen hagyák, ugyanazon lepel alatt, épségben s menten a legkisebb karczolástól is. És ami valóban csodálatos, épen a fej felett állott egy kő, oly nagy, hogy egy ember nem lett volna képes átölelni, a mely tehát természetes sulyánál fogva porrá törhette volna a szent fejet tartójával együtt, de Isten megőrzé azt.“[1])

Ezt látva a közönség, térdre omlott, ajkán a meglepetés, a hála riadalma tört ki, s a réginél még fokozottabb tisztelettel tárta karjait szent királya elé, ki szeme láttára, csodálatos módon maradt meg számára. Majd előlépett János püspök is, keblére ölelte a szent fejet s azután megindult a romok közől népével együtt a szomszéd egyházba, innet a többi egyházakba, hogy hálát adjanak Istennek, hogy megmutassák égnek-földnek a megmentett nemzeti kincset.[2])

---

[1]) „Cumque interea, in inquirendo dictas reliquias, planctus et gemitus emitterentur, finaliter repertum est armaria et cistas seu scrinia omnia ne confracta solum, sed quasi omnino contrita. Reliquias autem cum perquisissent, invenerunt primum caput S. Ladislai in eodem loco et altari, in quo relictum fuerat, eodem, quo supra dixi, peplo coopertum, sane et integre ab omni ruptura conservatum; imo, quod maioris apparet miraculi, stabat supra caput illud immediate lapis quidam ita grandis, ut humanis brachiis non poterat circumplecti, qui . . . potens naturali ordine et sufficiens fuisset ad ipsum caput una cum theca, in qua consistit, ad partes minimas conterendum; sed divino nutu disponente nec lapis ipse pergrandis, sed nec impetus tantae molis ipsi capiti aut ossibus reliquiarum aliarum eiusdem sancti ne solum fracturam nullam, sed neque rimam aut scissuram minimam incutere . . . . valuerunt.“ Ivanics P. tudósitása Vitéz J. levelei mellett. — Schwandtner J. Gy: *Scriptores rerum hungaricarum.* II. 23. l. 1. jegyz.

[2]) „Episcopus . . . . rapto capite ipso in sinum suum, item aliis reliquiis . . . . . ad manus aliorum collocatis, una cum populi multitudine,

Az örvendezés .e pillanataiban szinte feledék a székesegyházat ért nagy pusztulást, melyet az eközben beállott éj is eltakart az egyházakból hazatérők szemei elől.

A váradi vár tere évszázadok óta szolgálván emberi lakhelyül, annyira át, meg át van turvá, hogy például az 1881. évi épitkezés alkalmával néhutt 5—7 méternyire kellett leásni, mig az alapfalak számára alkalmas földet találhatának. Alig szenvedhet tehát kétséget, hogy az emlitett, faragott kövekből épült, inkább zömök, mint sugár torony leomlását is az alapfalak alatt levő föld megsülyedése okozta. A sajnos esemény tehát nagyon természetes okoknak volt következménye, de a nép e rendkivüli eseményben is, mint később a torony keresztjének aláhajlásában Isten ujját látta, mely még nagyobb szerencsétlenséget jelent.[1])

A székesegyház felépitéséhez kétségkivül még azon évben megkezdék az előkészületeket s folytaták a következő 1444. tavaszán, de erre csakhamar oly események léptek közbe, melyek egészen más irányba terelték a váradiak s különösen Várad főpásztorának figyelmét s összes erejét.

Megtörtént a budai, majd a szegedi végzetes országgyülés, mely utóbbi a törökkel kötött fegyvernyugvást hadizenetre változtatta. Püspökünk egyike volt azoknak, kik aláirták a levelet, melylyel tudatták a világgal, hogy mennek a törökre.

Szeptember elején kibonták Szent-László zászlaját a váradi vár udvarán s négyszáz jó bihari vitéz, a püspök és káptalan zászlóalja, megesküdött rája, hogy el nem hagyják életben-halálban, s megindultak — Várna felé.

A hadjárat részletei ismeretesek.

---

post solis occasum, eodem die egerunt processionem ad vicinas Ecclesias, laudando et magnificando Deum, qui glorificat Sanctos suos et glorificatur in eis.« Ivanics P. *tudósitása. i. h.*

[1]) »Memoriae proditum est Sigismundum [Báthori] nascentem volam sangvine plenam ex utero genitricis [Varadini] eduxisse, et insuper ipsa nativitatis illius hora fastigium turris Varadiensis se inclinasse: quae portenta, prodigiaque multi interpretati sunt in praesagium bellicosae, sangvinolentae, mutabilisque naturae et vitae Sigismundi, ut et mutationum Transilvaniae.« [Akkor Várad Erdélyhez tartozott.] Benkő J: *Transilvania.* I. 231. l.

A király Várna s a *devinai* láp között foglalt helyet, s püspökünk Tarnovi Jánossal s Bobrics Leskóval távolabb állt s hadosztályuk a tartalékot képezé.

Közvetlen a csata előtt, midőn a királyi apród urának fejére készült tenni a harczi sisakot, ez a földre hullt. Erre nyomban oly szélvész kerekedett, mely a magyar birodalom nagy zászlaját és — Szent-Lászlóét, mint a történetiró megjegyzi, e „hőn tisztelt, féltett két ereklyét“[1]) egy pillanatban darabokra tépte szét. A sereg megdöbbent a baljóslatu tüneményeken. De Hunyady támadót fuvatott.

Tudjuk, hogy már-már a mieink kezében volt a győzelem, de az ifju király heve, majd eleste gyászos veszteségre fordítá a győzedelmet.

Püspökünk a vész pillanatában királya védelmére sietett a tartalékssereggel, vezértársai: Tarnovi János és Bobrics Leskó a jancsárok csapásai alatt roskadtak össze, őmaga a devinai lápba szorittaték s ott lelte halálát.[2])

Jött-e vissza Váradra csak egy is a seregből, melynek zászlaja összetört, vezére elesett, csatája elveszett? nem emlitik történeti forrásaink.

---

[1]) Szalay L: *Magyarország történe*te. III. 72. l.

[2]) Callimachus F: *De rebus Vladislai regis.* Schwandtner J. Gy. *Scriptores rerum hung.* I. 515. l.

VITÉZ VII. JÁNOS.

1445—1465.

I.

HUNYADY JÁNOS ELSŐ TEENDŐJE. — VITÉZ JÁNOS SZÁRMAZÁSA S IFJU ÉVEI. — KIRÁLYI FŐJEGYZŐ. — ZÁGRÁBI ŐRKANONOK, MAJD VÁRADI PRÉPOST. — HUNYADY S BIHARMEGYE RENDEI VITÉZ VÁRADI PÜSPÖKSÉGE MELLETT. — HUNYADY ÉS VITÉZ POLITIKAI MŰKÖDÉSE. — VITÉZ KORLÁTNOKKÁ NEVEZTETÉSE. — ELFOGATÁSA, MAJD SZABADON BOCSÁTÁSA. — TÖREKVÉSEI MÁTYÁS KIRÁLYLYÁ VÁLASZTÁSA S MEGKORONÁZÁSA ÉRDEKÉBEN. — A KIRÁLY HÁLÁJA.

Főuraink hitök s buzgóságuk jeléül emeltek szebbnél-szebb egyházakat, s birtokaik gyöngyeivel ékesiték fel azokat, de idők s körülmények változtával nem egyszer lobbant fel bosszujok lángja az egyházak tetőin, s azok birtokaiba elégszer vete zsákmányt kapzsiságuk.

Alig érkezett meg hire, hogy Várnánál az ország király- s a váradi megye főpásztor nélkül maradt: a külellenség fenyegette s pártokra szakadt hazában azonnal mutatkozni kezdének a fejetlenség szomoru következményei. A cseh rablólovagok követőkre találtak főuraink soraiban is, s a fogságából hazaszabadult Hunyady megdöbbenve hallotta egyebek között, hogy a tiszai vidék fő védbástyáját, a váradi püspökséget, mint teszik tehetetlenné maguk e haza fiai, szétragadozván annak birtokait.[1])

---

[1]) Olnodi Zudar Simon és Jakab a püspökségnek szabolcsmegyei birtokaiban tettek foglalást, *Kwpctheleke* és *Doboka* praediumokat saját birtokukhoz, Thashoz csatolván. Az ország rendei *Váczról* intézkednek ez ügyben 1447. okt. 21. [Sabbatho prox. post fest. b. Lucae evang.] *Leleszi orsz. levéltár.* — A hevesmegyei *Poroszlót* a Rozgonyi-ak foglalák el. *Budai orsz. levél-*

Ennélfogva Hunyady, midőn az 1445. év tavaszán a székesfejérvári gyülés végzéséből Erdély s a tiszántuli vidék kormányát átvette, egyik első teendőjének tartá, hogy e vidék központjának, Váradnak mielőbb püspököt adva, képessé tegye azt egyházi s hazafiui fontos szerepének folytatására. Püspökül Vitéz János váradi prépostot szemelte ki.

Vitéz születéshelye, melytől előnevét is kölcsönzé, régi irmodorban *Zredna*, ma Szrednya Bellovármegyében, mely jelenleg Horvátország, de a XVI. század előtt, tehát Vitéz korában még Magyarország volt. Született a XV-ik század első tizedében, 1408. körül. Atyja *Csévi*, másként *Vitéz* János, kinek ősei Pilismegyéből származtak s ki Vitéz nevét, melyet elődjei még nem használtak, a harczok mezején érdemelte ki. Anyja a Hunyady-akkal rokon Garázda nemzetség törzséből eredt.[1])

---

tár kincst. osztály: *N. R.* 1017. 41. — Hasonló történt a püspökség egyéb birtokaival s ilyesmit jelenthetnek Vitéz János püspök szavai, midőn egy 1451-iki oklevelében mondja: „Oppidum *Belenes*, quod *his temporibus retroactis* per manus saeculares, laicos videlicet gubernatores non parum attritum, desolatumque fuerat." *Váradi székeskáptalani levéltár*: 14. 21. — Belényeshez tartozván ama vidék fő védelmi erőssége a *fenesi* vagy más néven *Bélavár*, jogosan mondhatá Hunyady 1445-ben a pápához irt levelében: „Dum diebus superioribus, post conflictum memoratum [Várna], plurimorum communiter aures fama pervolasset de casu quondam Reverendi Patris Domini Johannis de Dominis Episcopi Waradiensis, festinavere plures, alii *occupare castra*, extorquere census de Bonis Ecclesiae eiusdem . . ." SCHWANDTNER J. GY: *Scriptores Rerum Hung.* II. 22. l.

[1]) Vitéz mind atyja, mind anyja után magyar volt, s ha mindemellett egykoru irók is slavoniainak nevezik, evvel földrajzi, nem pedig nemzetiségi fogalmat akarnak megjelölni. Családfája, melynek különben is három, legszebb ága nyulik be egyházmegyénk történetébe, a következő:

Csévi vagy *Kamaricsai Sáfár István*
1333. visegrádi várnagy később pilismegyei főispán.

Csévi János			Csévi Miklós	
Ferencz.	László.	István.	Zsigmond.	Dorottya, Perényi Pálné.
Csévi, másként Vitéz János			Miklós	
János váradi prépost, majd püspök.	Névtelen	Borbála	László.	Dorottya. Orsolya.
	János váradi prépost, veszprémi püspök.	Csezmiczei János váradi kanonok majd pécsi püspök.		

Az ifju Vitéz szülőföldén, a zágrábi püspökségben az egyházi rendbe lépett s alig szenvedhet kétséget, hogy Olaszhon hirneves egyetemeinek valamelyikén nyerte magasabb kiképeztetését. Jövő összeköttetései s müveltségének és müizlésének irányai emellett szólanak. Korán felismert, kiváló tehetségei nyithatták meg oda az utat előtte.

Életének biztosabb adatai Zsigmond király utolsó éveivel kezdődnek, melyektől kezdve sürün említik nevét történelmi forrásaink, sőt hazai történelmünk lapjai is.

1433. táján püspöke, Gothalóczi Mátyás királyi korlátnok révén a királyi irodába került, hol mint jegyző kezdé meg ama pályát, mely hazánk primási széken ére véget.

Valószinü, hogy a honn és külföldön egyre utazó Zsigmondot a királyi irodával együtt követte Vitéz is, miközben „a nagy világesemények közvetlen szemlélete, a politikai és irodalmi élet kiváló egyéniségeivel való érintkezés széles látkört nyitott meg előtte és magas czélokra irányozta szellemét.“

Itt ismerkedett meg Hunyady Jánossal is, s ismerettségök benső, a sirig tartó barátsággá fejlődött, mely később mindkettejök, de kivált Vitéz életére fontos következésü vala.

Albert király rövid uralkodása alatt már mint királyi főjegyző müködik; s midőn 1440-ben országos küldöttség megy Krakkóba, annak, mint már láttuk, Vitéz is tagja, s az ő tollából folyt ama fontos államirat, mely a feltételeket tartalmazá, melyek alatt Ulászló a koronát elfogadta. Ez oklevelen Vitéz már „*zágrábi őrkanonok* és Magyarország főjegyzője.“

Csakhamar azonban s kétségkivül fentebbi, jelentékeny politikai müködése jutalmául még előkelőbb egyházi állásra emelkedék: a *váradi székeskáptalan prépostjává* neveztetett ki. Ez állásában csak 1442. nov. 28-án találkozunk ugyan először nevével;[1]) de két-

---

E családfa, valamint ez életrajz mindazon adatai, melyeknél külön forrás nincs megjelölve, Fraknói V: *Vitéz János esztergomi érsek élete* czimü, nagybecsü müvéből meritvék.

[1]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* D. L. 13688.

ségtelen, hogy már jóval előbb prépost volt s valószinüleg mingyárt krakkai müködése után, ami annál is inkább hihető, mert prépost elődje a fentebb emlitett Konrád még 1440-ben eltünik.

Uj állása nem tette lehetetlenné, hogy tovább is az udvarnál maradjon, hol rangjával egyaránt emelkedék szellemi jelentősége is. Az ő tollából folytak a legfontosabb államiratok s diplomatiai levelek 1444. tavaszáig. Ekkor azonban egyszerre megválik a királyi udvartól s elfoglalja váradi prépostságát.

Mi vitte e lépésre? bizonytalan. Lehet, hogy csalódás, keseriiség, vagy épen a csendes, elvonult élet utáni vágy; az bizonyos, hogy távozása a gondviselés müve volt. Ha a király oldalánál marad, hihetőleg ő is Várnánál fejezi be pályáját.

Ezentul a tudományoknak kivánta szentelni életét s utra kelt a természeti szépségeknek épen ugy, mint a tudományos és mükincseknek classicus földjére, Olaszországba. De mintha a végzet jelezni akarta volna, hogy itthon szükség lesz reá, csak Zágrábig juthatott, s mint kortársa, Ivanich Pál megjegyzi, Thallóczi Máté horvátországi bán nem ereszté tovább, s különben is a szerte kalandozó rablócsapatok miatt nem látta utját bátorságosnak.

Visszatért tehát Váradra, mire csakhamar bekövetkezett november 10-ike, a várnai harcz napja, s ennek következményeként az ország, s különösen a váradi püspökség azon állapotja, melyet már fentebb érinténk.

Hunyady azonnal belátta, hogy a gondjaira bizott tiszai vidéken csak ugy müködhetik sikeresen, ha a váradi püspökség mielőbb betöltve lesz oly férfiuval, kit hazafisága felül emel a pártokon s bölcsessége, tisztelettel környezett neve pedig alkalmassá tesznek arra, hogy nagy munkájában kezére járhasson. Ilyen férfiu volt Vitéz János.

Püspökké neveztetése azonban szokatlan akadálylyal találkozék. A püspök-nevezés e korban, mint láttuk, királyaink apostoli jogaihoz tartozott, de a hazának épen nem vala királya. Hunyady, a kard férfia, bátor kézzel ragadta meg az ügyet s Vitéz püspökségét maga hozta javaslatba a pápánál, kire király nem létében a a kinevezés joga visszaszállt s ki előtt nem mulasztá el hangsu-

lyozni, hogy csak akkor fordulhat nyugodtan a török ellen, ha Váradon Vitéz lesz püspök, oly férfiu, kiben bizhatik.

Hunyady lépését támogatták Biharmegye rendei is, a pápához s a bibornoki testülethez intézett levelekkel szorgalmazván a köztök élő férfiunak, Vitéznek kineveztetését. Az első és egyetlen eset egyházi történelmünkben — jegyzi meg találólag Vitéz életének irója — mikor a vármegye a területén létező püspöki szék betöltésére befolyását érvényesiti. A hivek szózata ez, kik a politikai közeg utján juttatják el ohajaikat a szentszékhez. E szózat Vitéz egyházi s polgári erényeinek szerény, de legszebb koszoruja.

Vitéz, mint e korból fenmaradt levelei visszatükrözik, lelkesedés nélkül tekintett fényes jövője elé, inkább fájlalta reményeinek, melyeket egy szerényebb, de nyugalmasabb életbe vetett, meghiusultát: kötelességérzetből hódolt a gondviselés akaratának.

Átvette a püspökség világi ügyeinek vezetését, s hihetőleg, mint káptalani választott helynök, az egyházmegye kormányát is. Emellett szolgálta hazáját tanácscsal és tollal. Ő irta az 1445-iki pesti országgyülés törvénykönyvét, valamint azon leveleket, melyeket Hunyady a pápához s az európai hatalmakhoz intézett, segélyt sürgetve a török ellen.

Az egyház feje 1445. junius 4-én csakugyan kinevezte Vitézt s midőn Péter mester, Hunyady udvari káplánja s később váradi kanonok, ki urának s Biharmegyének emlitett leveleit személyesen vitte Rómába, a pápai bullát meghozá: Hunyadi e jellemző szavakat iratá Rómába: „amennyire kedves nekünk a kinevezés, annyira és még inkább előnyös a váradi egyháznak, mely *máris felszabadulását köszönheti neki . . . . . és korábbi állapotába vissza van helyezve.*“

Kétségkivül nem kisebb örömmel fogadta e kinevezést Biharmegye közönsége, de legkivált a váradi egyházmegye papsága. Hunyady fentebbi szavai sokat mondanak, de nem többet, mint hogy a püspökség külső ügyei, birtokviszonyai rendbe jöttek; a székesegyház bizonyosan még mindig rom, és sok egyéb, mi évek köz-

ben elhalt vagy elveszett, még pótlandó vala: de hogy mindez majd másképen, jobban lesz, kitől lehetett volna inkább remélni, mint Vitéztől? Várad bizalommal nézett a jövőbe, örömmel az uj főpásztor elé.

De Vitéz kineveztetését nemcsak itthon, hanem a külföldön is élénk rokonszenvvel fogadák, különösen ama tudományos körök férfiai, kikkel már ekkor ismeretségben vagy benső barátságban állt. Azok egyike, Guarino Baptista, kétségkivül első sorban Vitéz kineveztetésének hatása alatt irta hazánkról ama magasztaló szavakat, hogy itt a főpapi székekre a tudomány férfiait szokták emelni.

A következő 1446. junius havában megtörtént a rákosi országgyülés, mely Hunyady Jánost az ország kormányzójának választá. E választással Vitéz életében is uj fordulat állott be.

A csaták hős férfiának az ország kormányán szüksége volt ügyes tollu, a politikában jártas férfiura, s Hunyadi Vitézhez folyamodott. Ő lett legelső tanácsosa, azon fontos állami tiszt viselője, kit király létében főkorlátnoknak neveznek. Ő irta ezentul Hunyadynak mindazon leveleit, melyeket a külhatalmakhoz intézett s melyek méltó társai lévén a római udvar s a florenczi államtitkárok leveleinek, a legalkalmasabbak valának arra, hogy müveltségi állapotainkról kedvezőbb képet nyujtsanak s hazánk nemes törekvései iránt rokonszenvet keltsenek. Hunyady kivivott sikereiben s nagyságában Vitéznek is része van.

Nem merül fel ezentul fontosabb államügy, melynek lefolyásában irányadó, sokszor döntő részt ne venne.

1447-ben mint Hunyady képviselője ő kezdi meg Bécsben s vezeti tényleg a békealkudozásokat Frigyes császárral, s 1450-ben Pozsonyban sikeresen be is fejezé.

Midőn pedig 1448-ban Hunyady ismét a törökre indul, Vitéz püspöki zászlóaljával követi őt Rigómezejére, valamint a következő évben szintén oldala mellett van Temesváron és segiti a kereszténység hősét ujabb hadikészületeiben.

Ő eszközölte ki a pápánál az 1450-iki jubileum alkalmával, hogy a begyülendő összegek a haza oltárára, a török elleni védelem költségeire fordittassanak. Ő köté meg végre 1451-ben az any-

nyiszor hütelen rácz fejedelemmel, Brankovics Györgygyel Szendrőn a szövetséget. Ő volt lelke az V. László kiszabaditása végett folytatott alkudozásoknak, s midőn az ifju király valahára Frigyes kezei közől kiszabadult, ismét Vitéz volt, ki által László, mint magyar király, először szólott a császári követekhez.

A hazába visszaérkezett ifju király nemis késett hiveinek legjobbikát kitüntetni s mennél szorosabban füzni trónjához. Vitéz Jánosra ruházta a magyar főkorlátnokságot, melynek terheit, mint láttuk, viselte eddig is, bár annak czime nélkül.

Az uj kormánynyal tehát csak folytatást nyertek Vitéz életének régi gondja, régi dolgai, s mig az ő befolyása birt tulsulylyal a királynál, Hunyady méltánylással találkozott, László birta a nemzet szivét is s az ország dolgai szerencsés fordulatot vettek.

László prágai koronázása alkalmával 1453-ban Vitéz köté meg a szövetséget Csehország s Ausztria rendeivel; később pedig, a német-ujhelyi congressuson, lelkes fellépésével s Aeneas Sylviusnak (később II. Pius pápa) és Capistranoi Jánosnak megnyerése által hatalmasan elősegité Hunyady 1456-iki győzelmes hadjáratát, mely Nándorfejérvár felszabadulásával végződött. E hadjáratban személyesen részt vőn Vitéz is zászlóaljával együtt.

Erre azonban csakhamar setét napok következének. Hunyady visszaadta lelkét teremtőjének, és Vitéz midőn ősz barátja szemeit befogta, ugyanakkor elveszté a királyi udvarnál befolyásának legerősebb támaszát.

A nándorfejérvári véres dráma után sikerült ugyan még megnyugtatnia a királyt s Hunyady fiairól, kiket atyjok halálos ágyán Vitéz gondjaira bizott, elháritani a vészt, de csak egy időre. A Hunyady-ház ellenségei napról-napra több tért nyerének, s amely nap (1457. márczius 14.) megfoszták Hunyady Lászlót szabadságától, hogy vérpadra vigyék, ugyanakkor a Hunyadyak többi barátjaival őrizet alá helyezék Vitéz Jánost is.

Balsejtelmei, melyek püspökké neveztetésének küszöbén szivét nyugtalaniták, teljesedni kezdének.

Hogy ott mingyárt Budán nem osztozott az ifju beszterczei gróf szerencsétlen sorsában, a szentszék követének, Carvajal bibor-

noknak köszönhető, ki erélyesen kelt védelmére, hogy mint egyházi férfiut azon kor törvényei szerént állitsák egyházi itélőszék elé. Erre nem bocsáták még ugyan szabadon, de elfogatása után harmadnapra átadák az ország primásának, Szécsi Dénesnek ki őt Esztergomba vitte.

Az elfogatása és személyisége felőli hangulatot jellemzi a hiedelem, mely a nép között azt rebesgeté, hogy vérét ontani nem merik ugyan, hanem halálra fogják éheztetni.

Vitéz János Esztergomban, hol kétségkivül inkább menhelyet, mint börtönt talált, mintegy két hónapot tölte. Ezalatt hivei s barátai s ezek közt első sorban Aeneas Sylvius mindent elkövettek szabadon bocsáttatása végett. Kérelmökre maga a pápa is felemelte szavát Vitéz mellett, két rendbeli levelet intézvén László királyhoz.

De még mielőtt e levelek megérkeztek volna, Vitéz visszanyerte szabadságát. László király Bécsbe utaztában Esztergomban megállapodott, Vitézt szabadon bocsáttatá s megengedé, hogy visszatérjen püspöki székére. „Budán — igy szólott hozzá, állitólag — azt kelle tennem, mit a főurak kivántak; most azt teszem, amit lelkem sugal. Fogságod az ő müvök volt, szabadulásod az enyém.“

Vitéz Váradra vonult, hol különben is nagy szükség vala megjelenésére. Alig terjedt el ugyanis elfogatásának hire, midőn hatalmaskodó főurak épen ugy, mint Dominis János eleste után, magukhoz ragadni kezdék a püspökségnek némely, kivált távolabb eső birtokait. Elsők valának ezek közt a Losonczi Bánffy-ak, kik a krasznamegyei birtokokban tettek foglalásokat.[1])

Vitézre tehát székhelyén munka várt, a beteg szivek e legbiztosabb gyógyszere. Különben is el volt határozva, hogy ezentul a politikai eseményektől lehetőleg távol tartja magát s visszatér ama tizenkét év előtti tervéhez, hogy minden szabad idejét a tudománynak s főpásztori teendőinek szenteli.[2])

---

[1]) A Kraszna, Boroszló, Balla és Baksa községekben volt birtokrészeket foglalák el. — Keresztury J: *Descriptio Eppatus et Capituli M.-Varad.* I. 222—4. ll.

[2]) „a strepitibus secularibus, quantum poteris, seiungi et studiis theologicis ac predicationi insistere desideras.“ II. Pius pápának levele Vitézhez,

Nevezetesebb politikai szerepe, mint hivé, már ugysem lehet; László király kormányába ő nem válik be, s e kormány előtt hosszu a jövő. A király még alig több, mint gyermek s ő már öreg ember.

Azonban még ugyanez év őszén jött a meglepő hir, hogy László az ifju király meghalt. (1457. november 22.) Hunyady László véres árnya — mondák az emberek — idézte Isten itélőszéke elé...

A hir tettre szólitá a Hunyady-ház barátjait s köztök első sorban Vitéz Jánost. Lehetséges, hogy az ő teremtő erejü lelkében fogamzott a merész gondolat, hogy Szent-István trónjára emeljék a kereszténység legnagyobb hősének fiát s a vértanu fiunak testvéröcscsét: Hunyady Mátyást.

A többit tudjuk hazai történelmünkből. Vitéz János és Szilágyi Mihály Mátyás királylyá választatása végett nem annyira a fő-, mint inkább a köznemességre hivatkozának, melynek soraiból emelkedett ki maga Hunyady János is.

László király halála után Vitéz azonnal Prágába sietett és ott Mátyás kiszabadulását biztositá. Midőn pedig elérkezett 1458. január 23-ika, a királyválasztás napja, Szilágyi dandárai, az egybeözönlött nép, s a pesti lelkészek lelkesedése mellett Vitéz buzgalma vivta ki, hogy Mátyás király lett; valamint ugyanő hozta haza Prágából Magyarország legnépszerübb királyát, és elhozta négyszeri bécsi utja után 1463-ban a szent koronát is elhunyt ősz barátja fiának fejére.

Mátyás király a következő év márczius 29-én történt koronáztatása alkalmával igyekezett is kitüntetni elismerését s hálaját Vitéz iránt..

Az ország rendei által környezve, meleg szavakkal sorolta elő Vitéz érdemeit, kiemelve a szolgálatokat, melyeket iránta gyermekkora óta tanusitott, s kinyilatkoztatá, hogy azoknak jutalmaul őt

---

mely 1458. marcz. 18-án kelt, de hihetőleg Vitéznek még a mult évi felterjesztésére. Theiner A; *Monumenta Hung.* II. 520. l.

és a váradi püspökségben utódait *Biharmegye örökös főispánságával* adományozza meg.

Sajnos, hogy ez adomány levél nincs meg.

Nehány héttel utóbb más kitüntetésben is részesité, azzal a kiváltsággal ruházván fel, hogy püspöki birtokain oly napokon is tarthasson vásárokat, midőn azok különben tiltvák,[1]) és ha törvényszéki eskü-tételre idéznék, udvari tisztje által helyettesithesse magát.

„Midőn — ugymond az erről kiadott oklevélben — hiveinknek érdemeit szorgalmasan vizsgálat alá veszszük és mérlegeljük, mindnyájokéit tulszárnyalják János váradi püspök érdemei, melyeket dicső atyánk, saját személyünk és ezen ország körül szerzett. ... Elhallgatjuk, mily gyakran támogatott minket a béke és háboru legnehezebb ügyeiben tanácsával; hányszor járt fontos követségekben, nagy fáradalmakat és költségeket viselve, még nagyobb sikereket mutatva fel; hányszor vett részt személyesen vagy csapatjait küldve, a haza és hit védelme végett viselt hadjáratainkban.[2]) De legkitünőbbek s örök emlékezetre méltók legutóbbi szolgálatai .... Ugyanis a szent koronát, mely huszonnégy esztendő óta Frigyes császár kezei között volt, ... visszahozta. .... ő volt az, aki midőn már-már kétségbeestünk, ujabb kisérletet tett a siker előkészitéséhez, amelynek létrehozása körül is minden társánál többet tett.“

A pápa már előbb 1459-ben, kétségkivül a László király idejében történtek hatása alatt jóelőre kiterjeszté felette védő kezeit s a veszélyes pályán haladó férfiut azon kitüntetésben részesité, hogy őt káptalana, papsága s minden hozzátartozóival együtt kivette nemcsak a kalocsai érseknek, hanem még az ország primásának, sőt az apostoli követeknek joghatósága alól is s egyedül magának a szentszéknek rendelé alája.

---

[1]) *1464-iki törvények.* 25. §.

[2]) Ezek közt érti kétségkivül a király az 1463-iki bosznyák hadjáratot, melyben Vitéz püspöki zászlóalja élén szinten részt vett.

De amint nőtt a bizalom Vitéz magas képességei iránt, ugy közeledett az idő is, melyben őt Várad elveszitse.

A zágrábi püspökség ügye 1433. óta a legnagyobb zavarban volt. Mátyás trónraléptével már hárman is valának, kik jogot tartának a püspökségre. Csupor Demeter, volt knini (tinnini) püspök, kit még Ulászló király helyezett át Zágrábba; Debrenthei Tamás szent-mártoni apát, kit László nevezett ki s a pápa megerősitett; és Boldizsár radmansdorfi plebános, kit Cillei Ulrik igyekezett a püspökségre segiteni.

A három követelő közt folyt verseny romlást hozott az egyházmegyére s veszélylyel fenyegette az országot is. A püspökség birtokait annyira szétragadozák, hogy már 10 főur kezeiben valának; emellett az egyház s a király tekintélye annyira aláhanyatlék ott, hogy ama föld már csaknem elszakadt az egyháztól s az anyaországtól.

A király, hihetőleg Vitéz tanácsára, ennek barátját, Csuport akarta a zágrábi püspöki széken megtartani, de csakhamar be kellett látniok, hogy ez nem bir a kellő tulajdonokkal, különösen nem elegendő erélylyel a zágrábi elmérgesedett állapotok rendezésére.

Ekkor a király magára Vitézre gondolt s kivánta, hogy ő vállalja el a zágrábi püspökséget, Csupor pedig legyen utódja Váradon. Vitéz azonban vonakodott; ne kivánják — mondá — hogy biztos révből tengerre szálljon, a jólétet szegénységgel cserélje fel, s magára vonja mindazok gyülöletét, kiknek érdekeivel összeütközésbe jönne.

De Mátyás nem engedett, s midőn az 1462-iki országgyülés, sőt Frigyes császár is támogatnák a király szándékát: az engedés sora Vitézre került.

Addig is, mig a pápa beleegyezése megérkeznék, Zágrábba ment, hol a király reá ruházta saját kegyuri jogait, a kanonokok kineveztetését stb. és Vitéz munkához fogott. Az elidegenitett jószágokat visszaszerezte, az ügyek élére alkalmas férfiakat nevezett ki, a zilált viszonyokat rendezé.

Eközben megérkezett a pápa válasza, mely — tagadó volt,

Ekkor Vitéz, minthogy különben is zágrábi küldetésének — mint mondá — hamarabb, mint remélte, megfelelt, maga kérte, hogy a zágrábi püspökségtől felmentsék s visszatérhessen Váradra.

Kivánsága teljesült; mienk volt ismét, de már csak rövid időre.

Az agg bibornok-primás, Szécsi Dénes 1465-ik év február 1-én elköltözék őseihez, s a király haladéktalanul Vitéz Jánost nevezte ki utódjává.

II.

VITÉZ JÁNOS TUDOMÁNYSZERETETE. — VÁRADI UDVARÁBAN A PRÓZA, A KÖLTÉSZET, A ZENE MESTEREI. — KÖNYVTÁRA. — KÜLFÖLDI S VÁRADI KÖNYVMÁSOLÓK. — FŐPÁSZTORI MÜKÖDÉSE. — ÉPITKEZÉSE S ALAPITÁSA. — BIRTOKVISZONYAI. — PECSÉTJE. — TÁVOZÁSA.

Vitéz már Váradra jövetelekor nagy kincset hozott magával, a tudományok szeretetét, s itt töltött évei alatt — mint életirója, Fraknói amily találóan, oly szépen megjegyzi — bármennyire igénybe vették is országos s egyházkormányzati teendői, sohasem téveszté el szemei elől magas állásának egyik kiváló kötelességét, hogy közreműködjék nemzete müveltségi szinvonalának emelésében.

Az ő nevéhez füződnek középkori müveltségünk legérdekesebb adatai, melyek hirdetik, hogy „volt idő, mikor hazánk nyugati Európa legelőhaladottabb országainak müveltségi szinvonalát részint elérte, részint tulszárnyalta.“

Versenyre kelve a pápákkal és Nápoly királyaival, a Mediciekkel és az Estékkel, a tudomány férfiainak utat nyitott az Alpeseken át hazánkba, melyet barbárnak tekintettek akkoráig. Alatta Várad „az ujkor muzsáinak lakhelye“ lőn.

A külföld s a haza legnevesebb tudósait, s az irodalom legbecsesebb termékeit fényes ajánlatokkal s fejedelmi bőkezüséggel gyüjté össze székhelyére.

A külföldiek közől állandóan körében vagy épen udvarában találjuk az olasz Vergerio Péter Pált, s Podacataro Fülöpöt, amaz a latin próza, ez a költészet hivatott müvelője; a francziaországi Péter szerzetest, ki mint a zene mestere az iskolában, és mint karnagy a székesegyházban működött; a lengyel Szanocki Gergelyt, Ulászló király tudós nevelőjét.

A hazaiak közől ott vannak Ivanich Pál, Csezmiczei János, Polánkai Bereczk.

Jövő-menő tudós férfiakban még kevésbbé vala hiány. Ezek egyike, Miklós modrusi püspök, II. Pius pápának magyarországi követe még évek mulva is kedvesen emlékezik vissza „arra az elfelejthetetlen télre, melyet — ugymond — nálad (Vitéznél) Váradon számos tudós férfiu társaságában, kitünő könyvtáradban, a nagy irók számtalan munkái közt kellemesen és derülten töltöttem.“

Eszerént Vitéz püspöki udvarában egész irodalmi kör, mintegy kis akademia képződött, melyben költői s prózai dolgozatokat olvastak fel, irodalmi s tudományos kérdések körül folyt a társalgás. Szanocki életirója, az ő elbeszélései nyomán részletesen leirja az életet, mely a váradi püspöki udvarban folyt, s ugy nyilatkozik, hogy „magasztosabb és szentebb társaságot, mint amely ott együtt volt, képzelni sem lehet.“

Vitéz maga pedig, szellemének ritka sokoldalusságánál fogva, kiválóan alkalmas volt arra, hogy ily körnek központja legyen.

Szorgalmasan foglalkozott az ókor görög s latin remekiróival, de ezek mellett lelkesedéssel csüggött a kereszténység nagy hagyományain s müalkotásain is. Legkedvesebb olvasmányai Szent-Leo, Szent-Jeromos és Tertullián müvei valának; de szerette a természettudományokat is, különösen korának kedvencz tudományát, a csillagászatot. Magának is vala csillagdája Váradon. Levelezésben állt Pauerbach Görgygyel, a bécsi egyetem hirneves tanára s csillagászával, ki nagy tisztelettel viseltetett a tudós főpap iránt. Midőn Pauerbach a nap-órát mai alakjára átidomitá, annak legelső példányát Váradra küldötte, s midőn Vitéz buzditására oly táblázatokat készitett, melyeknek segedelmével a nap- és hold-fogyatkozásokat előre ki lehet számitani, azoknak alapjaul a *váradi meridiánt* vette fel, ennélfogva munkájának „*Váradi táblák*“ (Tabulae Varadienses) czimet adott, s Vitézhez intézett ajánlólevéllel bocsátotta közre.

E munka később nyomtatásban is megjelent és számos kiadást ért, mert Európa csillagászai két évszázadon át használták a „Váradi táblákat.“

De Vitéz egyénisége s tudományossága épen azáltal nyert leg-

nagyobb jelentőséget, hogy amint buzditá Pauerbachot, épen ugy igyekezett szellemi gazdagságát mennél szélesebb körben értékesiteni s a tudományok szeretetére s ápolására mennél többeket megnyerni.

Hogy Hunyady János, amire ifju korában alkalma nem volt, azt meglett férfi korában pótolta ki s egyike lőn kora tudományosan képzett férfiainak, az Vitéz hatásának s vezetésének tudható be, valamint Mátyás király európai hirnevének is ő rakta le első alapjait. Nem ugyan azáltal, mintha Hunyady fiainak csakugyan ő lett volna nevelőjök, mint Bonfin irja, mert Vitéz püspökké lételekor Mátyás csak 3, László pedig 7 éves volt; hanem közvetve, példája által csakugyan ő világitá meg előttök az utat a dicsőség kapujához.

Hasonlólag az ifju László király lelkében Vitéz tartá ébren s fejleszté a tudomány-kedvelő hajlamot, karöltve ama hazafias érzülettel, mely Lászlónak már Bécsben nem egyszer ajkaira sugallá ama szavakat: „én magyar vagyok.“

Midőn pedig László őseinek példáit követve, koronáztatása után Váradra jött, (1453. jul. 26.) és itt, Szent-László sirjánál kijelenté, hogy egykor ő is e drága hamvak mellett akarja örök nyugalmát találni, s hogy egy uj káptalant fog alapitani, mely a szent király sirjánál végezze az isteni tiszteletet s talán egy uj egyetemnek is alapját képezze: minde nemes szándék kétségkivül Vitéz felemelő hatása alatt születék, amint e hatás megszüntével el is enyészett.

Ugyancsak az ő szárnyai alatt nőttek nagygyá, a tudomány, az egyház s a haza oszlopaivá: Csezmiczei János, költői nevén Janus Pannonius és ifjabb Vitéz János, később amaz pécsi, ez veszprémi püspök; továbbá Várdai István és Váradi Péter mindketten utóbb Kalocsa érseki székének diszei.

De Vitéz személyes tulajdonai mellett nem hiányozának köréből ama tudományos kincsek sem, melyek a müvelt világ áhitatának tárgyait képezék mindenkor s annál látogatottabbá tették Várad püspökének udvarát.

Váradon, mint mindenütt a székesegyházi és szerzetesi mo-

nostorokban, kétségkivül volt könyvtár már Vitéz kora előtt is. Zsigmond király levele emliti, mint láttuk, hogy a sekrestyében kiütött tüz egyebek közt megemészté a székesegyház könyveit; de e könyvek ugy itt, mint mindenütt csak kevés számuak s leginkább egyházi s tanodai czélokra vonatkozók valának. Nagyobb, a tudomány minden ágára kiterjedő könyvtárakat csak a XV-ik században kezdtek létesiteni, s tartalmokat leginkább Olaszország szolgáltatá. Itt készültek százanként, mondhatni gyáriasan azok a finom pergamenre irt, fényes kezdőbetükkel, gyakran miniature-képekkel ékesitett codexek, melyek könyvtáraink fődiszét képezik ma is.

Vitéz János szintén hódolt kora ezen fényüzésének és székhelyén, Váradon oly könyvtárt gyüjte egybe, melyhez fogható addig nem vala hazánkban, s amely később Mátyás királynak is ösztönül s példaképül szolgált budai könyvtára megalapitásánál.

Vitéz is leginkább Olaszhonból szerezte össze sokszor nagy árakon könyveit, s mint a florenczi könyvkereskedők leghiresebbje, Bisticci Vespasiano Vitézről irva hagyta: könyvtárában „a tudomány minden ága képviselve volt.... a mit nem talált készen, leiratta Florenczben, nem tekintve a költségre, csak arra, hogy szépek és *hibátlanok* legyenek.“

S épen ez utóbbi követelményének köszönhetjük könyvtára, s evvel középkori müvelődésünk legérdekesebb adatait.

Midőn legujabban culturtörténetünk körül behatóbb mozgalom indult meg, több izben merültek fel, leginkább a külföld (Konstantinápoly, Salzburg, Bécs stb.) könyvtáraiban oly codexek, melyek nemcsak pazar fényü kiállitásuak, hanem egy más, javitó kéz jegyzeteivel is telvék s a jegyzetek mellett ily signaturákkal: „Jo.“ vagy „Jo. Ar.“ „Jo. E. W.“[1])

E szavak, vagy inkább csak szótagok s egyes betük magya-

---

[1]) *Joannes Scholasticus* hártya-codexén: „Finivi legendo et signando die 26. Septembris 1470. *Jo.*“ — A *Tacitus*-codexen: „*Jo. Ar.* Legi transcurrendo 1467. Sed mansit inemendatus.“ — A Szent-Antalon őrzött, *Szent-Leo*-codexen: „Visa et emendata aliqualiter Strigonii 1457. *Jo. E. W.* — In certa autem parte Waradini completus et signatus 1458.“ stb. *Magyar könyvszemle.* [1878.] III. 13. s köv. ll.

rázatául legilletékesebb helyekről is különféle vélemények hangzottak fel,[1]) de tökéletesen kielégitő egy sem. Végre a Csezmiczei-ek, Pray-ak váradi székének egyik örököse[2]) megtalálta e rejtély nyitját is, reá mutatván, hogy az idézett betük jelentése nem más, mint: „**Joannes Episcopus Waradiensis**“ vagy a másik helyen; „**Joannes Archiepiscopus**“ t. i. Vitéz János, amott mint váradi *püspök*, itt már mint esztergomi *érsek*.

S e megfejtésével felette becses történeti adatok birtokába jutottunk.

Az olaszországi könyvmühelyek ugyanis gyári sietséggel s rendszerént csak technikai képzettségü leirókkal dolgoztak, ennélfogva müveik hemzsegtek a tollhibáktól. Az ily codexek, mint fentebb a florenczi könyvárus tudósitásából is láttuk, nem elégiték ki Vitézt, ezeket tehát, amint már most az idézett jegyzetekből tudjuk, más codexekkel gondosan összehasonlitá és kijavitotta. Igy javitgatá 1457-ben Esztergomban Szent-Leo homiliáit, tehát mintegy szemeinkkel látjuk, hogy mivel töltötte fogsága idejét?

De az általa javitott codexben az idézett jegyzeteken kivül ugyanazon tollból, tehát az ő tollából tartalommutató feljegyzések s nem ritkán rövid észrevételek is vannak. És azok a legérdekesebb jelentőséggel birnak: feltüntetik szellemének s foglalkozásának irányát; elárulják, hogy mily czélra szokta olvasmányait felhasználni és mi ragadta meg leginkább figyelmét?

Igy például Szent-Leo homiliáit kétségkivül oly czélból látta el ily jegyzetekkel, hogy egyházi beszédeinek készitésénél használhassa; Tacitus történetében pedig oly helyeket jelölt meg, melyek a főpapot, a csillagászt és a magyart érdekelhették.

És végül e feljegyzések biztos nyomára vezettek könyvtára töredékeinek legalább. Ezelőtt még csak nehány évvel is azt hittük, hogy e könyvtárból „alig menekült meg egy hártyalap is,“ ma már 15 codexről tudjuk biztosan, hogy Vitéz János könyvtárából származnak.

---

[1]) Például: *Joannes Aretinus.—Joannes Argyropulos*, középkori irók nevei.

[2]) *Fraknói Vilmos.*

De bogy e könyvtár egykor meglepőleg gazdag volt, igazolják nemcsak Bisticci fentebb idézett szavai, hanem azon körülmény is, hogy Vitéz kéziratait mindenünnen kérték lemásolás végett. Igy 1449-ben a krakkai bibornok-érsek külön követet külde Váradra, hogy elkérje Livius munkáit; négy évvel utóbb maga Aeneas Sylvius Vitéz példányából másoltatta le Tertullián némely iratait.

Vitéz fenmaradt codexei közől legközelebbről három érdekel bennünket.

Ezek egyike a bécsi császári udvari könyvtáré, Plautus vigjátékait tartalmazza. Fényes kiállitásu hártya-kézirat, pompásan festett czimlappal és polychrom négyszögbe foglalt arany kezdőbetükkel. Oly meglepőleg szép példány, hogy az 1882-iki budapesti könyvkiállitásnak egyik legfeltünőbb darabja volt.

Ennek czimlapját tünteti fel a mellékelt hasonmás, de az eredetinek szingazdagsága nélkül.

E czimlap felső szélén az ország czimere áll, az alsón pedig a Vitéz-czimer: lépdelő oroszlány alatt, két csillag közt liliom. A czimertől jobbra-balra két mellkép foglal helyet. Az egyik ősz haju, borotvált arcz, szigoru, nem kellemes vonásokkal; violaszin föveget s ugyanoly szinü köntöst visel. A másik szakálltalan, fiatal, nemes fő, hosszu, leomló hajfürtökkel, fedetlen fejjel és szintén violaszinü köntösben. Kezében könyvet tart, mintegy átnyujtva a szemben levő öregebb alaknak. Minden arra látszik mutatni, hogy *ez utóbbi nem más, mint Vitéz János*, s az ifju? lehet Janus Pannonius vagy Vitéz Jánosnak hasonnevü unokaöcscse.

Figyelemre méltó, hogy Vitéz János mind ezen, mind más codexeire a maga czimere mellé oda helyezé az országét is. A hazafiui érzés s a nemzeti öntudat nyilatkozata ez. Kivánta, hogy e müremekek fentartsák az ő emlékét, de sulyt helyezett arra is, hogy az utókor tudja, hogy azoknak birtokosa, a bőkezüség és müizlés által kitünő főpap magyar volt, ez országnak szülötte.[1])

A másik codex nyolczadrétü, szintén hártya-kézirat, mely *Ter-*

---

[1]) Fraknói V: *Vitéz János könyvtára. Magyar könyvszemle.* [1878.] III. 17—8. ll.

tullian „Apologeticus“ czimü munkáját foglalja magában. Legérdekesebb benne, hogy e mü itt Váradon készült. Vitéz János számára irta 1455-ben *Polánkai Bereczk* áldozár. A kézirat végén ugyanis a következő jegyzet áll:

EX: WARADINO: PER BRICCIUM: PRUM
DE: POLANKA: ANNO: D: M: ET: C: 55:
DNO JOHANNI: DE: ZREDNA: EPPO: S: D: W.

(Ex Waradino per Briccium Presbyterum de Polanka. Anno Domini M. etc. 55. (1455.) Domino Johanni de Zredna Episcopo Sacre Dioecesis Waradiensis.)

E codexben is Vitéz kezének s feltünően élénk veres tintájának nyomai sürün találhatók, jeleül, hogy e másolatot összehasonlitá a kézirattal, melyet a leiró használt. A kihagyott szavakat s irásjeleket helyökre rakta, s a szöveg utolsó szava mellé a lap szélére ezt jegyzé:

deo gratias τελος 1455.

Tehát e codex iratása és javitása ugyanegy évben történt.

Kötése barna bőr, arabeszkes nyomatokkal, aranyvágás és rézcsattokkal. Teljesen megegyez az olaszországi mühelyek e korbeli gyártmányaival, de kétségtelen, hogy e Váradon készült kéziratot Váradon kötötték be. És e kötés tanuskodik arról, hogy a váradi könyvkötők nem maradtak olaszországi társaik mögött.

E Codex a salzburgi Szent-Benedek-rendüek könyvtárában őriztetik.

Hasonló betükkel van irva egy másik, csillagászati munka, mely szintén fényes kiállitásu, festett czimlappal és 22 nagy, szines illusztráczióval. Ez ivrétü, hártyája, sőt kötése is az előbbeni könyvével egyenlő. Alig lehet tehát kétségünk, hogy ezt is Polánkai Bereczk másolta, mit a czimlap lombozatos lapszéli festésének magyar jellege is valószinüvé tesz. A czimlap alsó szélén itt is megvan a Vitéz czimer, s a szövegben több helyütt Vitéz javitása a veres tintával. Az utolsó levél azonban, hol a másoló neve s a javitó

[1]) Fraknói V: *Vitéz János könyvtára. Magyar könyv-szemle.* [1878.] III. 17—18. ll.

jegyzete szokott állani, hiányzik. E kéziratot a krakkai Jagello-könyvtár birja.[1])

Polánkai Bereczk valószinüleg ugyanaz, ki az 1464. és 1466. években már mint váradi őr-kanonok szerepel, kinek eszerént tudományos értékü munkásságát Vitéz kanonoki javadalommal jutalmazá.

Egyike lehetett ő azon scriptoroknak, kik Vitéz váradi udvarában alkalmazva valának, s kiknek legalább egy része kétségkivül a váradi egyházmegye papjaiból került ki. Vitéz mindenüvé bevitte magával a tudomány s irodalom szeretetét, László király s Hunyady udvarába épen ugy, mint később Esztergomba s Pozsonyba.

Az ő szelleme, munkássága, tudományos köre, könyvtára azon negyedszázad alatt, melyet Váradon tölte, kétségkivül itt is megtette szokott hatását: érdeklődést kelte a magasabb müveltség iránt, szorgalomra serkenté kivált az ifjabb nemzedéket. S a nemes törekvés következményei észlelhetők lettek csakhamar az erkölcsökben épen ugy, mint a legszerényebb falusi egyházakon és iskolákban.

Vitéz buzgó egyházi férfiu is vala. Már 1451-ben, püspöksége kezdetén készen állt, kezében V. Miklós pápa felhatalmazásával, hogy tiz utitársával beutazza mind a nyugati, mind a keleti országokat s meglátogassa a szentföldet is. A tiz utitárs tulnyomó része papokból, kétségkivül megyéje tagjai közől vala kiszemelve, kiket azért szándékozott magával vinni, hogy szélesebb látkörrel s tapasztalatokkal gazdagon hozza őket vissza a hazába. Nem őrajta mult, hogy e kedvencz tervéről másod izben is le kellett mondania.

Olvasmányai közben, mint láttuk, lapszéli jegyzeteket szokott tenni, s ezek kétségtelenül mutatják, hogy a könyvek szellemi kincseit értékesiteni szándékozott, amint értékesité is levelei s politikai beszédeiben épen ugy, mint egyházi szónoklataiban.

Hogy gyakran és szivesen lépett a szószékre, mutatja II. Pius pápához intézett s már emlitett levele, melyben unokaöcscsének Csezmiczeinek segédpüspökké neveztetését kérve, ezt azzal indo-

[1]) *Kalauz az 1882-iki könyvkiállitáshoz.* [I. kiadás.] 50. l. 170. sz.

kolja, hogy több időt akar nyerni hittudományi tanulmányokra és az egyházi szónoklatra.

Annál nagyobb kár tehát, hogy egyházi beszédeinek csak egy töredéke sem maradt ránk. Ugy is, mint nyelvemlékek s mint a magyar egyházi szónoklat müvei mily becsesek lennének azok!

És nemcsak tudósokkal, hanem tudós papokkal is környezteté magát. Polánkain kivül Szanoczkit, Ivanicsot, Csezmiczeit szorosabban is magához füzte, káptalana tagjai közé iktatván őket s ugyancsak a káptalan élére, mint prépostot, egy hittudóst helyeze, Thapolczai János egyházi jogtudor személyében.

De Vitéznek, Aeneas Sylvius szerént „a legtudósabb, a legjobb atyának“ hatása nemcsak a tudományos s erkölcsi téren nyilatkozott.

Szent-László váradi székesegyháza 1443-ban, mint láttuk, elvesztette egyik tornyát, s ez alkalommal egyéb részeiben is nagy romlást szenvedett. Vitéz elődjének már nem volt ideje a drága, szent helyet régi fényébe visszaállitani;[1]) visszaállitá Vitéz.

Ő, ki könyvtárára annyi gondot fordita, ki egyes könyveit is pazar fénynyel, mert fejedelmi költséggel állitá ki, bizonyosan elkövete mindent ama hajlék dicsőségéért, mely alapitó szent királyán kivül annyi fejedelmi halottnak hamvait takarta s melyet oly szent vallási s nemzeti kegyelet övezett körül.

Az épités még be sem vala fejezve, már előre 1451-ben gondoskodik mesterről, ki a székesegyház ének- és zenekarát szervezze;[2]) és nem feledkezék meg a képzőművészet felkentjeiről, a szobrászokról, a fal- és üvegfestőkről sem, amint biztos adataink

---

[1]) „Caeterum — irja Hunyady János Jenő pápának, Vitéz mielőbbi püspökké neveztetését indokolva — compatiendo etiam statui eiusdem Ecclesiae [Waradiensis], quae dirutis iam et collapsis turribus, stallis et choro, quotidianam intrantibus, minatur ruinam . . .“ Schwandtner J: *Scriptores rerum hung.* II. 23. l.

[2]) „1451. die 29. April indultum obtinet a Nicolao V. ut possit . . . . retinendi penes se . . . Petrum dictum Gallicum, ordinis S. Joannis Jerosolymitani in musica expertum, qui Chorum Ecclesiae Varadiensis regit et pueros instruit.“ Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 182. l. *b*. jegyz.

vannak róla, hogy épitése a csucsives izlés gazdag ékitményeivel történt s a falakat freskó-festmények takarák.[1]) Különben az épitési munkálatok lényeges és költséges voltát igazolja ama körülmény is, hogy azok egy évtizednél tovább tartának. A székesegyház homlokzatán a következő, ép oly rövid, mint szerény felirat állt vala:

J. E. W. 1856.

(Joannes Episcopus Waradiensis 1456.)

A betük Vitéz keresztnevének s állásának kezdőbetüi, a számok pedig az épités befejezésének évét jelentik. Ez év egyszersmind Hunyady nándorfejérvári nagy győzelmének és — halálának éve. A megujitott székesegyházat az egyház áldásán kivül még ugyanazon évben nemzetünk öröme és gyásza is felszentelé.

De Vitéz váradi püspökségének fényes egyházi állapotjai között van egy kevésbbé kedvező, melyet azonban Vitéz gondoskodása jóraforditani s felemelni szintén igyekezett.

A széltében, de legkivált a szerzetesrendeknél alkalmazott gubernatori vagy commendatori rendszernek s az egyházi javadalmak összehalmozásának gyümölcsei a XV. század folyamában már mutatkozának a váradi püspökség területén is.

Egyházmegyénk két legrégibb intézménye, a szent-jobbi apátság s a várad-előhegyi prépostság, melyek pedig, mint hiteles-helyek, közjogi életünknek is tényezői valának, szintén annyira jutottak, hogy — mint az egykoru tudósitás mondja — csaknem teljesen lakatlanok s puszták lőnek.[2]) Mindkét monostor kegyura e korban az időszerénti váradi püspök vala, mely viszonynál fogva Vitéz még élénkebben érdeklődött azok sorsa iránt.[3]) A kor, mely a szerzetesrendek restaurálását s reformálását tüzte ki feladatául, még csak ezután vala eljövendő, és igy Vitéz egészen más módon szándékozott javitani e monostorok helyzetén.

---

[1]) Az emlitett 1881-iki épités alkalmával oly faragott, alakos és falfestményes kövek is felszinre kerültek, melyek a XV-ik század styljére vallanak.

[2]) „a veteri eorum statu plurimum exciderint, adeo, ut iam p ope de stituta et desolata sint.“ Theiner Á: *Monumenta Hung.* II. 321. l.

[3]) „quorum collatio et provisio . . . . ad episcopum Waradiensem pro tempore existentem pertinere dinoscitur.“ Theiner Á: *i. h.*

Megemlékezve, hogy V. László király a váradi székesegyházban egy uj káptalant akart alapitani, de szándékában kora halála megakadályozá: Vitéz felkarolta a fennakadt tervet s kész volt magán vagyonából is áldozatokat hozni, ha emellett az uj káptalan részére az emlitett szent-jobbi s előhegyi monostorok birtokait megnyerheti.[1]) II. Pius pápa, kihez az ügyet felterjeszté, helyeselte Vitéz tervét, de még meghallgatni akarta a pécsi és csanádi püspökök véleményét s az ügyet ezekhez áttevé.

A dolog, mint láttuk, melegen érdekelte Vitézt, de nem László király emlékezete miatt. A pápa idézett levele annyit mond, hogy Vitéz Váradon, oly látogatott helyen, az isteni tisztelet emelése végett ohajtotta felállitani az uj káptalant; de kétségkivül voltak más tervei is, például jelesebb papjaink kitüntetése s emellett valamely magasabb tanintézet felállitása.[2]) E feltevés mellett szól maga azon kor, mely a tudományokért, mondhatni, rajongott, és még inkább Vitéznek élete. Annyi bizonyos, hogy átmenetele után Esztergomba alig két hónapra már meg is nyeré a pápa engedélyét, hogy egyetemet állithat; tehát már kész tervvel ért Esztergomba s e tervet Váradon érlelte meg.

Miféle felterjesztést tettek a pécsi és csanádi püspökök a pápának? arról nincs tudósitásunk; de akár azért, hogy a felterjesztés kedvezőtlenül hangzott, akár pedig, hogy más akadályok merültek fel: az uj káptalan szervezése a szándékolt modorban elmaradt. Legalább a szent-jobbi s előhegyi monostorok fennállanak még ezután is, de, mintegy igazolandók Vitéz előrelátását, csak egy ideig; pár évtized mulva csakugyan egészen átváltoztatják őket.

De épen e korban mégis feltünik egy uj káptalan Váradon, melynek székhelye a vár, külön egyháza, külön birtoka van, czime:

---

[1]–[2]) „libenter pro perfectione huiusmodi operis *de bonis suis propriis certam et quidem magnam quantitatem* exponere intendit.“ — Az egy prépostból s 12 kanonokból álló káptalan hivatása lett volna naponként isteni tiszteletet tartani „*et alia,* ad quae praefatus Johannes Episcopus iuxta statuta et ordinationem per eum desuper edenda eos astringere voluerit.“ II. Pius pápának 1458. márcz. 18-án kelt levele. Theiner A.: *Monumenta Hung.* II. 320—2. ll.

„Keresztelő-Szent-*János* társaskáptalana", s első ismeretes prépostja püspökünk unokaöcscse, szintén Vitéz János.

E káptalan alapitója oklevelileg eddig még ki nem mutatható, de az imént elősorolt körülmények s nevek, és mindenekfelett Vitéznek féluton megállni nem tudó jelleme jogot adnak arra, hogy e káptalan alapitóját keresve, Vitézen állapodjanak meg szemeink.

— Vitéz János püspöknek gyakori tartózkodása a királyi udvarnál, a hadjáratok, követségek, mint már Mátyás királynak idézett adománylevele is emliti, sok költségbe kerültek; tudományszeretete, épitkezései pedig épen nagy összegeket igényelének. Szerencsére oly püspökségnek állt élén, mely mingyárt a két érsek-, s az egri püspökség után következék, mely eszerént rangra nézve az ország főpapi méltóságai között a negyedik vala, de ami a jövedelmet illeti, a századok folytán felszaporodott birtokok s kiváltságok következtében talán még előbbre is állt. Mindemellett Vitéz fejedelmi költekezéseit püspöki birtokai alig visélhetik vala,ha gondjait s lelkének termékenyitő erejét ki nem terjeszti ama birtokokra is. Vitéz jó gazda volt.

Nemcsak arról gondoskodott, hogy a püspökség elidegenitett birtokait visszaszerezze, hanem, hogy e birtokok pusztán ne álljanak, jövedelmezők legyenek, sőt lehetőleg gyarapodjanak is.

Amit a Zudarok, Bánffiak, Rozgonyiak stb. a püspökség javaiból elfoglaltak, vagy amit elődje, Dominis János (?) elzálogositott,[1]) azt visszaszerezte, mert még az ő életében ama javak birtokában látjuk ismét a püspökséget. Püspökségének már első évében kezdi benépesiteni elpusztult falvait, s Oláh Mihály vajdáját épen azon érdemeért adományozza meg Kocsuba falu haszonélvezetével, hogy ezt, valamint Buzásd és Verempataka falvakat idegen helyről hozott jobbágyokkal megnépesité.[2])

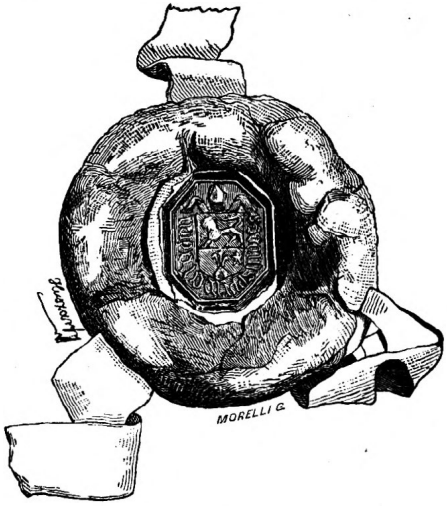
---

[1]) „. . . super centum florenis auri puri, in quibus possessio episcopalis dictae ecclesiae waradyensis *Jank* vocata et ad eandem pertinens, in Comitatu Zathmariensi existens et habita per quondam Reverendum in christo patrem, dominum *Johannem episcopum dictae ecclesiae* . . . . pro pignore tradita et obligata" fuit. — *Leleszi orsz. levéltár:* Actorum. 1445. év. Nro. 25.

[2]) Az oklevél kelt: „Waradini feria quarta proxima post festum b. Luciae V. 1445." [deczemb. 15.] *Erdélyi muzeumi könyvtár. Gr. Kemény József gyüjteménye.*

Birtokainak vásárjogát azoknak emelése végett, mint már láttuk, régi terjedelmében megőrzötte, de különösen Belényest, a váradi püspökök e második székhelyét karolta fel, két rendbeli oklevelével rendezvén annak külső s belső viszonyait, s oly kiválságokat biztositván számára, hogy e városnak a puszta néven s a szabad papválasztás jogán kivül egyéb sem hiányzott arra, hogy szabad királyi város legyen.

Oklevelein a mellékelt s családi czimerét feltüntető gyürüpecsétet használta.[1])

s ioanis epi waradien

(† Sigillum Joannis episcopi waradiensis.)

Még jelentékenyebb gazdasági intézkedése volt egy másik, melylyel a püspökségnek azon apróbb birtokait, melyek Szabolcs-, és Szatmármegyékben, tehát Váradtól távol és *védtelenül* állottak, nem rettenve vissza még pénzbeli áldozattól sem, — elcserélte Várdai István kalocsai érsek s testvére, Aladár *Bálványosváráért* (a mai Szamos-Ujvár) s ennek doboka-, kolos-, és középszolnokme-

[2]) A budai országos levéltár Vitéz Jánosnak több pecsétjét őrzi: D. L. 321 dobozban 1462. évből van három; a mellékelt metszet azon pecsét után készült, mely a D. L. 14767. számu oklevelén függ.

gyei tartozékaiért.[1]) E nevezetes várral mig egyrészt biztositá a püspökség ottani birtokát, másrészt jelentékeny védelmi pontot szerzett Erdélyben püspökutódainak s általok a magyar koronának.

E gazdasági sikereit kétségkivül ama körülménynek is köszönheté, hogy meg tudta választani embereit, anyagi gondjainak részeseivé megbizható férfiakat tett s azok hűségét jutalmazni sem mulasztá el. Váradi várnagya Garázda János volt;[2]) udvarmestere Petherdi János; egyik tisztje Upori László,[3]) a másik Nagymihályi András. Ez utóbbi számára „hü szolgálataiért" Mátyás királytól adománylevelet is eszközölt ki.[4])

Igy történt, hogy midőn 1465. tavaszán Esztergom primási székére távozott,[5]) a virágzás és jólét legmagasb fokán hagyta itt az egyházmegyét.

De Váradnak jó csillaga távozott el vele.

---

[1]) Ajak, Patrolia szabolcsmegyei egész-, továbbá Jank, Guge, Hermanzeg, és Irewch szatmármegyei részbirtokokért „ac pro certa pecuniarum summa vendidissent, inscripsissent et permutassent. 1464." *Leleszi országos eveltár:* Actorum. 1492. 29.

[2]) Theiner A: *Monumenta Hung.* II. 283.

[3]) „nos illam pecuniam, qua nobis ratione salium, alias per nos vobis datorum obligaris, egregrio *ladislao Wpory familiari nostro* deputavimus." Vitéz eredeti levele Koncz Osvaldhoz. „Datum Budae dominica die proxima post festum b. Bartholomei ap. [august. 26.] Anno etc [igy] quinquagesimo nono. Johannes Episcopus Ecclesiae Waradiensis." Kis negyedrét papiron, melynek vizjegye: ökörfej; a püspök gyürüpecsétjével. *Leleszi országos levéltár:* Actorum. 1459. 73.

[4]) A királyi adomány: részbirtokok a szabolcsmegyei *Erdegháza* s a biharmegyei *Sárand* községben, melyeket a király Sárándi Bárán Mihálytól, minthogy testvére lábát veszekedés közben elvágta, elvett. 1464. *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* N. R. 862. 26.

[5]) 1465. február 16-án már választott esztergomi érsek.

BECKENSCHLÄGER VIII. JÁNOS.

1465—1468.

Idegen főpapok. — Beckenschläger Jeromos és János. — János vitéz utódja Váradon. — Adománya a kápolnai klastrom számára. — Erről szóló oklevelének pecsétje. — Királya kegyelmében emelkedik s egri püspök lesz.

A magyar egyházi kar Mátyás király korában s kivált Vitéz hatása következtében legkevésbbé szükölködék oly férfiakban, kik bármely főpapi széknek diszére váltak volna. Maga a váradi káptalan oly neveket tüntet fel e korban, melyeknek birtokosaik tudományuk és személyes tulajdonaik vagy akár családi hagyományaiknál fogva jogositva érezheték magukat az előléptetésre, sőt Várad püspöki székére is. Közölök némelyek, mint Zokoli, Majthényi, Gyulai stb. utóbb csakugyan részesültek főpapi kitüntetésben, de nem oly jelentékenyben, mint a váradi püspökség.

Mátyás ifju kora mellett is felismerte helyzetét s már ekkor tisztában volt teendőivel. Engedelmes eszközökre volt szüksége s e végből alkalmazá ama mindig uj politikát, mely a vezérszerepeket idegenek közt osztja szét. Amint később a hatalmába került Bécsnek püspöki székére magyar embert helyezett (ifjabb Vitéz János,) igy tett már most Szent-László váradi püspökségével: egymásután három idegent állitott annak kormányára.

Ezek elseje *Beckenschläger*, némelyek szerént *Bekensloer János*, ki Szilezia Boroszló városában német szüléktől származott, s azért az egykoru iróknál rendesen „Alemannus“ „Teuto“ név

alatt fordul elő.[1]) Családja az iparos osztályhoz tartozott; atyja állitólag kerékgyártó vala.[2])

Mikor, mily körülmények között jutott hazánkba? az még ifju kora egyéb történeteinek adataival együtt levéltáraink titka; de ugy látszik, hogy élete e fordulatának első nyomai még V. László király vagy ennek anyja, az özvegy Erzsébet uralmának korában keresendők.

Testvére Beckenschläger Jeromos mielőtt boroszlai kanonokká lett volna, még Csezmiczei János pécsi püspök elődjének, Miklósnak idejében (1456—1459.) Péesett prépostságot viselt,[3]) minélfogva hihető, hogy püspökünk Jeromos révén jutott hozzánk s nevezetesen Pécsre, aminthogy csakugyan ott találkozunk vele először.

És Pécsett fényes tehetségei kiképezésének bevégezéséhez ritka mintaképet talált, egyszersmind nem mindennapi alkalmat tehetségeinek érvényesitésére.

Oly férfiu közelsége, mint Csezmiczei János, nem lehetett hatás nélkül Beckenschläger nagyratörő szellemére, valamint azon közelebbi viszony, melyben Pécsnek nagy müveltségü püspöke Mátyás királyhoz állt, képezheté a hidat, mely Beckenschläger Jánost a király körébe vezette.

Azon buzgalomban, melyet Vitéz és Csezmiczei püspökök Mátyás trónjának megerősitésében s az elégedetlen főurak megnyerésében kifejtettek, Beckenschläger János is élénk részt vőn, noha még

---

[1]) GÁNÓCZY A: *Episcopi Varadinenses.* I. 401. l. — GR. BATTHYÁNY I: *Leges eccl.* III. 226. l. — *Batthyány-codex:* 13. l.

[2]) „Joannes Alemannus Vratislaviae Patre *Carpentario* natus.“ KOLLER J: *Historia Episcopatus Quinqueeccl.* IV. 128. l. *a.* jegyz. — Családi neve: „Beckenschläger“ = üstgyártó szintén a kézmüves osztályra mutat.

[3]) „cum olim eram *Praepositus Quinqueecclesiensis*, ipse [Huendler Vitus] tunc Vicarius in Pontificalibus extitit olim Domini Nicolai Quinqueecclesiensis . . . nunc autem successor [Csezmiczei], qui tantum non favet Alamanis, non poterat ipsum bonum Patrem tolerare. Nitebatur ergo Domino et *Germano* nostro [Beckenschläger János váradi püspök] in Pontificalibus esse Coadjutor.“ Jeromos levele, sajnos, kelet nélkül. KOLLER J: *i. m.* IV. 345. l.

csak másod sorban,[1]) de igy is annyira magára vonta a király figyelmét, hogy az ügyes, nyelvekben jártas férfiutól még sokat remélt, s igyekezett őt lekötelezni.

Először azzal tüntette ki, hogy az épen megüresedett pécsváradi apátságot adományozta számára s minthogy Beckenschlägert a pápa már az imént pécsi székeskáptalani préposttá nevezte ki, Mátyás meleg hangu levelével arra kérte a pápát: engedné meg, hogy Beckenschläger prépostsága mellett az apátságot is elfogadhassa. Azt akarván ezzel elérni, mint a király kérelme indokolásánál kifejti, hogy e férfiu rangja s ezzel befolyása növekedtével annál nagyobb szolgálatokat tehessen az országnak s a kereszténységnek.[2])

A pápa 1464. april 11-én teljesité a király kérelmét,[3]) de már alig egy évre rá Mátyásnak ismét akadt alkalma, hogy kiszemelt férfiát a legtekintélyesebb állások egyikére emelje.

Ámbár az 1458-iki pesti országgyülés még csak az imént rendelé, hogy egyházi méltóságok s tisztségek idegeneknek ne adassanak; mindemellett Mátyás király a Vitéz előléptetésével megüresedett váradi püspökségre s ennek általa Biharmegye örökös főispánságára Beckenschläger Jánost, az egyházi rendfokozatokban még csak al-szerpapot nevezte ki.[4]) E kinevezést II. Pál pápa 1465. május 24-én meg is erősité.[5])

Oly főpap után mint Vitéz, bármely uj püspöknek is nehéz állása lett volna Váradon; kétszerte nehezebb egy idegennek. De

---

[1]—[2]) „Joannes Praepositus Ecclesiae Quinqueecclesiensis . . . praesertim in scandalis discordiarum . . . ac pace cum eis, qui a nobis dissidebant procuranda consiliariis nostris *adjutor* existens . . . cum certis Praelatis et Baronibus laborando.“ Mátyás király levele a pápához szintén kelet nélkül. Koller J: *Historia Episcopatus Quinqueeccl.* IV. 126. l.

[3]) Koller J: *i. m.* 128. l. *a.* jegyz.

[4]) „Joannem Praepositum Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis, in ordine clericorum *Sub-Diaconum* ad ipsam Ecclesiam Varadiensem delegimus et nominavimus.“ Koller J: *i. m.* 128. l.

[5]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 183. l. *a.* jegyz.

mint Mátyás király a pápához intézett felterjesztésében jelzé, János püspök „könnyen“ meg tudta nyerni az emberek hajlamait.[1])

Váradi püspökségének különben rövidre terjedt idejéből kevés történeti emlék maradt reánk, de e kevés is arról tanuskodik, hogy megnyerő modorával itt is igyekezett lekötelezni az embereket, igy például a már emlitett kápolnai kolostor szerzeteseit, kik kivált vendégszeretetök által különösen a szomszéd váradiak előtt nagy népszerüségnek örvendtek. Midőn János püspök értesült, hogy a szerzeteseknek szükségök volna malomra, hogy ne lennének kénytelenek idegen helyen őröltetni: a szomszéd Püspökiben a Kis-Körösön egy malomhelyet és jogot adományozott nekik. Ez adomány értékét mutatja azon körülmény, hogy — mivel az emlitett hely és jog a püspökség birtokaihoz tartozott — megvette a Fejér-Körös melléki Kis-Szinte falut s kárpótlásul a püspökség birtokaihoz csatolá. Emellett adományának megnyerő szint is tudott kölcsönözni: viszonzásul azt kivánván a szerzetesektől, hogy ami a gyöngéd lelkek előtt legbecsesebb, — imádkozzanak érette életében s halálában.[2])

---

[1]) „qui . . . fide, moribus, aliisque virtutibus suis *facile* nostrum amorem, et aliorum favorem promeruit.“ KOLLER J: *i. h.*

[2]) „Nos Joannes dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Varadiensis et Comes perpetuus Comitatus Bihariensis . . . considerata et certa ex relatione cognita Religiosorum Fratrum Ordinis S. Pauli primi Eremitae apud Beatam Virginem *supra* Civitatem nostram Varadiensem in promontoriis fundatam Deo famulantium tam in loco, tam in proventibus inopia, ipsorum onera . . . . eapropter quendam locum Molendini nostri Episcopatus . . . . desertum . . . in fluvio Kys-Köres supra oppidum nostrum Pyspeky vocatum . . . habitum . . . Monasterio praetitulato . . . ad aedificandum ibidem molendinum . . . perpetue et irrevocabiliter dedimus . . . In cuius autem recompensam ne videlicet dictus Episcopatus in suis proventibus iniurietur . . . . quandam possessionem nostram Kys-Synthe vocatam in Comitatu Bihariensi existentem et habitam, propriis nostris industriis, sumptibus atque laboribus acquisitam . . . . eidem Episcopatui . . . . perpetuamus conditione tamen et onere tali, quod iidem Fratres singulis ebdomadis annuatim feria quarta perpetuis temporibus unam missam, quamdiu videlicet in humanis agimus, pro peccatis — divina autem ordinatione ex hoc saeculo nos migrante, pro pontifice defuncto *legere,* necnon quatuor anniversaria annuatim similiter in diebus videlicet quatuor temporum cum una Missa *in cantu* et vigiliis mortu-

Ez adományról szóló levelét azonban nem Váradon nemis a kápolnai kolostorban adta ki, hanem a szomszéd Püspökiben, 1467. Nagy-Boldogasszony napján. Hogy e nevezetes napot a főpásztor székhelyén, Váradon kivül töltötte, arra mutat, hogy e nap Püspökiben kiváló ünnep vala, talán épen csúcsives egyháza felszenteltetésének búcsu-napja, melyet a nép szemeiben a köztök megjelent püspök-főispán még magasztosabbá tett.

Nevezetes még ez oklevélben, hogy sodratlan meggyszinü selyemzsinóron függő pecsétje épségben maradt reánk és megőrizé számunkra János püspök czimerét s gyürüpecsétjének köriratát.

A czimer kerekalju paizsán kettős farku, s jobbra tekintő oroszlán emelkedik; a paizs felett középkori, alacsony püspöksüveg.

A körirat:

S · IO · E · W · ET · COHES · WIHO ·

(† Sigillum Joannis Episcopi Waradiensis et Comitis Wihoriensis.)

A renaissance hatása, mint látjuk, feltünik már a pecséteken

---

orum ac etiam in die obitus nostri suo modo una[m] Missa[m] in cantu cum vigiliis mortuorum peragere . . . debeant et teneantur . . . Datum in Pyspeky in festo Assumptionis Virginis gloriosae. 1467. Eredeti, hártya. *Budai orsz. levéltár kincstári osztály: Paulini. Kápolna.* 1. 9.

is. A görög s római minták felélesztésével a nagy, gót betüs, gazdag csúcsives diszitésü pecsétek eltünnek s helyöket a kisebb, egyszerübb, ugynevezett fészkes-pecsétek foglalják el, fészkökben a főpapok czimeres, latin betüs pecsétgyürüjének lenyomatával.

Különben, hogy János püspök már e korban foglalkozott vagyonszerzéssel, mint később még sokkalta jobban, az iménti emlitett Kis-Szinte példáján kivül igazolja egy másik adat, mely szerént Beszterczebányán, az érczben gazdag Homokhegyen rézbányái valának.[1]) Kétségkivül magán birtoka, mivel semmi nyoma annak, hogy a váradi egyház ama bányákat valaha birta volna.

De ugyancsak az 1467-ik évben, nevezetesen János püspök idézett levelének kelte napjaiban a szomszéd Erdély bérczei közt komoly zavarok készülének, vészhozók nem annyira Mátyás királyra, bár a mozgalom éle őellene irányult, mint inkább annak részeseire. E mozgalom, mely végre nyilt lázadásban tört ki s a király fegyveres megjelenését igénylé, közelebbről érdekel minket, minthogy párthiveinek egy része, s nevezetesen két vezére: Farnosi Veres Benedek és János ez egyházmegye fiai valának az ugynevezett Kalotaszegből s a két vezér a farnosi egyház kegyura is.[2])

Csatlakozott-e püspökünk zászlóaljával együtt az Erdélybe sietö királyi sereghez? arra adatunk nincs, de valószinü, hogy ő sem maradt el, mint Pécsnek költő-püspöke, Csezmiczei, ki e hadjáratot, mely a lázadás főintézőjének, a moldvai vajdának leveretésével is végződött, lelkesülten megénekelte.

E hadjáratról visszajövőben a király a következő 1468. év január második felében Váradon időzött,[3]) ahol alkalma nyilt, hogy személyesen is megismerkedjék János püspök közelebbi körülményei s müködésével. Mátyás kétségkivül igazolva látta e kivá-

---

[1]) Ipolyi A: *Beszterczebánya müveltségtörténeti vázlata. Századok.* 1874. évf. 608. l.

[2]) *Lásd:* Kalotai főesperesség — Farnos.

[3]) 1468. „feria quarta proxima post festum Conversionis b. Pauli ap." [január 27.] Váradon keltezé egyik levelét. *Gyulafejérvári orsz. levéltár:* Bihar. 1. 33.

lasztott férfiába vetett reményeit, s e körülménynek tulajdonitható, hogy midőn Egernek püspöke Hédervári László még ez évben meghalálozott, a király annak utódjává junius 12-én Beckenschläger Jánost nevezte ki.[1])

---

[1]) Pray Gy: *Hierarchia hung.* II. 183. l. *b.* jegyz. — E rendkivüli férfiunak több mellképe ismeretes, de melyek, mint a ruházat kétségtelenül mutatja, nem egykoruak; lehet azonban, hogy valamely régibb kép után készültek s mindenesetre igen ügyesen, mert a még fiatal, kifejezéssel teljes, finom arcz határozottan a német faj jellegét tünteti elő. — A valódi arczképzés, mint tudva van, a XV-ik század közepe táján hazánkban is kezdetét veszi.

STOLTZ II. MIKLÓS.

1470.

MÁTYÁS KIRÁLY S A MAGYAR PÜSPÖKI KAR. — STOLTZ MIKLÓS PÜSPÖKSÉGÉNEK ADATAI. — FŐPAPOK A KÜLFÖLD EGYETEMEIN. — A TÖRÖKÖK VÁRADON. — A VÁR MEGMENEKÜLÉSE S A SZENT KIRÁLYOK SZOBRAI.

Eger uj püspökének megerősitése korántsem ment oly gyorsan, mint kineveztetése s mint azt a király óhajtá vala. János a következő 1469. év utolsó negyedében is még mindig váradi püspök és csak „választott“ egri.[1]) Róma késedelmezett a megerősitéssel, mert ezáltal kényszeriteni akarta a királyt, hogy — mint a pápához küldött felterjesztésben maga is elismeré — oly nevezetes egyházat, mint a váradi, ne hagyjon főpásztor nélkül.[2])

De Mátyás épen e követelménynek nem tudott hamarjában eleget tenni. Ő, ki szükségei vagy akár szeszélyei szerént is oly könnyen és annyiszor tul tevé magát a törvényes formákon, az ország jogai és szokásaihoz a makacsságig ragaszkodó főpapokban komoly ellenzékre találá mindig. Már ez érzékenyen bántá a királyt, mésrészt oly éles tekintet, mint az övé, előre láthatá, hogy hová fog jutni ez ellenzék? hogy az végre kész lesz trónjának alapjait is megtámadni.

Igyekezett tehát biztositani magát jóelőre. És ez adja kezünkbe

---

[1]) „Joanne Varadiensi et postulato Agriensi.“ [Episcopo.] Mátyás király levele Szeged városához 1469. október 8. GÁNÓCZY A: *Episcopi Varad.* I. 407. l.

[2]) „cum Ecclesia illa [Varadiensis] sit adeo *notabilis*.“ GÁNÓCZY A: *i. m.* 405. l.

kulcsát ama politikájának, hogy, mellőzve a hazafiakat, az ország legbefolyásosabb állomásaira, a püspökségekre idegeneket helyeze, oly férfiakat, kik előtt mindig elegendő jog és törvény: a király akarata.[1])

Igy történt, hogy midőn végre a király hosszas habozás után Váradnak uj püspököt szemelt ki, választása ismét idegenre esett.

E püspök egyházmegyénk történetének egyik legtalányosabb alakja. Mindössze két adatunk van róla s e kettőt is messze, idegen országból hozta egyenként, egy évszázad időközben történelmünknek két, épen oly szorgalmas, mint szerencsés munkása.[2])

Az egyik, a száz év előtt hozott adat az uj püspöknek még csak keresztnevét és püspöksége korát derité fel, eszerént neve: *Miklós* s Mátyás király által valószinüleg 1470-ben kinevezve, ugyanazon év september 19-én megnyeré római megerősitetését is.[3])

A másik, a legujabb adat kiegészíti az előbbenit s megismertet a püspök családi neve és származása helyével, sőt egyéb körülményeiről is emlit nem sokat, de annál érdekesebbet.

Eszerént püspökünk egész neve: *Stoltz de Slantz Miklós,* szileziai származásu s 1471-ben mint már váradi püspök heted magával a bolognai egyetemen tartózkodott kétségkivül tanulmányok végett.[4])

A középkorban ugyanis nem tartozott a ritka esetek közé, hogy magas állásu egyházi férfiak valamely egyetemen éveken át

---

[1]) „non valeo ita repente personam eligere idoneam, quia res ipsa matura indiget deliberatione, cum Ecclesia illa sit adeo notabilis, et ego saepe jam edoctus Praelatorum quorundam sinistris adversus statum meum per haec tempora machinationibus, non quoscunque passim et praecipiti consilio promovere audeam, sed eos demum, quorum ultra alias virtutes et *fidem erga me sinceram ac stabilem* indubitabili experientia perspexerim.“ Mátyás levele II. Pál pápához 1468. april 30. Gánóczy A: *Episcopi Varad.* I. 404–5. ll.

[2]) Pray Gy. és Fraknói V.

[3]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 183. l. *c.* jegyz.

[4]) Fraknói V: *Két hét olaszországi könyv- és leváltárakban Magyar könyv-szemle.* 1878. évf. 134. l.

tanulmányaiknak éltek. Ezért az olasz főiskolák anyakönyveiben számos magyar kanonok, apát és prépost nevével találkozunk.

Igy tanult e korban s épen a bolognai egyetemen Berendi Bak Gáspár szepesi prépost (1464—1493);[1] a külföld valamelyik egyetemére szándékozott, mint láttuk, Vitéz János is.

A római udvar az ily egyetemi látogatások utjába nem gördített akadályokat, feltéve, hogy az illető hivatalának teendőiről vagy egyházmegyéje kormányzatáról kellőleg gondoskodott.

Nincs tehát szokatlan benne, hogy Miklós püspököt is a bolognai egyetemen látjuk, hol mondhatni, egész udvartartása volt rangjához illőleg. Igy vele volt testvére vagy rokona: Stoltz de Slantz János; nevelője: Kassai János egyházi jogtudor; mintegy oldal-kanonokja: Nencke (?) Gergely egri kanonok; udvari káplánja: Slaboni(?) Miklós s még hárman, kik belső emberei lehettek.[2])

És ezzel megszakadnak a róla szóló tudósitások. Kik vagy mely körülmények befolyásával nyerte el épen Szent-László városrosának püspökségét? azt még sejteni is alig lehet.

Mátyás sokat tartózkodék ez időtájt Boroszlóban . . . de Beckenschläger János is szileziai volt, s az egri kanonok jelenléte Miklós püspök udvarában mintha az egri püspök kezeire utalna.

Későbbi történeteiből csak annyi bizonyos, hogy mint váradi püspök halt meg,[3]) de hogy hol, mikor? az eddig teljesen ismeretlen. 1471.

---

[1]) quia homo *juvenis* erat [Berendi], de consilio Capituli huius [Scepusiensis] addiscendi Juris Canonici causa Bononiam profectus fuerat, ubi ad dignitatem Doctoratus . . . promotus . . .« Wagner K: *Analecta Scepusii.* II. 280 l.

[2]) Reverendissimus Dominus *Nicolaus Stoltz de Slantz de Silesia, ecclesiae Varadiensis in Ungaria Episcopus* pro se et Domino Joanne Stoltz de Slantz *fratre* suo, Joanne de Caschovia Decretorum doctore *pedagogo* suo, Gregorio Nencke *canonico Agriensi*, Nicolao de Slaboni *capellano* suo, Caspare de Augusta, Christophoro de Seydelitz, Joanne de Ratispona, *omnibus suis familiaribus* ducatos duos solvit.« Fraknói V: *i. h.* — A Slaboni névnél nem lesz tán felesleges megjegyezni, hogy a XV-ik században a Balassa nemzetség egy ágát nevezték *„Szklabonyai“*-nak. Nagy I: *Magyarország családjai.* I. 120. l.

[3]) Miklós utódjának kineveztetése alkalmával emliti a római levéltár: „1477. 23. Maji Provisio Ecclesiae Varadiensis per *obitum* extra curiam.« Pray Gy: *Hierarchia.* II. 183. l. *d.* jegyz.

február 28-ától kezdve 1476-nak csaknem végeig okleveleink a váradi püspöki széket „üres"-nek mondják.[1])

Miklós püspök nem látta székvárosát. Távollétében és azután még jó ideig általános helynökök kormányozák a megyét, előbb Sarlai János, majd Bogyoszlai András, mindketten egyházi jogtudorok s tagjai a váradi káptalannak. Mert Mátyás király Miklós püspök halála után még kevésbbé sietett atyát és főpásztort adni Váradnak nem csupán fentebb érintett aggályai miatt, hanem mert kincstárának a püspökség jövedelmeire szüksége vala. E jövedelmek administratora s Biharmegye főispánjául Egervári Lászlót küldé Váradra, ki azután e kettős tisztséget viselte 1475. szeptember 8-áig.[2])

Eszerént épen akkor nem vala püspöke Váradnak, mikor arra legnagyobb szüksége lett volna, t. i. 1474-ben.

Ali bég, más néven Bali Oghli Malkovich, szendrei basa, látván, hogy Mátyás hadainak nagy része távol a hazától Morvában, Csehországban kalandoz, 1474. elején seregével átkel a Dunán, majd a Maroson s február 7-én hétfőn hajnalban Váradra tör.

A meglepett város csakhamar hatalmába került, de jövetelének czélja nem annyira a város, mint inkább a vár s ebben a székesegyház vala. Az idegen ellenség előtt sem volt titok, hogy a „kincses" Várad elnevezés tulajdonképen honnat ered?

Ali bég tehát egyenesen a vár ellen vezette seregét. Nehezebb ostromszereket nem hozott ugyan magával, de bizott emberei ügyességében, s égő nyilakat kezde lövöldöztetni a vár épületeinek fedelére.

Ki vezette a vár védelmét? nem említik történeti forrásaink. Egervári László aligha; legalább jelenlétének semmi nyoma s hi-

---

[1]) Gr. Teleky J: *Hunyadiak kora.* XI. 433. l. — *Győri tört. s rég. füzetek.* II. 246—7. ll. *Budai orsz. levéltár*: Liber dign. ecclesiast.

[2]) Egervári administratorságát 1474. évre említi a *Liber dignitariorum eccl.* 200. l. — 1474 és 1475-re több oklevél. *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* N. R. 1556. 20. és 21. — 959. 7. Ez utóbbi helyen Mátyás király Egervárit 1475. szept. 8-án a *zalavári apát* helyett *zalai főispánnak* nevezi ki.

hetőbb is, hogy a bihari zászlóaljjal kinn volt a király táborában, különben alig mondhatná a krónikás, hogy a betörő ellennek senki sem állta utját.

Lehet, hogy épen maga a káptalan prépostja: Vitéz János állott a védelem élére vagy kanonoktársainak valamelyike. Ama kor papjainak érteniök kelle a kardforgatáshoz is; a püspökök mellett a prépostok, sőt a nevezetesebb javadalommal biró plebánosok is kötelesek valának a személyes „felkelés"-re, mint akkor a hadjáratot nevezék. Különben a káptalan tagjai között e korban olyanokat találunk, mint Anarcsi Tegzes, Parlaghi, Bajoni, Petneházi stb. kik nemzeti hőseink családjaiból vették eredetöket.

De bárki volt ez alkalommal a váradi vár védője, feladatának magaslatán állt. Amint észrevette, hogy az ostromlók tüzes nyilakkal közelítenek, azonnal parancsot ada az épületek fedelének lebontására. A nép, mely az 1241-iki tatárdulás emlékének hatása alatt a rémület első pillanatában tehetetlenül omlott az oltárok s a szent királyok szobrainak lábaihoz, az említett parancsszóra, mintha Szent-László szavát hallotta volna, neki bátorodva rohant a székesegyház s a többi épületek tetőire, s az ezernyi kéz mig egyrészt oltott, másrészt menten leszedte az éghető fedeleket. Ezzel meg valának mentve.

A török egész nap s a következő éjszakán hasztalan törekedett, hogy a várba jusson.

Másnap, miután fáradsága sikertelenségéről meggyőződött, felhagyott az ostrommal, de csalódásában annál keservesebb boszut állt a városon és vidékén. Ami kincs vagy csak valamennyire értékes tárgy vala a házak s templomokban, rájok tette kezét, de ez még mind türhető lett volna; hanem — legyilkolta az öregeket, kihányta a hóra a gyermekeket, az ifjabb nemzedéket, nőket, férfiakat rabszijjra füzé, végre pedig lángba boritá a várost minden oldalán.

Hasonlóképen cselekedék — mondja a krónikás — a város vidékén is, a nemesek kastélyaiban épen ugy, mint a polgárok s földmüvelők szerény hajlékában.[1]) Mi sors érte a Szent-Pál-rendüek

[1]) „Turci . . . . feria secunda post festum b. Dorotheae v. in anno

fudii, s a premontreiek szent-istvánhegyi monostorát? adatok hiányában határozottan meg nem mondható; de alig lehet kétség benne, hogy ezek is osztozának a szintén Várad melléki kápolnai klastrom sorsában. Ezt, mint szerzetesrendjének, a pálosoknak reánk maradt iratai elbeszélik, a törökök szintén megrohanták. Szent-Pál remetéi itt is, mint mindenütt egyszerü életmódjok mellett jó gazdák valának, ezenkivül egyházuk, hol a vidék nemessége szintén örömest választá temetőhelyét, gazdag vala, hirében még gazdagabb: a rabolni jött ellen figyelmét tehát ki nem kerülheté.

De a szerzetesek klastromuk falai között, ugy látszik, hogy védték magukat s a hozzájok menekülteket. Erre mutat azon körülmény, hogy a törökök Antal szerzetest megölék s a házfőnököt husz társával rabul vivék. Boszujokat tölték még az épületeken is: miután mindent feldultak s kirablának, elhamvaszták az egész klastromot.[1])

Egyedül a várbeliek menekülének meg, ezek is csak Istennek s Istennél Szent-László érdemeinek tulajdoniták megmenekülésöket. Hálaadólag s a réginél még fokozottabb tisztelettel borultak azért a szent

---

1474. agili cursu ante diluculum surgentis aurorae civitatem illam opulentissimam Waradiensem . . . . cui inter caeteras regni urbes . . . . vix erat par, insidiose invadendo, eam penitus exspoliantes, innumerabilem thesaurum . . . tam in auro, quam argento, sed et mercantiis et rebus inde hauriendo. Nec non de ipsa et circumjacentibus suis provinciis quam plurimos nobiles, proceres, cives et inhabitatores . . . virgines et mulieres captivantes . . . . ad perpetuam deduxerunt captivitatem . . . . Modo sternuntur senes, jugulantur viduae, decapitantur adultae, projiciuntur infantes et moriuntur frigore . . . . Feria tertia sequenti . . . . Turci eandem „civitatem“ . . . . funditus combusserunt; ruunt claustra et ecclesiae in ea constructae . . . . Quid modo restat nisi castrum et *monasterium ecclesiae basilicae?* non tamen integrum, quia metu ignitarum telarum tectura est privatum. Et sic tandem . . . Turci . . . versus propria redierunt *nemine eis obstante.*« Dubniczai codex *a bécsi Jahrbücher der Literatur* 33-ik kötetében. — Kovachich M: *Scriptores minores.* II. 11. l.

[1]) *Budai orsz. levéltár kincstári osztály:* Paulini. Kápolna. 2. 3. és 6. suppl. — Orosz: *Fragment. Panis Corvi.* I. 239. l. — Ez alkalommal valamelyik váradi egyházból elvittek hat gyertyatartót, melyek, állitólag, még Szent-Lászlótól származtak s melyeket később Kinizsi Pál szerzett volna vissza. Pethő G. *[Zrinyi Miklós?]*: *Magyar krónika.* 228. l.

király szobraihoz mindnyájan. Megmenekülésök története Szent-László segedelmének emlékezetével átszállt fiuról-fiura, gyönyörködék benne minden jövő nemzedék, s eközben megszületett ama jámbor néphit, mely később, annyi kegyeletes érzés kipusztitása után is fentartá magát és hirdeté, hogy mig a szent királyok szobrai állanak, a török be nem veheti Váradot.[1])

[1]) Rudolf császár-király Págában 1598. nov. 15-én kelt levelével felszólitja Mátyás főherczeget, hogy azon öt szobrot, mely, mint hallja, a váradi várban áll, küldené fel neki. A főherczeg Kassáról válaszolá, hogy *négy* szobor van ugyan Váradon, de azok a magyar szent királyok szobrai s a nép felettébb ragaszkodik hozzájok. A lakosok — ugy mond — ostrom alkalmával már többször le is kiáltottak a törökre: ne fáradnának hasztalan, mert szent királyaik megvédik őket. A törökök ennek következtében oly nagy és magas sánczokat csináltak, hogy azokból a várba láthattak s a templom előtt létező szobrokat lődözték, de még sohasem találták el golyóikkal. E szobrokat tehát nemc ak sulyjok, hanem e néphit miatt sem küldheti fel a császárnak. *Magyar történelmi tár.* IX. 95. l.

PRUISZ JÁNOS (IX.)

1476—1490.

Származása s nevének változatai. — Ismét államférfiu-püspök. — Követségei. — Főkorlátnoksága. — Olmützi püspökségével kinos helyzetbe jut. — Váradi munkássága. — A vár erődítése s a székesegyház felszerelése. — A brünni első nyomda legelső termékei miért magyar vonatkozásuak? — János püspök Mátyás halála után. — A hradischi klastrom.

Midőn Mátyás király 1475. szeptember 8-án Egervárit a bihari főispánságról a zalaira áthelyezé, kétségkivül már ekkor megállapodásra jutott Várad leendő püspökét illetőleg. A váradi püspökök, mint láttuk, Vitéz óta Biharmegye örökös főispánjai valának. A király azon elhatározására, hogy Várad püspöki székét nem hagyja tovább üresen, nagy befolyással voltak az 1474-iki események s a törökök által okozott sebek, melyeknek legbiztosabb orvosa Várad püspöke lehetett.

A kiszemelt uj püspök harmadika a már emlitett idegeneknek, s mint már e században négy elődje, szintén *János* vala. Hazája Morvaország, melynek Prosztejov városában született állitólag 1431-ben. Atyja kovács volt s a husszíták hitfelekezetéhez tartozott.[1])

Ifjusága éveit homály fedi; még családi neve is annyi változatban fordul elő, hogy szinte kétségessé válik. Szülőhelyéről (?)

---

[1]) Sasinek F: *Slovensky Letopis.* III. 127. l. — Kovachich M: *Scriptores minores.* I. 332. — Bonfin: *Rerum Ungaricarum Decades.* [Bazel 1568.] 659. l. János püspököt Olmütz bevételekor [1469.] *ifiunak* „adolescens" mondja, de állitásának a körülmények sem láts-anak igazat adni.

rendesen *Pruisz*-nak nevezik,[1]) de régi, vagy épen egykoru források „Morva“,[2]) „Bossak“,[3]) „Biskupecz“ és „Filipecz“ neveit is említik. Az utolsó név mindenesetre a legjogosultabb, hiteles forrás, a prágai egyetem anyakönyve kezeskedvén mellette.[4])

Pályáját, mint Vitéz János, nem az egyházi, hanem a politikai téren kezdte, azt csaknem hasonló magasságig felvivé, s ha nemis drámaibb, de meglepőbb fordulattal végezte.

Hazájában valamely kormányhivatalnál nyert alkalmazást, s már több éven át működött itt mint irnok vagy jegyző, midőn jött az 1469. év, melyben Mátyás fegyverei Morvaországot meghódították.

Az uj szerzemény kormányát hóditója érdekeinek megfelelőleg ujra szervezni kellett, s Mátyásnak szüksége vala oly férfiura, ki az ország viszonyaival közelebbről ismerős, s ki eléggé ügyes és szolgálatkész arra, hogy a fiatal s hozzá még idegen kormánynak támasza lehessen.

Ekkor Pruisz János merész lépéssel előtérbe állt. Ugy látszik, személyesen értekezett a királylyal, legalább Mátyás maga ajánlotta őt morvaországi vezérének, Csupor Miklósnak.[5])

---

[1]) Prostejov nevének régi alakjai: *Prunis, Prustus, Prustana.* Pray ellenkező nézeten van: „Certius tamen est *familiae* nomen fuisse de Pruis, contra de *Prostana* nomen loci, in quo natus erat, non procul ab Olomucio dissiti.“ *Hierarchia:* II. 184. l. jegyz.

[2]) „Joannes *Moravus.*“ Batthyány I: *Leges eccl.* III. 226. l. — *Batthyány-codex:* 13. l.

[3]) „. . . Episcopus Varadinensis . . . natione Moravus, Prostanna oriundus, quondam Monachus Johannes *Bossak.*“ Lampe Fr: *Historia eccl. reform. Hung.* 41. l.

[4]) „episcopus Waradiensis *nomine filipecz.*“ A lap szélén más, közel egykoru kéz: „*Biskupecz.*“ *Matric fac. Artium. fol.* 102. l. *Prágai egyetem könyvtár.* Fraknói V: *gyüjteménye.* Az utolsó név kétségkivül már püspöksége korában származott s annyit jelenthet, mint a magyar „Püspöki“ szintén vezeték név.

[5]) Pruisz életének e szakáról hézagosak a tudósitások. Bonfin *i. h.* csak annyit mond: „rex [Mátyás] . . . . capto Olmutio hunc adolescentem Ciupori uaiuodae commendavit. Hic mox ingenii praestantia et *experientia*

E perczt̃ol kezdve Pruisz János Mátyás politikájának egyik legmunkásabb hive lőn, s midőn e politika Vitéz, Csezmiczei és társaik elbuktával diadalra jutott, magasra emelte hiveit.

Mátyás király Pruisz Jánost, ha nem előbb, már 1476. elején váradi püspöknek s Biharmegye örökös főispánjának kinevezte. Az idézett év márcziusának 12-én ugyanis a király János „választott“ váradi püspök oltalmába ajánlja a biharmegyei illetőségü Tordai Benedeket, László váradi kanonok testvérét, ki törvénytelennek bizonyult házassága miatt szentszéki kereset alatt állt.[1]) Római megerősitését azonban csak a jövő 1477. év május 23-án adták ki.[2])

Tehát Szent-László városának főpapi székét ismét egy államférfiu-püspök foglalta el, kinek gondjait országos, sőt európai jelentőségü ügyek ragadják ezer felé, de akinek szelleme gazdagságából jut egyházmegyéjének, sőt a magyar közmüvelődésnek is.

János püspök azon időtől kezdve, hogy megerősitése kezeinél volt s igy szellemi képességeinek megfelelő fénynyel és méltósággal léphetett fel, Mátyásnak egész halálaig alig vala oly év, melyben hazánk határain kivül, néha messze országokban királyának követe, és többször ép oly kényes, mint fontos államügyek intézője ne lett volna.

Olmütz, Prága, Bécs, Boroszló gyakran látták falaik között, megfordult Nápoly, Velencze, Páris, Milano fejedelmi udvarainál, valamint Nürnberg, Lintz tanácstermeiben.[3])

De legfényesebb vala 1476-ban a nápolyi, és tiz év mulva párisi és milanói követsége. Az első alkalommal Mátyásnak meny-

---

rerum sic excrevit, ut *in gerenda provincia, Boemicisque rebus* administrandis hoc potissimum adminiculo et moderatore uteretur.“ — Sasinek szerént: először mint irnok működött Czimburgi János morva hetmannál s ennek fiainál; 1469-ben Mátyás király szolgálatába nyert meghivást s Csupor vajda mellé adatott.

[1]) *Budai orsz. levéltár kincst. osztály:* Paulini Kápolna. Suppl. 2. szám nélkül.

[2]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 183. l. *d.* jegyz.

[3]) Velenczei utját emliti helyettes püspökének, Alattyány Miklósnak levele: „auctoritate . . . reverendi domini electi et confirmati, Domini videlicet et superioris viam *nunc in Venetiis* agentis . . . . Datum Waradini in dominica laetare. 1481.“ *Leleszi orsz. levéltár:* Actor. 1481. 16.

asszonyát, Beatrixet hozta el;[1]) 1487-ben pedig előbb a franczia királyhoz ment, hogy annál Bajazed szultán testvérének, a trónkövetelő Dsem herczegnek szabadon bocsáttatását kieszközölje,[2]) innet pedig Sforza János milanói herczeghez, hogy ennek leányát, Blankát Mátyás fia, János herczeg számára eljegyezze. Párisi utjának sikere, mely Mátyás egy merész politikai fordulatának képezte volna első lánczszemét, elmaradt; de Milanóban annál fényesebb sikert aratott.[3])

Eközben a király nem feledkezék meg János püspök szolgálatainak jutalmáról. 1480-ban főkorlátnokává tette, két évvel később pedig kettős kitüntetésben részesité: Erdélyben a fejérmegyei Nagylakot, a fiörökös nélkül elhalt Nagylaki Márton birtokát királyi adományképen szállitotta rá, s még ugyanazon évben váradi püspöksége mellé az olmützi püspökséggel is megajándékozá. Nagylakot azonban aligha vehette kezeihez, mert midőn a kolos-monostori konvent bizonysága, Gergely szerzetes Gerendi Miklós király emberével e birtokba iktatni akarák János püspököt, Nagylaki özvegyének, Dorottya asszonynak, továbbá négy leányának s egész atyafiságának ellenmondásával találkozának;[4]) az olmützi püspökség pedig oly koszoru vala, melynek tövisei sem hiányozának.

---

[1]) Gr. Teleky J: *Hunyadiak kora.* III. 453. l.

[2]) Párizsba menet némelyek szerént „Br. Nyáry A: *Századok.* 1872. évf. 299. l. 30. jegyz." 80 ló vala kiséretében, mi már maga is eléggé mutatja a követség népes és költséges voltát; de egy más egykoru forrás „körül-belül 200 lovat" emlit, *[Magyar történelmi tár.* XIII. 217. l.] Bonfin meg épen háromszázat ugyanannyi nemes ifiuval. *[1568-iki kiadás* 660. l.] — A franczia király számára vitt ajándékokról lásd: *Magyar dipl. emlékek Mátyás korából.* III. 214. l.

[3]) Az eljegyzés 1487. szept. 25-én történt meg. „In Arce Portae Jovis inclitae Civitatis Mediolani . . . Reverendissimus Dominus Episcopus procuratorio et mandatario nomine . . . Dominam Blancham-Mariam cum duobus annulis auri, gemmas pretiosas habentibus desponsavit." *Magyar dipl. emlékek Mátyás kir. korából.* III. 358. l. — Ugyanitt 248—249. és 354—356. ll. ismertetik Mátyás királynak, majd Mátyás és János herczegnek Bécsben 1487. január 13-án ez ügyben kelt megbizó levelét, valamint János püspöknek olaszhoni fényes fogadtatásait.

[4]) *Váradi szekeskáptalani levéltár.* 3. 8. — Felette hibás másolat; eredetije a kolos-monostori országos levéltárban.

Egyházi s hazai törvényeink egyaránt tilták ugyan az egyházi javadalmak összehalmozását, mindamellett itthon épen ugy, mint a külföldön számos példáit találjuk annak e korban is. Királyaink püspök-államférfiainak magas állása, különösen követségeik annyi költséget igényeltek, hogy az egyetlen javadalomból korántsem vala fedezhető. A többnyire üres állampénztár csak mérsékelten nyujthatott valamit; elkezdék tehát, ami később egész gyakorlattá vált, hogy az állam s az egyház érdekei körül kitünt főpapoknak több javadalmat adának, s az ezekhez kötött teendőket helyettesek által végezteték.

Hogy tehát a váradi és olmützi püspökség egy kézben legyen, az nem lett volna példátlan eset, s János püspök békével birhatja vala mind a kettőt, ha a pápa s a király a kinevezendő személyre nézve ellenkező nézetben nincsenek. A pápának ugyanis már volt jelöltje az olmützi püspökségre: ifjabb Vitéz János szerémi püspök, ki azelőtt váradi prépost vala s ki most egykori főpásztorának lőn ellenfele, mert a pápa őt Olmützbe ki is nevezé, de Mátyás király határozottan megmaradt főkorlátnoka mellett.

A viszály éle azonban, mely az apostoli szék s Mátyás király között ekkor keletkezék, egyenesen János püspök ellen fordult, kit eközben ellenfelei siettek is sulyos vádakkal terhelni.[1]) János püspök már-már azon a ponton állt, hogy a kereszténység közös atyja kitagadja őt, mint engedetlen fiut.[2]) Pedig nem ő, hanem a körülmények valának hajthatatlanok, mert végre is, ami ez ügyet ketté vágta volt, az nemcsak Mátyás közbejött halála, hanem és leginkább János püspöknek, mint látni fogjuk, nemes elhatározása. —

Középkori püspökeink sorában sokan inkább államférfiak levén, székhelyeiken, mondhatni, csak vendégek valának, egyházmegyéjök

---

[1]) Feladták, hogy „sui status et honoris immemor, deique timore postposito, ex parentibus Boemice heresis sectatoribus originem trahens, eorum sequendo errores . . . scienter favorem ac opem et auxilium eis publice prestare non formidat, ob quod magna et vehemens de illo suspitio laborat, quod male de religione christiana sentire videatur . . .“ s a pápa meghagyja magyarországi követének, hogy ez ügyben vizsgálatot tartson. 1488. Theiner Á: *Monumenta Hung.* II. 517. l.

[2]) Az olmützi püspökség e vitás kérdésére vonatkozó pápai levelek olvashatók Theiner Á: *i. h.* 513 s köv. lapjain.

kormányzását s püspöki teendőiket helyettesek teljesiték. Ily helyettese vala János püspöknek Alattyány Miklós, felszentelt püspök, ki mint ilyen, csak 1481-ben fordul elő először, de azon innen még évek mulva is.[1])

De bár székhelyétől többnyire távol kellett lennie, Várad s az egyházmegye nem érezheték magukat egészen atyátlanul.

Az 1474-iki török látogatás nagy pusztitást vitt végbe Váradon és vidékén kivált azon oknál fogva, hogy akkor, még városokban is ritkán épitkeztek kőből, hanem csak fából; de János püspöknek első gondja volt e pusztulás setét nyomait elenyésztetni. Figyelmét főleg a várra s abban a székesegyházra fordità.

E korban várainknak már számolni kellett a lőpor hatásával, s e körülményt a vár kijavitásánál s megerősitésénél János püspök sem feledé. Az egykoru utazó csodálattal szól a roppant falak, tornyok s épületekről, melyeket a várban emeltetett.[2])

A székesegyháznak nemcsak fedelét állittatá helyre, hanem a szükséghez vagy az ilyen egyház méltóságához képest részént pótolá, részént szaporitá belső szerelvényeit is.

Ma már, különösen az 1882-iki budapesti könyvkiállitás óta a nagy közönség előtt sem ismeretlenek a középkor egyházi könyvei, ama mise-, énekes- és kar-könyvek, vagy ugynevezett missalék, antiphonalék, gradualék, melyek ép oly művészi, mint gazdag külső s belső kiállitásuk s nem egyszer meglepő nagyságuk miatt is méltó tárgyai bámulatunknak.

János püspök a drága egyházi ruhákon s ezüst edényeken kivül oly gradualék s antiphonalékkal is megajándékozá a székesegyházat, melyeknek nagyságát s fejedelmi fényét egyaránt magasztalák; de legfőbb becset biztosita számukra ama körülmény, hogy

---

[1]) Hogy Pruisz János szintén felszenteit püspök vala, azon tényéből következtetik, hogy 1506-ban egyike volt azon főpapoknak, kik Thurzó Jánost püspökké szentelék. PRAY GY: *Hierarchia Hung.* II. 185. l. jegyz.

[2]) Struebat Varadini arcem inexpugnabilem, cuius ingens murus, turresque, et idoneae tanto operi mansiones satis plane ostendunt magnitudinem animi conditoris.« *Ranzanus P.* SCHWANDTNER J. GY: *Scriptores rerum Hung.* I. 333.

nem gépek, hanem emberi s talán épen váradi kezek készitményei valának.[1])

Ugyancsak a székesegyház számára öntetett egy harangot, mely annak harangjai között legnagyobb vala, átmérője nem kevesebb levén, mint egy öl. E harang, mint maga a székesegyház, a bold. Szűz tiszteletére volt szentelve, s e feliratot viselé:

J. E. W. 1878. Maria.
(Joannes Episcopus Waradiensis. 1478.)

E harang a jobb toronyban állt s az órák verésére szolgála.[2]) Kétségkivül váradi mű volt, mert már e korban, mint alább látni fogjuk, harangöntője is vala Váradnak.

S amint helyreállitá székhelyén a várat és a főegyházat, és amint székhelyétől távol: Olmützben, Viskován, Magyar-Hradischon épite egyházakat:[3]) épen ugy támadtak fel hamvaikból mindazon egyházak és iskolák, melyekre akár mint kegyur, akár mint főpásztor befolyással vala.

Az ő törekvéseinek hatása alatt épült fel a bánfi-hunyadi egyház szép, csúcsives diadalive és szentélye, mely egyik déli, külső támján épitési évét (1483.) ma is viseli.[4])

A kápolnai klastrom, melyet a törökök, mint láttuk felégetének, szintén felépült. A jó pálosoknak, kik mesterségeket is üztek

---

[1]) „Sacram, cuius *est* Antistes, aedem ditavit pretiosis tum sacerdotum vestibus, tum argenteis vasis, libris praeterea magnis, quos vocant graduarios et antiphonarios, *omni ex parte adeo mire exornatos,* ut magni ac ditissimi alicuius regis dicata Deo dona possint non immerito iudicari.“ Ranzanus *i. h.*

[2]) „In *altera* turri, cuius crux deaurata, cum natus fuisset Sigismundus [Báthory] Princeps Transylvaniae, cecidisse dicitur, collapsa adhuc ad praesens [1600] dependet et extat in cacumine eiusdem turris, habentur hic duae campanae maiores, una est unius cubiti seu orgiae lata.“ Budai orsz. levéltár kincst. oszt: *Urbariarum et Conscriptionum.* 36. 34. — Keresztury J: *Descriptio Ep. et Capit. M. Varad.* II. 233. l. mely utóbbi hely szerént: „Campanae majoris interior ambitus seu circumferentia lata 18. palmarum et quinque digitorum; haec servit horologio.“

[3]) Sasinek F; *i. m.* 132–133. ll.

[4]) *Lásd:* Kalotai főesperesség — Hunyad.

nevezetesen a festő, faragó munkákat rendszerént magok végezék, segitségökre jövének Várad s a vidék jámbor lakosai, mint például Torday András itélőmester, Torday László váradi kanonok atyja, ki egymaga száz magyar arany forintot adott a klastrom épületére.[1])

A társulási szellem, mely az egyház szerzetesrendjeiben már rég nyilatkozott s jótékony hatását az emberiségre hatalmasan igazolá, — szives fogadtatásra talált a klastromok falain kivül is. Széltében virágozának egyletek, társulatok, melyeknek tagjai: világi papok s világi nők, férfiak a társadalom javára s egymás támogatására szövetkezének. Maga János püspök is tagja volt ily szövetkezetnek, a Szentlélek társulatának, mely különben csekély tagdijjait a szerencsétlenek s ezek közt az elhagyott gyermekek ápolására fordità.[2]) Szerzetes rendjeinknek pedig kinn a világiak soraiban szintén valának „testvéreik," kik mig a klastromban élők lelki érdemeiben osztozának, ezekkel viszont megosztá vagyonuk feleslegét.[3])

Ez összetartó, mélyen vallásos szervezetnek kell tulajdonitanunk, hogy a középkori társadalom sulyosabb veszteségeiből is hamar felüdült, keserveire talált vigaszt s a kétségbeesést legfeljebb ha hiréből ismeré.

De János püspöknek népe anyagi boldogulására is volt gondja. Székhelye: Várad, és második székhelye: Belényes kétségkivül első sorban érezék ápoló kezeinek jótékonyságát. Maig fenvan egyik

---

[1]) *Lásd:* KÁPOLNAI KLASTROM.

[2]) NAGY IVÁN: *Római magyar regesták. Magyar történelmi tár.* IV. 235—7. ll. de János püspök nevénél az évszám hibás: 1582 áll 1482. helyett.

[3]) Frater Gregorius a pálosok szerzetének Prior generalisa néhai Kállai Lőkös János özvegyét, nemes Juliána asszonyt vallásosságánál s azon kegyességénél fogva, melylyel Szent Pál szerzete iránt viseltetik, amint ezt a Generalis „ex sincera fratrum nostrorum in claustro nostro ad honorem beatissimae Virginis Mariae prope Tokaj fundato degentium cognovimus relatione" — Pál fiával és Zsófia s Erzsébet leányaival együtt a szerzetbe *testvérül* felveszi s a szerzetnek minden miséiben s lelki érdemeiben részessé tevén, halálának esetére megengedi, hogy azon Tokaj melletti klastromban Szent-Péter és Pál oltárának eléje temettessenek. Datum in domo nostra coenobiali de Laad ad honorem beatissimae Virginis Mariae fundata 1480. Egészen ép, gyönyörü, zsinóron függő pecséttel. *Kállay-család levéltára.*

eredeti levele, melylyel azon szabadalmakat, melyeket püspök-elődei a belényesi szőlőmüvelés előmozditása végett nyujtának, nemcsak megerősité, hanem még ujabbakkal is tetézte.[1])

Ez oklevél egyéb tekintetben is érdekes. Rózsaszin selyemzsinóron függ róla János püspök pecsétje, melynek fészkében veres viaszon püspöki gyürüjének lenyomata látszik. E lenyomat fogyatékos ugyan, annyi mégis meghatározható, hogy a gyürüben gemma volt, mely homoru (intaglio) vésetben szárnyas lovat tüntetett fel. És igy nagyon kérdésessé válik amaz állitás, mely a szakolczai egyház épitését Pruisz Jánosnak tulajdonitja nem egyébért, hanem a következő felirat és czimer miatt:

edificavit anno domini m. cccc lxxxi johannes prustus

(aedificavit anno domini 1471. Johannes Prustns)

s a czimeren „metsző kés" látható.[2]) A czimer tehát itt egészen más, de ami több, semmi sem hirdeti rajta a főpapot; Pruisz János pedig főpapsága előtt, amint 1471-ben még nemis volt az, nehezen lehetett oly helyzetben, hogy emlékszerü egyházat emelhetett volna, ami egyszersmind főuri birtoklást jelentene.

Annál kétségtelenebb János püspöknek egy más alkotása, melylyel korának büszkeségét, az ekkor még csak fejedelmi birtokkal rendelkezők által megszerezhető könyvnyomdát felkarolá.

Toldy Ferencz Turóczi krónikájának 1485. előtti kiadásairól szóltában emlité, hogy azok még el sem fogytak, midőn akadt *valamely* tudós barátja a magyar történeteknek, *ki Rogerius codexét birván*, azon gondolatra jött, hogy Turóczit után-nyomassa, de annak érdekét a legujabb történetek beiktatásával és Roger hozzáadásával nevelje.[3])

Más oldalról a morvaországi nyomdászat fejlődéséről nem rég megjelent becses munka azt állitja, hogy Morvaország első nyom-

---

[1]) *Lásd:* Homorogi főesperesség — Belényes.

[2]) Sasinek F: *Slovensky Letopis.* II. [1877. évf.] 266. l. — Két metsző kés, mint a gr. Dietrichstein család czimere egyházmegyénkben a szent-jobbi s a székelyhidi r. k. egyházakban látható.

[3]) *Uj magyar muzeum.* 1850—1. évf. 390. l.

dáját, a brünnit Vitéz János, mint az olmützi püspökségnek 1482—1491. évek közt adminisztratora alapitá 1486-ban.[1])

Eszerént Olmützben azt hiszik, hogy a fenjelölt időközben Vitéz János, az itjabb vala ott administrator. Részben igazok is van, mert a pápa, mint láttuk, Mátyás király akarata ellenére Vitéz Jánost nevezte ki az olmützi püspökség örökös adminisztratorává; de hogy e kinevezés papiroson maradt, azt némely olmützi adatok is igazolják. Ezek szerént a kérdéses adminisztrator neve szintén Vitéz János ugyan, de származására nézve morva, Prostejov városból s Mátyás királynak ép oly kedves, mint hü tanácsosa, ki épen azért nyeré a királytól *váradi* püspöksége mellé az olmützi adminisztratorságot.[2])

Itt, mint az előzmények után első tekintetre észrevehető, két személynek: ifjabb Vitéz János és Pruisz Jánosnak életadatai zavarvák össze, melyeket a fentebb mondottak világánál tisztázva, kiderül, hogy 1482-től Mátyás király haláláig, tehát 1486-ban is nem Vitéz, hanem Pruisz János váradi püspök birta az olmützi püspökséget, és igy Mátyás birodalmának második nyomdáját nem Vitéz, hanem Pruisz János váradi püspök ajándékozá szülőhazája, Morvaországnak.

A komoly államférfiu a magyar alföld rónáin is érezte azt, mit már az ókor költője oly szépen énekelt a hazaszeretetről; de püspökünk ama tettében a hazaszereteten kivül része van a lelkiismeretességnek is: az olmützi püspökség jövedelmét akarta visszanyujtani szülőföldének.

Gondja volt azonban rá, hogy a brünni nyomda mindjárt első müködésével jelezze, hogy megalapitója egyszersmind magyar főpap.

Alig kételkedhetünk benne, hogy ő, Pruisz János volt a magyar

---

[1]) Dudik B: *Geschichtliche Entwickelung des Buchdrucks in Mähren vom Jahre* 1486—1621.

[2]) „Mathia Corvino Hungariae, Bohemiaeque Rege auctore Joannes Vitic M.-Varadiensis Eppus, natione Moravus, patria Prostannensis, praefato Regi carissimus et intimus consiliarius tamquam perpetuus et a S. Sede confirmatus Administrator Ecclesiae nostrae curam in se susceperit, eique laudabili prorsus modo praefuerit.“ *Az olmützi pöspökség névkönyre.* 1869. évfolyam. XI. l.

történeteknek ama — Toldy szerént — ismeretlen tudós barátja, ki Thuróczi magyar krónikáját utánnyomatá, megtoldva a legujabb történetekkel és Rogerius siralmas énekével. A váradi kanonok hires énekét hol lehetett volna biztosabban feltalálni, mint Váradon? s ki ismerhette jobban, mint a váradi püspök?

A könyv 1488. márczius 20-án már megjelent[1]) s ezzel János püspök megkezdé a váradi történeti emlékek közrebocsátását, melyet egy szintén nagynevü s nem kevesebb történeti érzékkel rendelkező utódja a Váradi regestrum kinyomatásával folytatott. —

János püspök emlitett politikai, főpásztori s culturai müködése közben megérkezett az 1490-ik év, ép oly végzetes Mátyás királyra s birodalmára, mint János püspökre.

Ez év elején püspökünk a királylyal Bécsbe ment, s innet urának parancsára Boroszlóba. Itt vette a megdöbbentő hirt, hogy — meghalt Mátyás király.[2])

Junius elején a pesti főegyházban megnyilt a királyválasztó gyülés. Mátyás király, mint tudjuk, fiát, János herczeget akarta utódjaul. És János püspök a pesti gyülésen a király fia mellett szólalt fel, de viszhangra nem talált. Még három heti vita után sem volt királya az országnak.

Ekkor az ország rendei az ügy eldöntését Zapolyai Istvánra

---

[1]) Utolsó X^8 levelén a következő colophonnal:

„Illustrissimorum hungarie regum chronica In inclita terre Morauie civitate Brunensi lucubratissime impressa finit felicius. Anno salutis. M.CCCC. LXXXVIII. die XX. Marty.“

Egy példánya, melynek utolsó lapján közel egykoru kéztől ez áll: „Iste liber est monastery S. Dorothee V. vienne“ — *a váradi székeskáptalan könyvtárában.* E példány teljesen ép, kivéve, hogy első levele hiányzik. E levél ugyanazon kiadásu példányoknál egy képet tartalmaz, mely némelyek szerént *(Magyar könyv-szemle.* 188[illegible]. évf. 261. l. jegyz.] a magyarok bejövetelét tünteti fel; de *nem,* mert az a tatárok betörését mutatja s tulajdonképen Rogerius éneke elé tartoznék.

[2]) „Joannes Varadiensis episcopus, qui in Moraviam et Silesiam missus erat, ex itinere revocatus affuit, et *defunctum ex animo dominum deploravit.*“ *Bonfin:* 673. l. Decad. IV. libr. 8.

bizták, és János püspököt Mátyás fiának képviselőivel Zapolyaihoz Bécsbe küldék.

Ennek itélete ismeretes. Ulászló cseh király mellett nyilatkozott, „ha egymaga marad is.“[1])

De nem maradt maga. Először is János püspök osztozott nézetében s azonnal Morvába ment s az ott táborozott fekete sereget százezer aranyon megvásárolta ügyöknek. Ulászló király lett.

Ama nagy vonásokból, melyek János püspököt Mátyás királyhoz büvölék, ennek fiában egy sem vala meg. Ulászlótól cseh koronája s lengyel királyi származásánál fogva inkább remélhető vala, hogy legalábbb összetartja Mátyás birodalmát.

Különben János püspöknek ez időbeli lelki küzdelmét, hányattatásait tolmácsolja saját levele, melyet *Bécsből* junius 26-án Perstein Vilmoshoz intézett. „A sok gond, fáradság — írja egyebek között — melyen gyermekkorom óta keresztülmentem, semmi ahoz képest, mit a legközelebb mult három nap kiállottam. Isten a tudója, *mi vége lesz e dolognak?*“[2])

Ugy látszik, hogy már ekkor kész volt rendkivüli lépésére.

Szeptember 18-án megtörtént Székesfejérvárt Ulászló koronáztatása. Részt vett abban János püspök is, de amint kezdetét vette Ulászló királysága, véget ért az o püspöksége. Lemondott a váradi, olmützi püspökségről, a budai prépostságról, melyet szintén birt s a főkorlátnokságról.[3]) Vagyonát szétosztotta az egyházak, rokonai s barátjai közt, csak egyet sartva meg, püspöki gyürüjét. És azután az apostoli szék engedélmével a Szent-Ferencz-rendüek azon

---

[1]) A lengyel Albertet — mondá — erőszakos lelkülete miatt nem tanácsos a királyi székre emelni, különben is hiba volna Albertnek az ifjabb, a tapasztalatlanabb testvérnek elsőséget adni az idősb, a kormányban jártasabb Ulászló felett. János herczeget törvénytelen születése nem engedi királyul választatni, miatta az ország valamennyi szomszéd fejedelemmel háboruba keverednék. Miksa szintén meg nem választható, mert atyja [Frigyes császár még élt] és Magyarország félszázad óta halálba gyülölik egymást. Eszerént legtanácsosabb Ulászlót. Szalay L: *Magyarorsz. tört.* III. 385. l.

[2]) Sasinek F: *i. h.* 130-1. ll.

[3]) Mikor nyerte az ó-budai prépostságot? nincs nyoma.

klastromába vonult, melyet a morvaországi Magyar-Hradischon ő emeltetett.[1])

Ezentul imádság s tudományos foglalkozásnak kivánta szentelni életét. Egy év mulva letette a szerzetesi fogadalmakat s élt fentebbi kivánsága szerént. A nevezett klastrom birtokában maig vannak oly kézirati könyvek, melyeket a hagyomány szerént ő irt nagy munkával.[2])

Ulászló király azonban oly államférfiut, mint János püspök, nehezen nélkülözhetett; de később a püspök sem idegenkedék tőle, hogy elhagyott, de jól ismert pályáján ismét érvényesitse képességeit. S a „volt váradi püspök," mint János szerzetest ezentul nevezék, Ulászló politikájának épen ugy, mint előbb Mátyás királyénak első rangu tényezője lőn, csakhogy most Magyarország határain kivül, de nem kevesebb hatással ez ország sorsára.

Ama tárgyalásokat, melyek az Ulászló gyermekei s Miksa császár unokái közt kötendő házasságot czélozák, János püspök vette kezeibe s ő hozta létre 1506. márczius 20-án Német-Ujhelyben a szerződést, melylyel ama kettős, s eredményeiben ma is oly fontos házasságot megköté.[3])

---

[1]) Lemondásának ideje határozottan sehol sincs megjelölve, de hogy az mingyárt a *székesfejérvári* koronázás után, midőn a király országa uj főméltóságait rendezé, — történt, kitetszik *Bonfin* szavaiból [700 l.]: „Thomas Jauriensis Episcopus . . . . supremus a Vladislao secretarius declaratus est. Joannes Varadiensis Episcopus . . . . coronato e sententia sua rege, cum se sat patriae et humanae gloriae satisfecisse putasset, praeter omnium opinionem . . . . ad divi Francisci collegia, invito rege, confugit." — Vagyona szétosztását illetőleg ugyancsak *Bonfin* [701. l.] mondja: „Praeposituram Budensem in suburbano sitam Osvaldo episcopo Zagrabiensi, amicoque vetustissimo. Nicolao pro-pontifici olim suo primariam in Varadino Praeposituram. Alia aliis pro dignitate distribuit. *Albae* [Székesfejérvár] ab amicis dudum digressurus, cuncta, quae apud ipsum erant, his prodegit. Quin et gemmatos annulos, quot-quot gestabat, *praeter Pontificium*, in eos partitus est, obsignatorio Dominicum Albensem antistitem [később utódja Váradon] ultro donavit . . . *difficulter a Vladislao rege Aulicae militiae vacatione donatus* . . . sacras vestes, auro, gemmisque onustas et multa vasorum genera non *Varadiensi* solum, Budensique basilicae. verum et aliis mira liberalitate distribuit."

[2]) Gánóczy A: *Episcopi M. Varad.* I. 449. és 450. l. *c.* jegyz.

[3]) „Janus [János püspök] ad Caesarem profectus, omnia ex animi sen-

Es még kevéssel halála előtt is hiven szolgálta királyi urát. Midőn Ulászló 1508. auguszt. 10-én a cseh testvérek ellen rendeletet adott ki, ezt János püspök ellenjegyezte, mint a cseh országgyülésre küldött királyi követ.[1])

Életének utolsó napja 1509. junius 17-én érkezett el. Földi maradványait klastroma egyházában helyezték örök nyugalomra. Siremléke, mely a püspököt életnagyságban tünteti elő, ugyanazon egyház sekrestyéjében látható s a következő feliratot viseli:

„REVERENDUS IN XRO PATER FRATER JOHS QOAM EPPUS VARADIEN HIC TUMULATUS CUIUS ANIMA DEO VIVAT ANNO DNI DOO.“ Ez utóbbi betük alatt, épen a fej felett: „OBV.“

(Reverendus in Christo Pater, Frater Johannes quondam Episcopus Varadiensis hic tumulatus (Jacet) Cuius anima Deo vivat. Anno Domini DOO (?) Obivit.[2])

Hozzátartozói közől keveset ismerünk. Testvére vagy rokona Miklós 1477-ben halt el;[3]) nővérétől, Dorottyától, ki egy morva nemeshez ment férjhez, származott unokaöcscse, János, kinek a püspök megszerezte Kunovicz birtokát s ki azután e birtokról irta nevét.[4]) A sirig hive s barátja volt Szent-Lászlai Thúz Osvát zágrábi

---

tentia *perfecit.*“ Istvánfi M: *Hist. de rebus Ung.* [Köln. 1622.] 55. l. — Wenzel G: *II. Ulászló magyar és cseh királynak házasélete 1501—1506. Századok.* 1877. évf. 835. l. csakhogy itt *János* [volt] *váradi püspök neve helyett* hibásan Thurzó Zsigmond, 1506-ban váradi püspök neve áll. — E szerződésre céloz jövendőlésével Verancsics A: *Összes munkái.* II. 4—5. ll.

[1]) Aláirása: „Frater Johannes episcopus olim Waradiensis manu propria subscripsit.“ Palacky F: *Archiv Cesky.* [1873.] VI. 393. l.

[2]) Sasinek F: *i. h.* 132. l. kérdés azonban, hogy a felirat hiven van-e másolva? — Halála évét említi az idézett prágai egyetemi anyakönyv eme lapszéli jegyzete: „Diem fati obiit Anno 1509. in mense Junio.“

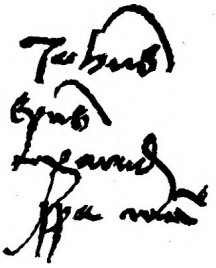
[3]) Sirkövének felirata Felső-Austria Steyer városának par. egyházában: „Anno Domini MCCCCLXXVII. feria IV. post festum XI. millia Virginum obiit Nobilis Dominus Nicolaus de *Prostana, frater* Reverendi Domini Joannis Episcopi Varadiensis et Comitis Bihoriensis. Hic est sepultus. Orate pro eo.“ Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 184. jegyz. — Kereszturi J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* I. 290—1. ll.

[4]) János püspök nővére eddig tekintélyes müvekben is mint Vuk szerb

püspök, kit párisi s milanói követségéből visszajövet Zágrábban 1488. január 18-án meg is látogatott s ez alkalommal István blagai gróffal kibékitett.[2]) Annak idejében 1472-ben tán Mátyás királylyal is ő békitette ki.

Váradi környezetéből Alattyány Miklós helyettespüspökén kivül, kit lemondásakor a váradi székeskáptalan prépostjává tett, csak még egyet ismerünk, Pesti Nagy Jánost, ki háznagyja volt.[3])

A mellékelt hasonmás sajátkezü aláirását tünteti fel.

(Johannes Episcopus Waradiensis propria manu.[4])

---

despota neje szerepel, de épen Dorottyának 1492-ben Olmützben kelt levele igazolja, hogy nemes Stwolowa-i Huta Venczel neje volt: ‚manzelka panoše Waclava Hute ze Stwolowa.' PALACKY F: *Archiv Csesky.* [1873.] VI. 531. l.

[2]) GR. TELEKY J: *Hunyadiak kora.* XII. 390. l.

[3]) *Hazai okmánytár:* II. 369. l.

[4]) Azon véd- és daczszövetség levelén, melyet Corvin János herczeg, Dóczy Orbán egri, Pruisz János váradi, Ernusth Zsigmond pécsi és Bakocs Tamás győri püspökök, továbbá Báthory István erdélyi vajda, Frangepán Bertalan vránai perjel és Ráskay Balázs Budán 1490. aug 15-én egymással kötöttek. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* D. L. 24770.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A PÜSPÖKSÉG ÖTÖDIK SZÁZADA.

(1490—1566.)

FARKAS BÁLINT.

1490—1495.

Összeköttetése Pruisz János püspökkel. — A váradi káptalan kebeléből püspökségre emelkedik. — Politikai működése s királyi jutalma. — Ujabb tervek az előhegyi prépostsággal. — Halála. — Hagyatéka. — Emlékköve.

Egyházmegyénk történetében először adta magát elő az az eset, hogy főpásztori kormánya hosszabb megszakitás nélkül ment át egyik kézből a másikba. A bucsuzó s vagyonát szétosztogató János püspök maga kérte a királyt, hogy ki legyen váradi utódja, mibe a király „könnyen“ belé is egyezett;[1] s utódja, midőn Ulászló Budára bevonult, mi 1499. deczemberében történt, már lovassága, kétségkivül bihari zászlóalja élén lovagolt a király előtt.[2]

Ez utód Farkas Bálint vala.

Származása homályos, sőt mióta e homályt felderiteni akarták, még homályosabb. Rendesen Gregorievics Vuk (Farkas) szerb deszpót s János püspök emlitett nővére, Dorottya fiának tartják,[3] de ez egész származtatás alapja nem több, mint a Vuk = Farkas nevek

---

[1] „ut [episcopatu] *continuo* potiretur, cum auctoritate regia *facile* impetravit.“ Bonfin: IV. 10. 701. l.

[2] „antistes Varadiensis, qui pontificio *ante* munere a rege ornatus, ut grati hominis officium praestaret, *Budam se cum instructo equitatu contulerat* ac suis copiis.“ *Bonfin:* V. 1. 708. l.

[3] Történészeink, köztök *Fessler, Szalay /L.* stb. Pejacsewich: *Hist. Serviae* 370—1. ll. után indultak, de itt Pruisz János püspökről, vagy nővéréről szó sincs, ez különben is, mint láttuk, más férfiunak volt neje.

véletlen találkozása. Bonfin hosszasan foglalkozik János püspök lemondásának körülményeivel; említi a püspök nővérének fiát és Bálintot is, de ez utóbbit épen nem ugy mutatja be, mint a püspök öcscsét, hanem inkább mint idegent, kit az csak hosszas tapasztalás után szeretett meg, mint saját fiát.«[1]) Ugyanitt Bálintot határozottan magyarnak mondja, kinek vezetékneve Farkas.[2]) Különben is alig tehető fel, hogy János püspök nővérének két oly fia lett volna, kik közül az egyik még alig több, mint gyermek, a másik ugyanakkor már éltes főpap.[3]) De Farkas Bálint szerb fejedelmi származásáról családtani munkáink sem tudnak semmit;[4]) ő magát latin szövegü oklevélben is magyarul »Farkas«-nak irja.[5])

Élete első szakáról annyi bizonyos, hogy midőn 1481-ben először találkozunk vele, már hosszu, munkában töltött pálya van mögötte s váradi éneklő kanonok.[6]) Jövő államférfiui pályája pedig arra mutat, hogy évei legjavát a királyi, talán épen a főkorlátnoki irodában töltötte János püspök oldala mellett. Itt nyerhette meg jeles tehetségével főnöke bizalmát, s annak iskolájában képezte ki magát annyira, hogy a püspök-cancellár utódját, politikájának örökösét látta benne s fia gyanánt szerette.

Hogy jövőjét tehát elő is készitse, saját káptalanában, a váradiban, 1480. táján kanonoki javadalommal ruházta fel, s pár év mulva (1483—1487. között) még diszesebb állásra emelte, kinevezvén őt ugyanazon székeskáptalan prépostjává.[7])

---

[1]) quem [Valentinum] *diutina experientia* ita dilexit, ut filii loco semper haberet.« Bonfin: IV. 10. 701. l.

[2]) »Valentino *Pannonio*, cui *Lupo cognomen* erat, episcopatum renunciavit.« *Bonfin:* i. h.

[3]) »Nepoti *adhuc infanti* e sorore villas . . . legavit.« *Bonfin:* i. h.

[4]) Budai F: *Polgári lexicona.* [2-ik kiadás] II. 2. l. — Nagy Iván: Magyarország családai. II. 232. l.

[5]) »Valentino *Farkas*« a váradi székeskáptalannak, mint hiteles-helynek 1487-iki oklevele alatt. Eredeti. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* N. R. 694. 1'.

[6]) *Budai országos levéltár kincst. oszt:* N. R. 761. 1. — Egy másik 1483-iki oklevél szerént is. *Kállay-család levéltára.*

[7]) Mint prépost előfordul 1487. 1488. 1489. években. *Budai orsz. le-*

Erre csakhamar az országos események váratlanul gyors fordulatot vettek s Farkas Bálint életpályája is hirtelen más, de még magasabb irányba indult. János püspök ajánlatára annak csakugyan utódja, váradi püspök lett.[1]) A főkorlátnoki méltóság a győri püspökre, Bakócs Tamásra szállt ugyan;[2]) de meghitt tanácsosa a királynak Farkas Bálint maradt, ki Ulászló cseh nyelvét értette s kit a király, ugy látszik, már régebben ismert és megszokott. Ezzel Várad püspöki széke ismét politikai érdemeknek lőn jutalma; s ki e székbe ült, első sorban királya érdekeinek szolgált.

Bálint püspök hü követője királyának mindenütt. Ott van vele Kassánál (1491. eleje) s küzd érette zászlóaljával a harczok-, s diplomatiai ügyességével a politikai alkuvások mezején. Ott van Budán (1491. vége), s midőn Ulászló a pozsonyi béke miatt lázongók lecsendesitésére szót emel, ő tolmácsolja a király szavait. Követi a királyt Erdélybe, innet Temesvárra, végre Ujlakra (ma Illok), s midőn ennek bevétele után Ulászló a várba bevonul, az ő s az egri püspök dandárai képezik a királyi seregek előcsapatát. (1494.)

Hüsége, szolgálatainak készsége és száma nem is maradnak a király figyelmén kivül, ki mig egyrészt magasztaló szavakkal emlékezik meg róla, másrészt jutalmáról s költségeinek megtéritéséről is gondoskodik.

A Rozgonyi nemzetség annyi századot látott nemes családfája már ekkor hervadóban volt s midőn a legutolsó sarjak egyikének, Istvánnak kihaltával, annak birtokai most a koronára visszaszálltanak,[3]) Ulászló azokból a pestmegyei Lőrinczi, Veresegyház

---

véltár kincst. oszt. N. R. 694. 11. — Ifj. Bölöni S. *levéltára.* — *Váradi püspökségi uradalmi levéltár.*

[1]) Római megerősitése 1492. szept. 3-án kelt. Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 185. l. de itt az évszámban aligha hiba nincs, mert 1491. szept. 23-án, már mint megerősitett püspök szerepel. *Leleszi orsz. levéltár.* Prot. 64. l.

[2]) Bonfin: IV. 10. 700. l.

[3]) E Rozgonyi, ugy látszik az, ki VI. István név alatt ismeretes, s eddigi adataink szerént 1505-ben halt meg. [Nagy I: *Magyarország családai*: IX. 787. l.] De mint a mingyárt idézendő oklevél tanusitja, már 1492-ben halott volt.

és Szada birtokokat Farkas Bálint püspöknek saját személyére adományozá.[1])

Erdélybe utaztakor pedig megállapodott Váradon, megállitá itt Szent-László sirja s régi hivének, Várad püspökének odaadó ragaszkodása, és mig a nemzetünk kegyeletével övedzett sirnál a szent király emlékének áldozott, a püspöki palotában annak lakóját tüntette ki királyi látogatásával. E látogatás érdekét emeli egy más körülmény, mely akkori egyházi állapotainkra világosságot vet.

Vitéz János püspök a szent-jobbi s a várad-előhegyi monostorból egy uj egyházi testületet akart alakitani, terve azonban, mint láttuk, hajótörést szenvedett; mindkét monostor megmaradt továbbra is — commendatoraik alatt, és igy nincs benne semmi meglepő, hogy állapotuk nem javult, s közel negyven év mulva ugyanoly setét rajzot nyujt róluk maga a szemtanu király, mint egykor Vitéz János.[2])

Ezért történt, hogy Bálint püspök, mint a nevezett monostorok kegyura, mingyárt püspökségének első évében kezeibe vette Vitéz elejtett tervét s mig Szent-Jobbra pálosokat, a várad-előhegyi monostorba karthauziakat szándékozott behozni.[3]) És midőn e szándékát illetőleg az

---

[1]) Ulászló oklevele kelt Budán „in festo b. Dionysii Mart. [Október 9. Knauz N: *Kortan.* 164. l.] 1492. Kereszturi J.: *Descriptio Epp. et Capit. Varad.* I. 247—9. ll. *Eredetije a szepesi káptalan levéltárában.* — Hogy hadi népének ruházati költségét a közkincstárból fizetteté ki a király, sérelem gyanánt emliti az 1496-iki budai országgyülés.

[2]) „cum Claustrum Praepositurae Ecclesiae B. Stephani Protomartyris in colle supra Varadinum . . . exstructum . . . . mirum in modum esset desertum et collapsum, atque prout certitudo veritatis nobis constat, pluribus iam annis Fratribus eiusdem ordinis vagantibus, sineque licentia sui superioris latitantibus etc. Claustrum illud maiorem ruinam minaretur.“ Ulászló levele. „Datum Varadini in festo inventionis corporis *b. Stephani Protomartyris* [auguszt. 3.] 1494.“ Kereszturi J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* I. 251—3. ll.

[3]) Gergely, a leleszi premontrei konvent tagja saját és rendje nevében már 1491. szept 23-án [feria sexta proxima post festum b. Mathei ap. et evang.] tiltakozik az egri káptalan előtt Bálint püspök ellen, ki az előhegyi

egyház fejének, a pápának jóváhagyását megnyeré, a magyar egyház legfőbb kegyurához, az épen Váradon időző királyhoz fordult, ki az előhegyi monostor védszentjének ünnepe levén, kétségkivül felzarándokolt a kies fekvésü egyházba, és igy saját tapasztalata után s országa nagyjainak tanácsából szentesitette Bálint püspök terveit.[1])

Eszerént a közel félszázados kérdés megoldást nyert, de a kivitelben Bálint püspök sem vala szerencsésebb elődjénél, Vitéz Jánosnál. Mielőtt a karthauziakat Váradra hozhatta volna, a következő év tavaszán, 1495. április 28-án megszünt élni.[2]) Földi maradványait utolsó kivánsága szerént a székesegyház Evang. Szent-János kápolnájában temették el.

Püspöki kormánya rövid tartama s történeti emlékeink nagy pusztulása mellett is tüntet fel oly tényeket, melyek még ma is fentartják emlékezetét.

Igy egyik, jeles alakban kelt oklevelével a belényesiek szőlőszabadalmait,[3]) egy másikkal a már fentebb emlitett Oláh Mihály

---

monostorba „loco . . . , fratrum Premonstratensium religiosos *fratres Ordinis Ciscerciensium* . . . inducere, sicque dictum Ordinem aboleri vellet et niteretur.“ *Leleszi orsz. levéltár.* Proth. 64. l. A ciscerciták valószinűleg tollhibából vagy hibás értesülésből állanak a karthauziak helyett.

[1]) Kereszturi J: *i. h.* — Ez ügyet több mü tárgyalja, nevezetesen: *A premontreiek* 331. l. — Nátafalussy K: *A sz. István vértanuról czimzett nagyvárad-hegyfoki prépostság vázlatos története.* [A jászóvári premontrei kanonokrend névkönyve. 1872. 5—50. ll.] ez utóbbi Bálint püspököt elitélő hangulattal. Ez ügyre, mint forrásra vezethető vissza *Tubero* M. megróvása is Schwandtner J. Gy: *Scriptores rerum hung.* II. 142. l.

[2]) Miskolczy I: [Kereszturi J: *Descript. Epp.* II. 23[3]. l.] halála napját april 28-ra [IV. Calendas Majas] teszi, Ulászlónak pedig 1495. „in festo b. Sophiae vid.“ mai számitással május 15-én kelt levele még élőnek mondja; de a legelső magyar nyelven szerkesztett naptárban Szent-Zsófia napja april 13-ára van téve [Knauz N: *Kortan.* 119. és 270. ll.] és igy hihető, hogy Ulászló levele e nap kelt és ekkor Bálint püspök még csakugyan életben volt.

[3]) „Datum in Castro nostro Waradiensi feria secunda prox. post fest. b. Margarethae [juli. 11.] 1491.“ Eredeti hártya a püspök kék-piros selyemzsinórról függő fészkes pecsétjével, de a melyből a gyürüpecsét veres viasz lenyomata kitört. *Váradi székeskáptalani levéltár:* 14. 17.

vajdát erősité meg Kocsuba püspökségi falu birtokában;[1]) egy harmadikkal pedig a biharmegyei Ilyefalvát adományozá Lukács kárándi vajdának.[2])

De mindennél érdekesebb és fontosabb végrendelete. Ebben mig egyrészt gondoskodik lelke üdvéről, másrészt nem feledkezik meg székesegyházáról s azon testületről sem, melynek kebeléből emelkedett a megye kormányára. A váradi székeskáptalannak hagyta Ulászló királyi adományát, a már emlitett három pestmegyei falut azon kérelemmel, hogy a kápolnában, hol teste nyugodni fog, mondasson érette a káptalan naponként egy szent misét; továbbá a székeskáptalannak hagyta bámulatos mivü, ezüst ereklyetartó tábláját és könyvtárát, mely 203 kötetből állt.[3])

A három adomány közől ama korban kétségkivül a falvak értek legkevesebbet;[4]) ellenben az ereklyetartó, mint ritka egyházi s nemzeti müremek, s a könyvtár, köteteinek, mai fogalmak szerént, szerény száma mellett is kincseket érne napjainkban is.

Ekkor még az uj találmányu sajtó termékei nem igen valának

---

[1]) „Datum Varadíni in festo Visitationis Mariae [juli. 2.] 1493.“ *Erdélyi muzeumi könyvtár: Gr. Kemény J. gyüjt.*

[2]) *Budai országos levéltár kincst. oszt:* N. R. 947. 2.

[3]) „Valentinus Episcopus in dicta ultima testamentaria dispositione sua totales possessiones suas Lőrinczi, Veresegyház et Zada vocatas . . . ac ducentos et tres libros diversarum materiarum propriis sumptibus comparatos . . . nec non unam tabulam puram ex toto argenteam et desuper deauratam *mirifico opere fabricatam et laboratam*, per praefatumque . . . . Episcopum pro trecentis florenis auri propriis suis pecuniis emptam . . . . Capitulo et Canonicis . . . Ecclesiae Varadiensis . . . dedisset . . .“ Kereszturi J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* I. 257. l. Hogy a középkorban az emlitett „tábla“ alatt ereklyetartót értettek, mutatják a Margit-legenda következő szavai: „hagyá elhozni [Szent-Margit] az ő *aranyból csinált tábláját*, mely táblában vagynak sok *szenteknek ereklyéjök* és az eleven szentkeresztfa.“ [t. i. a keresztfából egy darab szent ereklye.] Pray Gy: *Vita S. Elisabethae nec non B. Margaritae.* 320. l.

[4]) Épen e korban egy hold föld 40. denár; 150 hold 3. márka; egy jobbágy telek épületekkel s lakóival egy márka = 4 forint. Kovachich M: *Formulae sol. styli.* 268–9 ll.

elterjedve, sőt egyáltalán nem akartak kelni, minélfogva bizvást hihetjük, hogy Bálint püspök könyvtára tulnyomólag kéziratokból állt, s az ily könyvtárak becse nem a codexek nagy számában, hanem az egyes darabok magas értékében állt.[1])

Eszerént Bálint püspök hagyatéka ugy anyagi, mint müvészeti s közmüvélődési szempontból egyaránt tekintélyes vala.

Ha püspöki kormánya hosszabbra terjed, kétségkivül még előnyösebben végződik az egyházmegyére nézve. Ennek zálogaiul szolgálnak mind érintett tettei, mind életének viszonyai. Kitünő mértékben birta királya kegyét,[2]) s bizalmával dicsekedhetett az egyház fejének is, ki annyira meg vala győződve országos befolyásáról, hogy Váradi Péter kalocsai érseket Bálint püspök védelmébe ajánlá.[3]) Baráti kötelék füzte az ország egyik leghatalmasabb férfiához, Bakócs Tamás egri püspök s főkorlátnokhoz, kit Egerben meg is látogatott s kinek magas várlaka ez alkalommal ünnepet ült, melyen megjelentek az egri tanulók is Várad főpapjának üdvözlésére.[4])

A váradi káptalan elvesztett főpásztora feletti fájdalmát azzal fejezte ki, hogy sirja felett a székesegyházban veres márványból állitott emléket nevének.

---

[1]) Mátyás király hires könyvtárát is a mostani alaposabb és mérsékeltebb számitások nyolcz-tizezer kötetre teszik. Ipolyi A: *Mályás király könyvtára maradványainak felfedezése. Magyar könyv-szemle.* 1878. évf. 118. l. — Egy egész századdal később (1586.) a tudós és iró, Telegdi Miklós pécsi püspök könyvtára is csak 272. munkát foglal magában. Nagy Gy: *Telegdi Miklós könyvtára. Magyar könyv-szemle.* 1880. évf. 38. l.

[2]) Valentino Varadiensi antistite, qui regi *semper mirifice charus* . . . fuerat.« Bonfin: V. 5. 747. l.

[3]) Theiner A: *Monumenta Hung.* II. 544. l.

[4]) Fraknói V: *Adalékok a XV. és XVI. századi iskolázáshoz. Századok.* 1875. évf. 668. l.

KÁLMÁNCSEHI DOMOKOS (II).

1495—1501.

Fejérvári prépostsága. — Hazafisága s müvészet és tudományszeretete. — Különféle követsége s országos hivatala. — Javadalmai, végre püspöksége. — Váradi munkássága. — Szent-László sirjának káptalana. — A püspökség bányái s Thurzó János. — Domokos püspök távozása.

Már a Mátyás király korabeli történeti emlékekben gyakorta felmerül Domokos székesfejévári prépost, ki mint ama kor nagy alakjainak tanitványa, majd társa, élénk részt vesz nemzetünk mind politikai, mind közmüvelődési törekvéseiben. Különösen a diplomatia terén tünék ki, hol eszélyessége, nemkülönben szerencsés külseje s megnyerő modora mintegy előkésziték a sikert számára,[1]) minélfogva Ulászló épen ugy, mint már Mátyás király több izben küldék követül a legbonyolultabb ügyekben is.

Farkas Bálint halálával Ulászló király apostoli joga e Domokos prépostot emelte Várad püspöki székébe.

Domokos nevével 1462-ben találkozunk először, de már ekkor meglett férfiu, a szepesi városok kiváltása végett küldött királyi biztosok egyike és székesfejérvári prépost, nem ugyan a ki-

---

[1]) Dominicus Albensis antistes . . . cum . . . non modo *prudentia et integritate,* verum etiam *venusta praesentia ac fausto proceri corporis aspectu* nimium praestaret: magnifice saepe munus regio iussu [Mátyás király] legationis obivit et cum magno decore, laudeque peregit.« Bonfin: IV. 5. 631—2. ll.

rályaink koronázó- s temetőhelyéről nevezetes főegyházban, hanem egy másikban, mely Szent-Miklós tiszteletére a külvárosban állt.[1])

Szülőfölde mindenesetre a Dunántul, valószinüleg azon Kálmán-Cseh, (ma Kálmáncsa Somogymegyében) melytől nemzetsége mint talán birtokától nevét vette.[2])

De Domokos prépostnak tulajdonképeni hazája már Székesfejérvár, hol életének legjavát, közel négy évtizedet tölt, hova legközelebbi rokonát Jánost, testvérének fiát is áttelepiti, házat vevén számára, és ahol, ugylátszik sirját is keresi, mert a székesegyház éjszaki oldalán Szent-Anna tiszteletére kápolnát emeltetett s az ily kápolnák rendesen az alapitó temetőhelyéül épültek.[3])

Itt ez ős város falai között volt tanuja annyiszor nemzetünk országos örömeinek és gyászának. Itt látta a nagy Hunyady fiának

---

[1]) A. D. 1462 . . . ipsa Civitas Kesmark est redempta de manibus Bohemorum . . . . per manus Magnificorum DD. videlicet Stephani de Zapolya . . . et Reverendi D. *Dominici Praepositi* Ecclesiae Albensis extra muros Civitatis de iussu et mandato . . . Mathiae . . . . Regis . . .' Wagner K: *Analecta Scepusii.* II. 106. l.

[2]) Kálmán Csehi 1288-ban még csak egyszerüen ‚Chehy' Segusd vármegyében s a Buzád nemzetség birtoka. Wenzel G: *Árpádkori uj okmánytár.* IV. 312—3. ll. *Horvát István jegyzetével.* — Püspökünk családjának van-e összefüggése a Buzád nemzetséggel? adatok hiánya miatt nem láthatjuk.

[3]) Pauer J: *Historia Dioec. Alba-Regalensis.* 67. s köv. ll. — Domokos prépost a házat, mely Szent-Péter-utczában állt, 400 magyar arany forintért vette ‚Joanni fratri suo patrueli' 1471-ben; de 1478-ban öcsese János ‚Circumspectus Joannes *Kalmanchehy* Concivis noster' a fejérvári birák előtt s a prépost engedelmével eladja ugyanannyiért. *Magyar történelmi tár.* VI. 233. s köv. lapok, hol Podhradszky J. az illető okleveleket Hevenesi Gábor gyüjteményéből közli, de ez oklevelek eredetiei megvannak: *Budai orsz. levéltár kincst. oszt.* N. R. 292. 23. 24. 25. — Ezen Jánoson kivül ismeretes rokonai: Szegedi István, ki 1486-ban a bécsi egyetemen tanul. (Fraknói V: Magyarországi tanárok s tanulók 81. l.] továbbá Cheh György deák [Georgius literatus Cheh] ki mint udvarbirája szerepel. Szereday A: *Series Episcoporum Transilvaniae.* 179. l. — Nem lehetetlen azonban, hogy azon Kalmanchehy Jakab, Illés, László [a következő század elején váradi prépost] kik 1478—1489. évek közt, tehát épen Domokos prépost korában a bécsi egyetemen tanultak, valamint Kalmanchehy

fejébe kelni Szent-István koronáját, de itt látta ugyanannak koporsaját is, s a nemzet nagy halottja felett ő énekelte a gyászmisét.[1]) Innet indult annyiszor néha nagyon is távoli követségeire; de ha vész fenyegette a várost, helyén maradt és hiven osztozott annak balszerencséjében.[2])

Az országos ügyek vagy zavarok csillapultával itt csüng lelke nemzetünk kegyeletes hagyományain s itt emel oltárt a müvészeteknek s tudományoknak is.

A fejérvári székesegyház első királyi halottjának Szent-Imrének emléket állit;[3]) préposti lakában pedig mint példányképe, vagy épen mestere: Vitéz János, összegyüjti korának legdiszesebb codexeit, melyeknek némelyikét épen annyi müvészettel, mint költséggel Olaszországban készitteti.[4])

Mihály 1503-ban Váradon szent-istván-káptalanbeli kanonok is szintén rokonai valának s ő nevelteté őket. Fraknói V: *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században.* 77. 79. 84. ll.

[1]) E kegyeletes szolgálatáért János herczegtől egy drágaköves aranykeresztet nyert, mely egykoruak állitása szerént mesés összeget ért; „jöve az *Domokos prépost* ki — mondja Heltai krónikája Mátyás király temetése alkalmából — és a nagy oltár eleibe méne és a requiemes misét mondá. És az Hunyadi János herczeg offerálni méne az oltárhoz és offerála először egy merő arany keresztet, drága kövekkel rakottat, mely 45 ezer forint áru vala.“ E kereszthez jelenleg egész mondakör füződik. — Lásd: Szilágyi S: *János-Zsigmond aranykeresztje. Archaeologiai értesitő.* 1879. évf. 385. s köv. ll.

[2]) Midőn 1490-ben Miksa császár Székesfejérvárt ostromolta, hogyan menekül Domokos prépost saját és egyháza kincseivel egy magas toronyba, hol három napig lappang, s miután igy a várost bevevő ellenség első boszuját kikerülte, hogyan menti meg végre legalább életét, — kincseit, állomását elveszitve: lásd Istvánfi M: *Historia de rebus Ungaricis.* [Köln.] 11. l.

[3]) Pray Gy: *Dissertationes hist. de SS. Salamone et Emerico.* 78. l.

[4]) Könyvtárából eddigelé négy darab ismeretes. — Ezek egyikét Lambachban a Szent-Benedekrendüek könyvtárában, másikát Bécsben a Lichtenstein herczegeknél, a harmadikat a zágrábi székesegyház kincstárában s a negyediket ugyancsak a zágrábi érseki könyvtárban őrzik. Ezek között müvészeti szempontból legbecsesebb az első, mely zsolosma-könyv, ugynevezett breviarium. Kötése régi s igen kopott: veres selyemmel boritott fatábláiról a kapcsok már hiányzanak. 522 levélből áll, a levelek nagysága 11" 4"', szé-

Feltünő azonban, hogy sokoldalu képessége s lényeges szolgálatai mellett is[1]) alig emelkedik egyházi pályáján. Rendkivüli költségeinek fedezéséről gondoskodnak ugyan a somogyvári, a szentmárton-hegyi, majd a szekszárdi apátságok reá ruházásával,[2]) de közel másfél évtized telik belé, mig végre 1474. körül a fejérvári főegyház prépostságára előléphet.

Ez állomás kétségkivül egyike volt hazánkban a legtekintélyesebbeknek s ami a fényt, anyagi előnyöket illeti, méltó vetélytársa nem egy püspökségnek, de végre mégis csak prépostság vala. És

---

lessége 8" 4"' s anyaga szép, fényes, finom hártya. Az egész kézirat szegletes, de szabatos gót betükkel. Kezdőbetűi felváltva aranyosak és kékek veres lombozattal. A legnagyobb ünnepeknél gyöngysorba foglalt vagy másképen diszitett körökben különbféle, az ünnepre vonatkozó, többnyire bibliai jelenetek rajzolvák. A kisebb ünnepeket fényes arany alapon szalagok futják körül. — Legdiszesebb benne a 406-ik lap, hol *Szent-Domokosnak* a megrendelő tulajdonos védszentjének ünnepe áll, a 308-ik levelen ugyanis finomul bekarczolva ezt olvassuk: *„Dominici Prepositi Albensi"*[s.] — Sok helyen előfordul benne a tulajdonos czimere is, melyet egy vizszintes vonal két részre oszt; a felső osztályban egy jobb felé tekintő ágaskodó oroszlán van féltestével, az alsóban kék mezőn hatágu arany csillag. Az oroszlán, egy helyet kivéve, mindig veres. A czimer felett fejér, drágaköves püspöksüveg emelkedik. A 428. s még inkább a 215-ik levelen a festő neve áll: „Opus. Francisci. De. Kastello. Ithallico. De. Mediolano." Romer F: *Magyar Sion.* VII. 50. és 124. ll. — *Magyar Könyvszemle.* 1876. évf. 169. s köv. ll. — Romer F *Archaeologiai közl.* VIII. 142. l. — Hogy Domokos prépost összeköttetésben állt Vitéz János püspökkel, mutatja ez utóbbinak egy sajátkezü feljegyzése, mely egyik legujabban felfedezett könyvében találtatott. Fraknói V: *Vitéz János Livius-codexei. Magyar könyv-szemle.* 1880. évf. 11. l.

[1]) Szolgálatait, valamint viselt tisztségeit időrendben s a történeti forrásokat kimutatva, előadja Pauer J: *Historia Dioecesis Alba-Regalensis*: 72. s köv. ll.

[2]) Fuxhoffer—Czinár: *Monasteriologia* I. 97. l. — Fraknói V: *A szegszárdi apátság története* 27. l. — *Esztergomi országos levéltár*: II. 7. 2. — 1483-ban IV. Sixtus pápa Domokos prépostot saját kérelmére s Mátyás király ajánlatára „ut se commodius sustentare valeat" Szent-Egyed somogyvári apátságával adományozza meg. Theiner A: *Monumenta Hung.* II. 481—2. ll. Itt Domoskos neve: „Dominicus *Chalmancher*," elődjeé pedig az apátságban, ki leköszönt: „Dionisius *Fegrueruek* canonicus *Albensis*," természetesen mindkét névben tollhiba van s ez kétségkivül *Fegyvernek*, amaz pedig *Kalmancsehi*.

Domokos prépost bár Ulászló kormánya alatt is egyik oszlopa volt az ország ügyének s időközben országos hivatalokat is visel, előbb a tengermellék kormányzója, majd királyi személynök, — mindemellett hosszu időn át nem jut előbbre, noha kortársai, sőt a Szent-Miklós prépostságában utódja Dóczi Orbán is egymásután püspökségre emelkednek mellette.

És e mellőztetése annál feltünőbb, mert ugy látszik, hogy nemcsak az állam, hanem a saját részére is tudta megnyerni a kedélyeket. Igy János váradi püspök, midőn bucsuzik s hiveinek, barátainak emlékeket osztogat, püspöki pecsétgyürüjét, eleggé jellemzőleg, Domokos prépostnak adá.[1])

Ez fejérvári prépostságának már negyedik évtizedét tölté, midőn megnyilt Budán az 1495-iki május 9-iki országgyülés. E gyülésre már nem ment fel Várad püspöke, Farkas Bálint; helyette, holt hire érkezett. Domokos prépost azonban, mint különben is királyi személynök megjelent, és mint rendesen, most sem maradt munka nélkül: királya meghagyásából uj adó-javaslaton dolgozott.[2])

Talán épen ez örömtelen munka juttatá eszébe a királynak s a rendeknek Domokos prépost fáradtságos érdemeit, és hosszas mellőztetését; a figyelem feléje fordult, s mielőtt a gyülés véget ért volna (junius közepe), Domokos prépost — aminek ő talán már reményéről is letett — váradi püspökké nevezteték.

Püspökünk már ekkor, életének alkonyán állt. De mintha érdemeinek méltánylása s az uj isteni kegyelem visszaadták volna ifjui erejét, korát meghaladó hévvel és kitartással látott ismét

---

[1]) »gemmatos annulos . . . in [amicos] partitus est, *obsignatorio Dominicum Albensem antistitem ultro donavit.*« Bonfin: IV. 10. 701. l.

[1—2]) Bonfin: V. 5. 747. és 750. ll. — Valószinü, hogy 1494. nyarán Ulászlóval Csehországban járt, s ő volt az, ki Polner Gábor bosznyák püspökkel a huttenbergi, ugynevezett Olasz-udvar kápolnáját felszentelé. E kápolna falán e felirás olvasható ma is: „hoc sacrarium dedicatum est per Reverendissimum patrem *dominum* ac dominum Gabrielem episcopum Boznensem.“ *Romer F.* észrevétele szerént itt az első „dominum“ helyett aligha nem „*dominicum*“ Domokos olvasandó. *Archaeologiai értesitő.* V. 150—3 ll.

munkához. Viseli tovább is a királyi szemelynöki tisztet s mint ilyen vesz részt az 1496-iki budai, s az 1500-iki rákosi országgyüléseken. Az előbbeni alkalmával a gyülés határozatából ő az elnöke azon bizottságnak, mely a főkincstartó számadásainak megvizsgálására küldetett ki.[1])

Emellett uj öröksége, a váradi egyházmegye ügyei is megtalálják szivéhez s lelkének gondjaihoz az utat.

Római megerősittetése a jelzett 1495. év október 16-án kelt[2]) és igy az évnek csak végével érkezhetett meg; de ő már előbb Váradon volt, tán épen Ulászló király hozta le őt magával, ki ez év augusztusának nagy részét Váradon s vidékén töltė.[3])

A király s az uj főpásztor megjelenése mozgásba hozott mindenkit. Testületek, városok, egyesek siettek tisztelkedni s egyuttal kérvényeiket beadni.

Alig van nap, hogy Domokos püspök egy-egy jeles alakban kelt oklevelet ki ne adna. Augusztus 31-én átirja s megerősiti Bálint püspök amaz emlitett levelét, melylyel Ilyefalvát eladományozá. Ennek gyürüpecsétje veres-fejér-zöld selyem zsinóron függ.[4]) September 1-én a Kocsuba falvára vonatkozó adományt erősiti meg.[5]) Szeptember 3-án Belényesre kerül a sor s ennek szőlőmüvelését igyekszik megvédeni a ser korlátlan behozatala ellen.[6]) Ez ok-

---

[1]) Bonfin: V. 5. 750. l.

[2]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 185. l. c) jegyz.

[3]) Ulászló 1495. ‚feria qnarta proxima post festum Assumptionis b. Mariae V.‘ [aug. 19.] és ‚feria sexta proxima post festum b. Egidii.‘ [szept. 4.] Váradon keltezi egy-egy levelét. *Leleszi orsz. levéltár.*

[4]) Hártya, eredeti, a pecsétnek csak romjaival. *Budai orsz. lev. kincst. oszt:* N. R. 947. 2.

[5]) *Erdélyi muzeumi könyvtár: gr. Kemény J. gyüjt.*

[6]) ‚considerantes servitia et solutiones populorum ac jobagionum nostrorum universorum in oppido nostro Belenes commorantium, quos iidem pro sustentatione et utilitate Curiae nostrae facere habent et supportare, atque cupientes etiam, ut vineae in montibus ibi circumcirca plantatae et consitae bona cum diligentia colantur, neque desertae relinquantur . . . . et

levél pecsétjének zsinórja már kék-zöld selyem. Valószinü, hogy Belényes birái már ekkor előterjeszték egyházuk kiváltság-levelét is, melyet, mint láttuk, Scolari András püspök adott; de ennek megerősitését, minthogy főpásztori jog szükségelteték hozzá, Domokos püspök akkorra halasztá, ha római megerősitése elérkezik, s a következő február 17-én meg is erősité.[1]) Ez utolsó levelét már mint „megerősitett“ — a többieket mint „választott“ váradi püspök, Biharmegye örökös főispánja és királyi személynök adja ki.[2]

De az első fogadtatás s utána az ünnepélyes beiktatás örömét és gondjait csakhamar még több gond s országos gyász váltotta fel.

Az 1497. év megnépesité a temetőket; a fekete halál ezrenként szedte áldozatait.[3])

Népünk, ha befogta halottjai szemeit, kezeit tördelve omlott az egyházak oltárai elé, s különösen a székesegyház amaz oltáros sirjához, melyben ama szent királya nyugovék, ki egykoron ellőtt nyilának hegyével egyszerü, de csodálatos gyógyerejü füvet talált nemzetünk halálos bajára.

---

ne per Walachos Jobagiones nostros insolentiae et discordiae, sicut alias fieri contingebat, ibidem oriantur . . . deinceps Wolachi nostri . . . . in foris ebdomadalibus et generaliter omnibus diebus septimanis ad praefatum oppidum nostrum Belenes *cerevisiam* importare . . . . et ibi vendere non debeant, neque praesumant, nisi in nundinis et tempore nundinarum. Datum in Castro nostro Waradiensi, tertia die mensis septembris A. D. 1495.“ Hártya, eredeti, fészkespecsétjében a gyürü veres viasz lenyomata ép. *Váradi székeskáptalani levéltár.* 14. 14.

[1]) „Datum in castro nostro Varadiensi in die Cinerum [febr. 17.] 1496.“ Kereszturi J: *Descript. Epp.* I. 259. l.

[2]) „Nos Dominicus Electus Ecclesiae Waradiensis et Comes perpetuus Comitatus Byhoriensis ac Personalis praesentiae Regiae Locumtenens.“ *Az idézett 1495-iki belényesi oklevél.*

[3]) Geréb László erdélyi püspök irja a szebeni tanácsnak 1497. „feria tertia proxima post festum b. Francisci Conf: Varadinum *noviter* per Brassovienses [kereskedők] infectum est, et alia nonnulla loca similiter infecta sunt. Buda per Viennenses.“ *Nagyszebeni városi levéltár:* U. III. 157.

Talán épen e setét napok fordíták Domokos püspök figyelmét Szent-István hegyére, hol a prépostsági monostor, még mindig pusztán állt, mert a karthauziak Bálint püspöknek közbejött halála vagy más ismeretlen körülmény miatt oda még 1496. végével sem vonultak be.[1])

Ez időtájban fogott Domokos püspök az annyiszor felvett kérdés végleges megoldásához. És tán épen a kegyelet, mely Szent-László sirja iránt a püspök szemei előtt is oly meghatóan nyilatkozott, — szülte lelkében a gondolatot, hogy visszatér Vitéz, illetőleg V. László király első tervéhez, s a kérdéses monostorból csakugyan uj káptalant alapít Várad szent alapitója tiszteletére. A gondolatot tett követé, melytől ezuttal az óhajtott siker sem maradt el.

Az uj káptalan megalakulásának körülményei még ismeretlenek, csak az bizonyos, hogy Domokos püspök alapitá azt, s hogy a következő czime volt: *Szent-László király sirjának és Szent-István első vértanu egyházának társaskáptalana.*[2])

E közben a század, mely a könyvnyomtatás feltalálásán s a classicai tudományok felélesztésén kivül Amerika felfedezésével lepte meg a világot, — végéhez közelite s a következő új századdal kegyelmi év várt a kereszténységre. A pápák e korban már minden fél században szoktak hirdetni jubileumot, VI. Sándor pápa is azt hirdete az 1500-ik évre s a vallási előnyökhöz ezuttal is hazafias czélokat csatolt, teljes bucsut engedvén nemcsak azoknak,

---

[1]) Hogy akkor, legalább az országban, még mindig biztak a karthauziak Váradra jövetelében, igazolja Péter kalocsai érsek levele, melyet 1496. „feria tertia proxima post festum. S. Martini E. et C.“ [nov. 15.] Alattyány Miklós várad-előhegyi préposthoz intézett. „postquam — irja egyebek közt — Apostolica etiam vobis . . . accessit ad hoc sanc'um *propositum* auctoritas, sine ulla dilatione perficiat et ita negotium ad effectum perducat, ut iam *non pro coepto*, sed pro optime consummato hoc sancto opere Fraternitas Vestra coram Deo et hominibus commendetur.“ *Budapesti egyetemi könyvtár: Kaprinay.* 51. 171. l.

[2]) *Lásd alább:* SZENT-LÁSZLÓ KIRÁLY SIRJÁNAK ÉS SZENT-ISTVÁN ELSŐ VÉRTANU EGYHÁZÁNAK TÁRSASKÁPTALANA.

kik a szent évben az örök városba zarándokolnak, hanem azoknak is, kik ajtatosságukat itthon végezik ugyan, de a római ut költségeinek negyedét a haza oltárára, a török elleni harczra ajánlják vagy pedig a harczban személyesen avagy fogadott helyettesök által vesznek részt.[1])

Ily alkalmakkor kiváló látogatásnak szoktak örvendeni hazánkban a szent királyok sirjainak egyházai; de legkivált Szent-László városa, Várad, hol magát Ulászló királyt is többször látjuk megfordulni ez időpont körül.[2])

A királyi s egyéb, vallási vagy kereskedelmi czélu látogatásoknak az az előnyük is vala Váradra nézve, hogy a világ folyásával összeköttetésben tarták a várost s nemcsak az országos, hanem a nagyvilági eseményekről is tájékoztaták.

Hazánkban ekkoron az imént felfedezett uj világ kincseinek hatása, de még inkább a Thurzók és Fuggerek szerencsés vállalkozásai következtében a bányamüvelés uj lendületet nyert, kivált miután a Thurzók felállíták az első rézhámort, mely által a réz ezüst tartalmát jobban kiválaszthaták s magát a rezet is nem, mint addig, nyers állapotban, hanem feldolgozva vihették a piaczokra.[3])

Váradon is megemlékeztek, hogy a püspökségnek voltak hajdan ezüst, réz s ólombányái, melyek Szent-László sirjára s a székesegyházra kincseket adának, s jutott belőlök a nemzeti müvészetnek s Isten szegényeinek is.

A XIV-ik század végével még e bányák müvelés alatt állottak; a Chartularium emliti a belényesi ezüstbányákból, továbbá az ólom s vasból, érczből befolyó jövedelmeket;[4]) de a következő egész

---

[1]) Theiner Á: *Monumenta Hung.* II. 547–550. ll.

[2]) A király 1499. „die dominico proximo post festum b. Margarethae V. et M.“ [julius 14.] és 1501. „feria tertia proxima post festum b Pauli Eremitae“ [január 13.] Váradon keltezi egy-egy levelét. *Leleszi országos levéltár.*

[3]) Ipolyi Á: *Beszterczebánya város müveltségtörténeti vázlata. Századok.* 1874. évf.

[4]) „item tertiam partem proventuum argenti fodinae in Belenys . . .

században már mit sem hallunk e bányákról. Meddő évek, országos zavarok, de legkivált szakemberek s munkás kezek hiánya miatt lassan-lassan elhanyagolva, végre feledve lőnek.[1])

Domokos püspök országosan elismert pénzügyi tehetség volt. Adók, kincstári számadások ügyeit bizták rá; 1479-ben Dóczi Orbán mellett őt emlegette a közvélemény, mint az ország leendő főkincstartóját.[2])

Ily tehetség, kivált a fentebb érintett viszonyok között nem maradhatott közömbös birtokainak föld alá rejtett kincsei iránt, melyekhez egyházi s hazai érdekek is füződtek.[3])

Igy történt, hogy érintkezésbe lépett a bányászat s pénzmüveletek terén kiváló tekintélylyel, Thurzó Jánossal, ki már ekkor haszonbérbe birta a beszterczebányai királyi bányákat, s felajánlotta nekie a püspökség bányáinak müvelését.

A szerződés köztök 1501. tavaszán Budán Geréb Péter nádor előtt jött létre s ugy látszik, hosszu időre. A püspök Thurzónak a különben vadon vidéken szabad kezet engedett s védelmet biztositott; viszont egyháza részére kiköté, hogy, ha majd Thurzónak a

---

inter quotidianas distributiones . . . dividenda esse statuimus.‹ — ›Lucrum autem, quod nobis ex cubulis et stateris aeris, plumbi et ferri provenire solebat in usum nostrae communitatis noscimus convertisse.‹ *Batthyány-codex:* 32. l. — *Leges eccl.* III. 239—240. ll.

[1]) ›tum propter negligentiam et incuriam Praedecessorum . . . episcoporum, tum vero et praecipue ob carentiam montanistarum et ad id expertorum hominum.‹ Geréb Péter nádor alább még idézendő, felettébb érdekes levele, de melynek csak megbizhatatlan másolata ismeretes; eredetije még elő nem került, helye sincs megjelölve. Kereszturi J: *Descriptio Epp. et Capituli Varad.* I. 261 - 4. ll.

[2]) Bonfin: IV. 5. 631. l.

[3]) ›Dominicus Episcopus considerans . . . . non ad sui et Ecclesiae suae praedictae duntaxat, sed ad totius Regni huius et regnicolarum eiusdem commodum, utilitatem ac incrementum accedere, ne montanae ipsae, sicuti hactenus, incultae iaceant‹ Kereszturi J: *i. h.*

bányákból haszna lesz: a réznek s ólomnak tizenhatodát, az ezüstnek pedig tizedét tartozzék beszolgáltatni.[1])

És ez Domokosnak, mint váradi püspöknek utolsó ismeretes tette. Ulászló király még ez évben áthelyezé őt az erdélyi püspökségre.[2])

Mi birhatta rá a már sirja szélén álló agg férfiut, hogy még messzebb távozzék a haza szivétől s elfogadjon oly állomást, mely eddigi helyzeténél nem vala előnyösebb? az nincs feljegyezve.

Lehet, hogy a váradi püspökség bányái oly gazdag eredményt mutattak fel, hogy a Thurzók előnyösebbnek látták, ha ama bányáknak nem csupán egyszerü bérlői lesznek. Családjoknak két tagja is az egyházi pályán volt e korban s mindkettő egymásután csakugyan váradi püspök lett.

Domokos püspök rokonai közől ketten maradtak Váradon: Kálmánchehy Mihály és Kálmánchehy László, amaz a Domokos püspök alapitotta uj — ez a székeskáptalan kanonokja, később prépostja. Helyetteseinek egyike, Váradi Mihály, ugy látszik, testvére vagy rokona volt Péter kalocsai érseknek s összetartó kapcsa az érsek s Domokos püspök közötti barátságnak, de aki még Domokos távozása előtt elhunyt. Utódja a helynökségben Kornis Benedek, ki az uj káptalannak első prépostja lőn, de püspökének távozása után, bár más irányban, szintén elhagyta Váradot.

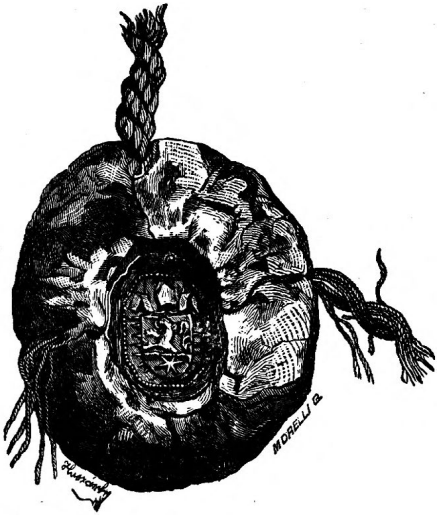
A mellékelt rajz Domokos püspök czimeres pecsétgyürüjét tünteti fel. A két részre osztott paizs felső mezejében jobbra te-

---

[1]) A szerződés egész terjedelmében olvasható. Kereszturi J.: *i. h.*

[2]) Hogy az áthelyezés még 1501-ben történt s Domokos püspök már ekkor törődött, agg férfiu vala, igazolja Ulászló király levele, melylyel a pápának Domokos püspök áthelyezését jelenti s indokolni igyekszik: „pro *votis et desideriis* Canonicorum in . . . Ecclesia Transilvana commorantium transtuli . . . est enim [ille] praeter alias eius virtutes etiam *senili* quadam prudentia, modestia, gravitateque morum prope singulari praeditus. 1501.“ A nap nincs kitéve. *Budapesti egyetemi könyvtár: Kaprinay.* 51. kötet. 5—7. ll.

kintő, ágaskodó oroszlán, az alsóban hat águ csillag, a paizs felett püspöksüveg két oldalt lebegő szalagjaival.[1])

[1]) Eredetije a Belényes városa számára adott oklevelen. *Váradi székeskáptalani levéltár.* 14—14.

SZATMÁRI GYÖRGY (I).

1501—1505.

Családi összeköttetései. — Születése helye. — Királyi titkár s ó-budai prépost, majd veszprémi püspök. — Ulászló király nagybefolyásu korlátnoka. — Intézkedései várad püspöki székén, nevezetesen az oláh papság irányában. — Áldozárrá szentelik, de első miséjét már mint pécsi püspök tartja.

A Thurzók s Fuggerek, kik e korban gazdagságuk hatalmával nagy befolyásra s tekintélyre tettek szert, rokonságban álltanak egy harmadik családdal, mely szintén az ipar terén gyüjtötte vagyonát, melylyel magának nevet s gyermekeinek jövőt teremte.

E család Szatmári név alatt ismeretes történelmünkben, a XV-ik század második felében Kassán kereskedést űz s kétségkivül ennek tagjai valának azon Szatmári testvérek, kiknek beszterczebányai gazdag rézbányáit a gazdag Thurzók 1493-ban megvásárolták.[1])

E Szatmári család egyik, minket közelebbről érdeklő tagja,

---

[1]) E bányákat a Szatmári testvérek a szepesi Tilmann és Jung családoktól örökölték. Ipolyi A: *Beszterczebánya város müveltségtörténete. Századok.* 1874. évf. 646—7. l. — A Thurzó és Szatmári családok rokonságát igazolja Thurzó Elek országbirónak 1543. körül kelt végrendelete, melyből látható, hogy a végrendelkezőnek *első* neje Szatmári-leány [Anna] volt. „similiter rogo — mondja egyebek közt a végrendelet — ut pro superficie sepulchri Dominae *Coniugis meae prioris,* quae in Ecclesia Parochiali in Vistonia sepulta est, lapis honestus et elegans praeparetur *cum insigniis familiae suae,* quae eadem fuerunt cum insigniis condam *Reverendissimi Domini Geor-*

György szintén Kassán született[1]) de atyáinak kereskedelmi üzlete helyett inkább vonzódott a tudományok s a művészetek csarnokai felé. Talán épen a kassai dóm, melynek megragadó műremekein, mint ifju, annyiszor merenghetett, — kelte szivében ismeretlen vágyakat s adott szellemének nemesebb irányt.[2])

Magasabb kiképeztetését, lehet, hogy itthon nyeré; a pozsonyi egyetem megnyitása (1477.) Szatmárinak épen ifju korába esék, s ami uj, vonz; de családjának anyagi helyzete megnyithatá előtte a külföld tanintézeteit is.

Pályáját azonban, mely később hazánk legmagasabb egyházi méltóságára vezette fel őt, nem az egyházi, hanem mint az akkoron szokás vala, a politikai téren kezdte, nevezetesen a királyi irodában, hova képességein kivül családi összeköttetései is utat egyengettek számára. Itt találjuk őt a XV-ik század utolsó tizedében rokonával, Thurzó Zzigmonddal együtt, mint királyi titkárokat s a magyar püspöki kar jelöltjeit, kik, mint még látni fogjuk, az irodai élet egyhanguságát tudományos foglalkozással, nevezetesen a classica literatura ápolásával igyekeztek változatosabbá tenni.

E korban a tudományos foglalkozás annyira a papság köré-

---

gii [Szatmári] *Archiepiscopi Strigoniensis.*" WAGNER *K: Analecta Scepusii.* I. 169. l. és III. 60. l. melléklete. A két család [Thurzó-Szatmári] sógorsági összeköttetését emliti egy más, egykoru feljegyzés is: „Episcopum . . . . Varadiensem [Thurzó Zsigmondot] amplectitur [Szatmári György] et eum in Thesaurarium creare nititur ex quo et *affinis* est" *Zeitschrift von und für Ungern.* I. [1802.] 293. l. Eszerént a Szatmári család bölcseje bizvást kereshető a mai Szatmár-Németiben, melynek lakosai történeti emlékeink s-erént már az Árpádok korában kereskedői szellemökről ismeretesek s a szepesi szászokkal egy faj valának.

[1]) SZERÉMI Gy: *Emlékirata.* 100. l. Szatmárinak e kereskedői származására czélozva mondja őt „Georgius mercator Cassoviensis"-nek épen ugy, mint a varga atyától származott Szalkai érseket „sutor Ladislaus Zalcaj"-nak.

[2]) A kassai dóm iránt még késő éveiben is kegyelettel viseltetik, kiépitésére több jószágot adományoz. HENSZLMANN I: *Pécsnek középkori régiségei. Magyarországi régészeti emlékek.* I. 6. l. — A dóm mellett emelkedő, temetői Szent-Mihály kápolnát, hol atyjának hamvai pihentek, kijavittatá s megbővitteté. BUDAI F: *Polgári Lexikon.* II-ik kiadás. III. 160. l.

hez tartozott, hogy a tollnak férfiát már mintegy papnak tekintették, s érdemeit, világi ember létére is, egyházi javadalommal jutalmazák. Igy történt, hogy Szatmári, kit szellemi munkásságán kivül legfeljebb még szive hajlama füzött az egyházhoz, de semmiféle papi rend, — több évi szolgálataiért, melyeket a királyi irodában tölte, egyházi javadalmat nyert.[1]) E javadalom, ugy látszik az ó-budai prépostság vala.[2])

Életének e szakában történt, hogy atyja, szintén György, ki érdemeivel családját még Mátyás király alatt az ország nemeseinek sorába emelte, — 1498-ban elhalt,[3]) és ő még ugyanazon évben, vagy a jövőnek elején veszprémi püspök lett.[4])

Tekintélye az országban, s befolyása a királyra már ekkor oly határozott és ismeretes vala, hogy midőn a hatalmas, királytevő nádor, Zapolyai István végrendeletet tőn, (1499.) fiainak egyik gyámjaul mindjárt az ország primása után Szatmári György vá-

---

[1]) RR. D. Georgius . . . . secretarius regiae maiestatis universo regno *a pluribus iam annis* bene meritus esse constat, sine intermissione etiam *in curia et servitiis regiae maiestatis versatur.*" *Mondja az 1500-iki 31. törvényczikk.*

[2]) Régi kézirat. Róka J: *Vitae Vesprimiensium Praesulum.* 292. l. — A budai orsz. levéltárban a *Liber dignit. eccl.* 200. l. Szent-Miklós fejérvári prépostságát emliti.

[3]) 1783-ban a kassai Szent-Mihály kápolnában két márványkövet találtak a következő felirással, de amely nem betühiv:

„Georgius (de) Szakmár.
Lilia bina rosis totidem coniuncta *gerębam*;
Rex dedit auratum Corvinus et ipse leonem.
MCDLXXXXVIII.

Budai F. *i. h.* — A kő, mely kétségkivül siremlék vala, Szatmári püspöké nem lehet; a körülményeket egybevetve, alig szenvedhet kétséget, hogy a püspök hasonnevü atyjáé volt.

[4]) Szatmárinak veszprémi püspöksége felettébb bonyolodott a „Georgius" és „Gregorius" nevek oly gyakori felcserélése, illetőleg összetévesztése miatt. Kétségtelen, hogy Veszprémnek Vitéz János halála után [1498.] György *királyi titkár* lőn püspöke. Róka J: *Vespr. Praesul.* 292. l. Katona I: *Hist. Colocens. Ecclesiae.* I. 508. l. — Pray Gy: *Hierarchia.* II. 185.

lasztott püspököt s a királynak már akkor korlátnokát kérte fel.[1]) Rendkivüli befolyását az egykoruak nemis tudták egyébnek tulajdonitani, mint hogy megbűvölé a királyt,[2]) pedig hatalmának, mely később az oly nemes gondolkozásu Anna királynét is varázskörébe voná, nagyon természetes alapjai valának: saját ereje s Ulászló erélytelensége.[3])

A király, kivált miután Szatmári a pápával, Velenczével s Francziaországgal kötött szövetséget is létre segitette, szinte elégtelennek érezte magát korlátnoka érdemeinek megjutalmazására, s a pápánál keresett számára kitüntetést.[4])

Eközben Kalocsának ősz érseke, Váradi Péter befejezte sokat hányatott életét. Ulászló, kétségkivül Szatmári előterjesztésére, nem mellőzte el a kalocsai érsekség betöltésénél oly érdemes és magas származásu hivét, mint Erdély püspöke, Geréb László; de midőn ennek helyébe Domokos váradi püspök lépett, Váradot még 1501. folyamában Szatmári nyerte el.[5]) Római megerősitését 1502. február 14-én irták alá.[6])

---

f. jegyz. — Az is kétségtelen, hogy Frangepán Gergely Veszprém püspöki székéből ment át 1503-ban a kalocsai érsekségre. Katona I; *i. m.* 509. l. Eszerént Praynak veszprémi püspöki névsora [*Hierarchia.* I. 301. l.] mely 1499 — 1502. köztmindenütt Gergelyt „Gregorius" emlit, ketté osztandó: 1499-től 1501-ig *Georgius* [Szatmári] volt a püspök; 1502-től pedig *Gregorius* [Frangepán.]

[1]) Wagner K: *Analecta Scepusii.* I. 150. lap.

[2]) „nescio quibus *incantationibus* illam Maiestatem conciliavit sibi, ut neglectis omnibus aliis dominis . . . solius ipsius consilio, tanquam alicui Oraculo Apollinis innixa sit." *Zeitschrift von und für Ungern.* I. 293. l.

[3]) „vir gravis et doctus et prudentia singulari" Istvánfi: *Historia de rebus Ungaricis* [Köln. 1622. 90. l.] — „tot exploratores in Curia Regia undique subornavit, ut difficile quidquam dici possit, quin illud resciat." Mondja róla az idézett egykoru, de iránta ellenséges hangulatu tudósitás. *Zeitschrift:* i. h.

[4]) „meretur [Szatmári] . . . etiam ab eadem sanctitate vestra non tantum agnosci, *verum etiam aliqua benevolentiae particula* complecti." 1501. *Budapesti egyetemi könyvtár: Kaprinay.* 51. köt. 7. l. — Katona I: *Historia crit.* XVIII. 301. l.

[5]) A kalocsai érsekség 1501. junius 10-én még üres [Katona I: *Historia Coloc. Eccl.* I. 501. l.]; de ugyanazon év deczember 20-án Thurzó Zsigmond már váradi püspöknek mondja Szatmári Györgyöt. Thurzó Zs. *eredeti levele.* Ábel Jenő szives közlése.

[6]) Pray Gy. *Hierarchia II.* 185. f, jegyz.

Szatmári Györgynek Váradra jövetelekor először történt, hogy az uj püspököt a nép s a papság sorainak élén négy káptalan üdvözölte: az ős székeskáptalan, továbbá a Csanád prépost alapitotta Kis-káptalan, és Keresztelő-Szent-János — végre a legujabban alakitott Szent-László király társaskáptalana.

Várad mindenesetre megtisztelve érezé magát, hogy püspöki székét oly magas állásu férfiu foglalja el, mint Szatmári, a király főkorlátnoka, ennélfogva az uj püspök fogadtatása épen ugy, mint beiktatása kétségkivül a legünnepélyesebb vala; de inkább fényes, mint lelkesült, mert tulajdonképen nem egy főpapnak, hanem inkább egy főurnak beiktatása vala az a püspöki birtokokba s Biharmegye örökös főispáni székébe.

Az uj püspök rálépett az Árpádok, az Anjouk, a nagy ősök nyomdokaira, oda járult Szent-László sirjához, de nem lépett Isten oltárához, hogy ott törjön a hiveknek Szent-István hitének kenyeréből; nem lépett fel a szószékre, hogy onnat áldja meg Szent-László városát.

Szatmári még ekkor nem volt felszentelt püspök, de még csak egyszerü áldozár sem. Azelőtt is voltak Váradon, mint mindenütt, ily püspökök, de biztosan Szatmáriról mutatható ki először.

A beiktatás után, mely 1502. első felében történhetett, az egyházmegye kormányát ismét helyettes püspök vette át, Szatmári pedig visszatért a királyi udvarba, hol országos ügyek s különösen Ulászló házasságának kérdése sürgősen igényelték jelenlétét. Munkássága, mely a király fejéről minden gondot levett, egyre becsesebbnek tűnteté fel őt Ulászló szemeiben, aki midőn a következő évben (1503. jul. 23.) atyai örömeknek lőn részese, azzal is igyekezett hű korlátnokát kitüntetni, hogy a királyleány egyik keresztatyjául Szatmárit választá.[1])

A keresztelés után, mely augusztus 15-én a budai Nagy-Boldogasszony egyházában történt, a királyi család egy időre, ugy látszik, visszavonult s az udvari méltóságok birtokaikra távozának.

---

[1]) Wenzel G: II. *Ulászló házasélete.* Századok. 1877. évf. 828. l.

Ez időben legalább Szatmári György püspököt Váradon látjuk, hol az őszi hónapokat tölti, miközben püspöki birtokainak ügyeivel foglalkozik.

Szeptemberben a belényes-vidéki oláh papok küldöttségét fogadta, melynek élén Dán, segesfalvi áldozár s főesperes felmutatta Várad régi püspökeinek leveleit, melyekkel őket a püspökség papjainak s tisztjeinek hatósága alól egyaránt kivevék, s kérte Szatmárit, hogy e szabadalmukat erősitené meg.

Szatmári, kikötve azon egy feltételt, hogy a főesperes itéletétől ő hozzá, a püspökhöz történjék a feljebbvitel, teljesité kérelmöket s erről ugyanazon hó 21-én ünnepélyes levelet is ada.[1])

De nem maradtak el Belényes városa körültekintő, érdemes birái sem, kik most azon panaszkodának, hogy polgártársaikat,

[1]) Ez oklevél bizonyos köröknek százados elnyomatást emlegető panaszai miatt eléggé fontos arra, hogy egész terjedelmében megismerjük: „Georgius electus et confirmatus [Episcopus] Ecclesiae Varadiensis ac Comitatus Bihoriensis Comes perpetuus, Cancellarius Regius etc. Universis et singulis Nobilibus, Capellanis et Vayvodis et Officialibus nostris in pertinentiis Valachalibus Episcopatus nostri Varadiensis ubilibet constitutis et existentibus salutem. Conquestus est nobis Discretus Dan, Presbyter Valachalis de Segesfalva, Archidiaconus Presbyterorum nostrorum Valachalium de pertinentiis Belényes, quomodo vos eundem et suos Presbyteros, sibi subiectos diversis tribulationibus et birsagiis, ac aliis solutionibus et gravaminibus impediretis et vexaretis, atque contra iura et libertatem Sacerdotii ipsorum birsagia et onera iudicialia super ipsum et Presbyteros sibi subditos extorquere velletis; et quia nos *ex litteris antecessorum nostrorum* intelleximus, quod dictus Archidiaconus, et praefati Presbyteri Valachales fuerunt *exempti ab omni solutione birsagiorum, et etiam ab omni potestate Capellanorum, Vajvodarum et aliorum officialium quorumcunque:* ideo vobis et cuilibet vestrum harum serie firmissime committimus et mandamus, quatenus a modo deinceps praefatum Dan, Archidiaconum et Presbyteros Valachales sibi subiectos propter aliquos excessus, et delicta, ac praeter aliquam causam impedire, turbare, ac birsagiis, et exactionibus impedire non praesumatis, nec sitis ausi modo aliquali; sed si idem Archidiaconus aliquid excesserit, tunc ipse coram nobis, vel vices nostras gerentibus iuridice requiratur; si vero Presbyteri . . . ales in aliquo delinquerint et aliqui quidpiam agere . . . extunc talis . . . . Presbyteros coram Archidiacono ipsorum, qui iudicium et iustitiam ipsi querulanti de Presbyteris Valachalibus . . . . strabit. Post haec, si qua partium iudicio Archidiaconi contenta non fuerit, ad nos, aut vice-gerentem nostrum, seu personam nostram repre-

ha a szomszéd Széplakra, szintén püspöki városba mennek vásárra, minden tekintet nélkül megvámolják, noha ős időktől azon szabadalmok van, hogy csak egy félforintnál magasabb értékü árutól fizessenek vámot s attól is csak félannyit, mint mások.

Szatmárit, az országos, sokszor európai fontosságu kérdésekhez szokott férfiut, ugy látszik, érdekelték e kicsinyes ügyek-bajok; nemcsak helyt adott az eléadott panasznak, hanem hogy Belényes városa ezentul amire hivatkozik, azt oklevelileg is igazolhassa, függőpecsétes levelet adott a városnak, a melylyel ama veszélyeztetett jogot megerősité s kiterjeszté Belényesnek s a kerületbeli falvaknak ugy magyar, mint oláh lakosaira.[1])

Mig a püspöki ős palotában igy tölté idejét, mintha nagy elődeinek árnyai illették volna meg lelkét, azon gondolattal kez-

---

sentantem pro tempore scilicet hic constitutos provocet et apellet, cui nos aut dicti vicegerentes nostri omnimodam iustitiam impertiri faciant. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibentibus restitutis. Datum in Castro nostro Varadiensi in festo beati Mathaei apostoli et evangelistae, anno Domini millesimo quingentesimo tertio. — Ugyanezen levelet János nagy-segesfalvi áldozár s főesperes kérésére átirta s megerősité Fráter György, váradi püspök 1538-ban, és ismét Péter segesi pap s belényes-vidéki főesperes előmutatására Zabardi Mátyás püspök 1554-ben. A gyulafejérvári káptalan hitelesitett átiratában. *Budai országos lev. kincst. oszt.* N. R. 1686. 4. — Az oláhok birtokviszonyai s egyéb szabadalmaira nézve lásd alább: PÜSPÖKI ÉS KÁPTALANI BIRTOKOK.

[1]) „a modo deinceps praefatos Jobagiones nostros *tam hungaros, quam wolachos* in praedicto oppido nostro Belenes eiusdemque pertinentiis residentes ad huiusmodi insolitam et indebitam solutionem Tributi arctare et compellere nullatenus audeatis; Quinpotius eosdem in ipsorum antiquis gratiis, indultis, consvetudinibusque et libertatibus semper tenere et conservare debeatis et teneamini . . . . Datum in castro nostro Waradiensi in festo Undecim Millium Virginum [október 21.] Anno domini Millesimo Quingentesimo tertio." A püspök levele uradalmi tisztjeihez. — Eredeti hártya, zöld-piros selyemzsinóron függő pecséttel, de melynek fészkében a püspök ismeretes czimere csak fogyatékosan domborodik ki. *Váradi székeskáptalani levéltár.* 14. 18. — Szatmári Gy. pecsétjét kiadta KOLLER J. *Prolegomena.* I. tábla 3. rajz.

dett foglalkozni, hogy végleg az egyházi pályára lép s felszenteltetni magát.

A dolognak azonban volt egy nehéz oldala. A római szentszék őt már veszprémi püspökségében is csak azon feltét alatt erősité meg, hogy szenteltesse fel magát, s váradi megerősitését kétségkivül azon hitben adta ki, hogy Szatmári ama feltétnek már eleget tőn. A körülmények segitségére jöttek Szatmárinak.

A nagyratörő II. Gyula pápa szövetségeseket keresett Velencze ellen s ezek egyikét Magyarországban vélte feltalálhatni. A pápa ez ügyben két izben is intézett levelet Szatmárihoz, elismerő szavaival épen ugy, mint a kegyelméről való biztositással igyekezvén megnyerni őt.[1]) Szatmári e levelek kapcsán közölte felszenteltetésének ügyét s az egyházi rendek felvétele iránti óhaját a pápával. Az egyház feje atyai gyengédséggel sietett a jelentkező elé: nemcsak felszenteltetését megengedte,[2]) hanem, hogy első szent miséjét annál örvendetesebbé tegye, felhatalmazá őt, hogy mindazokat, kik első miséjén jelen lesznek, teljes bucsuban részesithesse.[3]) Ezzel

[1]) A pápa levelei 1504. november 20-án és deczember 17-én keltek. Theiner Á: *Monumenta Hung.* II. 560. és 561. ll.

[2]) „licet in provisione praedicta [veszprémi megerősités], ut munus consecrationis . . . recipere possis, indultum fuit, ex eo tamen, quod in litteris dictae translationis [a váradi püspökségre], ut munus consecrationis huiusmodi recipere valeas, mentio facta non fuit, fecisti nobis supplicari tibi super litteris de opportuno remedio provideri. Nos igitur, ut *omnes sacros et presbiteratus ordines* . . . recipere possis et valeas . . . . indulgemus. Datum Rome, die II. Maii 1505.“ Theiner Á: *i. m.* 564. és 569. ll. — Szatmári előterjesztése még ismeretlen.

[3]) „Pro meritis ac virtutibus tuis, singularique devotione, quam erga nos et Apostolicam Sedem geris, ea libenter fraternitati tue concedimus, ex quibus tu tibi *speciale gaudium* consequi possis et fidelium salus proveniat animarum. Quocirca eidem fraternitati tue, ut in prima missa, quam in oppido Casovie Strigoniensis diocesis [exemta lévén, a primás joghatósága alatt állt] *in quo natus es,* prima vice celebrabis, omnibus ac singulis utriusque sexus Christi fidelibus vere penitentibus et confessis, dicte misse celebrationi respective interessentibus plenariam . . . indulgentiam auctoritate apostolica largiri possis.“ Rome III. februarii. 1505. Theiner Á: *i. m.* 563—4. ll.

Szatmári felszenteltetésének minden egyházi akadálya el vala háritva ; mindamellett amit eddig önkényt halogatott, azt most a körülmények miatt volt kénytelen elhalasztani.

Az 1505. év hazánk állami ügyeinek vezetőit s ezek között első sorban Szatmárit, a Zapolyai-párt határozott ellenfelét nagyon igénybe vette.

Mingyárt a tavasz kezdetén országgyülés volt Pesten, erre következett Ulászló aggasztó betegsége, annál aggasztóbb, minthogy a királynak fiörököse még nem vala. E körülmény tettre szólitá mind Miksa császárt, hogy a magyar koronára vonatkozó jogigényeit biztositsa, mind itthon a nemzeti pártot, mely az októberi rákosi gyülés ismeretes végzésével felelt minden idegen trónkövetelő igényeire.[1])

Szatmári sokkal élesebb látással birt, hogysem ne tudta volna, miféle zivatar magva rejlik ama végzésben. És áttétette magát az épen üresedésben volt pécsi püspökségre. Zapolyai működésének központja csakugyan Várad lőn, csakhogy kissé később, mert váratlanul közbe jött II. Lajos születése.

Szatmári György első miséje a következő ujév (1506) első napjára vala kitüzve,[2]) de azt már nem mint váradi püspök végezte. 1505. október 20-án tisztjének, Párthási Imrének házát Várad-Olasziban minden teher alól felszabaditja,[3]) tehát a rákosi gyülés után még váradi püspök volt, de csak rövid ideig, mert a következő deczember 19-én már Rómában is kiadák pécsi püspökségére a meg-

[1]) »nullum penitus extranearum Nationum . . . sed tantummodo Hungarum . . . pro Domino et Rege nostro assumemus . . . ac acceptare debeamus.« Gr. Batthyány I: *Leges eccl.* I. 565. l.

[2]) »hic in Ecclesia parochiali Cassoviensi proximo die circumcisionis Domini celebrabit.« Jegyzet a pápa imént idézett 1505. február 3-iki bullájának egykoru másolata alatt. *Gyulafejérvári Batthyány-könyvtár:* Kéziratok. F5. II. 13.

[3]) Az oklevél kelt Budán »feria 2-a proxima post festum b. Lucae evang.« 1505. *Kolos-monostori orsz. levéltár:* Bihar. P. 11.

erösitést.[1]) Titkára volt, csakhogy inkább korlátnoki, mint püspöki titkára Brodarich István, a későbbi hirneves váczi püspök és iró, ki kétségkivül Szatmári megbizásából az olasz Aldus Manutiussal Janus Pannonius munkáinak kiadása iránt alkudozék.[2])

[1]) Koller J: *Historia Episcopatus Quinque-ecclesiarum.* V. 1. l. — Eszerént Ulászló királynak Budán „in festo b. Johannis apostoli et Evangelistae" kelt levele [Magyar Sion: 1866. évf. 128—9. ll.] nem deczember 27-ikére, hanem inkább május 6-ára teendő.

[2]) *Magyar könyv-szemle.* 1878. évf. 337. l.

THURZÓ ZSIGMOND (I).

1506—1512.

Családja, ifju évei s összeköttetése a humanistákkal. — Királyi titkár s esztergomi kanonok, majd szerémi püspök. — Ismét királyi titkár s székesfejérvári prépost. — Váradi püspöksége. — Épitkezése. — Viszálya a káptalannal. — Halála. — Emlékezete.

A következő 1506. év juliusa örvendetesen kezdődött, de szomoru véget ért mind a királyi családra, mind az országra nézve.

Anna királyné julius 2-án, épen a székesfejérvári országgyülés közben fiut szült (II. Lajos), de a gyermek az édes anyának életébe került ugyanazon hó 26-án. Vele a királynak s nemzetünknek jó angyala is sirba szállt.

A királyné a ravatalon feküdt, a király talpig gyászban a bibornok-primással és egy püspökkel belső termeiben időzött, midőn levél érkezett, melyet a király parancsára a püspöknek kellett felolvasnia. A püspök olvasta azt halkan, majd szomorun: a' velenczei köztársaság levele volt az, melyben a nagy családi öröm alkalmából üdvözölte a királyt és királynét. A király — mint a tudósitás megjegyzi — egy ablakmélyedésbe vonult és zokogott.

A levélolvasó püspök Thurzó Zsigmond volt, Váradnak uj püspöke.[1])

Neve történeti. Családja, mely a mesés gazdagságu Fuggerek-

---

[1]) Wenzel G: *II. Ulászló házasélete. Századok.* 1877. évf. 838. l.

kel, s mint láttuk, a Szatmáriakkal is rokonságban állt[1]), a XV-ik század végével kezdett emelkedni Zsigmond atyai nagybátyjának, Jánosnak szerencsés pénzmüveletei s bányaipara által. De a pénz birodalmán kivül korán igyekeztek tért foglalni a magasabb körökben is.

Mind Thurzó Jánosnak, mind testvérének, Mártonnak több fia volt, kik mindannyian a leggondosabb nevelésben részesültek. János fiai közől a két legidősebb: János és Szaniszló püspöki méltóságra emelkedtek; Márton fiai közöl három: György, Zsigmond és Gáspár érdekelnek minket, Zsigmond épen a legközelebbről.

Ez, valószinüleg kortársa s rokonával, Szatmári Györgygyel együtt Olaszországban s tán épen, mint Szatmári titkára, Brodarich Pádua nagyhirü főiskolájáu tanult. Ez alkalommal sajátitotta el a classicai tudományok szeretetét s ismerkedett meg Olaszország tudósai s nevesebb férfiaival.

Hazájába mint a humanismus lelkes követője tért vissza és Szatmári Györgygyel együtt kétségkivül tagja volt azon „dunai tudós társaságnak“ (Sodalitas Litteraria Danubiana), mely Vitéz János veszprémi püspök elnöksége alatt a bécsi s budai humanistákat közös munkásságra és társas együttélésre egyesité (1497), s melynek budai tagjai a királyi cancellaria személyzetéből kerültek ki[2])

E személyzet egyik legszellemesebb tagja volt Thurzó Zsig-

[1]) Fugger Jakab, Thurzó János üzlettársának nővére: Anna Thurzó János fiának, Györgynek lőn neje. Wenzel G: *Az alsó-magyarországi bányavárosok és a Dóczyak.* 47—8. ll.

[2]) Ábel J: *Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság.* 6. l. — Azon *György,* kiről, mint a budai humanisták egyikéről, ismételve is van emlékezet *[Ábel:* i. m. 14. l. 18. jegyz.] Szatmári György. Hassenstein 1503. májns 11-iki levelében is megemlékezik a váradi püspökről, aki ekkor csakugyan Szatmári volt. — A tudós társaság körébe fogadta mindazokat, kik latin verseket tudtak faragni s kiket valamely taglárs ajánlt. Gyakori összejöveteleket rendezett, melyeken a görög symposionok példájára különféle tudományos kérdések felett vitatkoztak, ezek végeztével megrakott asztal és telt pohár mellet iparkodtak elüzni az élet gondjait.

mond esztergomi olvasó-kanonok s királyi titkár, ki mint ilyen szerepelt azon szövetség megkötésénél, mely 1500. julius 14-én II. Ulászló magyar, s XII. Lajos franczia király közt létesült.[1])

A humanisták, a középkori Európa e vándortanárai legalkalmasabbak valának arra, hogy valakinek jóhirét messze földön megalapítsák, s Thurzó Zsigmond nemcsak soraikhoz tartozott, hanem azok legtekintélyesebbjeihez, mint Aldus Manucius, Hassenstein stb. baráti kötelék is füzte.[2])

Ezenfelül Ulászlónak már ekkor mindenható tanácsosa, Szatmári György, mint láttuk, rokona volt, nagybátyja Thurzó János, a körmöczi kamaragróf pedig már állásánál, de még inkább gazdagságánál fogva nagy tekintélyben állt az örökös pénzzavarokkal küzdő királyi udvarban, kivált Anna királyné előtt (1502—1506), ki ama zavarokat részben Thurzó János segedelmével igyekvék megszüntetni. Alig szenvedhet kétséget, hogy Thurzó Zsigmond személyes tulajdonain kivül e messzeható összeköttetéseknek köszönheté már királyi titkári állását is, valamint azt, hogy franczia-országi diplomacziai müködése sem maradt soká jutalmazatlanul.

A következő 1501. február 24-én már szerémi püspök,[3]) de ez állomás távolról sem felelt meg igényeinek. A szerémi püspökség az ellenségnek ugyszólván torkában volt s birtokainak nagy része már a törökök kezében;[4]) azért Thurzó is igyekezett, mint e püspökségben utódjai, attól szabadulni. Igy lőn, hogy még ugyanazon évben a czimre ugyan kevésbbé jelentékeny, de máskép biztosabb s jövedelmezőbb székesfejérvári prépostságot fogadta el, és mint királyi titkár visszatért a budai udvarhoz. Itt ismét felta-

---

[1]) Wenzel G: *Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferencz,* négy egykoru püspök. 12. l.

[2]) Hassenstein idézett 1503. május 11-iki levelében a váradi püspökön kivül üdvözletet küld a fejérvári prépostnak is „ac D. Albensi": e prépost a megjelölt időben, mint látni fogjuk, Thurzó Zsigmond vala.

[3]) Pray Gy: *Hierarchia.* II. 389. l. — Kovachich M. Gy: *Formulae solennes styli.* XXXIII. 41. sz. — Wenzel G: *i. m.* 13. l.

[4]) 1525-iki követi jelentés szerént 5—6 ezer arany jövedelmének kellett volna lennie, de alig volt 2—3 ezer. *Magyar Sion.* 1865. évf. 556. l.

lálta régi hiveit, megszokott, müvelt környezetét s a gépies udvari élet felderitéseül folytathatta kedvencz tanulmányait. Ugy látszik, hogy a római classicusok felé hajolt s talán helyzete és jövője iránti tekintetből is előszeretettel forgatá Róma legnagyobb *szónokának* müveit, különösen pedig *leveleit.*

Midőn egy alkalommal Virgil és Horác müveinek legujabb zseb-kiadása került kezébe, diadallal vitte azt Szatmári György korlátnokhoz s nem győztek mindketten eléggé örvendeni rajta, hogy ezentul, a könyvek kisebb alakjánál fogva, séta, sőt udvari szolgálat közben is olvashatják majd kedvencz iróikat. És közös megállapodás szerént Thurzó azonnal irt Milanóba régi barátjának, a hires humanista Aldusnak, ki az emlitett kiadást eszközlé, és barátságukra hivatkozva, kérte őt, hogy az ő (Thurzó) és Szatmári kedvéért rendezzen hasonló zsebkiadást Ciceró levelei s egyéb müveiből is.[1])

---

[1]) A felette érdekes levelet *Ábel J.* szivességéből itt közölhetem: „Sigismundus Thurzó prepositus Albensis ac Serenissimi Hungarorum et bohemorum etc Regis Secretarius Aldo suo Salutem. Devenerunt iis diebus certi libelli in formam Enchiridii in meas ac Reverendissimi domini Georgii Episcopi Varadiensis manus, quibus propter eorum comoditatem mirifice oblectati fuimus. Nam ex quo propter varias nostras occupationes vix tantum nobis ocii conceditur, ut in edibus nostris poetis et oratoribus vacare possimus, iis propter eorum tractabilitatem et inter ambulandum et ut sic dixerim inter aulicandum nacta oportunitate pro maximis utimur deliciis; utque duos ex illis, puta Virgily et Oraty opera inter ceteros id genus libellos magis castigatos et pulchrioribus caracteribus impressos ex edibus Aldi Romani emissos conspexi, mox mihi in mentem venit, tuam et hortari et orare humanitatem, qua pro veteri nostra Amicicia Marcum quoque Tullium tam in Epistolis, quam eciam in aliis libris in hac eadem forma legendum nobis traderes. Si igitur charissime Alde cognoveris hunc, quem veteris Amicicie nostre causa tibi impono laborem, tibi non esse aliquid dampni allaturum: velis reverendissimi domini Varadiensis et meo desiderio morem gerere, atque libros Tully, quos sine tuo beneficio legere non possumus, legendos nobis tradere. In quo et nobis et studiosis omnibus rem facies valde gratam. Vale feliciter. Ex Buda XX. Decembris anno a Nativitate Christi millesimo quingentesimo primo.“ A levél hátán: „Excellenti ac erudito viro domino Aldo Romano amico meo charissimo.“ — *Autograph; Cod. Ambros. (Milano-*

A humanismus, mint látjuk, Vitéz Jánosnak, az öregebbnek ideje óta nagy hódítást tőn. Vitéz szerette a classicusokat, megnyerő nyelvezetéhez az alakot, a körvonalakat azoktól kölcsönzé, de a szint, az elbájoló illatot a szentatyák müveiből meritette. Tacitusa mellett ott van Szent-Leoja, élete legválságosabb napjaiban is az utóbbihoz menekszik. Thurzó Zsigmond idejében már megforditva áll a dolog, minélfogvást a korabeli főpapokról egyik kortársuk azt a jellemzést irhatta, hogy gyakrabban beszéltek Nemesisről és Laisról, mint Krisztusról; szorgalmasabban olvasták Plautust, Virgiliust és Epicurust, mint a szentirást.[1])

Ebben rejlik magyarázata annak, hogy főpapjaink e korban, mint Szatmári is, inkább igyekeztek a püspöki palotába, mint a székesegyház oltárához. És igy készült lassanként a talaj a XVI-ik század erkölcsi nagy tusáihoz.

Eközben 1501. végével megüresedett a váradi püspökség. Kétségtelen, hogy arra a legilletékesebb jelöltek egyike Thurzó Zsigmond vala, azt azonban a nálánál minden tekintetben szerencsésebb korlátnok, Szatmári György elhóditá előle. Thurzó Zsigmond sem maradt sokáig egészen üres kézzel, kivált miután a következő évben mint a király velenczei követségének tagja, s a királyné egybekelésénél s koronázásánál, mint fejérvári prépost ismét gazdagitá politikai érdemeit. A király, valószinüleg Szatmári sugalmazására, egyszerre két adományban is részesité, reája szállitván a magtalanul elhalt Worsth Györgynek, betlenfalvi Hosszu Simon fiának és Fodor Lászlónak birtokait.[2])

---

ban) E 30. inf. vol. VII. — Aldus e kivánságnak már a következő 1502. évben eleget tőn, s Cicero „Epistolae familiares" kiadását a leghizelgőbb kifejezésekkel Thurzó Zsigmondnak ajánlá.

[1]) „Ecclesiastici crebrius de nummis, quam de coelo loquuntur; saepiusque Nemesim et Laidem, quam Christum in ore habent; quodve vix tolerabile est, plus Plauto, Virgilioque, quam Evangelio incumbunt, et studiosius Epicuri dogmata, quam decreta Pontificum evolvunt." Hassenstein Budán kelt levele valószinüleg 1502-ben. — Ábel J: *Magyarországi humanisták.* 12. l. 15. jegyz.

[2]) A birtokok, illetőleg birtokrészek: *Bethlenfalva,* melytől családja

Az adománylevelek keltekor 1503. május 25-én Thurzó Zsigmond még mindig fejérvári prépost és királyi titkár, de rövid napok mulva, mint valami láthatatlan büvös kéz érintésére, sorsa gyorsan s mindig fényesebbre változik: három év alatt három püspökséget nyer egymásután.

Az említett 1503. augusztus 3-án még szintén királyi titkár, de már egyszersmind „választott“ nyitrai püspök;[1]) a következő év végével erdélyi,[2]) végre Szatmárinak Pécsre távoztával váradi püspök. 1506. január 28-án már meg is vala erősitve.[3])

Midőn Thurzó Várad püspöki székét elfoglalta, alig volt több 40 évesnél.[4]) Ulászló király nemis kósett a még ifju főpap magas képességeit az állam javára értékesiteni s 1507. juliusában Thurzó Zsigmondot jelölte ki a pápához menendő követül.[5]) de hogy elment-e csakugyan? arról nincs tudósitásunk.

Ami történeti nyomok püspöksége első éveiből reánk maradtak, azok legalább eredetileg nem tollal, hanem az épitőmesterek müszereivel valának irva.

---

előnevét is vette, Tromfalva, Marsyly, máskép Chadaysdorff és Kromlaw praedium Szepesben. Az adománylevél kelt „Budae die b. Urbani papae“ 1503. s Thurzó Zsigmond bátyjainak: Jánosnak és Teofilnek, továbbá testvéreinek: György, Péter, Márton és Gáspár nevére is szól. A beiktatást ugyanazon évben a szepesi káptalan végezte. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* N. R. 501, 23. és 26. — A másik adománylevél szintén a fenjelölt napon és időben kelt, de a birtokok nevei az ismeretes másolatból szándékosan kihagyvák s az előbbeni birtokos neve is más: Fodor László. WAGNER K: *Analecta Scepusii.* IV. 68—9. ll.

[1]) *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* N. R. 501. 22.

[2]) WENZEL G: *Thurzó Zsigmond stb.* 15 l.

[3]) *Magyar akademiai kézirattár:* Tört. 18.

[4]) 1465-ben mint atyjának legkisebb gyermekét említik. WAGNER K: *Analecta Scepusii.* IV. 65. l.

[5]) WENZEL G: *Thurzó Zsigmond stb.* 17. l. — Ulászló ama követe, ki 1506-iki házassági szerződést megköté [WENZEL G: *Thurzó Zsigmond.* 16. l. és *II. Ulászló házasélete. Századok.* 1877. évf. 835. l.] nem Thurzó Zsigmond volt, hanem, mint láttuk, Pruisz János *volt* váradi püspök.

A XVI-ik század eleje mértéken tul kifejlődött fényüzéséről ismeretes. Thurzó Zsigmond is lehet, hogy épen korának e beteges hajlamából vagy mert a századokat látott püspöki palota már különben is átépitést kivánt, — mingyárt Váradra jövetelekor székháza megujitásához fogott.

Az épitkezés részleteiről csak annyit tudunk, hogy az nem csupán egy épületre terjedett, hogy ezek közől az uj püspöki palota 1509-ben már készen állt, s hogy alkotásai nagyok és fényesek valának.[1]) Thurzó tanuja volt Mátyás király felséges épitkezéseinek, látta a külföld, nevezetesen Velencze márványpalotáit, hol mint királyi követ lakott is: mindezek vonzó minták gyanánt lebegtek szemei előtt, s alig kételkedhetünk, hogy a müvészetek megujitásának e korában ő is igyekezett megnépesiteni saját épitését a képzőmüvészet alkotásaival, szobrokkal, falfestményekkel. Az 1881-iki várbeli bontakozások alkalmával csakugyan kerültek elő renaissance izlésü faragott s alakos kövek, melyek inkább palota, mintsem egyház kövei lehettek.

Épitkezései alatt a nyári hónapokat székhelyétől távol, s egyebek közt birtokán, Belényesen töltötte. Itt találjuk 1508. augusztus 23-án, midőn Farkas Bálint püspöknek emlitett s a belényesi szőlőmüvelés emelése végett kiadott szabadalom-levelét megerősiti azon záradékkal, hogy az ott termett bor pintjét sohase adhassák négy denárnál drágábban.[2]) Feltünő, hogy az oklevelen, mely pedig már

---

[1]) „fine missae maioris — mondja egy 1509-iki, alább még idézendő tudósitás — exeunte domino Reverendissimo de ecclesia, secuti sumus eum usque ad gradum aulae superioris *noviter constructae* . . . abhinc ascendens ad aulam suam *pulchram* . . . " Oláh Miklós pedig Váradról szóltában irja: „Arx huius conspicua est . . . tum *aedium magnificentia*, quas Sigismundus Thurzo episcopus . . . aedificaverat." Bél M: *Adparatus ad Historiam Hungariae.* 30. l.

[2]) „Nos Sigismundus Thurzo, Episcopus praetactae Ecclesiae Waradiensis omnia praemissa quoad omnes clausulas et articulos ac sub eisdem conditionibus confirmanus ac roboramus, et nihilominus constituimus et ordinamus: quod vina praetactoru u locorum nunquam possint maioris pretii vendi, quam pyntha una vini pro denariis quotuor. Datum in dicto Opido

váradi püspöksége harmadik évében kelt, nem nevezi magát Biharmegye örökös főispánjának.

Ugyanezen év deczember 15-én már Váradon van, ugy látszik, felépült palotájában s a Kálmáncsehi püspök alakitotta Szent-László-káptalan szabványainak átvizsgálása s megerősitésével foglalkozik.[1])

De élete történetének különben fényes könyvében setét lapok is találkoznak. Már püspöksége első éveiben, mint századok előtt egyik elődét Elvint, perbe bonyolodva látjuk káptalana s papságával. A per kezdete s tulajdonképeni oka ismeretlen; annyi bizonyos, mert a püspöknek s környezetének viselete, mint mingyárt meglátjuk, mutatja, hogy nem a püspökön, vagy legalább nem az ő modorán mult, hogy az ügy végre egészen elmérgesedett.

A per ott kezd előttünk feltárulni, midőn az már a római szentszéken forog s a pápa azon okból, hogy Zsigmond püspök saját káptalanát sokféleképen zaklatja és zsarolja: annak joghatósága alól az egész káptalant kiveszi.[2])

A vád kétségkivül nem volt alaptalan; az alsó papság zsaroltatása e korban annyira napirenden vala, hogy az ellen az 1498-iki országgyülés is végzést hozott, de ugyanez a kor volt az, melyben legjobb törvényeink is csak a papiroson maradtak.

Zsigmond püspök az itéletet megnyugvással fogadta, de nem

---

nostro Belenes, in vigilia beati Bartholomei Apostoli. Anno domini Millesimo quingentesimo octavo.‹ *Váradi székeskáptalani levéltár:* **14. 17.**

[1]) *Történelmi tár.* 1879. évf. 186. l.

[2]) ›Cum . . . accepissemus, quod Venerabilis frater noster Sigismundus Episcopus Varadiensis multipliciter gravasset, et molestasset et quotidie gravaret et molestaret diversis mediis dilectos filios Prepositum, Capitulum, Canonicos et personas ecclesie Varadiensis: nos ipsorum Capituli et Canonicorum in ea parte supplicationibus inclinati, eosdem Capitulum, Canonicos et eorum quemlibet ab omni iurisdictione superioritate et dominio . . . Episcopi eiusque vicariorum et officialium. . . . durantibus certis litibus in Romana Curia. . . . tunc pendentibus duntaxat, per alias nostras litteras exemimus.‹ Theiner Á: *Monumenta Hung.* II. 580. l.

ugy testvéröcscse, Gáspár. Ez, valamint Zsigmondnak másik testvére György, állitólag szintén egyházi férfiu volt, nevezetesen Gáspár szepesi kanonok, György pedig apát;[1]) mindemellett Gáspárt Zsigmond püspök perének alkalmával Váradon találjuk, éspedig minden egyházi rang, vagy annak megjelölése nélkül, mint váradi udvarbirót. Ez, amint értésére esett a pápa itélete, fegyveres hajduival a káptalanra tört s nevezetesen Jakab jogtudós kanonokot, ki, ugy látszik, a pernek főintézője volt, halálra kereste s mivel ezt nem találta, egy másik papot, ki utjába akadt, vert össze.

Evvel a baj még sulyosabbá lett s Várad nem sokára egy kinos jelenetnek lőn szemtanuja.

A római székhez ujabb panasz ment s Gáspár személyes megjelenésre Rómába idéztetett. Erre Gáspár indulatja kitört minden korláton. A szentszék küldötte, Nilkay János jegyző megjelent Váradon s a püspöktől menevédet (salvus conductus) kivánt. A püspök irásban és saját jegyzője, ugy látszik, Gencsi Benedek által szóval is megadta azt. Midőn pedig, épen a székesegyházból jövet, a küldöttet közeledni látta, megállt kiséretével együtt, s mind az érkezőnek, mind a vele volt két tanunak kezét nyujtá.[2]) Innet elfogadó termébe vezette őket, ismételve ama biztatását, hogy semmitől se tartsanak, s miután összehivatta jegyzőit, felolvastatá a hozott leveleket, majd másolatukat kérte s megigéré, hogy legközelebb felelni fog rájok.

Ezután — mondja a többször idézett tudósitás irója — Pázmán György, Sarmaságy András és Miklós s Ráskay kiséretében az udvarbiróhoz, Thurzó Gáspárhoz menénk, hogy felolvassuk előtte az idézőlevelet.[3]) Alig hogy megértette, hogy mit akarunk, „engem

---

[1]) Wagner K: *Analecta Scepusii.* IV. 68. és 73. ll. de az év megjelölése nélkül.

[2]) „ad gradum aulae superioris noviter constructae, ubi cum multitudine suorum ministrorum constitit . . . primum domino Nylkay, deinde mihi scriptori harum, tandem M. Matheo Nesthay porrexit manus.“ A már idézett 1509-iki tudósitás. *Gr. Vay-család levéltára.* 12.

[3]) „ad citandum *provisorem arcis,*“ mondja az idézett 1509-iki tudósitás, de hogy e „provisor“ Thurzó Gáspár volt, kitetszik a pápa fentebbi idézett leveléből.

az ország törvényei védnek« — mondá képéből kikelve — s neki esett a pápa végrehajtójának, hajánál fogva hurczolá őt szolgáival egyetemben egyenesen a Körös partjára s már kezeit is összeköték, hogy a folyóba alá meritsék. Szerencsére e pillanatban oda ért a püspök küldötte, ki a már félig holt embert kiszabaditá kezeikből.[1])

A nép a lármára összecsődült s megdöbbenve szemlélte a történteket. Nem csoda, — mondák — hogy Isten ostora rajtunk, mikor ilyenek történnek. Szomoru idő volt ez hazánkban, már másod évben (1508—9.) pusztitott a pestis oly iszonyuan, hogy még a század végén is emlegették az emberek.[2])

Hogy az 1514-iki s még inkább az ezt követő eseményekre mennyire meg valának már érve a kedélyek, mutatja azon körülmény is, hogy az egyházi körökhöz oly közel álló férfiu, mint Thurzó Gáspár távolról sem gondolt arra, hogy a megidézésnek engedelmeskedjék; ehelyett ő kerekedék felül s hazai törvényeink előtt fejét kérte a váradi káptalannak, mint olyannak, aki miatt nemesi személyes szabadságában megtámadtatott.[3])

---

[1]) „Audita citatione, mox mutato colore faciei, consurgens, irruit in ipsum dominum Johannem . . . et arreptis capillis, allegans decretum Regni . . . per capillos cum multitudine eos sequente ipsum dominum Johannem executorem Sanctissimi domini Julii papae rapuerunt et duxerunt extra castrum . . . ad portum Crisii supra Claustrum S. Francisci, exuto vestimento suo, et Barnabas Barinay habebat cordas multas . . . . ad ligandas manus suas post tergum . . . . Interim supervenit nuncius domini Episcopi et sic eum reduxerunt.“ A tudósitás „In via *raptim*“ kelt sok hibával s felette hiányos keltezéssel és aláirással. Egyik, kihez czimezve volt, Vay Imre váradi kanonok s igy került a gróf Vay-család levéltárába. — Thurzó Gáspár erőszakoskodó hajlamait mutatja egy másik tette ugyane korból. 1508-ban a Toldy-ak fekete-bátori és csattfalvi jobbágyait fogdosta össze és sarczolta, ami miatt Ulászló vizsgálatot rendel Thurzó Gáspárnak ura — Zsigmond püspök ellen. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* N. R. 1035. 59.

[2]) Váradon 1582-ben egy tanuvallatás alkalmával Oláh Lukácsné igy kezdette vallomását: „az kereszteshad előtt való *nagy halálba* hat esztendős voltam.“ *Gyulafejérvári országos levéltár:* Bihar. 1. 2.

[3]) „eosdem Capitulum et Canonicos sub pretextu, quod dictum Ga-

A pápa ennélfogva már kénytelen volt a perbe a magyar király személyét is belevonni, s a következő 1510. év február 20-án külön levélben szólítá fel Ulászlót a váradi káptalan tagjainak védelmére. És ez, legalább eddigelé, utolsó adatunk e történetről. Sikerült-e mégis kibékiteni a peres feleket, vagy csak a legbiztosabb békéltető a halál, mely Thurzó Zsigmondot ezután nem sokára kiszólitá, — vetett véget a viszálynak? az még levéltáraink titka.

Utolsó ismeretes tette Zsigmond püspöknek, hogy mint előde Beckenschläger János a kápolnai pálosoknak, ő a várad-velenczei Szent-Klára apáczáknak szerzett egy malmot szintén Püspökiben.[1]) Evvel kétségkivül nemcsak az apáczák anyagi helyzetén kivánt javitani, hanem az annyira fontos nőnevelést is előmozditani. Mielőtt azonban ez adományáról levelet adhatott volna, váratlanul s élte virágjában sirba szállt 1512-ben.[2]) Földi maradványait nem Váradon, hanem szülővárosában Lőcsén, családja sirboltjában helyezték örök nyugalomra.[3])

Felszentelt püspök volt-e? arra határozott adatunk nincs; csak gyanithatjuk azt egy későbbi (1531.) feljegyzésből, mely arról

---

sparem . . . moneri fecissent, coram . . . palatino aut eius Judicibus . . . ut etiam pretextu sacre constitutionis dicti Regni [Hungarie] *pena capitis punirentur et bonis* omnibus privarentur, moneri fecerit.‹ Theiner Á: *Monumenta Hung.* II. 580—1. ll. — Thurzó Gáspár kétségkivül Mátyás és Ulászló királyok azon törvényeire hivatkozott, melyek halálbüntetést szabtak azokra, kik a rendes birőság mellőzésével Rómába viszik pereiket.

[1–2]) „molendinum quod in territorio nostrae possessionis pyspwky in decursu fluminis Crysy existit, quod quidem molendinum . . . . condam Sigismundus Thurso episcopus, praedecessor noster eisdem iam dictis sanctimonialibus propriis pecuniis . . . emerat, qui morte tandem immatura praeventus, literas de huiusmodi collatione dare non potuit.‹ Perényi F. püspök levele. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* Monial. Poson. S. Clarae. 59. 32.—41. 30. — Gánóczy A: *Episcopi M. Varadinenses.* II. 15. l. — Turzó Zs. kora halálát azon körülmény is mutatja, hogy testvér*bátyja*, György még 1543-ban is élt. Wagner K: *Analecta Scepusii.* IV. 68. l.

[3]) Wagner K: *Analecta Scepusii.* II. 12. l. — Pray Gy: *Hierarchia.* II. 186. l. a) jegyz.

értesit, hogy drága, gyöngyökkel ékes püspöksüvegét a gyulafejérvári székesegyháznak ajándékozá.[1]) Bizonyosan emlékül Váraddá jövetele alkalmával.

Elhunyta élénk részvétet keltett még a külföldi körökben is. Aldus mingyárt a következő (1513.) évben Cicero Epistoláinak egy ujabb kiadásával áldozott emlékének s annak előszavában siratja Thurzóban nemcsak az elvesztett jó barátot, hanem a nemes szivü, nagy tudományu férfiut is.[2]) Itthon különösen két keblet érinte fájdalmasan halála: egy meglett férfi s egy ifju keblét. A férfi: Henckel János volt, a boldogultnak váradi kanonokja, helynöke és — barátja, ki ugyanekkor szintén örökre megvált Váradtól. Az ifju: Oláh Miklós vala, a Hunyadi-háznak utolsó melléksarjadéka, később, egy félszázad mulva, Magyarország primása.

Midőn már Thurzó Zsigmond rég por és hamu vala s Oláh Miklós távol hazájától (Brüszszelben 1536-ban) „Hungaria“ czimü munkáján dolgozott, Váradról irtában kegyelettel állapodék meg Thurzó Zsigmond emlékénél s felemlitve váradi épitkezéseit, fiui hálával jegyzé meg: ő volt az én második atyám.[3])

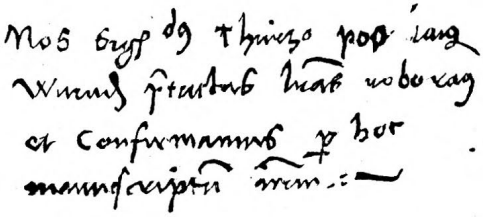
---

[1]) „Item mitra alia, non minus pretiosa, similique [cum gemmis et margaritis] contextura quondam Reverendissimi Sigismundi Thurzo Episcopi huius [Transilvaniensis] Ecclesiae.“ Szeredai A: *Series Episcoporum Transilvaniae.* 181. l. — *Magyar Sion.* 1867. évf. 193. l. — Amely szavak arra látszanak mutatni, hogy az övé, az ő használatában volt. — A kölni Orsolya-egyházban ujabb időkig létezett egy ezüstszobor, melyet talapzatának felirata szerént, Zsigmond váradi püspök ajándékozott [Ipolyi A: . *Magyar ereklyék.*] de kérdés, vajjon Thurzó-e? minthogy Zsigmond püspökünk *kettő* vala.

[2]) Firmin Didot Ambrus franczia fordítása szerént: „Ainsi pensait Sigismond Thurzo, jadi mon hôte a Venise, *homme d'un coeur genereux et de grande science, un devot de Ciceron,* plus tard ... evêque de Varadin; et dont *la mort soudaine et prématurée* m'a rempli d'affliction. Je lui ai beaucoup d' obligations et en lui j'ai perdu un excellent ami.“ Alde Manuce. Paris. 1875. 338. l. — Wenzel G: *Thurzó Zsigmond stb.* 18. l.

[3]) „Sigismundus Turzo Episcopus, *meus olim nutricius.*“ Bél M: *Adparatus ad historiam Hungariae.* 30. l.

A mellékelt hasonmás kezeirását tünteti fel.

(Nos Sigismundus Thurzo postulatus Waradiensis praetactas litteras roboramus et confirmamus per hoc mânuscriptum nostrum.[1])

[1]) Szatmári György püspöknek a Párthásy Imre javára kiadott s említett levele alatt, kelet nélkül.

PERÉNYI FERENCZ (I).

1514—1526.

TELEGDY ISTVÁN A KERESZTESHADAT ELLENZI. — DÓSA HADAI VÁRADON. — PERÉNYI FERENCZ VÁRADI PÜSPÖKSÉGE, NEVELTETÉSE, TUDOMÁNYSZOMJA. — MISEKÖNYVE, MELY IZLÉSE S BŐKEZÜSÉGÉRŐL TANUSKODIK. — AZ ORSZÁG VALLÁSI S ÁLLAMI BÉKÉJE VESZÉLYBEN. — ÓVINTÉZKEDÉSEK. — VÁRADI ZSINAT. — PÉNZSEGÉLY S FELKELÉS. — A MOHÁCSI CSATA.

A Thurzó halálára következő 1513. év első felében Martonosi Pőstyény Gergely ugy szerepel, mint a váradi püspökség jövedelmeinek administratora.[1])

Eszerént ismétlődtek a Stoltz Miklós püspök korabeli állapotok; Várad nem nyert azonnal főpásztort s Pöstyény a püspökségnek nemcsak anyagi ügyeiben intézkedett, hanem valószinüleg, mint egykor Egerváry László, Biharmegyét is kormányozá. Ily szerepre Pöstyény különben rá termett vala, mint aki már az 1505-iki viharos rákosi országgyülésen Csongrádmegye követe s később János király országbirája volt.[2])

De más tekintetben is vonható párhuzam a két kor között. 1514. épen ugy, mint 1474. vérrel és tüzzel van bejegyezve a Tiszavidék s nevezetesen Várad történetébe.

Biharmegyének szülötte, az ország kincstartója, Telegdy Ist-

---

[1]) „in festo b. Urbani papae" [május 25.] **1513.** *Kismartoni herczegi levéltár:* Rep. 48. f. A n. 24. *Fraknói V. gyűjteménye.*

[2]) GR. BATTHYÁNY I: *Leges eccl.* I. 564. l. — *Gyulafejérvári országos levéltár* 2. 36.

ván volt az egyedüli, ki Budán, a királyi tanácsban ellenezte a kereszteshad kihirdetését. „Hiszem — mondá — hogy sok ember fog összegyülni, de kik? koldusok, csavargók, földönfutók, kik csak azért tüzik majd vállaikra a kereszt jelét, hogy uj gazságokat követhessenek el. Lesznek közöttök földmivelők, parasztok is, de csak olyanok, kik munkakerülők, vagy uraikon akarnak boszut állani. Hiszitek-e, hogy ily sereg engedelmeskedni fog nektek, vagy bárkinek, s hogy nem fog ellenünk s véreink vesztére szövetkezni? Ne hirdessünk kereszteshadat, hanem inkább hirdessük ki azt, hogy a bucsu áldásaiban részesülnek azok, kik aranyat, ezüstöt, pénzt ajánlanak zsoldosok gyüjtésére.“

A szónok vallásosságához nem férhetett gyanu. Imént fejezé be csak ősi birtokán, Mező-Telegden a szép csucsives egyházat, mely épittetése évszámát, 1507. ma is viseli. Szemébe mert nézni a halálnak: ugyanazon egyházban elkészitteté kőkoporsaját is. Mégsem hallgattak szavára.

Husvét vasárnapján (ápril 16.) kihirdeték a kereszteshadat, pünkösdkor már Dósa György Gyulánál, Lőrincz pap pedig Várad alatt állt pórhadával.

Telegdy jóslata rettenetesen teljesült.

Előbb Keresszeget dulták fel, a Csáky-ak fészkét, majd Székelyhidat, hol négy Zólyomy testvért gyilkoltak le családostul.[1]) Telegd sorsáról nincs tudósitásunk, de birtokosa, a tiszta jellemü, mély belátásu Telegdy István szintén áldozatul esett, mint előre érezé.

Majd Váradot is elérte a vész.

Pöstyény Gergely a pórhadak közeledtével a püspökségi s megyei zászlóaljak élén eléje sietett azoknak, de visszanyomatott s a vár falai közt kénytelenült keresni menedéket. — Erre Vára-

[1]) Szerémi Gy: *Emlékirata.* 69. l. „Zoliom“ várat emlit, melyet az Emlékirat kiadója „Sólyom“-ra magyaráz, de valószinübb, hogy itt a Zólyomy-ak székelyhidi várát kell értenünk; erre utal a négy Zólyomi halála, melyet *Istvánfi* emlit [*Historia.* 70. l.] ellenben a biharmegyei Sólyom és Sólyomkő várak bevételéről hallgatnak történeti forrásaink.

don mindaz, mi a váron kivül esett, lángbaborult s a felkelők zsákmánya lőn.

Pőstyény be volt keritve. Lőrincz pap seregének egy része a vár vivásához fogott, más része a vidékre távozék, s hogy mit müvelt ott? a lángbaborult ég hirdette éjjelenként a várbelieknek. Pőstyény kirohanást is próbált az ostromlókra, de sikertelenül; egy elesett helyett tiz, száz felkelő támadt reá.

Szerencsére Zapolyai János, erdélyi vajda még idején értesült Várad sorsáról, kétségkivül Pőstyény értesité, s mig maga a vajda Temesvár alá sietett, Várad segedelmére Fogaras kapitányát, Tomori Pált küldé.

Tomori közeledtére Lőrincz pap, hogy két tüz közé ne szoruljon, Várad alól Bihar mellé, valószinüleg az ottani földvárba vette magát seregével; de Tomori, most már a váradiakkal is megerősödve, rájok ment és szétszórta őket.[1])

A kereszteshad végsorsa ismeretes.

Midőn Perényi Ferencz, a félig még gyermek püspök, kit Ulászló Thurzó utódjává kinevezett, Váradra jött, székhelyét feldulva s vára kapuján a felnégyelt népvezér tagjait látta kifüggesztve.[2])

Hazánk zászlósurai közt a Perényi nemzetség számos tagjával találkozunk. Imre az 1504-iki országgyülésen nádor lett, az Ulászló s Miksa császár közt létrejött szerződés elismeréséért pedig a római szent birodalmi herczeg czimét nyerte el. De fényes állásával nem álltak arányban birtokviszonyai; feleségül vette tehát

---

[1]) Istvánfi (*Historia*. 70. l.] a lázadók bihari seregét Perényi Ferencz váradi püspökkel vereti széjjel, de Istvánfi ez események után egy századdal később irt s az egykoru, Perényi püspökhöz közel álló *Szerémi Gy.* az ifju váradi püspök e hadi tettéről nem tud semmit; ellenben határozottan emliti Pőstyényt, mint olyat, ki először küzd a felkelőkkel, azután Tomorit, ki a vajda parancsára érkezik meg. [*Emlékirata*. 68—9. ll.] Pőstyénynek váradi püspökségi administratorsága adhatott okot később a személycserére.

[2]) Hogy Váradot a keresztesek felégették, irja Verancsics A: *Összes munkái*. II. 7. l.

a nádorságban elődjének, Geréb Péternek gazdag özvegyét, Kanizsay Dórát, egyik fiát pedig, a még alig nyolcz éves Ferenczet 1508-ban erdélyi, majd váradi püspökké neveztette ki.[1])

Perényi Ferencz mint „választott“ váradi püspök 1514. nov. 19-én fordul elő első izben,[2]) s a következő év tavaszán X. Leo pápa nem minden nehézség nélkül ugyan, de mégis kiadatta számára a megerősitést.[3])

Ezentul közel tiz éven át alig hallunk róla valamit; helyette Homorogi Miklós prépost, kit, ugy látszik, Erdélyből hozott magával, kormányozta az egyházmegyét, mint vicarius; maga az ifju püspök tanulmányait folytatá.

Tanitóit nem ismerjük, de későbbi tudományos iránya s irodalmi összeköttetései a humanisták nevelő kezeire vallanak. Ezekkel levelez, ezek keresik fel őt Váradon akkor is, midőn már neveltetése véget ért.

Törekvésével épen ugy, mint előmenetelével a legszebb reményeket ébreszté maga iránt. A birtokában levő könyvek tudományszomjas lelkének sohasem elegendők; örökösen keres, vásárol, kölcsönöz könyveket. Diodorus Siculus, Seneca, Synesius, Erasmus müveit egymásután küldik számára, végre ami után már rég sóvárgott, birtokába jut Virgilius müveinek is.

Perényi el van ragadtatva. Tizennyolcz éves korának egész rajongásával csügg a költészeten; szemei előtt Pécs egykori ifju püspökének, Janus Pannoniusnak koszorui lebegnek; leveleinek mindegyike egy-egy szép költői mü s csak külalakján mulik, hogy nem valóságos költemény.

Leveleit egyebek között az olasz Calcagninihoz, Esztei Hippolit,

---

[1]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 272. l.

[2]) *Az 1514-iki országgyülés végzéseinek záradéka.*

[3]) „quod ad Episcopatum Varadiensem adtinet, cui postulas, ut filium tuum velim praeficere, est illius quidem certe aetas ad id ponderis sustinendum imbecillior, sed quia te“ stb. A pápa levele Perényi Imréhez Calend. Aprilis [april 1.] 1515. Kereszturi J: *Descriptio Epp. et Capit.* I. 115. l.

egri püspök udvari emberéhez intézte leggyakrabban s legszivesebben, ki előtt nemcsak szelleme kincseit ragyogtatá, hanem szivét is bizalommal tárta fel.[1])

Viszont Calcagnini büszke tanitványára, atyai indulattal viseltetik iránta, gondoskodik olvasmányairól, dicséri, magasztalja, hogy lelkesitse s Perényi nevét máris a halhatatlansággal hozza kapcsolatba.[2])

E levelek azonban bármennyi örömet szereztek is Calcagninináak s megkönnyebbülést Perényi ifju szivének, csak kis hija mult, hogy egy alkalommal komoly jelenetnek nem lettek okozói.

Perényi, a nádor Egerben időzött és épen Calcagninnál, midőn ennek Perényitől, a püspöktől levele érkezék. A nádor látván fia kezeirását, magához vette azt, felbontá és olvasásába mélyedt. Calcagnini megdöbbent, mert a fiatal püspöknek titka volt, melyet majd minden levelében felhozott s mely Egernek szintén ifju herczeg-püspöke előtt sem vala már ismeretlen, de az apával nem merték közleni. Szerencsére a levélben nem volt semmi leplezetlen szó és igy a rettegett vihar elvonult, de Calcagnini sietett ifju barátját tudósitani, hogy jövőre még óvatosabb legyen. Az ifju Perényi kötelékeitől (püspökségétől) szabadulni vágyott s Olaszországba kivánkozék.[3])

E közben (1519. február 5.) Perényi atyja, a nádor elhalt,[4])

---

[1]) „tu tam frequenter, tam facile, tam docte literas scribis, ut multi invidere possint, imitari possit nemo. Sed quid ego literas eas appello? quae merae deliciae sunt in quibus *omnia emblemata Musarum, omnia Graciarum narthecia relinis.*“ Calcagnini levele Perényihez Egerből, év nélkül. — És ismét egy más ugyanonnat 1518. febr. 6-án kelt levelében: „tam bellas literas, tam elegantes Musarum delicias!“ Caelii Calcagnini *Ferrariensis protonotarii apost. opera.* [Basileae. 1544.] 81. l.

[2]) „Bene vale et diu feliciter *perenna Perennis* mi observande.“ Ismét: „omnes [kik Calcagnini verseit birálják] . . . . . non sunt *Perennes*, idest candidissimo ac sincerissimo animo praediti.“ I. m. 76. és 86. ll.

[3]) *Calcagnini levele i. h.* 86. l.

[4]) Calcagnini Egerből 1519. február havában ir Perényinek, s vigasztalja őt „de illustris parentis . . . obitu.“ *I. h.* 97—8. ll.

s az ifju püspök most már távozhatott volna Olaszországba vagy bárhova; de az egymásra következő évek érlelő ereje, a politikai, majd meg vallási zavarok itthon maraszták. Különben is közeledett életének azon korához, melyben már csak elhatározásától függött, hogy ne csupán hive, hanem egyszersmind hü szolgája is legyen az egyháznak, melynek ő eddig csak fényes nevét adá, de amely őt, mondhatni bölcsejétől, méltóságai s javaival halmozta el.

S tán épen életének e korszakával függ össze egy felette érdekes mise-könyv, mely egykor az övé vala, annyi balszerencse után épen maradt ránk, és hirdeti ma is Perényi izlését és bőkezüségét.

E könyv mintegy átmenetet képez a közép- és ujkor között, már nyomtatvány, de mint a régi irott codexek, hártyára van nyomva. Gyönyörü diszkiadás, gazdagon aranyozva és igen szépen festett kezdőbetükkel, czimlapjának alján pedig a Perényi nemzetség ismeretes czimerével.[1]) A körülményeknél fogva nem jogosulatlan a feltevés, hogy Perényi e diszes könyvet épen első miséje alkalmára szerezte.[2])

Nem kevésbbé becses párja lehetne e könyvnek Perényi leveleinek gyüjteménye, de neki nem akadt, mint egykor Vitéz Já-

---

[1]) Gr. Batthyány I: *Leges eccl.* I. 562. l. látható Perényi Imre nádor nagy kerek pecsétje. A paizs négy részre osztott mezejének kettejében egy-egy koronából emelkedő szárny, a másik kettőben egy-egy ágaskodó oroszlán; a paizst szárnyas angyal tartja fején kereszttel.

[2]) A mise-könyv czime: „Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis“ ivrétü, Paep János, budai könyvárus költségén nyomatta Velenczében 1498-ban Spira Imre János. — Perényiről valószinüleg a váradi székesegyházra szállt s innet juthatott a XVI-ik század közepén Oláh Miklós primás birtokába. Ezután még gyakrabban változtak birtokosai. Előbb Pethe Márton püspök, később Ivánczy János győri nagyprépost, majd Náprádi Demeter püspök s ennek halálával ismét Ivánczy tulajdona. Jelenleg a magyar nemzeti muzeum könyvtáráé. — Az 1882-iki kiállitásnak egyik figyelemre méltó darabja volt.

nosnak, Ivanics Pálja, ki leveleit összeszedve, megőrizte volna az enyészettől.[1])

Mindössze egy levele ismeretes, mely a már említett pöspökii malomra vonatkozik, melyet Thurzó Zsigmond adományozott volt a várad-velenczei apáczáknak. Perényi ez adományt levelével megerősiti s egyszersmind szabályozza a szedendő vámot, aképen intézkedvén, hogy egy őrléstől ne fizessenek többet, mint egy denárt vagy egy kenyeret.[2]) Levelét mint váradi püspök s Biharmegye örökös főispánja adta ki. Emellett maga is ajándékozott egy fél malmot az apáczáknak, mely Bihar határán állt s másik felét Nyilas Benedek birta.[3])

Különben Perényi amily lelkes volt, mint ifju, tanulmányainak folytatásában, oly buzgó munkása lőn hazánk közügyeinek mind egyházi, mint politikai téren.

Luther ismeretes wittenbergi fellépése (1517. okt. 31.) már megtörtént s annak hatása nálunk is mutatkozott, nem ugyan Váradon és vidékén, hanem leginkább Budán a főiskola s a királyi udvar német elemei közt, továbbá a szepességi s erdélyi szászok földjén.

Főpapjaink felismerék a veszély nagyságát, mely maroknyi,

---

[1]) Hogy Perényi tollának nemcsak Calcagnini, hanem általában kortársai is elismeréssel adóztak, igazolják Brodarich István alkorlátnok szavai: „Franciscus Perenni episcopus Varadiensis, festivi ingenii iuvenis et ita certo scribendi charactere praeditus, ut ei neminem nostrorum [nisi fortasse Thomam Zalahazy, episcopum Vesprimiensem] in hoc genere praeferri velim.“ *Clades in campo Mohacz.* Bonfin: *Rerum ungaricarum decades.* [1568.] 767. l.

[2]) „nullo penitus alio thelonio, nisi solutione unius denarii vel unius *azimae usualis* [tehát kovásztalan kenyeret vagy pogácsát] ipsis theloniatoribus teneatur. Datum in Arce nostra Waradiensi in crastino beati Marci evangelistae. Anno domini 1523.“ — Eredeti, papir, alatta papir felzeten a püspök veres viaszba nyomott gyürüpecsétje, de roncsolt állapotban. *Budai országos levéltár kincst. oszt. Monial. Poson. S. Clarae.* 41. 30. — 59. 32. D. L. 23741.

[3]) Kereszturi J: *Descript. Epp. et Capituli Varad.* II. 210. l.

de addiglan vallásilag egységes nemzetünket megoszlással fenyegette s befolyásukkal oda hatának, hogy az 1523. és 1525-diki országgyülések megalkoták szigoru, bár nem uj végzéseiket a hitujitók ellen. Egyházmegyéjökben külön óvszerekről is gondoskodtanak.

Ezek legsikeresebbjeiül igérkezének az egyházmegyei zsinatok, melyek a hivek, de legkivált az egyháziak vallás-erkölcsös életének emeléséről s ismereteik gyarapitásáról szoktak intézkedni.

Perényi püspök szintén az egyház ez ős fegyveréhez nyult s 1524. julius 24-ére összegyüjtvén Váradon megyéje papságát: apátokat, prépostokat, szerzetesrendi főnököket, kanonokokat, espereseket, plébánosokat, velök egyházmegyei zsinatot tarta.

Ily zsinatok egyházi törvényeink szerint gyakoriak valának, mindemellett az 1524-ikin kivül az egész középkorból csak még egy váradi zsinatot ismerünk, a már emlitett 1134-dikit; de mig erről alig tudunk többet puszta emlékénél, amannak végzései egész terjedelmökben reánk maradtak.[1]) Hogy a minden tekintetben üdvös végzéseknek nem lőn ohajtott sikerök, a körülményeken mult, melyeknek mostoha hatalma hazánkat rettentő válság elé ragadta. E körülmények: „a külső ellenség fegyvere és a belső romlás mérge.“

Kivált mióta II. Szolimán török császár lépett roppant birodalma trónjára, a hazánkat fenyegető vész egyre közelebb jött. Szolimán ismételte elődei ajánlatát: békével, szövetséggel kinált, ha seregeit átbocsátjuk Magyarországon Bécs meghódítására. De nemzetünk, mintegy érezve, hogy ereje s jövőjének záloga épen abban rejlik, ha hü leend gondviselésszerü küldetéséhez: hü maradt hagyományos politikájához, s inkább választá a kardot, hogy védje tovább is a kereszténység, a polgárosodás ügyét. De a külhatalmak segedelmét kérte s kérhette jogosan.

---

[1]) E végzések: „*Constitutiones novae almae Ecclesiae Varadiensis*“ megvannak a *gyulafejérvári országos levéltárban: Cista Bihar.* 1. 2. s még kiadatlanok, de a bevezető sorokat kivéve, egész terjedelmök szóról-szóra megegyez a veszprém-egyházmegyei 1515-iki zsinat végzéseivel. PÉTERFFY K: *S. Concilia Ecclesiae Hung.* I. 221—243. II.

A laterani zsinat 1517. marczius 16-iki végzésével három évre a keresztény világ egyházi jövedelmeinek tizedét ajánlotta fel; X. Leo pápa pedig ugyane czélra 1519-ben a hazai alsó papság egy évi jövedelmének tizedét rendelte beszedetni, kikötvén még akkor, hogy az egyházak szerelvényeit, mint kelyhek, könyvek, drága ruhák elzálogositani, vagy eladni nem szabad.[1])

Itthon is igyekeztek gondoskodni a védelemről. Az 1523-iki országgyülés egyebek közt végezé, hogy a főpapok ne csak a tizedeik után járó zászlóaljakat állitsák ki, hanem, mint a világi zászlósurak, jobbágyaikat is a megszabott arányban fegyverezzék fel; a nem zászlós, de birtokos papság pedig (apátok, prépostok, káptalanbeliek, némely plebánosok stb.) tiz jobbágy után egy gyalog fegyverest s ezenfelül személyenkért egy-egy lovast állitsanak.

Midőn pedig a veszély még fenyegetőbb lett s a hadviselés legfőbb kelléke, a pénz sehogysem volt másképen előteremthető: a pápa engedelmével hozzá nyultak az egyházak kincseihez is.

1526. május 1-én II. Lajos még tanácskozott a főpapokkal ama kincsek feláldozásának módozatairól, s a jövő hó 26-án már elindultak Váradra a király tanácsosai: Csáky Mihály és Serédy Gáspár váczi őrkanonok, hogy a székes-, és a többi egyházak arany, ezüstedényeinek felét átvegyék.[2])

A királyi rendelet kezeskedett arról, hogy az átveendő pénzt s a kincsek becsárát az ország megtéríti,[3]) anyagi veszteségtől te-

---

[1]) Wagner K: *Analecta Scepusii.* II. 198—9. ll.

[2]) „statuimus . . . ex omnibus Ecclesiis tam cathedralibus, quam collegiatis, item Capitulis ac monasteriis et claustris quorumcunque Ordinum *dimidium omnium pecuniarum, ornamentorum, vasorumque aureorum et argenteorum, jocaliumque divino cultui dedicatorum ad hanc expeditionem . . exigere et excipere.* Pray Gy: *Epistolae procerum.* I. 247—252. ll. — Engel J. K: *Monumenta Ungarica.* 230—1. ll.

[3]) „quidquid pecuniae, aurique et argenti et jocalium ex Ecclesiis et monasteriis ac claustris vestris hac vice . . . exceptum vel potius erogatum fuerit, id totum ex proventibus nostris et fisco nostro post finitam expeditionem integre refundere . . . . . volumus.“ Pray Gy: *Epistolae procerum.* I. 248. l.

hát nem volt mit tartani; mindamellett a káptalan vonakodott megválni a gondjaira bizott s mübecsén kivül annyi kegyeletes emlék által megszentelt tárgyak kiadásától.[1])

Valóban a rendelet teljesitése lelkiismeretben járó dolog volt, foganatositása sok nehézséggel járt, visszaélésekre nyujtott alkalmat s már későn érkezett arra, hogy a kincstár zavart állapotán segitsen.[2])

Az emlitett követséggel egy időben vagy még pár nappal előbb megjelent Váradon a királynak egy másik követe is: Szegedi Gergely deák, hogy Perényi mint püspök és főispán az egyházi s megyei zászlóaljakkal Sarlós-Boldogasszony napján (julius 2.) Tolnán legyen.[3])

Perényi háromezer fegyveressel jelent meg.[4])

Azokhoz tartozott, kik a mohácsi hadi tanácsban az ütközet elhalasztását javallák. S midőn annak elfogadása kimondva lőn, félig tréfásan jegyezte meg, de szavai jóslatszerüleg hangzottak, hogy Brodarichot, kit a szent atya s a bibornokok már ugy is ismernek, küldje Rómába a király, hogy huszezer magyar vértanu

---

[1]) Csak a király második, megsürgető parancsát ismerjük, de hogy eleget tőn-e a káptalan s mennyiben? eddigelé nyoma nincs. — Hogy a kiküldöttek [rendesen egy pap s egy világi] hogyan adatják elő s becsülik meg az egyházi szereket; ellenben a lelkész, a polgárok hogyan igyekeznek azokat megmenteni, a kiküldötteket elnézőkké tenni: érdekesen irja le *Sperfogel K.* Wagner K: *Analecta Scepusii.* II. 146—7. ll.

[2]) Midőn Tomorinak pénz helyett egyházi szereket küldének, kijelenté, hogy ne küldjenek ilyeneket. „Nem tudná — ugy mond — értékesiteni azokat, mert pénzverőkkel nem rendelkezik, és nincs akinek elzálogositsa. Lelkiismerete is tiltja, hogy azokat elfogadja. Fraknói V: *Tomori Pál élete. Századok.* 1881. évf. 731. l.

[3]) Engel J. K: *Monumenta Ungarica.* 224. l.

[4]) E nagyobb szám a püspöki s káptalani haderőn kivül Bihar s Abaujmegyék, a Perényi birtokok stb. zászlóaljaiból állhatott össze. Perényi püspök testvére, Péterrel együtt 1526-ban abaúji örökös főispán is volt. Rómer F: *Győri tört. s régészeti füzetek.* IV. 300. l.

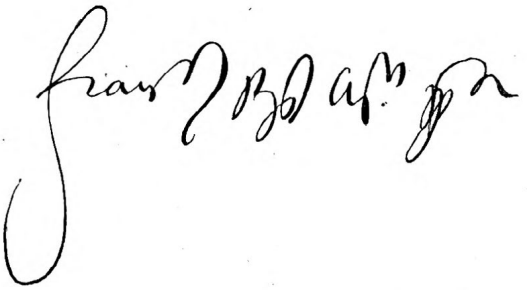
szentté avatását kérelmezze, mert a csata napján annyian fognak meghalni Krisztus hitéért.[1])

Jóslata teljesült.

Az ellenség elvonulta után Perényi Imréné, Kanizsay Dóra jelent meg a csatamezőn négyszáz munkás kíséretében. Mig ezek az elesettek ezreinek sirokat ástak, Perényiné sorba járta a holtakat: fiát kereste, Váradnak szintén elvérzett ifju püspökét.[2])

Egykoru irók összhangzólag magasztalják tragikus sorsu püspökünk kiváló tehetségét épen ugy, mint müveltségét s tudományosságát. A velenczei követ jelentése szerént Perényi Ferencz 1526-ban 27—8 éves, kicsiny, de szép termetü s arczu férfi volt.[3])

A mellékelt hasonmás kezeirását tünteti fel.[4])

(Franciscus Episcopus Waradiensis propria manu.)

---

[1]) Brodarich I: *Clades in campo Mohacz.* i. h.

[2]) Istvánfi M: *Historia de rebus Ungaricis.* VIII. 125. l.

[3]) „Francesco perini figlio del palatino morto de eta de anni 27 in 28. homo di prospera statura, picolo, bello di corpo et faza, de bona doctrina et inzegno.“ *Magyar Sion.* 1865. évf. 555—6. ll.

[4]) *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* D. L. 23668.

CZIBAK IMRE és MACZEDÓNIAY LÁSZLÓ.

1526—1536.

I.

A Czibak nemzetség. — Czibak Imre szerzetesi fogadalma. — Tomori őt a kalocsai érsekségre ajánlja. — A kolos-monostori apátságot nyeri, majd a váradi püspökséget. — Hűsége az ősi hithez s János királyhoz. — Az utóbbinak áldozatául esik.

Váradra a mohácsi vész után uj idők jövének s megváltoztaták a város és vidéke arczulatát. A pálya megfutásához, mely Szent-László városát a pusztaságból a teljes kifejlődés magaslatára emelte, négy évszázad kellett: ugyanannyi évtized elég volt, hogy megtegye azon utat — visszafelé.

Mohács után ketté szakadt a haza, a trón, a vallás; ketté tört Várad püspöki botja is.

Amint két királya lett az országnak, két püspöke lőn Váradnak. Az egyiket kinevezte János király, a másikat Ferdinand király.

Midőn Zapolyai Jánost a székesfejérvári gyülés (1526. nov. 10.) királynak kiáltotta ki s megkoronázta, s az uj király udvara s országa méltóságait hivei között szétosztá: a bihari főispánságot a váradi püspökséggel Czibak Imrének adományozá.[1])

---

[1]) Temesvariani autem Comitis et praefecti dignitate . . . . adiuncto simul Episcopatus Varadiensis titulo, Emericum Cibacum cohonestavit.« Istvánfi M: *Historia.* IX. 134. l. Czibak Imre azonban, mint alább idézendő leveleiből látni fogjuk, magát mindig csak bihari főispánnak czimezi.

A Czibak nemzetséget Istvánfi óta (1538—1615). olasz származásunak irja történelmünk, ami lehetséges, de nem eléggé indokolt; Istvánfi korában ama származtatás alapjaul elég volt az olasz *Cibo* s a magyar *Czibak* családnevek véletlen hasonlósága.[1]) De a Czibak nemzetség czimere mást mutat. E czimer főjelvénye, mint az alább látható metszet is előtünteti, épen ugy *három fog,* mint a Gutkeledek czimerén, a különbség csak az, hogy ezeknél a három fog balra, a Czibak czimeren jobbra néz. A főjelvények közössége pedig a czimertan szerént közös eredetre vall.

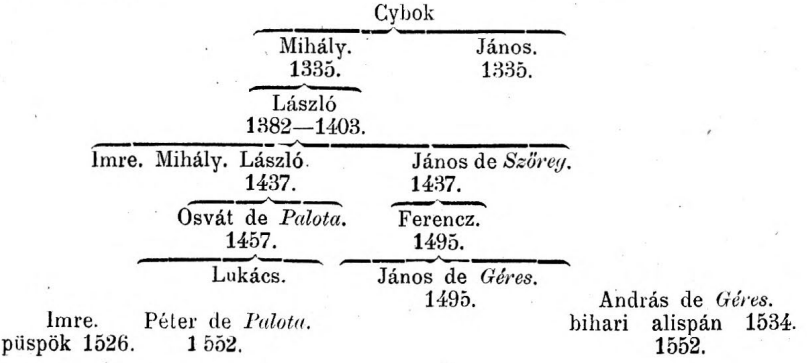
Annyi bizonyos, hogy a Czibakok 1330-ban már osztoznak biharmegyei birtokaikon,[2]) s ez időtől kezdve mint egy népes és több ágra szakadt nemzetség tagjai szerepelnek Biharmegye történetében, viselik annak tisztségeit.[3])

---

[1]) „Is [Czibak] ex Ciboa familia Ligustici generis in Italia perillustri oriundus“ a Massay-akkal együtt „quod ex eorum vetustis literarum monumentis clarius constare *perhibetur.*“ Istvánfi M: *i. h.* tehát ő is csak hallomásból irt.

[2]) A birtokok: Szeghalom, Csekmő, Begécs, Irász, Péntekülése, Bökény. *Gr. Csáky-család kassai levéltára.* 339. 1. — 1335-ben ismét, mint Czibakféle birtokok szerepelnek: Palota, Mindszent, Marja, Vadász, Szőreg, Keszteg, Esküllő, Ürgeteg, Czéczke, Fancsika, Körtvélyes, Kurthasteleke, Kerekliget legnagyobb részt szintén Biharmegyében. *If. Bölönyi S. levéltára.*

[3]) Birtokaik után *Géresi, Palotai, Mindszenti, Szőregi* előneveket viselének, s osztályos atyafiak valának az Esztári, Marjai családokkal. Nemzedékrendök még eddig nincs összeállitva; ehez szolgálhat adalékul a következő családfa-töredék:

Czibak Imre a *Palotai* ágból származott, mely a Várad melléki Palotáról (ma Ó-Palota puszta) irta magát. Életének első korszaka még ismeretlen: midőn először feltünik, Zapolyai János udvarában látjuk.

Régi családjaink fitagjai alig hogy a gyermekkorból kiléptek, rendszerént előkelő urak szolgálatába álltak, hogy azoknak udvara s táborában vitéz hadfiakká képezzék magokat. Ily czél vezette kétségkivül Czibak Imrét is igen korán Zapolyaihoz, mint különben is rokonához, kinek apródja vala.[1]) Később valószinüleg Zapolyainak közvetitésére Erdélybe ment Tomori Pál fogarasi várnagy (később kalocsai érsek) oldalához, ki nemcsak ügyes hadnagy vala, hanem a politika s a pénzügy terén is jó hirnek örvendett. Tomori mellett részt vőn mind a fellázadt székelyek (1506), mind a törökök ellen viselt hadjáratokban.[2]) 1514-ben is egyik legelseje vala azoknak, kik a Várad vidékén garázdálkodó kereszteshadat szétverék.[3]) Itt ősi tüzhelyét is védelmezé.

Ezentul Czibak Imrét, bár a királyi udvar és Zapolyai pártja közt az ellentét napról-napra élesebb lőn, mindemellett nem Zapolyai, hanem a király szolgálatában, sőt magában a királyi udvarban találjuk.[4])

Források: *If. Bölöni S. levéltára.* — *Budai orsz. levéltár kincst. oszt.* Monial. Budens. 4. 36. 37. — Monial. Poson. 62. 48. — N. R. 847. 48. — *Dical. Conscript.* VIII. 1—72. — *Csanád-egyházmegyei adattár.* IV. 42.

[1]) „Rex Joannes mandavit uno famulo *nepoti*, nomine *Chibak, qui condam ab adolescentia serviebat ei*, et etiam episcopatum Varadiensem regebat.“ És ismét: „Dominus Emericus Cybak . . . *nepos erat Regi Joanni*, ab adolescentia sua in multis fideliter quod servivisset sibi.“ Szerémi Gy: *Emlékirata.* 165. 324. ll.

[2]) Fraknói V: *Tomori Pál élete. Századok.* 1881. évf. 725. l.

[3]) Istvánfi M: *Historia.* [1622.] V. 70. l.

[4]) 1525. január 28-án mint kapitány, de nincs kitéve, hogy királyi udvari vagy mezei kapitány volt-e? a királyi kincstárból felvesz hétszáz forintot 32 denárt. *Magyar történelmi tár.* XXII. 66. l. — 1526. jun. 21-én „Emericus Czybak *aulae Regiae majestatis familiaris.*“ Engel J. K: *Monumenta Ungarica.* 222—3. ll.

Czibak tehát, mint az eddigiekből látható, nem készült a tudományos, és még kevésbbé az egyházi pályára; de birtokában volt ama gyengéd bensőségnek, melyet rendszerént a vallásos nevelésnek s első sorban az édes anyának köszönhet a gyermek.

Valahol hadjárataiban vagy, mint hadnagya Tomori Pál, a magán élet körében oly viszonyok közé jutott, hogy azoknak megrenditő hatása alatt fogadalmat tőn, hogy bucsut vesz a világtól, és Szent-Ferencz szerzetébe lép. Fogadalma teljesitésére azonban nem vala elegendő lelki ereje.

Aggodalmak kinozák s oly heves küzdelmeket állott ki önmagával, hogy feje zugni kezdett s egész éjszakákon át nem alhatott. Végre a pápához fordult, kérve őt, hogy miután heves főfájása miatt különben is alkalmatlan a kolostori életre, mentse fel fogadalmától, igéri egyébként, hogy a világi papság soraiba lép s az egyházi rendeket felveszi.[1])

Ez a végzetes 1526. év elején történt, s Czibak Imre belépése a papi rendbe annyira elhatározott vala, hogy midőn Tomori Pál a kalocsai érsekségtől felmentetni kérte magát, Czibak Imrét ajánlotta maga helyett az érseki s főkapitányi tisztre.[2])

Tomori lemondását, mint tudjuk, sem Budán, sem Rómában el nem fogadák. Mi sorsa lőn Czibak emlitett folyamodványának? nincs rá adatunk, de aligha nem ugy járt, mint a Tomorié. Erre látszik mutatni azon körülmény is, hogy II. Lajos király még ugyanazon év május 31-én szerzetesi javadalommal tüntette ki Czibakot, a kolos-monostori apátságot adományozván számára.[3])

---

[1]) Fraknói V: *Tomori Pál élete. Századok.* 1881. évf. 725. l.

[2]) „colocense [Tomori] fa pensero, si lassa lo Arcivescovado e Capitanato, de metter costui [Czibak] in loco suo.“ A pápai követ jelentése Rómába. Fraknói V: *Tomori Pál élete. Századok.* 1881. évf. 725. l. 2) jegyz.

[3]) „1526. feria quinta in festo SS. Corporis Christi Petro Was adolescenti Regiae Majestatis per suam Majestatem *ad occupandam Abbatiam de Kolosmonostra et manibus Domini Emerici Cybak consignandam* misso.“ Engel J. K: *Monumenta Ungarica.* 194. l.

Ez adománynak azonban nem soká örvendhetett. Két hónap mulva megtörtént a mohácsi csata, melyben Czibak Imre királya kiséretében szintén részt vett, de ő szerencsésen megszabadult. Erre ismét két hónap mulva megint királyi udvarban volt, Zapolyai Jánosnál. Az elvi hütlenség, a párt-cserék kora volt ez, de Czibak Imre Lajos király udvarában is hive lehetett régi ura s rokonának, Zapolyainak.

Ez Czibak hüségét, mint láttuk, a váradi püspökséggel jutalmazta meg.

Hogy férfiak, kik egészen az egyházi renden kivül állottak, sőt még a törvényes kort sem érték el, nyerjenek főpapi méltóságokat, az, mint láttuk, annak előtte sem volt szokatlan; de épen gyakori lőn később, midőn főpapjaink nagy része a kiséretökben volt ifjabb egyháziakkal Mohácsnál lelték halálukat.[1]) Czibak Imre épen ugy megnyerheti, mint Perényi, Szatmári stb. a római megerősitést, ha János király koronája s evvel apostoli joga nem válik kérdéssé; igy azonban mind a János, mind a Ferdinand által kinevezett püspökök megmaradtak ugyan méltóságaikban, de a szentszék megerősitése nélkül.

Czibak Imrét is kineveztetésétől kezdve „püspök"-nek, „főtisztelendő"-nek hivta a világ;[2]) leveleiben ő is mindig püspöknek

---

[1]) „Episcopatus fere omnes a militaribus, profanisque hominibus . . . hinc inde distracti erant." Istvánfi M: *Historia.* XII. 193. l.

[2]) Kortársa Verancsics A: *Összes munkái.* I. 71. és 149. ll. — Mosóczi Z: *Decreta.* 791. l. — Nadányi Krisztina, Kállai Jánosné, midőn 1532-ben végrendeletet tőn, fiainak, Pál és Farkasnak gyámjait felkérte, hogy „pro defensione autem eligant magnificum dominum Emericum Chybach, episcopum Waradiensem." *Kállay-család levéltára.* — 1534-ben pedig János király azon pert, mely Rakovicza Péter, karán-sebesi biró s kis-kállai Vitéz János, a király főember szolgája közt „occasione matrimonii dominae sororis eiusdem Joannis Withez dudum suborta fuerat . . . . reverendo domino Emerico Czybak episcopo Waradiensi ac consiliario et locumtenenti nostro Transilvano" adja ki elintézés végett. „Datum Budae in festo Nativitatis b. Joannis bapt. [jun. 24.] 1534." *Budai országos levéltár kincst. oszt.* N. R. 958. 8.

irja magát,[1]) és amit Báthory István, erdélyi vajdának irt, hogy ő „püspöki tekintélylyel működik“[2]) azt haláláig gyakorlatilag igazolá.

Birta az összes püspökségi javakat; Várad főpapjainak palotájában, a váradi várban lakott, melyet némelyek szerént ujból meg is erősite;[3]) a püspökség nemeseinek's jobbágyainak adományokat s szabadalmakat osztogatott;[4]) kanonokokat nevezett ki s közölök Székesfejérvári Fülöp, egyházi jogtudort, mint püspöki helynököt az egyházmegye kormányával bizta meg;[5]) káplánokat tartott maga körül, mint azon Pétert is, ki később egyik oka lőn halálának; részt vett az isteni tiszteletekben s korának vallási küzdelmeiben.

Utóbbi működését közelebbről ismernünk mindenesetre a legérdekesebb lenne, de részletes tudósitások nem maradtak reánk: csak általánosságban említik részént egykoru, részént későbbi irók majd szigorát, majd szelid, békéltető modorát, melylyel az uj ta-

---

[1]) Leveleinek kezdete rendszerént a következő: „Nos Emericus Czybak de Palotha *Episcopus Waradiensis* et Comes Perpetuus Byhoriensis.“ *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* N. R. 907. 4. — *Esztergomi primatialis levéltár:* 3. 47. U. — Azon levelét pedig, melyet „ex arce nostra Waradiensi Dominica proxima ante [festum] Joannis Bapt. [jun. 22.] anno 1533.“ Pesti Fekete Bálint özvegyének érdekében a kassai tanácshoz intéze, igy irta alá: „Emericus Czybak Episcopus Waradiensis m. p.“ *Kassa városa levéltára:* 1577.

[2]) „ego, qui pastorali fungor auctoritate“ *Akademiai kézirattár:* Tört. 79. aaa.

[3]) „De Cybako tradunt, quod ipse moenibus Castrum [Várad] cinxerit.“ Bél M: *Comitatus Bihariensis. Esztergomi érseki könyvtár: Batthyány-kéziratok.*

[4]) 1533-ban nemes Györgynek, kárándi vajdának Ilyeházán egy nemes házhelyet ad azon szabadalommal, hogy évenként egyszer Nagyboldogasszony-nap utáni vasárnap ugyanott vásárt tarthasson „simul cum uno foro annuali *Nedelye* vocato.“ *Országos levéltár* i. h. — 1534. május 31-én Déván kelt levelével pedig Várad-Velenczén lakó szabójának, István mesternek Szálka falubeli házhelyét szabaditja fel. *Esztergomi levéltár.* i. h.

[5]) *Kállay-család levéltára.*

nok hirdetői s követőivel bánt, melynek eredménye lőn, hogy egyházmegyéjét a vallási szakadástól vagy épen zavaroktól meg is őrizé.[1])

Ez eredmény elérésében azonban lényeges része lehetett Várad s a püspökség egyházi férfiainak; Czibak Imre inkább volt a kard férfia s emellett képességeit első sorban azon politikai párt érdekében kellett érvényesítenie, mely őt felemelte.

János király sokat tartott Czibak kardjáról, kivált miután ez Cserni Jovánt, a „fekete embert" legyőzte s régi hivét nehezen nélkülözte környezetében. Midőn Ferdinánd Budát fenyegette, János király Czibak jövetelével biztatta magát s Buda aggodó polgárait;[2]) annak fedezete alatt vonult Ferdinánd üldöző serege elől a Tiszántulra és itt ismét Czibaknál, a váradi püspökök ős várában talált menedéket. (1527. okt. 4.)

De még akkor is, midőn János király az országból egészen kiszorult, s az urak között már alig volt négy-öt hive: Czibak Imre ezek közé tartozott; bujdosó királya hüségében megtartotta Váradot és vidékét s első vala azok közt, kik a visszatért király fogadására Debreczenbe siettek s neki kardjaikat ujra felajánlák. (1528. nov. 3.)

János király Czibak Imre szolgálatatit elismerésén kivül Gyula, majd Vajda-Hunyad adományozásával jutalmazá s 1533-ban azzal

---

[1]) „fuit per omnem vitam vir pius et gravis, rexitque Episcopatum Varadiensem per multos annos, quamquam nullis initiatus sacris, adeo accurate et solerter, impia quaevis, et recens exorta dogmata procul arcendo, ut ne ab ullo quidem Episcopo diligentius ac vigilantius administrari, regique potuisse ab omnibus creditum sit." Istvánfi M: *Historia.* XII. 198. l. — „Lutterianos valde redarguebat, attamen Franciscum Bachi [Bácsi Ferencz, János király udvari papja s kinevezett szepesi prépostja] diligebat et cum eo sepe in curro suo sedebat et alios Lutterianos." Szerémi Gy: *Emlékirata.* 165. l. Bácsi tehát már ekkor gyanus volt hitében, amint Czibak halála után hitehagyott is lőn.

[2]) „Pauper Rex nos consolebat, ut ne tremeremus, quia statim dominus emericus Cibak nos eruet a manibus Alemanorum. Szerémi Gy: *Emlékirata.* 174. l.

tünteté ki, hogy erdélyi vajdává Laski Jeromost nevezte ugyan ki, de a kis ország kormányát Czibak megbizhatóbb kezeibe tette le.

Eközben, 1534. augusztus elején Gritti Alajos Magyarország kormányzója megjelent Erdélyben s Czibak Imrét magához, Brassóba hivatta. Czibak, ki Grittivel kivált azóta, hogy ennek kormányzóvá emeltetését ellenezte, feszült viszonyban élt, — nem tartá tanácsosnak a Brassóba menetelt, s csak udvari papját, Pétert küldé Grittihez, hogy távolmaradását kimentse, vagy ha már épen meg kell jelennie, menlevelet hozzon számára. Gritti nem akart Czibak megjelenésétől elállani, de menlevelet sem adott, ellenben Dóczi János, Czibaknak régi ellensége rá vette a némelyek szerént együgyü, mások szerént megvesztegetett udvari papot: hitetné el Czibakkal, hogy Gritti esküvel biztositotta életét.

Ugy is lőn, Czibak hitt s Vajda-Hunyadról, hol a vár megerősitésével foglalkozék, kétszáz fegyveres kiséretében elindult Brassó felé.

Augusztus 11-én este Felmérhez ért, itt sátrat veretett, hogy meghál s másnap reggel megy Grittihez. Éjjel azonban Gritti emberei: Bathyány Orbán és Dóczi János magyar s török haddal rája törtek, s minthogy Czibak vitézül védte magát, fejére boritták sátorát s a hatalmokba esett, tizenhat sebből vérző férfiunak fejét vették. Másnap reggel Czibak feje Gritti táborában volt.[1])

A véres tett indokául rendesen azt emlitik, hogy Czibak Gritti ellenére nyerte el Hunyad várát, de ha alapos a vád, melylyel Grittit már kortársai gyanusiták, hogy tudniillik János király helyét ő törekedett elfoglalni a trónon: akkor Czibak halála inkább tulajdonitható Gritti ama törekvésének. Ez ugyanis tudhatta jól, hogy János király trónjához az ut e trón leghivebb oszlopának,

[1]) *Uj magyar muzeum.* [1853.] II. 246—257. ll. *Nagy Iván közleménye.* E helyen a véres dráma egyéb körülményei között szó van arról is, hogy Grittinek vala egy kutyája, mely azelőtt Czibaké volt. A hü állat Gritti táborában régi gazdája fejét azonnal megismerte s oly keserves vonitást kezdett, hogy nem tudták elhallgattatni. — Istvánfi M: *Historia.* XII. 197—8. ll. — *Naptári jegyzék egy régi breviariumban.* Rómer F: *Győri tört. s rég. füzetek.* IV. 443. l.

Czibaknak testén keresztül nyilik csupán.[1]) — A szintén biharmegyei Ártándy testvéreknek, Balás és Pálnak is azért kellett fejöket veszteniök, mert Gritti utjában állottak.

De Czibak meggyilkoltatásának hire halálos itélet volt Gritti fejére is. Erdélyben s Biharban pár hét alatt negyvenezer ember fogott fegyvert a gyülölt kormányzó ellen s Gritti Dóczival együtt bakó kezei között végezte életét.[2])

Czibak Imre fejét Brassóban a Szent-Ferencz-rendüeknél temeték el tisztességesen, harangszó mellett; teste többi részét is ide akarták hozni, de a forró nyári időben sietni kelle az eltakarittással, azért Felmér mellett egy dombon álló kápolnában helyezték el. Innet később Majláth István a testet felvéteté s Fogarason helyezte nyugalomra.[3])

Utána pár évtized mulva családja is kihalt. Rokonai, vagy testvérei: Géresi Czibak András 1534-ben Biharmegye alispánja, és (Palotai?) Czibak Péter 1552-ben még élnek, de azután nyomtalanul tünnek el.[4])

Czibak Imréről az egykoru Verancsics Antal, utóbb esztergomi érsek magasztalólag szól s kiemelve hadi képességeit, ismételve is jeles és nagy férfiunak nevezi,[5]) mely nyilatkozat, összevetve azt Tomori Pál érsek emlitett ajánlatával, feljogosit hinnünk,

---

[1]) Szerémi Gy: *Emlékiratának* több helyén Czibak hüségét János királyhoz gyanusitja, de ama kor levegője tele volt hütlenségi hirekkel, Szerémi pedig minden kósza hirt felszedett. Czibak hüsége mellett bizonyit egész élete; határozott tényt Szerémi sem tud emliteni, noha, mint előadásából kitetszik, Czibaknak nem volt embere.

[2]) *Történelmi tár.* 1880. évf. 635. l.

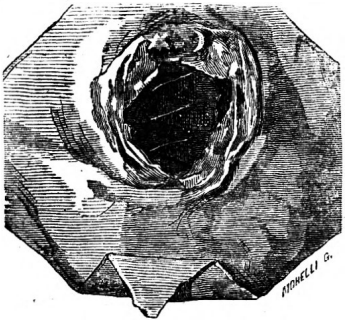
[3]) *Uj magyar muzeum.* [1853.] i. h. — Schwandtner J. Gy: *Scriptores rerum.* I. 887. l.

[4]) *Budai orsz. levéltár kincst. oszt.* N. R. 847. 48. és *Dicalis conscriptio.* VIII. 1—72. ll.

[5]) „Emericum Cibacchum, episcopum Varadiensem ac tunc temporis Transylvaniae locumtenentem et oratorem publicum . . . virum certe clarum et militarem“ és ismét: „morte Chybacchy, viri certe strenui et magni.“ Verancsics A: *Összes munkái.* I. 71. és 149. ll.

hogy Czibak Imre rendes viszonyok között jeles főpapjává is válhatott volna Szent-László városának.

Fenmaradt leveleinek majd mindenikén megvan pecsétgyürüjének lenyomata, mely családi czimerét tünteti fel. E czimer: jobbra forduló három fog s efelett jobbra csillag, balra félhold, mint a mellékelt metszeten látható.[1])

II.

MACZEDÓNIAY LÁSZLÓ NEMZETSÉGE. — PÉCSI KANONOK, MAJD SZERÉMI PÜSPÖK; ISMÉT PÉCSI PRÉPOST S A KIRÁLYI TANÁCS TAGJA. — POLITIKAI MŰKÖDÉSE ITTHON S A KÜLFÖLDÖN. — FERDINÁND VÁRADI PÜSPÖKKÉ NEVEZI KI. — BAJAI. — HALÁLA. — A PÜSPÖKSÉG HANYATLÁSÁNAK ELSŐ JELE.

Podmaniczky István, nyitrai püspök 1527. november 3-án Ferdinánd fejére is feltette Szent-István koronáját. Az uj király már másnap gyakorolni kezdte magyar királyi apostoli jogait. A János király birtokában volt egyházmegyék részére is püspököket nevezett ki: Erdélybe Gerendi Miklóst,[2]) Váradra Maczedóniay Lászlót.[3])

Maczedóniay László régi magyar család ivadéka. Ősei közől Péter 1381-ben s ennek fiai, 1436-ban két Miklós, mint a toron-

[1]) A metszet eredetije: *Budai orsz. levéltár kincst. oszt.* N. R. 907. 4.

[2]) János király erdélyi püspöke *Statileo* János volt. PRAY GY: *Hierarchia Hung.* II. 274. l. a) jegyz.

[3]) *Országos levéltár:* Királyi könyvek. I. 5. l.

tálmegyei Zarafalva és Peryemes birtokosai emlittetnek.[1]) Ugyanott Torontálban esik Maczedónia falu is, egykor valószinüleg szintén birtokuk, melytől nevöket is vették.

Maczedóniay László atyja: János, s anyja: Gyulafi Ágnes vala.[2]) A papi pályára a pécsi egyházmegyében lépett, hol kanonok s baranyai főesperes lőn. Müveltsége s feltünő ékesszólása kedveltté tevék a befolyásosabb körökben, majd a királyi udvarnál is[3]), és ezzel jövője meg lőn alapitva. Szerencséjét azonban nyomon követé bizonyos balsors, mely őt haláláig nem szünék meg üldözni.

1520-ban, negyven éves korában szerémi püspök lett,[4]) s két év mulva egyik tagja és szónoka azon követségnek, mely a nürnbergi gyülésen a német birodalmi rendek segélyét sürgette a törö-

---

[1]) *Kállay-család levéltára.* — Birtokaik voltak a Dunántul is, legalább a Batha és Mohács közt fekvő *Szekcsőről* 1527-ből az van irva, hogy „nova villa *Macedoniorum.*“ [Magyar Sion. IV. 206. l.] s II. Lajos király Mohácsra mentében mig sátrai s tábori készülékei Budáról megérkezének, mint tudjuk, csakugyan Duna-Szekcsőn Maczedóniay Miklósnak, a püspök testvérének házában szállt meg.

[2]) Maczedóniay L. anyjául eddig *Gara Anna* szerepel [Nagy I: *Magyarország családai* IX. 223. l.] de az Országos levéltárban [*Kincstári oszt:* N. R. 1083. 4] a következő családfa látható:

Weseny János.
Zsófia
Gyulafi Lászlóné

Gyulafi Ágnes Maczedóniay Jánosné.				Gyulafi Juliána Báthori Andrásné.	
Ferencz.	Miklós. 1522. temesvári várparancsnok.	László 1527. püspök.	Leány. Gimesi Forgách Zsigmond anyja.	István.	András.

[3]) Pécsi kanonok korában Báthory István nádor házassági ügyében, mint követ, Lengyelországba küldetett. Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 390. l. jegyz.

[4]) „Lo undecimo episcopato é serimia, qual tene il Rev. D. Vladislaus macedonico, de le nobile fameglie del Regno; de eta de anni 46 circa, homo molto eloquente.“ 1525-iki követi jelentés. *Magyar Sion.* III. 556. l. — Püspökké neveztetésének királyi oklevelét közli Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 389–90. ll.

kök ellen.[1]) 1526. elején azonban püspökségét Brodarich Istvánnak, az imént kinevezett királyi korlátnoknak engedte át s a pécsi prépostságot foglalta el, tulajdonképen mint a királyi tanács tagja a budai udvarnál foglalt állomást.[2]) Mint ilyen tevékeny részt vőn ama hazafias munkában, mely nemzetünk harczképességének fokozását czélozá, de amely Mohácsnak térein sikertelennek bizonyult.[3])

Ugyanazon év novemberének utolsó napján Maczedóniay László egyike volt azon kiszemelt férfiaknak, kiket Ferdinánd cseh király biztosita, hogy ha magyar királylyá választatásának előmozditása miatt kárt szenvednének, teljesen megelégiti őket s a koronára szálló birtokokat, egyházi javadalmakat s tisztségeket mindenekelőtt közöttök osztja szét.[4])

Ferdinánd, mint láttuk, beváltá igéretét; viszont Maczedóniay László hiven szolgált Ferdinánd ügyének ugy itthon, mint Bécsben,

---

[1]) A birodalmi gyülésen mondott beszéde ugyanakkor nyomtatásban is megjelent: „Oratio habita Norimbergae pro expeditione in Turcos. 1522.“ 8-adrét alak. Egy példánya Budapesten Szalay Imre könyvtárában. *Kalauz az 1882-iki budapesti könyvkiállitáshoz.* 194. l.

[2]) E változásra nézve érdekesen jegyzi meg a pápai követ 1526. márczius 12-én kelt levelében, hogy az egyszerüen azért történt, mert a püspökök zugolódának, hogy a király nem püspökre, hanem csak egyszerü prépostra ruházta a korlátnoki méltóságot. „la Maesta sua — mondja továbbá a levél — ho trovato modo, che lo Vescovo di Sirmio renuntiasse a le mani di sua Maesta lo Vescovado suo, et sua Maesta have insieme cum il Cancellariato dato lo Vescovado di Syrmio a Mr. Stephano“ [Brodarich]. Sajnos, hogy a módot, melylyel Maczedóniayt rá birta püspöksége elhagyására, az illető hely nem közli. Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 390. l. a) jegyz.

[3]) 1526-ban mint királyi biztos Kápolnai Bornemisza Péterrel az egyházi szent edények beszedésére küldetett ki. Szvorényi M: *Amoenitates.* III. 130. l. — Ő volt-e azon László királyi titkár, ki szintén 1526. juniusában a nádorhoz, Móré Fülöphöz, a pécsváradi apáthoz stb. küldeték, hogy ezeket fegyveres felkelésre szólitsa? meg nem határozható; a titkári czim ellene mond az azonosságnak. Engel J: *Monumenta Ungarica.* 224. l.

[4]) *Magyar történelmi tár.* IX. 94—5. l.

Prágában;[1]) de jutalma, a váradi püspökség, csak névleges maradt hatáskör s javadalom nélkül.

Mint három évszázad előtt Primogenitus, bár a pápa kinevezettje vala, még sem juthatott a magyar király akaratjának ellenére Várad püspöki székébe: épen ugy Maczedóniay László is. Ferdinánd hatalma nem ért el Váradig, hol János király parancsolt s hive, Czibak Imre halálaig birta a püspökséget.[2])

Ferdinánd király segiteni igyekezett Maczedóniay helyzetén, királyi személynökké nevezte ki s a János királytól elkobzott trencsénmegyei Lewa (ma Illava) várát tartozékaival együtt neki adá;[3]) de Maczedóniay anyagi viszonyai avval sem javultak.

Örökös pénzzavarokkal küzködött; fizetését a többnyire üres királyi kincstárból csak rendetlenül kaphatta meg; 1531-ben már kénytelen volt az emlitett királyi adományt eladni,[4]) s midőn 1534. év tavaszán betegeskedni kezdett s orvosai fürdőt ajánlának, nem tudott távozni Bécsből — adósságai miatt.[5])

---

[1]) Wagner K: *Analecta Scepusii.* II. 208—9. ll. — Ipolyi A: *Nicolai Oláh Codex Epistolaris.* 59—60.—90.—336 és 353—4. ll.

[2]) A római szentszék s a János király közötti viszonyra érdekes világot vetnek azon oklevelek s közlemények, melyek Szalay L: *Magyarország története.* IV. 45. 127. 134. ll. olvashatók.

[3]) *Magyar Sion.* IV. 520—9. ll. — *Budai országos levéltár kincstári oszt:* 489. 47.

[4]) Giletinczi Osztrosics Miklós vette meg négy ezer magyar forinton. *Magyar Sion.* IV. 527. l.

[5]) „Salutem et commendationem. Magnifice ac Reverende Domini étc. Amici honorandi. Misi rursus ad Vestras dominationes hunc *magistrum Blasium Capellanum meum* pro illo pristino negotio meo. Nec mirentur, quod instantius rem sollicito, urgent enim me gravissimae necessitates meae, quas et ipse antea litteris declaravi dominationibus Vestris et is magister Blasius uberius explicare poterit. Rogo, ut dominationes Vestrae sint memores mei et quam nuper mihi per hunc eundem magistrum Blasium spem dederunt, eam effectu etiam confirmare velint. Medici enim *me iubent ire in thermas* et svadent omnino, ne tempus opportunum praetermitta , alioquin non ipsorum culpam fore, sed meam, si quid gravius mihi accidet. Ego vero liben-

Ily nyomasztó körülmények közt elveszté kedélye egészségét is; kedvetlen, bizalmatlan lőn s legjobb barátjaitól is visszavonult. Oláh Miklóssal, a későbbi érsekkel gyermekkoruk óta, mint testvérek, szerették egymást, de élete utolsó éveiben már Oláh Miklós szavai sem valának képesek panaszait megszüntetni s keserü hangulatából kiragadni őt.[1])

Örömetlen helyzetéből végre is csak a halál szabaditá ki az 1536. év tavaszán. Legszebb siriratát ugyancsak Oláh Miklós készité el, midőn feljegyzé róla, hogy halálán ezerszeres fájdalmat érzett.[2])

Maczedóniay épen ugy, mint Czibak Imre a sirig váradi püspöknek tartá magát, és saját pártja szemében mindegyik az vala; de Váradnak e korban, a szó igaz értelmében mégsem volt főpapja. E rendellenes állapot már maga is mutatja a püspökség kedvezőtlen viszonyait, egy más körülmény pedig határozottan hanyatlást jelez. Ez időtájban történt, hogy a váradi székeskáptalan egyik jelentékeny birtokát, Kárásztelket Báthory István, erdélyi vajda († 1531. körül) özvegyének, Thelegdy Katalinnak zálogba adá, mint az ok-

---

tissime monitis eorum obtemperarem, sed cogitare nequeo, *quo pacto possim eliberari ex Civitate, tantis sum obstrictus debitis.* Quae omnia ipse magister Blasius clarius exponet dominationibus Vestris, quas iterum, atque iterum rogo, ut eum cum optato responso ad me remittant. Easdem optime valere opto. *Wiennae,* 13. Martii 1534. Ladislaus de Macedonia Electus Varadiensis.‹ Kivül: ›Magnifico Domino Stephano Pemflynger praefecto, caeterisque dominis Consiliariis Camerae Regiae, dominis et Amicis honorandis.‹ Papir a püspöknek veres viaszba nyomott gyürüpecsétjével, melynek vértje felett püspöksüveg látható, vértjében pedig kiterjesztett szárnyakkal balra néző egy fejü sas. — *Budai országos levéltár, a kincstárhoz intézett levelek között.*

[2]) ›Non possum tuis non commoveri querelis, qui usque adeo *ab ineunte nostra aetate fui tibi amicissimus, ut charior fueris meo fratre.*‹ Oláh Miklós levele Maczedóniay Lászlóhoz. Ipolyi A: *Nicolai Oláh Codex Epistolaris.* 26. l. — Ugyanitt 59—60. 67. 240. 292. 347. 253. ll. olvashatók Oláh és Maczedónlay egyéb levelei.

[2]) Macedonis nostri *mors* maiorem mihi millies dolorem iniecit, quam si viginti per illum etiam sordidos homines mihi praelatos esse vidissem.‹ Irja Oláh M. Brodarich Istvánnak 1536. márczius 30-án, miből világos, hogy nem sokkal azelőtt kellett elhalnia. *Codex Epistolaris.* 573. l.

levél mondja, elkerülhetetlen, halasztást nem engedő szükségből.[1]) A gyarapodás, a folytonos emelkedés kora tehát véget ért, sőt már a kivívott előnyök is inogni kezdenek; de a káptalan ezuttal még visszaszerzi ős birtokát: évenként száz-száz forintot törleszt és segitségére jő maga Báthoryné is, még a zálogösszeg lefizetése előtt kibocsátva kezéből ama birtokot, jeléül annak, hogy a kegyelet Szent-László egyháza iránt a kedvezőtlenre fordult viszonyok között is még mindig élénk vala.

---

[1]) „pro inevitabilibus quibusdam Ecclesiae nostrae necessitatibus tunc summe urgentibus.“ Itt Kárásztelek neve „possessio Kalóztheleke in Comitatu Byhoriensi existens,“ s az oklevél a birtok visszabocsátása alkalmával, 1538-ban kelt. A káptalan „pro tantis eiusdem dominae benemeritis erga nos, ecclesiamque nostram praefatam impensis,“ de tán a közelgő vész előérzetében is igéri, hogy ha e birtokát valaha eladná, senki másnak, hanem csak a nevezett özvegynek s fiainak fogja eladni. *Gyulafejérvári országos levéltár:* Bihar. 2. 9.

FRÁTER GYÖRGY (II).

1534—1551.

Származása s ifju évei. — Szerzetesi élete. — János király tanácsosa. — Váradi püspöksége s az uj tanok. — Épitkezései. — A váradi regestrum. — Államférfiui tevékenysége János király halála után. — Várad ismét emelkedik. — Ferdinándnak az országot átadja; Ferdinánd emberei őt megölik.

Midőn Maczedóniay László elhunyt, a Habsburgok küzdelme Szent-István koronájáért még mindig kétséges kimenetelü vala; sőt ama korona Zapolyai fején szilárdabban kezdett állani, mint azelőtt. Mindemellett Ferdinánd király nemcsak le nem mondott a váradi püspökségre vonatkozó apostoli jogairól, hanem még inkább igyekezett e püspökség politikai jelentőségét saját javára értékesiteni.

Perényi Péter, a Mohácsnál elvérzett Ferencz püspök testvére s Zapolyainak gyermekkori barátja, hatalmas ur volt kivált felső Magyarországon, de hüségét ő is, mint kortársainak legtöbbje — árulta. Ferdinánd mindenáron meg akarta nyerni őt előbb Diós-Győr várának adományozásával, majd azzal, hogy fiát, Gábort kinevezé váradi püspöknek.

A kinevező oklevél 1537. január 17-én keltezve, már készen állt, a király alá is irta, de végre mégis visszamaradt a királyi irodában.[1]) Nem azért, mert János király mingyárt Czibak Imre halála után szintén élt apostoli jogaival s még 1534-ben nevezett

[1]) Károlyi Á: *Adalék a nagyváradi béke történetéhez. Századok.* 1878. évf. 99—700. l.

ki Váradra püspököt; hanem mert valahára sikerrel kecsegtetni kezdének ama békealkudozások, melyeknek egyik sarkalatos pontja volt János király felségi jogainak elismerése az ország keleti részeire.

János király Fráter Györgyöt nevezte ki váradi püspöknek, ama férfiut, ki mint Kálmán királyunk, sokáig szörny-alakja volt történelmünknek,[1]) de amely alak egyrészt a személy szemkápráztató rendkivüliségének, másrészt a szemlélők korlátolt felfogásának vala szüleménye.

Fráter György 1482. táján született Horvátország egyik jelentéktelen községében Kamizáczon.[2]) Atyja Utyeszenics Gergely elszegényedett nemes, anyja a Martinuzzi velenczei nemes családnak volt sarjadéka.[3]) Györgyöt szülei alig nyolcz éves korában az ifju Hunyadi János szolgálatába adák, ki a gyermeket Hunyad várába küldte. Itt élt, mint apród, vagy udvari szolga tizenkét évig, de anélkül, hogy kiképzésére valaki gondot forditott volna.

János herczegnek halála után 1504-ben Zapolyai János anyjának, Hedvig herczegnőnek szolgálatába került s a herczegnő termeinek fűtése volt egyik tiszte. Itt a fényes udvar közepette ragadta őt meg becsérzete, mely már gyermekkorában is annyira jelentkezett, hogy saját szavai szerént, első vágyott lenni játszótársai között. És elhatározá, hogy sorsán változtatni s javitani fog.

Az egyházi pálya akkor is gyakran volt lépcsője a magasabb emelkelkedésnek. Fráter György 1512. körül Buda mellett a Szent-

---

[1]) „Ezer szerencse az emberiségre, hogy az ilyen szörnyek, minő Fráter György, csak gyéren teremnek.“ Podhradczky József itélete az 1553-iki tanuvallomások alapján. *Magyar tört tár.* I. 263. l.

[2]) V. Ö: Horváth M: *Utyeszenics Fráter György élete.* Pest. 1873. — Fraknói V: *A magyar nemzet története.* [Budapest. 1873.] III. 23—45. ll.

[3]) Az Utyesenics nevet Verancsics jegyezte fel róla, de János királynak egyik 1533-iki oklevele Fráter György édes testvéreit határozottan Nalesyth-nek nevezi: „Simoni et Nicolao *Nalesyth de Jadra* fratribus ipsius fratris Georgy *carnalibus.*“ *Hazai okmánytár.* II. 443. l. Eszerént az Utyesenics csak ragadvány-név lenne.

Lőrinczről nevezett klastromban a pálosok rendjébe lépett. Itt vette fel a György nevet, mert azelőtt kétségkivül más keresztneve volt, de hogy milyen? nem említik történeti forrásaink. Szerzetesi állásáról pedig nevezék *Fráter Györgynek*, *György barátnak*, mely név rajta maradt, mert ő maga is használta azt még akkor is, midőn az ország kormányát vezette s főpapi méltóságot viselt.[1])

A férfikora küszöbén álló Fráter György ekkor kezdett az ismeretek elemeivel foglalkozni s hosszu mulasztását szorgalmával s kitünő tehetségeivel pótolni tudta annyira, hogy négy év mulva áldozárrá szentelék.

Rendtársai korán felismerék benne a cselekvés emberét, s mert emellett bizalmukat is meg tudta nyerni: előbb a klastrom gazdasági felügyelőjévé, pár év mulva a lengyelországi hires czenstochowi klastrom perjelévé választák, honnat később hasonló minőségben Borsodmegyébe, a sajó-ládi klastromba helyezték át. Itt következett be életében a válságos pillanat, mely őt klastroma szük falai közől a nemzeti közélet terére vezette.

János király, midőn 1527-ben Ferdinánd fegyverei elől a Tisza vidékére vonult, érintkezésbe jött a sajó-ládi perjellel, kit édes anyja udvarából hihetőleg már ismert is. Csakhamar felismerte benne a hü, okos és ügyes szolgát, amilyenre a királynak épen nagy szüksége vala. Magához vette őt, s azontúl nem váltak el többé.

Fráter György kezeibe vette királyának ügyét épen akkor, midőn az legkevésbbé biztatott sikerrel. A hazából kiszoritott királyt követte Lengyelországba, innet álutakon, gyalog háromszor jött haza királya leveleivel s megbizásaival. Felkereste a király csüggedező párthiveit, reményt, lelkesedést öntvén beléjök. Pénzt szerzett, zsoldosokat fogadott s egy év mulva (1529.) visszahozta királyát a hazába. János király Budán Fráter Györgyöt tanácsosává nevezte ki, s evvel megnyitá előtte a közpálya sorompóit.

[1]) A ma is virágzó Fráter családot Fráter György püspökkel hozzák kapcsolatba [Nagy I: *Magyarország családai*. IV. 254.l.] de Fráter vezetéknév előfordul már Fráter György szereplése előtt is: 1524-ben Básthy Espán Mártonnénak, Eufrozinának testvére: Fráter Ferencz. *Budai orsz. lev. kincst. oszt.* N. R. 847. 42.

Fráter György ezentul életének egy, soha nem változtatott feladatot tüze ki: a szétdarabolt haza egyesitését, melyre őt jellemének két fővonása, a hazafiság és nagyravágyás egyaránt ösztönzé, s melynek elérése végett csak az eszközöket változtatá. Az egyesités csak valamely külhatalomnak, a töröknek vagy németnek szövetségével történhetett. A török erősebb volt, Fráter György tehát afelé hajolt s János királylyal elfogadtatá a török szövetséget. E szövetség azonban Velencze és Francziaország példája után is, melyek már rég szövetkeztek a törökkel, annyira ellenkezék nemzetünk hagyományaival s ennélfogva annyira népszerütlen vala, hogy az ország egyesitése helyett még nagyobb szakadást idézett elő. Ehez járultak az 1529. és 1532-iki török hadjáratok, melyek eléggé meggyőzőleg tünteték fel, hogy a töröknek barátsága inkább szolgaságot, mint szövetséget rejt méhében. Fráter György ekkor változtatott politikáján, s azon kezde működni, hogy János és Ferdinánd királyok között békét eszközöljön, de oly módon, hogy az ne vonja maga után a haza feldarabolását, hanem János birja élethossziglan az egész országot, mely halála után Ferdinándra szálljon.

Eközben történt, hogy a váradi püspökség Czibak Imre halálával megüresedett. János királynak trónja most attól függött, hogy ez ép oly tekintélyes, mint fontos állomást, mely a Tisza vidékének bástyája s Erdélynek kulcsa volt, — minő kezekre bizza? Szerencséjére Fráter Györgyben oly férfiu állt rendelkezésére, kinek hüségére s erős karjaira biztos számithatott, s ki emellett egyházi multjánál fogva amaz állomásra jogosult is vala. János király még az 1534. év folyamában váradi püspökké s Biharmegye örökös főispánjává Fráter Györgyöt nevezte ki, s egyszersmind országa kincstartójának is megtevé.[1])

---

[1]) Fráter György neve előfordul a csanádi püspökök névsorában is, de váradi püspöksége előtt 1533. novemb. 21-én János király Fráter Györgyöt csak egyszerü pálos szerzetesnek s tanácsosának czimezi. [*Hazai okmánytár:* II. 443. l.] 1538-ban pedig maga Fráter György a következő czimekkel él: „Electus Waradiensis, Thesaurarius et Consiliarius Regiae Maiestatis, Comes Perpetuus Comitatus Bihoriensis, Capellanusque et Provisor Castri Budensis.“ [*Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* N. R. 1656. 4.]

E kinevezés nagy befolyással volt Várad sorsára is. János király már Czibak Imre életében, mint láttuk, gyakran időzött Váradon, e város volt hadi működéseinek támpontja; Fráter György püspökségével Várad János király országának mintegy fővárosa lőn. Itt tartá többnyire udvarát, ide gyültek az 1505-iki rákosi gyülés végzésének, a nemzeti királyságnak hivei; ide a külhatalmak követei, hogy részt vegyenek ama harczban, melyet a diplomaczia finom fegyvereivel víttanak, s melynek kimenetelétől függött Magyarország egysége s önállósága.

Az alkudozások, melyeknek czélja volt a két ellenkirály között békét létesiteni, még 1533-ban vették kezdetöket, de csak évek mulva, az 1538. február 24-én megkötött váradi békével nyerték befejezésöket. A váradi béke megkötése után Róma sem késett megerősiteni ugy a Ferdinánd, mint a János király kinevezte püspököket. Ezek között volt Fráter György is; a pápai bulla 1539. május 30-án adaték ki számára.[1]) A mohácsi vész óta most lőn ismét törvényes püspöke Váradnak.

Fráter György magas állásában sem változtatá meg egyszerü szokásait és életmódját, mint püspök is viselte szerzetének szürke ruháját s a szerény „frater“ czimet használta haláláig. Egyszerü áldozár levén csupán, tartott ugyan oldala mellett felszentelt püspököt, amilyen volt Martius, később Ilosvai István, kik helyette a szorosan főpapi teendőket végezék; de az egyházmegye kormányát ő maga vitte. Különben, hogy az egyházi kormányt ki ne bocsássa kezeiből, arra ösztönzé nemcsak nyugalmat nem ismerő tevékenysége, hanem a mindinkább sulyosbodó vallási állapot is.

Az uj hit, mely elejéntén csak egyes főuraknál, kik udvarukban külön papot tartának, s oly lelkészeknél mutatkozott, kik a német egyetemekről vagy a szászok közeléből érkezének — jelentkezni kezdett az alsóbb, a polgári osztály soraiban is. János király a fejére nőtt politikai kérdések mellett nem mert még egy vallási is támasztani, s mint mindenben, ugy a nemzet hitegységének védelmében is gyenge volt.

---

[1]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 187. a) jegyz.

1538-ban Segesvárt vallási vitára bocsátá a katholikus s a lutheranus papokat. Katholikus részről megjelent Váradról Szegedi Gergely Szent-Ferencz-rendü szerzetes, hittudor, s a párisi sorbonnak tagja; protestans részről pedig Szántai István mester. Választott birák valának: Adrián doktor, gyulafejérvári vicarius és Kálmánchehi Márton, szintén fejérvári tanár. A vita kimeneteléről nincs tudomásunk, de következtethetünk rája azon körülményből, hogy Fráter György püspök követelte János királytól, hogy égettesse meg „az heretneket“ (eretneket). A király azonban felelé: „Törvénytelen nem akarok senkit megölni; adjatok bünt hozzá: im, törvényt láttatok reá, és amit a törvény hoz, ugy bünhödjék meg.“ Erre Fráter György megjegyzé: „Ha felséged nem teszen róla, mi is nyilván más irral kötjük.“ A király ismerte Fráter György erélyét s azért már a következő éjjel meginté Szántait: „Jó atyámfia. István mester . . . ne maradj az én országomban, mert az urak megfognak s megölnek; én meg nem oltalmazhatlak ellenek, talán magamnak is valami búm támadna belőle.“ És Szántai még azon éjjel Kassára távozott.[1])

A király e gyöngeséggel határos szelidsége kétségkivül bátoritólag hatott az illető körökre, s ennek tulajdonitható, hogy például Váradon bizonyos egyházfi annyira merész lőn, hogy egy nőt, ki valamely szent kép előtt térden állva imádkozék, ezért arczul ütött. Várad mintegy érezve, hogy csak addig van jelentősége s jövője, míg ősi hitéhez és Szent-Lászlónak ama hit által megdicsőitett sirjához ragaszkodik, — általában még katholikus volt; az egyházfi emlitett merénye által legszentebb vallási érzületében látta magát kicsufolva, ennélfogva elégtételt követelt.

Az ügy az egyházfi szerencsétlenségére Fráter György határozott kezeibe került, ki, ellenkezőleg mint János király, emlékezett az 1523-iki országgyülés végzésére s a boldogtalan egyházfinak máglyán kellett végeznie életét.[2])

---

[1]) Révész I: *Protestans figyelmező.* 1870. évf. 255 - 9. ll.

[2]) A szomoru esemény éve nincs megjelölve, de 1539—1543. évek közt történhetett, mert Lampe [*Historia ecclesiae reformatae in Hungaria.* 90. l.]

Különben, hogy az uj tanok felmerülése után még egy negyed századdal is hogyan gondolkoztak hazánk irányadó körei, legjobban visszatükrözi az 1545-iki debreczeni országgyülés 26-ik törvényczikke, mely rendelé, hogy a lutheranusokat senki meg ne türje jószágain s az olyanokat a kincstartó (Fráter György) vagy a kapitány (Petrovics) engedelmével mindenki üldözhesse s megfoghassa.

E törvény hatásának nyomait látjuk azon még mindig megdöbbentőleg szigoru bánásmódban, melyet Fráter György Szegedi Kis Istvánnal éreztetett, kit midőn Tasnádon, a váradi püspökség szomszédságában hirdetné az uj hitet, megvesszőztetett s elvétetvén könyveit, János király birodalmából kiutasitott.

Ily kemény s következetes eljárásnak lőn eredménye, hogy a mig Fráter György élt, nemcsak Várad, hanem a hozzá tartozó egész egyházmegye, Debreczent sem véve ki, megmaradt az ősi hitegységben. Amily lassan és sok nehézséggel küzdve sikerült egykor a kereszténységnek nálunk és mindenütt tért foglalnia, épen ugy az uj tanok terjedése sem történt rohamosabban s legkevésbbé oly meglepő hirtelenséggel, mint azt régibb iróink vázolák.[1])

---

emliti, hogy Honter ez esemény következtében nem mert a kolosvári gyülésen megjelenni, s hogy az Izabella váradi látogatása alkalmával történt.

[1]) Ellenkezőt látszik bizonyitani amaz ezüst pohár és nem kehely felirata, mely Biharmegyében az élesdi ref. egyház birtokában van. E felirat a következő; „ISTENNEK TISZTESSEGERE AZ ELESDI ECCLESIAHOZ CINALTATA MAGA KŐLTSEGEVEL EZ POHART KOROGJ CHRISTOPH ZEKELHIDI UDVARBIRO.“ Már maga e felirat szövegezése s a betük alakja későbbi korra mutat, mint a XVI-ik század közepe; de a poháron van évszám is. Ezt eddig 1549-nek olvasák [Sárospataki füzetek. 1867. évf. 568. l.] az évszám azonban már kopott s jobban szemügyre véve, kitünik, hogy nem 1549. hanem 1649. s e korba csakugyan beillik a poharn k mind alakja, mind egyéb ismertető jegye. — *Révész* Imre 1863-ban megjelent müvében [*Dévai Biró Mátyás életrajza.* 51. s köv. ll.] még a régi nyomokon haladva, Debreczen reformálását a XVI-ik század harminczas éveire teszi, de nehány év mulva, eredeti forrástanulmányai után már nem habozott kimondani, hogy Debreczenbe az uj hitet nem I. hanem II. Török Bálint, az elsőnek unokája hozta be 1557. körül. *Protestans figyelmező.* 1870. évf. 391. s köv. ll. 1872. évf. 536. l.

De ha Fráter György szigoru volt mások iránt a hit dolgában, magára nézve sem tett kivételt: naponként misét hallgatott, gyakran prédikált, a bőjtöket megtartotta, a keresztény szeretet cselekedeteit pedig, ahol csak tehette, örömest gyakorolta. Midőn ura, János király Putnoki birtokait elkoboztatva, Telegdi Miklósnak adományozá, Fráter György Putnoki árváját pártfogásába vette, felneveltetté, s azon volt, hogy ez Telegdi Miklós leányát feleségül véve, atyai birtokát visszaszerezhesse.[1]) Hasonlóképen a szeretet sugallatából tanácsolá Ferdinánd királynak, hogy igyekeznék könnyíteni azon sulyos igán, mely a hazai jobbágyságot az 1514-iki keresztes had óta nyomta. „Isten is — ugy mond — könnyebben megengesztelődik, ha e szegény, elnyomott nép felszabadul.“

Igy lőn, hogy Fráter György minden szigorusága mellett is népszerü volt, kivált a köznép s a kisebb nemesség előtt. A szülők halálos ágyokon reménykedve ajánlák árváikat az ő oltalmába, mint Pőstyényi Gergely, Kállai János;[2]) a nép pedig még halála után is sokáig kegyelettel emlegette nevét.

De Fráter György főpásztori gondjai mellett nem feledkezék meg püspöksége anyagi ügyeiről sem. Különben is a gazdaság, a pénzügy tere volt az, melyre leginkább hivatott vala, s melyen aratta legfényesebb sikereit. Országos kincstartói tisztét annyi eredménynyel viselte, hogy János király, ki előbb rendszerént pénzhiányban szenvedett, később gyakran dicsekedheték, hogy mindig telt kincstára van. Ferdinánd király is kétségkivül Fráter Györgynek e pénzügyi sikereire gondolva mondá nem egyszer, hogy ő János királytól „csak ezt a barátot irigyli, ki maga felér tizezer fegyveressel.“

A váradi püspökségnek Vitéz János szerezte birtokát Bálványosvárat alapjaiból ujra épité, s azóta nevezteték az Ujvárnak, ma Szamos-Ujvár.[3]) Váradon a Thurzó épitette püspöki palotát meg-

---

[1—2]) *Magyar Sion.* 1866. évf. 209. l.

[3]) *Magyar történelmi tár.* I. 262. l. — *Tímon S.* szerént [*Epithome Chronologica.* 170. l.] e vár két kapuján Fráter György czimere a mult században még megvolt.

bővité,[1]) kétségkivül azon okból, hogy a királyi udvar befogadására annál alkalmasabb legyen. És ugyanezen okból gondoskodott a palota helyének, a váradi várnak kellő megerősitéséről is, nevezetesen ágyukat öntetett, melyeknek ketteje még száz év mulva is ott állott a vár „Aranyas“ és „Veres-bástyáján.“[2])

A püspökségnek Udvari, Báránd és Kis-Rábé birtokait megcserélte Bajony Benedeknek Ohat egész, továbbá egyeki, zámi, ladányi s igari részbirtokaiért.[3]) A cserének a váradi egyházra előnyösnek kellett lennie, mert ahoz beleegyezésével hozzá járult a váradi székeskáptalan is.[4])

Emellett szivén viselte a püspökség polgárai s jobbágyainak boldogulását. Midőn Belényes városa birái, mint már annyiszor, ismét megjelentek Váradon a püspöki palotában s a régi püspököktől nyert szabadalom-leveleiket felmutatva, azok megerősitését kérték: Fráter György nemcsak teljesité kérelmöket, hanem a leveleket ujból át is iratva, biztositá az enyészettől s megőrzé a történelem számára.[5])

Különben hogy Fráter György, ki, mint láttuk, férfi kora küszöbén még az ismeretek elemeivel sem birt, később a müveltségnek mily magas fokára emelkedett: semmivel sem igazolá inkább, mint azon tettével, hogy az ugynevezett s fentebb már bemutatott Váradi regestrum becsét felismerni és méltányolni tudta. Mig ujabb kori tudós irók is ama regestrumban csak barbár neveket, érthetetlen szavakat láttak: Fráter György megérté, hogy e regestrum gyöngye történeti forrásainknak, mely ős személy- és helyneveinket, nemzetünknek ős intézményeit, szokásait stb. a legérdekesebb világitásban tünteti fel. És hazafisága nem engedé, hogy e nemzeti kincs a váradi káptalan levéltárában tovább is elrejtve

---

[1]) Szentiványi M: *Cur. Miscellanea Decad.* III. I. 33. l.

[2]) *Erdélyi muzeumi kézirattár*

[3]—[4]) *Budai országos levéltár kincstári osztály:* N. R. 1717. 7—8.

[5]) Hártya, a püspöknek piros-kék-zöld selyemzsinórról függő pecsétjével és sajátkezü aláirásával. *Váradi székeskáptalani levéltár:* 14. 21.

s az enyészet esélyeinek kitéve legyen: mint előde, Pruisz János Rogerius gyászénekét, ő kinyomatta a Váradi regestrumot.[1])

Különben nemcsak beszélt s levelezett nyelvünkön,[2]) hanem magyarnak is tartotta magát,[3]) amint ez alig is lehetett volna másképp nála, ki a Hunyadiak, Zapolyaiak udvarában s a legmagyarabb rendnek, a pálosoknak körében nevekedett fel.

De a váradi püspökség történetéhez tartozik Fráter György államférfiui pályája is.

A váradi béke csak annyi ideig tartott, mig János király megházasodék (1539.) s fia János-Zsigmond a világra jött. (1540.) Ekkor a király meghalt, anélkül, hogy gyermekét csak egyszer is látta volna, de azon kivánsággal, hogy az országot és koronát a váradi béke ellenére ne adják át hivei Ferdinándnak, hanem koronázzák meg fiát, s igyekezzenek őt a török pártfogásával az ország birtokában fentartani. Evvel sirjába vitte a váradi békét.

Fráter György akár puszta hatalomvágyból — a haldokló király őt nevezte ki az árva királyfi egyik gyámjává — akár hazafiság- vagy hálából engedett az esküszegő kivánságnak: János-Zsigmondot Rákos mezején királynak kiáltatá.

Ferdinánd a váradi béke alapján követelte az ország átadását, s minthogy Fráter Györgytől kitérő választ nyert: serege két izben is megjelent Buda elfoglalására. Fráter György nem engedett, személyesen is kardot fogott.[4]) János-Zsigmond védelmére megje-

---

[1]) „Ritus explorandae veritatis“ czim alatt Kolosvártt 1550-ben Heltai Gáspár nyomdájából jelent meg. — Régi rendtársai, a magyar pálosok számára is nyomatott egy Missalet, mely 1600-ig használatban volt. *Budai országos levéltár kincst. oszt: Paulini. Kápolna. Miscell.* 6. suppl.

[2]) Több magyar levele ismeretes. *Századok.* 1872. évf. 425 l. — *Kállai-család levéltára.* 1550. év. — *Országos levéltár:* Majlát Istvánné, Nádasdi Annához 1543-ban irt levele.

[3]) „in *nobis Hungaris* — irja 1542-ben a kalocsai érsekhez — insita illa pristina natura etiam nunc insidet: aut enim nullius prorsus volumus imperium subire, aut vero universi perire volumus.“ Károlyi Á: *Fráter György levelezése.* 99. l.

[4]) *Istvánfi* szerént [*Historia.* XIV. 238. l.] páncélt öltve s karddal ke

lentek Szulejman hadai is, s megjelenésök béreül hatalmukba keriték az ország fővárosát. Ez volt Fráter György politikájának első veresége s büntetése, melynek szégyenét s fájdalmát haláláig viselte.[1])

Kik eddig a török pártfogás önzetlenségében hittek, s attól a haza egységének és szabadságának visszaállitását remélték, kiábrándultak s meggyőződtek, hogy a török ovatosan, de következetesen az ország teljes meghódítására törekszik. A közös veszély közelebb hozta egymáshoz a Ferdinánd- és Jánospártiakat s Fráter György kész volt Ferdinándnak átadni az országot, mihelyt ez tekintélyesebb sereget küld az ország védelmére. Jött is ily sereg 1542. szeptember 28-án, de október 8-án teljes kudarczczal már kivonult.[2])

Ezzel kitünt, hogy Ferdinánd nem képes megvédeni a török ellen az országot, és ez más irányt adott Fráter György politikájának. Elhatározá, hogy sem Ferdinándnak, sem a töröknek meg nem hódol teljesen, hanem a két hatalom között igyekszik magát fentartani. Tervét helyeselte az 1544-iki tordai országgyülés, mely Fráter Györgyöt az ország főbirájának választá s reá bizta az ország kormányát teljes hatalommal a királyfi felnőttéig.[3])

És Fráter György megkezdette, jobban mondva, még egész hét évig folytatta azon politikát, mely, mint a szintén János-párti Verancsics megvallá, abban állt, hogy „hallgatunk, hizelgünk, ajándékokat küldözünk, szolgálunk, engedelmeskedünk, s bár nyomorultan, pironsággal, de nem haszon nélkül.“ A haszon annyi volt, hogy éltek s képezheték ama gyönge szálat, mely talán még egy önálló, nemzeti királyságra vezethetett.

---

zében járt a vár falain, lelkesitve az ellenállásra. — Ez alkalommal mondá állitólag Izabellának, ki a németekhez akart átmenni, e magyar szavakat: „Veszteg legyen te felséged, kérünk szép szóval, mert ha az kérésnek nem engedsz, együtt [egyszeriben] oly dolog fog rajtad esni, kit nem örömest látsz.“ *Bornemisza Tamás. Magyar tört. emlékek. Irók.* III. 199. l.

[1]) Az 1553-iki tanuvallomások. *Magyar tört. tár.* I. 247—263. ll.

[2]—[3]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* I. 97 és 188. ll.

Sok gond, még több munka, és legtöbb csalódás helye volt ez évek alatt a váradi püspöki palota, mely felé kérdőleg tekintének nem egyszer Európa szemei. A férfiu, „ki egymaga felért tizezer fegyveressel," hányszor érezte magát tehetetlennek ama palota falai közt, ha szellemi képességeinek tudatában feladatának nagyságát összemérte anyagi eszközeinek korlátoltságával!

Várad, mint egykor János király idejében, királyi székhely vala ismét, hol a fénykedvelő Izabella királyné is szivesebben lakott, mint a sokkalta egyszerübb Lippán, s hol Fráter György tartá kezeiben a diplomaczia ama szálait, melyeken Európa keleti s nyugati részeinek legfontosabb érdekei függtenek.

A váradi vár fényes, ünnepélyes napokat láta ujra, sőt a még ifju királyné, annak gyermeke s udvari hölgyeinek kedvéért olykor vidámakat is.[1]) A vár udvarán s falain lépdelő őrök mellett jöttekmentek a nemzeti hadsereg különböző fegyvernemeinek képviselői; a külföldi követek s udvaronczok idegen viselete festőileg vegyült össze hazai főuraink s hölgyeink öltönyeinek fény- és szingazdagságával; a székesegyház boltivei alatt s az előtte elvonuló téren egymást érték az emberek, részént jámbor zarándokok, kik a szent király sirjára tették le kegyeletök koszorúját, részént utazók, tudósok, művészek, kiket a székesegyház műkincsei, a szent királyok szobrai, a levél- s könyvtárak vonzottak oda.

Maga a város régi élénksége s jólétéből nem látszék veszteni semmit. Férfi s női szerzetes-házai még népesebbek valának, mint valaha; egyházai jó karban s bár számosak (mintegy husz), főékességök, az ajtatoskodók serege még sem hiányzott belőlök. Az uj hit terjedése, ha el is idegenitett egyes sziveket, a haza főváro-

[1]) Egy Ferdinánd király udvarába intézett, kelet s hely nélküli tudósitás leirja, hogy Fráter György Szent-György ünnepe táján, valószinüleg nevenapja alkalmából ünnepélyt rendezett, melyen a királyné is megjelent udvara hölgyeivel, s melyen a tánczsort a 60—70 éves püspök-kormányzó, mint házi gazda, nyitotta meg magával a királynéval. Az ismeretlen tudósító, bármily nevetséges szinben tünteti is fel amaz eseményt, igen érdekes adatot szolgáltatott Fráter György életéhez, mely e rendkivüli férfiut egy, eddig egészen ismeretlen oldalról mutatja be.

sát s déli részeit ért csapások annál hivebbekké tették az ősi hithez másokat. A hitujitás előtti nemzedék nagy része még élt s magában a török foglalásban az ősi hit iránt mutatkozó hütlenség büntetését látta.

Buda eleste után nemcsak Izabella s királyi udvara költözék a Tiszántulra, hanem sokan azok közől is kiknek a törökök szomszédsága s az előre látható csaták miatt legtöbb félteni valójok vala. Igy egyes uri családokon kivül Váradon kerestek menedéket a margitszigeti apáczák, kiket kétségkivül azért, mert a váradi klastromokban már nem volt számukra hely, a Váraddal szomszédos szent-jánosi monostorban helyezének el. Ugyanakkor jövének Buda és Pest iparosai közől számosan,[1]) kik jelentékenyen előmozditák Várad kézmű-ipara s ezáltal kereskedelme emelkedését.

Fráter György mélyre ható szemeit azonban nem vitték tévedésbe ama kedvezőknek látszó tünetek s állapotok: ő tudta jól hogy az emlitett menekülők mintegy magukkal hozzák a kór anyagát Váradra, s ama vasgyürü, melynek neve török szolgaság, s melynek láncszemei az ország fővárosán felül már Tatát, Esztergomot, sőt Nógrádot s Hatvant is közbe szoriták, lassan bár, de következetesen vonul Szent-László városa felé. És ha nem lenne semmi ész s erő, mely elérkezését megakadályozná: mivé lesz ama város és vele századok gyüjtése s alkotása!? Hogy e rettegett pusztulást nem a barbár ellenség, hanem honfikezek hozzák meg, az az ő szemei előtt is meg sem álmodott tünemény maradt.

---

[1]) „Nomina libertinorum Waradiensium per dominum Warkocyh [Varkocs] a solutione praesentis subsidii [1552] exemptorum: Fabrorum et aliorum . . . . Seriparorum . . . . *Pesthienses et Budenses* sunt multi in platea *Olazi* manentes [?], quorum nomina me latet. Sequuntur tamen nomina *Pesthyensium et Budensium* illorum, qui in territorio dominorum Capitularium in platea *Civitatis Waradiensis* domos habent lapideas et resident.“ És itt előszámlálja huszonhárom polgár nevét. A nevek közt csak egy német van: *Mozer*, a többiek jobbára foglalkozás, vagy mesterség nevek, mint: Kovács, Varga, Szijgyártó, Szabó, Paizsgyártó, Harminczados, Önkorsós, Pesti Ferencz deák, Budai Miklós deák, Szücs, Hajdu, Kádas, Posta. *Budai orsz. lev. kincst. oszt: Dicalis Conscript. Cottus Bihar.*

Ezalatt, 1549-ben a bécsi udvar megujitá a tárgyalásokat János király országának átadása végett. Ferdinánd fegyverei még mindig nem valának szerencsések a török ellenében, mindemellett Fráter György hajlandóbbnak mutatkozott, mint valaha — az egyezségre. Az árva királyfi jövője sok gondot adott a püspök-kormányzónak, annál nagyobbat, mennél közelebb jönni érezte saját halálát. Ennélfogva, midőn Ferdinánd király biztosai egyéb ajánlataikhoz oda csatolák Fráter Györgynek ama feltételét is, hogy János-Zsigmondnak Ferdinánd egyik leánya jegyeztessék el: Fráter György beléegyezett az ország átadásába s beléegyezésre birta Izabella királynét is.

1551. junius 26-án a kolozsvári Szent-Mihály egyház főoltára előtt Izabella személyesen adta át Ferdinánd vezérének, gróf Castaldo Jánosnak a szent koronát,[1]) s miután ugyanekkor tizenkét éves fiának, János-Zsigmondnak Ferdinánd legifjabb leánya, Johanna ünnepélyesen eljegyeztetett: fiával együtt eltávozott Erdélyből.

Fráter György a Zilah felett emelkedő Meszes hegy tetejéig kisérte el őket. Itt vettek búcsut egymástól. A bucsuzás kivált az ősz püspök részéről érzékeny volt. Zokogva szoritá kebléhez a királyfit s őt könyeivel áztatván, számtalanszor megcsókolta. Szemefénye volt e gyermek,[2]) s mintegy érezte, hogy többé látni nem fogja, hogy jó csillaga távozik el vele.

---

[1]) Gr. Eszterházy J.: *Archaeologiai közlemények.* III. 57. l.

[2]) Mennyire szivén viselé a királyfi sorsát, több levele tanusitja. Igy már 1551. szept. 29-én irja Castaldonak: „Dominatio Illustrissima Vestra scribat regiae Majestati et *roget propter deum,* ut de Majestate reginali et *de filio regis* aliquam curam habere dignetur. Bonum esset filium regis ad se recipere," — Ferdinándnak pedig pár nappal halála előtt is [decz. 6] irja: „Scripseram nuper Maiestati Vestrae de filio regis . . . . nondum tamen me continere possum, quin iterum M. V. scribam, intelligo enim sine custodia et moderatore esse; nuper ex equo praecipitatus non parvum vulnus secundum tempora [?] in capite acceperat, ut difficulter a chirurgis curaretur. Timeo ne et moribus decrescat, cum nemo sit, qui puerile ingenium refrenari possit; quamdiu enim ipse apud eum esse potui, *summa cura studui, ut rectis moribus et virtutibus educaretur.* Supplico itaque Maiestati V. dignetur eam

Fráter György gonosz sejtelmek közt tért vissza Erdélybe,[1]) hogy az ország átadását tényleg is teljesitse. Lépteit azonban mind Ferdinánd király, mind biztosai, nevezetesen Castaldo gyanuval kisérték; az egyszer megszegett szó büntetése volt ez is.

A török, mint Fráter György előre látta, ellenszegült Erdély átadásának s nyolczvan ezernyi haddal közeledett, Castaldo pedig alig rendelkezett hatezer emberrel. Fráter György lángelméjének hatalmával akart segiteni a kétségbeejtő helyzeten s bizonyosan sikerült volna is tévutra vezetnie a törököt; de a kétélü fegyver, melylyel annyiszor elejté elleneit, most ő ellene fordult. Kétszinü, fondor politikájával azon gyanut kelté Castaldoban, hogy nem őszinte hive Ferdinándnak, s hogy őt a királyi sereggel együtt a török kezébe akarja játszani, s Erdély uralmát magának szerezni meg. E gyanunak még erősebb tápot nyujtott Pesti Gáspár, Fráter Györgynek titkára, ki Castaldohoz pártolt s hütlen szolgák módjára a legterhelőbb vádakat emelte volt ura ellen.

Eközben (1551. október vége) megérkezének Ferdinánd követei, kik Fráter Györgynek meghozák Erdély átadásáért a jutalmat: Ferdinándtól a kinevezést az esztergomi érsekségre, a pápától pedig a bibornoki méltóság jelvényeit. Fráter György hidegen, öröm nélkül fogadta e kitüntetéseket, mintegy érezve, hogy a „vértanui koszoru," melyet a bibornoki kalap átvételénél emlitett, már készül számára. Castaldonak feltünt e hidegség, és ez, valamint Fráter György azon ujabb tette, hogy a lippai törököket szabadon bocsáttatá, Castaldo seregének pedig nem engedé meg Erdélyben a téli szállásolást, — mindez kétségtelenné tette előtte fentebbi gyanuját, s ennélfogva, hogy magát, seregét s a király érdekeit megmentse, Fráter György halálát elhatározá.

Deczember 17-én reggel Fráter György alvinczi kastélyának hálótermében imáit végezé, midőn Castaldo vezértársának Pallavi-

---

curam de eo suscipere, ne *susceptae* semel vestigia *virtutis* ob incuriam neglexisse videatur' . . . Károlyi Á: *Fráter György levelezése.* 310. 335. ll.

[1]) „Video enim multorum oculos etiam nunc in eam partem (Izabellára és fiára] infixos esse et nescio *quid animus noster praesagit.*" *Fráter György levelezése.* 310. l.

cininak titkára, Ferrari Márk levéllel kezében belépett hozzá. A bibornok átveszi gyanutlanul a levelet, de midőn annak olvasásába merül, a titkár rá rohan, tőrével több sebet ejt nyakán és torkán. A megtámadott felugrik, erős karral megragadja gyilkosát és földre teriti, de ekkor előtör Pallavicini több tiszttel. A tábornok kardjával sebesíti meg, egyik kisérője pisztolyból lő reá, mások tőreikkel rohanják meg. A bibornok földre hanyatlik és „Jézus. Mária!“ kiáltással meghal.

Egy negyed század alatt a harmadik váradi püspök, ki erőszakos halállal mult ki.

De Fráter György halála a történelem itélő széke előtt nincs igazolva. Oly oklevelek, melyekből kitünnék, hogy a Ferdinánddal kötött egyezség után Erdélyt akár a török kezére játszani, akár János-Zsigmondnak vagy épen magának megtartani akarta volna, nem jöttek napvilágra. Azért III. Gyula pápa, ki a gyilkosság megvizsgálását elrendelé, alaposan tehette a kérdést: „Ha Fráter György oly gonosz ember volt, mikép ajánlhatta őt a király bibornoki méltóságra?[1]) És hihető-e, hogy a hetven éves aggastyán csak az utolsó két hónap alatt vált oly gonoszszá?“

Castaldo és Pallavicini a rendkivüli férfiut megérteni képesek nem lévén, annak megitélésében csalódtak, s csalódásukban, ellenszenv és irigység, kincs- és hatalomvágy által is vezettetve, követték el véres tettöket.

A meggyilkolt főpap teste hetven napig feküdt a helyen, hol lerogyott, végre február 25-én a gyulafejérvári káptalan székesegyházába vitte azt s ott eltemeté, emlékkövet is helyezvén a sirra. A kövön bibornoki kalap alatt az elhunytnak püspöksüveges czimere állt e sokat mondó felirással:

MORIENDUM EST OMNIBUS.
1552.

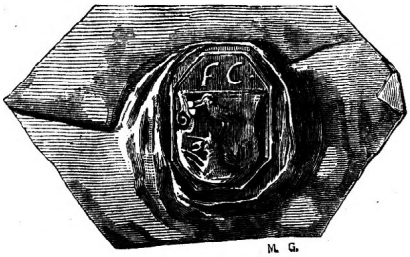
A czimer paizsának felső mezejében egy kenyeret vivő holló

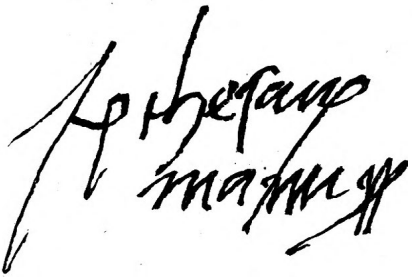
---

[1]) Ferdinánd király ajánló levele a pápához, melyben Fráter György érdemeit magasztaló kifejezésekkel emeli ki, olvasható Károlyi Á: *Fráter György levelezése.* 246—8. ll.

(a Szent-Pál-rendüek jelvénye); az alsóban pedig egy egyszarvu vala látható.[1]) Eszerént ugyanazon czimer, melyet a püspök hivatalos iratainál használt, s mely számtalan oklevelén ma is megvan.

Ezek egyikéről van véve a mellékelt metszet,[2]) mely az emlitett gyulafejérváritól csupán annyiban különbözik, hogy a paizs felett a püspöksüvég helyet F G betük (*Fráter Georgius*) állanak, a pecsét alatt pedig a püspök sajátkezü aláirása.

(Idem thesaurarius manu propria.)

Fráter György érseki s bibornoki kineveztetése mellett is halálaig a mienk, Váradé maradt, utolsó leveleiben is mindig csak „váradi püspöknek," „váradi szolgának" irván magát.[3])

Különben váradi püspöksége mellett birta még a kolosmo-

[1]) Szeredai A: *Collectio continens tabulas monumentorum, quae in templo Alba-Juliensi sunt, fueruntque locata.* 25. l. E sirkő is már csak „volt," ma semmi nyoma.

[2]) *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* N. R. 521. 17.

[3]) 1551. deczember 3. 6. 7-én kelt levelei. Károlyi Á: *Fráter György levelezése.* 334—6. ll.

nostori és pécsváradi apátságokat, melyeknek birtokában Ferdinánd is megerősité.[1]) Ezenfelül voltak magán birtokai, melyeket maga szerzett, mint Bodókő várát Tomori Egyedtől[2]) vagy magához váltott, mint a kalotaszegi Almás várát, vagy pedig János királytól vagy ennek özvegyétől nyert beiratképen. Ilyenek valának: Vácz, Tokaj fele, Munkács, Nagybánya, a pilismegyei Kissingh, a fejérmegyei Szent-Márton stb.[3])

Ennyi birtokból egyszerü életmódjával az ország érdekeinek hozott pénzáldozatai mellett is roppant vagyont takaríthatott össze, de abból alig került elő néhány ezer arany, a többit a merénylet végrehajtói ragadták szét.[4])

---

[1]) *Fráter György levelezése.* 47—8. ll.

[2]) Fraknói V: *Tomori Pál élete. Századok.* 1881. évf. 291. l. 4) jegyz.

[3]) *Fráter György levelezése:* 42. 44. 62. 118. 121. 130. 261. 265. 273. ll. — *Budai országos levéltár kincstári oszt:* N. R. 860. 33.

[4]) Castaldo Szamos-Ujvárból 1552. jan. 30-án irja Ferdinándnak egyebek közt, hogy midőn felnyitá a szekrényeket, melyekben a püspök kincseit tartá „longe me fefellit spes, nil enim aliud repertum fuit, nisi quatuor mille et quingenta vel circa Marchae argenti in virgis, *mille monetae antiquae auri cum impressione Lysimachi,* ponderis 2 ducatorum vel circa pro singula; mille floreni in pecuniis, quidam lapides cum venis aureis et aliquae aliae parvi momenti res, quarum notam Maiestati V. transmittam quam citius una cum descriptione *ingeniorum,* quae decem sunt et inter illa unum ex majoribus, ac munitionum et ceterorum omnium . . . Lysimachos et lapides aureos, quae tamquam *rariores et speciosae res* servandae sunt, si sic eidem videbitur Maj. V. transmittam.“ Schuller J: *Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgen.* I. 154—5. ll.

ZABARDY MÁTYÁS.

1553—1556.

Az 1552-iki adókönyvek. — Warkocs Tamás. — A harczias Zabardy Mátyás váradi püspök lesz. — Hadmüveletei s nyers szigora. — Szent-László székesegyházának utolsó püspöki halottja.

Fráter György állása s tehetségei hatalmával tiz éven át vissza tudta tartani a törököt hóditásainak nagyobb mérvü folytatása s az ország pusztitásától. Az ő halálával ismét nehéz napok jöttek az országra, nemcsak a török, hanem Izabella pártjának részéről is, mely párt Castaldo s kormányának gyülöletes dolgai miatt napról-napra erősbödött.

Ezért az 1552. év február havában tartott pozsonyi országgyülés igyekezett jóelőre gondoskodni a védelemről, s a nemesség fejenként való felkelésén kivül elrendelé, hogy minden jobbágytelek után három forint adó fizettessék.

A királyi adószedők azonnal megjelentek Biharmegyében is, s már Szent-György-nap táján széltében szedték az adót. Ez adószedés iratai reánk maradtak s a váradi püspökségre nézve felette fontosak, mert az emlitett adófizetés az egyházi birtokokra is kiterjesztetvén, e birtokok egytől-egyig benfoglaltatnak amaz iratokban, és igy azok birtokkérdésekben püspökségünk elveszett alapitó levelének rangjára s jogerejére emelkedtek.[1])

Eközben a váradi székeskáptalan azonnal, amint főpásztora

[1]) *Ez adókönyvekről bővebben lesz szó alább:* Püspöki és káptalani birtokok.

halálának hirét vette, saját kebeléből Ilosvai István felszentelt püspököt s olvasó-kanonokot, ki már Fráter György püspöknek helynöke vala, káptalani helynökül választá,[1]) hogy mig Ferdinánd uj püspököt nevez ki, kormányozza az egyházmegyét. A király azonban ideiglenes rendszabályhoz nyult: püspök helyett főispánt nevezett ki Váradra, s kinevezettje, Varkocs Tamás már 1552. elején átvette a váradi várat s a püspökség jövedelmeinek kezelését.[2])

Ferdinánd ez intézkedése kétségkivül Castaldo javaslatára történt, ki szivesebben látott maga mellett egy egészen alája rendelt „kapitányt," mint egy független főpapot. E feltevés jogosultságát támogatja ama körülmény, hogy a király mihelyt Castaldot a következő 1553. év tavaszán Erdélyből visszahivta, azonnal nevezett ki váradi püspököt, olyat, kiben a főpapi kellékekkel katonai képességek is egyesültek.

Ez uj püspök *Zabardy Mátyás* volt,[3]) sarja azon horvátországi nemes családnak, melyből származott Zaberdini Horváth János, a püspök testvére vagy rokona, kinek gyermekei: Mátyás és Kata, Károlyi Mihályné 1579-ben osztakoztak.[4])

Mátyás püspök életének nagyrészét még homály fedi; mikor először feltünik, már zágrábi kanonok s knini (tinnini) püspök.[5]) Mint azon kori főpapjaink legtöbbje, kitünt a katonai pályán is s

---

[1]—[2]) Ilosvai István váradi vicarius, s Varkocs Tamás bihari főispán s a királyi felség kapitánya 1552. „feria quinta proxima post festum Pentecostes" [junius 9.) már szerepelnek Váradon, mint Telegdi Miklós gyámjai. *Ifj. Bölöni S. levéltára.*

[3]) Latin történetiróinknál neve rendszerént: Zaberdinus, de az egykoru Magochy Gáspár, tornai főispán Zabardy-nak irja: „szegény Zabardy Matias püspök uram, hogy élt, annak az Békésvármegyének . . . dézsmáját az ő jóakaratjából adta énnekem." *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* Ecclesiastica. 15. 8. A fentebb emlitett Horváth János magyar szövegben is „Zaberdini"-nek iratik ugyan, de ez csak a latin Zaberdinus magyaritása, s ha püspökünk a körösmegyei Zaberdje falutól vette nevét, mi nagyon valószinü, akkor Mágochy elnevezése jogosultabb.

[4]) Br. Radvánszky B: *Magyar családélet és háztartás.* II. 33. l.

[5]) Kercselich B. A: *Historia eccl. Zagrabiensis.* 236. l.

egykoru irók nem feledik kiemelni harczias szellemét s a haditudományokban jártasságát.[1])

Várad napról-napra jobban veszélyeztetett pont vala egyrészt Izabella hivei s a török által, ki egyre hangosabban követelte vissza János király birodalmát, másrészt a hitujitók által, kik már tömegesen közeledtek a püspökség határaihoz, 1545-ben Erdődön, 1552-ben Beregszászon tartván gyülésöket.

Eszerént Váradnak régi hármas fontossága: az egyházi, politikai s katonai ismét kiemelkedett és Zabardy Mátyás volt hivatva, hogy ama hármas feladat nehézségeivel sikeresen megmérközzék.

Ferdinánd 1553. május 10-én kinevezte őt váradi püspökké, bihari főispánná s alsó Magyarország kapitányává. Ugyanekkor megosztá vele legfelsőbb kegyuri jogait is, felhatalmazván az uj püspökőt, hogy egyházmegyéjében a nagyprépostságon és őr-kanonokságon kivül minden javadalomra nevezhessen ki alkalmas férfiakat.[2]) A római megerősitést elég későn, csak a jövő 1554. év aug. 3-án nyerte el.[3])

Zabardy Mátyás Váradra jöttével püspökeink székhelye, a vár egészen harczias jelleget ölte, melynek zajába csak csendesen vegyült az ős székesegyház éneke s imája.

Első teendője volt a püspöknek mingyárt 1553. nyarán, hogy dandárait szaporitsa,[4]) ami a gyakori hadjáratok, pestisek stb. következtében megfogyott népesség miatt nem könnyü feladat

---

[1]) „Vir bonus et *militaris*" Oláh M. Bél M: *Adparatus ad historiam Hungariae.* 41. l. — „Mathias Zaberdinus *militaris disciplinae scientia clarus.*" Istvánfi M: *Historia.* XIX. 370. l.

[2]) „annuentes, ut ipse ad omnia beneficia ecclesiastica, excepta Praepositura majori et Custodia . . . quae posthac in praedicta Varadiensi et Collegiatis ecclesiis ad eandem pertinentibus . . . vacare contigerint, dicti Jurispatronatus nostri Regii auctoritate personas idoneas . . . eligere, nominare . . . valeat et possit. Datum Sopronii, 10-a maji 1553." Ferdinánd király kinevező levele. *Budai országos levéltár kincstári oszt:* Királyi könyvek. I. 30. l.

[3]) Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 188. l. a.] jegyz.

[4]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* I. 454. l.

vala.[1]) Rendesen 850 embert tartott fegyverben, kik közől 200 lovast és 300 gyalogot a püspökség jobbágyai szolgáltatának s kik havonként ezer háromszáz forintjába kerültek.[2])

Emellett gondoskodott arról is, hogy Várad, Gyula s a hatalma alatt levő többi várak kellőleg meg legyenek erősítve,[3]) s az olyan kastélyok, favárak, melyek a felkelők- vagy a törököknek menedéket nyujthatnának, mielőbb elpusztuljanak.[4])

Azonban a káptalan, jobban ismerve a körülményeket és

---

[1]) „Nec etiam, si praesens pecunia esset, in his partibus milites inveniri possent.“ Panaszkodik maga a püspök Váradról 1556. marcz. 28-án Ferdinándhoz intézett levelében.

[2]) „ad proprium ordinem meum habeo 150 equites, item sunt penes me duo S. Majestatis V. capitanei cum 100. equitibus; de bonis episcopatus mei 200. equites, insuper pedites 300 . . . Insuper illos 100. pedites, quos dominus Andreas de Bathor huc miserat, servare cogor . . . . Ordini meo equestri . . . et peditibus . . . singulo mense de proprio aere mille et trecentos florenos pendere cogor, exceptis aliis necessitatibus mensae et curiolae meae.“ *Imént idézett levele.*

[3]) Kovachich M. Gy: *Formulae solennes styli.* LIX. 9.

[4]) „Nos Mathias Zaberdinus, Episcopus ecclesiae Varadiensis, Comes perpetuus Comitatus Bihoriensis, Sacrae Regiae Maiestatis Consiliarius ac partium inferiorum Regni Hungariae Capitaneus supremus etc . . . cum factiosi in Comitatu Beregh tumultuari et conventiculas quasdam celebrare coepissent ac Castellum egregii Joannis de Lonya in dicto Comitatu Beregh existentem ac Lonya vocatum subintrare et pro se occupare voluissent . . . Nos vero cum intellexissemus dictum Castellum omnimode vile et immunitum ac praefatum Joannem de Lonya ad muniendum et custodiendum illud insufficientem . . . esse . . . mandavimus praefato Petro de Lonya (János testvére) . . . ut saepenominatum Castellum Lonya, ex ligno factum, incendio ignis conflagraret . . . Datis ex arce nostra Waradiensi Dominica die Oculi. Anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo sexto. Mathias Zaberdinus episcopus Waradiensis manu propria.“ Eredeti papir, veres viaszba nyomott pecsét helye, a püspök sajátkezü aláirásával. *Gyulafejérvári Batthyány-könyvtár.* — A gyulai őrségnek 555. január 19-én meghagyja, hogy azon erősséget, melyet a török az aradi templom környékén kezde épiteni, ne engedje befejezni. Kereszturi J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* II. 217—8. ll.

számitva a jövő esélyeire is, nem osztozott a püspök harczias hevében;[1]) a vidék urai közől csak ritkán akadt egy-egy Ártándy Kelemen, vagy Báthory István, ki önkényt felajánlotta volna hűségét Ferdinánd iránt;[2]) hadnagyai hűtlenek, megbizhatatlanok voltak, kik a legelső alkalommal elpártolának tőle.[3])

Ilyen és hasonló nehézségek némi ingerültséget szültek ugyan nála, melynek nyoma későbbi tettein is meglátszék, de el nem csüggeszték. Petrovics, Kendi Antal s a többiek ellenében, kik Izabellát visszahíni akarák, napról-napra fenyegetőbb állást vőn s mihelyt Ferdinánd vezére, Tahy Ferencz átjött a Tiszán, Mátyás püspök eléje sietett, Derecske táján egyesült vele s 1553. október 3-án Petrovicsot megverték és seregével együtt átnyomták a Tiszán.[4])

Ezután a fölkelők maradványainak szétszórásához s megfenyitéséhez fogtak.

Biharmegyének legdélibb részén, a Fekete-Körös jobb partján állt a történeti nevü Toldy nemzetség fekete-bátori vára. A vár ura Toldy Miklós, ki mivel még ifju vala s hasonnevü nagybátyja

---

[1]) „ignoro domine clementissime, quid isti Capitulares Waradienses sibi velint, qui in instanti et pernecessario hoc disturbiorum tempore circa huius arcis munitiones ad saepissimas meas requisitiones nullo penitus auxilio esse student, nec unicum peditem ad custodiam arcis tenent et non ab re exinde eos suspectos [hogy Izabellához szítanak, amint ilyet emlit a gyulafejérvári káptalanról] putare ausim, qui si omnino adeo temere perrexerint, urgente rerum necessitate, manus in eorum possessiones immittere cogor.“ *A püspök idézett levele Ferdinándhoz.*

[2]) Ártándy Kelemenről Zabardy 1555. decz. 26-án Váradon kelt levelében irja Nádasdy Tamás nádornak, hogy feleségül vevén Jaxich Márk leányát, Kereki kastélyában lakik [Biharmegye] s hüséges szolgálatait felajánlá. *Eredeti. Budai országos levéltár.* — Hasonlót emlit Báthory Kristóf és Istvánról Ferdinándhoz irt levelében.

[3]) „nec habeo [pecunias] quibus loco Stephani *Henyey* et Gasparis *Perusith* novos Capitaneos . . . conducam.“ *Idézett, Ferdinándhoz irt levele*

[4]) Zabardy 1553. „ex castris iuxta Derecske positis 5-a die octrobris“ Nádasdy Tamáshoz intézett levelében irja: „*nudius-tertius* [Deus] concesserit fugare hostes et inimicos;“ de a csata helyét nem emliti. *Budai orsz. levéltár.*

élt, *Kis* Toldynak nevezteték, — előbb Ferdinándnak esküdött hüséget, később azonban Petrovicshoz s ennek általa Izabellához állt.

Mátyás püspök és Tahy tehát Fekete-Bátor alá menének, s mert zárt kapukra találtanak, a várat lövetni kezdék. Kis-Toldy várnagya, Porkoláb Dénes viszonzá a lövéseket, s midőn a püspök rohamra küldé embereit, vitézül védte a várat; de a tulnyomó erő végre is győzött: a vár elesett. Zabardy Porkolábot ott mingyárt lefejezteté, Kis-Toldyt pedig magával hozá Váradra és — itt fejeztette le.[1])

A példa, mint Zabardy maga is akará, megdöbbentőleg hatott. Azért midőn most a püspök és Tahy a Berettyó völgyére fordultanak, hogy ott Csáky Pál várát, Adorjánt elfoglalják: a vár ura, mihelyt látta érkezésöket, azonnal alkut ajánla s rövid szóváltás után meghódolt Ferdinándnak.[2]) És meghódoltak egyenként a többi urak s várak is; a fegyverek zaját csend, némaság váltotta fel. Ki mert volna ellenszegülni oly férfiunak, mint Zabardy Mátyás, ki annyira minden tekintet nélkül tör czélja felé?

A hitujitók szintén nem mertek életjelt adni magukról ameddig Zabardy kardjának hatalma elért. 1554-ben ismét zsinatra gyültek ugyan, de még mindig csak a váradi püspökség határain kivül, a szatmármegyei Ováriban, a hatalmas Drágfy Gáspár özvegyének, Báthory Annának birtokán s oltalma alatt.[3])

De Mátyás püspök csak a fegyvert csavarta ki a felkelők ke-

---

[1]) Forgách F: *Magyar históriája.* [1866.] 90. l. — Istvánfi M: Historia. XIX. 371. l. — Forgách Simon, a történetiró testvérbátyja, Kis Toldy halálánál megjegyzé: „Eleibe sem hatta vinni [Zabardy Toldyt], hanem azt is levágatta.“ — E várat Forgách Ferencz és utána Istvánfi Talpas várának „castellum Talpas“ nevezik. Csakugyan Talpas és Fekete-Bátor oly közel esnek egymáshoz, hogy a kettőt csak a Körös választja el, de Talpas Telegdy birtok volt ekkor is, Bátor ellenben a Toldyaké; továbbá Talpason, mint arról személyesen meggyőződtem, várnak semmi nyoma, ilyenről a hagyomány sem tud, de a bátori vár vastag alapfalai ma is láthatók a faluban. Oláh Miklós, Szentiványi stb. szintén csak bátori várat emlitnek ama vidéken.

[2]) Istvánfi M: *Historia.* XIX. 371. l.

[3]) Borbis J: *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns.* 18. l.

zéből, csak nagyobb óvatosságra tanitá a hitujitókat. A sziveket karddal meghóditani nem lehet, s nekie nem volt egyebe kardjánál, még az is kellőnél élesebb. Féltek és elfordultak tőle, valamint az ügytől is, melyet ő képvisele.[1])

Az ifju Toldy kivégeztetése óta nem volt valami népszerütlenebb, mint Ferdinánd-pártinak s katholikusnak lenni. Azért a csend, melyet Zabardy kardjával teremtett, csak a vihart megelőzni szokott csend vala. És e vihar korán kitört, mert Mátyás püspök, ki talán azt még egy ideig feltartóztathatta volna, 1556. augusztus 12-én megszünt élni.[2])

Midőn koporsaját a székesegyház sirboltjába átvivék, Várad büszke vára utoljára látott — püspöki temetést. Az ős palota, hol félezred éven át szakadatlan sorban székeltek Szent-László magas törekvéseinek örökösei, a váradi püspökök, — üresen maradt, és hiába fogja várni uj püspökét.

Zabardy Mátyásnak mint püspöknek tettei ismeretlenek; mint a püspökségi birtokok földesurának is csak azon egy tette ismeretes, hogy megerősité Belényes városának összes, annyiszor emlitett szabadalom-leveleit.[3]) Pár év mulva a kis város bölcs birái ujra kérték a megerősitést, de már nem Váradon, s nem is a váradi püspök teljesité kérésöket.[4])

Zabardy eléggé számos leveleinek némelyikén olvasható sajátkezü nevealáirása. Vonásai határozottak, mondhatni kemények, amilyen volt ő maga is. Egy 1554. november 20-án, Váradon kelt levelének zárlatán még megvan nyolczszögletü gyürüpecsétje is,

---

[1]) „Ex cuius [Toldy] caede tantam invidiam concitavit, ut ceteros quoque, qui adhuc Ferdinando faverent, abalienaret.“ Forgách F: *Magyar históriája.* 90. l. — „eius simplicis iuvenis crudeli caede multos ab se alienaret.“ Istvánfi M: *i. h.*

[2]) Oláh M: *Chronicon.* Bél M: *Adparatus.* 41. l. — „partim senio partim ob saevam inflammationem virulenti in utroque crure herpetis oppressus.“ Istvánfi M: *Historia.* XIX. 372. l.

[3]) *Váradi káptalani országos levéltár.* 14. 21.

[4]) Izabella királyné Gyulafejérvártt, april 24. 1558.

papirral fedett veres viaszba nyomva.[1]) A lenyomat nem tökéletes, annyi mégis meghatározható, hogy a paizs felett püspöksüveg áll s ettől jobbra M balra Z betük; a paizsban pedig egy Anjou-liliom jobbján E balján W betükkel. (*M*athias *Z*aberdinus *E*piscopus *W*aradiensis.[2])

Belső emberei közől csak Pesti Ferencz deákot ismerjük, ki váradi udvarbirája s kényes természetü ügyekben bizott követe volt.[3]) De hogy azon Zaberdini Boldizsár, ki 1554-ben mint a Stenychny-ak várának udvarbirája szerepel,[4]) rokona volt-e s mennyiben? adatok hiányában meg nem határozható.[5])

---

[1]) *Budai országos levéltár kincst. oszt.*

[2]) *Meghatározta dr. Czobor Béla.*

[3—4]) *Budai országos levéltár kincst. osztály.* Talán épen azon Pesti Ferencz volt ez, ki mint a váczi püspökség gondviselője, Váczot kardcsapás nélkül feladta a németeknek s ezért Izabella őt jószágaitól megfosztá 1540-ben *Budai országos levéltár kincst. oszt:* 860. 33.

[5]) *Miskolczy I.* 1609-iki naplójában említi a székesegyházról: „Ioannis Siberdini, quem alias *Janó püspöknek* híttanac ossa ibidem visuntur, qui obiit XI. April 1407.“ [Kereszturi J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* II. 232. l.] E naplóban több hiba van, de az idézett tudósitás épen érthetetlen. Akinek népies nevét „Janó püspök“ még 1609-ben is tudták, az nem halhatott meg kétszáz év előtt, 1407-ben; valószinü, hogy itt nem váradi- s talán nemis püspökről van szó, hanem Zabardy Mátyás valamely rokonáról, kit csak czélzatosan, valamely mellékkörülmény miatt híttak püspöknek.

GHYMESI FORGÁCH FERENCZ (II).

1556—1567.

A KÉT FORGÁCH TESTVÉR VÁRAD EGYHÁZI S HADI ÜGYEINEK ÉLÉN. — ÓVINTÉZKEDÉSEK. — VÁRAD AZ ERDÉLYIEK HATALMÁBA JUT. — A VÁROS PUSZTULÁSA. — A SZÉKESKÁPTALAN TÁVOZIK. — A HITUJITÁS FOKOZATOS TÉRFOGLALÁSA. — SZENT-LÁSZLÓ SIRJÁT FELDULJÁK. — A PÜSPÖKSÉG UTOLSÓ INTÉZMÉNYEI IS MEGSZÜNNEK. — A JÖVŐ ZÁLOGAI.

Ferdinánd király mihelyt értesült a váradi püspökség megüresedéséről, sietett a napról-napra válságosabb körülmények közt kétszeresen fontos állomást méltó kezekre bizni. Pár nap mulva, augusztus 26-án már aláirta az uj püspök, Ghymesi Forgách Ferencz kineveztetését.[1])

Forgách hazánk egyik legrégibb s legtekintélyesebb családjából származott, melynek király-mentő ősei már a sajói ütközetben küzdenek, s mely a legszorosabb vérségi összeköttetésben állt leghatalmasabb nemzetségeinkkel , mint a Telegdi, Báthori, Zólyomi, Bebek stb. Atyja Zsigmond vala, anyja Zólyomi Katalin, Albisi Zólyomi Lászlónak, Biharmegye egyik elsőrangu birtokosának leánya. Négyen valának fitestvérek, s mind a négyen beirták nevöket hazánk történelmének lapjaira: Simon, Pál, Imre karddal, Ferencz tollával.

Forgách Ferencz születésének helye s ideje bizonytalan, ez utóbbi legtöbb valószinüséggel 1530. tájára tehető.[2]) Ifju korában

---

[1]) *Budai orsz. levéltár kincst. oszt: Királyi könyvek.* I. 49. l.

[2]) *Horányi E.* szerént Budán született 1510-ben, de ez állitás utóbbi része határozottan téves, ennélfogva kétséges lesz annak első része is. Ist-

jövőbeli munkásságának megnyeréseért ketten versenyeztek: test vérbátyja Simon, és Oláh Miklós akkor egri püspök. Amaz a hadi, ez az egyházi pályának ohajtá őt megnyerni. Ferencz, lelke sugalmára hallgatva, a testvér szava helyett az ősz főpap hívásának engedett, s Oláh Miklós a lánglelkü ifjut Olaszhonba, a páduai egyetemre küldte. Itt tanult egy időben rokona, Báthori Istvánnal, a későbbi lengyel királylyal, a Révay-fiukkal s Dudics, Draskovics később nagyhirü püspökökkel.[1]) 1556-ban a bölcsészettudori babérral haza jött, s még azon évben az egri őr-kanonokságot nyerte el.[2])

Haza jövetelekor már nagyon is világos volt, hogy Castaldo tőre Fráter Györgygyel a Habsburgok erdélyi uralmát is sziven találta. Erdély rendei (Várad akkor még Erdélyhez tartozott) 1556. február elején Marosvásárhelyen tartott gyülésökből felkérték Ferdinándot, hogy vagy védje meg őket a töröktől, vagy engedje visszahívniok Izabellát, mint azt a török mindenáron követeli. Miután pedig kitérő választ nyertek, a következő juliusban küldöttséget inditottak a királynéhoz, mely őt és fiát visszahozza.

A küldöttség ez utja alatt történt, hogy Zabardy rettenthetetlen kardja urának kezéből örökre kihullt. Ép a legválságosabb pillanatban. Izabella mindennap várható visszatérése koczkára tett mindent; annál lényegesebb volt a kérdés, hogy ki álljon Zabardy helyére?

Ferdinánd tanácsosai, köztök első sorban Oláh Miklós, már ekkor primás, az ifju egri kanonokra, Forgách Ferenczre irányozák a király figyelmét, ki müveltségével s pártatlan multjával engesztelődést — családi s épen bihari összeköttetéseivel befolyást —

---

ványfi M. Forgách F. életrajzában [Kovachich M: *Scriptores rer. Hung. minores.* I. 156. l.] világosan mondja róla, hogy midőn püspökké lőn, még ifju „iuvenis" vala, tehát a 30 éven még nem lehetett tul: egyéb körülmények is Horányi állitása ellen bizonyitanak.

[1]) Fraknói V: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.* 273. l.

[2]) E körülmények mind amellett szólanak, hogy Forgách Ferencz, midőn Olaszhonból haza jött, Istvánfi szerént még ifju, mintegy 25 éves lehetett.

bátyjának, a hős Simonnak kardjával pedig tekintélyt hozna Váradra, ha a király akként intézkednék, hogy a bihari főispánságot s evvel a váradi vár védelmét Simonra ruházná.

A király helyeselte a javaslatot, s Forgách Ferenczet váradi püspökké, Simont pedig várnagygyá nevezte ki.[1])

Eközben „megnehezült az idők viharos járása“ Várad felett; 1556-ban, mint az egykoru tudósitás mondja, „az egész váradi káptalan reszketett.“[2])

A földből, melyet az alapitó szent király mint drága örökséget bízott a püspökségre, egy talpalatnyi sem jutott idegen kezekre; a székesegyház, kezdetben oly szerény, hatalmas dómmá, nemzeti szentjeink Pantheonjává, fajunk büszkeségévé fejlődött; a pecsét, jogi életünk e jelvénye, melyet közbizalom helyezett a káptalan kezébe, megkopott a hosszu századok alatt, de a hüség, mely e pecsétet őrzé s érvényesité, nem fogyatkozott meg soha; a káptalani iskola tovább nevelt a hazának hiveket, világiakat s egyháziakat, kik együtt küzdöttek a törvényhozás, a jogszolgáltatás terén, együtt vérzettek a csaták sikjain: mindez most feledve lőn, mert püspök és káptalan nem tudtak szegődni oly zászló alá, mely uj, sokat igérő jelszavakat hordozott körül, de a higgadtabb elmék előtt kevéssé alkalmasakat arra, hogy javitsanak sorsunkon.

Oly jelenetek, minők a szomszéd Erdélyben az ősi s az uj hit követői között kifejlődtek, nem fordultak ugyan még elő Váradon vagy vidékén, legalább nincs róla tudósitásunk;[3]) a váradi

---

[1]) „respectum habentes ad eruditionem et doctrinam singularem, moresque laudatos et honestam vitae conversationem fidelis nostri Venerabilis Francisci Forgách de Ghymes Doctoris et Custodis Ecclesiae Agriensis.“ Ferdinánd király 1556. aug. 26-án kelt kinevező levele. *Budai orsz. levélt. kincst. oszt: Királyi könyvek.* I. 49. l.

[2]) „illo enim tempore et anno [1556.] fuisset in illis partibus factio quaedam inter magnatos et barones et nobiles ita, *ut totum capitulum varadiense formidabat.*“ Derecskei János s Garay Márton, 1556-ban váradi kanonokok előadása az esztergomi káptalan előtt, a káptalan 1577-iki levelében *Esztergomi orsz. levéltár:* Liber V. pag. 359.

[3]) Az egyháziak szorongattatásait s rettegéseit a reformatio felléptével

káptalan a vidék főuraival még 1555-ben is jó egyetértésben él;[1]) de midőn 1556-ban a politikai elégületlenek, szövetkezve a hitujitás hiveivel, megindultak, hogy visszahozzák Izabellát s vele uj állapotokat, uj kort teremtsenek: Várad egyházi körei tisztában lehettek jövőjök felől. Izabellának 1542-iki erdélyi megjelenésekor történtek az első lépések az egyházi javak elfoglalására.[2])

Váradot akkor Fráter György erős karja megvédte az erdélyi püspökség sorsától; de 1556-ban, Mátyás püspök halála után Szent-László alapitása védtelenül állt: a két Forgách-testvér, Várad egyházi s világi érdekeinek hivatott őrei még távol valának, ellenben Varkocs Tamás, ki időközben szintén Izabellához pártolt át, sietve közeledett az erdélyi hadakkal, hogy Váradot s vele Biharmegyét Izabella számára biztositsa.

Ily fenyegető körülmények közt a váradi káptalan óvintézkedésekhez folyamodott. Első sorban a vár megerősitése s védelméről gondoskodék s hogy nem kevesebb erélylyel, mint előrelátással, meg fogják mutatni a következmények; majd kincseinek becsesebb s nélkülözhető részét igyekezett megmenteni. Egyházi szerelvényei közől kiválogatott ötvenezer forint értéküt, de amelyek müvészeti becsök s a hozzájok füződő emlékeknél fogva még értékesebbek

---

érdekesen világitja meg egy egykoru, papirra irt kis könyv, melyet 1859-ben a segesvári egykori domonkosok egyházában befalazva találtak. Ipolyi A: *Adalékok a magyar domonkosok történetéhez. Magyar Sion.* V. 590. l. — Hogy 1552-ben, Izabella pártjának felülkerekedésével hogyan rohanják meg a kolosváriak városukban a Domokos-rendüek klastromát s ajtókat, ablakokat összetörve, hogyan viszik el a szerzetesek mindenét, még könyveiket is? leirja Ferdinánd királynak Bécsben, 1552. april 7-én kelt levele. Fabritius K: *Oklevelek a magyarországi reformatio korából. Történelmi tár.* 1881. évf. 675. l.

[1]) „Habemus *quandam causam arduissimam* feria secunda proxima post festum exaltationis S. Crucis proxime ventura [szept. 16.] hic Waradini discutiendam, cui interesse *inter caeteros dominos* et egregium dominum Gervasium de Nadany optabamus“ irja a káptalan 1555. szept. 5-én Mágocsy Gáspár gyulai kapitánynak s kéri, hogy miután Nadányinak a megjelölt napon Gyulán kellene lennie, gyulai megjelenését halaszsza máskorra. A gyülés tárgya, sajnos, nincs megjelölve. *Leleszi országos levéltár:* Actorum. 1555. 15.

[2]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* I. 93. l.

valának s azokat Báthory András és Miklós ecsedi várába szállitá.[1])

A káptalan példáját követék a többi egyháziak, nevezetesen a váradi, szalárdi, gyulai Szent-Ferencz-rendüek, kik szintén ez alkalommal vitték legféltőbb egyházi ruháikat, edényeiket ugyancsak az ecsedi várba.[2])

A legközelebbi események igazolák a káptalan aggodalmait. Varkocs Tamás csakugyan megjelent Várad alatt s ostrom alá fogta a várat.[3]) Izabella is megérkezett, október 22-én tartá fényes be-

---

[1]) „Nos Capitulum Ecclesiae Strigoniensis memoriae commendamus quibus expedit universis, quod cum in octava Corporis Christi anno 1577. essemus congregati in consistorio nostro, exurrexerunt e medio nostri reverendi domini Joannes *Dereczkej* hontensis — et Martinus *Garay* Neugradiensis Archidiaconi et concanonici nostri per modum solemnis protestationis dixerunt, quod anno domini 1556. cum Varadini essent Canonici, illo enim tempore et anno fuisset in illis partibus factio quaedam inter magnatos et barones et nobiles ita, ut totum capitulum varadiense formidabat, ne res Ecclesiae ab illis auferentur in tot tumultus: dederunt *res ecclesiae valentes florenos hungaricales quinquaginta millia* ad manus fideles videlicet andreae *Bathorj* et nicolai *Bathorj*, quas res idem Bathorini et nunc haberent in manibus, quos Bathorjnos, videlicet andream et nicolaum coram nobis idem Canonici: Dereczkej et Garay inhibuerunt, ut ne dissiparent illas res aut alteri darent, *sed ecclesiae varadiensi conservarent.* Datum Thirnaviae, Anno domini 1577. in octava Corporis Christi.“ *Esztergomi orsz. lev:* Liber V. pag. 359. — 1595-ben pedig Fejérkövi István nyitrai püspök Hethesi Pethe Márton váradi püspök előterjesztésére letiltja Szokoly Pétert, hogy „clenodia illa ecclesiastica, cultui divino dedicata, quae apud te Petre Zokoly . . . non contemnendi valoris haberentur“ elidegenitse „damno maximo illarum Ecclesiarum, ad quas res illae seu clenodia pertinent et praeiudicio ipsius domini Exponentis tanquam Praelati Ordinarii et Dioecesani illarum Ecclesiarum . . . quin potius . . . easdem res universas ad restaurationem usque Ecclesiarum illarum, cuius illae res fuisse dignoscuntur et ad restitutionem usque Religionis Catholicae in eisdem Ecclesiis apud te probe et fideliter conservare debeas et tenearîs.“ *Leleszi orsz. levéltár:* Actorum. 1595. 2. — Más egyházi szerekről van-e itt szó? vagy csak az Ecsedbe szállitottakról? meg nem határozható.

[2]) *Magyar Sion.* II. 228—233. ll.

[3]) Kereszturi J: *Descript. Epp. et Capituli M.-Varad.* II. 30. l. a Váradot ostromló Varkocs helyett Barkóczyt emlit, de kétségkivül hibásan.

vonulását Kolozsvárra. Ugyanitt a következő november 24-én megnyilt az országgyülés, mely egyebek közt végezé, hogy akik a szászsebesi (1556. marcz. 12.) gyülésen nem tették le a királynénak a hüségi esküt: ha alsó-magyarországiak (Várad ide tartozott) Varkocs Tamás kezébe tegyék le; aki pedig Szent-Miklós napjától (deczember 6.) egy hó alatt le nem teszi, *javait a fiscus foglalja el.*[1])

Váradon a várbelieknek minden reményök Forgách Simon vala, kiről hivék, hogy hadsereggel fog megérkezni felmentésökre. Forgách Simon az ostrom harmadik havában csakugyan megérkezett, de sereg nélkül. Azonban a rettenthetetlen hősnek csak megjelenése is uj lelket önte az ostromlottakba s azután még hónapokig fenn tudták tartani magokat. De a következő május havában már annyira elfogyott élelmök, hogy mint maga Forgách Simon irva hagyta, „egy ebédre való lisztjök sem vala;“[2]) emellett követeik, kiket Ferdinándnál járattak, a megsegéllésnek még csak reményét sem hozák Váradra soha: igy történt, hogy kilencz havi ostrom után, 1557. junius 13-án végre szabad kivonulás feltétele alatt a várat Varkocsnak átadák.

Erdély rendei még Izabella visszatérte előtt a szász-sebesi gyülésen (1556. márczius) törvényt hoztanak, hogy az egyházi javakat a fejedelmi kincstár számára lefoglalják s országuk valamennyi káptalanát s klastromát megszüntessék, és be sem várva a királyné szentesitését, az erdélyi püspök birtokait csakugyan elfoglalák, káptalanát megszünteték.[3]) Azonban a királyné, midőn a rendek az emlitett kolosvári gyülésen ama törvényt szentesités végett eléje terjeszték, felháborodással utasitotta azt vissza s kijelenté, hogy a káptalanok ügyét a jövő országgyülésre halasztja; az egyházi javak felett pedig a végelhatározást magának tartja fenn.[4])

---

[1]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* II. 80. l.

[2]) Forgách Simon jegyzete Forgách F: *Magyar históriája* 157-ik lapján.

[3]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* I. 572. és II. 60. l.

[4]) „Nos [Izabella] igitur statuimus super cunctis bonis ecclesiasticis cum consiliariis nostris benevole conferre et mature deliberare: an bona at-

Erre a rendek, mint az egykoru tudósitás mondja, bánni kezdék, hogy a királynét visszahozták.[1])

De Izabella mérséklete már még nem mentheté a hatalmába került Váradnak sem püspökét, sem káptalanát. A királyné nem engedte meg eltöröltetésöket, de kivánta az országgyülésileg meghatározott esküt. Ez eskü letételére a kiszabott határidő 1557. január 6-án letelt, de Várad püspöke meghódolni nem jött, a káptalan pedig azután még hónapokig sem nyitá meg a királyné vezérének a váradi vár kapuit.

Mi történt Váradon az egyháziakkal a vár átadása, junius 13-ika után? arról még hiányzanak a részletes tudósitások; de két dolog már tisztában áll előttünk: egyik, hogy Varkocs Tamás a vár bevétele után az egyházi kincseket összeiratta s a püspökségi javakat lefoglalá;[2]) másik pedig, hogy — mint az egykoru tudósitás mondja — a váradi székeskáptalan tagjai „a vár elfoglalása miatt elszéledének“ s két hónap mulva, szeptember havában ugy emlittetnek, mint akik a Ferdinánd királynak hódoló országrészben „szétszórva élnek.“[3])

---

que emolumenta eiusmodi ecclesiastica *reddere* illis, a quibus adempta sunt, an in usus nostros et publicos *retinere* debeamus? Negotia tamen capitulorum, ad comitia proxima futura dominorum regnicolarum distulimus, de quibus tunc ad plenum deliberabimus.“ *Erdélyi országgyülési emlékek.* II. 65. l. Itt még csak a szorosan erdélyi egyházi javakról van szó; Várad a kolosvári gyülés idején még Ferdinánd királynak hódolt.

[1]) „Cum vero supplicarent [Transilvani] ut Capitula quaelibet in regno demolirentur, ira nimirum super hoc commota fuisset Regina, praesertim propter demolitum iam Capitulum, quod fuit Albae-Juliae. Item regnum ipsum Transilvaniae iam poenitere ingressum reginae.“ Serédy Gáspár levele Ferdinándhoz. 1557. január 3. Pray-Gy: *Epistolae Procerum.* III. 111. l.

[2]) A pálosok iratai. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt.* — Az 1557-iki tordai gyülés határozata, s e gyülésen Izabella királyné ama nyilatkozata, hogy a váradi egyházak ingő s ingatlan vagyonát nem fogja engedni elveszni. Szilágyi S: *Erdélyi országgyül. emlékek.* II. 80. s köv. ll.

[3]) Anno Domini *Millesimo quingentesimo quinquagesimo septimo* Viennae *vigesima quinta Septembris* datae sunt litterae S. Majestatis Regiae donationales in duplici papiro patenter confectae, manu Suae Majestatis sub-

Az egyházi javak lefoglalására s a káptalanok megszüntetésére, mint láttuk, szentesitett törvény még nem vala,[1]) azért mind Varkocs Tamásnak emlitett váradi szereplése, mind a székeskáptalan feloszlása csak ugy érthető, ha felteszszük, hogy a káptalan hű maradt 1551-ben Ferdinánd királynak tett esküjéhez s a kolosvári gyülés végzésének ellenére Izabellától a hüségi esküt a vár átadása alkalmával is megtagadta, amiért azután ugyanazon országgyülési végzés szerént „javait a fiscus foglalta el.“ Hasonló okból hasonló sors érte a püspöki birtokokat is.[2]) E feltevés mellett szól maga János-Zsigmond, ki valahányszor emliti, hogy a váradi püspök s káptalan birtokai mily czimen jutottak hatalmába, csak a kolosvári gyülésre hivatkozik, hol pedig csupán azok javait rendelék elfoglalni, kik a hüségi esküt megtagadják.[3])

---

scriptae, sigilloque suo maiori et secreto communitae, quibus mediantibus eadem Majestas sua Egregio Michaeli de Kisvarda duxit annuendam et concedendam, ut *cum in praesentiarum Capitulum Ecclesiae Varadiensis propter occupatam a Regina Isabella arcem Varadiensem sit dispersum,* neque propter eiusdem Reginae factiones bona sua tenere et possidere possit: medietatem totalium possessionum Jank, Gwghe, Hermanzegh et Ryche vocatarum, ad idem Capitulum Varadiense pertinentium . . . . tenere et possidere possit. Ita tamen et ea conditione, ut . . . dimidiam partem [proventuum] *Capitularibus Varadiensibus nunc* sub fidelitate Suae Majestatis *sparsim in ditione eiusdem Majestatis suae degentibus* fideliter dare et administrare, quando vero successu temporis idem Capitulum *ad solitam suam residentiam fuerit reversum* eandem medietatem quatuor possessionum eidem sine ulla difficultate et tergiversatione remittere debeat et teneatur‘ *Budai orsz. lev. kincst. oszt: Királyi könyvek. Collat. eccl.* I. 52. l.

[1]) Ellenkezőt állit Páriz Pápai J: [*Rudus redivivum*]: „Anno 1556. In Civitate Colosvár Comitiis ad festum S. Catharinae V. celebratis sub Johanne II. Rege Hungariae, cum aulae regiae alendae Transylvania non sufficeret, potiora loca et reditus Clero possidente, conclusum est, iis adimere et ad fiscum Regium reducere omnes eorum possessiones.“ E tudósitás azonban ama gyülés ismeretes végzéseivel szemben nem bir nyomatékkal.

[2]) A váradi káptalant, hogy Ferdinánd királyhoz szít, vádolja már Petrovics Péter, Erdély helytartója Kolosvárt 1556. május 1-én kelt levelében: „immemor fidelitatis ipsorum, Ferdinandae factioni adhaesissent, partesque suas totis viribus foverent.“ *Budai országos levéltár kincstári osztály:* N. R. 1717. 17.

[3]) „villam Miške olim ad Capitulum Varadiense pertinentem, verum

Mátyás püspök halála óta még csak a püspöki palota állt Váradon üresen; 1557. nyarán laktalanná lőnek a kanonokok házai is, sőt, mint mingyárt látni fogjuk, romokban hevertek.

De kérdés: helyesen cselekedett-e a káptalan, midőn ahelyett, hogy megalkudott volna a körülményekkel, elhagyta állomását? Az ut, melyre a káptalan e tettével lépett, már nem vala járatlan. Midőn az 1556-ik szász-sebesi gyülés elhatározá, hogy az erdélyi püspök birtokait lefoglalja, ugyanakkor nem mulasztá el kérni a püspököt: maradna Erdélyben s működnék tovább az ország fennállásán, de hozzá tevé: „ha miveli ő kegyelme, jó; ha nem: menjen ki belőlök (birtokaiból) békességgel minden marháival (jószágaival)egyetemben, mert ennek utána nem tudjuk, *leszen-e ő kegyel ménck békességes kimenetele?*“[1]) Bornemisza Pál püspök az utóbbit választá. Az erdélyi püspökök ős birtokából, „Gyaluból Szent-Barabás napján (junius 11. 1556.) indula ki; ország képiben adák melléje Ombózy Miklóst, Sándor Mihályt, Sükösd Benedeket, hogy Kassára kisérjék.“[2])

Bornemisza s a nyomába induló váradi káptalan belátása s elhatározásának helyességét igazolák a később történtek, melyekből, mint látni fogjuk, kitünik, hogy alkalmazkodással fentarthatták volna még magokat, de csak egy ideig.

Különben a váradi káptalan tagjai ép ugy, mint Ferdinánd király

---

vigore articulorum fidelium nostrorum dominorum Regnicolarum *tempore ingressus nostri in hoc regnum Kolosvarii editorum* ad nos, consequenterque collationem nostram devolutam‘ etc. A fejedelem 1568-iki levele. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* N. R. 957. 45. — 1097. 6.

[1]) E végzés eleje a következő: „Végeztük, hogy püspök uramhoz és Dobó István uramhoz követeket küldjünk . . . püspök uramat intsék arra, hogy amint ennekelőtte is igérte magát, hogy [a régi viszonyok között] megmaradásunkban egyetért velünk, értsen egyet ő kegyelme; mind a várast, és mind a várakat adja Locumtenens uram kezébe vagy az országbéli követ atyámfiai kezébe; maradjon meg köztünk, készek vagyunk ő kegyelmeért mind ő felségénél, mind Locumtenens uramnál törekednünk.‘ Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* I. 572. l.

[2]) Barabás S: *A székely krónika. Történelmi tár.* 1880. évf. 640. l.

és hivei meg valának győződve, hogy egyezkedéssel vagy a fegyver hatalmával előbb-utóbb sikerülni fog legalább Váradot visszaszahóditani, amikoron majd Szent-László alapitása ismét felvirul.[1]) E meggyőződés amint egyrészt fényt derite a távozók bizonytalan utaira, ugy másrészt türhetőbbé tette a Váradon maradottak helyzetét.

1557-ben még nem szakadt el minden kötelék, mely Szent-László városát fényes multjával összefűzte: Várad egyházi testületeinek legifjabbika, az előhegyi Szent-István-káptalan még állt s hivatása jelentékenyebbé lőn, mint valaha. A távozó székeskáptalantól átvette a székesegyház s az országos levéltár őrizetét s minthogy e káptalan maga is hiteles-helyi joggal birt, saját pecsétje alatt folytatta a hiteles-helyi teendőket.[2])

Az erdélyi kormány s a váradi székeskáptalan közös megállapodásából történt-e, s hüségi eskü mellett vagy anélkül, hogy a Szent-István-káptalan Váradon nemcsak megmaradhatott, hanem még birtokait is meghagyák? annak eldöntésére elégtelenek adataink; de az kétségtelen, hogy e káptalan megmaradását mind az erdélyiek, mind a Ferdinánd-pártiak s kivált a távozó káptalanbeliek csak jó szemmel nézheték. Az erdélyieknek megnyugvásukra szolgálhatott, hogy az országos levéltár, mely jogszolgáltatásunknál oly fontos szerepet játszott, de amelyben idegenek, kivált világiak egyhamar tájékozni sem tudták volna magokat, egyelőre használható kezekben maradt; a székeskáptalan tagjai pedig legalább tudták, hogy a székesegyház, a szentek sirjai nem jutottak idegen kezekre, s hogy e káptalan egyszersmind az ő jövendő visszatérésök záloga.

---

[1]) Hogy a káptalan remélte visszatérését s általában a kath. vallás helyre állitását Váradon, azt Ferdinánd 1557. s Fejérkövy 1595-iki idézett levelein kivül igazolja Garay M. és Derecskey J. kanonokok szintén idézett 1577-iki levele, kik még husz év mulva is arra intik a két Báthoryt, hogy a váradi székesegyház szerelvényeit el ne idegenitsék, »sed ecclesiae Varadiensi conservarent.«

[2]) 1557-től kezdve a székeskáptalan kiadványai megszünnek s csak a Szent-István-káptalan okleveleivel találkozunk.

Ennyiben állt a váradi püspökség akkori helyzetének minden vigasztalása s reménye; ezenkivül setét, aggodalomkeltő vala minden.

Maga Várad az utolsó ostrom alkalmával sokat szenvedett; a város nagy része a lángok martaléka lőn, magán- s középületei meg épen pusztulásra jutottak. Varkocs Tamás, az ostromló vezér boszuját érezteté a várba menekült káptalanbeliekkel: házaikat felgyujtatá s lerontatta. Innet eredhetett a város elhamvadása, legalább nem hihető, hogy a várbeliek saját városukat gyujtották volna fel. De Varkocs még tovább ment: az egykoru tudósitás szerént lerontatta Várad csaknem valamennyi egyházát, tizet a váron kivül, köztök II. István király alapitását, az előhegyi monostort; benn a városban a Szent-Ferencz-rendüek klastromát, az ispotályt; a várban pedig Keresztelő-Szent-János s a Kis-Káptalan egyházait.[1]) Annyi század, annyi kegyelet alkotása s müemléke nehány rövid hónap alatt megsemmisült.

Várad máskor is látott viszontagságos időket, épületei, egyházai 1241-től kezdve ismét és ismét elpusztultak; de Szent-László hagyományának örökösei: a püspök és káptalan mindannyiszor

---

[1]) „Varkoch Tamásnak egy kevessi hóta [1559] előtt adá királyné asszony [Izabella] Váradot tisztül, ki Váradon mind elrontatá az egész káptalom-házakat, és a sok szentegyházokat: Szent-Ferencz kalastromát, *Szent-Jakabot*, Szent-Mihályt; Vadkerthen [külváros] Mindszentet, Szent-Keresztet; az Ispitályt; az várban Szent-Jánost, Bódogasszonyt; a szigín Szent-Istvánt, Szent-Pétert, *Szent-lelket*, Sicarius templorum Dei! mind eltöretteti, pusztitá, semmivé tevé. Deus iudicet opus eius!“ Verancsics A: *Összes munkái.* II. 100. l. — E tudósitással egészen egyezőleg mondja János Zsigmondnak 1566-iki levele egy váradi polgár házáról: „ex opposito *diruti templi Sancti Jacobi* sita.“ *Gyulafejérvári orsz. levéltár.* Bihar 3. 6. — *Zeiler M.* 1660-iki tudósitása pedig a következő: „Wardein, oder Gross-Wardein hat vor diesem viel Kirchen und Clöster gehabt, so nunmehr fast alle niedergerissen worden seyn; wie dann in der Stadt kein ainige gemauerte Kirch mehr; sonder di Burger, so der Calvinischen Religion, haben zu ihren Predigten ein gross auffgericht Schindeltach, gleich einer grossen Scheuern.“ Podhradczky J: *Szent-László király tetemeinek históriája.* 21. l. — A „destructae ecclesiae“ kifejezés nemcsak Váradon, másutt is előfordul ama kor irataiban. *Oklevelek a magyarországi reformatio korából. Történelmi tár.* 1881. évf. 251—2. ll.

visszahelyezék a lerontott köveket, felépiték az oltárokat és Szent-László városa megifjodva kelt ki hamvaiból. Most püspök és káptalan magok is hontalanul bolyongtak a hazában.

De Várad épületein kivül lakosaiban is nagy veszteséget szenvedett. Müveltsége, tudományossága leghivatottabb képviselői, ipara, kereskedelme első fentartói: az egyháziak nagy része elhagyta a várost s velök annyian, kiket rokoni, szolgálati kötelékek vagy egyéb érdekek füztek hozzájok. Sokan az ostrom alatt haltak el, még többen, kivált a béke kedvéért leköltözött pestiek közöl elmenekültek. Várad, az egykor gazdag, fényes város, „melyhez fogható alig vala széles e hazában," annyira elpusztult, hogy Izabella királyné rendelet utján igyekezett a várost ujból megnépesiteni s régi állapotába visszahelyezni.[1]) Lehet, hogy a királyné, ki látta Váradot fénykorának épületei s mükincseivel, személyesen tapasztalta a város nagy romlását, de mindenesetre hallhatott róla. Várad küldöttei a vár bevétele után, még a tordai gyülés alatt megjelentek Izabella előtt, hogy bemutassák hódolatukat, s hüségök jutalmául kérjék, hogy városuknak ezentul csak egy birája legyen.[2]) A megfogyott várossal mindenesetre birhatott már egy biró is, de a kérelem hátterében a város atyáinak előrelátása tünik fel, mely a helyzet kinálkozó előnyeit felismeré.

Kedvezőbb képet a vallási állapotok sem nyujtanak. Az uj hit, mint minden, mi fogamzásra talál, követte a fejlődés fokozatait a fejlődéssel járó izgalmak s rombolásokkal.

Három év mulva az emlitett debreczeni végzés után az 1548-iki tordai országgyülés még tiltá ugyan „a hitet ujitani," de már csak annyiban, hogy „a predikátorok ne merjenek székhelyökről más

---

[1]) Quoniam Nos et Filius noster Serenissimus volentes illam vastitatem, in quam anno proxime elapso ista civitas nostra Varadiensis per conflagrationem et combustionem eiusdem devenerit, restaurare et pristino statui restituere": meghagyja a bíráknak, hogy minden beköltözőt szivesen fogadjanak. Datum Thordae 24. die Martii. 1558. Kereszturi J: *Descript. Epp. et Capit. M. Varad.* II. 218. l.

[2]) A királyné, kitérőleg, a kérés tárgyalását a jövő országgzülésre halasztja, de egyszersmind rendeli „cives Olazy, Vadkerth et Veneche [Velen-

helyre menni szónokolni.«[1]) Ellenben az 1552-iki szintén tordai gyülés végzései már mind a régi, mind az uj hitre nézve teljes vallásszabadságot hirdetnek.[2]) Midőn pedig az erdélyiek fegyverei e törvénynek a magyarországi részeken is érvényt szerzének, annak hatása itt is azonnal feltünék.

A váradi püspökség egyik gyöngye, Debreczen 1557-ben keblébe fogadá az első protestans zsinatot, mely mintegy utját készité az ugyanazon évi s a helvét vallás történetében oly nevezetes csengeri zsinatnak.[3]) És ugyanazon 1557. évben a tordai gyülés már intézkedett, hogy az uj hit követői Váradon iskola-helyiséget nyerjenek.[4])

A zsinatok s országgyülések buzgalmát az uj hit terjesztésében követék az egyes városok s földesurak. Bihar és Várad-Püspöki városok sietnek ugyancsak az 1557-iki gyüléssel szabad papválasztó jogukat elismertetni,[5]) s azt az uj vallás előnyére értékesiteni. A két Thelegdi, Miklós és Mihály közől az előbbeni mind Telegden Szent-István egyházába, mind terjedelmes birtokai mindenikébe az uj hit papjait s tanitóit helyezé be; a földeket, malmokat, szőlőket azonban, sőt az egyházi szerelvényeket is, melyeket jámbor őseik vagy jobbágyaik lelkök nyugalmáért hagytanak az egyházaknak, — magok között osztották szét vagy szolgáikat ajándékozák meg velök.[6])

---

cze] defendi a cunctis impedimentis et turbationibus Capitularium Varadiensium.« Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* II. 81. l. A királyné tehát még remélte, hogy a káptalan Váradon fog maradni.

[1]—[2]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyül. emlékek.* I. 238. 411—2. ll.

[3]) Borbis J: *Di evangelisch-lutherische Kirche Ungarns.* 20—1. l.

[4]) A gyülés a *Mindszent* tiszteletére szentelt klastromot rendelé iskolául. Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* II. 79. l.

[5]) *I. m. és hely.*

[6]) „Sunt etiam [a telegdi, csékei malmokon, gyümölcsösön kivül] circa easdem ecclesias, domosque sacerdotum . . . . nonnulla prata, fenilia . . . . sunt etiam vinea ad ecclesias et personas ecclesiasticas pertinentia . . . similiter et terrae arabiles . . . . quae omnia bona . . . . quoadusque eorum [sacerdotum] status et ordo turbatus atque mutatus non fuerat, ipsi iidem

Igy ment ez tovább városról-városra, faluról-falura még a volt egyházi birtokokon is, melyek most a váradi várnagytól függőttek vagy fejedelmi adományozásból világi birtokosok kezeibe jutának.[1])

A kegyuri intézmény, mely annyi századon át nevelte az egyház örömét, nagyságát, most az egyház ellen fordula. Kegyuraink amint elfogadták az uj hitet, nem késtek birtokaik lelkészeit az uj hitnek szintén megnyerni, vagy pedig másokkal helyettesiteni. Ezek többnyire fiatal emberek valának, kik a külföld forrongó egyetemeiről ép akkor kerültek haza, telve ujitási vágygyal-tüzzel.

Igy lőn, hogy amint azelőtt még csak nehány évvel titkon és szórványosan valának protestans papok,' ugy most már csak titkon és itt-ott voltak katholikus lelkészek, többnyire koros férfiak, kik napról-napra fogytanak és nem vala, ki nyomukba lépjen.

A köznép sokáig nem tudta, hogy voltaképen mi történik körülötte? Az öregebb nemzedék nem is tudta meg soha. Mig a reformatio külsőleg szervezve nem volt, az uj hithez hajló papok is viszonyban állottak a püspökkel, gyakorolták a régi hit szertartásait, megtürték annak külső jelvényeit. Az öregeknek még megvolt megszokott miséjök, bőjtjeik, ünnepeik, gyónásuk stb. Hogy lelké-

---

possederunt et tenuerunt: *his autem temporibus novissimis,* quaedam eorum bonorum cum mutatione status ecclesiasticorum ordinum . . . . dominus Nicolaus Thelegdy sibi ipsi occupasset, in usum suum vertisset . . . quaedam autem pro libitu suo famulis suis distribuendo; sed quia iuspatronatus ecclesiarum et Claustri me [Michaelem Thelegdy] pari ratione, atque ipsum concernit: opto *omnia aequaliter dividi et sequestrari.*" 1561. — A telegdi klastrom szőlejéről ‚Zabolchy vocata' ugyanitt olvasható, hogy azt Thelegdy Miklós néhai jobbágya, Okos György ‚ad ipsum Claustrum dedicaverat et pro perpetua missa, ut eo tempore fuerat consvetudo, pro animae suae refrigerio legaverat. Quia autem iam huiusmodi ritus ecclesiastici desierunt, monachi etiam coenobium incolere defecerunt,' Thelegdy Miklós magának foglalá el. *Br. Vesselényi család levéltára.*

[1]) Izabella már 1557. julius 15-én Tordán kelt levelével Kecsethi Mártonnak adományozá a fudi-vásárhelyi pálosok kecseti részbirtokát Biharmegyében. *Gyulafejérvári orsz. leveltár.* Bihar. 1. 34. — Erre következének a többi számos adományozások, melyekről részletesen lesz szó alább.

szök ugy mondja-e a misét, oly szándékkal szolgáltatja-e ki a szentségeket, amint az előirva van? abba ők be nem láthatának.[1])

Amint ritkultak az öregek sorai, ugy tüntek el lassanként az egyházakból a képek, oltárok, az egyes szertartások, s a következő nemzedék már nyilván protestans egyházat talált s ő maga is tudtán, akaratán kivül protestans vala.

Minde mozgalom 1557. óta nemcsak felülről gyámolitva, hanem még akadály s ellenmüködés nélkül is folyt Váradon s vidékén. Ki a katholikusokat összetartotta, a csüggedezőkbe s ingadozókba lelket öntött volna, de legkivált, mint Verancsics Antal, Eger főpásztora, az egyháziakban a vallásos buzgalmat s a testületi szellemmel a fegyelmet élesztette volna: olyan nem vala.[2]) A vá-

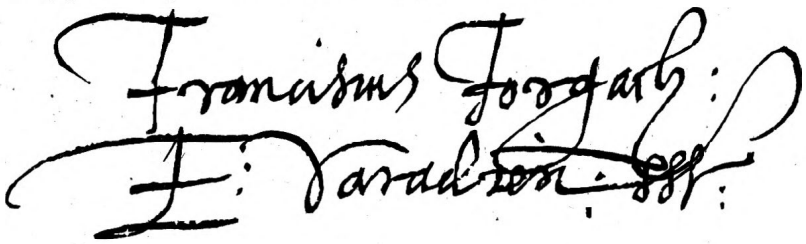
[1]) A zólyomi főesperes 1560-iki visitatiója alkalmából irja az esztergomi érseknek: „vidi Capellanum . . . ad altare iam celebrantem [missam] . . . omittere orationes canonis, nomina Sanctorum in eo non pronuntiare, nullum Memento vivorum vel mortuorum facere.“ És ismét: „Vidi ibi [Beszterczebányán] in Sacristia Canonem in margine Missalis *more* lutherano et haeretico emendatum, verba Canonis multis locis pro arbitrio deleta et cancellata et loco eorum verba sua diabolica et erronea inserta, ut intelligere potui, manu Raphaelis.“ [ez kórodai lelkész volt] *Magyar Sion.* IV. 211. l. és VI. 804. l. — A protestansok gyónásának még a XVII. században is számtalan nyomát találjuk. „Azt is bánom — mondá 1607-ben egy férjétől válni akaró nő — hogy te alattad [férje mellett] az Predikátorhoz gyóntam.“ *Uj magyar muzeum.* [1853.] I. 597. l. Továbbá: *Győri rég. s tört. füzetek.* III. 87. 263. 277. 278. ll. *Magyar Sion.* II. 669–71. ll. — Lőcsén szintén még a XVII-ik században „Die Deutsche *mess* im Catholischem Priesterlich ornat wird hier wie auch in bergstätten und ganz ungarn singend gehalten; wobey 2 wachsene liechter auf dem altar brennen.“ Wagner K: *Analecta Scepusii.* II. 329. l. — 1592-ben a Szepességen a protestansok még megtartják Gyümölcsoltó-Boldogasszony ünnepét. Knauz N: *Kortan.* 139. l. — 1599. táján még énekelték a „Dies irae“-t. *Magyar könyvszemle.* [1878.] 290. l. — 1605-ben Homonnai Drugeth Bálint irja: „a *Te Deum laudamus*-t egyenlő szivvel elmondánk.“ *Tudománytár.* V. 365. l. — Sokáig keresztet vetének, térdenállva imádkoztak; imádkozák az Angyali üdvözletet is stb. Révész I: *Dévai Biró Mátyás.* 110. s köv. ll. — A lelkész neve még 1629-ben is *„plebános.“* Sallai I: *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása. Czimlap.*

[2]) „Quod nullus . . . ad concionatores Lutheranos vel sectarios, ubi contigerit eos commorari, audiendae concionis gratia declinare; item libros

radi püspökségnek sem főpásztora, sem püspöki helynöke, de még csak főesperesei sem valának.

Forgách Ferencz püspök, midőn Várad elestének s a káptalan kiköltözésének hirét vette, még távolabb esett attól, hogy püspöki székét elfoglalhassa. A politikai pályán keresett foglalkozást, s mint királyi tanácsos s alkorlátnok egyik legtekintélyesebb tényezője lőn Ferdinánd politikájának, mely a török foglalás megszüntetésére s Erdély visszahóditására irányult. A regensburgi gyülésen hatalmas szónoklatával s a fejedelmeknél tett közbelépéseivel kivívta, hogy a birodalmi rendek negyvenezer gyalogost s nyolczezer lovast ajánlottak meg egyhangulag a török ellen; Erdély viszszafoglalására pedig ama merész, de helyeselt tervet ajánlotta, hogy háta mögé kell kerülni ez országnak s e czélból Moldva trónjára a magyar királyhoz hü fejedelmet ültetni.[1])

Államférfiui működésének e korából való mellékelt nevealáirása, melylyel királya rendeleteit ellenjegyezni szokta.[2])

haereticorum aut suspectos haeresis legere vel apud se servare; congregationes et conventicula vel in propriis vel in alienis domibus agere; item pro suscipiendis Ecclesiae sacramentis, pro benedictione, pro praesentatione impetranda alios, praeterquam Catholicos et a nobis institutos ac missos ministros adire de cetero audeat.‹ Aki pedig ezellen tesz, első izben 20, másod izben 30, harmad izben 50 frt birságot fizet, s ha ekkor sem javul, mint engedetlennel fog elbánni. A birság két része a székesegyházé és ispotályé, egy része pedig a feljelentőé, kit biztosit, »quod semper secretus apud nos habebitur.‹ Verancsics főpásztori levele 1562. körül megyéje papjaihoz. *Összes munkái.* XII. 336—9. ll.

[1]) Forgách F: *Magyar históriája.* 542. s köv. ll.

[2]) Ferdinánd királynak Prágában okt. 3. 1562. kelt levelén. *Budai orsz. cs. kir kincst. oszt.* Monial. Poson. 47. 23.

Szolgálatait a király 1558-ban a pornói apátsággal, 1563-ban pedig a Draskovich György lemondásával megüresedett pozsonyi prépostsággal jutalmazá.[1]) E javadalmakra Forgáchnak valóban szüksége is vala, mert püspöki birtokai, csekély kivétellel, már mind az erdélyiek kezében voltak; csak Békésmegye, mely még Ferdinándnak hódolt, adta számára a tizedeket oly formán, hogy Kerecsenyi László, gyulai kapitány azokat Forgáchtól 550 frtért magához váltá.[2])

Időközben, 1560-ban megérkezett a pápa bullája is, melylyel őt a váradi püspökségben megerősité.[3])

Ugyanezen évben még királyi ura azzal tüntette ki, hogy családját atyja s testvérei érdemein kivül saját szolgálatai, nemkülönben ritka tudománya s erényeiért az ország báróinak rangjára emelte.[4])

Mint Forgách püspök, ugy a székeskáptalan tagjai s a váradi és Várad-vidéki szerzetesek szintén igyekeztek otthont találni, mert bár az annyiszor emlitett tordai gyülés rendelé, hogy „a fekete és szürke barátok“ megmaradhatnak,[5]) s a marosvásárhelyi gyülés az apáczákat is meghagyá, mivelhogy „többen nemes családból származtanak:“[6]) de nyilvánvaló volt, hogy maradásuk csak ideiglenes. Otthont azonban az akkori körülmények közt nem vala könnyü találniok. Amit az Esztergomból Nagyszombatba menekült egyháziak irtak Ferdinándnak: „hova legyünk, mikor semmink sincs?!“[7])

---

[1]) Forgách F: *Magyar históriája. Bevezetés. Toldy Ferencztől.* XIV. l. — Apáttá 1558. aug. 18-án, prépostá 1563. nov. 1-én nevezte ki a király. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* Királyi könyvek. I. 55. és 68. ll.

[2]) Kerecsenyi László levelei 1562—3-ból. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* Ecclesiastica. 15. 7. és 9.

[3]—[4]) Forgách F: *Magyar históriája. Bevezetés.*

[5]—[6]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* II. 80—2. ll. — Lányi-Knauz: *Magyar egyháztört.* II. 64. l. a fekete és szürke barátok alatt Szent-Benedek és Szent-Ferencz-rendüeket ért, de Erdélyben s Váradon, hol már ekkor benczések nem voltak, inkább a Szent-Ferencz- és Szent-Pál-rendüekre kell gondolnunk.

[7]) „quo nos . . . miserrimi et undique exhausti divertamur? penitus ignoramus.“ *Történelmi tár.* 1881. évf. 256—7. ll.

mások is irták és számtalanok gondolták keseregve ama napokban.

A tér, mely felé legtöbb reménynyel tekinthetének, csak Pozsony és Nagyszombat vidékére szoritkozott. Esztergomig már a török parancsolt; a felvidéken, különösen a tehetősebb szepességi s bányavárosokban pedig a protestansok voltak az urak. Pozsony és Nagyszombat klastromai megteltek menekülő szerzetesekkel.[1]) E két város falai között kerestek menedéket a váradi püspökség szerzetesei is. A domokos-rendüek nagyszombati klastroma fogadta kebelébe a szent-jánosi apáczákat fejedelemnőjökkel, Sárközy Margittal;[2]) a várad-velenczei Szent-Klára-apáczák pedig rendjök pozsonyi házába menekültek, honnat eleik két század előtt Váradra költözének.

A káptalan tagjai lassan-lassan szintén találtak nyugvó helyet. Legtöbben, kivált az öregek s érzékenyebbek — a temetőben; mások rokonaik között vagy a még fennlevő nehány káptalannál.

Igy Ilosvai István prépost, hazai törvényeink első összeirója 1559-ben az esztergomi káptalan prépostságát nyerte el, de két hónap mulva már elment oda, hol nincs többé keserüség. Hasonlóképen az esztergomi káptalan nyitotta meg kebelét Derecskei Török János, továbbá Gárai Pál, Garai Márton, Mindszenti András volt váradi kanonokok számára. Szegedi Gergely, Turi János az egri, Muchei Pál kanonokok a pozsonyi káptalannál találták fel elvesztett állomásukat, de többnyire csak évek mulva.

Ez évek a szenvedett méltatlanság keserü érzete mellett a gond, a nélkülözés évei valának. Szatmármegyei birtokukból, melyet, mint láttuk, Várday Mihály vett ki felébe, csak szerény jövedelem állhatott rendelkezésökre és igy egyedül a Farkas Bálint

---

[1]) »Monachi Franciscani Posonienses dicunt sui ordinis *fratres plurimos* hic confluxisse propter penuriam et Lutheranos; petunt sublevari.« A pozsonyi kamara levele. 15[74]. Fabritius K: *Oklevelek a magyarországi reformatio korából. Történelmi tár.* 1881. évf. 678. l.

[2]) »Cum ipsae . . . de bonis ipsarum et monasterio non procul a Varadino sito, violenter pulsae et eiectae fuissent.« *Budai orsz. levéltár kincst. oszt: Monial. Poson.* 47. 24. — *Monial. V. Budens.* 4. 39.

püspök hagyományozta pestmegyei, három falura kellett szoritkozniok. Valószinüleg itt vonták meg magokat azon kanonokok is, kik hamarjában uj állomáshoz nem juthatának. Voltak ugyan még Borsodmegyében is értékes birtokaik, mint Aszaló, Felső-Zsolcza, melyek szintén kivül estek az erdélyiek hatalomkörén; de ezekben már régen más parancsolt. Ferdinánd király még abban az időben, mikor Erdélyben János király s utóbb Izabella uralkodott, mintegy büntetésül azért, hogy a váradi székeskáptalan mind János királylyal, mind özvegyével békében élt s a tényleges hatalom előtt meghajolt, — e birtokokat hivének, Serédy Gáspárnak irta be előbb 4500, utóbb ötezer forintban.[1]) Később az ügyek váratlan fordulatával intézkedett ugyan, hogy mindazon egyházi javak, melyeket elvett s elajándékozott, tulajdonosaiknak visszaadassanak,[2]) de ez intézkedésnek a fejetlenség e korszakában általában kevés, a váradi káptalanra pedig épen semmi eredménye sem lőn. Oly férfiu, mint Serédy Gáspár, a birtokot, melyet egyszer hatalmába kerite, nem bocsátá ki többé kezéből, amint csakugyan mind Aszaló, mind Zsolcza az ő birtokában maradt.

Mig a székeskáptalan tagjai igy, szükséget szenvedve, látták jönni-menni az éveket s keresték a fedelet, mely alatt megvonulhatnának, Váradon folyt tovább az uj viszonyok fejlődése. A királyné adománylevelei napról-napra több egyházi birtokot idegenitének el. A várban, különösen a püspöki palotán mesteremberek dolgoztak, épitve, szépitve: itt maga Izabella királyné vőn lakást.[3])

Emellett az uj hit szintén igyekezett állást foglalni Váradon.

---

[1]) *Lásd alább:* KÁPTALANI BIRTOKOK.

[2]) A király felette érdekes levele kelt Bécsben april 10-én 1560. s arról is intézkedik, hogy azon birtokok jövedelme, melyeknek tulajdonosaik oly egyházi hivatalok vagy klastromok, melyek megszüntek, addig is, mig ezek visszaállittatnának, a közoktatás előmozditására fordittassék: „ad erigendas et intertenendas scholas et ludos literarios, in quibus iuventus sub praeceptore non haeretico . . . eruditatur." *Budapesti egyetemi könyvtár:* Hevenesy. VII. 1 6. s köv. ll.

[3]) PRAY GY: *Epistolae procerum.* III. 132. l. — KERESZTURI J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* II. 234. l.

Kétségkivül ekkor még az ugynevezett „religio lutherana," mert az 1558. márcz. 25 s april 3-ika közt tartott tordai gyülés a sacramentariusok felekezetét (Kalvin követőinek akkori neve) „betiltani s eltöröltetni vélte."[1])

A protestansok, vagy akkori elnevezés szerént „az uj keresztények" 1558-ban kérték a királynétól Váradon a Szentlélek egyházát, de Izabella kénytelen volt tagadólag válaszolni, minthogy azt már előbb a szegények (ispotály) használatára adta volt,[2]) helyesebben meghagyta továbbra is az ispotály használatában. A következő 1558. évben már Várad is, mint Debreczen egyik támpontja az „uj hitüek"-nek; az idézett év augusztus 18-án a Kalvinhoz hajló papok Váradon értekezletet tartának, melyen a lutheranusok ellenében álláspontjokat körvonalozák, sőt Melius Juhász Péter magát az ifju fejedelmet is ingadozóvá tette.[3])

Az uj hit e fokozatosan erősebb fellépése mindinkább szükebb térre szoritá Várad s vidéke már kevés katholikus elemeit, mindinkább sulyosbitá helyzetöket. A csak nehány tagra olvadt Szent-István-káptalan sorsa meg épen kinos vala, kivált midőn, mint az uralkodó hatalom hivatalos közegének, idézéseket, átirásokat kelle teljesiteniök oly ügyben, mely lelkiismeretökkel ellenkezék, vagy pedig beiktatniok világiakat az egyházak vagy épen Szent-László sirjának birtokaiba.

---

[1]–[2]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* II. 90. és 93. ll. — Szentlélek tiszteletére állt Váradon a Ferencz-rendüek klastroma [*Kolosvári muzeumi könyvtár: Gr. Kemény gyüjt.* I.] de az ispotályi egyház is a Szentléleknek volt szentelve: „altare b. Elisabeth in hospitali pauperum Ecclesiae S. Spiritus constructum." *Budai orsz. ltár kincst. oszt:* D. L. 3297.

[3]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* II. 135. l. — Melius Péter debreczeni lelkész, lelkésztársával, Szegedi Gergelylyel és a *váradi* lelkészszel, Czeglédi Györgygyel keresztülvitte Debreczenben és Váradon a helvét irányu reformatiót, megirta a debreczeni hitvallást, melyet a váradi zsinatban [1561. julius 19.] hol Meliust superintendensül választák, előterjesztett. E hitvallás czime: „*Confessio Catholica,*" tanitása: fülgyónás nem kell, oltárt, egyházi ruhákat, orgonát elvet s mi fő: a Krisztus teste „nem testileg közöltetik a testtel, hanem szellemileg a lélekkel." Balogh F: *Keresztyén egyháztörténelem.* 2-1—2. ll.

Emellett alig volt nap, mely valami szomoru hirt ne hozott volna. Majd azt kelle hallaniok, hogy a püspökség szintén egyik büszkeségének, Gyula városának polgárai még egyházi szerelvényeiket is elárusiták;[1]) majd egy-egy monostor vagy nevezetesebb egyház elvesztéséről értesültek; majd — és ez volt a legfájdalmasabb, de nem a legritkább — valamely paptársuk hitehagyásáról.

1561. január közepe táján váratlan meglepetésben részesültek, de amelynek szintén volt fájdalmas oldala. A székeskáptalan szétszórt tagjai nem szüntek meg együvé tartozásukat tovább is érezni s érdekeiket közösen védeni, azért midőn birtokaik utolsó töredékét, a pestmegyei falvakat szintén valamely veszély fenyegette, közös elhatározásból Váradra küldék két társokat: Garai Mártont és Nyárádi Demetert, hogy a székeskáptalannak ama falvakra vonatkozó birtoklevelét az előhegyi káptalannal átirassák.[2]) Az átirást kétségkivül bármely más hiteles-hely is elvégezte volna, s hogy a nevezett két kanonok mégis Váradra jött, ez vagy azért történt, hogy a levél eredetije itt volt és igy a székeskáptalan 1557-ben még birtokleveleit sem viheté magával vagy hogy — viszontlátni óhajták Szent-László sirját s városát.

De a Szent-István-káptalan legnehezebb napjai Izabella halálával érkezének el. A királyné hive maradt a kath. egyháznak s halálos ágyán fiát is megesketé, hogy nem hagyja el atyái hitét; de ama kor az erős jellemek képzésére gyenge iskola volt.

Izabella halálával az ifju fejedelem udvarából eltünt az utolsó mérséklő elem, mely legalább az erőszak nyilvánulásait távoltartá.

---

[1]) Forgách F. püspök levele Kassa városához, melyben a király nevében rendeli, hogy a kérdéses szerelvényeket, melyeket Varga Mihály kassai polgárnak adtak el, foglalják le, hogy el ne veszszenek. Pozsony, febr. 8. 1559. *Kassai városi levéltár.* 2125.

[2]) A Szent-István-káptalan az átirást „feria quarta proxima ante festum beatorum Fabiani et Sebastiani Martyrum“ [január 16.] 1561. végezte. Kereszturi J: *Descript. Epp. et Capit. Varad.* I. 256—9. ll. — Ez átiratot ismét három hónap mulva Szegedi Gergely és Thuri János előbb váradi székeskáptalani, 1561-ben már egri kanonokok az egri káptalannal iratták át. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* N. R. 216. 12.

Most már ezek is napirendre kerültek. Megujultak a váradi egyházfi s a Barcsai-testvérek ismeretes, minden vallásos érzületet sértő tettei, még pedig most már büntetlenül.[1])

Előbb a régi vallás szabadon, nyilvános helyeken álló jelvényei ellen intéztek támadást. A képeket, szobrokat, kereszteket, atyáink vallásossága, áldozatkészsége s müérzékének emez emlékeit zuzták össze vagy csonkiták meg, s téptek ki velök ugyanannyi lapot nemzetünk müveltségének történetkönyvéből. Igy a várban a Szent-László kápolnáját ékesitő szobrok közől, melyek a négy evangelistát tünteték fel, háromnak a fejét törék le, a negyediket pedig egészen elvivék s Isten tudja, mit cselekedtenek vele.[2])

Az utczáról később betörtek Istennek házaiba, sőt a sirok, s ezek közt a legdrágább sir feldulásától sem riadtak vissza. Felverék a székesegyházat;[3]) 1565. junius 22-én feltörték Szent-László király sirját, és kincseket keresve, kihányták onnat az aranynál, gyöngynél drágább szent csontokat.

Még folyt a szentségtörő munka, midőn Szegedy Benedek, szent-istván-káptalani kanonok, hirt véve vagy csak bal sejtelemtől indittatva, a székesegyházban megjelent. A káptalan s vele az ős hit szorongatott s ma már csak kegyelmi helyzetét semmi sem bizonyitja jobban, mint a körülmény, hogy a sirfosztogatókat a kanonok váratlan megjelenése sem hozta zavarba. Szegedy nem akadályozhatott meg semmit; mindössze annyit tehetett, hogy a

---

[1]) Az 1545-iki tordai országgyülés végzése: Minthogy Barcsai Farkas, György és Miklós arról vádoltatnak, hogy valamely fa-feszületet, kötélre kötve a földön meghurczolának, vizbe meritének, azután tüzre téve, mellette főztenek: ezen ügy vizsgáltassék meg szorgalmatosan, s ha a dolog csakugyan igy történt, bünük nagysága szerént büntettessenek meg. Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* I. 217. l.

[2]) „Supra fores Sacelli S. Ladislai trium Evangelistarum effigies visuntur, quarti effigies furto dicitur ablata; capita demolitus dicitur Christophorus Hagymási, qui Joannis Regis filii tempore Capitaneus arcis Varad fuisse perhibetur.“ Miskolczy I: *1609-iki naplója. Schedius L: Zeitschrift von und für Ungern.* ['804.] 88. l.

[3]) „Idem [Hagymási K.] dicitur Sanctuarium quoque Templi [a székesegy ház] perfregisse.“ Miskolczy I: *naplóia. i. h.*

kiszórt ereklyék egy részét a rablók lábai alól felvette, s kebelébe rejtve, vitte kanonoktársaihoz.[1])

Titkon, mintegy lopvást vihette csak ugyanazon az uton, melyen egykor egy nemzet diadallal hordozá körül.

Szent-László fejereklyéjét, mely külön, ezüst ereklyetartóba foglalva állt, a káptalan kétségkivül igyekezett még 1556-ban megmenteni. Lehet azonban, hogy azt nem küldte egyéb kincseivel Ecsedbe vagy máshova, hanem — mint bizvást gondolhatá — a legbiztosabb helyre, a szent király sirjába rejté. És igy e sir felfórése alkalmával juthatott az az erdélyiek kezébe, kiktől utóbb Náprágyi Demeter győri püspök váltotta azt magához.[2])

Szent-László sirja üresen állt. Elvitték a váradi püspökség kebeléből a szivet. Mi következhetett volna erre egyéb, mint a — feloszlás ?

És az be is következett, nem telt belé egy év.

1566. márczius 10-én a tordai országgyülés a következő végzést hozá: „egyenlő akarattal végeztetett, hogy aféle egyházi renden való személyek, kik az pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége (János-Zsigmond) birodalmából mindenünnen kiigazittassanak. — Az váradi káptalannak ő felsége ez jövő virágvasárnapot hagyta, kik ha meg akarnak térni, házokban, szőlejökben, marhájokban — jószáguktól elválva, kiket ő felsége magának akar tartani —

---

[1]) „Anno Domini 1565. 22-a Junii Sepulchrum Sancti Regis Ladislai Varadini, permittente ac iubente Sigismundo Joanne, Joannis Regis filio, effractum est. Ossaque eius ibi inventa, post multa ludibria, disiecta sunt. Quo tempore, casu quodam in templum veniens V. Benedictus Zegedi Canonicus S. Stephani de promontorio Varadiensi, hanc partem Reliquiarum eiusdem Divi Regis occulte abstulit, eamque Magnifico Domino Comiti Andreae de Bathor, [kinél, mint láttuk 1556-ban az egyházi kincseket letették s azért Szegedi B. ez ereklyét is nyilván a többi kincsekhez vivé s nem adta ajándékba] donavit, idemque D. Comes Anno 1566. die 2-a Junii Ecclesiae Strigoniensi [hol a legtöbb váradi kanonok talált menedéket] dedit conservandam.“ Podhradczky J: *Szent-László király tetemeinek históriája.* 44—5. ll.

[2]) Ipolyi A: *Magyar ereklyék.* 18—9. ll.

békességvel megmaradhatnak; ha pedig az Istennek igéjét nem akarják venni, személyekben, marhájokkal egyetembe, valahova akarnak menni, szabadon elbocsáttassanak.«[1])

Most már tehát nemcsak birtokaikat, hitöket is kivánták.

E végzés határnapja előtt három héttel (márcz. 18.) a Szent-István-káptalan János-Zsigmond parancsára még törvényes beiktatást végzett. Hiteles bizonysága, Vásárhelyi Mátyás Szakácsi Sáffár Gergely király emberével Bajony Jánost iktatá be a biharmegyei Lőkösházán némely részbirtokba, s erről a káptalan a beiktatás tizenhatodik napján (ápril 2.), tehát csak öt nappal virágvasárnap előtt pecsétes levelet is adott.[2])

A váradi székeskáptalan levelei alá századokon keresztül mindig csak négy kanonoknak, a négy elsőnek: prépost-, olvasó-, éneklő-, s őr-kanonoknak neveit jegyezé. E szokást átvette a Szent-István-káptalan is: idézett iktató levele alatt szintén négy kanonok neve áll, ezek: Szegedy Benedek, ugyanaz, kiről már fentebb, Szent-László ereklyéjénél volt szó, továbbá Babolcsay György, Esztergomi Bonaventura és Érsek-Apáthy Kristóf. De neveik mellől hiányzik a préposti és a többi czim; egyszerüen „kanonokoknak s Isten házában Isten szolgáinak« nevezik magokat.[3]) Négynél azonban, mint az oklevél is mondja, még többen valának. A nevezett Vásárhelyi Mátyáson kivül társaik lehettek még: Kálmáncsehi Mátyás, Ludbregi Balás, Veres István, Belezi Bálint, Szent-Lőrinczi Tamás, kiket, mint 1560—1566. közt Szent-István káptalanának tagjait, említenek történeti forrásaink.

És ez oklevél utolsó emlékök. Ezentúl többé, mint váradi

---

[1]) Az idézett szöveg az eredetiben is magyar. Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* II. 302. l.

[2]) Eredeti, a káptalan ismeretes, kerek pecsétjének nyomaival. *Gyulafejérvári orsz. levéltár: Bihar.* 2. 47. — Hiteles másolata *Budai orsz. levéltár kincst. oszt.* N. R. 1686. 4. § 7.

[3]) „Praesentibus dominis et magistris Benedicto de Zegedino, Georgio de Babolcza, Bonaventura Strigoniensi, Christoforo de Ersek-Apathy, *ceterisque fratribus* nostris concanonicis in ecclesia dei domino deo jugiter famulantibus et devote.« *Idézett oklevél.*

kanonokok, nem fordulnak elő. Hogy mi történt velök? megfejti az ugyancsak 1566. november 30-án megnyilt szebeni országgyülés e végzése: „a váradi káptalan helyébe, mert hogy azok megrontattanak az ő bálványozásoknak okáért . . . tartassék más két pap, Kanisay János és Fóris pap," hogy azok „a vármegye notariusával egyetemben" a hiteles-helyi teendőket végezzék.[1]) Azaz, minthogy a Szent-István-káptalan tagjai a fentebb idézett tordai végzés ellenére ragaszkodtak „az pápai tudományhoz és abból megtérni nem akartak": ezért ugyanazon végzés szerént „marhájokkal egyetemben, valahova akartak menni, szabadon elbocsáttattak." Ezért volt kénytelen gondoskodni később a szebeni gyülés „más két papról," kik a vármegye notariusával egyetemben a gazdátlanul maradt országos levéltárakat, t. i. mind a székes-, mind a Szent-István-káptalanit átvegyék.

A Szent-István-káptalan tagjaival egyszerre hagyták el Váradot a kápolnai s fudi-vásárhelyi Szent-Pál-rendüek.[2]) Hogy ezek szerzetök mely klastromába vonultak? az nincs feljegyezve; de a kanonokok közől Vásárhelyi Mátyást s Belezi Bálintot még ugyanazon évben az esztergomi káptalan tagjai közt találjuk.[3])

---

[1]) Szilágyi S: *Erdélyi országgyülési emlékek.* II. 327. l.

[2]) „1566. una cum Capitulo Varadiensi per Johannem de Zapolya publico edicto proscripta [religio=ordo S. Pauli.] exturbatur." *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* Paulini. Kápolna. 3. suppl.

[3]) *Memoria Basilicae Strigoniensis.* 144. l. — Szent-László váradi alapitásának megsemmisitése, mint rendkivüli esemény, mondákra szolgáltatott alkalmat, melyek utóbb nem kevesebbet rebesgetének, mint hogy a váradi káptalan tagjait 1566-ban legyilkolák. E hir első irodalmi nyomát Gánóczy A. 1776-ban megjelent müvének: *Episcopi Varadinenses.* II. 129 - 130. ll. találjuk, hol a következők állanak: „*Traditione accepimus,* ultra latam legem, severius actum fuisse cum Capitulo Varadinensi. . . . Promulgato Conventus Tordensis Decreto, dies dicta Canonicis. Deinde ad pontem Arcis sub custodia singulatim eductis, proponebatur quaestio: num velint illud noviter cusum Evangelium amplecti, atque abjecto Caelibatu Matrimonio illigari? cumque respondissent: se per leges Divinas et humanas neutrum facere posse aut velle: illico immani crudelitate trucidati sunt, corporibus in Arcis fossam praecipitatis. Unus, Praepositus Major, quem ob illustris propaginis suae reverentiam isthic nominare haud expedit, seu metu poenae seu pravae vo-

Mig ezek Váradon történtek, Gyulavárát a török már ostromolta s ugyanazon év szeptember 1-én hatalmába is keríté. A várral együtt elveszett egész Békésmegye s evvel a váradi püspökség területének utolsó maradványa. Forgách Ferencz püspöknek nem volt többé egyházmegyéjéből egyetlen faluja sem.

Egyéb nagy veszteségeket is szenvedett. Régi ura s pártfogója,

---

luntatis pondere victus, refertur, Doctrinam Calvini amplexus fuisse et demum etiam Conjugium ausu sacrilego celebrasse, liberosque suscepisse; cuius posteri etiamnum Helveticam confessionem assectantur.‹ Az egésznek alapja tehát nem valamely határozott vagy épen egykoru tudósitás, hanem csak a hagyomány, de melyet nem a káptalan őrzött meg, minthogy ez másfél században át nem létezett. Gánóczy közleményét átvette Kereszturi J: [*Descript. Epp. et Capit. M. Varad.* II. 38. s köv. ll.] de még jobban kibővítve: ő már megjelöli a napot, melyen a vérengzés történt: »Cum enim pro ramis palmarum cum populo processionem agentes reversi fuissent;‹ s megnevezi a prépostot, ki ősei hitét és társait megtagadva, életben maradt: »dempto Praeposito Majore, Francisco Redeio . . . . omnes . . . . trucidati fuere.‹ Neki is főforrása a hagyomány és csak mellékesen hivatkozik egy 1734-iki perre, melyben a váradi püspök és káptalan ama vérengzést »comprobasse dicitur;‹ továbbá Szepesi Fábián egri minorita szerzetes 1765-ben megjelent müvére, mely a kanonokok legyilkoltatásának napját is emlitené: »Nescio — kérdi Kereszturi — qua auctoritate nixus Cl. P. Fabian Szepesi . . . *hanc stragem* Varadinensem ipsa die Pascatis accidisse notaverit.‹ A kérdéses perben [*Budai orsz. levéltár:* táblai perek. 4—1109. sz.] mely a váradi püspök és káptalan ellen birtokkérdésben folyt, előfordulnak mellékletképen mind a tordai, mind a szebeni végzések másolatai s az »eiectio, eliminatio, sublatio, exterminium Capituli Varadiensis‹ s több eféle synonym kifejezések, de a kanonokok legyilkolásáról szó sincs. — Szepesi Fábián müve [*Theoremata theologica dogmatico polemica et speculativa.* Egyetlen ismeretes példánya a nyirbátori klastrom könyvtárában. 3. I. 24.] a Kereszturi által idézett 75 lapon csakugyan szól a protestantismus elterjedéséről hazánkban s elmondja, hogy a katholicusokat fegyverrel kényszeriték hitök elhagyására: »uti primum accidit Varadinensibus, qui dum [76. l.] pro veteri sua catholica consvetudine ipso die Paschatis ex arce et civitate canentes et orantes processionaliter eggrederentur, ecce ibi Neo-Calvinistae instar latronum ac praedonum ex insidiis occultis inopinate prorumpentes, *devotum populum* partim necando, partim in fugam agendo . . . velociter et arcem et civitatem occupaverunt.‹ Hol van itt szó a kanonokok legyilkolásáról? s a nép öldöklésének is csak annyi történeti alapja lehet, mint Várad itt rajzolt bevételének. — Nem szerencsésebb Kereszturi Rédei prépostnak felemlitésével, valamint

Ferdinánd elhunyt s Miksa az uj király igénybe vette Forgách szolgálatait, de nem jutalmazá érdemeit. Tiz éve szolgált már a királyi ház, a haza érdekeinek, legujabban is a győri tábort menté meg lélekjelenlétével: mindemellett midőn a következő 1567. évben a győri püspökség megüresedék, Miksa király e még egyedül csonkíttatlan püspökséget nem Forgáchnak, hanem egy idegennek adományozá. Erre Forgách a püspöki kar tanácsának ellenére lemon-

---

ama kérdés felvetésével sem, hogy ha a kanonokok meg nem gyilkoltattak, hova lettek tehát? »quorsum locorum disparuerint, cur ne unius quidem vivi ex eo sacro senatu residui vel memoria deinceps occurrat?« Rédei váradi prépostról összes, ismeretes történeti emlékeink, de magának a Rédei nemzetségnek családfája sem tud semmit; mi több, 1565-ben székeskáptalani prépost, de még székeskáptalan sem volt Váradon, a Szent-István-káptalannak pedig mint idézett, és számüzetése előtt csak pár nappal kelt levele igazolja, szintén nem vala prépostja. Ama kérdésre meg, hogy hova lettek hát a váradi kanonokok? megfelelnek azon történeti adatok, melyek egyenként nevezik meg ama kanonokokat, kik egyik-másik káptalannál befogadást találtak s még husz év mulva is élnek. — A XVIII ik századnál régibb, vagy épen egykoru irók e váradi vérengzésről nem tudnak semmit. Szántó [Arator] István Jézus-társasági szerzetes, Báthori István fejedelem kedves embere, ki épen a kérdéses korban lakott Váradon, itt a protestansokkal vitázott [Horányi E: *Memoria Hung.* I. 70—1. ll.] s 70 éves korában, 1622-ben halt el, egy felette érdekes kéziratot hagya hátra, melynek czime: »Brevis et succincta descriptio: quo tempore et qua occasione Haereses in Ungariam et Transilvaniam fuerint invectae . . . per Reverendum Patrem Stephanum Aratorem Soc. J. anno Domini 1600. — Post mortem Fratris Georgii electus fuit tutor pueri [János-Zsigmond] et Gubernator Transilvaniae Petrus Petrovit Dalmata, qui iam ab haereticis fuerat corruptus, et a catholica religione aversus. Qui videns Episcopum Transilvaniae deseruisse oves et transfugisse ad Ferdinandum, iratus eiecit omnes Canonicos, Monachos et Sacerdotes Catholicos [Erdélyből] et villas et possesiones illorum partim fisco Principis adplicuit et bonam partem sibi usurpavit. Idem fecit *Varadini* fugiente et inde Waradiense Praesule, quod videntes Haeretici, lupi rapaces. . . Ecclesias, atque Parecias Catholicorum occupaverunt et adhuc tenent. Et quia sciebant Proceres Transilvaniae nulla iura temporalia posse administrari, secundum decreta Ungariae, sine Canonicis: elegerunt ex Nobilibus quatuor, quos apellarunt Capitulares . . . Et sic factum est, ut intra paucum tempus Religio Cath. e Transilvania extirparetur.« *Budapesti egyetemi könyvtár.* Hevenesy. IX. 1. s köv. ll. Vérengzésről tehát itt sincs szó. Ennélfogva kétségbevonhatatlan adatok felmerültéig még a Szent-István-káptalan tagjaira nézve

dott hivataláról s javadalmairól, le a váradi püspökségről is s a király engedelmével Olaszhonba költözött.[1])

A váradi püspökség középkori története be volt fejezve. Ami ezután következett, az egészen más világ vala, más elvek, más emberek világa.

János király egykori birodalmában a székelyeken kivül csak nyolcz előkelő család maradt hü hitéhez.[2]) De figyelemre méltó, hogy midőn az uj hit követői a váradi püspökség birtokait elfoglalák, azokat nem, mint külföldi társaik, az uj egyház, hanem a fejedelmi kincstár rendelkezésére bocsáták; és hogy épen akkor, midőn Szent-László városában az ősök hitének utolsó szikrája is ellobbanóban van, megszületik ugyanott — Pázmány Péter.

---

is tanácsosabb elfogadnunk a Szent-Pál-rendüek iratainak ama tudósitását, hogy Várad egyházi férfiai egyszerüen számüzettek. „In persona etiamsi fuissent exules, Dei benignitas una cum reliquis fidei divinae assertoribus eosdem Patriae restituit.“ *Budai orsz. levéltár kincst. oszt:* Paulini. Nagyfalu. I. 5. suppl.

[1]) A királyi kamarának 1568. január 12-én Miksa királyhoz intézett levele már azt mondja: „Episcopo *olim* Varadiensi, Francisco Forgach.“ Pray Gy: *Hierarchia Hung.* II. 189. l. a) jegyz. — Forgách Ferencz további viszontagságos élete s történetirói müködésének méltatása olvasható azon bevezetésben, melyet Toldy Ferencz Forgách Históriájának 1866-iki kiadása elé irt. Életének ez utóbbi szakára nehány uj adatot szolgáltat a gyulafejérvári országos- s a nemzeti muzeumi Forgách-levéltár.

[2]) „Ex Magnatibus hi pauci manserunt constantes: Stephanus et Christoforus Báthory cum sua familia. Stephanus et Albertus Tholdi cum sua familia. Christoforus Kereszturi. Michael Thelegdi. Dionysius Makai. Martinus Literatus et Zekuli fere omnes.“ Arator *István 1600-iki tudósitása. Budapest egyetemi könyvtár: Hevenesy gyüjt.* XI. 1. l.

TARTALOM.

Lap

ELŐSZÓ --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- VII

ELSŐ KÖNYV.

AZ ALAPITÁS KORSZAKA.

AZ ÉVSZÁZADOS KÉRDÉS. Pray és társainak harcza Gánóczy ellen. — Ujabb viták. — A váradi káptalan statutumai. — Ezek megbizhatóságának kétségbevonása. — A chartulariumok. — Azok szerkesztői, tárgya, történelmi fontossága --- --- --- --- --- --- 3—8

A VÁRADI KÁPTALAN CHARTULARIUMA. A gyulafejérvári colligatum.— Ennek utolsó kézirati darabja. — E kézirat tárgya. — Valóban chartularium, de csak egyszerű másolat. — Ennek keletkezése, Henckel Jánossal való összefüggése, hitelessége --- --- --- --- 9—21

VALLÁSI ÁLLAPOTAINK SZ. LÁSZLÓ KORA ELŐTT. A kereszténység a Duna mentén s a Tiszántul Szent-István alatt. — Uj erkölcsök s a visszahatás. — A maros-csanádi püspökség magányosan áll e tájakon. — Vata és Kórógyi. — Helyi nyomozásuk. — Tévesen magyarázott oklevelek --- --- --- --- --- --- --- --- 22—28

AZ ALAPITÓ. A káptalan vallomása. — Szent-László a tiszai részeken. — Adorjánvár tája. — A tiszántúli vidék egyházi állapota. — Falvak. — Szent-László terve Váraddal. — A kunok feletti diadalmak emléke-e Várad? — A Szent-László tiszteletében nyilatkozó nemzeti kegyelet. — A váradi prépostság alapitásának ideje --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 29—35

VÁRAD KELETKEZÉSE. A monostorok mint a polgárosodásnak és honvédelemnek tényezői. — Várad fekvésének előnyei. — Várad ősrégisége. — Szent-László Váradja lakosainak kettős eleme. — A monostor helye és felszerelése. — Várad birtokfelosztása s ennek jelentősége. — A város neve és megkülönböztető jelzői 36—44

A VÁRADI PÜSPÖKSÉG S KÖNYVES-KÁLMÁN. Az első prépost és kanonokjai. — A prépostság helyt ad a püspökségnek. — Somogyi

Lap

prépostság: veszprémi püspökség. — Könyves-Kálmán váradi püspöksége a krónikákban s a történelemben --- --- --- --- 45—49

Sixtus az első püspök 1103—1112. Nemzetisége s történeti nyomai. — Szent-László temető papja. — Az országos gyász s ennek eredményei --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 50—52

Valther 1124—1138. A püspök és káptalan monostori élete. — Váradon hogyan lehetett? — Hol állt a püspöki palota? — Valther püspök. — Kora és itélete. — A várad-előhegyi prépostság. — Váradi zsinat. — Az aradi országgyülés --- --- --- --- --- 53—57

Mihály 1156. Történeti nyoma. — A besenyők és kunok pusztitásainak következményei. — Falusi és városi, apátsági és prépostsági egyházaink keletkezésének fénykora --- --- --- --- --- 58—60

I. Miklós 1163—1180. A királyi kápolna kulcsa s a királyi pecsét egy kézben. — Gejza király titkára váradi püspök lesz. — Esztergom primási székére emelkedik --- --- --- --- --- --- --- 61—62

I. János 1180. A János név Várad püspökeinek történetében. — A püspökség a kalocsai érsekség jogkörében. — Jövedelem s annak történeti oldala --- --- --- --- --- --- --- --- --- 63—64

Vata 1186—1189. Nemzetsége. — Ős nemzetségeink az oltár szolgálatában. — Vata s a káptalanok püspökválasztó joga --- --- 65—66

MÁSODIK KÖNYV.

A PÜSPÖKSÉG MÁSODIK SZÁZADA.

Az isten-itéletek. A középkori gondolkozás visszatükrözői. — Az isten-itéletek végelemzésökben. — Elterjedésök. — Különféle nemeik. — Első nyomaik nálunk. — Az első isten-itéleti esetek Váradon. — A tüzesvas-próba és szertartásai --- --- --- 69—76

A váradi regestrum. Keletkezése és szerencsés sorsa. — Történetkutfői gazdagsága, különösen Biharmegyét illetőleg. — Tájékozódás egyházmegyénk XII-ik századi földrajza és gazdászata körül. — Az oltár szolgái a nemzeti érdekek szolgálatában --- 77—80

Elvin 1189—1200. Származása. — Bihari birtokos. — A püspökség alapittatásának s az alapitó halálának száz éves fordulója. — László király szentté avatása. — Fej-ereklyéje. — A hagyományos királyi szokás s annak kettős hatása. — Elvin viszálya a királylyal s a káptalannal--- --- --- --- --- --- --- --- --- 81—88

Simon 1202—1218. Nemzetsége. — Tudori koszoruja. — Egyházi, politikai s birói szerepe. — Az uj s a régi vád. — 1204. mint felirat. — A székesegyház ujraépitésének kérdése --- --- --- 89—94

Sándor 1219—1230. A káptalan uj választottja. — Sándor püspök sokoldalu tevékenysége. — Prépostjai- és kanonokjaival az isten-

Lap

itéletek törvénycsarnokában. — Dicsérete. — Pecsétgyűrüje s annak méltatása--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 95—98

I. Benedek 1231—1242. Püspökválasztási viszályok. — Benedek s ellenfelének pártfogói. — A harmadik királyi halott. — A tatárok Várad alatt. — Az utolsó menhely. — Várad s az egyházmegye közös sorsa. — Benedek győri püspöksége --- --- --- 99—103

Vincze 1244—1258. Püspökségének kezdete. — Ki volt? — A reá várakozó feladat. — Hegyi várak. — Nyitrára ment-e át vagy meghalt? --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 104—106

Zozimás 1259—1265. Összeköttetés a Dunántullal s Esztergommal. — Várad uj élénksége. — V. István Váradon; Zozimás az ifju király udvarában. — Két végrendelet --- --- --- --- --- --- 107—109

Lodomér 1268—1279. Nemzetsége. — Egyházi s politikai állása, majd püspöksége. — Rendezi a birtokviszonyokat s kiváltságokat nyer. — Követsége Rudolf római királynál. — Kitüntetései a pápa s a király részéről. — Távozása--- --- --- --- --- --- --- --- 110—117

Tamás 1281—1282. Vasvári prépost. — Megerősittetésének akadálya. — Kiválóságának nyoma. — Korai halála. — Hagyatéka és rokonai--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 118—120

Bertalan 1284—1285. Királyi alkorlátnok. — Kún László kora. — Bertalan püspök mint királyi biztos. — Perek a káptalan ellen s a káptalan körében. — Bertalan püspöksége, s a püspökség második százada véget ér. — A keresszegi királygyilkosság --- 121—125

A káptalan. A káptalan eredete. — Püspökválasztás. — Káptalani rangfokozatok. — A káptalan gazdasági, tudományos és hiteles-helyi működése. — Első, eddig ismeretlen pecsétje. — — Legrégibb kiadványai --- --- --- --- --- --- --- --- --- 126—138

Egyházi állapotok. Az egyházmegye terjedelme s felosztása e korban. — Egyházak, monostorok. — Egyházi épitkezés. — Lelkészek s azok javadalma. — Szentséghordozók. Harangozók. Torozók. — Honvédelem, népnevelés, jótékonyság --- --- --- 139—152

HARMADIK KÖNYV.

A PUSPÖKSÉG HARMADIK SZÁZADA.

II. Benedek 1291—1296. Szent-László képe s a káptalani pecsét. — Fenena királyné adománya. — A bihari kényurak s Benedek püspök. — Tudományok ápolása a fegyverzaj között is. — Benedek halála --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 155—158

I. Imre 1297—1317. A püspöki kar buzgalma III. Endre, majd a nemzet királyválasztó joga mellett. — Csalódás s ennek következtében politikai irányváltoztatás. — Kopasz nádor bihari

Lap

lázadása. — Imre püspök főpapi működése. Halála. Dicsérete --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 159—165

II. JÁNOS VAGY IVÁNKA 1318—1329. Atyja és testvérei. — Váradi kanonoksága. — Mint püspök a kalocsai zsinaton, a királynál, a székesfejérvári országgyülésen, Szebenben, Temesvártt és Váradon. — Beatrix királyné sirja. — A székesegyház oltárai. — Ivánka sirja s fenmaradt pecsétje --- --- --- --- --- --- 166—170

BÁTHORI ANDRÁS (I.) 1329—1345. A Gutkeled nemzetség Báthori ága. — András testvérei s politikai pártválasztásuk. — Az utolsó választott váradi püspök. — Az egyháziak elégületlensége a királylyal. — A pápai tizedek. — A várad-velenczei apáczazárda alapitása s a székesegyház ujraépitése. — András püspök sirja, jogérzete, pecsétje--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 171—180

MESZESI DEMETER 1345—1372. A reservatiók. — Meszesi Demeter nemzetsége. — Püspöksége előtt kanonok, majd budai prépost s királyi követ. — A székesegyház befejezése. — Nemes verseny annak felszerelése körül. — A szent királyok szobrai. — Demeter püspök s a kunok, oláhok. — Püspöksége és saját ügyei. — Utolsó napja. — A chartularium elitélő szavai --- --- --- --- 181—194

BEBEK DOMOKOS (I.) 1373—1374. A Bebekek, mint főpapok. — Domokos egyházi pályája. — Imre kanonok s a chartularium. — Szent Domokos kápolnája s e kápolna halottja --- --- --- --- 195—199

III. BENEDEK 1374—1375. Adathiány. — Székdij. — A pápa levele--- 200

ZUDAR IMRE (II.) 1376—1378. Nemzetsége. — Párisi utja. — Viszontagságos élete. — Sirja. — Czimere --- --- --- --- --- --- 201—203

DEMÉNDI LÁSZLÓ (I.) 1378—1382. Benedek orvos s a Deméndiek. — Középkori orvosok mint papok. — Deméndi László orvosi s egyházi pályája. — Váradi püspöksége korán véget ér --- --- 204—206

ZUDAR JÁNOS (III.) 1383—1395. A belzavarok és Várad uj főpapja. — A püspökség alapittatásának emléke. — Szent László lovagszobra. — Királyi adomány. — Mária királyné váradi tartózkodása és sirja --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 207—212

NEGYEDIK KÖNYV.

A PÜSPÖKSÉG NEGYEDIK SZÁZADA.

I. PÁL 1396. Megbizottja Rómában, ő a királyi udvarnál. — Horváthi volt-e? — Püspökségének korai vége --- --- --- --- --- 215—216

LUKÁCS 1397—1406. Az ó-budai egyetem s Lukács prépost. — Egyetemi korlátnoksága. — Csanádi, majd váradi püspök. — A kápolnai klastrom. — Az 1403-iki összeesküvés szent László sir-

Lap

jánál. — Tüz a székesegyházban. — Lukács halála. — Pecsétjének több oldalu érdekessége ... ... 217—224

Albeni Eberhárd 1407—1409. Zsigmond király váradi nagy alapitványa. — A székesegyház uj főoltára és uj főpásztora. — Eberhárd, az első váradi főkorlátnok-püspök. — Politikai s főpásztori működésének nyomai. — Visszatérése a zágrábi püspökségre ... ... 225—231

Scolari András (II.) 1409—1426. A Scolari nemzetség s Ozorai Pipó. — András püspök főpásztori s főuri gondoskodása. — Váradiak a kosztniczi zsinaton. — Zsigmond király ismételve kitünteti Váradot. — A hazafiság és politikai egység tényezői. — András püspök halála, pecsétje, czimere ... ... 232—243

Pratói János (IV.) 1426. A béke gyümölcsei. — Pratói János a kosztniczi zsinaton. — Felszenteltetésének ünnepélye Váradon. — Politikai háttér. — Tervei. — Utolsó nyoma. — A florenczieki közös sorsa ... ... 244—248

Kusalyi Jakch Dénes 1427—1432. Dénes kanonok. — A Kusalyi Jakch nemzetség. — Jakch Dénes bosznyai, majd váradi püspöksége. — A pozsonyi országgyülés. — Ujabb vásárviták — Vépi Péter kanonok alapitványa. — A püspöki nemesek levele. — Dénes püspök halála ... ... 249—256

V. János 1434—1436. Szerzetes-püspökök. — A husszita-mozgalom. — Egyházi törekvések a béke helyreállitására. — Várad királyi halottja. — János püspök halála s a töle maradt irásbeli emlék ... ... 257—261

Dominis János (VI.) 1440—1444. Államférfiak iskolája. — Dominis János zengi, majd váradi püspöksége s politikai szereplései. — Baljóslatu események. — A Szent-László ereklyéje iránti tiszteletnek ujabb indoka. — A várnai csata ... ... 262—268

Vitéz János (VII.) 1445—1465. Hunyady János első teendője. — Vitéz János származása s ifju évei. — Királyi főjegyző. — Zágrábi őrkanonok, majd váradi prépost. — Hunyady s Biharmegye rendei Vitéz váradi püspöksége mellett. — Hunyady és Vitéz politikai működése. — Vitéz korlátnokká neveztetése. — Elfogatása, majd szabadon bocsátása. — Törekvései Mátyás királylyá választása s megkoronázása érdekében. — A király hálája ... ... 269—280

Vitéz János tudományszeretete. — Váradi udvarában a próza, a költészet, a zene mesterei. — Könyvtára. — Külföldi s váradi könyvmásolók. — Főpásztori működése. — Épitkezése s alapitása. — Birtokviszonyai. — Pecsétje. — Távozása ... ... 280—293

Beckenschläger János (VIII.) 1465—1468. Idegen főpapok. — Beckenschläger Jeromos és János. — János Vitéz utódja Váradon. —

Lap

Adománya a kápolnai klastrom számára. — Erről szóló oklevelének pecsétje. — Királya kegyelmében emelkedik s egri püspök lesz --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 294—300

Stoltz miklós (II.) 1470. Mátyás király s a magyar püspöki kar. — Stoltz Miklós püspökségének adatai. — Főpapok a külföld egyetemein. — A törökök Váradon. — A vár megmenekülése s a szent királyok szobrai --- --- --- --- --- --- --- --- --- 301—307

Pruisz János (IX.) 1476—1490. Származása s nevének változatai. — Ismét államférfiu-püspök. — Követségei. — Főkorlátnoksága. — Olmützi püspökségével kinos helyzetbe jut. — Váradi munkássága. — A vár erődítése s a székesegyház felszerelése. — A brünni első nyomda legelső termékei miért magyar vonatkozásuak? — János püspök Mátyás halála után. — A hradischi klastrom --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 308—322

ÖTÖDIK KÖNYV.

A PUSPÖKSÉG ÖTÖDIK SZÁZADA.

Farkas bálint 1490—1495. Összeköttetése Pruisz János püspökkel. — A váradi káptalan kebeléből püspökségre emelkedik. — Politikai működése s királyi jutalma. — Ujabb tervek az előhegyi prépostsággal. — Halála. — Hagyatéka. — Emlékköve --- --- 325—331

Kálmáncsehi domokos (II.) 1495—1501. Fejérvári prépostsága. — Hazafisága s művészet- és tudományszeretete. — Különféle követsége s országos hivatala. — Javadalmai, végre püspöksége. — Váradi munkássága. — Szent-László sirjának káptalana. — A püspökség bányái s Thurzó János. — Domokos püspök távozása --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 332—343

Szatmári györgy (I.) 1501—1505. Családi összeköttetései. — Születése helye. — Királyi titkár s ó-budai prépost, majd veszprémi püspök. — Ulászló király nagybefolyásu korlátnoka. — Intézkedései Várad püspöki székén, nevezetesen az oláh papság irányában. — Áldozárrá szentelik, de első miséjét már mint pécsi püspök tartja --- --- --- --- --- --- --- --- --- 344—353

Thurzó zsigmond (I.) 1506—1512. Családja, ifju évei s összeköttetése a humanistákkal. — Királyi titkár s esztergomi kanonok, majd szerémi püspök. — Ismét királyi titkár s székesfejérvári prépost. — Váradi püspöksége. — Épitkezése. — Viszálya a káptalannal. — Halála. — Emlékezete --- --- --- --- --- --- --- 354—366

Perényi ferencz 1514—1526. Telegdy István a kereszteshadat ellenzi. — Dósa hadai Váradon. — Perényi Ferencz váradi püspöksége, neveltetése, tudományszomja. — Misekönyve, mely izlése s bő-

Lap

kezüségéről tanuskodik. — Az ország vallási s állami békéje veszélyben. — Óvintézkedések. — Váradi zsinat. — Pénzsegély s felkelés. — A mohácsi csata --- --- --- --- --- --- --- 367—377

Czibak Imre és Maczedóniay László 1526—1536. A Czibak nemzetség. — Czibak Imre szerzetesi fogadalma. — Tomori őt a kalocsai érsekségre ajánlja. — A kolos-monostori apátságot nyeri, majd a váradi püspökséget. — Hűsége az ősi hithez s János királyhoz. — Az utóbbinak áldozatául esik --- --- --- --- --- 378—387

Maczedóniay László nemzetsége. — Pécsi kanonok, majd szerémi püspök; ismét pécsi prépost s a királyi tanács tagja. — Politikai működése itthon s a külföldön. — Ferdinánd váradi püspökké nevezi ki. — Bajai. — Halála. — A püspökség hanyatlásának első jele --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 387—392

Fráter György (II.) 1534—1551. Származása s ifjú évei. — Szerzetesi élete. — János király tanácsosa. — Váradi püspöksége s az uj tanok. — Épitkezései. — A Váradi regestrum. — Államférfiui tevékenysége János király halála után. — Várad ismét emelkedik. — Ferdinándnak az országot átadja; Ferdinánd emberei őt megölik --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 393—410

Zabardy Mátyás 1553—1556. Az 1552-iki adókönyvek. — Varkocs Tamás. — A harczias Zabardy Mátyás váradi püspök lesz. — Hadmüveletei s nyers szigora. — Szent-László székesegyházának utolsó püspöki halottja --- --- --- --- --- --- --- --- 411—418

Ghymesi Forgách Ferencz (II.) 1556—1567. A két Forgách testvér Várad egyházi s hadi ügyeinek élén. — Óvintézkedések. — Várad az erdélyiek hatalmába jut. — A város pusztulása. — A székeskáptalan távozik. — A hitujitás fokozatos térfoglalása. — Szent-László sirját feldulják. — A püspökség utolsó intézményei is megszünnek. — A jövő zálogai --- --- --- --- --- 419—446

MELLÉKLETEK.

Sándor püspök gyürüjének rajza s lenyomata --- --- --- --- --- --- 98
A káptalan első pecsétje --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 133
A káptalan 1260 iki oklevelének fénynyomata --- --- --- --- --- 136
Báthori András püspök pecsétje egymást kiegészitő két példányban 180
Lukács püspök pecsétje --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 223
Albeni Eberhárd püspök pecsétje --- --- --- --- --- --- --- --- 230
Scolari András püspök pecsétje --- --- --- --- --- --- --- --- --- 241
Ugyanannak czimere --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 243
Kusalyi Jakch Dénes püspök pecsétje --- --- --- --- --- --- --- 255

	Lap
Vitéz János püspök pecsétje	292
Ugyanannak könyvtárából a Plautus-codex czimlapjának fénynyomata	285
Beckenschläger János püspök pecsétje	298
Pruisz János püspök autograph aláírása	322
Kálmáncsehi Domokos püspök pecsétje	343
Thurzó Zsigmond püspök autograph aláírása	366
Perényi Ferencz püspök autograph aláírása	377
Czibak Imre czimeres pecsétje	387
Fráter György püspök pecsétje s autograph aláírása	409
Forgách Ferencz püspök autograph aláírása	434

TÁRGYMUTATÓ.

Aacheni koronázás 237. lap.
Aba nemzetség 167.
Abaujvármegye vámja 85.
Adorjánvár 30., 122., 157., 416.
Adószedők 1552-ben 411.
Adrián tudor, vicárius 398.
Aeneas Sylvius váradi codexből másoltat 285. Nyilatkozata Vitéz Jánosról 288. — 275., 276.
Ajándékok a váradi székesegyházban 112.
Alattyány M. vicárius 313., 322.
Albeni Eberhárd zágrábi püspök 229. Váradi püspök 225—231. Pecsétje 229. Tótországi bán 229. Főkorlátnok 229. Czimere 231. Zágrábba visszatér 231.
Albeni J. püspök 228.
Albeni Péter 228.
Albeni Rudolf 228.
Albert király 263. 271. római király 161.
Aldus Manutius humanista 353. 356. 357. Nyilatkozata Thurzó Zsigm. püspökről 365.
Alemann lásd Beckenschläger J. 294.
Ali bég ostromolja Váradot 304.
Al-Kér birtok 13., 14., 122.
Almás monostor 141., 145. Vár 410.
Alparéti pontok 260.
Alpár birtok 13., 122.
Alpesek 280.
Alsó papság zaklatásai 361.
Alvinczi kastély 407.
Amade nádor fiai 167
Amerika 339., 340.
Anarcsi Tegzes P. váradi kanonok 305.
András II. király 132.
Anjouk 160.
Anna királyné 347., 354., 356.
Antal kanonok 252.
Antal szerzetes 306.
Antiphonálék 313.
Apostoli követ 278.
Apródok 380.
Aradi országgyülés 57.
Arany bulla és Sándor váradi püspök 96.
Arnold kőfaragó 170.
Aszaló birtok 227., 437.
Ausztria rendei 275.
Avignon 185., 196.
Ábrányi (Felső) monostor 60., 141. Egyház 144.
Áchon Pál fia 122.
Ágoston szerzetes, iró 158.
Ányos kanonok 91. Káptalani jegyző 131.
Ártándy Balás és Pál 386. Kelemen 415.
Áru-megállitás 253.
Árvád személynév 96.
Átmeneti épitészet 144.

Baach országbiró 121.
Babindali J. kanonok 226.
Babolcsay Gy. kanonok 442.
Bajazed zultán 311.
Bali Ogli = Ali bég 304.

Bajony I. kanonok 305.
Bajony Benedek 401.
Bajony János 442.
Bakonybéli apátság 141.
Bakócs T. győri püspök 327. Egri püspök 331.
Baranyamegye 218.
Barabás kanonok 58.
Barcsai-testvérek 440.
Batthyány (gróf) Ignácz műve: Leges ecclesiasticae 4.
Batthyány-codex ismertetése 9—16.
— Orbán 385.
Bazarád Mihály vajda 185.
Bazilikai izlés 143.
Bálványos vára = Szamos-Ujvár 292., 400.
Bánffy-ak 291.
Bánfi-Hunyadi egyház 314.
Bányajog, bányaművelés 113., 340.
Bár falu 215.
Báránd püsp. birt. 401.
Bátor vár. prépost 118.
Bátori András vár. püspök 171—180. Váradi kanonok 172. Budai prépost, királyi alkorlátnok 172. Váradi alkotásai 175—8. Pecsétje 179—180. Püspök 182., 186., 192., 211., 224.
Bátori András s Miklós 423.
— Anna 416.
— Bereczk 171.
— István erd. vajda 383,, 391.
— István 415., 420.
— János 171.
— Lőkös 171.
— Miklós 171.
Bázeli zsinat 252., 258.
Beatrix királyné 169. 311.
Bebek Domokos vár. püspök 195—9.
Bebek Detre nádor 221.
— Imre aurani perjel 195.
— Miklós egri prépost 195.
— Miklos kalocsai érsek 195.
Beckenschläger János vár. püspök 294—300. Pécsi prépost 296. Bihari főispán 296. Pécsváradi apát 296. Pecsétje s czimere 298. Egri püspök lesz 300. Püspök 303., 364.
Beckenschläger Jeromos , boroszlai kanonok 295. Pécsi prépost 295.
Becse-Gregor nemzetség 81.
Belezi B. kanonok 442., 443.
Belényes város 230., 254., 360. Bányászata 113. Ötvössége 114. Püspöki lakhely 162. Ezüstbányái 162., 342. Lelkésze «exemtus» 235. Kiváltságai 292. Birái 401. Szőlőmivelése 315—6., 329., 337. Panasza 349., 350. Méh- és sertéstenyészete 235. Szabadalom-levelei 417.
Belényes-vidéki oláh papok 349.
Belényesi Péter 237.
Bellóvármegye 270.
Belus vár 25.
Benedek XII. pápa 182.
— I. váradi püspök 99—103., 104., 128., 150. Esztergomi kanonok 99.
Benedek II. vár. püsp. 155—8., 159.
— III. vár. püsp. 200.
— csanádi püsp. 168.
— vár. őr-kanonok 56., 118. Kanonok 116.
Benedek orvos 204.
Benjamin alesperes 97.
Beregmegye 108., 250.
Beregszászi prot. gyülés 413.
Berendi Bak G. prép. 303.
Berettyó völgye 30., 416.
Bereg birtok 109.
Bertalan vár. püspök 121—5., 129., 150., 155., 161. Szepesi prépost, kir. alkorlátnok 121.
Bertalan orvos 204.
Berténvi vám 122.
Berthold, Gertrud királyné öcscse 92.
Bertrand bibornok prép. 192—3.
Besenyei egyház 149.

Besenyők beütései 59.
Beszterczebányai rézbányák 299.
Bethlenfalvi Hosszu S. 358.
Békéltetők 73.
Békésmegye 139., 140., 141., 190. Népessége 191. Vámja 85. Még fizet tizedet 435. Kúnjai 191.
Békési főesperesség 139., 140. Lelkész 191.
Bécs 276., 310., 374. Könyvtára 283.
Bécsi békealku 274. Egyetem tanárai 236. Püspökség 294.
Béla királyok 30., 66., 82., 84., 86., 95., 99., 109., 116., 160., 169.
Bénye község 183.
Bicske birtok 206.
Biharmegye 115., 121., 122., 140., 190., 250., 386. Örökös főispánjai 308. Rendei 273. Vámja 85., 178.
Bihari kényurak 121., 157., 244. Kúnok 191. Egyház 59., 141. Főesperesség 139., 140., Püspök 43. Földvár 369. Malom 373.
Biharország 30.
Biharvára 4.
Bihar város 431., 369.
Bihar-Várad 43.
Biharon szőlő 81.
Birtokok (egyházi) elfoglalása 422.
Biskupecz lásd: Pruisz 309.
Bisticci Vespasiano 283., 285.
Blanka herczegnő 311.
Bobrics Lesko 268.
Bodókő vára 410.
Bogyoszlai András vicárius 304.
Boleszló püsp. 66., 87.
Boldizsár plébános 279.
Boldvai prépostság 65.
Bolonya Várad része 38.
Bolonyai egyetem 302.
Bonfin tört. író 210., 282. Pruisz püspökről 326.
Bonifácz IX. pápa 218.
Bor ára XVI. században 360.
Borbála királyné 236.
Bornemisza P. püsp. 427.
Boroszló város 294., 303., 310., 318.
Borsa nemzetség 91., 97., 157.
Bossak lásd Pruisz 309.
Both főisp. 81.
Boxa személynév 202.
Börsi Zudar Dénes 189—190. Sándor 190. Zudarok 208.
Brandenburgi őrgróf 260.
Brassó város 385.
Brassai Sz. Ferencz-rendűek 386.
Brankovics György 275.
Braunschweig 142.
Brodarich István titkár 353., 355., Püspök 376. Korlátnok 389.
Brünni nyomda 317—8.
Brüsszel 365.
Buda 165., 204., 238., 265., 275—6., 367., 381., 384. Ostroma 402. A török beveszi 403., 405.
Budai országgyülés 256., 263., 267., 336., 337. Egyetem keletkezése 217—8. Tanárai Kosztniczban 236. Főiskola 373. Főegyház 161. Káptalani iskola. 217. Prépostság 319. Vérengzés 220.
Budapesti könyvkiállítás 285., 313. Országos levéltár 134., 136. Polgárok Váradra költöznek 405.
Buondelmontei J. érsek 233., 247.
Búcsúk Sz. László sirjánál 146. Sz. István jobbjánál 146. Hazafias czélokra 274., 339—40. Szatmári Gy. püsp. első miséjénél 351. Búcsú 258—9.
Buzásd püsp. birt. 291.

Calcagnini humanista 370., 371.
Capistranói János 275.
Cardini Konrád vár. prépost 264.
Carvajal bibornok 275.
Castaldo János 406., 407., 408., 411. Visszahivatik 412. Töre 420.
Chartularium (váradi) 26., 29., 32. A váradi püspökség alapittatásáról

34. Várad városrészeiről 39. A váradi várról 41. A váradi prépostságról 42. A püspökség keletkezéséről 46. Az első váradi püspökről 47. Vata püspökről 66. Simon püspökről 94. I. Imre vár. püspökről 164. Demeter vár. püspökről 193. Pratói vár. püspökről 247. A belényesi bányákról 340.—88., 105., 106., 110., 124., 128., 130., 133., 134., 140., 155., 158., 159., 168., 182., 208.
Chartulariumok keletkezése 7., 197.
Cibo családnév 379.
Cicero levelei 357., 365.
Cilley Borbála 228.
Cilley Ulrik 279.
Cisterciták 173.
Cykó Istv. prépost 209.
Codexek díszítése 283.
Commendatori rendszer 288.
Corchulai János püsp. 257.
Curru-i monostor 60., 141.
Czenstochovi klastrom 187., 395.
Czibak Imre 378—387. Bihari főispán 378. Nemzetsége 379. Czimere s pecsétje 379., 387. Fogadalma 381. A váradi püspökséget nyeri 382. Püspöksége 382—3. Hadi képessége 384. Erdélyi alvajda 385. Megöletése 385.—390., 391., 393., 396., 397.
Czibak András (Géresi) bihari alispán 386.
Czibak Péter 386.
— birtokok 379.
Czobor-Szent-Mihályi Czobor család 224.
Csanád vezér 23.
— nemzetség 65.
— IV. László temetőhelye 125.
— székhely 151.
— váradi kanonok 158. Prépost 169., 177., 348.
Csanádi püspök 289.
— püspökség 22., 24.
Csatár püsp. birt. 151.
Csák Máté 161., 162.
— nemzetség 65
Csáky M. erd. vajda 221., 231.
— György székelyek ispánja 221.
— Mihály kir. tan. 375.
— Pál meghódol 416.
Császlóczi M. kisprépost 209.
Császmai káptalan 230.
Csehország 258., 275., 304.
Cseh testvérek 321.
Csengeri prot. zsinat 431.
Cserhalmi csata 32.
Cserni Ján 384.
Csezmiczei János vár. kanonok 281., 282., 284. Segéd-püspök 287., 288. Pécsi püspök 295. Költő 299., 310.
Csévi János 270.
Csillagászat 281.
Csolti apát 97.
— monostor 60., 141.
Csongrádmegye 367.
Csörle nemzetség 65.
Csupor Demeter püsp. 279.
— Miklós morva helytartó 309.
Csúcsíves építészet 163.

Dalmácziа 104., 262.
Dalmát fejedelem 188.
Dán oláh főesperes 349.
Debreczen 79., 190., 191. Vallási állapotjai 399., 431, 438. Egyháza 163., 168. Klastroma 168., 176.
Debreczeni csata 161. Országgyülés 399., 430.
Debrenthei T. apát 279.
Debrői Istv. 225.
Demeter tizedszedő 174., 184.
— budai éneklő kanonok 183.
— budai prépost 185.
— eszterg. érsek 232.
— Lukács vár. püs. rokona 218.
— tarnokmester adománya 167.
— zágrábi kanonok 186.
Deménd falu 204.

Deméndi család 204.
— László vár. püspök 204—6.
— kir. orvos 205.
— Benedek 204.
— László 207.
— Lőrincz 204.
— Miklós 204.
Derecske község 415.
Derecskei Török J. vár. kanonok 436.
Devinai láp 268.
Dékán 130.
Dénes művész 82. Fia 149.
— vár. kanonok 249.
— monostora 141.
Diodorus Siculus 370.
Diós-Győr vára 393.
Diószeg 161.
Dorog személynév 75.
Dorottya, Nagylakiné 311.
— Pruisz püsp. nővére 321., 325.
Dóczi János 385., 386.
Dóczy Orbán püspök 336. Főkincstartó 341.
Dósa nádor 163., 164.
— György 368.
Draskovich Gy. püsp. 420.
— prépost 435.
Drágfy Gáspárné 416.
Dobi Dorog 75.
Dominis János vár. püspök 262—268. Királyi követ 263.
Domokos csanádi püspök 196.
— egri kanonok 196.
— esztergomi kanonok 196.
— prépost 196., 332.
— vár. kanonok 226., 236.
— vár. püspök 195—199., 347.
Dsem herczeg 311.
Dudics A. püspök 420.
Dunai tudós társaság 355.
Dusnak-ere 149.
Dusnokok 149.

Ecsedi vár 423.
Egerszeg Várad része 38.
Egervári L. főispán 304., 308., 367.
Eggedi monost. 60., 141., 161.
Egri egyházm. 190.
— Liber S. Joannis 7.
— püspök 94., 168., 220., 301., 327.
— tanulók 331.
Egyed szerzetes 165.
Egyek birtok 401.
Egyházi állapotok 139—152.
— nemesek 114., 150., 375.
— kincsek 375.
— javadalmak 173., 312.
Egyházmegye felosztása 139.
Egyházmegyei zsinatok 146. 374.
Ekebontó Borbála 238.
Elvin vár. püspök 80—8., 89., 93., 364.
Endre királyok 30., 87., 90., 93., 94., 95., 100., 156., 157., 160., 166., 173., 184.
Epicurus művei 358.
Eraklius vár. kanonok 97., 130.
Erasmus művei 370.
Erdély 168., 230., 231., 264., 270., 293., 385., 386., 407.
Erdélyi fejedelem 171.
— káptalan 162.
— lázadás 260., 299.
— püspök 220.
— püspökség 57.
— vajdák 221.
Erdődy (gróf) levéltára 136.
Erdődi prot. zsinat 413.
Erzsébet királynék 160., 187., 205., 238., 265., 295.
Eskü, isten-ítéleti 70., 74.
Este család 270—1., 280.
Esztergom 107., 109., 265., 276., 284., 287., 289., 405., 435.
Esztergomi katakomba 38.
— egyház 109., 113., 156.
— egyházmegye 190.
— érsek 56., 62., 64., 90., 92., 116., 158., 162., 173., 191., 278.
Esztergomi káptalan 116., 443.
— prépost 95.

Esztergomi Bonaventura vár. kanonok 442.
Eugubiói Andr. kir. orvos, vár. kanonok 205.
Érsek-Apáty Kristóf vár. kanonok 442.

Fa-egyházak 142.
Falusi iskolák 151.
Fancsal birt. 124.
Farkas Bálint vár. kanonok 326. prépost 326., püspök 325—331. Utazásai 327. Halála 331. Végrendelete 330. Könyvtára 330. Sirköve 331. —339., 360.
Farnosi egyház 299.
— Veres B. 299.
— Veres J. 299.
Fejér Gy. a váradi püspökségről 5., 6.
Fejér-Körös 81., 140., 297.
Fekete-Bátori vár 415.
Fekete ember 384.
Fekete halál 191., 338.
Fekete-Körös 144. 415.
— sereg 319.
Feliczián eszt. érs. 56.
Fel-Kér 13. 122.
Felmér falu 385., 386.
Fel-Venter f. 191.
Fenena királyné 156.
Fenesi vár 105., 157.
Ferencz bihari főesp. 123.
Ferdinánd király 378., 382., 387. 389., 390., 393., 395., 396., 397., 400., 402., 406., 407., 415., 419., 427., 434., 437., 445.
Ferrari Márk 408.
Festészet 144.
Feszület próbája 71.
Fényűzés 360.
File prépost 65.
Filipecz lásd Pruisz 309.
Flórencz 232.
Flórenciek 245., 248., 283.
Fodor László 358.
Fogaras 386.
Forgách nemzetség 419.
— Ferencz vár. püspök 419—446. Báró lesz 435. Lemond 445.
Forgách Simon 420., 421., 424.
— Zsigmond, gróf 15.
Fóris pap 443.
Főesperességek 190—1.
Főpapok Mohácsnál 382.
Frigyes császár 274—5., 278., 280.
Fraknói V. Vitéz J. életirója 280.
Francziaország 347., 396.
Frankfurti zsinat 146.
Fráter György vár. püspök 47., 401., 393—410. Szerzetes 395. Kir. tanácsos 395. Politikai czélja 396. Kincstartó 400. Országos főbiró 403. Átadja Erdélyt 406. Halála 408. Pecsétje s kezeirása 409. Vagyonossága 410—422.
Fudi egyháza 143.
Fudi-Vásárhelyi klastrom 176., 306., 443.
Fuggerek 340.
Fülöp eszt. érs. 116.
— főispán 165.
Fürdők 231.

Gacsály f. 108.
Gara M. nádor 236.
Garai M. vár. kanonok 436., 439.
— Pál vár. kanonok 436.
Garan-melléki apátság 31., 230.
Garázda nemzetség 270.
Garázda János várnagy 293.
Gáborjáni apát 91.
— monostor 141.
Gánóczy A. a váradi püspökségről 3.
Gejza vezér, király 25., 31., 38., 58., 59.
Gellért dékán 91.
Gencsy B. jegyző 362.
Geregen, Pál fia 122.
Gerendy M. püspök 387.
— M. kir. embere 311.
Geréb P. nádor 341., 370.
Geréb L. püsp. 347.

Gerlai Ábránfi D. 249.
— monostor 141.
Gergely pápák 99., 103., 116., 208.
— v. eszt. érsek 159., 160.
— vár. kanonok 131.
— vár. dékán 130.
— szerzetes 161., 311.
Gersei Pető F. prépost 15.
Gertrúd királyné 92.
Gizella királyné 182.
Golumbácz 247.
Gothalóczy M. püspök 271.
Góg ispán 147.
Görbedi birtok 192.
Görögmezei Veer L. 249.
Gradualék 313.
Gregorievics Vuk 325.
Gritti A. 385., 386.
Guarino Bapt. 274.
Gubernatori rendszer 288.
Gútkeled nemzetség 65., 108., 171., 249., 379.
Gyalu püspöki birtok 427.
Gyán f. 97.
Gyerő-Monostor 141., 144., 145.
György erd. püsp. 27.
— barát = Fráter Gy. 395.
— szobrász 188.
— Pál fia 183.
— vár. polgár 187.
— gyepesi vajda 247.
Győr 104.
Győri püspökség 38.
Győri püspök 94.
Gyula pápák 351. 408.
— vajda 22., 33.
— vár 140., 190., 368., 384., 414., 444.
— monostora 141.
Gyulai klastrom 176.
— Sz. Ferencz-rendüek 423.
— egyház szerelvényei 439.
Gyulai M. vár. kanonok 294.
Gyulafejérvári közlekedés 230.
— káptalan 168.
Gyulafejérvári colligatum 8., 16.
— székesegyház 202., 365.
Gyulafi Ágnes 388.
Gyulvész birtok 211.

Habsburgi Albert 261.
— Rudolf 115.
Habsburgok 393., 420.
Halottak oltára 124.
Harangok 146.
Harangozók 148.
Hartvik legenda-iró 83.
Hassenstein humanista 356.
Hatvan 405.
Hájói egyház 143.
Három-Körös 187.
Házassági szerződés 320.
Hedvig herczegnő 394.
Hegyalja Zemplénben 183.
Hegyköz-Újlaki egyház 143.
Hegyi várak 105.
Henckel J. vár. kanonok 12., 365.
Henrik vár. prépost 236.
Herbort comes 99., 164.
Hermann nemz. 182.
Hernád völgye 164.
Herpályii egyház 144.
Hevesmegye vámja 85.
Hédervári L. püsp. 300.
— S. érsek 87.
Hétközhely Várad része 38.
Hévjó 13., 14., 37., 122., 240.
Hiteles-helyi jog 132.
Hitujítás 374., 397., 399., 413., 416., 430.
Hivek szolgálmánya 147.
Holics 238.
Homokhegy 299.
Homorogi M. vár. vicárius 370.
Honorius III. pápa 92.
Horvát fejedelem 188.
Horvátország 270., 394.
Horváthi János 216.
— Pál püspök 216., 247.
Horváthiak 208.

Hosszaszai István vár. kanonok 261.
Hradsin 239.
Humanismus 358.
Humanisták 355., 370.
Hunyadvára 394.
Hunyady-ak 262., 402.
Hunyady János 262., 268., 269., 270., 271., 272., 274., 275., 277., 282., 287., 333.
Hunyady László 275—6.
— Mátyás 277., 282., 333.
— János, herczeg 394.
Huss János 252.,
Hussziták 235., 258—260.

Idegen főpapok 294,. 302.
Idegenkedés a kereszténységtől 23.
Igar, birtok 401.
Ikur fiai 164.
Ilyeháza püsp. birt. 211.
Ilyefalva püsp. birt. 211. 330. 337.
Ilosvai Istv. vár. kanon. 397., 412., 436.
Imre király 46., 84., 85., 86.. 87., 140., 169.
Imre vár. püspök 14., 15., 159—165., 166., 177.
Imre vár. olv. kanonok 118., 123., 131., 198.
Imre fia tanuló 190.
Incze pápák 42., 87., 90., 103., 192., 193.
Ipolyi az ős magyar vallásról 72.
Iskolák, falusi 151.
Ispotály Váradon 152.
István királyok (Szent-Istvánt lásd alább) 54., 55., 62., 84., 108., 111., 113., 114., 169., 429.
István erd. püsp. 221., 230.
— főesp. 96., 97., 130.
— vár. kanonok 131., 198.
— főpohárnok 157.
— blagai gróf 322.
Istvánfi történetiró 210., 379.
Isten-ítéletek 55., 69—76., 90., 91., 96., 107., 123., 150., 165.
Ivanich Pál kanonok 272., 281., 288., 373.
Ivánka vár. kanonok 158.
Ivánka vár. püspök 166—170., 171.,
Izabella királyné 404., 406., 415., 420., 422., 423., 424., 425., 430., 437., 439.
Izsák vár kanonok. 100.

Jakab vár. kanonok 187., 198., 226., 362.
Jakab szerzetes 259.
— püspöki rokon 157., 218.
— a Jakch-ok őse 250.
— főlovász 157.
— Könczöl fia 187.
Jakch lásd Kusalyi 250.
Jarán falu 96.
Jádrai koronázás 222.
Jánki személynév 218.
János pápák 116., 173., 174., 237.
— I. vár. püspök 63—4.
— II. vár. püsp. 166—170.
— V. vár. püsp. 257—261.
— vár. prép. 97.
— vár. kanon. 100., 118., 187.
— vár. pap 158.
— király 367., 378., 382., 384., 385., 387., 390., 393., 394., 395., 396., 397., 399., 400., 402., 406., 410., 437.
János herczeg 311., 318., 394.
— püspöki rokon 321., 333.
János-Zsigmond 402., 425., 441., 442.
János birtokos 96.
Jánosi testvérek 225.
Jánosd birtok 192.
Janus Pannonius 282., 285., 353., 370.
Jászai konvent 15.
Jenő IV. pápa 264.
Jeromos pap 96.
«Jo» «Jo. Ar» «J. E. W.» signatura 283—4.
Joákim kanonok 91., 130.
Johanna királyné 173., 406.

Jób eszt. érsek 87.
Jónás kanonok 123.
Jubileum 274., 339.
Juhász (Melius) P. 438.
Julián szerzetes 101.

Kalán nemzetség 65.
Kalocsai érsek 56., 63., 100., 118., 173., 181., 220., 278. Zsinat 168.
Kalotaszeg 299.
Kamalduli rend 241.
Kamizácz város 394.
Kanar birt. 66.
Kanizsay Dóra 370., 377.
— János érs. 212., 220., 229., 236.
Kanizsay János pap 443.
Kanonokok élete 126—7. Házai 427., 429. Kineveztetése 127. Száma 129. Müveltsége 131.
Karbeli papok 129.
Karthauziak 339.
Kassa 345., 398.
Kassai J. jogtudor 303.
Katalin királyleány 202.
Katapán nemz. 65., 159.
Katona István a váradi püspökségről 3.
Kádár 72. Temetője 25.
Kállai nemzetség 190.
— János 400.
Kálmán király 45—49., 72., 127., 132., 184., 394.
Kálmán hercz. vár. kanonok 168., 177.
— perjel 219.
— Cseh falu 33.
Kálmáncsehi Domokos váradi püspök 332—343. Prépost, királyi személynök 336. Kormányzó 336. Tudományszeretete 334. Pecsétje, czimere 342—3. Erdélyi püspök 342.
Kálmáncsehi L. kanonok 342.
— M. kanonok 342., 442.
— M. tanár 398.
Kálvinhoz hajló papok 438.
Kápolnai klastrom 219., 234., 297., 306., 314., 364., 443.
Káptalan (váradi) püspök választó joga 99., 127. Rangfokozatai 129. Munkaköre 129. Neveli a papságot 131. Hiteles-helye 131—2. Pecsétje 132—3. Jegyzői 137. Levéltára 137. Kiadványai 137—8. Uj pecsétje 155. Magatartása 1557-ben 414—5. Feloszlása 425. Birtokainak sorsa 436., 437., 446.
Kárásztelek káptalani birtok 391.
Károly királyok 76., 84., 132., 159., 161., 164., 167., 168., 169., 171., 172., 175., 177., 184., 202., 204., 220., 244., 261.
Károlyi (gróf) levéltár 136.
— Mihályné 412.
Káta nemzetség 163.
Kázmér király 263.
Kegyuri intézmény 146., 431., 432.
Kelemen pápák 181., 185., 192., 196.
Kelenföldi vérengzés 24.
Kelyhes egyházak 258., 260.
Kendi Antal 415.,
Kerecsenyi L. 435.
Kerekegyházi M. 221.
Keresszeg 122., 124., 157., 184., 191., 368. Klastroma 176.
Keresztes had 368., 380.
Kereszturi József iró 27.
Képrombolás 440.
Kétszarva falu 215.
Királyi bíróság 158. Cancellaria 129. Pecsétőr 61. Látogatások, temetések Váradon 84., 113. Vendégek 239.
Királyválasztás 160.
Királyfalvi László 215.
Kis-Ajak püsp. birt. 206.
Kis-Káptalan 168., 348.
Kis-Körös 297.
Kis-Rábé püsp. birt. 401.
Kissing falu 410.
Kis-Szintye püsp. birt. 297., 299.
Kis-Tárkányi F. prép. 190., 193., 197.
Kis-Toldy Miklós 416—7.
Kis-Várda 43.

Klastromok keletkezése 176.
Kocsuba püsp. birt. 291., 330., 337.
Kolduló szerzetek 174.
Kolosmonostori konvent 311., 381., 409., 410.
Kolosvári gyülés 424., 425.
— művészek 187., 209.
Komádi falu 79.
Konrád vár. prép. 248., 272.
— püspöki rokon 218.
Konstantinápoly 238., 283.
Konth 247.
Kopasz fölovász 157.
— nádor 161., 163., 169.
Koppány 23., 33.
Kornis B. prép. 342.
Kórógyi 24., 25.. 26.
Kosztniczi zsinat 235—8., 245.
Köleséri főesperesség 140.
Körmösdi egyház 60., 141.
Körös folyó 363.
Körösköz 221.
Körös-Ladány 139.
Köte-Gyáni monostor 141.
Középkori monostorok 36. Társadadalom 315. Törvények 97.
Közép-Németi falu 164.
Köznép a hitujitáskor 432.
Községi egyházak 145.
Krakkó 271., 285., 287.
Krasznamegye 250., 276.
Kulche fia 192.
Kunovitz birtok 321.
Kúnok 32., 33., 59., 191.
Kusalyi Jakch Dénes váradi püspök 249—256. Ősc 250. Bosznyai püspök 251. Pecsétje 255.
Kusalyi Jakch György 249., 251., 256.
— — János 251.
— — László 251.
— — Mihály 251.
— egyház 256.
— klastrom 256.
Kusztoszfalva 115.
Ladány 31., 401.
Lais 358.
Lajos királyok 84., 169., 177., 178., 189., 191., 196., 199., 202., 204., 205., 206., 207., 217., 250., 352., 375., 381., 382.
Laski Jeromos 385.
Latabár birt. 13., 122.
Laterani zsinat 375.
László királyok (I. Lászlóra lásd: Szent László) 14., 26., 29., 84., 90., 111., 114., 117., 121., 122., 124., 151., 157., 169., 275., 276., 277., 278., 279., 282., 287., 289., 295., 339.
László vár. kanonok 177., 190., 238.
— opólyi hercz. 187.
— prépost, orvos 206.
— királyfi 265.
Lelkészek 146., 147.
Lelkészségek 190.
Leleszi prépostság 66.
Leo X. pápa 370., 375.
Lewa birt. 390.
Lintz 310.
Lippa 247.
Liszka város 182., 183.
Livius művei 285.
Lodomér vár. püsp. 110—117. Alkorlátnok 111.—119., 121., 129., 131., 151., 162., 177. Esztergomi érsek 159.
Long falu 183.
Losonczi Bánffyak 276.
Lóránt erd. vajda 122., 157.
Lőcsei egyház 9., 12., 364.
Lőkösháza birt. 442.
Lőrincz főesp. 215.
Lőrincz pap 368., 369.
Lőrinczi birt. 327.
Lublai értekezlet 263.
Ludányi T. püsp. 216., 220., 225.
Ludbregi B. kanon. 442.
Lukács vár. püsp. 217—224. Egyetemi korlátnok 217. Ó-budai prép.

218. Csanádi püsp. 219. Pecsétje 223., 242.—229., 231.
Lukács püspöki rokon. 163.
— kárándi vajda 320.
Luther M. 373.
Lutheranusok 399.
Lyoni zsinat 118.

Maczedónia falu 388.
Maczedóniay nemz. 387.
Maczedóniay László pécsi kanonok 388. Kir. követ 388—9. Szerémi püsp. 389. Pécsi prép. kir. tanácsos 389. Kir. személynök 390. Halála 391., 393.
Maczedóniay János 388.
— Miklós 387.
— Péter 387.
Maghy László főesp. 187.
Magyar falu 215.
Magyar-Hradisch 314, 320.
Magyar-Kakucsi egyház 143.
Magyar krónika 6.
Magyar papok Kosztniczon 236.
Majláth István 386.
Majthényi T. kanonok 294.
Malomvám 373.
Marczali M. erd. vajda 221.
Margit szolganő 91.
Margitszigeti apáczák 405.
Maros folyó 31.
Marosvásárhely 420., 435.
Maróthi J. bán 249.
Martell Károly 157., 159.
Maternus prép. 209.
Martirius eszt. érsek 58.
Martius f. püsp. 397.
Martinuzzi-család 394.
Martonosi Pőstyény G. 367., 368., 369.
Mátyás király 239., 277., 279., 282., 283., 291., 293., 294., 295., 296., 299., 301., 302., 303., 304., 308., 309., 310., 311., 317., 318., 322., 332., 346., 360.
Mária királynék 157., 207., 210., 211., 212., 218., 227., 250., 260.,
Mária-Magdolna birt. 211.
Mármarosmegye 162.
Márton IV. pápa 118.
— püspök 165.
— kanonok 91., 100., 105.
— 187., 252.
— szobrász 188.
Mediciek 280.
Menedékjog 73.
Meszes falu 182., 183.
Meszeshegy 406.
Meszesi apátság 250.
— nemzetség 182.
— Demeter vár. püspök 181—194. Kanonok, tizedszedő 174., 177. Budai kanonok 183—4. Kir. követ 184—5. Prépost 185. Székesegyházat épit 186. Halála 193. —195., 196., 197., 224.
Mező-Telegdi egyház 268.
Mén-Marót 30.
Mérlegpróba 70.
Micske birt. 81.
Mihály váradi püspök 58—60.
— kanonok 91., 97.
Mika főisp. 91.
Miklós pápák 116., 287.
Miklós I. vár. püsp. 61—2.
— II. vár. püsp. 302—3.
— győri püsp. 168.
— pécsi püsp. 295.
— modrusi püsp. 281.
— vár. prép. 177.
— aradi prép. 162.
— erd. prép. 116.
— tasnádi vicar. 27.
— Pál fia 11., 14.
— püspöki rokon 321.
— orvos 204.
— képiró 188.
— vajda 255.
Miksa kir. 445.
Milano 310., 311., 357.

Miles tört. iró 210.
Mindszenti A. kanon. 436.
Mise-alapitvány 149.
Miskolcz nemzetség 65.
Missalék 313.
Mode J. kanonok 237.
Mohammed II. 238—9.
Mohács 378., 382., 389., 397.
Moldva 434.
Moldvai vajda 299.
Monostor középkori értelemben 40.
Monostori élet 54.
Monostorok épitői 145.
Monoszló nemz. 65., 110.
— község 110.
Montebonisi J. érsek 247.
Morva, lásd Pruisz 309.
Morvaország 304., 308., 316., 319.
Muchei Pál kanon. 436.
Munkács 410.

Nadányi egyház 141.
— lelkész 139.
Nagybánya 410.
Nagybáródi egyház 143.
Nagyboldogasszony egyháza 348.
Nagy Gergely pápa 72.
Nagy-Kereki falu 149.
Nagy Constantin nejének mellképe 98.
Nagy-Kúnság 191.
Nagylak falu 311.
Nagylaki Márton 311.
Nagy Magyarország 100.
Nagymihályi András 293.
Nagyszombat 435.
Nándorfejérvári dráma 275.
Nápoly 173., 202., 208., 280., 310.
Nápolyi László 220., 221., 225., 228.
Náprágyi D. püsp. 441.
Náta kanonok 108., 119.
Nemesis 358.
Nemzeti párt 352.
Nencke G. kanonok 303.
Német-Ujhely 275., 320.
Névtelen jegyző 30., 37.
Nikápolyi vereség 220.
Nilkay J. jegyző 362.
Nógrád vára 405.
Nők buzgalma 145—6.
Nürnberg 182., 310, 388.
Nyárádi D. kanonok 439.
Nyilas Benedek 373.
Nyír-Pályii monostor 141.
Nyitra 106., 205.
Nyitrai püspökség 38., 205.
Nyolcz család hűsége 446.

Ohat birtok 401.
Olaszok Váradon 40.
Olaszi, Várad 123.
— Ér 211.
Olaszhoni codexek 334.
— egyetem 183,, 233., 271.
Olaszország 184., 241., 272., 446.
— könyvtárai 283.
— tudósai 355.
Oláh pap 192.
Oláh papok kiváltsága 349.
Oláh Miklós érsek 365., 391.
— — püspök 420.
— Mihály vajda 291., 329.
Olmütz 310., 312., 314., 317.
Olmützi püspökség 311.
Oltárigazgatók 129.
Olvasó-kanonok 137.
Ombózi Miklós 427.
Opus vár. kanonok 56., 130.
Orbán pápák 48., 72.
Orgona 146.
Orvosok 205.
Osl nemzetség 65., 99., 177.
Ozorai Borbála 233.
— Pipó 233., 236., 240., 245., 247.
Ó-Buda 189., 217.
Óvárii prot. gyülés 416.
Ősi, birtok 184.

Pallavicini 407—8.
Palota birt. 380.
Palotai Czibak 380.

Papiros használata 27., 137.
Pannonhalmi «Liber ruber» 7.
Parlaghy P. kanonok 305.
Pauerbach Gy. 281., 282.
Pádua Várad része 38.
— egyeteme 355, 420.
Pál II. pápa 296.
— I. vár. püsp. 215—6.
— vár prépost 208.
— szalacsi lelk. 97.
— oltárigazgató 91.
— szabómester 190.
— fiai 121.
Pápai tizedek 173—5.
Páris 202., 310.
Párisi egyetem 89.
Párthási Imre 352.
Párviadal 71., 74, 76
Pázmány György 362.
— Péter 47., 446
Pecsét, káptalani 132—3.
Pelbárt úr 108.
Pelbárthidai egyház 143.
Pelsőczi Bebek nemz. 195.
Perényi Ferencz vár. püsp. 367—377. Könyvszeretete 370. Misekönyve 372 Zászlóalja 376. Halála 377.—382., 393.
Perényi nemzetség 369.
— Gábor 393.
— Imre nádor 369., 371.
— Péter 393.
Peryemes birtok 388.
Pernstein Vilmos 319.
Pestesi J. vár. prép. 252.
Pesti országgyülés 159., 273., 296., 318., 352.
Pesti Ferencz deák 418.
— Gaspár titkár 407.
— Nagy János 322.
Petherdi János 293.
Pestis 1508—9-ben 363.
Petneházi Gy. kanonok 305.
Petrovics P. kapitány 399., 415.
Pénz becse 175.
Pécs katakombája 38.—295., 359. Egyeteme 183., 217.
Pécsi egyházmegye 388.
— püspök 289.
— vérengzés 220.
Pécsváradi monostor 38.
— apátság 410.
Péter erd. püsp. 106. 162.
Péter vár. kanonok 253.
— szőlősi pleb. 166.
— káplány 273., 383., 385.
— szerzetes 280.
— vajda 247., 255.
Pétörmonostora 141.
Pilismegye 270.
Pius II. pápa 281., 287., 289.
Plautus művei 358.
— codex 285.
Podacataro F. költő 280.
Podhradczky J. a váradi püspökségről 4., 5.
Podmaniczky I. püsp. 387.
Polánkai B. könyvmásoló 281., 286., 287., 288.
Porkoláb D. várnagy 416.
Pornói apátság 435.
Pozsony 204., 287.
Pozsonyi egyetem 345.
— klastromok 436.
— békealku 274.
— országgyülés 220., 252. 411.
Pósa főesp. 91.
Pőstyény Gergely 367., 368., 369., 400.
Prato város 245.
Pratói János (IV) vár. püsp. 244—8. Jogtudor, a kosztniczi zsinaton 245. Püspökké szenteltetése 246. Letétele 247—8.—252.
Pravota falu 205.
Pray Gy. a váradi püspökségről 3.—284.
Prága 188., 238., 277., 310.
Prágai egyetem 309.
Premontreiek 173.
Primogenitus kinevezett vár. püspök 99., 100., 128., 390.

Prosztejov város 308., 317.
Pruisz János (IX.) vár. püsp. 308—322. Követségei 310. Főkorlátnok 311. Olmützi püsp. 311. Pőre a pápával 312. Czimere 316. Nyomdája 316. Lemondása 319. János szerzetes 320. Sirja 321.—325., 336., 402.
Putnoky árvái 400.
Püspök-Ladány 190.
Püspök és káptalan közös birtoklása 127.
Püspöki község 122., 296., 297., 364., 431. Egyháza 298. Malma 373.
Püspöki nemesek 234., 254.
— palota 54., 360.
— tizedszedők 131.
Püspökválasztás 128., 172.
Püspökök államférfiui működése 150.

Rablólovagok 269.
Ragáld birtok 211.
Raguza város 261.
Rajnáld prép. 97., 131.
Rákosi országgyülés 160., 274, 337., 352., 367., 397., 402.
Ráskay 362.
Reservatiók 181.
Révay-fiúk 420.
Révay tört. iró 210.
Rigómező 274.
Rogerius tört. iró, kanonok 41., 49., 101—3., 127, 131., 316., 318., 402.
Román építészet 144.
Róbert-Károly, lásd Károly királyok.
Róma 86., 116., 119., 186., 251., 273., 301., 352., 362., 376., 381., 397.
Római regesták 89.
— udvar 228.
Rozgonyi István 327.
— nemzetség 291., 327.
Rufinus pápai követ 175.

Sajó-Ládi klastrom 395.
Salamon király 25, 26.
Salzburgi könyvtár 283., 286.
Sarlai J. kanonok 304.
Sarmasághy András 362.
— Miklós 362.
Sándor VI. pápa 329.
— váradi püspök 95—8. Gyürűje 98.—128., 130.
Sándor vár. kanonok 100.
— Mihály 427.
— vajda 185.
Sárkányrend 231.
Sárospataki plebános 205.
Scolari András (II.) vár. püspök 232—243. Kosztniczban 236. Pecsétje 241. Czímere 243 Halála 239.—245., 254.
Scolari Fülöp 232.
Sebes-Körös 37., 38., 191.
Sebestyén vár. kanonok 56.
Segesvári vita 398.
Seneca művei 370.
Serédi Gáspár 375., 437.
Sforza J. herczeg 311.
Síkföldi várak 105.
Simon vár. püspök 89—94. Jogtudor 89. Viszálya 92.—128., 130.
Simon bán özvegye 187., 212.
Simonia 92.
Sixtus váradi püspök 50—2.
Slaboni Miklós 303.
Smaragd nemzetség 97.
Sol, Salamon fia 91.
Somogy birtok 177.
Somogymegye 107.
Somogyvári apátság 335.
Sorsvetés próbája 71.
Sólyomkő vára 157., 161.
Stenychny-ak 418.
Stoltz Miklós vár. püspök 301—7. Egyetemen jár 302.—367.
Stoltz János 303.
Sumbuni főesperesség 22.
Sükösd B. 427.
Synesius művei 370.
Szabolcsmegye 31
Szabolcsi birtokai a püspökségnek 292.

Szada birtok 327.
Szakácsi Sáfár Gerg. 442.
Szakadárok 258.
Szakolczai egyház 316.
Szalacs birt. 227.
Szalacsi egyház 97., 141.
— gyülés 164.
— szászok 59.
Szalavári monostor 38.
Szalárdi klastrom 176., 423.
Szamos-Ujvár 292., 400.
Szanoczky G. kanonok 280., 281., 288.
Szatmármegye 108., 250.
Szatmármegyei birtokok 292.
Szatmári György vár. püspök 344—353. Kir. titkár 345. Ó-budai prépost 346. Örökös főispán 348. Kir. korlátnok 346—7. Veszprémi püspök 346. Első miséje 351.—355., 357., 358., 359., 382.
Szatmári család 344.
Szántai István 398.
Szántódi 218.
Szászok betelepítése 59.
Szászsebesi gyülés 424., 427.
Százd falu 164.
Szeben birtok 177.
Szebeni gyülés 443.
Szebeni prép. 168.
Szegedy B. kanonok 440., 442.
— Gergely deák 376.
— Gergely kanonok 436.
— Gergely szerzetes 398.
— Kis István 399.
— országgyülés 267.
Szeghalmi egyház 141.
— főesperesség 139.
— lelkész 97.
Szeghalom 31.
Szegi falu 183.
Szekszárdi apátság 31., 335.
Szelestyén III. pápa 82.
Szemere bán 227.
Szendrő 275.
Szent Adalbert püsp. 156.
— András kápolnája 179., 187.
— Anna oltára 170.
— — kápolnája 333.
— Balás oltára 187.
— Benedek-rendüek 197.
— Demeter oltára 186.
— — kápolnája 193.
— Domokos oltára 170., 198.
— Domokos-rend 191.
— Dorottya oltára 186.
— Erzsébet 152.
— — oltára 169., 170., 187.
— Falat próbája 71.
— Ferencz-rendüek 259., 381., 429.
— Gellért 45., 53., 145., 151., 186.
— György lovagszobra 188.
— Ilona oltára 170.
— Imre emléke 334.
— — oltára 34.
— imrei apátság 30., monostor 141.
— István 3., 4., 22., 23., 24., 27., 28., 30., 32., 33., 34., 38., 40., 45., 83., 101., 127., 140., 145., 146., 147., 150., 156., 239.
— István-hegyi monostor 306., 339.
— István-káptalan 428., 438., 442.
— Jakab oltára 187.
— János, Alamizsnás 239.
— János, Keresztelő, káptalana 291., 348.
— János-lovagok 59., 149., 152.
— János tüze 75.
— Jánosi monostor 60., 141.
— — apáczák 436.
— Jeromos művei 281.
— Jobbi apátság 30., 141., 288., 328.
— Katalin oltára 186.
— királyok szobrai 188., 305., 307.
— Lajos oltára 169.
— László király 3., 4., 30., 31., 32., 33., 34., 35., 36., 38., 39., 43., 45., 46., 75., 92., 103., 119., 122., 127., 145., 156., 188., 225., 226., 232., 305., 338. Alapitja

a váradi prépostságot 29. A prépostságot püspökségre emeli 29., 46. Temetése 51—2. Szentté avatása 82. Sirja 54., 64., 75., 83., 85., 86., 97., 107., 111., 115., 125., 156., 220., 260., 398., 440. Sirjának káptalana 339., 348., 361. Ereklyéje 75., 83., 84., 101., 107., 164., 265—6., 441. Kápolnájának pusztulása 440. Oltára 91., 129. Mellképe 156. Lovagszobra 209., 212. Szőleje 219. Törvénye 72., 132. Zászlaja 267—8.
Szent Leo művei 281., 284., 358.
— lélek egyháza 438. Oltára 187., 212. Társulata 315.
— Lőrincz birtok 123. Oltára 187.
— lőrinczi klastrom 394—5.
— Lőrinczi Tamás 442.
— Margit 116., 152., 187., 211.
— Márton, Berettyó, község 25.
— Márton, Pecze, község 115.
— Mártonhegyi apátság 335.
— Márton, Nógrádban 410.
— Mihály oltára 187.
— Miklós prépostsága 333., 336.
— miklósi egyház 144., 145.
— ostya próbája 71.
— Pál 259.
— Pál-rendüek 168., 314., 402.
— Péter, Várad része 38., 108., 119.
— Vid dómja 188.
— Vincze oltára 169.
— Zsigmond ereklyéje 238. Oltára 187.
Szentséghordozók 148.
Szepes, Várad része 38.
Szepesi káptalan 14., 15.
Szerepmonostora 192.
Szécsi Dénes érsek 276., 280.
Székelyek 221., 380.
Székelyhid birtok 368.
Székesfejérvár 24., 221., 333.
Székesfejérvári Fülöp 383.
— gyülés 168., 261., 270., 354., 378.
Székesfejérvári koronázás 319.
— prépostság 33.
Széplak 145., 350.
Szilágyi Mihály 277.
Szilézia 294.
Szobrászat 144.
Szolimán császár 374., 403.
Szolnok, Belső, megye 250.
— Közép, megye 250.
Szombathely, Várad része 38.
Szőlős falu 114., 115., 149., 151., 156.
Szűz-Mária oltára 227.

Tacitus művei 284., 358.
Tahy Ferencz 415.
Thallóczy Máté 272.
Tamás eszt. érsek 161., 165.
— vár. püspök 118—20. Vasvári prépost 118. Rokonai 120.—121., 123., 128.
Tamás fiai 121., 122., 157., 158., 184
Tamásda egyháza 144., 145.
Thapolczai J. prép. 288.
Tarnovi János 268.
Tasnádi vicarius 27.
Tata 405.
Tatárok 105., 305.
Társulatok a középkorban 315.
Tekó kanonok 91.
Telegdi János püspök 15.
— Csanád 167., 168., 173.
— István 367—8.
— Katalin 391.
— Miklós 400., 431.
— Mihály 431.
— nemzetség 121., 122.
— klastrom 176.
Teleki falu 184.
Telki monostor 141.
Temesvár 168., 274. 369.
Tertullian művei 281., 285—6.
Tetemre hivás 72.
Teuto 294.
Tizedszedők 174., 258., 375.
Tokaj 410.

Toldy nemzetség 415.
— Miklós 415.
— Ferencz a Rogerius codexről 316.
Tolna 376.
Tomaj-Aba 23.
Tomori Pál 369., 380., 381., 386.
— Egyed 410.
Tompa kanonok 91.
Topliczai «Liber privilegiorum» 7.
Torda püsp. 65.
Torday András 315.
— Benedek 310.
— László kanonok 310., 315.
Tordai országgyűlés 403., 430., 431., 435., 441—2.
Torontálmegye 388.
Torozó jobbágyok 148—9.
Tótország 188.
Töttelek 13., 122.
Török hadjárat 396.
Trencsénmegye 205.
Túri János kanon. 436.
Thuróczi krónikás 48., 316.
Thurzó Zsigmond vár. püspök 354—366. Kir. titkár 345. Kanonok 356. Szerémi püsp. 356. Prépost 356. Nyitrai püspök 359. Kir. követ 358—9. Pere 361. Palotája 400. Halála 364.—11.
Thurzó Gáspár 362—3.
— György 362.
— János 341., 355., 356.
— Márton 355.
— Szaniszló 355.
— nemzetség 354.
Thurzók-Fuggerek 344.
Thúz Osvát püsp. 321.
Tüzesvas-próba 70., 74., 75., 107.

Udvari püsp. birtok. 401.
Ugocsamegye 166.
Ugrai monostor 60., 141.
Ujévi ajándék 179.
Ujfalu 38., 123., 206.
Uj hit 432.
Uj keresztények 438.
Ujvármegye 85.
Ulászló királyok 238., 263., 264., 265., 271., 279., 319., 320., 321., 325., 327., 328., 332., 337., 340., 342., 347., 348., 352., 356., 359, 364., 369.
Upori István kanonok 209.
— László 293.
Utazás a középkorban 236.
Utolsó püspöki halott 417.
Utyeszenics Gergely 394.
Ürög személynév 149.

Vadkert 38., 253.
Vajda György 211.
Vajda-Hunyad 384., 385.
Valerián kanonok 91.
Vallási küzdelmek 383—4.
Varkocs Tamás 412., 422., 423., 424., 425., 429., 438.
Valther váradi püspök 53—57., 74.
Vata váradi püspök 65—66., 128.
— 24., 25., 26.
— birtok 25., 66.
Vay, gróf, család levéltára 27.
Vácz 410.
Váczi püspökség 64.
Várad a kötet majd minden lapján. Nevezetesebb helyek: Alapitása 26., 36. Első lakosai 39—42., 43. Birtoklása 41. Előneve 43—4. Élénksége 79., 90. A tatárok hatalmában 101. Ipara s művészete 114., 170., 212., 286., 314. Tudományossága 158., 280., 281., 283.—397., 402., 404., 413., 414., 421—2., 424., 429., 430., 438. Egyházai 143., 429. Iskolája 151., 175., 189. Klastromai 176., 177., 423. Monostorai 55., 141., 160., 288., 328. Olaszi 38—39., 42., 352.
Váradi egyház kiváltságai 113. Egyházfi merénylete 398. Főesperesség 139. Káptalan 7., 11., 15., 16., 43., 95., 107—8., 111., 115., 118., 119.,

123., 126—138. Legrégibb kiadványai 135—6.—181., 226., 348., 376. Országgyülés 122., 157., 238. Ostrom 101—3., 304., 368., 378. Polgárok 123., 162., 417., 430. Prépostság 32. Püspökség 64., 112., 113., 151., 174., 340., 391. Regestrum 77—80., 89., 90., 130., 132., 136., 140., 318., 401. Székesegyház 86., 91., 102—3., 107., 112., 115., 126., 144., 156., 177—8., 187., 222., 224., 242., 265., 288., 313., 314., 422., 440. Vár 105., 150., 240., 267., 313., 360., 369., 401., 422. Vásár 123., 161., 253. Velencze 38—39., 211., 231., 234., 240., 364., 373., 436. Zsinat 56., 135., 374., 438.
Váradi Mihály vicarius 342.
— Péter érsek 282., 331., 342., 347.
Várdai Aladár 292.
— Domokos 192.
— István érsek 282., 292.
— Miklós 192.
— Mihály 436.
Várna 263., 268., 269., 272.
Vásárhelyi M. kanonok 442., 443.
Velek vezér 22.
Velencze 232., 310., 347., 351., 354., 369., 377., 396.
Venczel király 160.
Verancsics A. iró Czibak Imréről 386. Fráter Györgyről 403.—433.
Vergerio Péter 280.
Verempataka birt. 291.
Veres István 442.
Veresegyház birt. 327.
Veszprém 110., 205., 206.
Veszprémi egyetem 89., 183.
— püspökség 38., 46.
Vetési T. prépost 226.
Végrendelkezés 113.
Vépi Péter kanonok 254., 259.
Vida kanonok 91.
Vidéki papság 174.
Viennei zsinat 173.
Viganti Benedek kanonok 190.
Vincze vár. püsp. 104—106., 107., 128.
Virgil s Horác művei 357., 358., 370.
Visegrádi vár 105.
Viskova helység 314.
Vitéz János vár. püsp. 269—293. Családja 270. Kir. jegyző 263., 271. Őr-kanonok 271. Prépost 264., 271. Főkorlátnok 275. Fogsága 275. Örökös főispán 278. Kiváltságai 278. Tudomány s művészetszeretete 280—5. Gazdasági intézkedései 291—3. Czimere 285., 286. Pecsétje 292. Érsek 280., 293.—295., 303., 308., 309., 310., 328., 329., 358., 372—3., 400.
Vitéz János, ifjabb 282. Váradi prépost 291., 305. Szerémi püspök 312., 317., 355.
Viz-próba 70.

Worsth György 358.

Zabardy Mátyás váradi püsp. 411—418. Családja 412. Kanonok 412. Kapitány 413. Dandárainak száma 414. Hadjárata 415—416. Czimere 418. Halála 417., 420.
Zaberdini Boldizsár 418.
— Horvát János 412.
Zalamegye 110.
Zalatna kelet helye 230.
Zarafalva 388.
Zarándmegye 85., 140., 178.
Zapolyai István 318., 346.
— János 352., 369., 378., 380., 382., 393., 394., 402.
Zazty-i apátság 31.
Zách 173.
Zágráb 230., 272., 279.
Zágrábi érsekség 136.
— káptalan 230.
— «Liber privilegiorum» 74.
— püspökség 74., 135., 232., 279.
Zám birtok 401.
Zenyt váradi polgár 461.
Zilah város 406.

Zoard nemzetség 97.
Zobori apátság 38.
Zokoli János kanonok 294.
Zoványi klastrom 250.
Zozimás váradi püspök 107—109.. 110., 111., 128.
Zólyomi Katalin 419.
— László 419.
— testvérek 368.
Zredna község 270.
Zudar nemzetség 201., 208., 291.
— Imre (II.) váradi püspök 201—203. Prépost 202. Egri püspök 202. Imolai püspök 202. Erdélyi püspök 202. Czimere 203.—208.
Zudar János (III.) váradi püspök 207—212. Prépost 208.
Zudar Domokos 201.
— János 201.
— László apát 201.
— Péter 201., 202.
Zichy-ek czimere 256.
Zsibrik főesperes 91.
Zsigmond király 61., 208., 210.. 211., 212., 215., 216., 217. Összeesküvés ellene Váradon 220—221.—222., 224., 225—226. Váradi nagy alapitványa 227. Püspököket nevez ki 228.—231., 232., 235., 236., 238., 240., 245., 247., 249., 253., 259. Sirja Váradon 260.—262., 263., 264., 271., 283.
Zsolcza birtok 227., 437.

SAJTÓHIBÁK.

7.	lap	felülről	17-ik	sor	gyermokkort	helyett	olvasd	gyermekkort
25.	«	alulról	1-sö	«	Belényés	«	«	Belényes
49.	«	felülről	2-ik	«	[4])	«	«	[1])
50.	«	«	5-ik	«	váradnak	«	«	Váradnak
62.	«	«	8-ik	«	(1190)	«	«	(1180)
75.	«	«	14-ik	«	boldogságos Szüz	«	«	boldogságos Szűz oltárára
97.	«	«	11-ik	«	marasztalja el	«	«	felmenté
99.	«	«	2-ik	«	—	«	«	1241—1242.
104.	«	«	2-ik	«	1144	«	«	1244.
111.	«	alulról	14-ik	«	1278	«	«	1268.
133.	«	«	9-ik	«	Jeney	«	«	Jerney
141.	«	«	8-ik	«	[3])			elhagyandó
168.	«	felülről	10-ik	«	kita	«	«	kit a
179.	«	alulról	11-ik	«	tüzveszély miatt	«	«	tűzveszély következtében
206.	«	felülről	6-ik	«	márisel	«	«	máris el
210.	«	«	3-ik	«	Mikes	«	«	Miles
253.	«	után			154 lapszám	«	«	254
254.	«	alulról	8-ik	«	Civitatsi	«	«	Civitatis
254.	«	«	7-ik	«	Nagy-Ajta	«	«	Nagy-Ajtai
294.	«	«	6-ik	«	ifjabb Vitéz János	«	«	Dóczi Orbán
316.	«	felülről	12-ik	«	LXXXI	«	«	LXXI
344.	«	után			343 lapszám	«	«	345
369.	«	alulról	2-ik	«	[3])	«	«	[2])
373.	«	felülről	3-ik	«	pöspökii	«	«	püspökii